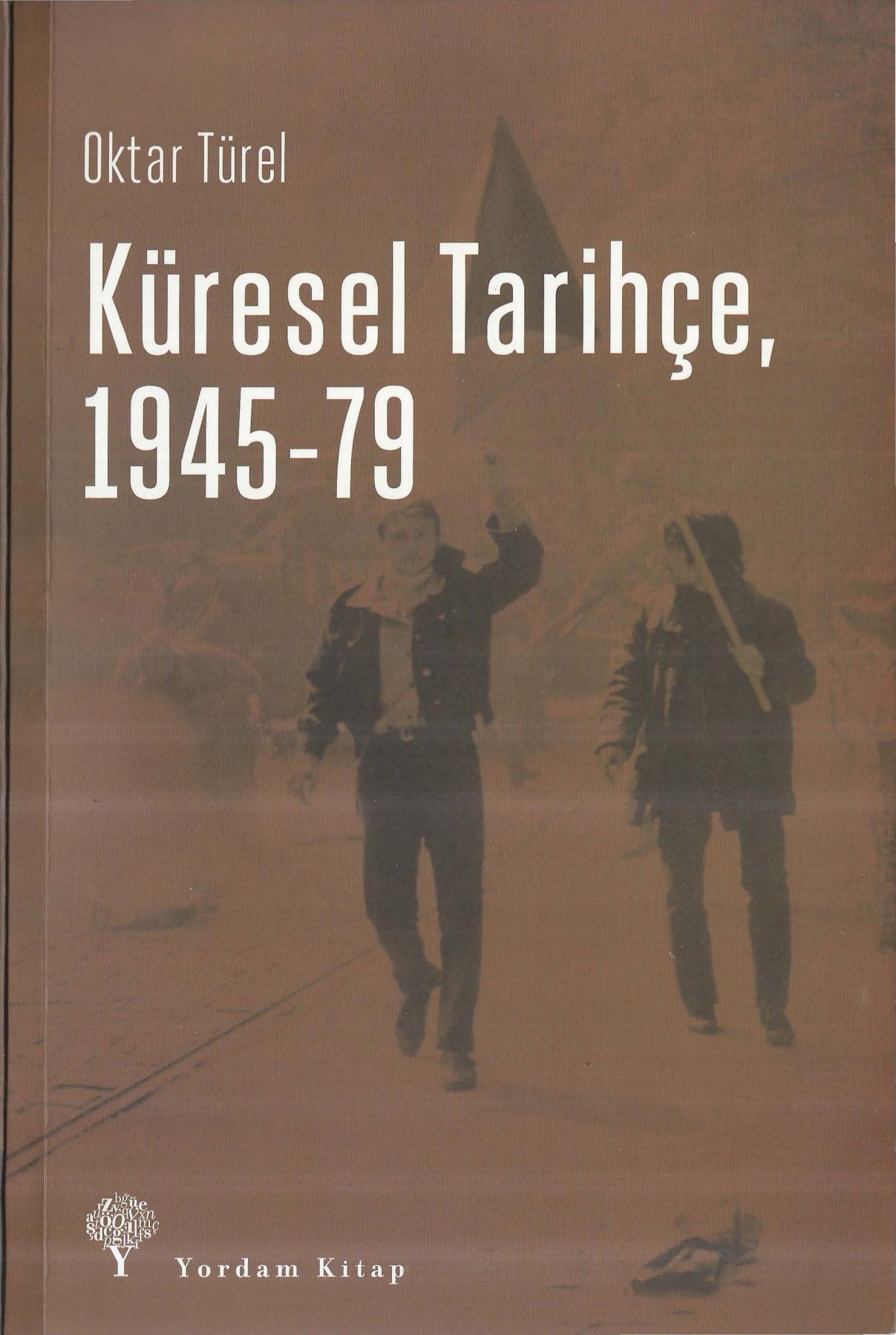
OKTAR TÜREL • KÜRESEL TARİHÇE, 1945-79

Y

Oktar Türel

Küresel Tarihçe, 1945-79

Y Yordam Kitap

***Oktar Türel** (1937)*

ODTÜ İktisat Bölümü Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Türel, 1960'da İTÜ İnşaat Fakültesi'nden mezun oldu. İktisat yüksek lisans derecesini 1969'da Southampton Üniversitesi'nden (İngiltere), doktora derecesini 1976'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden (SBF) aldı. 1986'da doçentliğe, 1996'da profesörlüğe yükseldi. 2004 yılında ODTÜ'den emekliye ayrıldı.

1960 sonrasında kısa bir süre inşaat mühendisliği alanında çalışmakla birlikte, emeklilik öncesindeki meslek hayatının hemen tümünü iki kamu kuruluşunda geçirdi: Devlet Planlama Teşkilatı (1965-75; 1978-79) ve ODTÜ İktisat Bölümü (1975-77; 1980-2004). 1993-94 ve 1994-95 akademik yıllarında ODTÜ'den izinli olarak Londra'da yerleşik School of Oriental and African Studies'de konuk öğretim üyeliğinde bulundu.

Türel, emeklilik dönemindeki mesleki çalışmalarını, esas itibariyle, mensubu bulunduğu Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Bağımsız Sosyal Bilimciler Grubu bünyesinde sürdürmektedir. Bunlara ek olarak 2005-06 ve 2006-07 akademik yıllarında Ankara Üniversitesi/SBF'de, 2008-09 ve 2009-10 akademik yıllarında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde, 2009-2012 akademik yıllarında da ODTÜ'de konuk öğretim üyesi olarak hizmet vermiştir.

Türel'in mesleki ilgileri makroiktisat, teknolojik gelişme ve sanayileşmenin iktisadı ile uluslararası siyasal iktisat üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu alanlardaki çalışmalarından derlenen iki kitap, 2010 yılında *Geç Barbarlık Çağı (I/II)*, adıyla Yordam Kitap tarafından yayınlanmıştır. *"Uzun" XIX. Yüzyılda Orta Avrupa: Bir Habsburg Üçlemesi* başlıklı toplumsal tarih incelemesi de, yine Yordam Kitap tarafından 2015'te basılmıştır.

KÜRESEL TARİHÇE, 1945-79

Oktar Türel

Yordam Kitap: 301 • **Küresel Tarihçe, 1945-79** • Oktar Türel
ISBN 978-605-172-230-6 • *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım*: Ekim 2017
© Oktar Türel, 2017; © Yordam Kitap, 2017

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti. (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 5650122

KÜRESEL TARİHÇE, 1945-79

İçindekiler

Teşekkür 13
Okurlara Not 15
Kısaltmalar 17
Başlangıç 23

I Siyasal Arka Plan:
İki Kutuplu Uluslararası Siyaset ve "Üçüncü Dünya" 37
I.1. İki Kutuplu Uluslararası Siyasetin Oluşum Yılları, 1941-7 37
I.1.1. İlk Adımlar 37
I.1.2. Yalta Konferansı (Şubat 1945) 40
I.1.3. Potsdam Konferansı (Temmuz-Ağustos 1945) 43
I.1.4. "Stettin'den Trieste'ye Uzanan Demir Perde" 45
I.1.5. Savaş Sonrasında İngiltere, Fransa ve İtalya'daki Gelişmeler 48
I.1.6. Almanya ve Japonya'da İşgal Yönetimleri, 1945-7 54
I.1.7. Avusturya için Bir Parantez 59
I.1.8. "Demir Perde"nin Doğusunda, 1944-8 59
I.2. Truman Doktrini ve Marshall Planı, 1947-8 66
I.2.1. Truman Doktrini ve Soğuk Savaş 66
I.2.2. Marshall Planı: Tasarım 68
I.2.3. Marshall Planı: Uygulama 72
I.2.4. Kısa Bir Değerlendirme 73
I.3. "Merkez"de Emekçi Sınıf Hareketlerinin Güç Yitirme Süreci, 1945-51 75
I.3.1. ABD 75
I.3.2. İngiltere 77
I.3.3. Fransa 79
I.3.4. İtalya 81
I.3.5. Batı Almanya 82
I.3.6. Japonya 85
I.4. Soğuk Savaş'ın İlk Evresi, 1947-79 87
I.4.1. 1947-53 Alt-dönemi 88
I.4.2. 1953-62 Alt-dönemi 97
I.4.3. 1963-79 Alt-dönemi 107
I.5. "Üçüncü Dünya"ya Bakışlar, 1945-79 121
I.5.1. Sömürgeciliğin Sona Ermesi / Genel Gözlemler 121
I.5.2. Sömürgeciliği Sonlandırma Öyküleri 125
I.5.3. Bağlantısızlar Hareketi ve
Üçüncü Dünya'daki Diğer Uluslararası Örgütlenme Girişimleri 137

II Küresel İktisat:
Kurumsallaşma, İktisat Politikaları ve İktisadi Başarım 143
II.1. Savaş Sonrasında Uluslararası Ekonomik Düzenin Oluşumu, 1945-73 143
II.1.1. İktisat Politikalarının Yeni Kurumsal Gündemi 143
II.1.2. Bretton Woods Kuruluşları 145
II.1.3. Uluslararası Ticareti Serbestleştirme Girişimleri 157
II.2. Kapitalist "Merkez"de Başlıca Ekonomik Gelişmeler, 1945-68 171
II.2.1. Savaş Sonrasında "Toparlanma" (1945-50) 171
II.2.2. "Büyük Atılım", 1951-68 176
II.2.3. "Büyük Atılım" Döneminde Makroekonomik Yapı 183
II.2.4. İktisat Politikası Yönelimleri 191
II.2.5. Üretim Sistemi 197
II.3. "Çevre"de Gelişme, Kaynak Tahsisi ve Talep İdaresi Politikaları, 1945-73 . 201
II.3.1. Gelişme İktisadının Doğuşu 201
II.3.2. İİDS 207
II.3.3. İhracata Yönelik Sanayileşme (İYS) 210
II. 3. 4. "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" (NIEO) Tasarımına Doğru ... 217
II.3.5. "Büyük Atılım" Yıllarında "Çevre"nin Kazanımları 222
II.3.6. GOÜ'de Ulusal İktisadi Planlama Deneyimleri 227
II.3.7. GOÜ'de Enflasyon ve İstikrarlandırıcı Politikalar 236
II.4. Bir Paradigmanın Çözülüş Öyküsü, 1968-79 238
II.4.1. Bretton Woods Sisteminin Çöküşü ve Yüzen Kurlar 238
II.4.2. Uluslararası Ticareti Yönlendiren Gelişmeler 251
II.4.3. "Altın Çağ"ın Sonuna Doğru 261
II.4.4. 1970'li Yılların Konjonktür Dönemeçleri 279
II. 4.5. Makroekonomik Politikalar, 1973-9 289
II.4.6. Yeni Üretim Sistemi Arayışları 294
II.5. "Uyum"a Zorlanan Çevre 296
II.5.1. Gelişme İktisadında Yeni Yönelimler 296
II.5.2. Sanayileşme ve Sermayenin Uluslararasılaşması 300
II.5.3. "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" ve GOÜ'nün Çöken Umutları .. 302
II.5.4. GOÜ'de İktisadi Planlama: Yeni Eğilimler 310
II.5.5. GOÜ'de Yükselen Ekonomik İstikrarsızlık 316
Sonuçlandırmak Üzere 327
Kaynaklar 337

Çizelgeler Listesi

ÇİZELGE I.1: Küçük Siyasal Takvim, 1941-7 38

ÇİZELGE I.2: Fransa'da Siyasal Takvim (Mart 1944-Mayıs 1947) 53

ÇİZELGE I.3: İtalya'da Siyasal Takvim (Temmuz 1943-Nisan 1948) 54

ÇİZELGE I.4: Soğuk Savaş, 1947-53 / Küçük Siyasal Takvim 88

ÇİZELGE I.5: Soğuk Savaş, 1954-62 / Küçük Siyasal Takvim 90

ÇİZELGE I.6: Soğuk Savaş, 1963-79 / Küçük Siyasal Takvim 93

ÇİZELGE I.7: Vietnam Savaşı, 1963-79 / Küçük Takvim 116

ÇİZELGE I.8: İngiltere'nin Sömürgeciliğini Sonlandırması, 1947-80 127

ÇİZELGE I.9: Fransa'nın Afrika'daki Sömürgeciliğini Sonlandırması, 1956-77 130

ÇİZELGE I.10: Portekiz'in Sömürgeciliğini Sonlandırması, 1961-75 135

ÇİZELGE I.11: Bağlantısızlar Hareketinin Yapıtaşları, 1954-61 139

ÇİZELGE II.1: Altın-Dolar Standardının Emekleme Yılları, 1945-58 149

ÇİZELGE II.2: AET/AT'nin Oluşumunu ve Ticaret Politikalarını İlgilendiren Kritik Dönemeçler, 1948-71 162

ÇİZELGE II.3: Kâr Oranı ve Kâr Payı: Temel Aritmetik 188

ÇİZELGE II.4: İktisadi Gelişme Kuramlarının Sınıflandırılması 202

ÇİZELGE II.5: GOÜ'de Tipik Büyüme ve Sanayileşme Patikaları 212

ÇİZELGE II.6: UNCTAD I (1964) ve UNCTAD II (1968)'deki Ana Gündem Maddeleri 220

ÇİZELGE II.7: Parasal Krizler ve Müzakereler Takvimi, 1971-6 242

ÇİZELGE II.8: İngiltere'de İşçi Partisi Hükümeti, 1974-9: Küçük Siyasal Takvim 292

Tablolar Listesi

TABLO II.1: Yedi Büyük Ülkede Reel GSYH Endeksleri, 1945-51 (1938:100) 172
TABLO II.2: Dört Gelişmiş Ülkede Sınai Üretim, Verimlilik ve Ücret Endeksleri, 1946-51 (1938:100) 174
TABLO II.3: Uzun Dönemde GSYH Büyüme Hızları / Yıllık Ortalamalar, 1913-73 (%) 178
TABLO II.4: Uzun Dönemde Nüfus Artış Hızları / Yıllık Ortalamalar, 1913-73 (%) 179
TABLO II.5: Uzun Dönemde Kişi Başına GSYH Artış Hızları / Yıllık Ortalamalar, 1913-73 (%) 179
TABLO II.6: Dünya GSYH'sı İçinde Bölgesel Paylar, 1913-73 (%) 180
TABLO II.7: Dünya Mal İhracatının Dönemler İtibariyle Gelişmesi, 1870-1973 (yıllık ortalama artış hızları, %) 180
TABLO II.8: Bölgeler İtibariyle Mal İhracatı / GSYH Oranları, 1913-73 (%) 181
TABLO II.9: Dünya Mal İhracatı İçinde Bölgesel Paylar, 1913-73 (%) 182
TABLO II.10: Bölgeler İtibariyle Doğumda Yaşam Umudu Ortalaması (Yıl), 1950-5 ve 1970-5 224
TABLO II.11: Bölgeler İtibariyle Bebek Ölüm Oranları Ortalaması, 1950-5 ve 1970-5 225
TABLO II.12: Bölgeler ve Eğitim Kademeleri İtibariyle Okula Gitme Oranları, 1950/1960/1970 (Çağ nüfusuna oranla, %) 226
TABLO II.13: ABD'nin Ödemeler Dengesi, 1968-81 (Milyar $, Dönem Toplamları) 245
TABLO II.14: GSYH Artış Hızları, 1968-88 (yıllık ortalamalar, %) 262
TABLO II.15: Dünya Ticareti, 1968-82 (Yıllık Ortalama Artış Oranları, %) 264
TABLO II.16: Dünya Mal İhracatının Dönemler İtibariyle Gelişmesi, 1950-90 (yıllık ortalama artış hızları, %) 265
TABLO II.17: Dünya Mal İhracatı İçinde Bölgesel Paylar, 1973-90 (%) 265
TABLO II.18: Gelişmiş Ülkelerde Kârlılığa İlişkin Göstergeler, 1960-79 (%) 268
TABLO II.19: Başlıca Mal Grupları İtibariyle Dünya Ticaret Fiyatları, 1950-83 (1972: 100) 269
TABLO II.20: Avrupa'da Grevler ve Ücret Hareketleri, 1965-70 272
TABLO II.21: Gelişmiş Ülkelerin Tarım-Dışı Faaliyetlerinde Verimlilik ve Ücret Artış Oranları, 1960-73 (%) 274
TABLO II. 22: Gelişmiş Ülkelerde Çalışma Saati Başına Emek Verimliliğindeki Yıllık Artış Hızı Ortalamaları, 1960-87 (%) 277
TABLO II.23: Ülke Gruplarına Göre Ödemeler Dengesi, 1973-80 (cari fiyatlarla, milyar $) 318
TABLO II.24: GOÜ'nün Dış Borç Bileşimi, 1970-9 (%) 318
TABLO II.25: Ülke Grupları İtibariyle Enflasyon, 1968-82 (Yıllık ortalama, %) 319

Şekiller Listesi

ŞEKİL II.1: Yedi Büyük Gelişmiş Ülkede Üretim, Sermaye Stoku, Verimlilik ve İstihdam Endeksleri, 1952-70 (1952: 100, logaritmik ölçekte) 186

ŞEKİL II.2: Yedi Büyük Gelişmiş Ülkede Kişi Başına Üretici Sermaye ve Hasıla/ Sermaye Oranı Endeks Sayıları, 1955-70 (1955: 100, logaritmik ölçekte)..... 186

ŞEKİL II.3: Yedi Büyük Gelişmiş Ülkede Verimlilik ve Ürün Cinsinden Ücret Endeksleri, 1955-70 (1955: 100, logaritmik ölçekte)..... 187

ŞEKİL II.4: Yedi Büyük Gelişmiş Ülkede Kâr Oranları, 1955-70 (%)..... 187

ŞEKİL II.5: Yedi Büyük Gelişmiş Ülkede Özel Tüketim / GSYH Oranları, 1952-70 (%) ... 189

ŞEKİL II.6: Yedi Büyük Gelişmiş Ülkede Yatırım/ GSYH Oranı, 1952-70 (%) 190

ŞEKİL II.7: Yedi Büyük Gelişmiş Ülkede Kamu Harcaması/ GSYH Oranları, 1952-70 (%) 190

ŞEKİL II.8: BMTT Endeksi, 1900-2000 (1900: 100) 221

ŞEKİL II.9: Reel Efektif Döviz Kurları, 1970-88 (Endeks Sayıları, 1985: 100)..... 246

ŞEKİL II.10: Üç Büyük Ekonominin Cari İşlem Dengeleri, 1970-88 (milyar $)..... 248

ŞEKİL II.11: Gelişmiş Ülkelerde Tarım-Dışı Faaliyetlerde Verimlilik ve Ürün Cinsinden Ücretler Endeksi, 1955-80 (1955: 100)..... 266

ŞEKİL II.12: Gelişmiş Ülke Ekonomilerinde Kâr Oranları, 1955-80 267

ŞEKİL II.13: Gelişmiş Ülkelerde "Aşırı Birikim" Krizi, 1968-72 271

ŞEKİL II.14: Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik Oranları, 1970-88 (%) 276

ŞEKİL II.15: Gelişmiş Ülkelerde İmalat Sanayiindeki Kârlılık Oranı, 1973-87 (%)..... 276

ŞEKİL II.16: Gelişmiş Ülkelerde Tarım-Dışı Faaliyetler ve İmalat Sanayiindeki Birikim Hızı ve Kâr Oranları, 1960-89 (%)..... 277

ŞEKİL II.17: Gelişmiş Yedi Ülkede Saat Başına Ücretler ve Tüketici Fiyatları, 1971-88 (yıllık artış oranları, %)..... 280

ŞEKİL II. 18: Dünya Ticaretine ve Gayrisafi Hasılasına Oranla IMF'nin Ödünçleri, 1960-90 (%)..... 323

Teşekkür

Meslektaşlarım ve öğretmenlerim Prof. Bilsay Kuruç (AÜ/SBF, E.), Prof. Korkut Boratav (AÜ/SBF, E.), Prof. Fikret Şenses (ODTÜ, E.) ve Prof. Mustafa Türkeş (ODTÜ), bu kitabın düşünsel hazırlık aşamasında okunması gereken metinler için çok yararlı telkin ve tavsiyelerde bulundular. Onların önerileri, uçsuz bucaksız bir yazın içinde kendi yolumu bulmama yardımcı oldu. Seçtiğim yoldaki yanlışlık ve sapmalar, tabii ki, benim sorumluluğumdur. Prof. Erinç Yeldan (Bilkent Ü.), Prof. Seriye Sezen (TODAİE), Doç. Ebru Voyvoda (ODTÜ), Doç. Emre Özçelik (ODTÜ/Kuzey Kıbrıs), Dr. Asuman Göksel (ODTÜ), Dr. Aylin Topal (ODTÜ), Dr. Faruk Loğoğlu (Büyükelçi, E.) ve Arş. Gör. Dilan Aydın (ODTÜ) bilgi ve veri kaynaklarına erişmemde çeşitli destekler sağladılar. Hepsine içtenlikle teşekkür ediyorum.

Prof. Mustafa Türkeş, Doç. Fatih Tayfur (ODTÜ) ve Doç. Galip Yalman (ODTÜ) kitap ilk taslağının birinci kısmını, Prof. Bilsay Kuruç ve Prof. Huricihan İslamoğlu (Nantes Ü.) ikinci kısmını, Doç. Alp Yücel Kaya (Ege Ü.) ise tümünü okuyarak eleştirdiler; düzeltme ve değişiklik önerileri getirdiler. Minnet ve teşekkürle andığım katkılarını yeterince değerlendirememiş olabilirim; bu benim yetersizliğim sayılmalıdır.

Kitabın yaklaşık yirmi ay süren yazım sürecinde akademik çevremdeki meslektaş ve dostlarıma burada sayılamayacak kadar çok şey sordum. Onlardan öğrendiklerim için kendilerine teşekkür borçluyum; adlarını bu kısa notta zikretmeyişimi lütfen bağışlasınlar.

Yordam Kitap yöneticisi, aziz dostum Hayri Erdoğan'a (kendisine 2015 yılı sonunda verdiğim yazım planından farklı içerik ve zamanda gelişen) kitabıma sağladığı yayın imkânı için çok teşekkür ederim.

Nihai metnin üretimine ve kitabın dizilmesine emek veren Sevil Dündar (ODTÜ), Fatma Havsut (ODTÜ) ve Gönül Göner'e (Yordam Kitap)

ne kadar teşekkür etsem azdır. Benim dağınıklığımın üstesinden ancak onlar gelebilirlerdi. Sağ olsunlar; var olsunlar.

Son olarak, 2016 ve 2017 yıllarındaki düşük verimli çalışma tarzımın ortak hayatımızdan alıp götürdüğü günler için eşim Figen Türel'in beni bağışlamasını diliyor, sağladığı manevi destek için kendisine minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Ankara, Eylül 2017

Okurlara Not

Bu kitabın okurlarının ülkemizdeki iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde verilen "Giriş İktisadı" derslerinin kazandırdığı düzeyde iktisat bilgisine sahip bulunduklarını varsaydım; aksi takdirde metin (belki de gereksiz ölçülerde) uzayacak, çok sayıda açıklayıcı eklenti yüzünden, daha zor okunur hale gelecekti.

Eğitim yıllarında "Giriş İktisadı" dersini izlememiş okurlar, kitabımın bazı yerlerini anlamakta zorlandıkları takdirde, tercih ettikleri herhangi bir başvuru kitabından, ya da internet ortamında kolayca erişilebilen ansiklopedik sözlüklerden yararlanabilirler.

Bu kitabın pek çok yerinde "İkinci Kitap"a yapılan atıflarla karşılaşacaksınız. 1980 sonrasındaki gelişmeleri ele alacak ve büyük bir olasılıkla "Küresel Tarihçe, 1980-2009" başlığını taşıyacak olan bu yeni çalışmayı, sağlığım elverirse, 2019'un ilk yarısında tamamlamak niyetindeyim.

Sizlere keyifli okumalar dilerim.

En iyi dileklerim ve saygılarımla,

O.T.

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABM	Anti-balistik Füze
ACP	Afrika / Karayipler / Pasifik (kıs.)
AEF	Fransız Ekvatoryal Afrikası
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFL	Amerikan İşgücü Federasyonu
AGF	Assurances Générales de France
ARVN	Güney Vietnam Ordusu
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ANZUS	Avustralya / Yeni Zelanda / Birleşik Devletler (kıs.)
AOF	Fransız Batı Afrikası
ASEAN	Doğu Asya Ulusları Birliği
AT	Avrupa Topluluğu
BIS	Uluslararası Ödemeler Bankası
BKP	Basra Körfezi Petrolü
BKP	Bulgar Komünist Partisi
BLS	(ABD'de) İşgücü İstatistikleri Bürosu
BM	Birleşmiş Milletler
BMGnK	Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
BMTT	Birincil Meta Trampa Ticaret Hadleri
BOPE	(Kore'de) Finans ve İktisat Kurulu
BPD	(Bulgaristan'da) Demokratik Partiler Bloku
BRD	Almanya Federal Cumhuriyeti
BRSDP	Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi
BZNS	Bulgar Ulusal Tarım Birliği
C-20	Yirmiler (Reform) Komitesi
CAF	Merkezî Afrika Federasyonu
CDU	(Almanya'da) Hristiyan Demokratlar Birliği
CEEC	Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı
CENTO	Merkezî Antlaşma Örgütü
CFDT	Fransız Demokratik iş Federasyonu
CGIL	İtalyan Genel Emek Konfederasyonu

CGT	(Fransa'da) Genel İş Konfederasyonu
CIA	(ABD'de) Merkezî İstihbarat Örgütü
CIO	(ABD'de) Sınai Örgütler Kongresi
CISL	İtalyan İşçi Sendikaları Konfederasyonu
CMEA	Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
CNPF	Fransız İşverenler Ulusal Konseyi
CNR	(Fransa'da) Direniş Ulusal Konseyi
COMECON	bkz. CMEA
CPUSA	ABD Komünist Partisi
CSU	(Almanya'da) Hristiyan Sosyal Birliği
ÇC	Çin Cumhuriyeti (Milliyetçi Çin)
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
ÇKP	Çin Komünist Partisi
ČSD	Çekoslovak Sosyal Demokrat Partisi
ČSL	Çek Halk Partisi
ČSNS	Çekoslovak Ulusal Sosyalist Partisi
DAC	(OECD bünyesinde) Gelişme Yardımları Komitesi
DC	(İtalya'da) Hristiyan Demokrat Parti
DDR	Alman Demokratik Cumhuriyeti
DGB	Alman Sendika Federasyonu
DM	Alman Markı
DPT	(Türkiye'de) Devlet Planlama Teşkilatı
DRC	Yurtiçi Kaynak Maliyeti
EAGGF	bkz. FEOGA
ECA	(ABD'de) Ekonomik İşbirliği İdaresi
ECG	Enerji Koordinasyon Grubu
ECLA	BM Latin Amerika Ekonomik Komisyonu
ECLAC	BM Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu
ECOSOC	BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi
ECU	Avrupa Para Birimi
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EKO	Efektif Koruma Oranı
EMS	Avrupa Para Sistemi
EMU	(AT'de) Ekonomik ve Parasal Birlik
EPB	(Kore'de) Ekonomik Planlama Heyeti
EPU	Avrupa Ödemeler Birliği
ERDF	Avrupa Bölgesel Gelişme Fonu
ERM	Döviz Kuru Mekanizması
ERP	Avrupa'yı Canlandırma Programı (Marshall Planı)
ESF	Avrupa Sosyal Fonu

EURATOM	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
FAO	BM Gıda ve Tarım Örgütü
FDP	(Almanya'da) Özgür Demokratlar Partisi
FDP	(İtalya'da) Demokratik Halk Cephesi
FDP	(Romanya'da) Halkın Demokratik Cephesi
Fed	(ABD'de) Federal Reserve Sistemi
FEOGA	Avrupa Tarımsal Rehberlik ve Garanti Fonu
FIDES	(Fransa'da) Ekonomik ve Toplumsal Gelişme için Yatırım Fonları
FKgP	(Macaristan'da) Bağımsız Küçük Çiftçiler Partisi
FLN	(Cezayir'de) Ulusal Kurtuluş Cephesi
FND	(Romanya'da) Ulusal Demokratik Cephe
FNLA	Angola'nın Kurtuluşu için Ulusal Cephe
FO	(Fransa'da) İşçinin Gücü
FOMC	(ABD'de) Federal Açık Piyasa İşlemleri Komitesi
FRELIMO	Mozambik Kurtuluş Cephesi
G-77	77'ler Grubu
GAB	(IMF'nin) Genel Ödünç Alma Düzenlemesi
GATT	Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GPRF	Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükümeti
GSP	Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GÜ	Gelişmiş Ülkeler
ICA	Uluslararası Pamuk Derneği
ICBM	Kıtalararası Balistik Füzeler
IDA	(Dünya Bankası) Uluslararası Gelişme Birliği
IDR	(Hindistan'da) Sınai Gelişme ve Düzenleme Kanunu
IDS	(Sussex Ü.) Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
IFC	(Dünya Bankası) Uluslararası Finans Şirketi
ILO	BM Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
IPC	Metalar için Bütünleşik Program
IRI	Istituto per la Ricostruzione Industriale
IRO	(Küba'da) Bütünleşik Devrimci Örgütlenme
ITO	BM Uluslararası Ticaret Örgütü
İİDS	İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme
İYS	İhracata Yönelik Sanayileşme
KDV	Katma Değer Vergisi
KfW	Kreditanstalt für Wiederaufbau

KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KKE	Yunan Komünist Partisi
KMP	Macar Komünist Partisi
KMT	Ulusalcı Çin Partisi (Kuomintang)
KPD	Almanya Komünist Partisi
KPÖ	Avusturya Komünist Partisi
KSČ	Çekoslovak Komünist Partisi
KSS	Slovak Komünist Partisi
M16	(İngiltere'de) Gizli İstihbarat Servisi
MAAG	(ABD/Güney Vietnam) Askerî Yardım Danışma Grubu
MAD	Kesin Karşılıklı Yıkım
MDP	Macar Çalışan Halkının Partisi
MFA	(Portekiz'de) Silahlı Kuvvetler Hareketi
MFN	En Çok Kayırılan Ülke
MIRV	Birden Çok Hedefe Atış Yapabilecek Nükleer Taşıyıcılar
MITI	(Japonya'da) Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı
MNA	Cezayir Ulusal Hareketi
MNC	Kongo Ulusal İttifakı
MOSF	(Kore'de) Strateji ve Finans Bakanlığı
MPLA	Angola'nın Kurtuluşu için Halk Hareketi
MRP	(Fransa'da) Halkçı-Cumhuriyetçi Hareket
NASA	(ABD'de) Ulusal Aeronotik ve Uzay İdaresi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NDC	(Hindistan'da) Ulusal Gelişme Konseyi
NF	(Çekoslovakya'da) Ulusal Cephe
NICs	Yeni Sanayileşen Ülkeler
NIEO	Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen
NLF	(Vietnam'da) Ulusal Kurtuluş Cephesi
NPP	(Macaristan'da) Ulusal Köylü Partisi
NWICO	Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni
OAPEC	OPEC'in Arap Ülkeleri Grubu (bkz. OPEC)
OAS	Amerika Devletleri Örgütü
OAU	Afrika Birliği Örgütü
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
OEEC	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
OF	(Bulgaristan'da) Anavatan Cephesi
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OTP	(AET ve AT'nin) Ortak Tarım Politikası
ÖDPY	Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım
ÖVP	Avusturya Halk Partisi

PAIGC	Gine ve Cape Verde'nin Bağımsızlığı için Afrikalı Parti
PAVN	(Kuzey) Vietnam Halk Ordusu
PCF	Fransız Komünist Partisi
PCI	İtalyan Komünist Partisi
PCR	Romanya Komünist Partisi
PMR	Romanya İşçi Partisi
PNL	(Romanya'da) Ulusal Liberal Parti
PNP	(Romanya'da) Ulusal Halk Partisi
PNT	(Romanya'da) Ulusal Köylü Partisi
PPR	Polonya İşçi Partisi
PPS	Polonya Sosyalist Partisi
PSDI	İtalyan Demokratik Sosyalist Partisi
PSDR	Romanya Sosyal Demokrat Partisi
PSI	İtalyan Sosyalist Partisi
PSL	Polonya Köylü Partisi
PSLI	İtalyan Sosyalist İşçi Partisi
PURSC	Küba Sosyalist Devriminin Birleşik Partisi
PZPR	Polonya Birleşik İşçi Partisi
RDR	(IMF'den) Rezerv Çekme Hakkı
RPF	Fransız Halkının Birlikteliği
SAF	(IMF'nin) Yapısal Uyum İmkânı
SALs	(Dünya Bankası'nın) Yapısal Uyum Ödünçleri
SALT	Stratejik Silahların Sınırlandırılması Müzakereleri (Antlaşması)
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SD	Slovak Demokratlar
SDR	(IMF'den) Özel Çekme Hakları
SEA	Tek Avrupa Yasası
SEATO	Güney Doğu Asya Antlaşması Örgütü
SFIO	İşçiler Enternasyonali'nin Fransız Kesimi
SLBM	Stratejik Balistik Füze Fırlatıcıları
SPD	Almanya Sosyal Demokrat Partisi
SPÖ	Avusturya Sosyal Demokrat Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SZDP	(Macaristan'da) Sosyal Demokrat Parti
TFV	Toplam Faktör Verimliliği
TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TUC	(İngiltere'de) Sendikalar Federasyonu
UAW	(ABD'de) Oto İşçileri Sendikası
UEW	(ABD'de) Birleşik Elektrik İşçileri

UNCTAD	BM Ticaret ve Gelişme Konferansı
UNEP	BM Çevre Programı
UNESCO	BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNIDO	BM Sınai Gelişme Örgütü
UNITA	Angola'nın Tam Bağımsızlığı için Ulusal Birlik
UNRISD	BM Sosyal Gelişme Araştırmaları Enstitüsü
VER	Gönüllü İhracat Kısıtlaması
WB	Dünya Bankası
WEP	Dünya İstihdam Programı
YPK	(Türkiye'de) Yüksek Planlama Kurulu
YSÜ	Yeni Sanayileşen Ülkeler
YUED	Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen

BAŞLANGIÇ

Bu çalışmanın temel amacı, II. Dünya Savaşı'nın bitiminden 1970'li yılların sonuna kadar uzanan dönemdeki uluslararası ekonomik gelişmeleri incelemek ve yorumlamaktır. Savaşın yol açtığı muazzam beşeri ve toplumsal yıkımın ardından, dünya ekonomisi yeniden yapılanmış ve özellikle "Kapitalizmin Altın Çağı" olarak adlandırılan 1950-73 altdöneminde XIX ve XX. yüzyıllarda emsali görülmemiş büyüme ve gelişme hızlarına erişilmiştir. Bu çarpıcı başarımı açıklayabilmek için, onu şartlandıran ve biçimlendiren uluslararası siyasal ortamı özenle betimlemek ve siyasal/ekonomik etkileşim bağlantılarını kurmak gereklidir.

Kitabın böyle bir gerekliliğin ürünü olarak ortaya çıkan Birinci Kısmı, doğaldır ki, kapsamlı bir dünya siyasal tarihi olma iddiasını taşıyamaz. Birinci Kısmın okurları, söz konusu dönem boyunca gerilim ve kriz odağı olmuş Avrupa'daki gelişmelerin ön plana çıkarıldığını, kimi coğrafi bölgelerin (örneğin Orta Doğu, Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın) aynı ayrıntı düzeyinde ele alınmadığını fark edeceklerdir.[1] Kapitalist gelişmiş ülkelerin (GÜ) ve sosyalist blokun dışında kalan "Üçüncü Dünya" da, esas itibariyle, sömürgeciliğin tasfiyesi bağlamında incelenmiş, tekil ülkelerin deneyimlerine genel gelişme çizgisini temsil etmekte anlamlı olduğu ölçüde değinilmiştir. Buna karşılık, savaş sonrasında oluşan iki kutuplu dünya siyasasına içerilmiş sistemik karşıtlık ve bunun ima ettiği sınıf mücadelesi Birinci Kısım'da özenle vurgulanmış, gelişmiş Batı'da kapitalizmin (farklı bir toplumsal mutabakat arayışı ile) yeniden kurgulanmasına dikkat çekilmiştir. Birinci Kısmın olası eksiklik ve yetersizliklerini (zengin yerel ve uluslararası yazına başvurarak) aşma zahmeti okurlarımıza yüklenmiş bulunuyor; bunun için bizi bağışlamalarını diliyoruz.[2]

---

1 Bu Avrupa yanlılık, kısmen, yazarın mesleki ilgileriyle bağlantılıdır: İncelenen dönemde Türkiye, Avrupa ile çok yoğun ekonomik ilişkiler içindeydi. Bir başka mesleki "sapma" da, sosyalist blokta Türkiye ekonomisinin işleyişiyle yakından ilintili olmayan ekonomik gelişmeler üzerinde fazla durulmamasıdır.

2 Türkçe yazılmış, geniş kapsamlı ve referans olarak kullanılabilecek kitaplar arasında Sander (2016), Armaoğlu (2016) ve Akşin (2017) öncelikle zikredilmelidir. Türkçeye kazandırılmış olan Hobsbawm'u (1995) okunması gereken bir başyapıt sayıyoruz.

Birinci Kısım, beş bölümden kuruludur. Birinci Bölüm'de (I.1) yer alan ve 1941-7 alt döneminin siyasal gelişmeleri ile ilgili olan anlatı, iki kanaldan ilerletilmiştir. Bu kanallardan ilkinde II. Dünya Savaşı'nın seyri ve savaştan galip çıkan iki küresel güç (ABD ve SSCB) arasında etki alanlarının paylaşımına ilişkin kritik dönemeçlere işaret edilmekte, ikincisinde ise savaş sonrasının uluslararası siyasal ve ekonomik düzenini oluşturma amaçlı kararlara kısaca değinilmektedir. Bu kararlarla, İkinci Kısım'da ele alınacak olan kurumsal yapının temel bileşenleri (Birleşmiş Milletler (BM) ve bağlı kuruluşları, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) inşa edilmiştir.

Birinci Kısmın İkinci Bölüm'ünde (I.2) incelenen konular, SSCB ve yandaşlarını "çevreleme" ilkesine dayanan Truman Doktrini (Mart 1947), bu doktrinin ilanı ile fiilen başladığı kabul edilebilecek olan I. Soğuk Savaş (1947-79) ve doktrinin uygulama aracı sayabileceğimiz Marshall Planı (1948-51)'dır. Bu bölümde I. Soğuk Savaş'ın kökenlerini sorgulayan yaklaşımlar da kısaca özetlenmiş, I. Soğuk Savaş'ın somut tezahürlerinin sergilenmesi daha sonraya bırakılmıştır.

Üçüncü Bölüm'de (I.3) 1945-51 alt döneminde kapitalist "merkez"deki emekçi sınıf hareketlerinin nasıl güç yitirdikleri ve savaş yıllarındaki devrimci iddialarından uzaklaştıkları, altı ülkenin somut deneyimleriyle ayrıntılandırılarak anlatılmaktadır. Bu hareketler "atomize" olmasaydı, gelişmiş ekonomilerde kapitalist birikimin ivmelenmesi ve 1951-68 dönemini kapsayan "Büyük (ekonomik) Atılım"ın gerçekleşmesi, yüksek bir olasılıkla, mümkün olmayacaktı. "Büyük Atılım"ın ardındaki temel faktörler İkinci Kısmın konusudur.

I. Soğuk Savaş'ın üç alt-dönemi, karakteristik özellikleri ve yaşanan somut gelişmeleri ile Birinci Kısmın Dördüncü Bölüm'ünde (I.4) ele alınmıştır. 1970'li yılların sonunda iki küresel güç arasındaki ilişkilerin (I.4'te açıklanan nedenlerle) yeniden gerginleştiği gözlenmiş, böylelikle II. Soğuk Savaş (1980-91) evresine geçilmiştir. Bu tarih kesitinde yaşananlar, ayrı bir incelemenin konusudur.

Birinci Kısmın "Üçüncü Dünya"daki gelişmelere ayırdığımız Beşinci Bölüm'ünde (I.5) ilgimizi çeşitli temalar arasında dağıtmadan, sömürgeciliğin tasfiyesi üzerinde yoğunlaştırmayı yeğledik.[3] Bu tasfiye, ya tekil

3 "Üçüncü Dünya", 1945-79 döneminde salt sömürgecilik karşıtı duyarlılıklara indirgenemeyecek büyük toplumsal ve siyasal çalkantılar içindeydi. Hobsbawm (1995: 434) bu dönemde (i) devrim yapma, ya da devrimi savuşturma; (ii) başarılı veya başarısız askerî darbelerle yüzleşme; (iii) iç silahlı çatışmaları bastırma gibi sorunlarla uğraşmak zorunda kalmayan GOÜ sayısının çok az olduğunu belirtir. Birinci Kısım'daki siyasal tarih taramasının bir diğer eksikliği de burada karşımıza çıkıyor.

ülkelerdeki uluslaşma süreçlerinin anlatımı yolu ile, ya da az sayıda "emperyal sistem"in çözülüşü bağlamında sergilenebilirdi. Sunumda sağladığı basitlik dolayısıyla, bu çalışmamızda ikinci yaklaşımı seçtik ve I.5'te İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika ve Portekiz'in geçmişte kurdukları emperyal yapıların çözülüşünü inceledik. Bu vesile ile önemli bir hususu vurgulamakta yarar var: I. Soğuk Savaş'ı (1947-79) ve sömürgeciliğin tasfiyesini küresel ve yerel değişimlerin ortak tarihi olarak kavramak daha doğrudur.

***

Çalışmanın daha geniş hacimli olan İkinci Kısmı da beş bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm (II.1), savaş sonrasındaki küresel ekonomik düzenin kurumsallaşmasına ilişkindir. ABD ve İngiltere hükümetleri bu amaca dönük hazırlık çalışmalarını 1941'de başlatmışlardı. ABD'nin savaş sonrası ekonomik düzene bakışı temelde (özel girişimciliğin vazgeçilmez tamamlayıcısı saydığı) uluslararası ticaretin ve uzun vadeli üretken yatırımların serbestleştirilmesine odaklanıyordu. İngiltere bu yaklaşıma özünde çok ters düşmemekle birlikte, İngiliz İmparatorluğu'na bağlı Uluslar Topluluğu'ndaki avantajlarını ve sterlin'in rezerv para niteliğini korumakta duyarlı idi. Bu perspektife uygun ve iktisat politikalarını kurumsal bir tabana oturtacak öncelikli gündem, şöyle biçimlendi: (i) döviz kurlarının istikrarına ve ödemeler dengesi sorunlarının çözümüne yardımcı olacak uluslararası bir örgütün kurulması; (ii) uzun vadeli uluslararası yatırımları özendirecek ve yönlendirecek uluslararası bir örgütün kurulması; (iii) savaş sonrası yardımları ve "yeniden inşa"yı yönlendirecek uluslararası bir örgütün kurulması, (iv) uluslararası ticaretteki engelleri azaltacak önlemlerin alınması.

Teknik çalışma ve müzakere aşamaları II.1'de ayrıntılandırılan bu gündemin birinci maddesi IMF'nin, ikinci (ve kısmen üçüncü) maddesi WB'nin, dördüncü maddesi ise GATT'in oluşturulması ile sonuca bağlandı; uygulamada ücüncü uğraş, esas itibariyle, Marshall Planı aracılığı ile yürütüldü. ABD'nin 1940'lı yıllardaki muazzam ekonomik ve askerî gücünün ağırlığı ile, tüm bu kurumsallaşma büyük ölçüde ABD'nin tercihleri doğrultusunda biçimlendi. Glyn vd. (1991: 64-5)'de özetlenen daha geniş kapsamlı gündemin iki öğesi, yani (i) birincil metalarda fiyat istikrarını ve (ii) tam istihdamın korunmasını sağlayacak önlemlerin alınması ise Birleşmiş Milletler'e (BM) bağlı ve yaptırım gücü sınırlı kuruluşların ilgi ve sorumluluk alanlarına bırakıldı. 1947'den sonra I. Soğuk Savaş'ın

tırmanmaya başlamasıyla, kapitalist "Batı" ile sosyalist "Doğu"nun ekonomik düzenlerinin ayrıştığına, SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinin kendi Marshall Planlarını yaparak (Molotov Planı, 1947), kendi ekonomik dayanışma örgütlerini (CMEA, 1949) kurduklarına II.1'de işaret etmiş bulunuyoruz.

Temmuz 1944 doğumlu IMF ve WB ile Ekim 1947 doğumlu GATT, kendilerine vücut veren kuralları uygulayabilecek yetkinlik ve işlevselliğe 1950'li yıllarda kavuştular;[4] Avrupa-içi ticareti ve üretim faktörü hareketlerini serbestleştirme doğrultusunda tarihi bir adım, AET'yi kuran Roma Antlaşması (Mart 1957/Ocak 1958) ile atıldı; AET ekonomik ve siyasal bütünleşmede yol alarak Nisan 1965 / Temmuz 1967'de Avrupa Topluluğu'na (AT) dönüştü ve 1973'te AT'nin birinci genişlemesi gerçekleşti.

İkinci Bölüm (II.2), 1945-68 alt döneminde dünya ekonomisindeki ve özellikle kapitalist "merkez"deki gelişmelerin incelenmesine ayrılmıştır.[5] Önce 1945-50 yıllarında "merkez" ekonomilerinin toparlanması, daha sonra 1951-68 "Büyük Atılım"ı üzerinde durulmuş, anılan atılım yıllarında sadece "merkez"in değil, tüm ülke gruplarının ekonomik başarımı incelenmiştir. Bu bağlamda hasıla, kişi başına hasıla, uluslararası ticaret ve uluslararası yatırımların gelişme eğilimleri (geçmiş yıllardakiler ile karşılaştırmalı olarak) gözden geçirilmiştir.

Uzun süresi, küresel yaygınlığı ve yarattığı dönüşümlerin derinliği dolayısıyla, kapitalizmin istisnai bir evresi sayılabilecek "Büyük Atılım" yıllarında tekil parçaları birbirini bütünleyen, benzersiz bir ekonomik rejim oluşmuştur. Bu rejimin temel öğelerinden ilki olan siyasal arka plan'ın Birinci Kısım'da, ikincisi olan kurumsal bileşenler'in II.1'de ele alındığını yukarıda belirmiştik. Diğer üç temel öğe, yani makroekonomik yapı, iktisat politikası yönelimleri ve üretim sistemi, II.2'de irdelenmiştir. Böyle bir analiz çerçevesinin kapitalist ekonomilerdeki "uzun dalgalar"ı kuramlaştıran çalışmalarla bağdaşır yanları vardır.

"Makroekonomik yapı" deyimi ile kastedilen şey, büyüme / verimlilik / kâr oranları ve kâr payları / ücretler ve istihdam arasında kurulan ve büyüme / gelişme sürecini kalıcılaştıran ilişkiler dizisidir (Glyn vd., 1991; Marglin, 1991). Bu ilişkilerin aritmetiği, II.2'de şemalaştırılmıştır.[6] "Altın

4 Altın-dolar standardı, genel konvertibiliteye geçişin ardından, Aralık 1958'de fiilen gerçekleşti; WB'nin uluslararası yatırım bankası kimliği, 1950'li yıllarda güçlendi; GATT, 1950-1'deki Torquay müzakerelerinde kayda değer tarife indirimleri sağladı.

5 II.2'deki anlatı, esas itibariyle Armstrong vd. (1991) ve Glyn vd. (1991)'e dayanmaktadır.

6 Çalışmamızda gelişmiş kapitalist ülkelerdeki makroekonomik yapıyı betimlerken, sunum basitliği sağlamak üzere, tekil ülke verileri yerine, yedi büyük ekonominin Armstrong vd. (1991)'de toplulaştırılmış bulunan verilerini kullanmayı yeğledik.

Çağ"ın iktisat politikası yönelimlerini de (Marglin (1991) ile Epstein ve Schor'u (1991) izleyerek) üç ana bileşen itibariyle değerlendirmiş bulunuyoruz: (i) Keynes'gil iktisat anlayışının başatlığı altında yürütülen **talep idaresi politikaları**; (ii) ekonomideki karar birimlerinin davranışlarını ekonomik rejimin bütünü ile uyumlaştıracak **eşgüdüm kuralları**;[7] (iii) **kapitalizmi** (belirsizliklerini gidererek ve birikim temposunu hızlandırarak) **yönetme** çabaları.[8]

"Kapitalizmin Altın Çağı"nı Fordizm adı ile bilinen iş idaresi yöntemlerinin de altın çağı olarak nitelemek yerinde olacaktır. ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasındaki büyük askerî ve siyasal gücü ile sınai verimlilikteki önderliği, Fordist uygulamaları tüm dünyada genişletmiş; genişleme iki doğrultuda gerçekleşmiştir: (i) ekonomilerdeki yapısal değişimin Fordizm'i yaygınlaştırması ve imalat sanayii dışında da kullanılır hale getirmesi; (ii) çalışma normlarını makinalarda içselleştirme eğiliminin sürmesi dolayısıyla, Fordizm'in yoğunlaşması. Fordizm'in "Altın Çağ"ın sonlarına doğru karşılaştığı köklü meydan okumaya, yani Japonya'daki *kanban* sistemine aşağıda değineceğiz.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) toplumsal ve ekonomik gelişmeyi hızlandırma özlemleri daha da güçlenmiş, bu ülkelerdeki etkili siyasal kadrolar alternatif gelişme süreçlerinin ve uluslararası ekonomi ile farklı eklemlenme biçimlerinin arayışı içine girmişlerdir. Bu özlem ve arayışlar, Üçüncü Bölüm'ün (II.3) konusudur. Gelişme sorunsalına duyulan ilginin sadece GOÜ'de değil, dünya ölçeğinde artması, gelişme iktisadını yeni bir bilim dalı haline getiren entelektüel ortamı da hazırlamıştır.

Gelişme iktisadının kurucuları, "tek iktisat" anlayışını reddetmekte, fakat "merkez" ile "çevre" arasında karşılıklı çıkarların varlığını kabul etmekte idiler. Bu iktisatçılar, (i) GOÜ'nün ekonomik gelişmesinde salt piyasa mekanizmasının işleyişiyle yetinilemeyeceğini; (ii) geçmiş onyıllardaki uluslararası ekonomik işbölümü örüntüsünün GOÜ'yü olumsuz etkilediğini; (iii) GOÜ'deki yoksulluk kısır döngüsünü kıracak bir büyük itiş'in (*big push*) gerekliliğini; (iv) GOÜ'de kamu kesiminin artan işlevlerini ve (v) "yol gösterici" iktisadi planlamanın yararlarını vurgulamışlardır. Farklı düşünsel öncüllerden yola çıkmalarına rağmen, gelişme iktisatçılarının analizlerinde Neo-Marksistlerinkilerle örtüşen yanlar

7 Bir piyasa ekonomisinde eşgüdümün salt fiyat sinyalleri ile sağlanması yeterli olamaz; karar birimleri bunlar dışındaki bazı olguları da veri kabul ederek davranırlar.

8 Kapitalist "merkez"de bu tür çabalar, Fransa'daki iktisadi planlama ve Japonya'daki sanayi politikası deneyimleri dışında, etkili ve kalıcı olmamıştır.

bulunmaktaydı. 1943-60 dönemindeki gelişme iktisadı yazınında ilgi, ekonomik büyüme ve onun temel belirleyicisi sayılan fiziksel sermaye birikimi üzerinde yoğunlaşmıştı; bu vurgu 1960'lı yıllarda beşeri sermaye birikimini de içermek üzere çeşitlendi.

1945-73 döneminde GOÜ'nün çoğunluğu tarafından benimsenen ithal ikamesine dayalı sanayileşme (İİDS) stratejisi, "genç sanayileri koruma" argümanını tekil sektörler düzeyinden "genç ekonomileri koruma" bağlamına yükseltti. İİDS sürecinde uygulanan koruma amaçlı politika önlemleri başlıca üç kategoride toplanıyordu: (i) dış ticaret politikaları, (ii) döviz piyasasını yönlendirici politikalar ve (iii) faiz ve ücret politikaları gibi, dolaylı koruma sağlayan politika araçları. Ana akım iktisadının savunucuları, bu tür önlemleri ekonomiyi optimal kaynak tahsisinden uzaklaştıran "sapma"lar olarak niteleddiler ve şiddetle eleştirdiler. 1960'lı yılların ortalarında İİDS başlıca şu nedenlerle eleştiriliyordu: (i) hükümetin ekonomiye müdahalesindeki sorunlar, (ii) ihracata karşı yanlılık; (iii) tarıma karşı yanlılık; (iv) kurulu kapasitenin eksik kullanımı; (v) istihdam yetersizliği ve (vi) İİDS'nin ara mallar, dayanıklı tüketim malları ve sermaye mallarını da kapsayacak şekilde "derinleştirilmesi"ndeki başarısızlık. İİDS'nin ihracata karşı yanlılığı ve bunun doğurduğu orta dönemli ödemeler dengesi krizleri yanında, sermaye kullanımını özendirici politikaların yarattığı ek tasarruf gereklerini sağlamakta da güçlükler ortaya çıkıyordu.

Bu güçlükler İİDS'yi benimsemiş ülkeleri yeni arayışlara yöneltti. İki karakteristik tepki olarak şu örnekler zikredilebilir:

(1) Latin Amerika'nın üç büyük ülkesi (Brezilya, Meksika ve Arjantin) İİDS'nin ikinci evresi sayılabilecek 1955-65 dolaylarında dayanıklı tüketim malları ve ara mallarda sınai derinleşmeye yönelmişlerdi. 1960'lı yılların ortalarında başlayan üçüncü evrede sınai derinleşme sermaye mallarını da kapsayacak şekilde sürdürülürken, sınai ürün ihracatı da desteklendi.[9]

(2) Kore ve Tayvan gibi görece büyük Doğu Asya ekonomileri, 1960'lı yılların başında İİDS'nin tüketim malları üretimine dönük birinci evresini tamamladıktan sonra ihracata yönelik sanayileşme (İYS) stratejisini benimsediler ve "dışa açılma"yı başarı ile gerçekleştirdiler.[10]

9 İİDS'yi benimseyen bir başka büyük ülke Hindistan, söz konusu yıllarda seçici ihracat sübvansiyonlarına başvurmakla birlikte, İYS'nin diğer bileşenlerini ("gerçekçi" kur ve reel faiz oranları, aşırı korumacılığın azaltılması, v.b.) uygulamadı.

10 Doğu Asya'nın çoğu zaman Kore ve Tayvan'la birlikte anılan iki küçük ülkesi Hong Kong ve Singapur, uygulayageldikleri "antrepo büyümesi modeli" bağlamında İYS'ye hep bağlı kaldılar.

İYS'nin 1970'li yıllarda başlayan ikinci evresinde sanayi politikasının hedefleri çeşitlendi; bir yandan ihracatta vasıf iyileştirmelerine gidilirken, öte yandan sınai derinleşmeye de önem verildi.

II.3'te ayrıntılarıyla incelenen bu örnekler, İİDS ve IYS patikalarının 1970'li yıllar ve sonrasında yakınsamaya başladığını gösteriyor. Doğu Asya'daki başarılı sınai gelişme deneyimleri, sanayide belirli bir yetkinlik düzeyine erişildiğinde hem ihracat potansiyeline sahip, hem de yurtiçi temel ihtiyaçlara cevap veren üretim dallarını seçme ve geliştirmenin kaynak tahsisinde temel ilke olması gerektiğini düşündürmektedir. Böylelikle İİDS ve İYS, uygun bir eşleştirme ve zamanlama ile kullanılmış olacaktır.

1945-73 döneminde GOÜ yönetimlerinin büyük çoğunluğu savaş sonrası dünya ticaretinin ve küresel ekonomik gelişmenin yönetişimi için oluşturulan (ve II.1'de ayrıntılandırılan) kurumsal yapıdan memnun değildi; onlara göre bu kurumsal yapı dağınıktı ve esas itibariyle GÜ'nün kontrolü altında çalışıyordu. Bu şartlarda uluslararası ekonomik sorunlara GOÜ'yü de tatmin edebilecek çözümler bulunması için en elverişli platform, GOÜ'nün daha tatminkâr bir temsil oranına sahip olduğu BM ve bağlı kuruluşları olabilirdi.

BM gözetiminde toplanan ve müzakere gündemleri ile alınan ilke kararları II.2'de özetlenen UNCTAD I (Mart-Haziran 1964) ve UNCTAD II (Şubat-Mart 1968) GOÜ'ye sınırlı kazanımlar sağlayabildi; çünkü UNCTAD'ın ilke kararları, ancak II.1'de sergilediğimiz kurumsal yapılara içerilebildikleri ölçüde somut sonuçlar doğurabilirdi. GÜ, UNCTAD I ve UNCTAD II'de alınan kararların öngördüğü köklü politika değişikliklerine direndiler ve bunda da epey başarılı oldular. Yine de UNCTAD I ve UNCTAD II'nin çalışmaları ile GOÜ'nün adil ve işlevsel bir dünya ekonomik düzeni talebi kapsamlı ve tutarlı bir analitik çerçeveye oturtuldu; bu talebin 1970'li yılların ortalarında gündeme gelen Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (NIEO) tasarımında biçimlenmesinin önü açıldı. NIEO özlemlerinin yükselişi ve çöküşüne aşağıda değineceğiz.

II. Dünya Savaşı sonrasında GOÜ'de ulusal iktisadi planlama girişimlerinin arttığı izlendi. Bu artış, başlıca dört nedene bağlanabilir: (i) başarılı Sovyet plan uygulamalarının çekiciliği; (ii) Avrupa'da savaş yıllarındaki planlama deneyimlerinin özendirici etkileri; (iii) GOÜ'ye dış mali destek sağlayan ülke veya uluslararası kuruluşların "planlı" kaynak kullanımından yana tutumları; (iv) ulusal planlamaya olumlu yaklaşan gelişme iktisadının düşünsel desteği. Sosyalist ülkelerin (kendi ekonomik

sistemlerinin vazgeçilemez bir öğesi olan) merkezî planlaması ile "karma" ekonomik yapının ve piyasa ilişkilerinin geçerli olduğu GOÜ'deki merkezî planlama arasında (sözel ve biçimsel benzerliklere rağmen) ciddi nitelik farkları vardır; dahası, bir planlama örgütüne sahip görünen pek çok GOÜ'de ulusal planlar biçimsel bir egzersizden öteye geçememiştir. GOÜ'nün 1950-73 dönemindeki planlama deneyimi, siyasetin akılcı kararlar almasını kolaylaştıracak bir kurumsallaşma ve en üst düzeyde, kesin siyasal destek olmadan **merkezî** ve **şümullü** planlama çabalarının etkisiz kaldığını göstermektedir.[11] Biz bu çalışmamızda sözü geçen "gerek şartlar"ı sağlayarak **merkezî** ve **şümullü** planlamayı yürütebilen az sayıda ülkenin baş örnekleri saydığımız Hindistan, Türkiye ve Kore'nin deneyimleri üzerinde durmakla yetindik.

1950-73 döneminde GOÜ, GÜ'dekine kıyasla daha yüksek ve daha değişken oranlı enflasyonlar yaşadı. Bu enflasyonların kaynağı ve alınması gereken anti-enflasyonist önlemlerin niteliği, yapısalcı ve parasalcı iktisatçılar arasında yıllardan beri süregelen tartışmalara konu olmaktadır. Söz konusu tartışmaların kurumsal temeline, ampirik desteklerine ve iktisat politikası açısından taşıdığı anlama II.3'te değinmiş bulunuyoruz.

***

İkinci Kısmın "Bir Paradigmanın Çözülüşü, 1968-79" başlıklı Dördüncü Bölüm'ünde (II.4) sadece "Büyük Atılım"ı değil, "Kapitalizmin Altın Çağı"nı ve Keynes'gil paradigmanın başatlığını da sonlandıran uzun ve sancılı süreç, ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

1960'lı yılların "yumuşama" ortamında ABD, küresel güç kimliğini çökertecek bir blok-dışı meydan okuma ile karşı karşıya değildi. Ne var ki ABD, savaşı izleyen 1940'lı ve 1950'lı yıllarda olduğu gibi, kapitalist GÜ'ye boyun eğdirerek kendi iradesini kabul ettirecek siyasal ve ekonomik başatlığa artık sahip bulunmuyordu. 1950'li ve 1960'lı yıllarda Avrupa ülkeleri ve Japonya siyasal istikrara kavuşmuş ve ekonomilerini geliştirmişlerdi. 1960'lı yılların sonlarına doğru Avrupa Topluluğu (AT) ekonomik, hatta parasal bütünleşme yolunda çok mesafe almış, siyasal bütünleşme adımlarını da atmıştı. Öte yandan GOÜ'nün etkili bir kesimi, daha katılımcı ve eşitlikçi bir uluslararası düzen taleplerini yükseltmekteydiler. Başka bir deyişle anılan ülkeler, giderek, küresel yönetişimde söz sahibi olmak isteyen ortaklara dönüşüyorlardı.

11 Gelişmiş, ya da az gelişmiş bir ülke hükümetinin arızi olarak tekil sektör veya proje planlamasına başvurması, ulusal plan yaptırdığı ve uyguladığı anlamını taşımaz.

Böyle bir konjonktürde savaş sonrası ekonomik kurumsallaşmanın temel yapıtaşlarından biri olan altın-dolar standardının işlerliğini tehlikeye atacak gelişmeler ortaya çıktığında, buna karşı önlemlerin gecikmeden alınması gerekliydi. Ancak 1968-71 döneminde AT'deki politika öncelikleri, AT'nin ekonomik ve parasal birliğine kaymıştı; AT ülkeleri başta olmak üzere tüm Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya ilgilerini küresel para reformundan çok, kendi ekonomilerini durgunluğa ve istikrarsızlığa itecek kur hareketlerini önleme üzerinde yoğunlaştırmışlardı.[12] Aynı dönemde ABD de kendi iç ve dış sorunlarını ön plana çıkarma eğilimi sergilediğinde uluslararası eşgüdüm ve işbirliği mekanizmaları yetersiz kaldı ve Mayıs 1971 sonrasında patlak veren para krizlerinin ardından altın-dolar standardı çöktü. Kurlarda ve uluslararası ödemelerde istikrarsızlık, Nisan 1976'da IMF Ana Sözleşmesi revize edilerek yüzen kurlar sistemi "meşru"laştırıldıktan sonra da uzun yıllar sürüp gitti. Nisan 1976'dan sonra geçerlilik kazan yeni uluslararası para sistemi, açıkça "dolar standardı" anlamına geliyordu. ABD'nin çıkarlarına kuşkusuz en yakın düşen bu düzenlemeyi diğer gelişmiş kapitalist ülkeler ve GOÜ, aldıkları küçük tavizler karşılığında, "sineye çektiler".

Bretton Woods ikizi WB, 1968-81 dönemini (ABD'nin eski Savunma Bakanlarından) Robert Mc Namara'nın yönetimi altında yeniden yapılanarak, ödünçlerinin ölçeğini artırarak ve önceliklerini yeniden tanımlayarak geçirdi. WB yönetiminin alan ve politika düzlemlerindeki etkinliğini artırma çabaları, hem borçlu GOÜ ile, hem de Birinci Petrol Şoku sonrasında zenginleşen petrol ihracatçısı ülkeler ile ilişkilerinde sorunlar yarattı. 1979-81 yıllarında dünyadaki siyasal ve iktisadi ilişkilerin uğradığı büyük sarsıntının ardından, WB de neoliberal politikalara angaje oldu.

Savaş sonrası ekonomik kurumsallaşmanın üçüncü hedefi olan uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinde azımsanmaması gereken sonuçlara ulaşıldı. 1968'den sonra ekonomik durumun giderek kötüleşmeye yüz tutması, sadece uluslararası ticaretin genişleme hızını yavaşlatmakla kalmamış, GÜ'de tarife dışı korumacı engellerin çoğalmasına da yol açmıştı. Bu olumsuz şartlar altında, GATT çerçevesinde yürütülen Tokyo Turu'nun (1974-9) kayda değer başarısı, gümrük tarifelerinde sağlanan indirimlerden çok, korumacılığa gidişin önlenmesiydi.

Uluslararası ekonomik düzendeki kurumsal "sınır şartları"nın yuka-

12 AT'nin II.4'te ayrıntılarını sıraladığımız topluluk-içi politika düzenlemeleri ve dış ticaret ağlarını geliştirme çabaları, bütünleşik ve genişlemiş bir AT'nin uluslararası müzakere ve pazarlıklarda daha güçlü olacağı beklentisini de yansıtıyordu.

rıda özetlediğimiz biçimde değişmesi, gelişmiş kapitalist ekonomilerin ekonomik başarımını, kuşkusuz, etkilemiştir. "Büyük Atılım"ın ve onunla birlikte "Altın Çağ"ın sonunu haber veren gelişmelerden biri de, bu ekonomilerin 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren aşırı birikim krizine yönelmeleridir. Bu krizin dinamiği ve 1970'li yılların sonuna kadar hangi konjonktürel aşamalardan geçtiği II.4'te açıklanmıştır. 1973 ve 1979'daki petrol şokları, 1970'li yıllardaki krizlerin başlıca nedeni olmamakla birlikte, bu şoklar tüm piyasa ekonomilerinin kısa ve orta dönemli yönetiminde büyük güçlükler ve uluslararası eşgüdüm sorunları yaratmıştır.

"Merkez"deki aşırı birikimi krizi ardından makro ekonomik yapının belli başlı bileşenleri (istihdam, verimlilik, kâr oranı ve kâr payları, birikim hızı, kamu finansmanı, v.b.) değişme eğilimine girmiş ve bu eğilimlerin 1979-88 orta dönemine taştığı görülmüştür.

Etkinliği zaman zaman tartışma konusu olsa da, 1970'li yıllarda Keynesgil talep idaresi politikaları tümden terk edilmemiş, ancak bu politika uygulamalarının dur-kalk (*stop-go*) türü büyüme örüntüleri yaratmasından kaçınılamamıştır. 1980'li yıllarda para ve maliye politikalarının daraltıcı yönde kullanılması eğilimi güçlenmiştir. Altın Çağ'ın II.2'de değindiğimiz eşgüdüm kuralları 1970'li yıllarda korunmakla birlikte, bu kurallar 1980'li yıllarda ciddi bir aşınmaya uğramış, değişim (i) işçi sendikalarının pazarlık gücünü azaltma; (ii) tam istihdama odaklı politikalardan uzaklaşma; (iii) refah devleti harcamalarını daraltma; (iv) piyasa güçlerine daha fazla açılma yönünde olmuştur.

Dünya ekonomisinde verimlilik artış hızlarının 1960'lı yılların sonundan itibaren duraklaması, "Altın Çağ"ın üretim düzlemindeki bileşeni olan Fordizm'in eskisi gibi sürdürülemeyeceğini ima ediyor, verimliliği artırabilmek için çalışanlardan sadece itaat değil, çalışma yoğunluğunu daha üst düzeylere çıkaracak bir işe bağlılık bekleniyordu. 1970'li yıllar ve sonrasında Japonya'nın bazı sanayi dallarındaki rekabet gücünü büyük ölçüde yükselten ***kanban*** modeli, II.2'de belirtilen diğer teknik ve ekonomik karakteristiklerine ek olarak, işçilerin ise bağlılığını artırıcı özellikler de taşıyordu: (i) işyerinde "yaparak öğrenme"nin kurumsallaşması; (ii) işlik düzeyindeki sorunların çözümüne işçilerin katkısının sağlanması ve (iii) çalışanların yönetimle işbirliğine yatkınlaştırılması.

Ekonominin durgunlaşmaya gittiği bir konjonktürde "merkez" ülkelerinin çalışanları, işverenlerin çalışma yoğunluğunu artırma (ve böylelikle ürün cinsinden ücreti ve giderek reel ücreti baskılama) girişimlerine karşı dirençlerini bazen iş yavaşlatma eylemleriyle, bazen de grevlerle

gösteriyorlardı. 1967-76 dönemindeki çalışma istatistikleri bu dirençlerin Avrupa'da ABD ve Japonya'dakine kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak tüm "merkez" ülkelerinde yığınsal işsizlik baskısı ve siyasal desteğin yetersizliği dolayısıyla işçi sendikalarının üyelerini savunma yetileri 1980'li yıllara doğru giderek aşınmış, işverenlerin yeni üretim sistemi arayışları ve denemeleri önündeki emekçi direnci büyük ölçüde kırılmıştır.

Özetle, "Altın Çağ"daki benzersiz ekonomik rejimin temel öğelerinin sürdürülebilirliği, 1970'li yılların sonuna gelindiğinde kayda değer biçim ve ölçülerde sarsılmış, "Altın Çağ"a damgasını vuran "tekno-ekonomik paradigma" aşınmış bulunuyordu. İşleyişini İkinci Kitap'ta sergileyeceğimiz neoliberal model, böyle bir toplumsal ve ekonomik zemin üzerinde yükselmiştir.

***

İkinci Kısmın Beşinci (ve son) Bölüm'ü (II.5), "çevre" ülkelerinin 1960'lı yılların sonlarından itibaren hızla değişen uluslararası ortam ve şartlara nasıl tepki ve uyum gösterdiğine ilişkindir.

Bu tepki ve uyumun azımsanmaması gereken bir parçası, entelektüel düzlemde, GOÜ'deki gelişme sorunlarının algılanmasına ve bunlara çözümler geliştirilmesine katkı sağlayan gelişme iktisadı çalışmalarında gerçekleşmiştir. Gelişme süreçlerinin sanıldığından çok daha karmaşık olduğu ve ekonomik büyümenin arzu edilen toplumsal yararları sağlamaya her zaman yetmediği gözlendiğinde, gelişme iktisadı başlıca iki kanaldan ciddi eleştirilerle karşılaştı. Ana akım iktisadı, zaten gelişme iktisadının önermelerine yakınlık duymuyordu; Neo-Marksistlerin etkili bir kesimi de gelişme iktisadının GOÜ gerçeğini doğru tahlil edemediğini, bu ülkelerde sorunların ancak devrimci ve bütünsel bir dönüşümle aşılabileceğini ileri sürmekteydi. Gelişme iktisatçılarının bu eleştirilere tepkisi, gelişmenin toplumsal boyutlarını derinliğine incelemek ve vurgulamak biçiminde tezahür etti. 1970'li yıllarda önce istihdama, daha sonra gelir bölümündeki eşitsizlik ve yoksulluk ile temel ihtiyaçlara dönük araştırmalar yapıldı; politika önerileri geliştirildi. GOÜ yönetimlerinin çoğunluğu, bu çalışmaları benimsemedi ve gelişmenin ana sorunsalını çağdaşlaşma olarak tanımlama alışkanlığını sürdürdü.

GOÜ'nün ekonomik taleplerini dile getirmek ve GÜ ile bir diyalog ve müzakere ortamı oluşturmakta UNCTAD I-II'nin taşıdığı öneme yukarıda değinmiştik. Adil bir uluslararası düzen projesinin uç noktalarına

UNCTAD III (Nisan-Mayıs 1972) ile yaklaşıldı; Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGnK) Altıncı Özel Oturumu'nda (Nisan-Mayıs 1974) Yeni bir Uluslararası Ekonomik Düzen (YUED) Kurulmasına İlişkin Deklarasyon kabul edildi. YUED'i düşünce düzleminde olgunlaştırma ve eyleme dönüştürmenin başlıca uğrakları II.5'te sıralanmıştır. UNCTAD IV (Mayıs 1976) ve UNCTAD V (Mayıs-Haziran 1979)'da üretilen teknik çalışmaların ve bunlara dayanılarak alınan ilke kararlarının bolluğuna rağmen, GÜ ve GOÜ arasındaki derin görüş ayrılıklarından kaynaklanan tıkanıklar aşılamadı. YUED girişimini yıpratan ve 1970'li yıllar sonunda fiilen tüketen temel siyasal nedenler, II.5'te özetlenmiştir.

GOÜ'deki merkezî ve şümullü iktisadi planlama çabaları da 1968-79 konjonktürünün yıpratıcı etkilerinden payına düşeni aldı. Ülkelere özgü yetersizlikler bir yana bırakıldığında, GOÜ planlamasına ilişkin üç temel zaaf olduğu ileri sürülüyordu: (i) plan tasarımları, hızla değişen uluslararası ve ulusal şartlara hızlı ve yeterli tepki gösteremiyordu; (ii) siyasal hayatın gerektirdiği esneklik ve manevra yeteneği, plan kesinlikleriyle bağdaşmıyordu; (iii) plancılar özel sektörün özerkliğini ve kamu kesiminin yönetsel kısıtlarını iyi algılayamıyorlardı. Bu zaafları gidermek için ana akım iktisadının ve liberal siyasal düşüncenin salık verdiği önlemler eksiksiz uygulandığında, merkezî ve şümullü planın fiilen ortadan kalkacağını tahmin etmek güç değildir. Nitekim, merkezî ve şümullü planlamanın baş örnekleri olarak incelediğimiz üç ülkedeki (Hindistan, Türkiye ve Kore'deki) gelişmeler de bu yönde olmuştur. Yine de GOÜ'deki ulusal planlama örgütleri, 1980'li yıllarda başlayan Neoliberal Çağ'da beklenenden daha uzun süre yaşamışlardır: Bu örgütlerde birikmiş bilgi ve yönetim becerisinden yararlanmak, neoliberal siyasetin de yararınaydı.

1970'li yıllarda petrol üreticisi olmayan GOÜ, çok elverişsiz bir dış konjonktür ile karşı karşıya geldi ve bu ülkeler grubunun toplam ödemeler dengesi açığı, 1978'de 1973'tekinin dört katına, 1980'de 1978'dekinin iki katına çıktı. Dış ödeme güçlükleri sadece düşük ve orta gelirli ülkelere özgü değildi; belli başlı sınai ürün ihracatçıları ve petrol ticareti fazlalık verenler de ciddi ödemeler dengesi açıkları ile karşılaştılar. Tüm bu ülkeler ödeme açıklarını finanse etmek için daha çok borçlanırken, özel kreditörlerin ve özel kreditörler içinde de uluslararası bankaların payı, belirgin ölçülerde arttı.

GOÜ'de artan istikrarsızlık, dış ödeme dengesizlikleriyle sınırlı kalmadı; iç dengeler de bozuldu. Hızlı enflasyon, 1950'li ve 1960'lı yıllarda görece az sayıda GOÜ'nün arızi olarak yaşadığı bir sorundu; 1970'li yıllar-

da tüm GOÜ'ye yaygın ve kronik bir sorun haline gelmişti. GOÜ 1970'li yıllarda artan ve 1980'li yıllarda vahim ölçülere varan istikrarsızlıklara çare olarak çoğu kez IMF tasarımlı istikrar politikalarını uyguladı; bu politikaların GOÜ ekonomileri üzerindeki etkilerini burada tartışmayacak, üç önemli hususa değinmekle yetineceğiz:

(1) Küresel ödeme dengesizliklerinin giderilmesi, açık ve fazla veren ülkelerin ortak sorumluluğu olmalıdır; oysa dünya ekonomisinin egemen güçleri 1970'li (ve daha sonraki) yıllarda "yapısal uyum"un bütün yüklerini tek yanlı ve eşitsiz biçimde açık veren ülkelere taşıtmışlardır.

(2) IMF 1970'li yıllarda kendisine yönelen destek taleplerinin artmasına üç tür karşılık vermiştir: (i) ödünç verilebilir kaynaklarını genişletmek; (ii) yeni finansman pencereleri (imkânları) yaratmak ve (iii) IMF sözlüğünde "şartlılık" (*conditionality*) olarak adlandırılan ödünç verme şartlarını ağırlaştırmak. Böylelikle IMF (WB'nin de işbirliği ile), borçlanan ülkelerdeki "yapısal uyum"u yönlendirmek için güçlü manivelalar elde etmiştir.

(3) Uluslararası bankalar, GOÜ ödeme açıklarının finansmanında önceleri daha hoşgörülü davranırken, 1970'li yılların ikinci yarısında bazı borçlu ülkelerin ödeme aczine düşmesinden sonra ödünçlerini yeniden yapılandırmak veya tazelemek için IMF'nin "yeşil ışığını" gözlemeye başlamışlardır. Bu tutum değişikliği IMF'nin dünya finans sistemi içindeki konumunu pekiştirmiştir.

***

Bu "ufuk turu"nun ardından, çalışmamızın ana parçalarını oluşturan Birinci ve İkinci Kısımlara geçebiliriz.

I

Siyasal Arka Plan: İki Kutuplu Uluslararası Siyaset ve "Üçüncü Dünya"

I.1. İki Kutuplu Uluslararası Siyasetin Oluşum Yılları, 1941-7

I.1.1. İlk Adımlar

Alman ordularının Haziran 1941'de SSCB'ye saldırmasından kısa bir süre sonra, Ağustos 1941'de ABD Başkanı Franklin Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill, New Foundland açıklarında buluşarak Atlantik Şartı adı ile bilinen deklarasyonu hazırladılar. Atlantik Şartı, iki liderin savaş sonrasındaki uluslararası düzene temel oluşturmasını arzu ettikleri liberal ilkeleri vurguluyordu. Şart'a göre ABD ve İngiltere hükümetleri (i) savaş yolu ile kazanımlar elde edilmesine karşıydılar; (ii) tüm halkların kendi yaşadıkları ülkelerdeki yönetim biçimini seçme hakkına saygı duyuyorlar; (iii) ekonomik işbirliğini ve dünyanın maddi kaynaklarına serbest erişimi savunuyorlar; (iv) "daha geniş ve kalıcı bir genel güvenlik sistemi"nin kurulmasını destekliyorlardı. Atlantik Şartı, o tarihe kadar kapsamlı bir kader birliği sözleşmesi yapmamış olan iki ülkenin (yani eski ve yeni hegemonun), birlikte, küresel bir düzen kurma yükümlülüğü altına girdiklerini ilan ediyordu.

Aralık 1941'de ABD, II. Dünya Savaşı'na katıldı; kısa bir süre sonra Almanya ve bağlaşıklarına karşı fiilen veya hukuki olarak savaş halindeki 26 ülkenin temsilcileri Atlantik Şartı'ndaki temel ilkeleri içeren Birleşmiş Milletler (BM) Deklarasyonu'nu imzaladılar (Ocak 1942). Daha sonraki gelişmelerin de doğruladığı gibi, SSCB imza koyduğu BM Deklarasyonu'nun soyut ve biraz müphem lâfzını ABD ve İngiltere'den farklı yorumlamaktaydı; ancak söz konusu Deklarasyon'un uygulamada yaratacağı sorunların çözümü, faşizmin yenilgiye uğratılacağı daha ileri bir tarihe ertelenebilirdi.

1943 yılı başında savaş talihinin döndüğünü gösteren işaretler ortaya çıktı; Sovyetler Şubat 1943'te Stalingrad Zaferi'ni kazandılar, Kuzey Afrika'daki Alman/İtalyan saldırısı durduruldu. Gelişmeler, 1943'te daha da hızlandı; Mayıs 1943'te Alman ve İtalyan silahlı güçleri Kuzey Afrika'dan çıkarıldılar; Temmuz 1943'te İtalya'da Mussolini hükümeti devrildi, Eylül 1943'te İtalya ile Müttefikler arasında ateşkes sağlandı. Sovyet ordusu Rusya'daki kara savaşında kilit önem taşıyan Kursk Muharebesi'nde (Temmuz-Ağustos 1943) Alman ordusunu yenilgiye uğrattı; 1943 sonlarına doğru Alman orduları ve destekçileri hemen tümüyle SSCB dışına atılmış durumdaydılar (Çizelge 1.1). Dolayısıyla, Müttefikler arasında savaş sonrası olasılıklarını görüşmeye başlamanın zamanı gelmişti.

ÇİZELGE I.1: KÜÇÜK SİYASAL TAKVİM, 1941-7[a]

Ay/Yıl	Olaylar
Mart 1941	ABD'de Ödünç Verme-Kiralama Kanunu'nun (*Lend-Lease Act*) çıkarılması
Ağustos 1941	ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill'in hazırladıkları Atlantik Şartı'nın ilanı.
Aralık 1941	ABD'nin II. Dünya Savaşı'na girişi.
Ocak 1942	Birleşmiş Milletler (BM) Deklarasyonu'nun ilanı.
Ekim 1942	İngiliz ordularının El-Alemeyn'de Alman Afrika Birliklerini yenilgiye uğratması.
Ocak1943	Roosevelt ve Churchill'in Kazablanka buluşması: Kabul edilebilecek tek hedef, Almanya, İtalya ve Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasıdır.
Şubat 1943	Sovyet ordusunun Stalingrad zaferi.
Mayıs 1943	Alman ve İtalyan askerî güçleri Kuzey Afrika'dan çıkarılıyor.
Temmuz – Ağustos 1943	Sovyet Ordusunun Kursk Muharebesi'ni kazanması; Müttefiklerin Sicilya Çıkarması, İtalya'da Mussolini hükümetinin devrilmesi.
Eylül 1943	İtalya'nın savaştan çekilmesini öngören ateşkes anlaşmasının imzalanması.
Kasım 1943	Roosevelt, Churchill ve SSCB lideri Stalin'in katıldıkları Tahran Konferansı.
Ocak 1944	Kızıl Ordu'nun Polonya'ya girişi.
Haziran 1944	Müttefiklerin Normandiya çıkarması; müttefik ordularının Roma'ya girişi.
Temmuz 1944	IMF ve WB'yi kuran Bretton Woods Anlaşması'nın imzalanması.
Ağustos 1944	Kızıl Ordu'nun Romanya ve Çekoslovakya'ya, de Gaulle komutasındaki Fransız askerî güçlerinin Paris'e girişi.

ÇİZELGE I.1: (devam)

Eylül 1944	Kızıl Ordu'nun Bulgaristan'a ve Macaristan'a girişi; Quebec'de savaş sonrasında Almanya'nın sanayisizleştirilmesi konusunda ABD-İngiltere mutabakatı.
Ekim 1944	Churchill'in Moskova'yı ziyaret ederek Stalin'le görüşmesi.
Ocak 1945	Kızıl Ordu'nun Almanya'ya girişi.
Şubat 1945	Yalta Konferansı.
Nisan 1945	Roosevelt'in ölümü ve yardımcısı Truman'ın ABD Başkanlığına geçmesi; Kızıl Ordu'nun Avusturya'yı işgale başlaması; Kuzey İtalya'daki Alman askerî güçlerinin teslim olması.
Mayıs 1945	Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olması.
Temmuz 1945	İngiltere'de İşçi Partisi'ni iktidara getiren genel seçimler.
Temmuz-Ağustos 1945	Potsdam Konferansı.
Ağustos 1945	Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombalarının atılması, Japonya'nın ABD tarafından işgali.
Eylül 1945	Japonya'nın teslim olması.
Ekim 1945	BM'nin kuruluşu.
Kasım 1945	Nürnberg'de başlıca 24 Nazi savaş suçlusunun yargılanmasına başlanması.
Mart 1946	Yunan iç savaşının başlaması; Churchill'in Westminster College'deki ünlü "Demir Perde" konuşması.
Ekim 1946	Nürnberg yargılamalarının sonuçlanması.
Şubat 1947	Paris Barış Antlaşması.
Mart 1947	Truman'ın önemli konuşması: "Truman Doktrini"nin ilanı.
Haziran 1947	Marshall'ın Harvard Üniversitesi'ndeki konferansı.
Aralık 1947	Dört büyük müttefik ülke Dışişleri Bakanları'nın Almanya ile ilgili görüş ayrılıklarını gidermeyi amaçlayan toplantısının sonuçsuz kalması.

[a] / Tekil ülkelerle ilgili ayrıntılar Çizelge I.2-3'te veya I.1'in metni içinde verilmiştir.

Kaynak: Joll (1980: 404-53).

Kasım 1943'teki Tahran Konferansı'nda SSCB lideri Yosif Stalin ile buluşan Roosevelt ve Churchill, SSCB'nin Eylül 1939'da topraklarına kattığı Doğu Polonya'yı SSCB içinde tutmaya devam edebileceğini ve böylelikle Polonya'nın uğrayacağı toprak kaybının batıya doğru, Oder Nehri kıyısına kadar genişlemesi ile telafi edilebileceğini kabul etmişlerdi. Taraflar savaştan sonra Polonya'nın nasıl yönetileceği üzerinde mutabık değildiler; Nisan 1943'te SSCB hükümeti Londra'da (sürgündeki) Polonya hükümetini tanımayı reddetmiş, SSCB'de yerleşik Polonyalı Yurtseverler Birliği'nin kurulduğunu ilan etmişti. Kızıl Ordu'nun Doğu Polonya'nın büyük bir bölümünü yeniden ele geçirmesinin ardından, Temmuz 1944'te ABD ve İngiltere hükümetleri (Londra'daki) Polonya hükümeti Başbakanı Stanislaw Mikolajczyk'i Moskova'ya giderek SSCB ve SSCB güdümlü

Polonya Ulusal Kurtuluş Komitesi ile uzlaşı aramaya ikna ettiler; ancak bu girişim sonuç vermedi. Açıkçası, Sovyetler'in Doğu Avrupa'daki ezici askerî varlığı önünde, ABD ve İngiltere'nin siyasal manevra imkânları sınırlı kalıyordu.[13]

Churchill'in Ekim 1944'teki Moskova ziyareti sırasında Stalin'le yaptığı görüşmelerde tarafların savaş sonrasındaki etki alanları da konuşuldu.[14] 1944'teki temaslarda Sovyet hükümeti Doğu Avrupa'da kendi meşru etki alanı saydığı bölgelerde "Batı"nın müdahalelerine kesinlikle olumsuz yaklaşmakta, buna karşı ABD/İngiltere ikilisi Orta ve Doğu Avrupa'daki Sovyet etkisini sınırlamaya ve Sovyetler'i Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'dan uzak tutmaya çalışmakta, Romanya ve Bulgaristan'da yükselen Sovyet etkisini de "sineye çekmekte" idi.

I.1.2. Yalta Konferansı (Şubat 1945)

Sovyet ordularının Berlin'den yaklaşık 65 km. uzakta bulunduğu günlerde toplanan Yalta Konferansı'nda üç müttefik ülke lideri epey farklı duyarlılıklar içindeydiler. Roosevelt, ABD'nin Pasifik'teki savaşını bitirmek için Sovyetler'in askerî desteğini arıyor, BM'ye SSCB'nin katılımını kesinleştirmeyi amaçlıyordu. Churchill Doğu ve Orta Avrupa'da (özellikle Polonya ve Çekoslovakya'da) demokratik yönetimlerin serbest seçimlerle işbaşına gelmesi üzerinde ısrarlı idi.[15] Stalin ise (SSCB'nin güvenlik stratejisinin bir öğesi olarak) Doğu ve Orta Avrupa'da Sovyet etki alanını tesis etmek ve korumak istiyordu.

---

13 Mikolajczyk Moskova'da iken, Londra'daki hükümet yanlısı Polonyalı direnişçiler, Ağustos 1944'te Alman işgalcilere karşı büyük bir kalkışma başlattılar; umdukları şey, Kızıl Ordu Varşova'ya varmadan kentin kontrolünü ele almak ve iki Polonyalı fraksiyon arasındaki pazarlıklarda avantajlı konuma erişmekti. Yaklaşık iki ay süren kalkışma, acı bir yenilgi ile sonuçlandı; Varşova'ya epey yaklaşmış bulunan Kızıl Ordu, bu süre içinde kenti hemen ele geçirme ve/veya (komünist olmayan) direnişçileri destekleme çabası göstermedi (Joll, 1980: 426-8).

14 Anılarına göre, Churchill Balkanlar'daki durum hakkında Stalin'e şunları söyledi: "Balkanlar'daki işlerimizi halledelim. Ordularınız şu anda Romanya ve Bulgaristan'da. Bizim de oralarda çıkarlarımız, görevlilerimiz, ajanlarımız var. Küçük şeyler için uyuşmazlıklara gitmeyelim. İngiltere ve Rusya açısından baktığımızda, siz şöyle bir durumu nasıl karşılarsınız? Sizin Romanya'da %90 başatlığınız, bizim, sözgelimi, Yunanistan'da %90 başatlığımız, Yugoslavya'da %50'şer" (aktaran: Joll, 1980: 429). Churchill, daha sonra küçük bir kâğıt üzerine şu yüzdeleri de yazmıştır: Macaristan'da %50'şer, Bulgaristan'da Rusya'nın etkinlik payı %75. Yerel siyasal iktidarın kullanımı açısından, bu oranlar çok da anlamlı sayılamaz. Churchill, böylesi oranları telaffuz ederek SSCB ve ABD'nin siyasal/askerî güçlerini hangi sınırlara kadar kullanmaya niyetli olduğunu, öte yandan nasıl bir etki alanı paylaşımına rıza gösterebileceğini kestirmeye çalışmaktadır.

15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın Almanya tarafından yok edilmesinin vebalini taşıyan, Eylül 1939'da Polonya'nın işgalini savaş nedeni sayan, sürgündeki Polonya hükümetini yıllarca Londra'da barındıran, binlerce Polonyalı gönüllüye müttefik ordularında yer veren İngiltere için bu duyarlılıkları anlamak zor değildir.

Çetin müzakerelerden sonra şu kararlara ulaşıldı:

(1) Özgürleştirilmiş Avrupa Deklarasyonu'nun ilanı. Büyük ölçüde Churchill'in inisiyatifi ile kaleme alınan ve Atlantik Şartı'ndan izler taşıyan bu deklarasyon, Avrupa halklarının kendi öz tercihleri ile demokratik kurumlar yaratmalarını ve halk iradesini temsil eden hükümetlerin serbest seçimler yolu ile en kısa zamanda tesisini öngörüyordu.

(2) Almanya ile ilgili kararlar. Nazi Almanyası, kayıtsız şartsız teslim olduktan sonra, hem Almanya, hem de başkenti Berlin, ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa tarafından yönetilecek dört işgal bölgesine ayrılacak, askersizleştirilecek ve Nazizmden arındırılacaktı (*denazification*). Nazi savaş suçluları yakalanıp yargılanacaktı. Almanya, kısmen Alman işçilerin cebri çalışması ile gerçekleştirilecek bir savaş tazminatı ödeyecekti.[16]

(3) Polonya ile ilgili kararlar. Polonya/SSCB sınırı Curzon Hattı'nı izleyecek, böylelikle SSCB Eylül 1939'da Doğu Polonya'dan ilhak ettiği toprakları koruyacaktı.[17] Polonya, Almanya'nın zararına, batıya doğru genişleyecek ve Oder/Neisse nehirleri Almanya-Polonya sınırını oluşturacaktı. "Lublin hükümeti" adı ile anılan, Sovyet yanlısı, Geçici Polonya Hükümeti, Polonya'daki ve Polonya dışındaki demokrat siyasetçileri de içerecek ve daha geniş bir siyasal katılım sağlayacak biçimde yeniden kurulacaktı.[18] Böyle bir hükümet Geçici Ulusal Birlik Hükümeti adıyla Haziran 1945'te kuruldu; Londra'daki hükümetten çekilen Mikolajczyk, çoğunluğu komünist bakanlardan oluşan bu yeni hükümette İkinci Başbakan Yardımcısı ve Tarım Bakanı olarak görev aldı; sürgündeki bir grup Polonyalı siyasetçi ile birlikte Temmuz 1945'te Polonya'ya döndü.[19]

(4) Nazi işgali öncesindeki eski hükümetlerin göreve iadesi. Bu karar, "temenni"den öteye geçecek bir nitelik taşımıyordu.[20]

---

16 Yalta'da genel ilkesi ortaya konulan savaş tazminatı konusu, Potsdam'da ayrıntılandıracaktır (aşağıya bakınız).

17 Curzon Hattı, Temmuz 1920'de dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından Polonya-SSCB savaşının ateşkes hattı olarak önerilen sınır çizgisidir. Polonya'nın bugünkü doğu sınırı, küçük değişikliklerle, bu hattı izler.

18 Geçici Polonya Hükümeti, SSCB-güdümlü Polonya Ulusal Kurtuluş Komitesi'nin yeniden biçimlenmesi ile kurulmuş ve Ocak 1945'ten itibaren Edward Osobka-Moravski'nin başkanlığında çalışmaya başlamıştı. Osobka-Moravski bir sosyalistti; ama geçici hükümet üyelerinin çoğunluğu komünistlerden oluşuyordu.

19 Geçici Ulusal Birlik Hükümeti Başbakanlığını Osobka-Moravski, Birinci Başbakan Yardımcılığını da (Polonya İşçi Partisi Başkanı) Wladislaw Gomulka üstlenmişlerdi. Mikolajczyk, başkanı olduğu Köylü Partisi'nin toplumsal tabanından sağlayacağı destekle, yapılması kararlaştırılan serbest seçimler sonrasında siyasal etkinliğini artıracağını umuyordu; bu umutları boşa çıktı (aşağıya bkz.).

20 İşbirlikçi Fransız hükümetinin, ya da Romanya ve Bulgaristan'daki Sovyet işgali ile fiilen ortadan kalkan hükümetlerin yeniden kurulması söz konusu olamazdı.

(5) Zorunlu göçler. Savaş dolayısıyla ülkelerini terk etmiş siviller, ülkelerine dönebileceklerdi. SSCB ve Yugoslavya'dan kaçanlar, rızaları olsun ya da olmasın, ülkelerine iade edileceklerdi.

(6) Diğer hususlar. Roosevelt, Stalin'den SSCB'nin BM'ye katılacağı sözünü aldı; esasen BM Güvenlik Konseyi tasarımında daimi üyelerin varlığı ve onlara tanınan veto hakları Sovyetler'in tereddütlerini büyük ölçüde gidermişti.[21] Stalin, Almanya teslim olduktan ve Avrupa'da savaş bittikten en geç üç ay sonra Japonya ile savaşa gireceğini vaat etti; bunun karşılığında Moğolistan'ın Çin'den bağımsızlığını, Japon işgali altındaki Sahalin'in ve Kuril Adaları'nın SSCB'ye iadesini, Mançurya demiryolları ve Port Arthur'a ilişkin Sovyet taleplerinin kabulünü sağladı.[22]

Tarafların sergilediği dostluk ve işbirliği görüntülerine rağmen, Yalta Konferansı ABD/İngiltere ikilisi ile SSCB arasındaki güvensizlik duygularını pekiştirdi. Yalta öncesinde Stalin'in taleplerine çoğu kez anlayışla yaklaşan ve bu tavrına muhatabından yüce gönüllülükle karşılık bulacağını uman Roosevelt, Mart 1945'te Sovyetler'in Yalta mutabakatını kendi çıkarlarına göre yorumlayışından tedirgin olmuştu.[23] Churchill'in Stalin'e güvenini daha önce yitirdiği, anılarından izlenebiliyor (bkz. Churchill, 1954: 198 vd.).[24]

Yalta Konferansı'nın ardından Polonya'da izlenen siyasal gelişmeler taraflar arasındaki gerilimi daha da arttırdı. Bu ülkedeki Sovyet başatlığının somut bir gösterisi olarak 16 Polonyalı Nazi karşıtı, Batı yanlısı siyasetçi Mart 1945'te tutuklandı; Moskova'ya götürülerek Haziran 1945'te "Nazilerle işbirliği" suçlamasıyla yargılandı ve cezalandırıldı; Geçici Hükümet Nisan 1945'te Polonya-Sovyetler Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı imzaladı; Batı yanlısı siyasal veya askerî eylemlere katılmış kişilere yönelen baskı ve tacizler yoğunlaşarak sürdü.

---

21 BM'nin kuruluşu, Ekim 1945'te gerçekleşti. Stalin 16 Sovyet Cumhuriyetinin de tekil ülkeler olarak BM üyeliğine kabul edilmesini önermişti, 16 cumhuriyetten sadece ikisi (Ukrayna ve Beyaz Rusya) BM'ye ayrıca üye kabul edildiler.

22 Çin'i doğrudan ilgilendiren kararlar, Çin'e danışılmadan alındı.

23 Mart 1945'in ilk günlerinde Roosevelt, ABD Kongresi'ne 'dünya barışına giden yolda önemli bir adım atıldığını' söyleyerek Yalta Kararları'nı savunmuştu. 21 Mart'ta kendisine Moskova'dan bir telgraf çekerek "Sovyet programının totaliterliği kurmak, kişisel özgürlüklere ve demokrasiye son vermek (anlamına geldiğini)" belirten ABD Büyükelçisi Averell Harriman'ın mesajına tepkisi şöyle oldu: "Averell haklı" (aktaran: Berthon ve Potts, 2007: 296-7). ABD ile SSCB arasındaki ilişkilerdeki kötüleşmenin daha sonraki somut göstergelerinden biri, Mayıs 1945'te ABD'nin SSCB'ye yönelttiği ödünç verme-kiralama yardımlarına aniden son vermesiydi. SSCB'nin aldığı bu tür desteklerin toplamı Joll'a (1980:423) göre 9.1 milyar dolar'ı bulmuştu.

24 Yalta'da Sovyetler'e çok fazla taviz verildiği yolunda eleştirilere uğrayan Churchill, Şubat 1945'te İngiliz Parlamentosu'ndaki görüşmelerin ardından güvenoyu istedi ve aldı.

Roosevelt'in Nisan 1945'te ölmesinden sonra ABD Başkanlığı'na yükselen yardımcısı Harry Truman, uluslararası ilişkilerde deneyimsiz ve selefinin kişisel parıltısından yoksun olmasına rağmen, savaşın gelişmesini ve müttefikler arası ilişkileri yakından izlemiş bir siyaset adamıydı. Truman savaşın sonu yaklaştığında karşılaşılan temel sorunsalın galip müttefikler arasındaki birliği korumak ve sürdürmekten çok, yükselen iki küresel güç arasındaki tüm ilişkileri yeniden düzenlemek olduğu algısına varmıştı. Bu algı doğrultusunda ABD'yi köklü dış politika değişikliklerine yöneltecek kararlılığa sahip olduğunu aşağıda göreceğiz.

I.1.3. Potsdam Konferansı (Temmuz-Ağustos 1945)

Üç büyük müttefik ülkenin liderleri Truman, Attlee ve Stalin Temmuz 1945'te Potsdam'da buluştuklarında Almanya kayıtsız şartsız teslim olmuş (Mayıs 1945), Sovyet orduları Doğu ve Orta Avrupa ile Balkanlar'ın çok büyük bir bölümünü kontrol eder hale gelmişti.[25] Potsdam'da alınan ve çoğunluğu Yalta kararlarının teyidi ve/veya ayrıntılandırılması niteliğinde olan kararlar üç başlık altında toplanabilir: Almanya ve Polonya ile ilgili olanlar ve diğerleri.

Almanya ile ilgili kararları şöyle özetleyebiliriz:

(1) Almanya'nın müttefikler tarafından işgal edilmesinin amaçları (i) askersizleştirme; (ii) Nazizmden arındırma; (iii) demokratikleştirme; (iv) ademimerkezileştirme ve (v) (büyük sanayi ve finans holdinglerini parçalama bağlamında) kartelsizleştirme'dir.

(2) Almanya ve başkenti Berlin, ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa tarafından yönetilecek dört işgal bölgesine ayrılmıştır. İşgal bölgesi yönetimlerinin eşgüdümü, anılan dört ülkenin temsilcilerinden oluşan Müttefik Kontrol Komisyonu tarafından sağlanacaktır. Benzer model Avusturya ve başkenti Viyana için de uygulanacaktır.[26]

(3) Nazi savaş suçluları yargılanacaktır.

(4) Nazi Almanyası'nın 1938-45 dönemindeki tüm toprak kazanımları (örneğin Südetler, Alsas-Loren, Polonya'nın batısı, vb.) hükümsüzdür. Almanya'nın doğu sınırları Oder-Neisse hattına çekilmiştir. Nihai doğu sınırı çizgisi barış antlaşmasıyla saptanacaktır.[27]

---

25 Konferansa Churchill ile başlayan İngiltere, müzakereleri Temmuz 1945 genel seçimlerini kazanan İşçi Partisi'nin başkanı ve yeni başbakan Clement Attlee ile bitirdi.

26 Başlangıçta ABD ve İngiltere hükümetleri, kendi işgal bölgelerini bir Alman hükümeti eliyle yönetmekten yana idiler. Nitekim Hitler'in ardılı (ve Almanya'nın teslimini gerçekleştiren) Amiral Karl Dönitz'in hükümeti Mayıs 1945 sonuna kadar bu işi üstlendi, ama daha sonra görevden alındı ve yönetim askerî işgal idarelerinin sorumluluğuna tevdi edildi.

27 Bu antlaşma ancak 1990 yılında yapılabilmiştir.

(5) Yeni doğu sınırının ötesinde (Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'da) kalan Alman kökenli nüfus "düzenli" ve "insani" bir biçimde Almanya'nın şimdiki sınırları içine göç ettirilecektir.[28] Müttefik Kontrol Komisyonu bu göçmenlerin dört işgal bölgesine dengeli dağılımı için önlemler alacaktır.

(6) Almanya'nın askerî potansiyelini besleyen sanayi dalları (örneğin demir-çelik ve metalürji, kimya, makine imalat, gemi inşa ve havacılık sanayileri) tasfiye edilecek veya Müttefik Kontrol Komisyonu tarafından belirlenecek asgari üretim kapasitelerine çekilecektir. Bu kapasitelerin üzerindeki tesisler, ya savaş tazminatı olarak müttefiklere taşınacak, ya da tahrip edilecektir. Ekonomi tarım ve "barışçıl" hafif sanayiler temeline dayandırılacaktır. Alman halkının hayat standardı Avrupa ortalamasını aşmayacaktır. Sınai AR-GE ve uluslararası ticaret kontrol altında tutulacaktır. Alman bilimsel fikri mülkiyeti (patentler, telif hakları, markalar, vb.) müttefiklerin bedelsiz kullanımına açılacaktır.[29]

(7) SSCB'nin işgal bölgesinde kalan ve öngörülen kapasite sınırlarını aşan sınai tesisler iki yıl içinde sökülecek ve savaş tazminatı olarak SSCB'ye taşınacaktır. Buna ek olarak, batıdaki diğer üç işgal bölgesinde sınai kapasite fazlasının % 10'u da SSCB'ye nakledilecektir. Polonya'ya SSCB'nin elde ettiği savaş tazminatından % 15 pay verilecektir. Alman sivillerinin veya savaş esirlerinin cebri emeği ile üretilen mal veya hizmetler, savaş tazminatı bağlamındadır.[30]

Polonya'nın doğu ve batı sınırları ile ilgili kararlar yukarıda ele alındığı için, burada şunları kaydetmekle yetineceğiz:

(1) Geçici Ulusal Birlik Hükümeti, 1947'de yapılacak serbest genel seçimlerden sonra, yeni hükümet oluşuncaya kadar müttefikler tarafından ülkenin meşru hükümeti olarak tanınacaktır.[31]

---

28 Söz konusu bölgelerde yaşayan 15 milyon dolayındaki Alman kökenli sivil nüfus, 1944-7 yılları arasında büyük bir felakete uğradı. Bunların yaklaşık 6 milyon'u Kızıl Ordu'nun işgalinden önce Almanya'ya kaçmış veya tahliye edilmişti; 6 milyon kişi zorla göç ettirildi. Geri kalan nüfusun kabaca yarısı asimile olarak eski yerlerinde tutunmaya çalıştı; diğerleri ise elverişsiz göç ve ulaşım şartları dolayısıyla öldü.

29 Gelişmiş bir sanayi toplumunu sefil bir kırsallığa itecek bu öç alma kararlarının düşünsel öncülleri Roosevelt'in Hazine Müsteşarı Morgenthau'ya kadar uzanıyor. Almanya teslim olduktan kısa bir süre Truman'ın (tereddütlerine rağmen imzalayıp) ABD Genelkurmayı'na gönderdiği JCS 1067 sayılı direktifte şu tümce yer almaktaydı: "(Temel) amaçlarınıza ulaşmak için gerekli olmadıkça (a) Alman ekonomisinin rehabilite edilmesi veya (b) ...idamesi ve güçlendirilmesi için hiçbir adım atmayacaksınız" (aktaran: Armstrong vd., 1991:34). Epey kısa bir süre sonra bu tutumdan vazgeçildiğini aşağıda göreceğiz.

30 I. Dünya Savaşı yeniklerinden nakdi tazminat almaktaki güçlükleri çok iyi anımsayan İngiltere yönetimi, tazminatın ayni olması görüşünü benimsemişti (Joll, 1980:430).

31 Böyle bir karar İngiltere ve ABD'nin Londra'da (sürgündeki) Polonya Hükümeti'ni ülkenin meşru hükümeti olarak tanımaktan vazgeçmelerini gerektiriyordu; bu da Potsdam Konferansı'ndan kısa bir süre önce gerçekleşti.

(2) İngiliz ordusunda yer alan Polonyalılar ülkelerine dönebileceklerdir.[32]

Potsdam Konferansı'nda ABD ve İngiltere liderleri ile (Milliyetçi Çin adına) Çan Kayşek Japonya'nın teslim şartlarını belirleyen Potsdam Deklarasyonu'nu ilan ettiler ve Japonya'ya bir ültimatom vererek teslim olmadığı takdirde "derhal ve kesin bir yıkım"a uğrayacağını belirttiler. ABD'nin bakış açısından, bu "yıkım"ı gerçekleştirecek olan şey, teknik çalışmaları tamamlanmış olan atom bombasıydı; ama ültimatomda bu silahtan söz edilmedi. Japonya ültimatomu cevapsız bıraktı.

Truman atom bombasının tahrip gücü kanıtlandığı takdirde Sovyetler'i Japonya'ya karşı askerî harekâta yönlendirmekten yana değildi; çünkü bunun için Sovyetler'e ek ödünler vermek gerekecekti. Stalin'e ABD'nin "yeni ve olağanüstü tahrip gücüne sahip bir silah" geliştirdiğini söylemekle yetindi; New Mexico'daki "olumlu" test sonuçları kendisine iletildiğinde, Konferansın daha fazla uzatılmadan 2 Ağustos'ta sonlandırılmasını sağladı. 6 Ağustos'ta Hiroşima'ya, 9 Ağustos'ta Nagasaki'ye atom bombaları atıldıktan sonra Japonya Potsdam Deklarasyonu'nu kabul ederek teslim oldu (14 Ağustos)[33] ve böylelikle II. Dünya Savaşı'nın Asya/Pasifik sahnesi kapandı.

I.1.4. "Stettin'den Trieste'ye Uzanan Demir Perde"

1930'lu yılların büyük depresyonunu hâlâ belleğinde taşıyan ABD sermayesinin savaş sonrasındaki temel çıkarları, ABD ihraç mallarına en geniş pazarları açmak, hammaddelere erişim imkânlarını artırmak ve ABD'nin uluslararası yatırımlarını genişletmekte yatıyordu. Bu amaçla ABD yönetimi, ayrıntılarını II.1'de sergileyeceğimiz savaş sonrası ekonomik düzenin oluşmasına büyük çabalar harcadı. Ancak kurumsallaşma, bir siyasal iktisat perspektifi ihtiyacını ortadan kaldırmıyordu. Dar ve kısa vadeli bir açıdan bakıldığında, ABD'nin savaş sonrasındaki büyük askerî ve ekonomik üstünlüğünün söz konusu ticaret ve yatırım imkânlarını azamileştireceği, dolayısıyla savaştan yıpranarak çıkmış ülkelerin ekonomilerini canlandırmak (ve böylelikle potansiyel rakipler yaratmak) için özel bir çaba harcamaya gerek olmadığı düşünülebilirdi. Uzun vadeli bakış ise bu ülkelerin ekonomileri derlenip toparlanmadıkça,

32 Bu eski askerlerin can ve mal güvenliğine sahip olmayacakları açıktı.

33 Potsdam'da buluşan müttefik genelkurmay başkanları Vietnam'ın 16'ncı enlem çizgisiyle geçici olarak ikiye ayrılmasını, bu ülkedeki Japon askerî güçlerinin kuzeyde Çinlilere, güneyde İngilizlere teslim olmasını kararlaştırdılar.

ABD ihracat ve yatırımlarının genişleyemeyeceğini kestiriyordu; böylesi şartlarda ABD dışındaki ülkeler için bağımsız kapitalist gelişme stratejisi veya sosyalist seçenek daha çekici hale gelebilir ve ABD sınai ürünler ve sermaye ihracında pazar kayıplarına uğrayabilirdi.

ABD yönetiminin dış politikası, savaşın son yıllarında ve 1945-6'da bu iki stratejik tercihten ilkine daha yakındı. Bu nedenle 1945-6'da ABD'nin Avrupa ve Japonya'ya ödemeler dengesi desteği, esas itibariyle, kullanımı epey zor şartlara bağlanmış uzun dönemli hükümet borçları ile ödünç verme-kiralama (*lend-lease*) anlaşmalarına dayandırıldı; karşılıksız bağışların payı düşük düzeylerde kaldı.[34] Almanya ve Japonya'daki işgal yönetimlerinin bu iki ülkeye ek güçlükler getiren bazı uygulamalarına da aşağıda değineceğiz.

Ancak ABD yönetimi, 1946 yılı başlarında Doğu ve Orta Avrupa'daki Sovyet başatlığının (görülebilir gelecekte geriye dönüşü olmayan) bir momentum kazandığını, bu bölgedeki sosyalizm karşıtı siyasal hareketlerin giderek parçalandığını ve güç yitirdiğini de gözlemekteydi.[35] Avrupa genelinde faşizme ve nazizme karşı mücadele, esas itibariyle komünist, sosyalist ve anarşist siyasal hareketler tarafından yürütülmüş, sağcı partiler ise işbirlikçi bir tutum benimsemişti. Bu nedenle "sol"un Avrupa halkları nezdindeki siyasal itibarı hayli yükselmiş bulunuyordu. ABD'ye bir başka meydan okuma da Japonya ve bir ölçüde Almanya hariç, merkez ülkelerde emeğin ve sol partilerin görece iyi örgütlenmiş ve savaş sonrasında yükselen sosyal reform fırsatlarından yararlanmaya istekli olmalarıydı. Bu reform taleplerinin bir devrim dalgasıyla eşleşmesi, ABD'nin kurmaya çalıştığı dünya sisteminden, sadece SSCB ile Orta ve Doğu Avrupa'nın değil, tüm Avrupa'nın kopmasıyla sonuçlanabilirdi.

Bu algı, ABD'yi SSCB ve yandaşlarını "çevreleyerek" kapitalist merkez için bir tehdit olmaktan çıkarma politikasına yöneltti. Çevreleme

34 Burada bir parantez açarak, ABD'nin Ödünç Verme - Kiralama Kanunu'na (*Lend - Lease Act*, Mart 1941) değinmekte yarar var. Bu kanun, ABD Başkanı'na savunma bütçesindeki ödeneklerden yararlanarak ABD'nin savunması için hayati önem taşıyan ülkelere askerî malzeme ve teçhizat gönderme yetkisi veriyordu; sağlanan destek bağış değil, geri ödeme şartları kesinleştirilmemiş ödünçler niteliğindeydi. Anılan kanun, başta İngiltere olmak üzere, yardım alan ülkeleri ABD'nin arzu ettiği siyasal ve ekonomik kararlara zorlamak için elverişli bir manivela olarak kullanıldı ve daha sonraki Marshall Planı için emsal oluşturdu. Toplam 48 milyar dolar'ı bulan askerî yardımların başta gelen kullanıcıları İngiltere (31 milyar dolar) ve SSCB (11 milyar dolar) idi. Askerî yardımlar, ABD'nin resmen savaşa girdiği Aralık 1941'den önce başlatıldı; ilk kullanıcılar İngiltere, Çin (Nisan 1941) ve SSCB (Ekim 1941) oldu.

35 Deneyimli İngiliz siyaset adamı Churchill, Mart 1946'da Westminster College'de (Fulton, Missouri) verdiği bir konferansta Sosyalist Orta ve Doğu Avrupa ile Balkanlar'ın kapitalist merkezden koptuğu kanısını şu sözcüklerle dile getiriyordu: "Baltık kıyısındaki Stettin'den Adriyatik kıyısındaki Trieste'ye uzanan bir demir perde, (Avrupa) kıta(sı) üzerine çökmüştür". Churchill'in ünlendirdiği "demir perde" deyimi, ilk defa bu konferansta kullanıldı.

politikasının ilk ve yetkin formülasyonu, dönemin ABD Moskova Büyükelçiliği işgüderi George Kennan'ın Şubat 1946'da Dışişleri Bakanı James Byrnes'e gönderdiği "uzun telgraf"ta yer almaktadır.[36] Kennan'a göre Sovyet politikasının hamle ve manevralarına ABD "durmadan değişen coğrafi ve siyasal konularda alınacak basiretli ve uyanık önlemler dizisi" ile cevap vermeliydi. SSCB ve yandaşlarını çevrelemekte askerî olmaktan çok, siyasal ve ekonomik yöntemlere başvurulmalıydı; çünkü Sovyetler Batı Avrupa'daki komünist partiler eliyle "yıkıcı" etkinliklerini artırma imkânlarına sahip olmakla birlikte, yeni bir savaşı göze alamayacak kadar yıpranmış durumdaydı. Batı Avrupa'daki Sovyet etkisi, bir Batı Avrupa Federasyonunun kurulmasıyla ve özgür kurumların geliştirilmesiyle karşılanmalı, ABD askerî güçleri Avrupa'dan çekilmeliydi. Böyle bir tutum Sovyet rejimini ılımlılaştırarak, onun Doğu Avrupa üzerindeki baskı ve kontrolünü azaltacağı gibi, ABD'nin ekonomik ve siyasal istikrarını da olumsuz etkilemeyecekti.

Bu görüşlerin I.2'de ele alacağımız Marshall Planı'na yön veren düşüncelere yakınlığı açıktı. Nitekim Nisan 1947 - Aralık 1948 döneminde ABD Dışişleri Bakanı olan George Marshall, Kennan'a bakanlığının Politika Planlama Bölümü'nü kurdurdu ve onu bu bölümün direktörlüğüne getirdi. Böylelikle Kennan, Marshall Planı'nın hazırlanmasında önemli bir rol oynama şansını elde etti.[37]

Sovyetler'in savaş sonrası dünya ve Avrupa siyaseti, daha önceki açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi, gelecekteki emperyalist saldırılardan korunma ve bunu sağlamak üzere SSCB'nin batısında ona yandaş devletler oluşturma kaygısı ile biçimlenmekteydi.[38] Böyle bir amaç doğrultusunda, Doğu ve Orta Avrupa ile Balkan ülkelerindeki komünist partileri 1948 sonuna kadar iktidara taşıyan süreçleri aşağıda ele alacağız. Sovyetler'in Batı Avrupa'daki komünist partilere telkin ettiği "halk cephesi" yaklaşımı, bu partilerin (liberal ve Hristiyan Demokrat eğilimliler de dâhil), faşizme karşı olan tüm kesimleri kapsayacak ulusal/demokratik

36 "Uzun telgraf", Kennan tarafından gözden geçirilerek *Foreign Affairs* dergisinin Temmuz 1947 sayısında "Sovyet Tutumunun Kaynakları" (*The Sources of Soviet Conduct*) başlığı altında ve X takma adıyla yayımlandı. Kısa bir süre sonra X'in George Kennan olduğu ortaya çıktı; Kennan'ın ünü ve etkinliği arttı.

37 Kennan, Marshall'ın sağlık nedenleriyle görevden çekilmesinden sonra ABD Dışişleri Bakanlığı'na gelen "şahin" eğilimli Dean Acheson'la uyuşamadı; Politika Planlama Bölümü Direktörlüğü'nden Aralık 1949'da çekilmek durumunda kaldı (bkz. I.4.1).

38 Doğu'da ayrı bir sosyalist ekonomik blokun oluşması, dünya kapitalizminin sınırlarını geriletecek, iç çelişkilerini yoğunlaştıracaktı. Stalin'e göre Sosyalist blok Batı'da gerçekleşmesi beklenen ekonomik kargaşadan uzak kalabilecekti (Spero ve Hart, 2003: 337).

koalisyonlara katılmasını öngörüyordu.[39] Bu koalisyonların bir kısmı savaş sonrası yeniden inşa programlarında yer alan (i) sınai üretim tesislerinin ulusallaştırılması; (ii) toprak reformu veya büyük toprak sahiplerinin mülklerine el konulması; (iii) faşistlerin ve işbirlikçilerin ordu, güvenlik örgütleri ve bürokrasiden uzaklaştırılması gibi önlemlerle işçi sınıfı, tarımdaki küçük üreticiler ve küçük-orta burjuvazi arasındaki işbirliğini geliştirecekleri umuluyordu. Kolektif mülkiyet payının kapitalist kesimin payı aleyhine genişlemesi ile sınıf mücadelesi, barışçıl ve evrimci biçimlere bürünecekti. Böylelikle, sosyalizme Sovyetler'in izlediğinden farklı bir yolla ulaşılacaktı (Armstrong vd., 1991: 36-7).

I.3'te sergilenecek ülke örneklerinde izleneceği gibi, bu taktikler merkez kapitalist ülkelerde emekçi sınıf hareketlerinin "atomize" olmasının önüne geçemedi; ama bu ülkelerin SSCB'ye yönelik politikalarının saldırgan nitelikler kazanmamasına katkı sağladı. Sovyetler'in temel duyarlılığı esasen bu noktaya odaklanıyordu. ABD açısından 1946 ve sonrasında Batı Avrupa ve Japonya'daki komünist "tehdit" ise, anılan ülkelerdeki komünist partilerin izledikleri politikadan çok, bu partilerin kontrol edemeyeceği yığınsal emekçi tepkilerinin ABD ve dünya kapitalizmi için ağır sorunlar yaratması olasılığından kaynaklanmaktaydı.

Özetle, 1946 yılı sonrasındaki genel görünüm, bölünmüş bir dünya / bölünmüş bir Avrupa görünümüydü. İki büyük küresel aktör, ABD ve SSCB, böyle bir dünyada beklenebilecek güç ilişkilerini kurmak üzere kendi konumlarını belirlemiş durumdaydılar (bkz. I.2.1).[40]

I.1.5. Savaş Sonrasında İngiltere, Fransa ve İtalya'daki Gelişmeler

- *İngiltere*

Savaş yıllarında İngiliz kamuoyunun kapsamlı sosyal reformlara duyarlılığı artmış, tutucu politikalar (ve onları simgeleyen eski kuşaktan siyasetçiler) iki savaş arası dönemin yoksulluk ve işsizliği ile özdeş sayılır hale gelmiş, liberal eğilimli William Beveridge başkanlığındaki bir komitenin 1943'te hazırladığı raporda yer alan genelleştirilmiş sosyal güvenlik

39 Bir anlamda, SSCB'nin Doğu ve Orta Avrupa komünist partilerine de benzer taktikleri salık verdiği söylenebilir; ancak Kızıl Ordu'nun söz konusu bölgelerdeki fiziksel varlığı, Sovyetler'in siyasal tasarımları için büyük bir avantaj oluşturmaktaydı.

40 Sovyetler'in Üçüncü Enternasyonal (Komintern) faaliyetlerini Mayıs 1943'te sonlandırması, savaş sonrasına yön verecek politika hedefinin dünya devrimi olmayacağını örtülü olarak duyumsatıyordu.

sistemi önerisi yaygın kabul görmeye başlamıştı. Bu şartlar altında İşçi Partisi Temmuz 1945 genel seçimlerinde

(1) Sendikal hakların genişletilmesini;

(2) Üretim sisteminde kapsamlı bir modernleşmenin planlanması ve gerçekleştirilmesini;

(3) Tam istihdamın ve tatminkâr ücret düzeylerinin gözetilmesini;

(4) Kilit önem taşıyan sektörlerde üretim tesislerinin ulusallaştırılmasını, tekeller üzerinde kamusal denetimin arttırılmasını;

(5) Ulusal sağlık sisteminin kurulmasını ve sosyal güvenliğin yaygınlaştırılmasını;

(6) Zorunlu eğitim süresini artıran ve parasız ikinci aşama eğitimi genişleten düzenlemelerin yapılmasını ve

(7) Geniş bir konut yapım programına girişilmesini öngören kapsamlı bir programla seçmen önüne çıktı ve büyük bir zafer kazandı (Armstrong vd., 1991: 14-6; 60-7).

Savaş yıllarında ABD'ye ve Commonwealth ülkelerine yüklü borçlar biriktiren, bu nedenle hem ödemeler dengesinde, hem de kamu finansmanında çok ciddi güçlüklerle yüz yüze olan İngiltere, böylesine kapsamlı bir toplumsal programı tümüyle gerçekleştirecek kaynaklardan yoksundu.[41] Yine de İşçi Partisi hükümeti, 1945-51 iktidar yıllarında vaatleri doğrultusunda önemli adımlar attı: 1946 tarihli Ulusal Sigorta Kanunu ile sosyal güvenlik sistemi yaygınlaştırıldı ve tümleştirildi; 1948'de Ulusal Sağlık Servisi Kuruldu; yerel yönetimler eliyle sosyal konut yapımına girişildi; kömür, gaz, elektrik, demiryolu ulaştırması, posta-iletişim hizmetleri, karayolu yük taşımacılığı ve sivil havacılık sektörleri ulusallaştırıldı.[42]

Ulusallaştırma, İşçi Partisi için sadece ahlaki ve ideolojik nedenlere değil, pratik nedenlere de dayanıyordu; böylelikle üretim öncelikli sektörlere yönlendirilebilecek, temel sanayi sektörlerinin girdileri yeterli ölçülerde sağlanacaktı. İşçi Partisi hükümeti, bankacılık sektörünü ve toprak sahipliğini ulusallaştırma programı dışında bıraktı; planlamayı ise, esas itibariyle, Marshall Planı ile sağlanan fonların kullanımı ve/veya makro politikalar bağlamında uyguladı. Ulusallaştırılmış tesislerde modernleştirme yatırımları ve bunların kazandıracağı verimlilik artışları genellikle

41 ABD'nin Ödünç verme-Kiralama (*Lend-Lease*) düzenlemelerine Eylül 1945'te son vermesi, İngiltere'nin İngiliz İmparatorluğu'na bağlı Uluslar Topluluğu'na (*Commonwealth*) karşı yükümlülükleri ve hâlâ yüksek düzeylerde seyreden savunma harcamaları, İşçi Partisi hükümetinin güçlüklerini artırıyordu (krş. I.3.2).

42 Ulusallaştırmaların çoğu, 1940'lı yıllarda sonuçlandırıldığı halde, demir-çelik sanayiinin ulusallaştırılması, 1951 yılına kalmıştı. Ekim 1951 seçimlerini kazanan Muhafazakârlar bu sanayii 1955'te yeniden özelleştirdiler.

yetersiz düzeylerde kaldı; işçilerin yönetime katılması konusunda da kayda değer bir ilerleme sağlanamadı. Bu tesislerdeki etkinsizlik ve yönetim başarısızlıkları, 1950 ve 1951 genel seçimlerinde Muhafazakârların başlıca eleştiri konuları arasındaydı.

1940'lı yılların sonuna yaklaşıldığında temel ihtiyaç malları üzerindeki kontrol ve tayınlamalar epey azalmış, ama kıtlıklar tümüyle ortadan kaldırılamamıştı. Bu tür sıkıntılar İşçi Partisi'nin özellikle orta sınıflardan aldığı desteği yitirmesinde etkili oldu. Şubat 1950 genel seçimleri İşçi Partisi'ne çok dar bir parlamento çoğunluğu kazandırdı. Bundan sonra parti üst yönetimi, görüşleri çatışan parti fraksiyonlarını bir arada tutmakta zorlanmaya başladı. İngiltere'deki finansal güçlüklerin de giderek tırmanması üzerine İşçi Partisi bir erken seçimle kendisine çıkış yolu aradı, ama Ekim 1951 genel seçimlerini yitirerek iktidardan uzaklaştı.

1945-51 döneminde İşçi Partisi hükümetinin dış politikadaki iki sorun alanı, (i) Batı Avrupa'da kolektif (ve Sovyet karşıtı) bir güvenlik sisteminin yaratılmasına katkıda bulunmak ve (ii) İngiliz İmparatorluğu'nun düzenli bir biçimde çözülmesini yönetebilmekti. Bu konuları sırasıyla I.2 ve I.5'te ayrıntıları ile ele alacağız.

• *Fransa*

Müttefiklerin Haziran 1944'teki Normandiya çıkarmasından sonra Fransa'daki askerî harekât hızla gelişti; Eylül 1944'e gelindiğinde Alsas ve Loren'in bir parçası haricinde Fransa, Nazi işgalinden kurtarılmıştı. Fransa'nın kurtuluş mücadelesine yurtdışından katılan General de Gaulle'ün yandaşlarıyla, yurtiçi direnişte çok etkili bir rol oynayan Fransız Komünist Partisi (PCF) üyelerinin çoğunluğu oluşturduğu Geçici Hükümet (GPRF) Ekim 1944'te de Gaulle'ün başkanlığında kuruldu ve Ocak 1946'ya kadar ülkeyi yönetti (bkz. Çizelge I.2). GPRF, Amiens Şartı (Ekim 1906) doğrultusunda Fransız refah devletinin sosyal haklar temelini oluşturdu ve stratejik bazı sektörler (elektrik enerjisi, gaz ve kömür) ile finans (AGF, Crédit Lyonnais, Société Générale) ve otomotiv (Renault) dalında ulusallaştırmaları gerçekleştirdi.

Kasım 1945'te Fransa'nın yeni Anayasasını yapacak Kurucu Meclis seçildi; geliştirilen Anayasa taslağının tek meclisli bir parlamenter sisteme yöneldiğini saptayan, bunun yerine başkanlık sisteminin kurulmasını savunan de Gaulle, Ocak 1946'da GPRF başkanlığından çekildi; bunun ardından o günlerde Fransız siyasetinin temel bileşenlerini oluşturan PCF, İşçiler Enternasyonalinin Fransız Kesimi adını taşıyan Sosyalist Parti

(SFIO) ve Halkçı-Cumhuriyetçi Hareket (MRP), ülkeyi birlikte yönetme mutabakatına vardılar. Üç partililik (*tripartisme*) olarak bilinen bu mutabakat Mayıs 1947'ye kadar sürdü.

Sadece PCF ve SFIO tarafından desteklenen Anayasa taslağı Mayıs 1946 tarihli referandumda reddedildikten sonra Haziran 1946'da genel seçimler yapıldı ve yeni bir Kurucu Meclis oluştu. MRP, PCF ve SFIO üyelerinin birlikte mutlak çoğunluğa sahip olduğu Üç Partili ittifak, iki meclisli parlamenter sisteme dayalı, yürütme erkini ağırlıkla Başbakan ve Bakanlar Kurulu'na dayandıran, Cumhurbaşkanlığına (ordunun başkomutanlığı dışında) simgesel roller veren yeni bir taslak hazırladı; bu taslak Ekim 1946 referandumu ile kabul edildi. Böylelikle Dördüncü Cumhuriyet (Ocak 1947-Mayıs 1958) doğmuş oldu. Referandumun ardından Kasım 1946 seçimleri yapıldı ve bu seçimlere katılan partiler arasında PCF en yüksek oy oranını elde etti (% 29), ama PCF Başkanı Maurice Thorez'in başbakanlığı kabul edilmedi; Georges Bidault (MRP), Vincent Auriol (SFIO) ve Léon Blum'un (SFIO) çok kısa ömürlü hükümet başkanlıklarının ardından Paul Ramadier (SFIO) Ocak 1947'de Başbakan oldu.

1947'nin ilk aylarında hükümet içi gerilimler artmaya başladı. Mart 1947'de PCF'liler Fransa'nın Vietnam'daki askerî harekâtına, bu harekâtın finansmanına, enflasyonu baskılamak için ücretlerin dondurulmasına karşı çıktılar. Mayıs 1947'de PCF yükselen bir grev dalgasıyla açığa çıkan işçi sınıfı hoşnutsuzluğunu vurgulayarak, SFIO'yu bir halk cephesi kurmaya ikna etmeye çalıştı; bu siyasal hamleye ABD'nin güçlü desteğine sahip olan Ramadier, PCF'li bakanları hükümetten uzaklaştırarak cevap verdi. Ramadier'in tepkisi Üç Partililik'in sonu, Fransa için Soğuk Savaş'ın başlangıcı oldu.

• *İtalya*

İtalya'da Temmuz 1943 - Nisan 1948 döneminde izlenen siyasal gelişmeler Fransa'dakilerle büyük bir benzerlik sergiliyor. Mussolini hükümetinin devrilmesinden sonra kurulan, ama yoğun muhalefetle karşılaşan Mareşal Badoglio hükümetleri de, onu izleyen Ivanoe Bonomi (Haziran 1944 - Haziran 1945) ve Ferrucio Parri'nin (Haziran 1945 - Aralık 1945) koalisyon hükümetleri de uzun ömürlü olamadı. Desteklerini çekerek Parri hükümetini düşüren Hristiyan Demokratlar (DC), bundan sonra liderleri Alcide de Gasperi başkanlığında çeşitli hükümet kombinasyonları içinde yer aldılar. Haziran 1946'da Cumhuriyetçilerin kazandığı Anayasa Referandumu ile monarşiye son verildi ve Kurucu Meclis seçimleri ya-

pıldı. Ocak 1948'e kadar görev yapan Kurucu Meclis'in hazırladığı yeni Anayasa, Ocak 1948'de yürürlüğe girdi (bkz. Çizelge I.3).

İtalya'nın DC önderliğindeki koalisyon hükümetleri döneminde İngiltere ve Fransa'dakine benzer yaygınlıkta ulusallaştırma girişimleri söz konusu olmadı. Kamusal hizmet ağırlıklı sektörler (demiryolları, kömür, elektrik, haberleşme) esasen kamu kesiminin kontrolündeydi; kamu holding kuruluşu IRI'nin elinde spektrumu oldukça geniş bir sınai tesisler topluluğu da bulunuyordu. 1930'lu yıllarda bankalar kesiminde epey yüksek devlet payları oluşmuştu; dahası, bankaların demir-çelik, gemi inşaatı ve mühendislik sanayilerinde önemli iştirakleri vardı. Dönemin toplumsal duyarlılıkları ve mali kısıtları önünde özelleştirme zaten düşünülemezdi (Armstrong vd., 1991:52).

Haziran 1946 seçimlerinde DC en çok oyu almış, ikinci sıradaki Sosyalist Parti (PSI) ile PCI'nın aldıkları oyların toplamı ise DC'ninkini aşmıştı. Kurulan üçlü koalisyon hükümetine PSI ve PCI da katıldı. Ocak 1947'de PSI'nin (PCI ile yakın ilişkilerden tedirgin olan) sağ kanadı, İtalyan Sosyalist İşçi Partisi'ni (PSLI) kurarak partiden koptu.[43] Başbakan de Gasperi, ortaya çıkan hükümet krizini bir ulusal birlik hükümeti kurarak aşmayı önerdi; fakat bu öneri PSI ve PCI tarafından kabul görmedi. Sonuçta de Gasperi, Mayıs 1947'de bir azınlık hükümeti kurdu; PSI ve PCI üyeleri hükümetten dışlandı. Fransa'da PCF'nin hükümetten uzaklaştırılmasıyla eşzamanlı olan bu siyasal manevrada ABD'nin büyük baskısı vardı.

Aralık 1947'de PCI ve PSI, bir Demokratik Halk Cephesi (FDP) kurarak, yaklaşan seçimlerde güç birliği kararı aldılar.[44] Bundan sonra ABD yönetimi, FDP'nin İtalya'da seçimi kazanmaması için, açık veya örtülü, yapmadığı hiçbir şey bırakmadı.[45] Nisan 1948 seçimlerinde DC kendi tarihindeki en yüksek oy oranına (% 48) erişerek tek başına iktidar oldu; FDP % 31'lik oy oranında kaldı; PCI ikinci büyük parti konumuna yerleşti. DC'nin iktidarda, PCI'nin de ana muhalefette yer aldığı bu siyasal örüntü, İtalya'da yaklaşık 4 onyıl sürecektir.

---

43 PSLI, daha sonra İtalyan Demokratik Sosyalist Partisi (PSDI) adıyla İtalyan siyasal hayatı içinde varlığını sürdürecektir.

44 Bu kararın ardındaki basit aritmetik, Haziran 1946 seçim sonuçlarından okunabilir (yukarıya bkz.).

45 Mart 1948'de ABD Ulusal Güvenlik Konseyi, böyle bir sonucu önlemek için alınması gereken önlemleri sıralayan bir rapor yayınladı. ABD'de yerleşik milyonlarca İtalyan kökenli kişi, İtalya'daki yakınlarına mektup yazarak, onları Komünistlere oy vermemeye çağırmak üzere seferber edildi; basılı yayınlar ve medya aracılığı ile İtalyan kamuoyu yönlendirildi; CIA orta-sağ siyasal partilere mali destek sağladı; sahte mektup ve belgelerle PCI'nın SSCB ve Kominform'dan parasal destek aldığı iddiaları ortaya saçıldı, ve saire...

ÇİZELGE I.2: FRANSA'DA SİYASAL TAKVİM (MART 1944-MAYIS 1947)

Ay-Yıl	Olaylar
Mart 1944	Fransız komünistlerinin başatlığı altındaki Direniş Ulusal Konseyi (CNR)'nin ilan ettiği Şart. Sosyal demokrasinin ve planlı bir ekonominin kurulması öngörülüyor.
Ekim 1944	De Gaulle yandaşlarıyla Fransız Komünist Partisi (PCF)'nin ortak Geçici Hükümet (GPRF)'i kurması. Bu hükümet Ocak 1946'ya kadar görevde kalacaktır.
Kasım 1945	Yeni Anayasa'yı yapacak Kurucu Meclis'in seçilmesi.
Ocak 1946	Ülkenin başkanlık sistemi ile yönetilmesini isteyen de Gaulle, GPRF'den çekiliyor. Üç Partililik (*tripartisme*) mutabakatı: bileşenleri PCF, Sosyalist Parti (İşçiler Enternasyonali'nin Fransız Kesimi, SFIO) ve Halkçı-Cumhuriyetçi Hareket (MRP). Bu üç partinin ortak hükümetleri Mayıs 1947'ye kadar ülkeyi yöneteceklerdir.
Mayıs 1946	Anayasa Tasarısı'nın referandumda reddedilmesi.
Haziran 1946	Yeni genel seçimler.
Ekim 1946	Yeni Anayasa Tasarısı'nın referandumla kabulü.
Kasım 1946	Yeni genel seçimler.
Mart 1947	PCF'nin Çin Hindi'ndeki savaş ödeneklerini reddetmesi ve ücretlerin dondurulmasına karşı çıkması, hükümet krizinin başlangıcı.
Nisan 1947	De Gaulle Fransız Halkının Birlikteliği (RPF) partisini kuruyor; MRP, üyelerinin RPF'ye katılmasını yasaklıyor ve kendisini Hristiyan Demokrat olarak tanımlıyor.
Mayıs 1947	Üç Partililik'in çöküşü: Başbakan Ramadier (SFIO) komünist bakanları hükümetten uzaklaştırıyor.

Kaynak: Joll (1980: 431-48); Armstrong vd. (1991:56-60).

ÇİZELGE I.3: İTALYA'DA SİYASAL TAKVİM (TEMMUZ 1943-NİSAN 1948)

Ay/Yıl	Olaylar
Temmuz 1943	Mussolini hükümetinin devrilmesi, Mareşal Badoglio hükümetinin kurulması.
Nisan 1944	Badoglio komünistlerin, cumhuriyetçi liberallerin ve Hristiyan Demokratların katılımı ile yeni bir koalisyon hükümeti kuruyor.
Haziran 1944	Müttefik güçler tarafından Roma'nın kurtarılması, anti-faşist siyasal önderlerden Ivanoe Bonomi başkanlığında yeni bir koalisyon hükümetinin kurulması.
Nisan 1945	Müttefik güçler ve direnişçiler Nazi Almanyası'nın Kuzey İtalya'da kurduğu faşist İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'ni yenilgiye uğratıyor; Alman askerî güçleri teslim oluyor. Direnişçiler Mussolini'yi yakalayarak öldürüyorlar.
Haziran 1945	Direniş önderlerinden Ferruccio Parri'nin başkanlığında yeni bir koalisyon hükümetinin kurulması.
Aralık 1945	Hristiyan Demokrat Parti (DC), desteğini çekerek Parri hükümetini düşürüyor. Bundan sonra DC lideri Alcide de Gasperi'nin başkanlığında bir dizi koalisyon hükümeti kurulacaktır.
Mayıs 1946	Tahttan feragat eden Kral Vittorio Emmanuele III'ün yerini Umberto II alıyor.
Haziran 1946	Cumhuriyetçilerin kazandığı Anayasa referandumu; DC'nin en çok oy aldığı genel seçim; monarşiye son verilmesi; Ocak 1948'e kadar görevde kalacak Kurucu Meclis'in oluşması.
Ocak 1947	DC, İtalyan Sosyalist Partisi (PSI) ve İtalyan Komünist Partisi'nden (PCI) oluşan üçlü koalisyon, PSI'nın sağ kanadının partiden ayrılması ile çöküyor; hükümet bunalımı.
Mayıs 1947	De Gasperi'nin DC azınlık hükümetini kurması.
Aralık 1947	PSI ve PCI'nın Demokratik Halk Cephesi'ni (FDP) kurarak, yaklaşan seçimlerde güçbirliği kararı alması.
Nisan 1948	DC'yi tek başına iktidara getiren genel seçimler; FDP'nin çöküşü.

Kaynak: Joll (1980: 408-11; 421-38); Armstrong vd. (1991:52-6).

I.1.6. Almanya ve Japonya'da İşgal Yönetimleri, 1945-7

• *Almanya*

1945-6 yıllarında Almanya'daki işgal yönetimlerinin icraatı, Potsdam Kararları uzantısındaydı (krş. I.1.3):

(1) Nazi savaş suçluları Nürnberg'de, özel bir uluslararası mahkemede yargılandı ve cezalandırıldılar (Kasım 1945-Ekim 1946).

(2) Müttefik Kontrol Komisyonu, Ocak 1946'da Alman çelik sanayii üretiminin savaş öncesindekinin % 25'ini aşmamasına, ortalama Alman geçinme standardının 1932'deki düzeyinde tutulmasına karar verdi. Mart 1946 tarihli birinci sanayisizleştirme planı, ağır sanayi çıktısını 1938'deki düzeyinin % 50'sine düşürmeyi öngörüyordu. Plan uyarınca 1500'ü aşkın sınai tesis ya kapatıldı; ya da sökülerek müttefik ülkelere taşındı. Batı

Almanya'daki işgal bölgeleri için hedefledikleri toplam savaş tazminatı tutarını müttefiklerine kabul ettiremeyen Sovyetler, Doğu Almanya işgal bölgesindeki sınai tesisleri söküp kendi ülkelerine taşımayı hızlandırdılar. Bu tutumları hem parçalanmış Almanya'nın görünebilir gelecekte birleşme olasılığını azalttı; hem de Doğu Almanya'daki halkı küstürdü.[46]

(3) Kartelsizleştirme programının bir öğesi olarak, büyük kimya tröstü IG Farben, 12 büyük çelik şirketi ve 3 büyük banka parçalandı; IG Farben ve Krupp başkanları tutuklandı ve şirketlerine kayyımlar atandı.

(4) ABD ve İngiltere, Alman bilim ve teknoloji birikiminden herhangi bir bedel ödemeden yararlanmaya başladılar.[47]

(5) Çok sayıda (savaş esiri veya sivil) Almanın cebri emeği, Yalta Konferansı'nda öngörüldüğü gibi, savaş tazminatı bağlamında kullanıldı.[48]

(6) Savaş sonrası Almanya'sında besin maddeleri üretimi çok düşük düzeylere gerilediği için, ABD sivil halka ve savaş esirlerine yiyecek sağlama girişimlerinde bulundu; ancak günlük besin maddeleri tayınlaması yeterli olmaktan çok uzaktı. Alman Kızılhaç örgütü kapatıldığı ve diğer gönüllü yardım kuruluşlarının çabaları da ihtiyaçları karşılamaya yetmediği için açlık, kötü beslenme ve barınmadan kaynaklanan ölümler yaygınlaştı.

1946'nın ikinci yarısında Almanya'daki durumun vahametini gören ABD yönetimi, SSCB ve yandaşlarını çevreleyebilmek için güçlü bir Alman ekonomisine ihtiyaç duyulacağını kavramaya başlamıştı. Eylül 1946'da dönemin ABD Dışişleri Bakanı James Byrnes, Stuttgart'ta yaptığı "Alman Politikasının Yeniden Tanımlanması" başlıklı konuşması ile ABD'nin bir tutum değişikliğine gideceğinin işaretlerini verdi.[49] Daha sonraki köklü yönelim değişikliği Marshall Planı ile ortaya çıkacaktır (bkz. I.2).

• *Japonya*

Eylül 1945'te Truman'ın imzaladığı "ABD'nin Teslim Sonrasındaki Japonya Politikalarına Başlangıç" belgesinde ABD işgalinin iki temel amacı şöyle tanımlanıyordu: (i) Japonya'nın savaş potansiyelini ortadan

46 Artan huzursuzlukların 1953'te Doğu Almanya'da yol açtığı toplumsal tepki ve grevlere aşağıda değineceğiz.

47 Gimbel (1990) savaş tazminatı olarak ABD ve İngiltere tarafından sahiplenilen fikri mülkiyet hakları değerinin 10 milyar $ çevresinde olduğunu tahmin etmektedir. Buna ek olarak, pek çok seçkin Alman bilim insanının ABD'ye göçerek orada çalışmaya başladıklarını da kaydetmek gerekir.

48 Bu kişilerin sayısı konusundaki tahminler güvenilir görünmemektedir.

49 Byrnes, Almanları umutlandıran konuşmasında işgal altındaki Saar bölgesinin Fransa'ya verileceğini ima etmekten kaçınmamıştı. Haziran 1947'de Fransız yönetimine geçen Saar, Ekim 1955'teki bir referandumun ardından Ocak 1957'de Batı Almanya'ya iade edildi.

kaldırmak; (ii) Japonya'yı Batıya özgü demokratik kurum ve yapılara sahip, ABD'ye yandaş bir ülkeye dönüştürmek. Sözü geçen amaçlardan ilki, müttefiklerin Almanya'da benimsedikleri temel amaçtan farklı değildi; ama bunu gerçekleştirmek üzere Japonya'ya uygulanan işgal yönetimi modeli, Almanya'dakinden çok farklı nitelikler taşıyordu:

(1) Kontrolün coğrafi dağılımı. Japon "anayurdunu" oluşturan 4 büyük ada ve onların yakın çevresindeki küçük adaların kontrolü ABD'ye bırakılmıştı. Japon İmparatorluğu'nun savaşta yitirdiği toprakların kontrolü, müttefikler arasında şöyle paylaştırıldı: (i) Kuzey Kore, Sahalin ve Kuril Adaları SSCB'ye; (ii) Güney Kore ve Küçük Pasifik adaları ABD'ye; (iii) Tayvan ve Penghu (Milliyetçi) Çin'e; (iv) Andaman, Nicobar ve Solomon adaları ile Hong Kong İngiltere'ye.[50]

(2) Kontrolün siyasal yapılanması. İşgali yönetmek üzere müttefiklerin kurduğu Uzak Doğu Komisyonu, Japonya'daki işgal yönetimini gözetecek çok yanlı Müttefikler Konseyi, askersizleştirme ve Japon savaş sanayilerinin tasfiyesinde sorumluluk alan İngiliz Milletler Topluluğu İşgal Gücü tümüyle etkisiz kaldılar. Truman'ın Japonya teslim olduktan hemen sonra Müttefik Güçler Başkomutanlığına atadığı General Douglas MacArthur, Japonya'daki işgal yönetimin tek ve mutlak egemeniydi.[51]

(3) Japonya'nın yönetilmesi. MacArthur görev süresi boyunca Japonya'daki nihai siyasi kontrol manivelalarını elinde tutmakla birlikte, ülkeyi Japon hükümetleri eliyle yönetme yoluna gitti.[52] Japonya'nın belli başlı siyasi partileri (liberal, ilerici, sosyalist ve komünist partiler) savaştan kısa bir süre sonra (yeniden) örgütlendiler ve yerel siyasal hayat canlandı. İlk genel seçim Nisan 1946'da, onu izleyen ikincisi Nisan 1947'de yapıldı.

(4) Savaş suçlularının yargılanması ve askersizleştirme. Bu hususlar, Müttefikler için (Almanya'da olduğu gibi) öncelikliydi. Ancak MacArthur ve kurmayları İmparator Hirohito'yu, ailesini, yakın çevresini ve gelecekte Japon siyasal hayatına katılabileceği umulan kişileri söz konusu yargılama ve tasfiye süreçlerinin dışında tutmak için büyük çaba harcadılar. Subaylar hariç, militarist ve aşırı sağcı olmakla suçlanan bürokratların, iş adamlarının ve siyasetçilerin tasfiyesi sınırlı ölçülerde tutuldu.

---

50 Kore'nin kuzeyinde SSCB'nin, güneyinde ABD'nin varlığı, tam bir işgal niteliği taşımamaktaydı.

51 İşgal kontrolünün coğrafi ve siyasal yapılanması, ABD'nin Uzak Doğu'daki Sovyet etkinliğini sınırlama arzularını yansıtıyor.

52 Bu nedenle, savaş sonrası Japonya'sında bir askerî hükümetten söz edilip edilemeyeceği tartışmaya açıktır. Almanya'da Nazi rejiminin çökmesiyle birlikte, hükümet aygıtı da çöküntüye uğramıştı; oysa savaş sonrası Japonya'sında işlerliği olan, bütüncül bir hükümet aygıtı hâlâ mevcuttu.

(5) Sanayisizleştirme ve savaş tazminatı. Japonya'yı sanayisizleştirmek, sınai tesislerin ve sınai üretimin bir kısmına savaş tazminatı olarak el koymak, Japon hayat standardını komşu ülkelerdeki ortalamanın üzerine çıkarmamak Uzak Doğu Komisyonu'nun gündeminde yer alan başlıca konular arasındaydı. Bu amaçla savaşın hemen sonrasında abartılı tasarılar da hazırlandı; ama ABD yönetimi çok kısa sürede bu tasarılardan vazgeçti; savaş tazminatı Almanya'dakine kıyasla çok düşük ölçülerde tutulmaya başlandı.[53]

(6) Kartelsizleştirme. Japonya'da militarizmin yükselişinin başlıca suç ortağı sayılan Japon sınai holdinglerinin (*zaibatsu*) parçalanmasına girişildi; ama bu süreç bankalara teşmil edilmedi.[54] 1947'nin sonlarına doğru bu politikadan tümüyle vazgeçildi (bkz. I.2).

(7) ABD'nin gıda yardımı. Japon İmparatorluğu'nun işgali veya kontrolü altındaki bölgelerde tarımsal hasılaya el koyma imkânlarının sona ermesi, bu bölgelerden "anayurt"a 7 milyonu aşkın kişinin göç etmesi ve Japon kentleri ile ulaşım ağının uğradığı büyük yıkım, açlığı savaş sonrası Japonya'sının birincil sorunu haline getirmişti. 1945-6'da ABD hükümeti Japonya'ya acil gıda ve sağlık yardımının finansmanını sağladı; işgal yönetimi de gıda dağıtımını örgütlemekte epey başarılı oldu. Nisan 1946'dan sonra özel yardım kuruluşları da bu amaçla devreye sokuldu.[55]

ABD yönetiminin Eylül 1945'te belirlediği ikincil temel amaç bağlamında (ilk ikisi işgal idaresinin buyruğu ile) şunlar gerçekleştirildi:

(1) Siyasal, Medeni ve Dinsel Özgürlükler Üzerindeki Kısıtların Kaldırılması Buyruğu (Ekim 1945). Bu buyrukla İmparatorluk döneminden kalma Barışı Koruma Kanunu ilga edildi ve tüm siyasi mahkûmlar serbest bırakıldı.

(2) Shinto Buyruğu (Aralık 1945). Shinto'nun devlet dini olmasına son verildi; bu inancın militarist ve aşırı ulusalcı sayılan bazı dinsel öğreti ve törenleri yasaklandı.

---

53 Nisan 1948'de hazırlanan Johnston Komitesi Raporu, Japon ekonomisinin yeniden inşasını öngörüyor; savaş tazminatının daha da düşürülmesini, kartelsizleştirme politikasının yumuşatılmasını salık veriyordu. Japon ekonomisinin toparlanması, Sovyet "tehdidi"ne karşı güçlü bir engel oluşturmakla kalmayacak, ABD'nin Japonya'ya acil gıda yardımında bulunmasını da gereksiz kılacaktı.

54 Doğallıkla, Japon bankaları daha sonraki yıllarda izlenen Japon sınai yoğunlaşmasının itici gücü oldular.

55 MacArthur'un ilk buyruklarından birinde "hiçbir müttefik personelinin kıt Japon gıdasına ortak olmayacağını" ilân etmesi, savaş sonrası Japonya'sında gıda sorununun eriştiği vahim boyutları yansıtıyordu.

(3) Sendikalar Kanunu (Aralık 1945; revizyon: Ocak 1949). Japon Dieti, işçilere sendikal örgütlenme ve grev haklarını tanıyan ilk kanunu çıkardı.[56]

(4) Genel Seçimler (Nisan 1946). Bu seçimde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı; kadın seçmenlerin katılım oranı, erkeklerinkinin altında, yine de yaklaşık 2/3 dolayındaydı.

(5) Eğitim Reformu. Savaş öncesinde Alman modelini örnek alarak kurulmuş ikinci aşama eğitim ve yükseköğretim (bu kez Amerikan eğitim sisteminden esinlenerek) 1947-9 yıllarında çıkarılan bir dizi temel kanunla yeniden yapılandırıldı. Ortografi reformu ile yazı işaretleri konuşma dilini daha iyi yansıtır hale getirildi.

(6) Yeni Anayasa (Kasım 1946; yürürlük: Mayıs 1947). Meiji Anayasası'nı yürürlükten kaldıran bu anayasa, ABD'deki Temel Haklar Kanunu, New Deal sosyal kanunları ve Avrupa'nın liberal anayasaları örnek alınarak hazırlandı. Egemenlik İmparator'dan halka devredildi; İmparator bir devlet simgesi konumuna indirgendi. Temel insan hakları güvence altına alındı; Parlamento ve Bakanlar Kurulu'nun yetkileri genişletildi; yönetim ve güvenlik aygıtları ademimerkezileştirildi. Yeni Anayasa'da savaşın bir devlet politikası olarak kullanılması ve kalıcı bir ordu kurulması yasaklandı.[57]

(7) Toprak Reformu. MacArthur'un ekibince desteklenmekle birlikte, bu reformun tasarımında Japon siyasetçilerin önemli katkısı oldu. Temel kanunu Ekim 1946'da çıkarılan reform uygulaması ile 1947-9 döneminde Japonya'daki ekilebilir arazinin yaklaşık 2/5'i büyük topraklılardan satın alınarak toprağı işleyenlere düşük bedeller karşılığında satıldı (bu bedellerin reel tutarı, görece hızlı enflasyonla daha da aşındı).[58] Reformun yol açtığı daha eşitlikçi servet ve gelir bölüşümü, kırsal kesimin sınai ürünler talebini de olumlu etkiledi.

Sıraladığımız bu demokratikleşme önlemleri, Japonya'daki ilerici çevreler tarafından "özgürleştirici" nitelikte sayıldı ve genelde desteklendi. Sermaye çevreleri ise 1947'nin sonlarından itibaren ABD'nin öncelikle-

---

56 Armstrong vd. (1991:32-3)'nin atıfta bulunduğu ABD resmî kaynakları, Japonya'daki sendikalaşmanın ABD'yi düşük ücretlerden kaynaklanan haksız rekabetten koruyacağını belirtiyor. İşçilerin çalışma şartlarının iyileştirilmesini öngören Çalışma Standartları Kanunu daha sonra, Nisan 1947'de çıkarıldı. İşgal yönetimi Sendikalar Kanunu'nu olumlu karşılamakla birlikte, Japon emekçilerinin 1946-7'deki kritik mücadele anlarında kurulu düzenden yana tutum sergiledi (bkz. I. 3.6).

57 Soğuk Savaş'ın tırmandığı 1950'li yıllarda bu anayasal engeli aşmak için bulunan "çare"ler 1.4'te ele alınacaktır.

58 1950'ye varıldığında yaklaşık 3 milyon köylü ailesi topraklandırılmış, Japon militarizminin başlıca dayanaklarından biri olan büyük topraklıların tarım sektöründeki başatlığı önemli ölçüde kırılmıştı.

rinin iç siyasal istikrar ve ekonomik büyüme doğrultusunda değişmesini memnunlukla karşıladılar (bkz. I.2).

I.1.7. Avusturya için Bir Parantez

Nisan 1945'te Avusturya'ya giren Sovyetler, deneyimli sosyal demokrat siyasetçi Karl Renner'den geçici Avusturya hükümetini kurmasını istediler; Renner de bu çağrıya uydu. Renner'in kabinesindeki bakanlardan 1/3'ü, bu meyanda kilit sorumluluklar yüklenen İçişleri ve Eğitim Bakanları komünistti.[59] Müttefiklerin Almanya'daki işgal yönetimi modelini Avusturya'ya da uygulamakta mutabık olduklarına yukarıda değinmiştik. Sovyetler dışındaki müttefik askerî güçlerin kendi işgal bölgelerine yerleşmeleri zaman aldı ve Müttefik Kontrol Komisyonu Eylül 1945'te ilk kez toplanabildi.

Kasım 1945'teki genel seçimde Hristiyan Demokratlar (ÖVP) ve Sosyal Demokratlar (SPÖ) oyların %90'ını topladılar; Avusturya Komünist Partisi'nin (KPÖ) oy oranı % 5'in altındaydı. Aralık 1945'te cumhurbaşkanlığına gelen Renner, Başbakanlığa ÖVP lideri Julius Raab'ı değil, Sovyetler'in razı olabileceği Leopold Figl'i getirmek zorunda kaldı.

Müttefik Kontrol Komisyonu'nun sınai tesisler konusundaki tutumu, başlangıçta, (Almanya'daki gibi) olumsuzdu.[60] Batılı müttefikler bu tutumdan 1946'nın ikinci yarısından itibaren vazgeçtiler ve yönetimi adım adım Avusturya hükümetine devrettiler. Buna karşılık Sovyetler işgalin ilk yılında (kendi işgal bölgeleri olan) Doğu Avusturya'daki pek çok sınai tesisi sökerek kendi ülkelerine taşıdılar, daha sonra mevcut tesisleri yerel ortaklarla işleterek kazançlarına el koymaya yöneldiler.[61] Avusturya halkı, 1945-7 dönemini (tıpkı Almanya'daki gibi) açlık ve yoksullukla boğuşarak geçirdi. İşgal vesayetinden bağımsızlığa giden uzun-ince yol, 1955'te sona erdi (bkz. I.4.2).

I.1.8. "Demir Perde"nin Doğusunda, 1944-8

1944-8 döneminde Doğu ve Orta Avrupa ile Balkanlar'da komünist rejimlerin oluşum aşamalarında bazı ortak özellikler bulunuyor. Aşağıda sunulacak ülke ayrıntılarına geçmeden, bunları kısaca belirtmekte yarar var:

59 Renner, bu iki bakanı komünist olmayan müsteşarlarla çalıştıracak ve (Ekim 1945'te fırsat bulduğu zaman) anti-komünist Karl Gruber'i Dışişleri Bakanlığı'na getirecek siyasal ferasete sahipti.

60 Üstelik işgalin ilk yıllarında askerî işgal güçlerinin tüm giderlerini de Avusturya hükümeti karşılıyordu. Bu uygulamaya adım adım son verildi.

61 Mihver devletleri içinde müttefiklere kişi başına en yüksek savaş tazminatı ödeyen ülke Avusturya oldu.

(1) Savaş sonrası geçici hükümet koalisyonları. Nazi işgalinin sona ermesinin ardından, anılan ülkelerde geniş tabanlı, fakat Nazizm ile işbirliğine girmiş siyasal parti ve kişileri dışlayan geçici koalisyon hükümetlerinin kurulduğu izleniyor. Böyle bir hükümetin (örneğin Çekoslovakya, Bulgaristan ve Yugoslavya'daki gibi) bir **ulusal** cephe hükümeti olması, ya da olmaması, ülkeye özel siyasal şartlarla ilişkili sayılabilir. Komünist partiler bu koalisyonlara ya bir **halk** cephesinin parçası olarak, ya da kendi başlarına katılmışlardır.

(2) İlk genel seçimler. Siyasal tarih yazınında yerleşmiş olan yargı, söz konusu ülkelerde 1944-8 dönemindeki genel seçimlerin demokratik standartlara uymadığıdır. Bu bağlamda, üç tür olumsuzluktan söz edilebilir: (i) seçmen tercihini kitle eylemleriyle, ya da "aykırı" oy kullanımının seçmene bir "bedel" ödeteceğini sezdirerek baskılamak; (ii) aday listelerini ve oy verme kurallarını seçme özgürlüğünü kısıtlayacak biçimlerde belirlemek; (iii) düpedüz tahrifat ve hileye başvurmak. Ülkeler itibariyle ilk genel seçim deneyimleri epey farklı olmuştur: Çekoslovakya ve Macaristan'da usulsüzlükler marjinal düzeylerde kalmış, Bulgaristan ve Yugoslavya'da ilk iki türden, Polonya ve Romanya'da ise her türden ve yaygın olumsuzluklar yaşanmıştır.

(3) İlk genel seçim sonrası. İlk genel seçim, Çekoslovakya ve Macaristan'da olduğu gibi komünist partileri ve destekçilerini tam iktidara ulaştırmamışsa, komünist partiler yeni bir seçimi gündeme getirecek ve bu seçim sonuçlarını lehlerine çevirecek eylemleri hızlandırmışlardır (örneğin kontrol ettikleri güvenlik ve yargı organları eliyle muhaliflerini baskılamak; sosyalistleri, işçi ve köylü partilerini kendi önderlikleri altında birleşmeye yöneltmek, halk cephelerini genişletmek, kitlesel ajitasyonu tırmandırmak, v.b.). Yakın tarihte bir seçim söz konusu olmasa bile iktidar alanlarını genişletme çabaları kesintisiz sürmüştür.

(4) İkinci genel seçimler. Bu seçimler Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya'da komünistlerin veya onların ağırlıkla temsil edildikleri halk cephelerinin iktidarını tahkim etmiştir.

- *Polonya*

1947'de yapılacak serbest seçimlere kadar ülkenin meşru hükümeti sayılan Geçici Ulusal Birlik Hükümeti Haziran 1945'te Osobka-Moravski başkanlığında kurulmuş, Polonya İşçi Partisi (PPR) liderlerinden Wladyslaw Gomulka Birinci Başbakan Yardımcısı, Polonya Köylü Partisi (PSL) lideri Mikolajczyk de İkinci Başbakan Yardımcısı ve Tarım Bakanı olmuştu.

1946'ya varıldığında sağ kanatta yer alan partiler yasadışı ilan edilerek ortadan kaldırılmış, Nazi karşıtı Yurt Ordusu (*Armia Krajowa*) mensupları ve Müttefik Batılı ordularda çarpışanların büyük çoğunluğu Sovyet güçleri ve yerel güvenlik makamları tarafından cezalandırılmış veya idam edilmişlerdi. Böylelikle, Mikolajczyk'in PSL'si komünistlerin ve yandaşlarının tek meşru rakibi olarak kalmıştı; PSL muhalefeti de yoğun baskı ve denetim altındaydı.

Yaygın usulsüzlük ve hilelerin karıştığı Ocak 1947 genel seçimlerinde PPR ve onu destekleyen sol partilerin oluşturduğu Demokratik Blok'un oyların %80'ini aldığı ilan edildi; PSL yeni (tek meclisli) parlamentodaki (*Sejm*) milletvekillerinin yaklaşık % 6'sını elde etti. ABD ve İngiltere hükümetleri Yalta ve Potsdam anlaşmalarına aykırı buldukları bu durumu protesto etmekle yetindiler; tutuklanma tehdidi altındaki Mikolajczyk ve diğer muhalifler yurtdışına göçtü. *Sejm*, Şubat 1947'de geçici ("küçük") Polonya Anayasası'nı ilan etti. Aralık 1948'de PPR ve Polonya Sosyalist Partisi'nin (PPS) sol kanadı Polonya Birleşik İşçiler Partisi (PZPR) adıyla birleştiğinde, komünistler Polonya'daki siyasal hayatı tümüyle kontrol edebilecek duruma gelmişlerdi.

• *Çekoslovakya*

Çekoslovakya'nın sürgündeki eski Cumhurbaşkanı Edvard Beneš, Nazi işgalinin sonlarına doğru ülkesine dönerek, Nisan 1945'te Košice'de bir Ulusal Cephe (NF) hükümeti kurulmasına önayak oldu. Bu hükümette Çekoslovak ve Slovak Komünist Partileri (KSČ ve KSS), Sosyal Demokrat Parti (ČSD), Ulusal Sosyalist Parti (ČSNS), Halk Partisi (ČSL) ve Slovak Demokratlar (SD)'dan üyeler yer almış, illegal sayılan sağ kanat partiler dışlanmıştı. Hükümet Mayıs 1945'te (işgalden kurtuluşu sonrasında) başkent Prag'a taşındı.

NF hükümeti bir süre ülkeyi kararnamelerle yönetti; bir toprak reformuna girişti ve kilit önem taşıyan sanayi ve finans kuruluşlarını ulusallaştırdı. Ekim 1945'te Geçici Ulusal Meclis kuruldu. Ekim-Kasım 1945'te Amerikan ve Sovyet orduları ülkeyi terk ettiler. Belirli bir siyasal istikrar ortamında, Mayıs 1946'da genel seçimler yapıldı. Bu seçimlerde KSČve KSS, birlikte, toplam oyların % 38'ini aldılar ve KSČ lideri Klement Gottwald'ın başkanlığında NF'nin altı partisinin katıldığı koalisyon hükümeti kuruldu; Dışişleri Bakanlığı'na partiler dışından bir kişi, Jan Masaryk getirildi.[62] İçişleri gibi etkili bazı bakanlıkları kontrol etmelerine rağmen, komünist bakanlar hükümette çoğunlukta değildiler.

62 Jan Masaryk, Çekoslovak Cumhuriyeti'nin kurucusu Tomáš Garrigue Masaryk'in oğlu idi.

SSCB ile ittifak içinde, ama Edvard Beneš ve Jan Masaryk'in kişiliklerinde Batı ile dostça ilişkilerin sürdürülmesine açık olduğunu duyumsatan Çekoslovakya'nın çok partili siyasal demokratik uzlaşıyı tesis edebileceği umuluyordu. Ne var ki, bir yandan NF partileri içindeki ciddi görüş ayrılıkları ve KSČ kontrolündeki bakanlıkların ve kitle örgütlerinin zorlamaları, öte yandan I.2-I.4'te ele alacağımız değişen uluslararası ortam, bu umutları boşa çıkardı; yeni bir anayasa için yapılan çalışmalar da sonuçsuz kaldı.

Şubat 1948'de KSČ ve onların sosyalist destekçileri dışındaki partilerden gelen bakanlar, KSČ denetimindeki güvenlik aygıtının baskılarını protesto etmek üzere toptan çekilince, KSČ bu hükümet krizini komünistlerin ve yandaşlarının çoğunlukta olduğu yeni bir Gottwald hükümeti kurulması için fırsat olarak kullandı; harekete geçirdiği yoğun kitlesel gösteriler ardından Cumhurbaşkanı Beneš, Gottwald'ın komünist çoğunluklu, ama içinde Masaryk'in de bulunduğu yeni hükümetini onayladı. Mart 1948'de Masaryk nedeni tam anlaşılamayan bir biçimde öldü (kaza? intihar? cinayet?).

Şubat 1948 sivil darbesi ardından, olaylar KSČ'nin iktidar tekelini tesis edecek yönde gelişti: "Eylem Komiteleri" tarafından sindirilen parlamentonun yeni hükümet programını onaylaması (Mart 1948), tek listede sadece NF adaylarının yer aldığı seçimler (Mayıs 1948), Beneš'in sağlık nedenleriyle Cumhurbaşkanlığı'ndan çekilmesi ve yerine Gottwald'ın seçilmesi (Haziran 1948), ČSD'nin KSČ ile birleşmesi (Haziran 1948) diğer partilerin tasfiyeler ve göçlerle zayıflatılması, v.b.

• *Macaristan*

Kasım 1945'te yapılan serbest genel seçimlerde Bağımsız Küçük Çiftçiler Partisi (FKgP) oyların % 57'sini aldı; fakat Sovyet işgal güçlerinin baskısı ile bu partinin tek başına hükümet kurması önlendi. FKgP lideri Zoltán Tildy başkanlığında kurulan koalisyon hükümetine Macar Komünist Partisi (KMP), Sosyal Demokrat Parti (SZDP) ve sol eğilimli Ulusal Köylü Partisi (NPP) dâhil edildi.

Şubat 1946'da Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Cumhurbaşkanı olan Tildy, başbakanlığı kendi partisinden Ferenc Nagy'ye bıraktı; KMP lideri Mátyás Rákosi de Başbakan Yardımcılığına geldi. İç güvenlikle ilgili kilit bakanlıkları elde eden ve yerel yönetimlerde güçlenen komünistler 1946-7'de hem hükümet içinde, hem de dışında FKgP'ye baskılarını yoğunlaştırdılar. Şubat 1947'de bazı FKgP üyelerinin "Cumhuri-

yete karşı komplo" suçlamasıyla tutuklanmasına girişildi; Başbakan Nagy dahil, başlıca FKgP siyasetçileri yurtdışına göçtü veya göçmek zorunda bırakıldı.

Ağustos 1947 genel seçimlerinde KMP ve onlarla birlikte hareket eden SZDP oyların % 39'unu, FKgP ve komünistlere kesinlikle karşı olan üç merkez-sağ parti de oyların % 35'ini topladı. KMP ortaya çıkan siyasal iktidar boşluğunu aşmak üzere, iktidara doğrudan el koyma çabalarına yöneldi; Haziran 1948'de SZDP, KMP ile Macar Çalışan Halkının Partisi (MDP) adı altında birleşmeye zorlandı; anti-komünist SZDP'liler partiden ihraç edildi veya sürüldü. Temmuz 1948'de Tildy başkanlıktan uzaklaştırıldı ve ev hapsine alındı; yerini komünistler ile işbirliğine açık bir sosyal demokrat olan Arpád Szakasits aldı.

Şubat 1949'da tüm "demokratik" partiler Halk Cephesi adıyla ve Mátyás Rákosi önderliğinde bir araya getirildiler; muhalefet partileri yasadışı ilan edildi. Süreç Ağustos 1949'da parlamentonun yeni (ve yazılı ilk) Anayasa'yı ilan etmesi ile noktalandı.

• *Romanya*

Ağustos 1944'te Romanya Kralı Mihail I, ülkede fiili bir dikta kurmuş bulunan Nazi yanlısı Başbakan Ion Antonescu'yu ordunun geniş bir kesimi ve muhalif politikacıların desteği ile devirerek Romanya'nın Müttefikler safına geçtiğini ilan etti. Eylül 1944 ortalarında Müttefiklerle imzalanan ateşkes anlaşması, Romanya'nın ABD, İngiltere ve SSCB temsilcilerinden oluşan Müttefik Kontrol Komisyonu'nun buyruklarına uymasını öngörüyordu; bu da son sözün fiilen Sovyet makamlarınca söylenmesi demekti.

Romanya Eylül 1944 - Şubat 1945 dönemini önce Constantin Sănătescu, sonra da Nicolae Rădescu'nun kısa ömürlü koalisyon hükümetleri ile geçirdi. Romanya Komünist Partisi (PCR) bu dönemde Ekim 1944'te kurulan Ulusal Demokratik Cephe'nin (FND) bir bileşeni olarak siyasette etkili olmaya çalıştı.[63] Mart 1945'te Başbakanlığa gelen Petru Groza, siyasal kariyerini Çiftçi Cephesi (FP)'de geliştirmesine rağmen Romanya'nın ilk komünist başbakanı sayılmaktadır. Romanya'daki üçüncü toprak reformu denemesi de onun başkanlığı döneminde 1945'te gerçekleştirilmiştir.[64] 1945'ten itibaren PCR'nin siyasal etkinliği artmaya başladı. Kasım

63 FND'nin PCR ve FP dışındaki bileşenleri Romanya Sosyalist Demokrat Partisi (PSDR) ve PCR ile yakın ilişkisi olan siyasal gruplardı.

64 Daha önceki toprak reformu girişimleri 1864 ve 1921'de yapılmıştı. II. Dünya Savaşı'ndan az önce ekilebilir arazinin yaklaşık yarısı, toprak sahiplerinin % 8'i elindeydi.

1946 genel seçimlerine PCR, Demokratik Partiler Bloku (BPD) içinde katıldı. Seçimde bir yandan BPD'yi, bir yandan da BPD içindeki PCR'yi kayıran bir dizi usulsüzlük oldu.[65]

1947-8, PCR'nin iktidara yürüyüşünü simgeleyen yıllardır. Aralık 1947'de Kral Mihail I tahttan feragat etti ve Romanya Halk Cumhuriyeti ilan edildi; Groza'nın Başbakanlığı sürmekle birlikte, PCR'nin Genel Sekreteri Gheorge Gheorgiu-Dej Romanya'nın yeni lideri konumuna yükseldi. 1948'in ilk aylarında Romanya Sosyal Demokrat Partisi (PSDR), Romanya İşçi Partisi (PMR) adını alan PCR ile birleşmeye zorlandı, PMR'nin Şubat 1948 Kongresi'nde FND, Halkın Demokratik Cephesi (FDP) adıyla yeniden tanımlandı. Mart 1948 seçimlerini FDP büyük bir çoğunlukla kazandı, Nisan 1948'de ise yeni bir Anayasa onaylandı. Haziran 1948'de tüm bankalar ve büyük şirketler ulusallaştırıldı, 1949'da ise tarımda (Sovyet modeline benzeyen) zorunlu kolektifleşmeye girişildi.

• *Bulgaristan*

Bulgaristan II. Dünya Savaşı'nda Almanya ile pasif bir işbirliğine girmiş, ama SSCB ile açık bir çatışmadan kaçınmıştı. 1944'ün ikinci yarısında savaşın Balkanlar'daki seyri tümden değişince Bulgar yönetimi Müttefiklerle barış imkânları aradı; ancak bu amaçla yapılan girişimler sonuçlanmadan SSCB Eylül 1944'ün ilk günlerinde Bulgaristan'a savaş ilan ederek ülkeyi işgale başladı. Kısa bir süre sonra Anavatan Cephesi (OF) kansız bir darbeyle mevcut hükümeti devirerek Zveno önderi Kimon Georgiev'in başkanlığında yeni bir hükümet kurdu. Bu hükümet Zveno (Türkçe anlamı: bağlantı) adıyla bilinen askeri-siyasal örgütlenmeden, Bulgar Komünist Partisi'nden (BKP), Bulgar Ulusal Tarım Birliği'nden (BZNS) ve Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nden (BRSDP) derlenen bir koalisyondu. Ekim 1944'te SSCB ile Bulgaristan arasında ateşkes anlaşması imzalandı.

Hükümette azınlıkta olmasına rağmen, 1942'den itibaren sürdürdüğü yeraltı direniş hareketinden örgütlenme becerisini artırarak çıkmış olan BKP, OF içinde etkisini giderek daha da artırdı; OF'ye muhalif siyasetçilerin tasfiyesi hızlandı. Kasım 1945 seçimlerine tek liste ile giren OF'nin adayları büyük bir çoğunluk elde ettiler. Eylül 1946'daki bir referandumla monarşi ilga ve Bulgaristan'ın bir cumhuriyet olduğu ilan edildi. Ekim

65 BPD'nin içinde FND'den devraldığı "çekirdek"e ek olarak Ulusal Liberal Parti (PNL), Ulusal Köylü Partisi (PNT) ve Ulusal Halk Partisi (PNP) de bulunuyordu. Son üç parti giderek marjinalleştiler.

1946 seçimleri ile yeni Anayasa'yı yapacak meclis (*sobranie*) seçildiğinde OF bu mecliste de büyük çoğunluğa sahipti. BZNS ise hem OF içinde, hem de dışında gevşek bir muhalefet bloku oluşturma çabasına yöneldi; ama Temmuz 1947'de ciddi bir tasfiyeye uğramaktan kurtulamadı. Kasım 1946'da istifa eden Georgiev yerine, BKP lideri Georgi Dimitrov Başbakanlığa geldi ve Aralık 1947'de Bulgaristan'ın bir komünist devlet olduğu, Dimitrov Anayasası adıyla bilinen yeni Anayasa ile tescil edildi; varlığını biçimsel olarak sürdüren "muhalif" BZNS dışında tüm muhalefet partileri dağıtıldı.

- *Yugoslavya*

Yugoslavya'da Mihver güçlerinin işgaline karşı direnişi iki örgüt yürütüyordu: Komünistlerin başatlığı altındaki Partizanlar ve ve Sırp yanlısı Četnik'ler. Gerilla savaşı taktiklerini benimseyen partizanlar, zamanla Batı ve Merkezî Avrupa'daki en güçlü direniş ordusuna dönüştü ve ilk defa Tahran Konferansı'nda Müttefikler tarafından muhatap kabul edildi. Četnik'ler ise, başlangıçta Batılı müttefiklerin desteğine mazhar olmalarına rağmen, giderek, işgalcilerden çok partizanlarla çarpışan ulusalcı Sırp milisler niteliği kazandılar. Haziran 1944'te bu iki örgüt arasında uzlaşı arayışları başarısız oldu. Mayıs 1945'e gelindiğinde Mareşal Josip Broz Tito komutasındaki partizanlar ordusu, tüm Mihver güçlerini Yugoslavya'dan çıkarmış, Četnik'leri etkisizleştirmiş bulunuyordu.[66]

Kasım 1945 genel seçimlerindeki aday listelerinde sadece komünistlerin çoğunluğu oluşturduğu Ulusal Cephe adayları yer almaktaydı. Seçimden sonra toplanan Kurucu Meclis, sürgündeki Kral Peter II'yi azlederek Federal Yugoslav Halk Cumhuriyeti'ni ilan etti ve Ocak 1946'da Cumhurbaşkanı Tito yeni Anayasayı çıkardı.

Cumhurbaşkanı Tito ile Bulgar Başbakanı Dimitrov arasında varılan Bled Anlaşması (Ağustos 1947) ile iki ülkenin uzun dönemde federatif bir Balkan Cumhuriyeti altında birleşmesi öngörülüyor, iki ülke arasında Makedonya ve etnik Makedonlar konusundaki ihtilaflar gideriliyordu.[67] SSCB ile (farklı bir sosyalist model geliştirmek isteyen) Yugoslavya ara-

66 Kızıl Ordu, Belgrad'ın kurtarılışına sınırlı ve simgesel katkı sağladı; savaştan sonra Sovyet askerî güçleri Yugoslavya'dan çekildiler.

67 Tito'nun geniş kapsamlı (ve Güney Doğu Avrupa'da Sovyet kontrolünü zayıflatabilecek) Balkan Konfederasyonu düşüncesine karşı, Stalin Şubat 1947'de sadece Yugoslavya ve Bulgaristan'ı içerecek bir federasyondan yana idi. Bled Anlaşması bu telkinler doğrultusunda formüle edildi; ama uzun ömürlü olamadı (bkz. Rotschild ve Wingfield, 2000: 129-46). Bled Anlaşması ile Tito'nun Yunan iç savaşındaki komünist tarafa bir moral/siyasal destek sağlamaya çalıştığı da ileri sürülmektedir.

sındaki ilişkilerde Haziran 1948'de ortaya çıkan çatlağın ardından, SSCB ile yakın bir ittifak içindeki Bulgaristan, Ekim 1949'da (savaş tazminatının affı ile ilgili hükümleri dışında) Bled Anlaşması'nı geçersiz ilan etti.

Tekil ülke deneyimlerinin gösterdiği gibi, incelenen altı ülkede komünist partiler ve onları destekleyen sosyalistler ile işçi/köylü partileri, 1944-8 dönemindeki tarihsel konjonktürün kendilerine sunduğu iktidar olma imkânını kararlılıkla kullanmışlardır. Bu parti önderlerinin çokpartili parlamenter demokratik sistemin normlarına ve işleyiş kurallarına kesinlikle bağlı kalma gibi bir kaygıları yoktu; emekçi sınıfların iktidarını kurma amacının, baskı ve zor dâhil, her türlü aracı meşrulaştıracağı inancındaydılar. Esinlendikleri modelin giderek işlerliğini ve toplumsal desteklerini nasıl yitirdiğini İkinci Kitap'ta göreceğiz.

I.2. Truman Doktrini ve Marshall Planı, 1947-8

I.2.1. Truman Doktrini ve Soğuk Savaş

Başkan Truman, Mart 1947'de ABD Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada şunları söylüyordu: "Silahlı azınlıklar veya dış baskı ile kendilerine yöneltilmiş boyun eğdirme girişimlerine direnen özgür halkları desteklemek, ABD'nin politikası olmalıdır" (aktaran: Yergin, 1980:283). İç savaşın sürdüğü Yunanistan ve SSCB'nin toprak ve üs taleplerine muhatap olan Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım yapılması bağlamında dile getirilmiş olsa bile, bu sözcükler "spesifik" atıfların ötesine geçen bir yüklem taşıyor, Truman'ın anılan iki ülke ve İran'ı SSCB'ye karşı ABD'nin yanında konumlandırma düşüncesini yansıtıyordu.[68] SSCB'yi "çevreleme" politikasının gelecek yıllarda alacağı somut biçim, yani "Soğuk Savaş" böylelikle ilan edilmiş oldu. SSCB'nin buna karşı önlemi ise Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki desteğini korumak ve güçlendirmekti.

Burada uzun bir parantez açarak, uluslararası ilişkiler yazınında Soğuk Savaş'ın kökenlerini sorgulayan yaklaşımları kısaca anımsatmakta yarar vardır. Çok sayıda devleti ve çeşitli alanlardaki toplumlar arası etkileşimi ilgilendiren karmaşık bir olgu, doğaldır ki, tek nedenle ve basitçe açıklanamaz. Bununla birlikte, temel bir açıklayıcı faktör arayışının Soğuk Savaş araştırmalarını yönlendirdiği görülmektedir. Halliday (1986: 24-30) söz konusu temel faktörleri şöyle sıralamaktadır: (i) Sovyet tehdidi;

68 İngiltere, Yunanistan iç savaşında komünistlere karşı girişilen harekâtın maliyetini taşıyamayacak hale geldiği için, bu yükü ABD'ye aktarmak niyetindeydi; bu da Mart 1947'de gerçekleşti.

(ii) buna karşıt bir bakış olarak, ABD emperyalizmi; (iii) süper güçlerin başatlığı; (iv) (özellikle nükleer alanda) silahlanma yarışı; (v) Kuzey-Güney çatışması; (vi) Batı bloku içindeki çelişki ve çatışmalar; (vii) büyük küresel güçlerin yurtiçi siyasal güç yapılarındaki değişmeler; (viii) sınıf çatışması perspektifi ve (bunun ima ettiği) iki sosyal sistem arasındaki mücadele. Bu temel faktörlerin uygun eşleştirmeleri de düşünülebilir; örneğin Halliday, (viii)'nin ağırlıkta olduğu, ama (iv)'e özgü dinamikleri de içeren bir senteze yönelmiş görünmektedir. Okura daha kolay algılanabilir bir çerçeve sunmak üzere, Akdan'ı (2016:Bölüm II) izleyerek bu yaklaşımları iki ana kategoride toplulaştırabiliriz:

(1) "Ana akım" içindeki tartışmalar, Soğuk Savaş'ın kökenlerinin Sovyet tehdidinde mi, yoksa ABD'nin inisiyatiflerinde mi aranacağı üzerine yoğunlaşmaktadır. Başka bir deyişle, temel soru şöyle formüle edilmektedir: Hangi tarafın saldırgan politikaları diğer tarafın tepkisel eylemlerine yol açmıştır? "Ortodoks" olarak nitelenebilecek bazı yazarlar (örneğin Bailey (1950) ve Feis (1970)) Soğuk Savaş'ın kökenlerini SSCB'nin Doğu Avrupa ve Yakın Doğu'daki yayılmacı politikalarına karşı ABD'nin gösterdiği tepkilere ve bunların harekete geçirdiği etki/tepki sürecine bağlamaktadırlar. Buna karşılık "revizyonist"ler (örneğin Williams, W. (1959) ve LaFeber (2008)), ABD'nin savaş sonrasında kurmayı amaçladığı yeni siyasal/ekonomik dünya düzeni için giriştiği (tek yanlı sayılabilecek) eylemlerin SSCB'ye kendi nüfuz alanını oluşturma dışında bir seçenek bırakmadığına işaret etmektedirler. İki yaklaşım arasında bir sentez arayan ve Soğuk Savaş'ın sorumluluğunu iki küresel güç arasında paylaştıran "post-revizyonist"ler ise (örneğin Gaddis (1983), Waltz (1988) ve Westad (2010)), her iki küresel gücün (ideolojik farklılıklarına rağmen) benzer güçlülük ve güvenlik güdüleri ile davrandıklarını vurgularlar. Diplomasi tarihinin I.1'de sergilediğimiz, iç-içe geçmiş olayları, **seçici** bir biçimde ele alınırsa, sözü geçen üç tezden herhangi birini destekleyecek farklı anlatılar kurgulanabilir; ancak bu "ilk günah" arayışı yaşanan sürecin **sistemik** niteliğini görmezden gelme sakıncasını da beraberinde getirmektedir.

(2) "Radikal" yorumlar ise başlıca iki grupta yer almaktadır. Birinci gruptaki yazarlar (örneğin Cox (1989) ve Gowan (2004)), II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan sosyalist ve kapitalist blok önderlerinin blok-içi siyasal/ekonomik çelişkilerini gidermek için Soğuk Savaş'ı bir araç olarak kullandıklarını vurgular. İkinci grup (örneğin Deutscher (1960) ve Saull (2007)) ise Soğuk Savaş'ı antagonistik iki sosyal sistem arasındaki gerilimden kaynaklanan bir mücadelenin tezahürü olarak görür. Söz konusu sistemik

mücadele Ekim Devrimi (1917) ardından başlamış ve Sovyet ekonomisini dünya kapitalist ekonomisinden koparmış, 1920'li ve 1930'lu yıllarda her iki taraf da bu "kopuş"u veri kabul ederek yaşamıştır. II. Dünya Savaşı ardından kapitalist dünya ekonomisinin sınırları gerilediğinde ve Batı Avrupa/Japonya burjuvazileri egemenliklerinin çökmesi riski ile yüz yüze geldiklerinde, ABD kapitalizmi tahkim etmek üzere Soğuk Savaş'ta ifadesini bulan bir stratejiye yönelmiştir. I.1'de böyle bir stratejinin başlangıç adımları ülke örnekleriyle sergilenmiş bulunuyordu.

Özetle, bu çalışmamızda Soğuk Savaş'ı, esas itibariyle, iki rakip sosyal sistem arasındaki çatışma ve rekabetin ürünü sayan yaklaşıma bağlı kalmakla birlikte, alternatif kuramsal çerçevelerin yararlı bulduğumuz saptamalarına da yer vermeye özen gösterdik. Rakip sosyal sistemlerin karşıtlığı, daha önceki çağların kapitalist büyük güçleri arasında yaşanan karşıtlıklardan **küreselleşmiş, iki kutuplu** ve **sistemik** niteliği nedeniyle farklıdır (Halliday, 1986: 31-45). Bu niteliği dolayısıyla Soğuk Savaş'ta (i) iki sistemin önder ülkelerinin başatlık arayışları "Üçüncü Dünya"yı derinden etkilemiş (bkz. I. 4); (ii) önder ülkeler ve destekçileri, kendi blokları içinde "sisteme aykırı" saydıkları muhalefeti baskılamakta hoşgörüsüz davranmışlardır.[69]

I.2.2. Marshall Planı: Tasarım

Truman'ın konuşmasının hemen öncesi ve sonrasında kritik önem taşıyan gelişmeler izlenmekteydi. George Marshall'ın Ocak 1947'de Dışişleri Bakanlığı'na atanmasından sonra ABD yetkilileri, Alman ekonomisinin toparlanabilmesi için geliştirdikleri önerileri SSCB Dışişleri Bakanı Molotov'la müzakere etmişler, ama somut bir sonuca varılamamıştı. Avrupa ve özellikle Alman ekonomisinin yeniden inşası Mart-Nisan 1947'de Moskova'da toplanan müttefik ülkeler dışişleri bakanlarının gündemindeydi; bu konularda herhangi bir ilerleme sağlanamadı (Knowles, 2011).[70] Dışişleri bakanlarının Moskova buluşması ardından Marshall'ın Stalin'le yaptığı görüşmede ABD ve Sovyet tarafları, kendi pozisyonlarını karşılıklı beyan etmenin ötesine geçemediler.[71]

---

69 ABD blokunda devrimci emek hareketlerine bağlı olanların ve barışseverlerin, SSCB blokunda demokratik / sivil haklar savunucularının maruz kaldıkları baskılar örnek olarak zikredilebilir (bkz. I.3.1; I. 4).

70 Moskova toplantısı, Potsdam Anlaşması uyarınca kurulan Müttefik Dışişleri Bakanları Konseyi'nin dördüncü buluşmasıydı. Soğuk Savaş'ın tırmanmasıyla işlevini giderek yitiren Konsey'in beşinci ve son toplantısı, Aralık 1947'de Londra'da yapıldı; daha sonrası için yer, gündem ve tarih belirlenmedi.

71 Marshall bu görüşmeden SSCB ile Avrupa'nın yeniden inşası konusunda bir uzlaşıya varılamayacağı izlenimi ile ayrıldı.

Mart 1947'de ABD'nin eski başkanlarından Herbert Hoover, Almanya ile ilgili raporlarında ABD işgal politikasında köklü değişikliklere gidilmesini salık verdi; bu görüşler üst düzey askerî yetkililerden de destek buldu.[72] Öte yandan, çevreleme politikasının Batı Avrupa'daki ilk yansımaları, Fransız ve İtalyan komünist partilerinin Mayıs 1947'de kendi ülkelerindeki koalisyon hükümetlerinden dışlanması ile izlendi; ABD'nin güçlü desteğini alan bu gelişmeler, Sovyet tarafında ABD'ye karşı güvensizliği daha da pekiştirdi (bkz. I.1.5).

Böyle bir arka planın uzantısında Marshall, Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde verdiği bir konferansta Avrupa'nın derlenip toparlanmasını sağlamak üzere bir program taslağı önerdi. Marshall'ın konferansındaki bazı ilginç pasajları aktaralım: "Meta mübadelelerinin dayandığı modern işbölümü sistemi yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyor... (Bunun) ABD ekonomisi üzerindeki sonuçları...apaçık. Dünya ekonomisinin sağlığa kavuşmasına yardımcı olmak üzere...ABD'nin elinden gelen her şeyi yapması mantıklıdır. Politikamız herhangi bir ülkeye değil, açlık, yoksulluk, umutsuzluk ve kaosa karşıdır. Derlenip toparlanmaya yardım etmeye istekli her ülke, ABD tarafının tam işbirliğine hazır olduğunu görecektir. Amac(ımız), içinde özgür kurumların var olabileceği siyasal ve sosyal şartları yaratacak biçimde işleyen bir dünya ekonomisini canlandırmak olmalı" (bkz. Joll, 1980: 452).

II.2.1'de sergileyeceğimiz veriler, 1947 başlarında Avrupa'daki (ve Japonya'daki) derlenip toparlanma belirtilerine işaret ediyor. Dolayısıyla, savaşın bitimini izleyen iki yıldan sonra Avrupa'daki ekonomik krizin *fiili* olmaktan çok, *potansiyel* bir nitelik kazandığı ileri sürülmüştür (bkz. Armstrong vd., 1991: 68-72). ABD yönetiminin ve ona yakın çevrelerin özellikle Almanya ile ilgili gözlemlerinden abartılı çıkarsamalar yaptıkları da söylenebilir. Ne var ki, Avrupa'daki yetersiz toparlanma bile sürdürülemez ödemeler dengesi açıkları üretiyordu; böyle bir durum, nihai kertede, farklı ekonomik gelişme stratejilerinin (yani bağımsız ulusal gelişme perspektifinin ya da sosyalist seçeneğin) çekiciliğini artırabilirdi. Marshall'ın alıntıladığımız sözleri, ABD yönetiminin bu tehlikeyi algıladığını gösteriyor.

Marshall'ın anılan konuşmasında ayrıntılar ve sayılar yoktu; kısa bir süre sonra Marshall bu amaçla ABD'den yılda 5-6 milyar dolar talep edilebileceğini dile getirdi. ABD kamuoyunda olumsuz tepkiler doğuracağı

72 Hoover'e göre "(t)üm Avrupa ekonomisi, ham maddeler ve mamul mallar mübadelesi aracılığı ile Alman ekonomisine bağlıdır. Avrupa verimliliğine katkı sağlayan bir öğe olarak Alman verimliliği düzelmedikçe, Avrupa ekonomisi de düzelmez."

kaygısıyla, ABD yönetimi Marshall'ın konferansının ülke içi duyurusunu fazla vurgulamamıştı; ama Avrupalılar "mesaj"ı almışlardı. İngiltere ve Fransa Dışişleri Bakanları Ernest Bevin ve George Bidault, Marshall'ın önerilerine olumlu yaklaştılar ve (Marshall'ın konuşmasında açıkça bu girişime davet ettiği) SSCB'nin temsilcilerinin de katılacağı bir hazırlık toplantısını desteklediler.

Stalin, başlangıçta Marshall'ın önerilerine açıktı; ancak ABD'nin (i) kullanılacak parasal kaynakları ABD ve yardım alan ülkelerin işbirliği şartına bağlamakta ve (ii) yardımı Almanya'daki tüm işgal bölgelerine teşmil etmekte kararlı olduğunu kavrayınca tutumu olumsuza döndü. Sovyetler'in Haziran-Temmuz 1947'de Paris'teki hazırlık toplantısını başarısızlığa uğratma taktikleri sonuçsuz kaldığında, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Marshall Planı'nı tümden reddettiklerini söyleyerek Paris'ten ayrıldı. Sovyetler'in bundan sonraki yönelimi, Orta ve Doğu Avrupa ile Balkanlar'daki komünist devletlerin (popüler adıyla "Marshall Planı" olarak tanınan) Avrupa'yı Canlandırma Programı'na (ERP) katılmasını önlemeye çalışmak oldu.[73]

Marshall Planı'nın uygulama esaslarını belirlemek üzere Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı (CEEC) adını taşıyan, geniş katılımlı bir toplantı Temmuz 1947 ortalarında Paris'te düzenlendi. Bazı istisnalarıyla, tüm Avrupa ülkeleri CEEC'ye çağrılmıştı.[74] SSCB'nin çağrıyı olumsuz cevaplayacağı artık belli idi. Çekoslovakya ve Polonya önce katılacaklarını bildirdiler, ama SSCB'nin yoğun baskıları ile bundan vazgeçtiler;[75] diğer komünist ülkeler ise CEEC'ye katılmayı baştan reddettiler. Sonuçta, CEEC'ye katılan 16 Avrupa devleti, Marshall Planı'nı benimsedi.

İşin bundan sonraki aşaması, Marshall Planı'nın ABD Kongresi'nden geçirilerek yasallaştırılmasıydı. Avrupalıların CEEC ardından hızla oluşturdukları Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi, hazırlanan yeniden inşa programı için ABD'den 22 milyar dolar talep etti; ancak Başkan Truman, Kongre'ye sunduğu kanun tasarısında bu tutarı 17 milyar dolara indirdi. Planın yasalaşmasına kadar geçecek süredeki acil ihtiyaçları karşılayabil-

73 SSCB'nin Bretton Woods kuruluşları IMF ve WB'ye karşı tutumu için, bkz. II.1.2.

74 İstisnalar, II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmakla birlikte Mihver devletlerine yakın duran İspanya ile Avrupa'nın küçük devletçikleriydi.

75 CEEC'den kısa bir süre önce Moskova'ya çağrılan Çekoslovakya Başkanı Gottwald ve Dışişleri Bakanı Masaryk'e Marshall Planı'na katılmanın Çekoslovakya-SSCB ittifakına aykırı ve düşmanca bir eylem olacağı belirtildi; Çekoslovak heyeti Prag'a döndüğünde ülke temsilcilerinin CEEC'ye katılmayacağı açıklandı (Agnew, 2004:228). Polonya ise Marshall Planı'na katılmaktan vazgeçmesi karşılığında beş yıllık ve epey avantajlı SSCB-Polonya Ticaret Anlaşması ile ödüllendirildi. Finlandiya SSCB ile ilişkilerini gerginleştirmemek ve tarafsız statüsüne gölge düşürmemek için CEEC'e katılmamayı yeğledi.

mek için IMF'nin ödünç verme şartları gevşetildi ve WB'nin Avrupa'ya ödünçleri hızlandırıldı; Truman 1947'de Kongre'yi ikna ederek Fransa, İtalya ve Avusturya'ya toplam 600 milyon dolarlık acil yardım sağladı. Uzun müzakerelerin ardından Kongre, Mart 1948'de Marshall Planı'nı onayladı ve dört yıllık bir dönemde yaklaşık 13 milyar dolarlık yardım verilmesini kabul etti.[76] İki küresel güç arasındaki ilişkilerde gerilimin artması ve Şubat 1948'de Çekoslovakya'da komünistleri iktidara getiren darbe Kongre'de Plan'a karşı muhalefeti etkisizleştirmekte yararlı oldu. Marshall Planı'nın yasalaşmasını Nisan 1948'de planın Avrupa'daki uygulama ve eşgüdüm organı olan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (OEEC) kuruluşu izledi.

SSCB yetkilileri ve sözcüleri Temmuz 1947 sonrasındaki beyanlarında ABD'yi dünya gericiliğinin ve anti-Sovyet faaliyetlerin merkezi olmak ve kendi iradesini bağımsız ülkelere empoze etmeye çalışırken, ekonomik yardımı bir siyasal baskı aracı haline getirmekle eleştirdiler. SSCB altı Doğu Avrupa ülkesinin (Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya) Komünist partileri ile Fransız ve İtalyan Komünist partilerinin liderlerini bir araya getirerek Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu'nun (*Kominform*) kurulmasına önayak oldu.[77] Marshall Planı'ndan esinlenerek, Doğu Bloku'nun savaş sonrasındaki ekonomik toparlanmasına yardımcı olmak amacı ile Molotov Planı hazırlandı; Ocak 1949'da SSCB ve diğer beş ülkenin (Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan'ın) katılımı ile Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma konseyi (CMEA, ya da popüler kısaltmasıyla COMECON kuruldu (bkz. II.1.3).[78]

76 Doların 1948-2016 döneminde enflasyonla değer yitirmesi, okurumuzun yukarıdaki sayısal değerlerin göreli önemini kavramasını güçleştirebilir. Söz konusu 13 milyar dolar'ın 2016 yılı itibariyle eşdeğeri yaklaşık 160 milyar dolar'dır. 1948 yılı ABD GSYH'sının cari fiyatlarla 258 milyar dolar olduğu düşünülürse, Marshall Planı'nın mali portesi, GSYH'nın kabaca %5'i ölçüsündedir.

77 Yugoslavya Haziran 1948'de Sovyet Bloku'ndan kopuşu sonrasında Kominform'dan ihraç edildi ve Kominform'un merkezi Romanya'ya taşındı. SSCB'deki "de-Stalinizasyon"un bir yansıması olarak Kominform'un faaliyetlerinin 1956'da son bulduğuna I.4.2'de değineceğiz.

78 Yugoslavya, 1948'de Kominform'dan koptuktan sonra ABD'den yardım talep etmişti. Bu talebe başlangıçta tereddütle yaklaşan ABD yönetimi, Yugoslavya'ya 1949'da küçük çapta, 1950-3 döneminde kayda değer ölçülerde yardım etti; ama bu yardımlar Marshall Planı'nın bir parçası değildi (bkz. I.4.1).

I.2.3. Marshall Planı: Uygulama

• *Kaynak Kullanımı*

Schain (2001)'deki verilere göre 1948-51 döneminde Marshall Planı harcamalarının toplamı yaklaşık 12.7 milyar dolar'dır. Bellibaşlı sanayileşmiş ülkelerin Avrupa'daki derlenme-toparlanmada kilit önem taşıdıkları düşüncesiyle, bu ülkeler yardımdan daha büyük paylar almışlar, müttefik ülkeler de kayırılmıştır. Yardımların yaklaşık % 65'i dört büyük ülkeye yönelmiştir. İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'nın payları % 26, % 18, %1 1 ve % 10 olarak sıralanmaktadır. Yardımların yaklaşık % 10'u bağış, geri kalanı ödünç olarak kullandırılmış; en çok kaynak kullanan İngiltere ve Fransa'da ödünçlerin toplam içindeki payı daha yüksek tutulmuştur.

ABD hükümeti, fon akımlarını yönetebilmek için yardım alan ülkelerden dört yıllık yeniden inşa planlarının yapılmasını istemiş, bu planlar hazırlanarak OEEC'ye iletilmiştir. Ancak tekil ülke planlarının birbirleriyle tutarlı ve kaynak tahsislerinin ekonomik açıdan optimum olmasını sağlayacak bir uluslararası planlama egzersizinden kaçınılmıştır.[79] Yardımlar çoğunlukla (besin maddelerinde tümüyle) ABD ürünlerinin ithalinde kullanılmış, ithal mallarının taşınması ve sigortalanmasında da ABD firmalarına avantajlar tanınmıştır.

Ekonomik Yardım Kanunu'na yerleştirilen "karşılık paralar" (*counterpart funds*) hükümlerine göre yardım alan ülkeler, yardımın yerel para eşdeğerini bir fonda toplayacaklar, bu fon ABD ile mutabık kalınan alanlarda (örneğin sanayi ve altyapı yatırımlarında, borç ödemelerinde ve kur istikrarlandırma operasyonlarında) kullanılacaktı. Karşılık paralar uygulamasının en ilginç örneği Almanya'da izlendi. Şubat-Ağustos 1952'de müzakere edilen ve 1953'te yürürlüğe giren Londra Borç Anlaşması'na kadar Almanya'nın kullandığı Marshall Planı yardımını geri ödeyeceği varsayılıyordu. Bu nedenle Almanya, karşılık paraları Yeniden İnşa Enstitüsü (*Kreditanstalt für Wiederaufbau, KfW*) eliyle yatırım kredisi olarak kullandırdı. 1953 anlaşmasıyla Almanya'nın bağış/ödünç oranını İngiltere ve Fransa'nınkine yakın düzeylere indiren bir borç silme operasyonu gerçekleştiğinde KfW'nin kaynakları azalmadı; aksine, zamanla daha da genişledi. Bu da, doğal olarak, ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladı.

79 ABD yetkilileri de, Avrupalı muhatapları da böyle bir egzersizin merkezî planlı sosyalist ekonomilere yakışacak bir süreç olduğu kanısındaydılar (Armstrong vd., 1991:79).

Marshall Planı'nın 1953'e kadar uzatılması mümkündü; ancak Kore Savaşı'nın (1950-3) ve ABD'nin artan silahlanma harcamalarının getirdiği ek yükler, bu imkânın kullanılmasını önledi. 1951 sonrasında Marshall Planı'nın yerini 1961'e kadar sürdürülecek olan ve askerî harcamaların öncelik ve ağırlık taşıdığı Karşılıklı Güvenlik Planı aldı (bkz. I.4).

• *Harcama Yönetimi ve Teknik Yardım*

Marshall Planı'nı yürürlüğe koyan Ekonomik Yardım Kanunu ile ABD tarafında harcamaların yönetimi için Ekonomik İşbirliği İdaresi (ECA) görevlendirilmişti. Yardım alan her ülkede ECA'nın (genellikle seçkin bir Amerikalı iş adamı olan) temsilcisi bulunuyor, fonların kullanımı yardım alan hükümetle ECA temsilcisi arasındaki danışmalarla belirleniyordu. Karşılık paraların % 5'i yönetim giderlerine tahsis edilmekteydi. ABD ve yardım alan ülkeler arasındaki eşgüdüm de OEEC tarafından sağlanıyordu.

ABD hükümeti Marshall Planı'nın bir parçası olan ve İşgücü İstatistikleri Bürosu (BLS)'nun sorumluluğu altında yürütülen Teknik Yardım Programı ile yardım alan ülkelerin ABD'de uygulanan ileri teknolojileri tanımasını ve böylelikle üretim etkinliğinin artırılmasını hedeflemekteydi. Doğaldır ki, böyle bir program, yardım alan ülke iş insanlarının ve teknik kadrolarının Amerikan toplumunu ve hayat tarzını tanımasına ve ona yakınlaşmasına da katkı sağlıyordu. Teknik Yardım Programı maliyetinin 1/3'ü ABD, geri kalanı yardım alan ülkeler tarafından karşılandı.

I.2.4. Kısa Bir Değerlendirme

Marshall Planı Avrupa ekonomilerinin savaş sonrası yeniden yapılanmasında nitel ve nicel bir atılımı temsil etmekte midir? Ana akım iktisadının liberal kanadında yer alanlar, bu soruyu genellikle olumsuz cevaplamaktadır. Onlara göre savaş sonrasında yapılması gereken şey, işleyen bir piyasa ekonomisi düzeni kurmaktı; Marshall Planı çökmekte olan korporatist/müdahaleci politikaları sübvansiyonlarla ayakta tutmaya çalışarak derlenme-toparlanmayı geciktirdi. Ana akımın nicel iktisada yatkın olanlarının iddiası ise, savaştan çıkmış ekonomilerin 1946-7'de zaten canlanma işaretleri verdiği, bunu sürdürmek için dış yardım alınmasının hayati önem taşımadığıdır. Analitik düzeyde, Avrupa ekonomilerinin 1948-51 dönemi gelişmesinde Marshall Planı'nın nicel/oransal katkısını tahmin etmek çok güçtür.

Sol eleştiri ise Marshall Planı'nın kapitalizmi Batı Avrupa'da tahkim ettiğini, dünyanın bölünmüşlüğünü daha da pekiştirdiğini, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerin bu destekten yararlanarak sömürgelerindeki askerî harekâtı fonlama imkânına kavuştuğunu vurgular.

Kanımızca Marshall Planı'nın tarihsel önemini kavrayabilmek için aşağıdaki hususları göz önünde bulundurmak gereklidir:

(1) II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın (ve Japonya'nın) kapitalist sistem içinde yeniden yapılanması ABD'nin uzun süreli yardım ve desteğini gerektirmiştir. Savaşın bitiminden 1947 yılı sonuna kadar geçen dönemde ABD Avrupa'ya bağış ve ödünçler biçiminde 14 milyar doları aşan destek sağlamıştır; bu tutar dört yıllık Marshall Planı'nın mali portesini aşmaktadır.

(2) Marshall Planı, ABD ile Batılı müttefikleri arasında bir ödünleşmeyi (*trade-off*) simgeler: ABD bu ülkelere kaynak transfer ederken, onlardan ABD'nin uluslararası politika vizyonuna bağlı kalma güvencesini almıştır.

(3) Marshall Planı, ABD yardımına nitel bir değişiklik getirmiş, faiziyle geri ödenecek kredilerin payı azalırken askerî amaçlı olmayan bağışların payı artmış, plan yıllarında ABD Avrupa ülkelerinin ABD sermayesine kayıtsız şartsız açılmasını dayatır bir tutum benimsememiştir. Ancak Marshall Planı'nın Avrupa'da yarattığı olumlu ortam, ABD sermayesinin önünü açmıştır.

(4) Marshall Planı, pragmatik dürtülerle şekillenen parça-buçuk önlemlerin ve acil insani yardımların yerine sistematik bir yaklaşımı, yani finansal ve sosyal bir disiplinle işleyen, efektif kapitalist kontrolü getirmiştir. SSCB ve Doğu Avrupa'daki komünist partiler bu değişimi erkenden fark etmişler ve Marshall Planı'na karşı kesin tavır almışlardır. Marshall Planı'nı Truman Doktrini'nin eylemli biçimi saymak, ya da De Long ve Eichengreen (1991)'in deyişi ile, kapitalist dünyanın en başarılı yapısal uyum programı olarak nitelemek yanlış değildir.

(5) Marshall Planı olmasaydı Batı Avrupa'nın komünizmin kontrolü altına düşeceğini iddia etmek, tarihi olaylara karşı (*counterfactual*) kurgulama yanlışı yanında, I.3'teki saptamalarımızla da uyumlu görünmemektedir. 1947'deki yol ayrımında Batı Avrupa'daki komünist partiler kendi ülkelerindeki siyasal rejimleri devrimci kalkışma ile dönüştürmeye eğilimli değildiler; Sovyetler'in onlardan talebi de ABD'nin Batı Avrupa'da kurmayı amaçladıkları ekonomik düzene direnmenin ötesine geçmiyordu.[80]

80 Komünistlerin Yunanistan'da önayak oldukları kalkışma ise, önce İngiltere'nin, daha sonra onun yükümlülüklerini devralan ABD'nin askerî ve parasal destekleriyle bastırıldı (bkz. Çizelge I.4).

(6) Marshall Planı, Batı Avrupa'daki ekonomik ve siyasal bütünleşme hareketine ilk ivmeyi sağlamış, Batı Avrupa'yı bir askerî ittifak içinde bir araya getirme düşüncesine katkıda bulunmuştur. ABD'nin niyetlerini en iyi biçimde ileten İngiltere'nin Mart 1947'de Fransa ile (Dunkirk Antlaşması), Mart 1948'de Fransa, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'la (Brüksel Antlaşması) askerî ittifak ve karşılıklı destek arayışına girmesi, Nisan 1949'da NATO'ya ulaşan yoldaki ilk adımlardır.[81]

(7) Marshall Planı esas itibariyle Avrupa'nın geleceği ile ilgili ABD tasarımlarının ürünü olmakla birlikte, ABD'deki ekonomik sorunlardan (ve özellikle ABD yönetiminin emekçi sınıf hareketlerini kontrol altına alma çabalarından) bağımsız bir girişim değildir (bkz. I.3.1).

I.3. "Merkez"de Emekçi Sınıf Hareketlerinin Güç Yitirme Süreci, 1945-51

I.3.1. ABD

ABD'deki emekçiler, savaş döneminin ekonomik canlılığından hem erişilen yüksek istihdam düzeyi, hem de reel ücret artışları dolayısıyla kazançlı çıktılar. Bu dönemde örgütlü emeğin gücü de arttı; sendikalı işçi sayısı yaklaşık 4 milyon artarak savaş sonunda 14 milyon'a yükseldi. Sendikalar hükümetin ücret belirleniminde uyguladığı zorunlu tahkime (bazı istisnalar dışında) grevlerden kaçınarak karşılık verdiler.[82]

Askerî harcamaların hızla gerilediği ve yaklaşık 8 milyon kişinin terhis edildiği barış ekonomisinde söz konusu kazanımların sürdürülemeyeceği ortaya çıktı; 1945'in son çeyreğinde ve 1946'da ciddi bir grev dalgası yükseldi.[83] Gerginleşen toplu iş müzakerelerinde işverenlerin genel eğilimi, ücret artış taleplerine görece esnek davranmak, ama işyerlerinde üretimin düzenlenmesi, iş disiplini, işe alma ve işten çıkarma konularında sendikalara taviz vermemekti; bunda da epey başarılı oldular. Öte yan-

81 Dunkirk ve Brüksel Antlaşmaları, görünürde, olası Alman yayılmacılığına karşı bir ittifak ve yardımlaşma çabasıdır; ama (Brüksel Antlaşmasının 4. Maddesinin ima ettiği gibi) özünde Sovyet karşıtlığını simgeler. Brüksel Antlaşması ile imzacı Batı Avrupa ülkelerinin ABD'ye verdikleri mesaj, kendi aralarında ve ABD ile güvenlik amaçlı işbirliğine açık olduklarıdır.

82 Bu istisnalar arasında başlıca madencilik sektöründeki grevler ve kuralsız (*wildcat*) grevler sayılabilir. Söz konusu grevlere yol açan başlıca nedenler, şirket politikalarına, uygulanan disiplin önlemlerine ve işten çıkarmalara karşı duyulan tepkilerdi (Armstrong vd., 1991:12-3).

83 Savaş sonundan 1946 ortalarına kadar işgücüne katılan bu 8 milyon kişinin yaklaşık 4 milyon'una sivil istihdam sağlanabildi; eğitime dönenlerin, emekliye ayrılanların ve savaş yıllarında çalışma hayatına giren kadın işçilerden evlerine çekilenlerin toplamı 2.5 milyon kişi dolayındaydı. 1.5 milyon kişilik kalıntı ise işsizlerin sayısına eklendi (Armstrong vd., 1991:73-4).

dan, ABD hükümeti işverenler üzerindeki ücret baskısını dengelemek ve kâr oranlarını kollamak üzere savaş döneminde getirilen fiyat kontrollerini gevşetmeye başladı ve kontroller Mayıs 1947'de fiilen sona erdirildi.

İş çevreleri (böyle bir güvencenin özel girişim "ruh"una ters düşeceği gerekçesiyle) hükümetin tam istihdam taahhüdüne girmesine şiddetle karşı çıktılar; böyle bir amaç doğrultusunda hazırlanan Tam İstihdam Kanun Tasarısı Kongre'de yumuşatılarak Şubat 1946 tarihli İstihdam Kanunu'na dönüştürüldü.[84]

ABD dış politikasındaki anti-Sovyet yönelimin ülke içindeki tamamlayıcısı ABD Komünist Partisi'ne (kısaca CPUSA) yönelik siyasal saldırı oldu. 1946'da CPUSA, ABD'deki örgütlü emeğin yaklaşık yarısını temsil eden Sınai Örgütler Kongresi'ne (CIO) bağlı sendikaların kabaca 1/3'ünü kontrol etmekteydi. CPUSA'ya siyasal saldırının ardındaki gerekçe, bu partiye ait emek örgütlerinin bir sınıf savaşı stratejisi benimsemesi değildi; sorun, militan sendikacılığın siyasal bozgunculukla ilişkilendirilmesinde yatıyordu.[85]

Saldırı, Kasım 1946'daki CIO genel kongresinde kabul edilen "Komünist Parti'nin veya diğer siyasal partilerin ve bağlaşıklarının CIO'nun işlerine karışmasının reddi" kararı ile başlatıldı, komünistlerin sendikalardaki sorumlu görevlerden yasaklanmaları ile sürdü, tüm solcuların ve sendikalı militanların sendikalardan tasfiyesi ile tamamlandı.[86] Bu cadı avı, 1945-46'daki grev dalgasının yatışmasına katkıda bulundu; aşağıda değineceğimiz Taft-Hartley Kanunu'nun (*Labour Management Relations Act*, Haziran 1947) uygulanmasını kolaylaştırdı; iş dünyası ile uzlaşmaya yatkın sendika liderlerinin elini güçlendirdi.[87]

Truman Doktrini ve Marshall Planı, Avrupa'yı (ve Japonya'yı) "toplumsal disiplin"i yeniden inşaya çağırırken, aynı çağrının ülke içine de yö-

---

84 Özü itibariyle Keynesgil politikalara yakın olan bu kanun, federal hükümetin istihdam alanındaki sorumluluğunu "çalışmaya istekli ve iş arayan kişilere yararlı istihdam sağlayacak özel girişimlerin özendirilmesi" dolayımında tanımlıyordu (aktaran: Armstrong vd., 1991:14).

85 Savaş sırasında CPUSA'ya yakın sendikalar, yukarıda değindiğimiz "grevden kaçınma" politikasına bağlıydılar. 1946'daki General Motors grevini izleyen nihai uzlaşmaya, partinin çok etkili olduğu iki sendikanın (Birleşik Elektrik İşçileri (UEW) ve Oto İşçileri Sendikası (UAW)'nın) çabaları katkı sağladı.

86 CPUSA, 1949'da adli koğuşturmaya uğradı ve 11 üyesi hapse mahkûm edildi; 1950'de 100'ü aşkın parti üyesi yargılandı. ABD Kongresi, Ağustos 1954 tarihli bir kanunla (*Communist Control Act*) CPUSA'yı "kanun dışı" ilân etti. Anılan kanun, lâfzındaki belirsizlikler dolayısıyla fazla etkili olmadı, ama partinin ABD siyasetinde marjinalleşmesine katkı sağladı.

87 Marshall, Ekim 1947'deki bir CIO toplantısında izleyicilerini "çalışanların ABD kurumlarının istikrarına ... güvenini sarsacak demokrasi düşmanlarına" karşı uyarmayı ihmal etmedi (aktaran: Armstrong vd., 1991:75).

nelmesi sürpriz olmayacaktı. İş çevreleri, ABD hükümetinin 1945-6'daki grev dalgasına ara-sıra "inzibat" önlemlerine de başvurarak müdahale ettiğini gözlemişlerdi; ama daha köklü ve kalıcı bir düzenlemeden yana idiler. Bu istekler, sendikal hak ve özgürlükleri önemli ölçüde kısıtlayan (ve ilginç bir rastlantı ile Marshall Planı'nın ilan edildiği ayda yasalaşan) Taft-Hartley Kanunu ile karşılandı.[88] Truman, Taft-Hartley Kanunu'na açıkça muhalif olmakla birlikte, bu kanunun hükümlerinden defalarca yararlanmaktan geri kalmadı.

I.3.2. İngiltere

Savaş yıllarında İngiltere'de örgütlü emek, ABD'deki gibi, ekonominin tam istihdama yakın şartlarından yararlanarak güçlendi. Sendikalı işçilerin sayısı, savaş döneminde yaklaşık 1/3 oranında artarak 1945'te 8 milyon dolayına yükselmişti. Temmuz 1940'da yürürlüğe giren 1305 Sayılı Buyruk, ücret ihtilaflarının zorunlu tahkim yoluyla giderilmesini öngörmekte ve grev hakkını fiilen askıya almaktaydı; ancak reel ücret düzeylerinin korunduğu bir çalışma ortamında işçi sendikaları bu durumdan çok rahatsız değildiler. Sendikalar savaş dönemi üretim planlamasında ve işgücünün üretici tesislere tahsisinde sorumluluklar yüklenmiş, mühimmat üreten fabrikalarda çıktı düzeyinin belirlenmesi ve iş disiplininin sağlanmasında işçi temsilcileri ve işverenin birlikte karar verdikleri işletme örneklerine de rastlanmıştı (Armstrong vd., 1991:14).

Emek açısından savaş sonrası İngiltere'sinin iki temel sorunu, (i) barış ekonomisine geçişin yaratabileceği düşük istihdamdan kaçınılması ve (ii) Temmuz 1945'te iddialı bir programla iktidara gelen İşçi Partisi'nin vaat ettiği sosyal refah hedeflerine erişilmesi idi (bkz. I.1.5). Birinci sorun, 1946'da işsizlik oranındaki küçük bir yükselmeye rağmen, az-çok tatminkâr biçimde aşıldı: 1945-8 döneminde terhis edilen askerlerin işgücü arzında yarattığı yaklaşık 4.2 milyon kişilik fazlalık, bu dönemde

88 Taft-Hartley Kanunu ile (i) "kapalı işyeri" (*closed shop*, yani işyerinde toplu sözleşmeye taraf sendikaya üye olmayan işçilerin çalıştırılmaması) uygulaması yasaklandı; eyaletlere "sendikalı işyeri" (*union shop*, yani sendikasız işçilerin sendikaya katılarak ya da dayanışma aidatı ödeyerek toplu sözleşmeden yararlanması) uygulamasını yasaklayan mevzuat çıkarma hakkı tanındı; (ii) işyerini yetkili olmayan sendikayı tanımaya zorlayacak ikincil grev veya boykotlar yasadışı sayıldı; (iii) iş sözleşmesi süresine 60 günlük "serinkanlı düşünme" (*cooling-off*) payı eklendi; (iv) işverene sözleşmenin ihlâli veya yasadışı grev/boykot eylemleri için sendikalar aleyhine dava açma hakkı tanındı; (v) Federal devlet çalışanlarının greve gitmesi yasaklandı; (vi) ABD Başkanına bir grevi "ulusal sağlık ve güvenlik" gerekçesiyle 80 gün erteleme yetkisi tanındı; (vii) sendikaların genel seçimlere katılacak adaylara parasal katkı yapması yasaklandı; (viii) sendika görevlileri CPUSA üyesi olmadıklarına ve hükümeti "anayasal olmayan" yollardan devirmeyi öngören örgütlere üye olmadıklarına yemin etmek zorunda bırakıldı.

yaratılan ek istihdam imkânlarıyla, kadın çalışanların bir kısmının ve yaşlıların işgücü piyasasından çekilmesiyle ve ortalama çalışma saatlerinin savaş döneminde erişilen zirvenin altına inmesiyle az-çok dengelendi. İngiltere'de 1945-6 döneminde ABD'de izlenen yoğun grev dalgası da yaşanmadı; İşçi Partisi hükümeti ve sendikalar emekçi taleplerini yönetmeyi başardılar. Hükümetin bazı sanayi sektörlerindeki ulusallaştırmaları (bkz. I.1.5) iş ilişkilerindeki gerilimin azalmasına katkıda bulundu. Ulusallaştırılan şirketlerde sendika temsilcilerinin yönetim kurullarına katılmasını öngören bir model tasarlanmıştı; uygulamada işçi kökenli, fakat temsil nitelikleri sınırlı ara kademe yöneticiler atanmasından öteye geçilemedi.

İngiltere'nin savaş sonrası ekonomik yapılanmasında yeterli iç tasarruf ve yatırım düzeylerine ulaşılamadığı ve ödemeler dengesi açıkları daraltılamadığı için ikinci temel sorunun çözümünde ciddi güçlüklerle karşılaşıldı. Temmuz-Ağustos 1947'deki sterlin konvertibilitesine geçiş girişimi başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra hükümet, fiyat ve ücret sınırlandırmasını (*restraint*) dile getirmeye başladı; 1948 yılında İşçi Partisi sosyal refah programı uygulamalarında tökezlemelerin ve sermaye yanlı politikalara kaymanın işaretleri görüldü. Eylül 1949'daki sterlin devalüasyonunun ardından, ücret sınırlandırılması söylemi terk edildi ve ücretlerin dondurulmasına geçildi. Hükümeti destekleyen sendika federasyonu *Trades Union Congress* (TUC), açıkça karşı çıkmadığı bu önlemin etkisini hükümetten bazı tavizler (gıda sübvansiyonları, kira kontrolleri, sosyal refah amaçlı harcamaların sürdürülmesi, v.b.) talep ederek dengelemeye çalıştı; ama emekçi tepkileri önlenemedi. İşçilerin baskısı ile Eylül 1950'deki TUC yıllık toplantısında (yönetimin tepkilerine rağmen) ücretleri dondurma politikası reddedildi ve Şubat 1951'de grev yasaklayıcı hükümler içeren 1305 Sayılı Buyruk yürürlükten kaldırıldı. Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Ekim 1951 genel seçimlerinde başarısızlığa uğrayan İşçi Partisi, iktidarı Muhafazakârlara bıraktı (bkz. I.1.5).

İşçi Partisi hükümetini sermaye yanlı politikalara kayması ile İngiliz siyasal hayatında antikomünizmin güçlenmesi, az-çok eşzamanlıdır. Ekim 1947'de Kominform'un kuruluşu (bkz. I.2.1) ardından Büyük Britanya Komünist Partisi, hükümete muhalif bir tutum izlemeye başlamıştı. İşçi Partisi Yönetim Kurulu Aralık 1947'de yayımladığı bir sirkülerde, ima yoluyla, işçi sendikalarını komünist sendikacıları görevden uzaklaştırmaya çağırdı; hükümet de 1948 ilkbaharından itibaren komünistleri kamu görevinden uzaklaştırmaya girişti. TUC, gecikme ile de olsa, bu

adımlara Ekim ve Kasım 1948 tarihli iki sirküleriyle ayak uydurdu ve komünist sendikacıların tasfiyesi süreci 1949'da başladı. Bu gelişmeler ardından İngiltere 'sol'unda güç ve eylem birliği olasılıkları hemen tümüyle ortadan kalktı (Armstrong vd., 1991:101-3).

I.3.3. Fransa

Ekim 1944 - Mayıs 1947 dönemi koalisyon hükümetlerine katılan PCF'nin başlıca önceliği, ülkenin üretim mekanizmasına kısa sürede yeniden işlerlik kazandırmaktı. PCF (I.1.5'te değindiğimiz) ulusallaştırmaları kapitalizmi ortadan kaldırmanın başlangıcı değil, demokratikleşmenin ve Fransız direnişine içerilmiş yurtseverliğin bir gereği sayıyordu.[89] Parti ilgi ve enerjisini ulusallaştırılmış şirketlerin hükümet, işçi ve tüketici temsilcilerinden oluşan yönetim kurullarında daha etkili olmaya yoğunlaştırmaktaydı. Özel girişimlerde üretim süreci için önerilerde bulunmak üzere kurulan işçi komiteleri ise işyerleri yönetiminde kayda değer bir rol oynamadı.

Böyle bir siyasal çerçevede PCF, grevlere ve özellikle kontrolü altındaki Genel İş Konfederasyonu'nun (CGT) gözetimi dışında gelişen kural dışı grevlere olumlu yaklaşmıyor, işgücü ihtilaflarını sermaye çevrelerinin ve kışkırtıcıların körüklediğini ileri sürüyor, ücret düzenlemelerinde işçilerin satın alma gücünü artırmaya çaba harcıyordu. Ancak hızlı enflasyon, belli başlı tüketim mallarında engellenemeyen kıtlıklar ve karaborsa dolayısıyla 1945-7 döneminde emekçilerin reel ücretleri önemli ölçüde artmadı; derlenme-toparlanmanın bu ilk yıllarında kazançlı çıkanlar çiftçiler, ticaret erbabı ve kâr oranları yükselen sanayiciler oldu. CGT'ye bağlı sendikalar, Fransız sanayi sektörlerinin yeniden yapılanmasını öngören Monnet Planı'ndaki haftalık ortalama çalışma saatlerinin 44'ten 48'e çıkarılması önlemine de karşı çıkmadılar (Armstrong vd., 1991: 56-60).

Ülke ekonomi yönetiminin 1947'de deflasyonist politikalara yönelmesi ve fiyat/ücret spiralini kırmak için parasal ücret artışlarını kısıtlamaya çalışması, hükümet içerisindeki uyumsuzlukları artırdı. PCF ve CGT'nin iş hayatında tesis etmeye çalıştığı duyarlı denge sarsıldı ve Nisan-Temmuz 1947'de bir grev dalgası yükseldi. Önce CGT, daha sonra da PCF başlangıçta karşı çıktıkları bazı grevleri emekçi tabanını gücendirme-

89 PCF lideri Thorez, 1946'da maden işçilerine şunları söylüyordu: "Üretmek, sınıf ödevinin, cumhuriyetçi ve yurtsever ödevin en üst biçimidir". Ekim 1944 - Ocak 1946'daki geçici hükümetin başbakanı de Gaulle'ün Thorez için söyledikleri de şunlar: "Hâlâ komünizmin çıkarları için uğraşmakla birlikte, pek çok olayda kamu çıkarını gözeterek hareket etti" (aktaran: Armstrong vd., 1991:59).

mek için desteklemek zorunda kaldılar. Mayıs 1947'de sosyalist başbakan Ramadier'nin komünist bakanları görevden uzaklaştırdığına I.1.5'te değinmiştik. Bu hamleyi Fransız egemen sınıflarının emek örgütleriyle siyasal ve ekonomik gücü paylaşmaktaki isteksizliğinin yansıması saymak yanlış olmaz.

1947 sonbaharında CGT genel bir ücret artışı kampanyasına girişti; bu sırada gerçekleşen yakacak ve ulaşım fiyatlarındaki artışlar Kasım 1947'de bir genel grevi tetikledi. Özellikle enerji, kömür ve demiryolu ulaştırma sektörlerinde çok etkili olan grev eylemleri, polis ve ordunun yaygın müdahaleleri ile kırılabildi; yüzlerce işçi tutuklandı. Genel grev Aralık 1947'de emekçi talepleri karşılanmadan sona erdi. CGT içinde azınlıkta kalan sosyalist sendikalar genel grevi "aşırı" bularak desteklememişlerdi. CGT üyelerinin yaklaşık üçte birini oluşturan bu sendikalar Aralık 1947'de CGT'den koptular ve Nisan 1948'de kıdemli sendikacı Léon Jouhaux'nun önderliğinde İşçinin Gücü (FO) adlı konfederasyonda bir araya geldiler.[90] Komünistlerin Fransa'daki siyasal gücünün sınırlarını ortaya koyan bu bölünme, solun ortak amaç ve hedefler için işbirliğine gitmesini 1970'li yılların ikinci yarısına kadar engelledi.

Hükümetle CGT arasındaki ikinci büyük çatışma, 1948 sonbaharında ulusallaştırılmış sektörlerde istihdamın %10 azaltılmasını ve iş disiplininin güçlendirilmesini öngören kararnameler sonrasında çıktı. CGT'ye bağlı maden işçileri grev kararı aldılar; ama diğer sektörlerde çalışan işçilerin grevleri yaygınlaştırarak onları desteklemesi sağlanamadı. Hükümet grevleri bastırmakta yine asker ve polis gücünü kullandı; 1000'i aşkın işçi tutuklandı; CGT görevlileri ulusallaştırılmış Kömür Şirketi yönetim kurulundan uzaklaştırıldı; grevci işçilere ödenen aile yardımları azaltıldı; CGT'nin militan sendikacılarından 3000'i aşkın kişi işten atıldı, işyeri temsilciliklerine CGT'ye değil, FO'ya üye olanların seçilmesine çalışıldı. Yaklaşık 8 hafta süren grev CGT tarafından Kasım 1947 sonunda durdurulduğunda emekçilerin talepleri karşılanmamış bulunuyordu (Armstrong vd., 1991:85-7).

İşverenler bu iki deneyimden parçalanmış bir sendikal yapının kendilerine büyük fırsatlar yarattığını öğrenerek çıktılar. Geçici hükümetin işverenler tarafında bir muhatap bulma arayışı ile Aralık 1945'te kurul-

90 Genel grev öncesinde CGT içindeki komünist ve sosyalist eğilimli sendikalar Marshall Planı'na karşı takınılacak tutum konusunda ayrışmışlardı; komünist kesim (Kominform'un uyarıları doğrultusunda) Marshall Planı'na şiddetle karşı çıkıyor, sosyalist kesim Plan'a olumlu yaklaşıyordu. Kuruluş yıllarında FO'nun Amerikan İşgücü Federasyonu'ndan (AFL) akçalı yardım aldığı yolunda çeşitli tanıklıklar vardır; Merkezî İstihbarat Örgütü'nün (CIA) de bu desteğe katıldığı ileri sürülmektedir (bkz. Armstrong vd., 1991:86).

masına önayak olduğu Fransız İşverenleri Ulusal Konseyi (CNPF), giderek, 1949'da sermayenin % 90'ını temsil eder duruma geldi ve Şubat 1950 tarihli Toplu Sözleşme Kanunu'nun hükümlerine rağmen, Soğuk Savaş'ın tırmandığı yıllarda büyük çaplı toplu sözleşmelerin önünü kesmeyi başardı.[91]

I.3.4. İtalya

İtalyan emekçileri hem faşizme direnişte, hem de Mussolini'nin devrilmesinden sonra Kuzey İtalya'da kurulan Alman-güdümlü kukla rejime karşı mücadelede öncü roller oynamışlardı. Direniş hareketine katılan işçilerin çoğunluğunu oluşturan komünist ve sosyalist işçiler, grevleri ile kukla yönetimi yıpratırken, Mihver güçlerinin Kuzey İtalya'dan çekilişi sırasında bu yörelerdeki sınai tesisleri yıkımdan veya Almanya'ya taşınmaktan kurtarmaya çaba harcadılar. İşçiler, ele geçirilen bazı tesisleri de işçi konseyleri eliyle çalıştırma girişiminde bulundular (Armstrong vd., 1991:20).

Direniş önderlerinden Parri'nin başkanlığındaki koalisyon hükümeti Aralık 1945'te düşürüldüğünde, Hristiyan Demokrat de Gasperi'nin kurduğu yeni koalisyon hükümetinin işçilerin yönettiği işletme konseylerine, yaygın ulusallaştırmalara ve sosyal adalet önlemlerine uzak duracağı açıktı. Buna rağmen PCI "ulusal birlik" adına ve halk cephesi anlayışı içinde PSI ile işbirliği yaparak de Gasperi'nin koalisyon hükümetine katıldı.[92] PCI'nın 1945-7 dönemindeki "grevlerden kaçınma" politikası, yukarıda ele aldığımız PCF'nin politikası ile benzerlik gösteriyordu. PCI, yönlendirdiği sendikaların işverenlerle bir "ücret barışı"na gitmesine ve işyerlerinde "disiplin"in sağlanmasına da destek olmakta, ücret artışlarına bir üst sınır getirilmesine karşı çıkmamaktaydı (Armstrong vd., 1991:54-6). Anılan dönemin çetin şartları önünde bu politikaları emekçilere benimsetmek çok güç oldu; ulusal düzeyde grevlerin sayıca az olmasına rağmen, sık sık yerel iş bırakmaları ve kural dışı grevlerle karşılaşıldı. Temmuz 1946'da tanker sürücüleri, basım işçileri, liman işçileri ve otel çalışanlarının katıldığı grev dalgası, bir genel grev boyutlarına ulaştı ise de uzun sürmedi.

I.1.5'te özetlediğimiz sürecin ardından PCI ve PSI'nin Mayıs 1947'de hükümetten uzaklaşması, Fransa'daki benzer nitelikteki gelişmelerle eş-

91 Anılan Kanun, tekil sanayi sektörlerini toplu iş pazarlığının esas düzlemi olarak tanımlıyordu.

92 PCI, Mart 1944'te SSCB'deki sürgünden dönen lideri Palmiro Togliatti'nin yönlendirmesi ile Nisan 1944-Aralık 1945 döneminde kurulan kısa ömürlü koalisyon hükümetlerine de katılmıştı (bkz. I.1.5).

zamanlı idi. PCI ve PSI'nin dışlanması sonrasında kurulan azınlık hükümeti, deflasyonist politikalara yöneldi. Fiyatların artış hızı yavaşlarken, ürün cinsinden ücretin (*product wage*) yükselmesi, 1947-8'de kârlılığı baskılar hale geldi. İşverenler bu sıkıntılara üretimde rasyonelleşme ve iş disiplinini artırma çabaları ile ve işgücü fazlasını işten çıkararak tepki gösterdiler. Bu davranışların beklenen sonucu, işçi sendikalarının işyeri düzeyindeki gücünü zayıflatmak oldu.[93]

Hükümet sorumluluğunu Mayıs 1947'den sonra paylaşmayan PCI etkisi altındaki İtalyan Genel Emek Konfederasyonu'nu (CGIL) işçi talepleri konusunda daha kararlı bir tutuma yönlendirmeye çalıştı. Aralık 1947'deki genel grev girişimi, polis gücü de kullanılarak kısa sürede başarısızlığa uğratıldı. Solun gerileme konjonktürüne girdiğinin somut işareti ise, Nisan 1948 genel seçimlerinin DC tarafından kazanılması ile ortaya çıktı (bkz.I.1.5).

Nisan 1948 sonrasındaki en kapsamlı işçi hareketi Temmuz 1948'de PCI lideri Togliatti'ye karşı yapılan başarısız suikast girişiminin ardından CGIL'ın ilan ettiği (ve yine yaygın polis baskısına maruz kalan) genel grevdir. Bu grev kararı da kısa sürede yürürlükten kaldırıldı; ama CGIL içindeki komünist ve sosyalist çoğunluğun önayak olduğu genel grev çağrısı, Hristiyan Demokrat eğilimli sendikacıların CGIL'den kopuşuna gerekçe hazırladı. Fransa'da FO'nun CGT'den koparak örgütlenmesine benzer biçimde, Hristiyan Demokrat Sendikacılar Eylül 1950'de İtalyan İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (CISL) kurarak CGIL'den ayrıldılar.[94] 1950'ye gelindiğinde CGIL 1 milyon'a yakın üyesini yitirmişti; giderek işverenler toplu iş sözleşmelerinde CISL'e bağlı sendikaları, ya da düpedüz "sarı sendikalar"ı tercih etmeye başladılar. Tüm bu gelişmeler, 1951-68 dönemini kapsayan ve II.2.2'de inceleyeceğimiz "büyük atılım"ın ardındaki "kapitalist kontrol"ün İtalya'daki temellerinin nasıl atıldığını betimliyor.

I.3.5. Batı Almanya

Müttefik orduları Almanya'yı işgal ettiklerinde pek çok sınai tesiste işletme sahip ve yöneticilerinin ortadan kaybolduğunu veya itibarsızlaştığını, bu tesislere işçi komitelerinin el koyduğunu görmüşlerdi. Pek çok kentte kısaca "antifas" olarak adlandırılan faşizm karşıtı komiteler oluş-

93 Deflasyonist politikalar, işçileri gücendirirken orta sınıflar ve köylüler arasında ciddi siyasal destekler buldu.

94 FO öyküsündekine benzer olarak, ABD'deki sendikalar CISL'e akçalı desteklerini esirgemediler.

muştu. Batılı işgal yönetimlerinin sınai tesisleri harekete geçirebilmek için işçi komitelerinin desteğine ihtiyacı vardı; ama kapitalizmin belirli bir biçimde yeniden inşasını öngören bu güçler için işçi komiteleri eliyle yönetim, kalıcı bir işletme yönetim biçimi sayılamazdı. Onlara göre, uzun bir geçmişi ve köklü bir örgütlenme yeteneği olan Alman emek hareketi radikalleşmemeli ve ulusal düzeyde hızla kurumsallaşması engellenmeliydi. Zamanla, yerel emek örgütleri ve işgal kuvvetlerinin önceliklerini bağdaştıran ara çözümler bulunabilirdi.[95]

Böyle bir perspektif içinde işgal yetkilileri "antifas"ı yasakladılar; 1945 yazında hızla gelişen Sosyalist Özgür Sendika hareketini fazlasıyla siyasallaşmış buldukları için dağıttılar ve 1945 sonbaharına kadar eski siyasal partilerin yeniden kurulmasına açık bir izin vermediler.[96] 1945 sonlarına doğru Alman Komünist Partisi (KPD), Sosyal Demokrat Parti (SPD) ve Hristiyan Demokratlar Birliği (CDU) yeniden yapılanmaya başladı. Bu partilerin ilk programları arasında ilginç geçişler görülüyordu. Sözgelimi, KPD Almanya'nın yeniden inşasında özel girişimi ve özel mülkiyeti reddetmezken, CDU doğal kaynakların ve tekelci kilit sanayi kuruluşlarının kamu mülkiyetinde kalmasını benimsiyordu. İlk bölgesel parlamento seçimleri Aralık 1946'da yapıldı; bu seçimlerde SPD oyların yaklaşık 1/3'ünü, KPD ise 1/10'unu topladı. Federal Cumhuriyet düzeyindeki ilk genel seçim Ağustos 1949'a kaldı; bu seçimlerde SPD ve KPD birlikte oyların 1/3'ünü alabildiler (bkz. I.4.1).

Gelişmelerine 1946'dan itibaren izin verilen işçi sendikaları, genellikle 1933 öncesinden artakalmış sosyal demokratlar tarafından kuruldu. Bu sendika önderleri çoğunlukla işgal yönetimi tarafından atanmamış, anti-Nazi geçmişlerinin itibarı ile emekçilerin desteğini kazanmış kişilerdi. Sendikacılar işgal yönetimi ile işbirliği içinde çalışmak zorunda kaldıklarından, kendi işlevlerini sıradan işçilerin beklentilerini yönlendirmek ve büyük iş ihtilaflarından olabildiğince kaçınmak biçiminde tanımlıyorlar-

95 Almanya'ya gönderilen TUC temsilcileri Alman muhataplarına tekil sanayiler düzeyinde örgütlenmeyi, ama ulusal federasyonu gevşek bir yapıda oluşturmayı telkin ettiler; böyle bir yapılanmanın KPD'nin ülke düzeyinde etkinleşmesini sınırlayacağını düşünüyorlardı. Yerel sendikaların tekil sanayiler düzeyinde bir araya gelebilmeleri ancak Ağustos 1946'dan sonra mümkün olabildi (Armstrong vd., 1991:35); Alman sendikal konfederasyonu DGB'nin kuruluşu ise Ekim 1949'a kaldı.

96 Sosyalist Özgür Sendika Hareketi, (i) tam istihdamı; (ii) kilit sanayilerde ve dış ticarette devlet kontrolünü; (iii) toprağın kamulaştırılmasını; (iv) yeni ve demokratik bir anayasa hazırlanmasını talep eden bir programla ortaya çıkmıştı (Armstrong vd., 1991:35). İşgal yönetimi, 4 partinin yeniden kurulmasına izin verdi: KPD, SPD, CDU ve Özgür Demokratlar Partisi (FDP). Bunlardan CDU'nun ilk buluşması Haziran 1945 sonunda gerçekleşti. SPD'nin biçimsel kuruluşu 1946'ya kaldı. KPD'nin 1956'da "kanun dışı" ilân edilerek kapatıldığını burada kaydedelim.

dı. Batı Almanya'daki ciddi ekonomik sıkıntılar, 1947'nin ilk aylarına kadar işçi sınıfının yaygın tepkilerine yol açmadı. Bu aylarda özellikle Ruhr bölgesinde ve Kuzey Ren - Westfalya'nın belli başlı sanayi merkezlerinde çok etkili grevler ve iş yavaşlatma eylemleri izlendi. İşçi sendikalarının talepleri, başlangıçta konut ve besin yetersizliklerinin giderilmesine ilişkindi; taleplere daha sonra ulusallaştırmalar da eklendi (Armstrong vd., 1991:50-1).

1947'de Alman sendikaları ve onların oluşturduğu birlikler, geçim şartlarının iyileştirilmesi dışında başlıca şu talepleri dile getiriyorlardı: (i) kapsamlı bir ulusallaştırma; (ii) işçilere ekonomik ve sosyal politikaların formüle edilmesinde eşit söz hakkı ve (iii) işçilerin işletme yönetimine eşit şartlarda katılması. Bu taleplerden ilki (özellikle Ruhr havzasındaki ağır sanayi tesisleri için) 1947 sonrasında fiilen gündem dışında kaldı;[97] ikincisi siyasal süreç içinde giderek etkisizleşti. Üçüncüsünün 1950'de "Birlikte Belirleme" (*mitbestimmung*) mevzuatına kısmen içerildiğine aşağıda değineceğiz.

İşgal yönetimi sınai tesislerin ulusallaştırılmasına ve işletmelerdeki işçi konseylerinin etkinliğinin artırılmasına kesinlikle karşıydı. Kapitalizme bir an önce işlerlik kazandırmak ve uygulanan iktisat politikasındaki açmazları gidermek için başvurulan radikal bir önlem, Haziran 1948'deki para reformu oldu (bkz. I.4.1; II.1.1). Bu reform, miktar kısıtlamalarını ve tayınlamayı, karaborsa ve trampayı büyük ölçüde ortadan kaldırmanın yanında, fiyatlar genel seviyesinde ve kâr oranlarında yükselişe katkı sağladı. İşçiler reel harcanabilir gelir kayıplarına ve tümüyle ortadan kalkmayan ihtiyaç malları kıtlıklarına 1948'in ikinci yarısında etkili grevler ve diğer eylemleriyle tepki gösterdiler. Toplumsal gerilimlerin arttığı böyle bir ortamda SPD ve emek hareketi, serbestleştirilen piyasaların kamusal mülkiyet, emekçilerin etkili denetimi, fiziksel üretim planlaması ve fiyat kontrolleri ile sınırlanması gerektiğini savunmaktaydı. Ekonomik yönetimden sorumlu olanlar ise, sorunların kapitalizme özgü "toplumsal ve finansal disiplin"le çözülebileceği inancı ile, parasal sıkıştırmaya giderek enflasyonu baskılamayı yeğlediler. 1949'da hasıla artışı durakladı, işsizlik oranı yükseldi, ancak düşük reel ücretler ve yüksek kâr oranları izleyen

97 Amerikan ve İngiliz işgal bölgelerinde Ocak 1947'de oluşturulan iki bölgeli (*bizonal*) yönetimin İcra Konseyi'nde etkili olan CDU üyeleri, CDU'nun ulusallaştırmayı destekleyen önceki beyanlarına rağmen, iş uygulama aşamasına geldiğinde ayak sürüdüler. SPD temsilcileri ise ulusallaştırmalara sözel desteklerini sürdürmekle birlikte, uygulamada ısrarcı olmadılar. Haziran 1948'de Marshall Planı'nı destekleyeceklerini ilân eden SPD'ye yakın sendika önderleri, Plan'dan sağlanacak kredilerin kilit sanayilerde ulusallaştırmalardan vazgeçilmesi şartına bağlı olduğunun farkında idiler (Armstrong vd., 1991:95).

yıllarda yatırım ve üretimi özendirdi. İşsizlik oranının yükselmesi, doğallıkla, sendikaların toplu pazarlık gücünü zayıflattı; önemli bir kesimi KPD üyesi olan militan sendikacılar bu konjonktürde tasfiyeye uğradı.

Bu yıpratıcı etkilere rağmen sendikalar işçilerin işletme yönetimine katılması taleplerinden tümü ile vazgeçmediklerini 1950'de metalürji işçileri sendikası IG Metall'in grev tehdidi ile ortaya koydular. Şansölye Adeanauer'in müdahalesi ile 1950'de varılan "birlikte belirleme" mutabakatı, işçilerin katıldıkları kurulları tesislerin yerel sorunlarının ve personel problemlerinin çözümünde yetkilendiriyordu. Haziran 1951 ve Ekim 1952 tarihli yasal düzenlemeler 1946-7'deki iddialı hedeflerin (üretimin türü, yöntemi, tesis yerleşim planı, yatırım/satış/fiyat saptama kararları ve şirket birleşmeleri konularında işverenle tam eşitliğin) çok gerisinde kalındığını gösteriyor (ayrıca bkz. II.2.4).

I.3.6. Japonya

Yaygın örgütlenme geçmişi kısa olan Japon emekçi hareketi, 1930'lu yılların sonlarından itibaren ölümcül baskılara maruz kalmış, siyasal ve ekonomik düzeyde etkisizleşmişti. Sendikaları yasalaştıran Aralık 1945 tarihli kanunun ardından Japon sendikal hareketi çok hızlı bir gelişme gösterdi; 1946 yılı sonunda sendikalı işçilerin sayısı 5 milyon'a yaklaşmış, sendikalaşma oranı 1/3'ü aşmıştı.[98] Savaş sonrası Japonya'sında sendikal örgütlenme önce "mavi yakalı" işçiler arasında hızlandı; "beyaz yakalı" işçiler bu atılımı birkaç aylık gecikme ile izlediler. Sendikalı işçiler 1946-7 döneminde kayda değer ücret artışları elde etmenin ötesinde, üretimi "rasyonelleştirme" gerekçesiyle işçi çıkarılmasına karşı başarılı bir direniş sergilediler. 1946 sonbaharında elektrik enerjisi sektöründe gerçekleştirilen toplu sözleşme, işçilerin taleplerinden çoğunu karşılayan ve ücret artışlarını geçim maliyeti, beceri, kıdem ve aile şartları ile ilintilendiren bir anahtar sözleşme işlevi gördü ("Densan ücret sistemi"). İşçiler, bazı tesislerde işçi temsilcilerinin de katıldığı üretim konseyleri aracılığı ile işyerlerinin yönetiminde söz sahibi olmaya da çaba harcadılar (Armstrong vd., 1991:16-8, 44).

Sendikalı işçilerin 1946-7'deki talepleri sadece daha iyi çalışma şartlarının ve üretim kararlarına katılımın sağlanması ile sınırlı kalmıyordu. 1946 ilkbaharındaki yaygın katılımlı eylemlerde demokratik bir hükümetin oluşturulması, gıda dağıtımının (yurttaş komiteleri eliyle) eşitlikçi bir

98 Ağustos 1946'da kurulan ve militan bir tavır izleyen sendika konfederasyonu Sanbetsu Japon Komünist Partisi'nin etkisi altındaydı.

biçimde düzenlenmesi, işyerlerindeki işçi komitelerine yönelik baskılara son verilmesi gibi talepler de dile getirildi. Reel ücretleri hızlı enflasyonla aşınan ve yürürlükteki mevzuata göre grev hakkı bulunmayan 2.5 milyon üyeli kamu kesimi işçi sendikaları federasyonu, Şubat 1947'de (i) ücret artışı; (ii) işten çıkarmalara son verilmesi; (iii) toplu sözleşmelerin gerçekleştirilmesi ve (iv) aşırı otoriter yönetim anlayışından vazgeçilmesi talepleriyle ortaya çıktı ve genel grev çağrısı yaptı; bu çağrı Japon Komünist Partisi tarafından da desteklendi.

Sendikaların ekonomik taleplerine az çok anlayışla yaklaşan ABD işgal yönetimi yukarıda değinilen siyasal taleplere kesinlikle karşı çıktı ve genel grevi yasakladı.[99] Nisan 1947 genel seçimlerinde Sosyalist ve Komünist Partilerin oyların sırasıyla % 26 ve % 4'ünü almaları da Japonya'da kapitalizmin sistemik bir tehdit altında olmadığını ima etmekteydi.[100] Ancak 1947 ortasındaki durum, kapitalist yeniden inşa için sağlam bir zeminin varlığından çok, işçi ve işveren arasındaki istikrarsız bir güç dengesine işaret sayılabilirdi: Emekçi hareketi işgal yönetiminin koyduğu kısıtları aşamıyor, özel sermaye fabrikalarda tam denetim kuramıyor, hükümet ekonomik istikrarı sağlayarak birikimi özendiremiyordu.

1948 sonunda işgal yönetimi, hazırlattığı ve Japon hükümetine kabul ettirdiği bir istikrarlandırma programı ile kapitalist gelişme önündeki açmazı kırma girişiminde bulundu. Dengeli bütçe, (gerektiğinde) ücret ve fiyat kontrolleri, verimlilik artışlarına bağlanmış ücret artışları, daha uzun çalışma saatleri ve yüksek sayıda işten çıkarmalar öngören bu programın Şubat 1949'da başlayan uygulaması, Amerikalı banker Joseph Dodge'un gözetimine tevdi edildi.[101] Japon İşveren Dernekleri Federasyonu (*Nikkeiren*) söz konusu önlemlere hararetle sahip çıktı. Komünistlerin "1949 yazında devrim" tehditleri, ertelene ertelene, etkisini yitirdi (Armstrong vd., 1991:92-4).

---

99 İşgal yönetimi, Temmuz 1948'de kamu çalışanlarının grev tehdidine bu kesimin grev hakkına sahip olmadığını hatırlatan bir talimatla karşılık verdi. Söz konusu talimata anlamlı bir tepki gösterilemedi (Armstrong vd, 1991:45-6, 90).

100 Japon Komünist Partisi'nin egemen kanadı, sosyalizmi parlamenter yoldan kurma eğilimindeydi ve Şubat 1946'daki açıklamalarında kilit önem taşıyan sınai girişimlerde işçi denetimini sınai üretimin vazgeçilmezi saymıyor, "sanayinin genel etkinliğini artırmanın aracı" olarak niteliyordu (Armstrong vd., 1991:46). Parti 1948'de sağ ve sol fraksiyonlar arasında bölündü; bu fraksiyonlar 1955'te yeniden birleştiklerinde siyasal konjonktür tümüyle değişmişti. Nisan 1947 genel seçimleri sonrasında kurulan Japon Sosyalist Partisi'nin ana ortağı olduğu koalisyon hükümeti bir yıldan kısa süre görevde kalabildi; bundan sonra Japon Sosyalist Partisi kayda değer bir seçim başarısına ulaşamadı.

101 Dodge, 1948'deki Alman para ve finans reformuna da katkıda bulunmuştu.

İşgal yönetimi 1950'de, Japon toplumsal hayatına getirmeye çalıştığı "yeni düzen"in bir parçası olarak, bir kısmı sendika yöneticisi olan komünist işçilerin çalışma hayatından tasfiyesine girişti; Japon Komünist Partisi'nin kontrolündeki sendika konfederasyonu Sanbetsu çökertildi ve onun yerine anti-komünist "demokratikleşme birlikleri"ne dayanan yeni bir konfederasyon kuruldu.[102] Grevlerde yitirilen işgücü sayısı kabaca yarıya indi; bu kayıp günlerin 3/4'ü çalışanlarının yaklaşık % 10'u işten uzaklaştırılan madencilik sektöründeydi. İstikrar programının krediler daraltıcı etkisi ile üretim 1949'da kısa bir süre durgunlaştı ise de, yüksek kâr payı ve yüksek kâr oranları, ekonominin 1950-1'de hızla toparlanmasını sağladı (bkz. Tablo II.1-2).

1.4. Soğuk Savaş'ın İlk Evresi, 1947-79[103]

Soğuk Savaş'ın birinci evresini oluşturan 1947-79 döneminin üç alt dönem itibariyle incelenmesi uygun olur:

(1) 1947-53 alt-dönemi, Truman Doktrini'nin ilan edildiği Mart 1947'de başlar ve 1953'te sona erer.[104] 1953 yılı iki açıdan önemli bir dönüm noktası sayılmalıdır: (i) iki küresel güçte de liderler değişmiştir, yeni liderlerin siyasal ve askerî stratejileri gözden geçirmeleri doğaldır; (ii) Yerel bir çatışmanın ötesine geçme riski taşıyan Kore Savaşı, Temmuz 1953 ateşkesi ile bitmiştir (bkz. Çizelge I.4).

(2) 1953-62 alt dönemi, iki küresel gücü kendi güvenlik perspektiflerini yeniden tasarlamaya yönelten Ekim 1962 Küba füze krizi ile kapanır (Çizelge I.5).

(3) 1963-79 alt döneminde bloklar arası siyasal ilişkiler belirgin bir yumuşama eğilimi göstermiş, bu alt-dönem iki küresel güç arasındaki ilişkilerin yeniden gerildiği 1979 yılında son bulmuştur (Çizelge I.6).[105]

---

102 Giderek büsbütün etkisizleşen Sanbetsu, 1958'de kendisini feshetti.

103 Halliday (1986: 3-7), 1946-79 dönemini üç farklı evreye ayırmaktadır: (i) I. Soğuk Savaş (1946-53); (ii) "Salınan Karşıtlıklar" evresi (1953-69) ve (iii) Yumuşama (1969-79). Ona göre II. Soğuk Savaş 1979'dan itibaren başlamıştır. Bu dönemleştirmenin dayanağı, 1946-53 evresinde "Doğu" ve "Batı" arasındaki iletişim ve müzakere kanallarının fiilen ortadan kalkmış bulunmasıdır. Biz bu çalışmamızda Gaddis'i (2007) izleyerek ve söz konusu üç evrenin sürekliliğini göz önünde bulundurarak, I. Soğuk Savaş'ı 1947-79 yılları arasına yerleştirmeyi yeğliyoruz.

104 Bazı yazarlar, Kennan'ın "çevreleme" önerilerini (Şubat 1946) ve Churchill'in "Demir Perde"ye atıfta bulunan konuşmasını (Mart 1946) anımsatarak, Soğuk Savaş'ın 1946'da başladığı görüşünü savunmaktadır.

105 Salt takvim açısından, SSCB'nin Afganistan'ı işgal ettiği tarih olan Aralık 1979, bu alt dönemin kapanışını en iyi simgeleyecek gibi görünmektedir. Ancak ABD'de Carter yönetiminin 1978-9'daki hamleleri de gözden ırak tutulmamalıdır (bkz. I.4.3).

I.4.1. 1947-53 Alt-dönemi

Bu alt-dönemin bazı ilginç gelişmelerini aşağıda ele alacağız.

• *Batılı Ülkeler Açısından Avrupa'nın Güvenliği ve Almanya Sorunu*

Batı Avrupa'da Sovyet karşıtı kolektif bir güvenlik sisteminin tesisi için Dunkirk Antlaşması (Mart 1947) ile başlayan ve Nisan 1949'da NATO'nun kuruluşu ile bir üst aşamaya varan girişimlere I.2.3'te değinmiştik.[106] ABD'nin kendi işgal güçlerine verdiği Nisan 1945 tarihli JCS 1067 direktifi, Almanya'yı cezalandırma amaçlıydı; oysa bunun yerine geçen JCS 1779 (Temmuz 1947), "düzenli ve müreffeh bir Avrupa için istikrarlı ve üretken bir Almanya'nın katkılarına ihtiyaç duyulduğunu" vurguluyordu. JCS 1779, ABD'nin Almanya politikasındaki değişikliğin kesin ve somut işaretiydi. Batı Alman ekonomisini istikrarlandırıcı radikal bir önlem ise, Haziran 1948 tarihli para reformu oldu (bkz. II.1.2).

ÇİZELGE I.4: SOĞUK SAVAŞ, 1947-53 / KÜÇÜK SİYASAL TAKVİM

Ay/Yıl	Olaylar
Temmuz 1947	ABD'nin Almanya'daki işgal komutanlığına verdiği JCS 1047 sayılı direktifin JCS 1779 ile yenilenmesi.
Mart 1948	İngiltere'nin önayak olduğu Brüksel Paktı. Bu kolektif güvenlik anlaşmasının diğer tarafları, Fransa ve Benelux ülkeleridir. SSCB Almanya'daki dörtlü işgal yönetimi organlarından çekiliyor.
Haziran 1948	Berlin Ablukası'nın başlangıcı; Tito/Stalin ihtilafı.
Nisan 1949	NATO'nun kuruluşu.
Mayıs 1949	Federal Alman Cumhuriyeti'nin (BRD) kuruluşu; BRD Anayasası'nın ilanı; Berlin Ablukası'nın sonu.
Ağustos 1949	SSCB'nin başarılı ilk atom bombası denemesi.
Ağustos/Eylül 1949	Batı Almanya'da genel seçimler ve Konrad Adenauer başkanlığında CDU/CSU/FDP koalisyon hükümetinin kuruluşu.
Ekim 1949	Doğu Almanya'da Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin (DDR), Çin'de Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kuruluşu; Yunan İç Savaşı'nın sonu.[a]
Kasım 1949	Batılı müttefiklerle BRD arasında sınai tesislerin sökülmesi ve/veya Almanya dışına taşınmasına son veren Petersberg Anlaşması.
Aralık 1949	Çin anakarasını terk etmek zorunda kalan Kuomintang önderi Çan Kayşek'in Tayvan'da Çin Cumhuriyeti'ni (ÇC) kurması.
Şubat 1950	Çin-Sovyet Antlaşması.
Nisan 1950	ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin NSC-68 kodlu raporunun hazırlanması.
Haziran 1950	Kore Savaşı'nın başlaması.
Ekim 1950	ÇHC askerî güçlerinin Kuzey Kore'yi desteklemek üzere Kore Savaşı'na katılması.
Eylül 1951	ABD ile Japonya arasında San-Francisco Barış Antlaşması (yürürlük: Nisan 1952); ABD, Avusturya ve Yeni Zelanda arasında ANZUS ittifakı.

./...

106 SSCB, NATO'nun kuruluşuna gecikmiş bir karşılık vererek, Mayıs 1955'te Varşova Paktı'na öncülük edecektir (aşağıya bkz.).

ÇİZELGE I.4 (devam)

Ay/Yıl	Olaylar
Mart 1952	Stalin'in BRD ve DDR'nin birleştirilmesi ve tarafsızlaştırılması önerisi.
Kasım 1952	ABD'nin ilk hidrojen bombası denemesi.
Ocak 1953	Eisenhower ABD Başkanlığı'na geliyor.
Mart 1953	Stalin'in ölümü.
Haziran 1953	Doğu Berlin'deki grevlerle başlayan ve DDR'ye yayılan kalkışmanın Sovyet askerî güçleriyle bastırılması; Macaristan'da liberal eğilimli Imre Nagy'nin Başbakan olması.
Temmuz 1953	Kore Savaşı'nda ateşkes.
Ağustos 1953	SSCB'nin tahrip gücü düşük ilk hidrojen bombası denemesi; İran'da Başbakan Muhammed Musaddık'ın CIA / M 16'nın düzenlediği bir komplo ile devrilmesi.
Eylül 1953	Kruşçev, SBKP'nin Birinci Sekreteri oluyor.

[a] / İç savaş, Mart 1946'da başlamıştı.

Kaynak: Gaddis (2007: Bölüm I-II); Sander (2016: 3/ II-IV).

SSCB, Batılı müttefiklerin Almanya politikalarının değişmesinden ve Marshall Planı'nın Almanya'ya teşmilinden tedirginlik duymaktaydı; tepkisini ilkin Mart 1948'de dörtlü işgal yönetim kurullarındaki temsilcilerini çekerek gösterdi. Haziran 1948'de ise, Batı Almanya'yı dörtlü yönetim altındaki Berlin'in Batı Kesimi'ne bağlayan kara ulaşımı kesilerek Batı Berlin ablukaya alındı.[107] Sovyetler'in bu eylemine Batılı müttefikler etkili bir havadan ikmal sistemi kurarak karşılık verdiler; 11 ay süren ve sonuç vermeyen abluka Mayıs 1949'da Sovyetler tarafından kaldırıldı.[108]

107 İlginç bir ayrıntıyı kaydedelim: Berlin ablukasından kısa bir süre önce Sovyetler yeni Batı Alman parası DM'nin kendi işgal bölgelerinde yasal para olarak kullanımını yasakladılar.

108 Bu 11 aylık süre içinde Sovyetler, havadan ikmali sağlayan uçakları düşürme girişiminde bulunmadılar; ablukayı "sıcak" savaşı kışkırtmak için değil, siyasal baskı amacı ile kullanmak istedikleri anlaşılıyordu.

ÇİZELGE I.5: SOĞUK SAVAŞ, 1954-62 / KÜÇÜK SİYASAL TAKVİM

Ay/Yıl	Olaylar
Mart 1954	ABD'nin Pasifik'te yaptığı yüksek tahrip güçlü hidrojen bombası denemesi.
Mayıs 1954	Cenevre Anlaşması: Vietnam, 17° enlem çizgisiyle ikiye bölünüyor (kuzeyde Vietnam Demokratik Cumhuriyeti, güneyde Vietnam Devleti); Temmuz 1956'da serbest seçimler yapılarak ülke birleşecek. Bu seçimler yapılamayacaktır.
Haziran-Temmuz 1954	Guatemala Başkanı Jacobo Arbenz'in bir ABD müdahalesi ile devrilmesi.
Eylül 1954	Güney Doğu Asya ülkeleri ile ABD arasında bir ittifak oluşturan Manila Paktı'nın imzalanması.
Ekim 1954	Paris Konferansı ile Batı Avrupa Birliği'nin kuruluşu.
Şubat 1955	Bağdat Paktı'nın imzalanması; SEATO'nun oluşturulması.
Mayıs 1955	Varşova Paktı'nın kuruluşu; Avusturya Devlet Antlaşması (yürürlük: Temmuz 1955); BRD'nin NATO'ya katılması, BRD'de askerî işgalin sona erdirilmesi.
Temmuz 1955	ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa liderlerinin katıldığı Cenevre Zirvesi.
Eylül 1955	SSCB ile BRD arasında diplomatik ilişkilerin tesisi.
Ekim 1955	Vietnam Devleti Başbakanı Ngo Dinh Diem, İmparator Bao Dai'yi devirerek Vietnam Cumhuriyeti'ni kuruyor ve onun başkanı oluyor.
Kasım 1955	SSCB'nin yüksek tahrip gücüne sahip ilk hidrojen bombası denemesi; ABD'nin Güney Vietnam'da Askerî Yardım Danışma Grubu'nu (MAAG) oluşturması.
Şubat 1956	SBKP'nin 20. Kongresi, Kruşçev'in Stalinizm'i eleştiren/suçlayan konuşması.
Haziran-Temmuz 1956	Polonya'da protesto gösterileri.
Temmuz 1956	Amerikan casus uçakları U-2'lerin ilk istikşaf uçuşu.
Ekim-Kasım 1956	Macaristan'da ayaklanma, ayaklanmanın Sovyet askerî güçleri tarafından bastırılması; İsrail, Fransa ve İngiltere'nin işbirliği ile başlatılan Süveyş Harekâtı.
Aralık 1956	Uluslararası baskılar karşısında işgalcilerin Sina Yarımadası'ndan çekilmek zorunda kalmaları.
Ağustos 1957	SSCB'nin ilk başarılı kıtalararası balistik füze denemesi.
Ekim 1957	SSCB ilk yapay uydu Sputnik'i uzaya fırlatıyor.
Kasım 1957	Moskova'da 64 komünist partinin katıldığı kongre.
Mart 1958	SBKP Birinci Sekreteri Kruşçev, SSCB Başbakanlığı'nı da üstleniyor.
Mayıs 1958	SSCB'nin (tek yanlı olarak) atmosferde nükleer deneme yapmama kararı alması.
Kasım 1958	Kruşçev'in Berlin ültimatomu.
Ocak 1959	Küba Devrimi'nin başarıya ulaşması; SBKP'nin 21. Kongresi.
Ağustos 1959	Bağdat Paktı'nın CENTO'da yeniden yapılanması.
Eylül 1959	Kruşçev ve Eisenhower'in Camp David buluşması ve Kruşçev'in ABD ziyareti; Güney Vietnam'da Ulusal Kurtuluş Cephesi (NLF)'nin Güney Vietnam Ordusu (ARVN) ile askerî çatışmaya başlaması.
Mayıs 1960	Bir U-2 uçağının SSCB üzerinde vurularak düşürülmesi; önceden programlanan ABD / SSCB Paris zirvesinin başarısızlığa uğraması.
Ağustos 1960	Küba'nın yabancı sermayeli kuruluşları ve yabancı sahipliğindeki mülkleri ulusallaştırma kararı.
Eylül 1960	Kuzey Vietnam Komünist Partisi'nin Güney Vietnam'daki kalkışmayı açıkça destekleme kararı alması.

./...

ÇİZELGE I.5 (devam)

Ay/Yıl	Olaylar
Ekim 1960	ABD'nin Küba'ya kısmi ticaret ambargosu uygulaması.
Aralık 1960	Güney Vietnam'da Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (resmen) kuruluşu.
Ocak 1961	ABD'nin Küba ile diplomatik ilişkilerini kesmesi; Kennedy'nin ABD Başkanlığı'na gelişi.
Nisan 1961	SSCB'nin dünya çevresinde ilk insanlı uzay uçuşunu gerçekleştirmesi; ABD'nin Küba'daki (başarısız) Domuzlar Körfezi komplosu.
Haziran 1961	Viyana'da Kennedy-Kruşçev zirvesi; Kruşçev'in Berlin konusunda yeni "çıkış"ı.
Ağustos 1961	DDR, "Berlin Duvarı"nı inşa ediyor.
Ekim 1961	SBKP'nin 22. Kongresi.
Ekim-Kasım 1961	Berlin Krizi'nde yeni aşama: ABD ve SSCB silahlı güçleri karşı karşıya... Çatışma güçlükle önleniyor.
Şubat 1962	ABD'nin Küba'ya tümel ticaret ambargosu; Küba'nın ABD'deki varlıklarının dondurulması.[a]
Temmuz 1962	Küba'ya kısa ve orta menzilli Sovyet füzelerinin yerleştirilmesine başlanıyor.
Ekim 1962	Küba füze krizi: ABD Küba'yı ablukaya alıyor.
Kasım 1962	ABD Küba ablukasını resmen kaldırıyor.

[a] / Bu karar, Temmuz 1963'te daha da yaygınlaştırılacaktır.

Kaynak: Gaddis (2007: Bölüm 1-2); Sander (2016: 3/III-V, 4/ IV).

Mayıs 1949 bir başka açıdan da önemli bir dönemeçti; bu tarihte Batı Almanya'da Almanya Federal Cumhuriyeti (BRD) kuruldu. Ağustos 1949'da yapılan genel seçimlerin ardından Eylül 1949'da Konrad Adenauer başkanlığında muhafazakâr ve liberal partilerin koalisyon hükümeti oluştu. Kasım 1949'daki Petersberg Anlaşması ile Alman sınai tesislerinin sökülmesi ve/veya Almanya dışına taşınmasına ilke olarak son verildi.[109] Sovyetler'in BRD'nin kuruluşuna tepkisi, Ekim 1949'da kendi işgal bölgelerinde Alman Demokratik Cumhuriyeti'ni (DDR) kurdurmak oldu.

Bu tarihten epey sonra, Mart 1952'de Stalin Batılı müttefiklere gönderdiği bir "Not" ile iki Almanya'nın birleştirilmesini ve tarafsızlaştırılmasını önerdi; ama Batılı ülkeler taktik bir manevra saydıkları bu öneriyi reddettiler.

109 I.1.6'da özetlenen 1945-7 dönemi uygulamaları ile karşılaştırınız. Anlaşmaya rağmen, bazı küçük tesisleri sökme/taşıma eylemleri 1951'e kadar sürdü.

• *Tito - Stalin İhtilafı*

Tito ve Stalin'in Yunanistan ve Arnavutluk'taki komünist hareketlere karşı izlenecek tutum ve Balkan devletleri arasındaki siyasal ilişkiler konusunda ciddi görüş ayrılıkları vardı; Stalin Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) Avrupa'daki komünist partiler üzerindeki yönlendirici etkisini yitirmesini kesinlikle istemiyordu. Giderek tırmanan ihtilaf, Yugoslavya'nın Haziran 1948'de Kominform'dan ihracına yol açtı. Bunun ardından SBKP ve Doğu Avrupa'daki komünist partiler Tito'yu itibarsızlaştırma kampanyasını başlattılar ve kendi partilerinde "Titoizm"e yakın buldukları üyeleri tasfiyeye yöneldiler; Yugoslavya'daki Stalinistler ayaklanma girişimlerinde bulundular; 1949'da bir Macar-Sovyet askerî müdahalesinin eşiğine gelindi (Wettig, 2008:156-7). SSCB Yugoslavya ile Nisan 1945'te yaptığı Dostluk ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı Eylül 1949'da feshetti. Ülke içindeki gerilimleri kontrol edebilen, ama uluslararası ilişkilerinde yalnızlaşan Tito rejimi Batı'dan destek aramaya yöneldi; 1949'da başlayan küçük çaplı ABD ekonomik yardımları, 1950-3 döneminde artarak devam etti. 1951 sonundan itibaren ABD Yugoslavya'ya askerî yardım yapmaya da başladı. Bu açılıma rağmen Yugoslavya bağımsız ve özgün sosyalist çizgisini sürdürdü ve SBKP'nin siyasal tahakkümüne başarıyla meydan okuyan ilk sosyalist ülke oldu.[110]

• *Çin Devrimi*

SSCB, Çan Kayşek'in yönettiği Ulusalcı Çin Partisi'ne (*Kuomintang*, KMT) 1930'lu yıllardan beri verdiği desteği Ağustos 1945 tarihli Dostluk ve İttifak Antlaşması ile teyit etmişti. Hem Stalin, hem de Truman, KMT'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Çin'e egemen olabileceğini düşünmüşlerdi. Ancak Mao Zedong'un önderliğinde Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) başlattığı devrim hareketi, 1949'un sonlarına doğru tüm Çin anakarasında kontrolü ele geçirdi ve Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ilan edildi. Tayvan'a sığınan Çan Kayşek ve yandaşları burada (popüler yazında "Milliyetçi Çin" olarak anılan) Çin Cumhuriyeti'ni (ÇC) kurdular (Aralık 1949).

110 Yugoslavya, ABD ile yakınlaşma süreci içinde Batı güvenlik sistemi ile ilişkili Balkan Paktı'na (Şubat 1953 / Ağustos 1954) katılmakla birlikte bu paktın askerî bileşenine uzaklığını korudu (aşağıya bkz.).

ÇİZELGE I.6: SOĞUK SAVAŞ, 1963-79 / KÜÇÜK SİYASAL TAKVİM[a]

Ay/Yıl	Olaylar
Haziran 1963	Fransa, deniz kuvvetlerini NATO'nun Kuzey Atlantik filosundan çekiyor.
Ağustos 1963	Kısmi Test Yasağı Antlaşması (yürürlük: Ekim 1963). Fransa ve Çin antlaşmaya katılmıyor.
Kasım 1963	ABD Başkanı Kennedy'nin öldürülmesi. Başkanlık görevini yardımcısı Lyndon Johnson üstleniyor.
Nisan 1964	Johnson ve Kruşçev, eş-zamanlı açıklamaları ile nükleer silahların yapımı için gereken ham maddelerin üretimini azaltmayı planladıklarını ilan ediyorlar.
Ekim 1964	Leonid Brejnev, Kruşçev'in yerine SBKP Birinci Sekreterliği'ne geliyor; ÇHC'nin ilk atom bombası denemesi.
Nisan-Mayıs 1965	ABD askerî güçleri Dominik Cumhuriyeti'ni işgal ediyor.
Mart 1966	Fransa NATO'nun komuta yapısından çekileceğini bildiriyor (Gerçekleşme; Haziran 1966).
Ocak 1967	Çok-taraflı Dış Uzay Antlaşması.
Haziran 1967	Johnson ve SSCB Başbakanı Aleksey Kosigin'in Glassboro'daki zirve buluşması; ÇHC'nin ilk hidrojen bombası denemesi; Üçüncü Arap-İsrail Savaşı.
Temmuz 1968	Nükleer Yayılmanın Önlenmesi Antlaşması'nın imzaya açılması (yürürlüğe girişi: Mart 1970).
Ağustos 1968	Çekoslovakya'nın Varşova Paktı askerî güçleri tarafından işgali.
Ocak 1969	Richard Nixon, ABD Başkanı oluyor.
Mart 1969	SSCB ve ÇHC arasında sınır çatışmalarının patlak vermesi. Bu çatışmalar çeşitli bölgelerde Ağustos 1969'a kadar sürecektir.
Eylül 1969	SSCB / ÇHC sınır çatışmalarına son vermek üzere Kosigin ve ÇHC Başbakanı Çu Enlay'ının Beijing'de buluşması.
Ağustos 1970	SSCB ile BRD arasında Moskova Antlaşması.
Aralık 1970	BRD ile Polonya arasında Varşova Antlaşması.
Şubat 1971	Çok-taraflı Deniz Dibi Antlaşması.
Eylül 1971	Berlin için dörtlü mutabakat.
Ekim 1971	ÇHC, BM tarafından Çin'in meşru hükümeti olarak tanınıyor.
Şubat 1972	Nixon'un ÇHC'yi ziyareti.
Mayıs 1972	ABD ile SSCB liderleri arasındaki Moskova Zirvesi; Stratejik Silahları Sınırlandırma Antlaşması (SALT I); Anti-balistik Füze (ABM) Antlaşması.
Haziran 1972	Nixon'un ABD Başkanlığı'ndan çekilmesi ile sona erecek olan siyasal/hukuki krizin başlangıcı: Watergate olayı.
Aralık 1972	BRD-DDR Temel Antlaşması.
Haziran 1973	Brejnev'in ABD'de Nixon'u ziyaret etmesi; ABD ile SSCB arasında Nükleer Savaşa Engel Olma Antlaşması.
Eylül 1973	Şili'de Başkan Salvador Allende'nin CIA destekli bir askerî darbe ile devrilmesi. BRD ve DDR'nin BM'ye tam üyeler olarak kabulü.
Ekim 1973	Dördüncü Arap-İsrail Savaşı; Birinci Petrol Şoku.
Aralık 1973	BRD ile Çekoslovakya arasındaki Prag Antlaşması.
Haziran-Temmuz 1974	Moskova'daki ABD-SSCB zirvesi; Eşik Test Yasağı Antlaşması'nın imzalanması.
Temmuz 1974	Fransa'nın örgütten ayrılmasının ardından, SEATO resmen sona erdiriliyor. Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı.
Ağustos 1974	Watergate skandalının son aşaması: Nixon, ABD Başkanlığı'ndan istifa ediyor; yerini yardımcısı Gerald Ford alıyor.

ÇİZELGE I.6 (devam)

Ay/Yıl	Olaylar
Ocak 1975	ABD Başkanı Ford, Ticaret Reformu Kanunu'ndaki Jackson-Vanik değişikliğini onaylıyor.
Temmuz 1975	Apollo-Soyuz Test Projesi: ABD ile SSCB'nin ilk ortak uzay çalışması.
Ağustos 1975	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Nihai Senedi'nin imzalanması.
Eylül 1976	Mao'nun ölümü; yerini Hua Guofeng alıyor.
Ocak 1977	Jimmy Carter'in ABD Başkanlığı'na gelişi.
Nisan 1978	Afganistan'da Sovyet yanlısı Nur Muhammed Taraki ve destekçilerinin bir darbe ile iktidara el koyması.
Aralık 1978	Çin'de iktidar mücadelesi: Deng Şiyaoping'in ÇHC yönetiminde etkili konuma yükselmesi.
Ocak 1979	İran İslam Devrimi.
Haziran 1979	Viyana'da Carter-Brejnev zirvesi; SALT II Anlaşması.
Temmuz 1979	Nikaragua'da Sandinist Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin iktidarı ele geçirmesi; İkinci Petrol Şoku'nun tırmanmaya başlaması.
Eylül 1979	Afganistan'da Başkan Taraki, Başbakanı Hafızullah Emin tarafından devriliyor ve öldürülüyor.
Kasım 1979	İslamcı göstericilerin İran'da ABD Büyükelçiliği'ni basarak elçilik görevlilerini rehin alması[b].
Aralık 1979	SSCB'nin Afganistan'ı işgali; İkinci Petrol Şoku'nun zirveye ulaşması.

[a] / Vietnam Savaşı takvimi Çizelge I.7'de ayrıca verilmiştir.

[b] / Rehine krizi Ocak 1981'de çözülecektir.

Kaynak: Gaddis (2007: Bölüm IV-V); Sander (2016: 4/I; 5/ I-III).

Mao Zedong, devrim hareketinin nihai başarıya yaklaştığı Haziran 1949'da SSCB ile ittifak ilişkileri kurmak istediğini dile getirmiş; bu çıkışında hem ideolojik nedenler, hem de ABD'ye güven duymaması rol oynamıştı (Gaddis, 2007: 37-8). Stalin, Batı'ya karşı Asya'da ikinci bir "cephe" açma fırsatı veren bu davranışı cevapsız bırakmadı; ÇKP'yi devrim mücadelesinde açıkça desteklememekle yanlış yaptıklarını kabul etti. Mao'nun Aralık 1949'da başlayan uzun Moskova ziyareti Şubat 1950'de SSCB ve ÇHC arasındaki Dostluk, İttifak ve Karşıklıklı Yardım Antlaşması ile sonuçlandı. Antlaşmaya göre taraflardan biri, üçüncü bir ülkenin saldırısına muhatap olduğu takdirde, diğeri ona yardım etmeyi taahhüt etmekteydi.

ABD hükümeti, KMT'nin ABD'deki "Çin Lobisi" tarafından sahiplenilen "anavatanı kurtarma" istek ve umutlarına yakınlık göstermedi; ama KMT'nin sığındığı Tayvan'ı ÇHC'nin eline düşmekten korumak için askerî teçhizat ve uzman desteği sağladı. Bunun yanında ÇC, hem ABD, hem de Batılı ülkeler tarafından 1971'e kadar BM ve diğer uluslararası platformlarda Çin'in meşru temsilcisi sayıldı.

• *Kore Savaşı*

Japonya 1910'da imparatorluğuna ilhak ettiği Kore'yi II. Dünya Savaşı sonunda terk etmek zorunda kalmış, ülke ABD ve SSCB tarafından (38° enlem, ikisi arasındaki sınır çizgisini oluşturmak üzere) işgal edilmişti. İşgalin ardından Kuzey Kore'de Kim Il Sung'un komünist hükümeti kuruldu; Güney Kore'de BM gözetimi altında yapılan Mayıs 1948 seçimlerinin ardından Syngman Rhee Başkanlığa geldi.

ABD ve SSCB, Kore'nin tümünde tek bir devletin kurulması ve bunun ardından tüm işgal kuvvetlerinin ülkeden çekilmesi üzerinde mutabakata varmışlardı. 1948-9'da iki tarafın işgal kuvvetleri Kore'den çekildi; ama Güney ve Kuzey Kore'deki hükümetler ülkenin tek meşru hükümeti olma iddialarından ve bunu gerçekleştirmek amacı ile ülkenin diğer yarısını zorla ele geçirme heveslerinden vazgeçmediler.

Stalin, Kim Il Sung'un Güney Kore'yi ele geçirme planına olumlu yaklaştı; çünkü (ABD hükümeti kaynaklı beyan ve raporlara dayanarak) Doğu Asya'daki ABD savunma hattının Kore'den değil, Japonya'dan geçtiğini düşünüyor ve ABD'nin ÇC'ye mesafeli tutumundan, bu küresel gücün Doğu Asya'da yeni bir silahlı müdahaleye girişmek istemediği sonucunu çıkarıyordu (Gaddis, 2007: 42-3).

Kim Il Sung'un Güney Kore'yi işgal hareketi Haziran 1950'de başladı ve ABD (Stalin'in beklentilerinin aksine) BM Güvenlik Konseyi'nden kararlar çıkartarak 21 ülkenin katıldığı, ama yaklaşık 9/10'unu ABD'nin oluşturduğu çok-uluslu bir askerî gücü Güney Kore'yi savunmak üzere seferber etti.[111] Savaşın Ekim 1950'de Kuzey Kore aleyhine gelişmesinin ardından ÇHC silahlı kuvvetleri, Kuzey Kore yanında savaşa katıldılar. Kore Savaşı 1953'e doğru 38° enlem yakınlarında oluşan bir cephede kilitlendi ve Temmuz 1953'teki ateşkes anlaşmasıyla son buldu. II. Dünya Savaşı sonrasında iki küresel gücün birbirleriyle **doğrudan** değil, vekâleten (*by proxy*) çatıştıkları ilk savaş, böylelikle sona erdi.

• *ABD'nin Güvenlik Stratejisi*

Ocak 1949'da (Marshall'ın yerine) ABD Dış İşleri Bakanlığı'na gelen Dean Acheson, ABD ve Batı'nın kapsamlı bir Sovyet tehdidi ile karşı kar-

111 Gaddis (2007: 43)'e göre, Kore'ye müdahaledeki ABD kararlılığının başlıca nedeni, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan kolektif güvenlik sisteminin yapıtaşı saydığı BM'nin etkisizleştirilmesini önlemekti. ABD, BM Güvenlik Konseyi'nden Haziran-Temmuz 1950 tarihli ve 82-84 sayılı Kore Kararları'nı Sovyet vetosuna takılmadan geçirebildi; çünkü o günlerde SSCB temsilcisi Konsey toplantılarını boykot etmiş bulunuyordu. Boykotun nedeni, Çin'in BM organlarında ÇHC yerine ÇC görevlileri tarafından temsil edilmesiydi.

şıya olduğu kanısındaydı; Berlin Ablukası'nı, Sovyetler'in ilk atom bombası denemesini, Çin Devrimi'ni ve Kore Savaşı'nın patlak vermesini bu tehdidin somut kanıtları sayıyordu. Dolayısıyla ABD, SSCB ve yandaşlarını salt ekonomik ve siyasal önlemlerle çevrelemekle yetinmemeli, askerî üstünlüğünü de pekiştirmeliydi.

Bu görüşler ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Nisan 1950 tarih ve NSC-68 kodlu raporu ile destekleniyordu. Rapora göre, SSCB tüm dünyaya komünizmi yayarak başat küresel güç olma stratejisini izlemekteydi. Buna verilecek en uygun karşılık, "çevreleme"nin salt savunmacı olmaktan çıkarılarak etkinleştirilmesi ve saldırgan bir askerî hazırlığa girişilmesiydi. ABD yönetimince benimsenen ve izleyen iki onyılda ABD'nin güvenlik stratejisini biçimlendiren bu katı ve militarist yaklaşım, iki yıl içinde ABD savunma bütçesinin yaklaşık dört kat artması ve hidrojen bombasını geliştirme çalışmalarının hızlandırılması ile sonuçlandı.

Arrighi'ye (1994: 296-7) göre, savaş sonrasında Batı Avrupa'nın bütünleşmesi ve küresel ekonomik gelişmenin hızlanması, Marshall Planı ve diğer yardım programlarıyla sağlanandan çok daha fazla likiditenin uluslararası sisteme enjekte edilmesini gerektiriyordu. ABD savunma harcamaları ve askerî yardımlarındaki çarpıcı artışlar, bunu kolaylaştırdı. Böylelikle, (i) ABD'de yurtiçi talep canlı tutularak, ekonomik büyümenin dünyadaki "dolar kıtlığı" dolayısıyla yavaş artabilen ABD ihracatına bağımlı kalması önlendi; (ii) ABD ve Avrupa askerî güçleri arasındaki bütünleşme, ABD - Avrupa ilişkilerini tahkim etti; (iii) ABD'nin cömert bir dünya merkez bankası işlevini üstlenmesi, İkinci Kısım'da inceleyeceğimiz "Büyük Atılım"a (1951-68) önemli katkı sağladı.

1949-51 döneminde ABD'nin güvenlik ve savunma amaçlı faaliyetlerinin yasal çerçevesi önemli değişikliklere uğradı. Karşılıklı Savunma Yardımı Kanunu (Ekim 1949) ile askerî dış yardımların nasıl programlanacağı ve yürütüleceği yeni usullere bağlandı; anılan kanun Ekim 1951'de Karşılıklı Güvenlik Kanunu ile yenilendi. Eylül 1951 tarihli Karşılıklı Savunma Yardımını Kontrol Kanunu, SSCB ile ticaret ilişkisi olan tüm ülkelere ABD yardımını yasaklamaktaydı.

Ayrıca, ABD dış ticareti de Soğuk Savaş'ın gereklerine göre yönlendirildi. Örneğin, Şubat 1949'da yasalaşan ve geçerlilik süresi defalarca uzatılan İhracatın Kontrolü Kanunu, komünist ülkelere yapılacak ihracatı lisansa bağlıyor ve "stratejik" ürünlerin ihracını kısıtlıyordu; Ticaret Anlaşmalarının Teşmili Kanunu (Haziran 1951) ise Yugoslavya dışındaki tüm komünist ülkelere geçmişte verilen ticaret tavizlerini kaldırıyordu. ABD, ulusal mevzuatındaki diğer hükümleri de işleterek, özel şahıs ve

kurumların SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerini kredilendirmesini engelledi; tüm bu ticaret ve finans kısıtlarının Batılı ülkeler tarafından da uygulanması için ısrarlı çabalar harcadı. Böylelikle tüm Soğuk Savaş yıllarında komünist ülkelere karşı uygulanacak bir yaptırımlar sistemi oluştu; konjonktürel şartlara göre bu yaptırımlar sıkılaştırıldı veya gevşetildi (Spero ve Hart, 2003: 39-40).

• *Nükleer Silahlar*

ABD yönetimi ABD'nin atom bombasındaki teknoloji tekelinin 6-8 yıl süreceğini tahmin etmekte, böylelikle SSCB'nin Avrupa'daki konvansiyonel güç avantajını dengeleyerek, SSCB'den bazı siyasal tavizler koparabileceğini ummaktaydı.[112] Ancak Çizelge 1.4'teki takvimden izlenebileceği gibi bu tekel, beklenenden epey kısa sürdü. Sovyetler'in kendi atom bombasını geliştirmesi, ABD'yi üç opsiyonla karşı karşıya bıraktı: (i) konvansiyonel güçlerinin savaş yeteneğini yükseltmek ve gerektiğinde bunların SSCB çevresinde yerleşmesini kalıcı hale getirmek; (ii) atom bombaları stokunu SSCB'ninkine nicel ve nitel üstünlük sağlayacak tarzda geliştirmek; (iii) çok daha yüksek tahrip gücüne sahip termonükleer bomba (popüler deyişle, hidrojen bombası) üretmek (Gaddis, 2007: 35-6). Truman, bu üç opsiyonun tümünü benimsedi; doğal olarak, ABD'nin askerî harcamaları da çarpıcı ölçülerde arttı.

1945-53 döneminde Truman ve Stalin'in kayda geçmiş beyanları, her ikisinin de nükleer silahların yeryüzündeki insan varlığına son verebilecek büyük tahrip gücünü algıladıklarını gösteriyor (Gaddis, 2007: 25-58). Her iki küresel gücün de sahip olduğu ve kullanıldığında tümel savaşa yol açabilecek bir silah, onu olası bir savaşta tereddütsüz kullanma tehdidinin inandırıcılığı halinde uluslararası siyasetin bir aracı olabilirdi; aşağıda ele alacağımız gibi; gözlenen uygulama da bu yönde oldu.

I.4.2. 1953-62 Alt-dönemi

• *ABD Güvenlik Stratejinin Gözden Geçirilmesi*

Dwight Eisenhower, Ocak 1953'te ABD Başkanlığına geldiğinde birbiriyle bağdaştırılması güç iki amacın peşinde idi: Sovyet etki alanını sınırlama çabalarını (daha da yoğunlaştırarak) sürdürmek ve hem kamu harcamalarını, hem de vergi yükünü azaltarak bütçeyi dengelemek. Bu

112 Stalin, "Atom bombası şantajı Amerikan politikasıdır" dediğinde ABD'nin bu tutumunu çok iyi kavradığını göstermekteydi (Gaddis, 2007:26).

amaçlar, ABD'yi üç temel tercihten birine ağırlık vermeye zorluyordu: (i) Truman-Acheson yaklaşımına uygun olarak, konvansiyonel güçlere dayanmak; (ii) nükleer silahlar alanında ABD'nin üstünlük ve caydırıcılığını ön plana çıkarmak; (iii) Sovyet meydan okumalarına, askerî olmaktan çok, iktisadi önlemlerle, propaganda ile ve psikolojik savaş yöntemleriyle karşılık vermek. Benimsenen sentez, çevreleme stratejisinden ayrılmadan ikinci temel tercihe ağırlık vermek, ama ilkini de dışlamamak oldu.[113]

Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in "kitlesel karşılık" (*massive retaliation*, Ocak 1954) ya da "(hasmını) uçurumun kenarına itme" (*brinkmanship*, Ocak 1956) deyimleriyle betimlediği bu politika uyarınca ABD'nin nükleer savaş başlıklarının sayısı 1953'te 1000 dolayında iken, 1961'in ilk aylarında 18000'e yükseltildi; jet bombardıman uçakları, denizaltından atılan füzeler, kıtalar-arası balistik füzeler alanında çok önemli teknik ilerlemeler kaydedildi. ABD, bunlar yanında, örtülü istikşaf-istihbarat çalışmalarına da hız verdi; Temmuz 1956 - Mayıs 1960 döneminde U-2 casus uçaklarıyla yürütülen istikşaf çalışmaları daha sonra uzay uyduları aracılığıyla sürdürüldü (bkz. Çizelge I.5).

Eisenhower yönetimi, Sovyetler'in gelişmekte olan ülkelere siyasal ve ekonomik açılımını bir dizi savunma paktı ile sınırlandırmaya çalıştı.[114] Bunlar arasında, ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda arasındaki ANZUS ittifakı (Eylül 1951), Eylül 1954 tarihli Manila Paktı ve onun ardından kurulan Güney Doğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO, Şubat 1955), Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın taraf olduğu Balkan Paktı (Şubat 1953 / Ağustos 1954) ile Orta Doğu'nun kuzey kuşağındaki dört ülkeyi ve İngiltere'yi bir araya getiren Bağdat Paktı (Şubat 1955) anılmaya değer; ancak bu kümelenmelerin hiç biri NATO kadar işlevsel ve uzun ömürlü olamadı.[115] ABD, gelişmekte olan ülkelerde kendisinin ve / veya Batı ülkelerinin siyasal ve ekonomik çıkarlarına direnen hükümetleri istihbarat örgütlerinin düzenlediği komplolarla devirmekte tereddüt etmedi. Bu komploların başarıya

113 Eisenhower, nükleer silahların kullanımı ile ilgili nihai kararın siyasal otorite tarafından verilmesi, askerî hiyerarşinin tercihlerine, ya da (onun popülerleştirdiği deyim ile) "askeri-sınai kompleks"in ayartmalarına bırakılmaması konusunda çok duyarlı idi (LaFeber, 1992).

114 ABD, arka bahçesi saydığı Latin Amerika'da sosyalist akımların yayılmasını önlemek üzere daha erken davranmış, Nisan 1948'de Amerika Devletleri Örgütü'nün (OAS) kuruluşuna önayak olmuştu. OAS, Aralık 1951'de fiilen çalışmaya başladı.

115 ABD'nin telkinleriyle oluşturulan Balkan Paktı, 1954'ten sonra Yugoslavya ve SSCB arasındaki gerilimin azalmaya başlaması ve Türkiye ile Yunanistan'ın Kıbrıs konusundaki görüş ayrılıkları dolayısıyla işlevsizleşti ve 1960'da önce Yugoslavya, sonra da Yunanistan tarafından feshedildi. Bağdat Paktı'na (İngiltere dışında) taraf olan dört ülke Türkiye, Irak, İran ve Pakistan idi. Irak'ın Mart 1959'da çekilmesi sonrasında, pakt Merkezî Antlaşma Örgütü'ne (CENTO, Ağustos 1959) dönüştü.

ulaşanları arasında en iyi belgelenenler, İran'da Başbakan Muhammed Musaddık'ı (Ağustos 1953) ve Guatemala'da Başkan Jacobo Arbenz'i (Haziran-Temmuz 1954) iktidardan uzaklaştıran darbelerdir.[116]

Çin Hindi Savaşı'nda ateşkesi sağlayan Cenevre Anlaşması'nın ardından, ABD ekonomik yardımlar yaparak ve askerî danışmanlar göndererek Güney Vietnam'ı destekledi. 1961'den sonra ABD'nin Vietnam'daki çatışmaya nasıl geniş çapta katıldığını aşağıda ele alacağız.

Eisenhower yönetiminin "kitlesel karşılık" ilkesine dayanan Yeni Bakış (*New Look*) adlı güvenlik stratejisi, 1950'li yılların sonuna doğru yoğun eleştirilere konu oldu:

(1) Niteliği ne olursa olsun, her türlü tehdide nükleer karşılık verme iddiası inandırıcılığını yitirmişti;

(2) ABD dışındaki NATO üyeleri, nükleer silahların kullanımında söz sahibi olmak ve böylelikle ABD'nin manevra yeteneğini kısıtlamak istiyorlardı;

(3) Bu strateji, Üçüncü Dünya'daki kargaşa ve devrimlere ölçülü tepki verebilmeyi sağlayacak esneklikten yoksundu;

(4) SSCB'nin orta menzilli güdümlü füzelerini geliştirmesinden sonra ABD'nin nükleer savaş risklerine maruz kalması kaçınılmazlaşmıştı (Sander, 2016: 340-3).[117]

Bu kaygılarla hareket eden Kennedy, Mart 1961'de ABD Kongresi'ne Esnek Karşılık (*Flexible Response*) stratejisi taslağını sundu ve bu taslak kabul edildi. Esnek Karşılık stratejisine göre ABD'nin hayati çıkarları söz konusu olduğunda nükleer silahlar kullanılacak, bunun dışındaki durumlarda karşılaşılan saldırının önem ve ağırlığı ile orantılı tepki gösterilecekti. Bu tepkiler askerî ve askerî olmayan (diplomatik, siyasal, ekonomik, v.b.) çok geniş bir spektrumda yer alacak, saldırının "tırmanma"sı durumunda nükleer silah kullanma tehdidi aşamalı olarak devreye girecekti.[118]

Esnek Karşılık stratejisinin işlerlik kazanabilmesi için, nükleer silahlar dışında, konvansiyonel veya konvansiyonel olmayan askerî cihazlanmanın ve askerî personel gücünün artırılması gerekiyordu. Bu nedenle ABD yönetimi, nükleer silahların kullanılmasındaki son kararı kendi tekelinde tutarak, NATO'nun diğer üyelerinin ortak savunmaya katkılarını

116 Başarısız komplolara bir örnek olarak Suriye'deki "Project Straggle" girişimi (1956) ve onun devamı olan "Preferred Plan" (1957) zikredilebilir (Oyan - Altuntaş, 2016:429). Küba'daki Domuzlar Körfezi Operasyonu'nu (Nisan 1961) aşağıda ele alacağız.

117 Füze fırlatıcılarının yerlerinin saptanmasını güçleştiren teknolojik gelişmeler, ABD'ye bazı yeni imkân ve seçenekler sağlamış bulunuyordu.

118 Esnek Karşılık Stratejisi'nin Küba Füze Krizi'nde (Ekim-Kasım 1962) ve ABD'nin Dominik'e askerî müdahalesinde (Nisan-Mayıs 1965) ABD açısından başarıyla uygulandığı söylenebilir.

artırmaya çalıştı; böylelikle ittifak içindeki mutabakat ciddi ölçülerde sarsıldı.[119] NATO'nun Esnek Karşılık Stratejisi'ni benimsemesi, ancak Aralık 1967'de sağlanabildi.

• *SSCB'deki Gelişmeler*

Stalin'in ölümünü izleyen altı ayda Nikita Kruşçev, rakipleri arasından sıyrılarak SBKP Birinci Sekreterliği'ne yükselmeyi başardı ve iktidarını adım adım pekiştirdi.[120] Kruşçev'in Şubat 1956'daki 20. SBKP Kongresi'nde Stalin "kült"ünü ve onun liderliği altında yapılan yanlışlıkları şiddetle eleştirmesi, kısmen ülkenin siyasal hayatını görece serbestleştirme ve halkın geçim şartlarını iyileştirecek ekonomik reformlara gitme amaçlarını, kısmen de Stalinizm'e yakın rakiplerini saf dışı bırakarak siyasal güç ve meşruiyet kazanma arzusunu yansıtıyordu.

Stalinizm'in itibarsızlaştırılması ile eşzamanlı olarak, SBKP'nin dünya komünist hareketi üzerindeki kontrolünün da gevşemeye başladığı izlendi. Doğu ve Orta Avrupa ülkelerindeki (aşağıda değineceğimiz) 1956 olayları sonrasında SSCB'nin benimsediği yaklaşım, bu ülkelere iç ve dış politikalarında belirli bir özerklik tanımak, ama bu özerkliğin dünya komünist hareketinin birlik ve bütünlüğünü tahrip etmesine engel olmaya çalışmaktı. Blok içindeki birliği güçlendirme amacı ile 64 komünist partinin katıldığı Moskova Konferansı'nda (Kasım 1957) bu yaklaşım ön plana çıktı. Ancak SBKP'nin 21. Kongresi (Ocak 1959) ardından SSCB/Yugoslavya ilişkilerinin bozulması ve 22. Kongre'den (Ekim 1961) sonra Çin ve Arnavutluk komünist partilerinin SBKP ekseninden tümüyle uzaklaşması, komünist hareketin çok-merkezliliğe gidişini açıkça ortaya koydu (Sander, 2016: 370-95).

Kruşçev, Eisenhower yönetiminin güvenlik anlayışına benzer biçimde, SSCB'nin nükleer gücünü hızla geliştirme ve konvansiyonel askerî harcamalardan tasarruf etme eğilimindeydi. SSCB'nin yüksek tahrip gücüne sahip ilk hidrojen bombası Kasım 1955'te, ilk kıtalararası balistik füzesi Ağustos 1957'de, onun iktidar döneminde denendi. Tüm bu çabalara rağmen, 1962'de SSCB'nin nükleer bomba ve füze başlığı stoku, ABD'ninkinin yaklaşık 1/8'i dolayındaydı.

Kruşçev, SSCB'nin uzun menzilli füze kapasitesini abartarak, 1957-61 döneminde ABD'yi ve Batı'yı defalarca bir nükleer savaşla tehdit etti. ABD

119 Fransa'nın Haziran 1966'da NATO'nun askerî kanadından çekilmesi, bu sarsıntının somut tezahürlerinden biridir.

120 Kruşçev'in siyasal gücündeki artış, Mart 1958'de Başbakanlığı da üstlenmesiyle doruğa ulaştı.

yönetimi, istikşaf amaçlı casusluk faaliyetleriyle bu abartının farkına varmıştı; ama nükleer paritenin çok uzağındaki SSCB, ABD'nin başlatacağı bir nükleer savaşta bile, ABD'ye büyük kayıplar verdirebilirdi. Mevcut şartların değerlendirilmesi Kruşçev'i "nükleer caydırıcılık" tezine ve "barış içinde bir arada yaşama" anlayışına yaklaştırırken, ABD de iki küresel blok arasındaki iletişim kanallarını güçlendirmenin yararlarını kavradı; ABD ve SSCB liderlerinin katıldığı zirve toplantılarının düzenlenmesine başlandı (bkz. Çizelge I.5); böylelikle küçük gerilimlerin denetlenebilir sınırları aşarak büyük krizlere dönüşmeyeceği umuldu.

Kruşçev, gösterişli siyasal jestlere düşkünlüğüne rağmen, sosyalizmin üretkenlikte er-geç kapitalizmi aşacağına içtenlikle inanmış bir siyasetçiydi; onun "barış içinde bir arada yaşama" modeli bilim, kültür ve spor gibi şiddet içermeyen yarışma alanlarında sosyalizmin başarılarını vurguluyordu. Bu bağlamda, Sovyet uzay araştırmalarının Ekim 1957'de ilk yapay uydu Sputnik'i uzaya fırlatacak ve Nisan 1961'de dünya çevresinde ilk insanlı uzay uçuşunu gerçekleştirecek yetkinliğe ulaşması, ABD'de ciddi kaygılara ve SSCB'nin kazanımlarını aşacak kapsamda, iddialı bir uzay programının hazırlanmasına yol açtı.[121]

• *Avrupa'daki Gelişmeler*

Stalin sonrasında SSCB yönetimi, Batı Avrupa'da güç dengesini kendi lehine değiştirme amacından vazgeçmemekle birlikte, Avrupa'ya karşı daha esnek ve ılımlı bir tutum izlemeye başladı; Batı Avrupa Birliği gibi savunma odaklı, anti-Sovyet bir örgütlenmeye (Ekim 1954),[122] Batı Almanya'da işgale fiilen son verilmesine ve Batı Almanya'nın NATO'ya kabul edilmesine (Mayıs 1955) verdiği karşılık, NATO'nun kuruluşundan yaklaşık 6 yıl sonra Varşova Paktı'nın kurulmasıyla sınırlı kaldı.[123] SSCB'yi ve 7 Doğu Avrupa ülkesini bir araya getiren bu paktın kuruluş antlaşması, üye ülkeler arasında birleşik bir askerî komutanlık oluşturulmasını ve Sovyetler'in diğer üye ülkelerin topraklarında askerî birlik konuşlandırmasını öngörüyordu. Böylelikle SSCB, NATO'ya karşı savunma

121 Başkan Kennedy'nin inisiyatifi ile başlatılan Apollo Programı Ulusal Aeronotik ve Uzay İdaresi (NASA) tarafından 1961-72 döneminde yürütüldü ve bu program bağlamında iki Amerikalı astronot Temmuz 1969'da aya indirildi.

122 Batı Avrupa Birliği, Brüksel Antlaşması'nın (Mart 1948) oluşturduğu ittifak temeli üzerinde, Batı Almanya ve İtalya'nın da katılımı sağlanarak kuruldu (krş. I.2.4).

123 1952 / 54 Konvansiyonları, üç Batılı ülkenin Batı Almanya'da askerî güç bulundurma hakkını koruduğu için, işgali *de jure* sonlandırmamıştı. İşgali ortadan kaldıran nihai hukuki statü, 1990'da iki Almanya'nın birleşmesini tescil eden uluslararası antlaşmalardan sonra oluştu (bkz. von der Dunk ve Kooijmans, 1991: 510-25).

önlemleri almanın ötesinde, Doğu Avrupa'da istenmeyen siyasal gelişmelere müdahale etme imkânlarını pekiştirdi (Sander, 2016: 271-2).[124]

1955'te ve 1956'nın ilk aylarındaki esnek ve ılımlı Sovyet tutumunun başlıca tezahürleri şunlar oldu: (i) SSCB, Almanya'da nihai barışı Avusturya'daki barış antlaşmasının ön şartı saymaktan vazgeçerek, tarafsız ve işgalden arınmış bir Avusturya'yı kuran Mayıs 1955 tarihli Avusturya Devlet Antlaşması'nın önünü açtı; (ii) Yugoslavya ile siyasal ve ideolojik yakınlaşmayı sağladı (Haziran 1955); (iii) Temmuz 1955'teki (dörtlü) Cenevre Zirvesi'nde Batı'lı güçlerle diyaloga açık olduğunu gösterdi; (iv) "De-Stalinizasyon"un somut işareti olarak Nisan 1956'da Kominform'un faaliyetlerine son verildi.

1956'da SSCB, Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin Stalin-sonrası dönüşümünü yönlendirmekte iki ciddi başarısızlığa uğradı; Polonya ve Macaristan'da siyasal krizler yaşandı. Haziran-Temmuz 1956'da Polonya'daki gösteriler ve çatışmalar, görece bağımsız bir sosyalist çizgiyi savunduğu için PZPR'den ihraç edilen Gomulka'nın parti genel sekreterliğine gelmesi ve Polonya'nın komünist bloktan ayrılmayacağı güvencesinin verilmesi ile yatıştırılabildi. Ancak Macaristan'da Haziran 1953'te kurulan Mátyás Rákosi (MDP Sekreteri) / Imre Nagy (Başbakan) ikili yönetimi işlemedi; Nisan 1955'te Nagy "sağcı sapma" ve "hizipçilik"le suçlanarak Başbakanlık'tan ve MDP'den uzaklaştırıldı. Sovyetler'in baskısı ile Temmuz 1956'da MDP Sekreterliğine getirilen Ernö Gerö, Ekim'de Nagy'yi yeniden parti üyesi yaptı. Bundan kısa bir süre sonra başlayan ayaklanma ile yeniden Başbakanlığa gelen Nagy, çok partili bir demokratik sisteme geçme ve Macaristan'ı tarafsızlaştırma tasarılarını gerçekleştirme fırsatı bulamadan, Kasım 1956'daki Sovyet askerî müdahalesi ile devrildi ve Macar ayaklanması bastırıldı (Sander, 2016: 381-6).

1950'li yılların sonlarına yaklaşıldığında SSCB'nin Batı'ya karşı tutumunda bir sertleşme izlendi. Sander'e (2016: 311-3) göre bunun başlıca nedenleri, SSCB'nin (i) uluslararası siyasal konjonktürün kendi lehine değiştiği algısına varması; (ii) savunma ve uzay sanayilerindeki teknolojik gelişmelerinin kazandırdığı özgüven ve (iii) Orta Avrupa'da bir güvenlik kordonu oluşturma politikasında uğradığı başarısızlıktır. Bu değerlendirmeler ışığında yeni bir SSCB hamlesi için en uygun sahne, Soğuk Savaş'ın duyarlı anklavı Batı Berlin olabilirdi.

124 Söz konusu 7 Doğu Avrupa ülkesi Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Doğu Almanya, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'tur. Arnavutluk 1961'de fiilen, Eylül 1968'de resmen üyelikten çekildi.

İkinci Berlin Krizi Kasım 1958'de Kruşçev'in Batılı büyük ülkelere verdiği bir ültimatomla başladı. Bu ültimatomla SSCB, altı ay içinde Berlin serbest ve askerden arındırılmış bir kente dönüşmediği takdirde, Batılı ülkeler ve Batı Berlin arasındaki ulaşım ve haberleşmenin DDR kontrolüne bırakılacağını bildiriyordu. Mayıs 1959'da bu ültimatomun zaman sınırı kaldırıldı ve taraflar soruna müzakereler yoluyla çözüm aradılar; ama sonuç alınamadı. Kruşçev Haziran 1961'de hamlesini yineleyerek, talebi karşılanmadığı takdirde DDR ile ayrı bir barış antlaşmasına gidileceğini ve Batı Berlin'le ilgili (Haziran 1945 tarihli) dörtlü anlaşmaların hükümsüz sayılacağını ilan etti; Batı Berlin'e yönelen göçlerle ciddi insan gücü kayıplarına uğrayan DDR de Ağustos 1961'de Batı Berlin'in etrafına bir duvar ördü ve sınırı kapattı. Artan gerilim Batı-Doğu Berlin sınırında ABD ve Sovyet tanklarını çatışmanın eşiğine getirdi; bu olasılık ABD ve DDR liderleri John Kennedy ve Walter Ulbricht'in devreye girmesi ile önlendi.

İkinci Berlin Krizi'nde Batı Berlin ile Batılı ülkeler arasındaki ulaşım ve haberleşme kesintiye uğramadı; ABD ve müttefikleri Berlin Duvarı'nın inşasını protesto etmekle yetindiler.[125] SSCB, Ekim 1962'de işgal altındaki Berlin'in yönetimini düzenleyen Haziran 1945 anlaşmalarını tanımadığını ilan etti; buna karşılık Batılı devletler Batı Berlin'deki askerî ve sivil varlıklarında ısrarlı olacaklarını açıkça ortaya koydular.[126]

- *Çin - Sovyet Uyuşmazlığının Derinleşmesi*

1950'li yılların başlangıcında SSCB-ÇHC ilişkileri oldukça pürüzsüz yürütülüyor, iki ülkenin uluslararası sorunlara karşı aldığı konumlarda önemli bir ayrışma gözlenmiyordu. Çin'in Birinci Beş Yıllık Planı (1953-7), SSCB'nin teknik, ticari ve finansal destekleriyle uygulandı. Sovyet planlama deneyiminden izler taşıyan bu planla sanayi sektörlerinde kayda değer başarılara ulaşıldı; ancak tarımsal gelişme ve tarım sektöründeki yapılanma ÇHC önderlerini tatmin etmedi. ÇHC yöneticileri bu deneyimden belirli bir sınai olgunluğa sahip ülkeler için tasarlanmış, "geleneksel" Marksist yapısal dönüşüm modellerinin kırsal karakteri ağır basan Asya toplumlarına uygun düşmediği sonucunu çıkardılar ve İkinci Beş Yıllık Plan (1958-62) ile birlikte Büyük Atılım programını (1958-61) başlattılar. Yaklaşık 500 milyon köylünün 26000 komünde örgütlenerek yaşamasını ve

125 "Pek hoş bir çözüm değil; ama bir duvar, bir savaştan çok, çok daha iyidir" (ABD Başkanı Kennedy'nin sözlerini aktaran: Gaddis, 2007:115).

126 ABD Başkanı Kennedy, Ağustos 1963'te Batı Berlin'i ziyaret ederek bu kararlılığın altını bir kez daha çizdi.

üretmesini öngören Büyük Atılım, az gelişmiş bir toplumda komünizmin inşası için yeni bir model olma iddiasının ötesinde, ÇHC'nin komünist blokta önder ülke olma iddiasını da yansıtıyordu (Sander, 2016: 391-2).[127]

SBKP'nin 20. Kongresi ardından, SSCB ve ÇHC siyasal önderlerinin Marksist-Leninist ideolojiyi yorumlamakta ciddi görüş ayrılıkları içinde oldukları belirginleşmeye başladı. Mao Zedong SSCB'nin yürüttüğü de-Stalinizasyon kampanyasını aşırı buluyor, "barış içinde bir arada yaşama" yaklaşımının da komünizmin temel felsefesine ters düştüğünü ileri sürüyordu.[128] SBKP'nin 21. Kongresi'nde Sovyet ve Çin komünist partilerinin dünya komünizminin önderliği için yarışmaya başladıkları izlenmişti. Bu yarışma, 22. Kongre'de çatışma eğilimine dönüştü; ÇHC yönetimi 22. Kongre'den sonra Sovyet komünizmini "revizyonizm" olarak niteleyip şiddetle eleştirmeye başladı. Çatışma, 1962'de uluslararası düzleme taşındı. Mayıs 1951'den beri fiilen ÇHC'nin kontrolünde olan Tibet'te Mart 1959'da başlayan ayaklanma bastırılmış, Tibet'in dini lideri 14. Dalai Lama Hindistan'a sığınmıştı. Gerginleşen Hindistan - Çin ilişkileri Ekim-Kasım 1962'de iki ülke arasında sınır çatışmalarına yol açtı. ÇHC yönetimi SSCB'yi ve Varşova Paktı üyesi ülkeleri tüm bu gelişmelerde Çin'e karşı bir tutum benimsediklerini ileri sürerek şiddetle kınadı. Hindistan-Çin sınır savaşı geçmiş onyılların SSCB - Çin sınır ihtilaflarını çağrıştırarak ve tazeleyerek Çin - Sovyet uyuşmazlığına katkıda bulundu. Mao, aşağıda ele alacağımız Küba füze krizi dolayısıyla Kruşçev'i "maceracılıktan yola çıkıp boyun eğmeye gitmekle" suçladı, Kruşçev de Mao'yu nükleer savaş tahrikçiliği ile (Beschloss, 1991). Bardağı taşıran damla, nükleer silahların yaygınlaşmasını önlemek amacı ile ABD, SSCB ve İngiltere'nin Ağustos 1963'te Sınırlı Test Yasağı Antlaşması'nı imzalamaları oldu; Mao bunu Çin'in nükleer güce sahip olmasını engelleme amaçlı bir girişim olarak niteledi. 1963'ün sonuna gelindiğinde Çin-Sovyet çatışması, Soğuk Savaş'ın bundan sonraki aşamalarında kilit önem taşıyan parametrelerden birine dönüşmüştü (Lüthi, 2008:1). Bu çatışma, 1963 sonrasında Çin'in "Üçüncü Dünya"da komünizmin uluslararası önderliği için yarışmaya girmesi ile daha da keskinleşti (bkz. I.4.3).

127 Büyük Atılım Programı, uğradığı ciddi başarısızlıklar dolayısıyla 1960'da sona erdirildi (Gaddis, 2007: 111-2; 142).

128 Çin yönetimi, Doğu Avrupa'daki 1956 kalkışmalarının doğurduğu kaygılarla, 1957'de siyasal hayatı serbestleştirme girişimini başlattı ("Yüz Çiçek Yan Yana Açsın!"); fakat ÇKP'nin ve onun önderi Mao'nun kontrolünü zayıflattığı görülen bu girişim, kısa sürede sonlandırıldı. Mao'nun de-Stalinizasyon'un yanlış ve sakıncalı olduğu yolundaki kanısı, bu deneyim sonrasında daha da pekişti (Lüthi, 2008: 71-3).

• *Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) ve Soğuk Savaş*

Yukarıda ele alındığı gibi, kapitalizmin merkez ülkeleri (yani, "Birinci" Dünya) Soğuk Savaş'ın başlamasından birkaç yıl sonra belirli bir siyasal istikrara ulaşmıştı. Komünist blokta ("İkinci" Dünya'da) bir yandan komünist partilerin siyasetteki fiili tekeli, öte yandan fiili veya potansiyel Sovyet müdahalesi tehdidi ile istikrar sağlanmıştı. Oysa GOÜ'nün oluşturduğu "Üçüncü" Dünya, incelediğimiz tarih kesitinde büyük çalkantılar içindeydi. İki dünya savaşı ve bu savaşlar arasındaki yıllar, Avrupalı güçlerin Asya, Afrika ve Orta Doğu üzerindeki tahakkümünü sarsmış, sömürgeciliğin tasfiyesi kaçınılmaz bir siyasal gereklilik durumuna gelmişti. Dahası, ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasındaki küresel ekonomik düzen tasarımı, temelde, uluslararası ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesine dayanıyordu; bu tasarımda sömürgecilere münhasır ekonomik alanlara yer olamazdı (bkz. II.1.1). Soğuk Savaş, yükselen iki güç arasındaki rekabeti ilkin Avrupa'dan Asya'ya, daha sonra da tüm dünya ölçeğine yayarak sömürgeciliğe karşı mücadelenin sınır şartlarını etkiledi. Pek çoğu bağımsızlığını yeni kazanmış, ya da kazanmaya çalışan GOÜ, iki küresel güç önünde belirli bir konum seçme baskısıyla yüz yüze kaldı.

Yeni küresel statükonun koruyucusu olarak ABD'nin temel refleksi, GOÜ'deki devrimci ve radikal hareketleri Sovyet yayılmacılığının tezahürleri olarak görmek ve bu hareketleri kontrolü altında tutmaya çalışmaktı. SSCB ise GOÜ ile ilişkilerini pragmatik bir perspektifte ele alıyor, "çevre" deki ulusal kurtuluş mücadelelerini ve diğer ilerici hareketleri destekliyor, ama (en azından Soğuk Savaş'ın 1953-62 alt-döneminde) fiilen kontrol edebildiği alanları genişletmek için ısrarlı çabalar göstermiyordu (Hobsbawm, 1995: Bölüm 15).[129] İki küresel güç, GOÜ'yü kendi etki alanlarına çekmek için mali, askerî ve diplomatik yardımları özendiriciler olarak kullandı; bunlara ek olarak, ABD ittifak kurduğu GOÜ "tehdid"e uğradığında, ya da toplumsal/siyasal düzenini değiştirecek kararlara yöneldiğinde, çeşitli müdahalelere ve "zor"a başvurmakta tereddüt etmedi. Bu konuları I.5'te ele alacağımız için, burada sadece değinmekle yetiniyoruz.

• *Küba Füze Krizi (Ekim 1962)*

Küba'nın Ağustos 1960'da çoğu ABD kökenli yabancı sermaye kuruluşlarını ve yabancıların mülkiyetindeki varlıkları ulusallaştırma kararı alması, Küba-ABD ilişkilerinin hızla kötüleşmesine yol açmış, ABD bu

129 Örneğin, SSCB Küba Devrimi'nin (Aralık 1956 – Ocak 1959) gerçekleşmesine kayda değer bir katkı sağlamadı. Bu tutumun 1970'li yılların ortalarından itibaren değişmeye başladığını aşağıda göreceğiz.

karara önce kısmi (Ekim 1960), sonra tümel (Şubat 1962) ticaret ambargosu uygulayarak, Küba ile diplomatik ilişkileri keserek (Ocak 1961) ve Küba'nın ABD'deki varlıklarını dondurarak (ilk aşama: Şubat 1962; nihai aşama: Temmuz 1963) karşılık vermişti. ABD, çoğunluğu devrim karşıtı Kübalı mültecilerden derlenen ve Merkez İstihbarat Örgütü (CIA) tarafından desteklenip eğitilen para-militer bir grubu devrimci rejimi devirmek amacı ile Nisan 1961'de Küba'nın güneyindeki Domuzlar Körfezi'ne çıkarttı; ama bu operasyon kısa sürede başarısızlığa uğratıldı. Operasyon Fidel Castro önderliğindeki 26 Temmuz Hareketi'nin, Halkın Sosyalist Partisi'nin ve 13 Mart Devrimci Direktörlüğü'nün Bütünleşik Devrimci Örgütlenme'de (IRO) birleşmesini kolaylaştırdı; Mart 1960'da IRO, Küba Sosyalist Devrimi'nin Birleşik Partisi'ne (PURSC) dönüştü.

Domuzlar Körfezi Operasyonu'na ve SSCB'yi hedefleyen orta menzilli nükleer füzelerin İtalya ve Türkiye'ye yerleştirilmesine tepki gösteren Kruşçev, Küba'ya kısa ve orta menzilli nükleer füzelerin yerleştirilmesi konusunda Castro ile Temmuz 1962'de gizli bir anlaşmaya vardı. Castro, böylelikle ülkesini ABD'nin gelecekteki operasyonlarından koruyacağını umuyordu. ABD füzelerin yerleştirilmekte olduğunu Ekim 1962 ortalarında casus uçakları ile saptadığında, Küba'yı ablukaya alarak saldırı amaçlı silahların ve yeni gönderilecek füzelerin Küba'ya girişini engelleyeceğini ilan ve kurulmuş bulunan füze rampalarının sökülmesini talep etti.

ABD ablukasının baskısı altında yaklaşık iki hafta süren gergin bir pazarlığın ardından Sovyetler, füzeleri ve hafif bombardıman uçaklarını Küba'dan çekmeyi kabul etti. ABD de bunun karşılığında İtalya ve Türkiye'ye yerleştirdiği füzeleri çekmeye, doğrudan bir tahrik olmadıkça Küba'yı işgal etmemeye, Küba'nın Escambray Dağları'nda 1960'dan beri isyan başlatmış bulunan karşı devrimcilere (*Alzados*) desteğini kesmeye söz verdi.[130] Verilen sözlerin tutulmakta olduğunu gösteren somut işaretler üzerine ABD'nin Küba ablukası, Kasım 1962'de resmen kaldırıldı. Güçlükle savuşturulan ve dünyayı bir nükleer savaşın eşiğine getiren bu kriz, ABD ve SSCB arasında hızlı ve doğrudan iletişim kurulmasının gerekliliğini açıkça ortaya koydu ve iki ülkenin başkenti arasında "kırmızı" telefon hattı böylelikle tesis edildi (Haziran 1963). Küba füze krizini izleyen yıllarda iki küresel güç arasındaki gerilimleri azaltan bir dizi anlaşmaya aşağıda değineceğiz.

130 Türkiye'deki orta menzilli Jüpiter füzelerinin Nisan 1963'te tamamlanan sökülme süreci için, bkz. Erhan (2001: 681-5). Halperin vd.'ye (2006: 250-1) göre ABD Dışişleri Bakanlığı görevlileri, Başkan Kennedy'nin söz konusu füzelerin sökülmesi talimatını uygulamakta ayak sürümüşlerdir.

I.4.3. 1963-79 Alt-dönemi

• *Yumuşama (Détente)*

1962'deki Küba füze krizi, iki küresel güç arasındaki bir nükleer çatışmanın her an patlak verebileceğini göstermişti. Böyle bir olasılığı "Kesin Karşılıklı Yıkım"ın (*Mutually Assured Destruction*, MAD) çok yüksek düzeylere erişebileceği kaygısı azaltıyordu. MAD kavramlaştırması, tarafların hiçbiri nükleer savaşın yol açacağı yıkımdan kaçınamayacağına göre, bir nükleer savaşın olmayabileceğini ima ediyordu. Gerçekten de Soğuk Savaş döneminde küresel ölçekte bir nükleer savaş yaşanmadı. Küresel güç çatışmasının sistemik nedenleri tümüyle ortadan kaldırılamayacağından, amaçlanacak şey çatışmanın nasıl **yönetileceği** ile ilgili davranış kurallarının belirlenmesi olmalıydı. Söz konusu kurallar, iki küresel gücün doğrudan askerî çatışmalardan kaçınmasını, yerleşmiş etki alanlarına saygı göstermesini ve iki blok arasındaki siyasal/ekonomik sistem farklılıklarına anlayışla yaklaşmasını içerecekti. Böylelikle (küresel güç dağılımı örüntüsünün veri kabul edildiği varsayımı altında) istikrarlı ve öngörülebilir bir uluslararası ilişkiler düzeni kurulabilecekti (Gaddis, 2007:80; 198-9).[131]

Bu algılar, 1969-79 alt-dönemini karakterize eden "yumuşama"ya (*détente*) önemli katkıda bulundu ve özellikle stratejik silahların sınırlandırılması bağlamında bir dizi uluslararası anlaşmaya varıldı. ABD ve SSCB arasındaki iki yanlı anlaşma/antlaşmaların başlıcaları şöyle özetlenebilir (Sander, 2016: 453-5):

(1) Stratejik Silahları Sınırlandırma Ara Anlaşması (SALT I, Mayıs 1972). Bu anlaşma ile stratejik balistik füze fırlatıcılarının (SLBM) azami sayıları belirlendi.

(2) Anti-balistik Füze (ABM) Sistemlerini Sınırlandırma Antlaşması (Mayıs 1972).

(3) Nükleer Savaşa Engel Olma Antlaşması (Haziran 1973). Bu antlaşma ile ABD ve SSCB nükleer savaş riskini azaltmak üzere karşılıklı işbirliği ve bilgi alışverişi mutabakatına vardılar.

(4) Nükleer Testler için Eşik Antlaşması (Temmuz 1974). Bu antlaşma ile 150 kiloton'u aşan askerî nitelikteki nükleer testler yasaklanıyordu.

(5) Silahlanmanın Kontrolü için Vladivostok Zirvesi (Kasım 1974). SALT I Antlaşması'nda iki tarafın çeşitli nükleer silah stoklarındaki nicel

131 Anılan varsayım tarafların eşitsiz küresel güç dağılımını etkilemeye çaba harcamayacakları anlamına gelmiyordu. Nitekim 1950'li ve 1960'lı yıllarda SSCB'nin askerî harcamalar/GSYH oranını ABD'ninkinden genelde yüksek tutması, 1968-9'da iki tarafı nükleer pariteye yaklaştırdı; bu durum Kasım 1969'da başlayan SALT I müzakereleri için elverişli şartlar yarattı.

ve nitel asimetriyi giderecek hükümlere yer verilmemiş, bağımsız olarak birden çok hedefe atış yapabilecek nükleer taşıyıcıların (MIRV) ve bunlarla cihazlanmış ağır bombardıman uçakları veya füzelerin sayısı üzerine sınırlar konulmamıştı. Ford ve Brejnev'in imzaladıkları Vladivostok Anlaşması ile, her iki tarafın çeşitli nükleer silah kategorilerinden toplamda eşit ve belirli sayıda (*equal aggegate number*) bulundurabilmesi ilkesi getirilerek, bu boşluğun kapatılmasına çalışıldı ve yeni füze geliştirme programlarının yasaklanması öngörüldü.

(6) SALT II Antlaşması (Viyana, Haziran 1979). Bu antlaşma ile tüm nükleer fırlatma sistemleri, MIRV, ICBM ve SLBM'ye nicel ve nitel sınırlandırmalar getirildi. Aşağıda ele alacağımız gibi, SALT II Antlaşması, ABD ve SSCB'nin yasal organlarınca onaylanmadığı için yürürlüğe giremedi.

Çok yanlı antlaşmaların belli başlıları ise şunlardır:

(1) Atmosferde, uzayda ve su altında nükleer denemeleri yasaklayan Kısmi Test Yasağı Antlaşması (Ağustos 1963).

(2) Uzayda, Ay'da ve gezegenlerde nükleer ve kitlesel yıkım silahlarını kullanma ve depolamayı yasaklayan Dış Uzay Antlaşması (Ocak 1967).

(3) Nükleer silah yapımında teknoloji transferini yasaklayan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (Temmuz 1968).

(4) Deniz dibine ve yatağına nükleer ve kitlesel yıkım silahlarının yerleştirilmesini yasaklayan Deniz Dibi Antlaşması (Şubat 1971).

(5) Kimyasal ve bakteriyolojik silahların üretimi ve saklanmasını yasaklayan Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (Nisan 1972).

(6) Askerî amaçlarla çevrenin doğal yapısını değiştirmeyi yasaklayan sözleşme (Mayıs 1977).

Yumuşamanın kazanımları, sadece silahlanma yarışının frenlenmesi ve iki küresel gücün aşırı genişlemiş savunma bütçelerinde tasarrufa gidilmesi ile sınırlı kalmadı. İki blok arasındaki ticaret kayda değer ölçüde arttı.[132] Bölünmüş Avrupa'da ekonomik ve siyasal ilişkiler gelişti. Bu alandaki büyük ve tarihsel önem taşıyan adım, Temmuz-Ağustos 1975'te Helsinki'de toplanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) ile atıldı. Konferans'ta onaylanan Helsinki Nihai Senedi, ekonomik ve siyasal konulardan insan haklarına kadar uzanan geniş bir spektrumda Avrupa yakın geleceğinin bloklar arası işbirliği ve rekabet perspektiflerini tanımlıyordu.[133] Daha son-

132 Yumuşama yıllarında SSCB'nin Batı'dan büyük miktarlarda tahıl ithal etmesi, bu bağlamda zikredilmeye değer. Bilim ve teknoloji alanındaki ilginç bir işbirliği örneği Apollo-Soyuz Test Projesi ile girişilen ABD-SSCB ortak uzay çalışmasıdır (bkz. Çizelge I.6).

133 Helsinki Nihai Senedi içeriğinin özlü bir sunumu için bkz. Sander (2016: 457-60).

ra Nihai Senet ilkelerinin uygulanışını izleme konferansları belirli aralıklarla toplanmaya başladı; Aralık 1994'te AGİK örgütsel bir yapı kazanarak kurumsallaştı (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, AGİT).

Ocak 1977'de ABD Başkanlığı'na gelen Jimmy Carter ile onun Dışişleri Bakanı Cyrus Vance ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniev Brzezinski'nin görev döneminde ABD dış politikası değişmeye başladı. Carter yönetimine göre ABD yumuşama uğruna SSCB'ye çok ödün vermiş, askerî strateji açısından SSCB'nin ABD ile denklik (hatta Avrupa'da üstünlük) sağlamasını engelleyememişti. Bu gidişi durdurmak üzere NATO güçlendirilmeli; ABD'nin Batı Avrupa, Japonya ve ÇHC ile ilişkilerine önem ve ağırlık verilerek Sovyetler iki cepheden sıkıştırılmalı; iç ve dış politikasını değiştirmeye zorlanmalı, SSCB'deki insan hakları ihlallerine şiddetle karşı çıkılmalıydı (Sander, 2016: 478-83).[134] SSCB'nin 1977'de Avrupa'ya orta menzilli ve hedefi vurmakta daha duyarlı SS-20 füzelerini yerleştirmesine ve stratejik dengeyi bozmasına Carter'in verdiği karşılıklar, 1978'de ABD savunma harcamalarının reel olarak % 3 artırılması talimatını vermesi (Halliday, 1986: 11) ve NATO'yu harekete geçirerek, Aralık 1979'un ilk günlerinde Pershing II ve Cruise füzelerini Batı Avrupa'ya yerleştirme kararını aldırması oldu. ABD Senatosu'nda onay bekleyen SALT II Antlaşması Carter tarafından geri çekildiğinde yumuşama (ve Soğuk Savaş'ın birinci evresi) sona ermişti. Her hâlükârda, Carter yönetimi uluslararası ilişkilerde yeterince kararlı davranmadığı, İran İslam Devrimi, İkinci Petrol Şoku ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali gibi uluslararası krizleri yönlendirmeyi başaramadığı gerekçesi ile ABD içinde yoğun eleştirilere muhatap oldu. Ocak 1981'den sonra ABD'nin dış politikası, ilk basın toplantısında "Yumuşama, Sovyetler Birliği'nin amaçlarını izlemek için kullandığı tek yönlü bir yol olmuştur" diyen ve ABD'nin askerî gücünü artırmayı taahhüt eden yeni başkan Ronald Reagan'ın yönetiminde yürütülecektir.

Özetle, yumuşama uluslararası istikrarı ideolojik ve ahlaki kaygıların önüne koyarak Soğuk Savaş'ı coğrafi mekânda "dondurmuş"tur. Ancak 1963-79 alt-döneminde uluslararası krizlerin sıklık ve şiddetinin daha önceki alt-dönemlerdekine kıyasla azalmış olması önemli bir kazanım sayılmalıdır (Gaddis, 2007:198).

134 Başkan Ford, 1974 tarihli Ticaret Kanunu'nda Kongre'nin oybirliği ile yapılan Jackson-Vanik değişikliğini Ocak 1975'te onaylamak zorunda kaldı. Söz konusu değişiklik, ülkeden göçme özgürlüğünü kısıtlayan ya da yasaklayan bir "piyasasız ekonomi"ye en çok kayırılan ülke statüsü tanınmamasını ve Eximbank kredilerinin açılmamasını öngörüyor; insan hakları ile jeopolitiği ilişkilendiriyordu (Gaddis, 2007: 182-3).

• *Çekoslovakya'nın İşgali ve Brejnev Doktrini*

Çekoslovak Komünist Partisi (KSČ), Ocak 1968'de partinin birinci sekreterliğine gelen Alexander Dubček'in önderliğinde siyasal ve ekonomik hayatı serbestleştirici reformlara yöneldi. Mart 1968'de basın ve medya üzerindeki sansürü kaldıran kararnameler çıkarıldı ve Parti Merkez Komitesi, Nisan 1968'de "Eylem Programı" adı verilen bir önlemler kümesini benimsedi. "Eylem Programı"na göre (i) KSČ'nin siyasal tekeli altında etkinliğini yitirmiş olan Ulusal Cephe (NF) canlandırıldı, böylelikle düşünce ve ifade özgürlüğü doğrultusunda bir adım daha atıldı; (ii) dış seyahatler serbestleştirildi; (iii) kişisel haklar ve mülkiyet haklarına tanınan yasal güvenceler genişletildi; (iv) geçmiş yıllarda takibata uğrayıp mağdur olmuş siyasetçi ve aydınların itibarının iadesi öngörüldü. Programda KSČ'nin siyasetteki yönlendirici rolü reddedilmiyor, ancak partinin öncülüğü halkın ve emekçilerin gönüllü işbirliği ve rızasına dayandırılıyordu (Agnew, 2004: 252-60).

Eylem Programı'nın iktisadi önlemleri, Ota Šik başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan ve Ocak 1965'te KSČ Merkez Komitesi'nce kabul edilen, ama etkili bir biçimde uygulanamayan "Yeni İktisadi Yönetim Sistemi"ne dayandırılmıştı. Bu sistemde üretim ve fiyat kararları işletmelerin inisiyatifine bırakılmak ve merkezî planlamanın rolü azaltılmak isteniyor, küçük özel girişimlere izin veriliyordu.[135] Reformcuların iktidarda olduğu çok kısa sürede sistemin işletilebilmesi için fazla mesafe alınamadı.

Çekoslovakya'da sivil toplum kuruluşlarının ve aydınların çoğunluğu bu reformları destekledi. Buna karşılık SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerindeki yönetimler ve komünist partiler, Mart 1968'den itibaren, çeşitli vesilelerle kaygı ve eleştirilerini dile getirdiler. Çekoslovak siyasi önderleri gelişmelerin KSČ tarafından kontrol altında tutulduğunu, KSČ'nin hem "dogmatizm"le, hem de "sağcı tehdit"le mücadele ettiğini belirterek eleştirileri cevapladılar; ama açıklamaları komünist blokta fazla inandırıcı bulunmadı. Ağustos 1968'in ilk günlerinde SSCB, DDR, Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve Çekoslovakya'nın temsilcileri Bratislava'da toplanarak ortak bir deklarasyon yayınladılar. Anılan deklarasyonda, tekil ülkelerin sosyalizmi gerçekleştirmekte kendi özgün yollarını seçebile-

135 Söz konusu komisyon, ekonominin ademimerkezileştirilmesini öngören 1958 reform tasarılarının terk edilmesi ve Üçüncü Beş Yıllık Plan (1961-5) uygulamasında izlenen ciddi başarısızlıklar dolayısıyla toplanmıştı (Agnew, 2004: 246-50). Bu komisyon çalışmasının SSCB ve Doğu Avrupa'daki ekonomik reform girişimleri ile az-çok eşzamanlı olduğu görülüyor; çünkü 1960'lı yılların başında bu ülkeler geçmiş onyılda eriştikleri hasıla artış temposunu yitirmeye başlamışlardı (Hobsbawm, 1995: 400). Kapsamlı bir değerlendirme için, bkz. Boratav (1973).

cekleri kabul edilmekle birlikte, "burjuva ideolojisi"ne ve "sosyalizm karşıtı güçler"e karşı mücadelenin gerekliliği de vurgulanıyordu. Bratislava Deklarasyonu'nu izleyen günlerde Brejnev'in Dubček'e yaptığı uyarılar ile DDR ve Macaristan liderleri Walter Ulbricht ve Janos Kadar'ın ziyaretlerinden olumlu bir sonuç elde edilemedi. 20-21 Ağustos 1968'de beş Varşova Paktı ülkesinin (SSCB, DDR, Polonya, Macaristan ve Bulgaristan'ın) askerî birlikleri Çekoslovakya'yı işgal ettiler; işgale direnmeme talimatı alan Çekoslovak ordusunu kısa sürede devre dışı bıraktılar. Avrupa'da II. Dünya Savaşı sonrasındaki en büyük askerî harekât olan bu işgalde 1956 Macar Kalkışması'nı bastırmak için kullanılanın yaklaşık iki katı askerî güç kullanıldı (Agnew, 2004: 260-2).

Kasım 1968'de Polonya Birleşik İşçiler Partisi (PZPR)'nin 5. Kongresi'ne katılan Brejnev, Çekoslovakya'ya askerî müdahaleyi şöyle gerekçelendirdi: Sosyalizme düşman güçler, bir sosyalist ülkeyi kapitalizme doğru yönlendiriyorsa, bu sadece o ülkenin sorunu değildir; tüm sosyalist ülkelerin ortak sorunudur. "Brejnev Doktrini" adıyla anılan bu siyasal tutum, SSCB'nin 1980-1 Polonya krizine müdahale etmemesi ile fiilen sona erecektir.

Reformcu kadroların KSČ'den ve yönetim aygıtından tasfiyesi aşamalı olarak gerçekleştirilebildi. Destekçilerini yitiren Dubček Nisan 1969'da KSČ Birinci Sekreterliği'nden ayrılmak zorunda kaldı ve Haziran 1970'te partiden ihraç edildi. Mayıs 1970'te SSCB ve Çekoslovakya arasında yeni bir Dostluk ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın imzalanması ve KSČ'nin (Ağustos 1958'deki olağanüstü 14. Kongre Kararlarını hükümsüz kılan) 14. "resmi" kongresi (Mayıs 1971) ile Doğu Avrupa'nın o döneme özgü siyasal sözlüğünde "normalleşme" olarak tanımlanan süreç sona erdi.[136]

Paradoksal bir biçimde Çekoslovakya'da farklı bir sosyalizm arayışının sonu, Moskova merkezli uluslararası komünist hareketin nihai çözülüşü ile eş-zamanlıydı (Hobsbawm, 1995:448). Bu tarihten sonra Batı Avrupa'nın başlıca komünist partileri PCF ve PCI, Avro-komünizm'e yönelerek SBKP ile aralarına belli bir mesafe koymaya başladılar; Avro-komünist eğilimli kesim, Yunanistan Komünist Partisi'nden (KKE) koparak ayrıca partileşti (KKE / Es.); Doğu Avrupa'dakiler siyasal yelpazenin tam kopuş (Yugoslavya) ile tam sadakat (Bulgaristan) uçları arasına yerleştiler. ÇKP ve Arnavutluk Komünist Partisi ise Ekim 1961'deki 22. Kongre'den itibaren SBKP'den kopmuş bulunuyorlardı.

136 Brejnev'in "Sosyalizmin Düşmanlarına Karşı Zafer Kongresi" olarak adlandırdığı bu kongreye Brejnev yanında (Çekoslovakya işgaline katılan) diğer dört Varşova Paktı ülkesinin liderleri de katıldı (Agnew, 2004:273).

• *Ostpolitik*

Eylül 1949 - Kasım 1966 döneminde CDU / CSU blokunun oluşturduğu BRD hükümetleri dış politikada "birleşik, fakat geleceği belirsizliklerle yüklü bir Almanya" yerine, "ABD ve NATO koruması altında, Batı dünyasına bağlı bir Batı Almanya" vizyonunu benimsemişlerdi. Yurtiçi ve küresel duyarlılıklar önünde, iki Almanya'nın yakınlaşmasını öngören temas ve müzakerelere karşı çıkılmıyordu; ama bu temas ve müzakerelerin başarıya ulaşması için çaba harcanmıyordu. Aksine, Eylül 1955'te Şansölye Adenauer'in parlamentoda atıfta bulunduğu Hallstein Doktrini'ne göre bir ülkenin DDR ile diplomatik ilişki kurması BRD'ye karşı dostça olmayan bir tutum sayılmaktaydı.[137] DDR yönetimi de, komünist blok içinde ve özellikle SSCB ile ilişkilerinde kendisine siyasal manevra imkânları sağladığı için, bölünmüşlüğe kesin karşı değildi.

BRD'nin tutumu, Aralık 1966-Ekim 1969 döneminde ülkeyi yöneten "Büyük" (Hristiyan Demokrat-Sosyal Demokrat) Koalisyon hükümetinin görev süresinde değişmeye başladı. Yumuşamanın Alman ulusal çıkarlarına dönük bir tehdit olmadığı, aksine kalıcı bir Avrupa barışının vazgeçilmezi olduğu düşüncesi kabul görür hale geldi. Koalisyonun Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Willy Brandt'in inisiyatifi ile 1967'de biçimlendirilen Yeni Doğu Politikası (*Neue Ostpolitik*, ya da kısaca *Ostpolitik*) üç temel öğeye dayanıyordu: (i) SSCB ile diyalog; (iii) Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerin normalleştirilmesi; (iii) DDR ile ilişkilerin (onu ayrı bir siyasal varlık olarak tanımaksızın) geliştirilmesi (Sander, 2016: 356-60).

Ostpolitik, Brandt'ın Kasım 1969'da SPD/FDP koalisyon hükümetinin başbakanlığına gelişiyle ivme kazandı; ABD ve Fransız yönetimlerinin bu politika ile ilgili tereddütleri giderildi; Avrupa ve dünya barışı için hayati önem taşıyan dört uluslararası antlaşma yapıldı: (i) SSCB ile BRD arasında Moskova Antlaşması (Ağustos 1970); (ii) BRD ile Polonya arasında Varşova Antlaşması (Aralık 1970); (iii) BRD ile DDR arasında Temel Antlaşma (Doğu Berlin, Aralık 1972); (iv) BRD ile Çekoslovakya arasında Prag Antlaşması (Aralık 1973). Bu antlaşmaların ortak ilkeleri devletler arasındaki ilişkilerde kuvvete başvurulmaması, Avrupa'da Potsdam Konferansı ile oluşmuş bulunan uluslararası sınırların kabulü ve bu sınırlar içinde ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesiydi. İki Almanya arasındaki temel antlaşmada, bu genel ilkelere ek olarak BRD ve DDR'nin

137 Hallstein Doktrini'nin aşırı uçtaki iki uygulaması, DDR'yi tanıyan Yugoslavya ve Küba ile diplomatik ilişkilerin (sırasıyla) Ekim 1957 ve Ocak 1963'te kesilmesiydi. BRD yönetimi, bu tür önlemlere yaygın bir biçimde başvurmayacak esneklik ve sağduyuya sahipti.

birbirlerini uluslararası düzlemde temsil etme iddiasında bulunmayacaklarına ve kendi aralarında büyükelçilikler değil, daimi temsilcilikler tesis edeceklerine ilişkin hükümler de yer aldı. BRD, temel antlaşmanın gelecekte iki Almanya'nın birleşmesini engellemeyeceği yolundaki görüşünü DDR'ye ayrı bir nota ile bildirdi.[138]

Bu antlaşmalar Berlin için Dörtlü Mutabakat (Eylül 1971) ve iki Almanya'nın ayrı ayrı BM tam üyeliğine kabulü (Eylül 1973) ile birlikte, yumuşamanın tarihsel önem taşıyan kazanımları oldu.

• *Çin-Sovyet Çatışması / Yeni Boyutlar*

ÇKP, *Uluslararası Komünist Hareketin Genel Çizgisi Üzerine Öneriler* (Haziran 1963) ile SBKP de buna cevaben kaleme alınan *SBKP'nin Açık Mektubu* (Temmuz 1963) ile Çin-Sovyet ideolojik ihtilafındaki konumlarını belirlemişlerdi. Bu bildiri/açık mektup çekişmesi, Eylül 1963-Temmuz 1964 döneminde Çin basınında çıkan makalelerle ve SBKP Merkez Komitesi'nin ÇKP'deki muhatabına yolladığı Kasım 1963 tarihli mektupta sürdü.

Kruşçev'in Ekim 1964'te SBKP Birinci Sekreterliğinden uzaklaştırılması sonrasında Moskova'yı ziyaret eden ÇHC Başbakanı Çu Enlay, SSCB'nin dünya siyasetine bakışında bir değişiklik olmadığı izlenimi ile ülkesine döndü; bu şartlarda SSCB ve ÇHC ilişkilerinde bir iyileşme olasılığı ortadan kalktı. Böylelikle iki ülke arasındaki rekabet, GOÜ (ve özellikle Bağlantısızlar Hareketi içinde yer alan GOÜ) ile yeni ilişkiler ve ittifaklar arayışı üzerinde yoğunlaştı.

1966 yılında SSCB'nin Asya'daki etkinliğini artırıcı bazı girişimlerde bulunması, ÇHC yönetimi tarafından ABD'nin işbirliği ile ÇHC'yi çevreleme politikasının tezahürleri olarak algılandı ve iki ülkenin ilişkileri giderek daha da gerginleşti.[139] Mao'nun ÇHC yönetiminde ve ÇKP'de bürokratik katılaşmayı kırmak amacı ile başlattığı Kültür Devrimi (1966-76) de uluslararası komünist hareket içindeki ideolojik "kamplaşma"ya kat-

138 II. Dünya Savaşı sonrasındaki sınırların resmen kabulü ve BRD'nin (yıllarca sürdürdüğü) Alman halkının tek ve meşru temsilcisi olduğu iddiasından vazgeçilmesi, temel antlaşmanın kotarılması sırasında BRD iç siyasetinde büyük çalkantılar yarattı; bazı SPD ve FDP milletvekillerinin CDU'ya katılmaları ve/veya hükümete güvenoyu vermeyeceklerini ilan etmeleri üzerine Brandt, parlamentodaki çoğunluğunu yitirdi; ama güvensizlik oyu ile düşürülemedi. Kasım 1972 erken genel seçimleri Brandt'ın zaferi ile sonuçlandığında Temel Antlaşma'nın imzalanması ve Federal parlamentoda onaylanması (Mart 1973) önünde engel kalmamıştı.

139 Bu girişimlerin başlıcaları şunlardı: (i) SSCB ile Moğolistan arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması (Ocak 1966); (ii) SSCB'nin Kuzey Vietnam'a yaptığı ekonomik ve askerî yardımı artıran anlaşma (Ocak 1966); (iii) Sovyet arabuluculuğu ile gerçekleşen Hindistan-Pakistan barışı (Ocak 1966); (iv) SSCB ile Japonya arasında iyi ilişkiler kurulması ve bir ticaret anlaşması imzalanması (Temmuz 1966). Çin-Sovyet çatışması dolayısıyla, ÇHC'nin (SSCB'den sürekli destek alan) Kuzey Vietnam'la ilişkileri her zaman sorunlarla yüklü oldu.

kıda bulundu. Böyle bir zemin üzerinde uzak geçmişten arta kalan sınır ihtilaflarının tazelenmesi sürpriz sayılamazdı. 1966'da ÇHC yönetimi Aigun Antlaşması (Mayıs 1858) ve Peking Konvansiyonu'nun (Ekim 1860) belirlediği Çin İmparatorluğu-Çarlık Rusyası sınırları ile Çin'e büyük bir haksızlık yapıldığını ileri sürmeye başladı (Sander, 2016: 391). SSCB bu iddiaları duymazdan gelmekle birlikte, 1968'de Çin-Sovyet sınırındaki askerî gücünü artırdı ve sonunda Çin-Sovyet sınır çatışmaları patlak verdi (Mart - Eylül 1969). Eylül 1969'da iki tarafın başbakanları Kosigin ve Çu Enlay, Beijing'te görüştüler; bu görüşmelerin ardından Ekim 1969'da sınır çizgisini belirleme amaçlı temaslar başlatıldı. Bu temaslar sınır ihtilaflarını ortadan kaldırmamakla birlikte, iki ülke arasında epeydir tıkanmış olan diplomatik iletişi kanallarının açılmasına katkıda bulundu.

1970-1'de ÇHC yönetimi, Kültür Devrimi'nin ülkede yarattığı kaotik ortamla baş etmeye çalışırken, bununla eş-zamanlı olarak hem ABD, hem de SSCB ile gerilimleri tırmandırma politikasının sürdürülemeyeceği görüşüne yaklaşmıştı. SSCB "yakın tehdit" olarak algılandığından, "uzak tehdit" ABD ile pragmatik bir yakınlaşma aranabilirdi. Bu algı değişikliği ABD'de çok gecikmeden fark edildi. Temmuz 1971'de ABD Dış İşleri Bakanı Henry Kissinger, Beijing'i gizlice ziyaret ederek Şubat 1972'deki Nixon-Mao buluşmasının hazırlıklarını başlattı. ABD ve SSCB yönetimleri, bu adımı SALT I Antlaşması'nın imzalandığı Nixon - Brejnev Zirvesi (Moskova, Mayıs 1972) ile dengeleyerek, küresel "yumuşama"dan vazgeçilmediğini teyit ettiler.

Bu iki adım, iki kutuplu dünya siyasetine yeni ve önemli bir aktörün katıldığını ve Soğuk Savaş'ın belirli bir nitel dönüşüme uğramakta olduğunu simgeliyordu. 1970'li yıllarda Çin-Sovyet ilişkilerinde kayda değer bir iyileşme olmadı; iki ülke arasındaki ideolojik rekabet Afrika, Orta Doğu ve Güney Doğu Asya'da şiddetlenerek devam etti (aşağıya bakınız). Bu bölgelerde SSCB hangi devleti/siyasal partiyi/paramiliter örgütü destekliyorsa, ÇHC'nin onun karşıtını desteklemesi olağandı. Ülkesel çıkarların savunusu bağlamında bu çatışmacı politikalar işlevsel olmayı sürdürse de, iç politika açısından SSCB/Çin ideolojik çatlağı 1970'li yılların sonunda siyasal önemini yitirmeye başlamıştı. SSCB'de ekonomik reform gerekliliği öncelik kazanır ve piyasa güçlerine açılmanın çeşitli yöntemleri tartışılırken, ÇHC'de Deng Şiyaoping yönetimi Kültür Devrimi'nin büyük bir başarısızlık olduğunu, bundan böyle ekonomide modernleşmeyi ve verimliliği özendiren "pragmatik" ilişkilerin güçlendirileceğini vurgulamaktaydı. Bu gelişmeler önünde Marksizm'den sapma/revizyonizm, v.b. soyut suçlamaların inandırıcılığı azalıyordu.

- *Vietnam Savaşı*[140]

Çin anakarasında komünistlerin iktidarı ele geçirmesi ve Kore Savaşı ardından, ABD yönetimi Güney Doğu Asya'yı komünizmi çevreleme politikasının yeni bir uygulama alanı olarak görmeye başlamıştı. Bu nedenle ABD, Cenevre Anlaşması (Mayıs 1954) ile Vietnam'dan çekilen Fransa'nın yerini (Güney Vietnam'daki yandaş rejimleri destekleyerek) doldurmaya yöneldi. Yine de Eisenhower'in başkanlık döneminin son yılı olan 1960'da Güney Vietnam'daki ABD askerî varlığı yaklaşık 1000 askerî danışmanla sınırlı idi.

Kennedy döneminde Güney Vietnam'daki Diem yönetiminin Ulusal Kurtuluş Cephesi (NLF) kalkışması ile başa çıkamadığı izlendi ve bölgeye sınırlı bir ABD askerî gücü gönderilerek istenilen sonucun alınabileceği düşünüldü;[141] böylelikle 1963 sonunda ABD'nin Güney Vietnam'daki asker mevcudu yaklaşık 16 bin'e ulaştı. ABD, başarısız bulduğu Diem'i iktidardan düşürecek bir askerî cuntaya "yeşil ışık" yaktı; Diem, cuntanın Kasım 1963'teki darbesinde öldürüldü.

Kasım 1963'te Kennedy'nin öldürülmesinden sonra ABD Başkanlığını üstlenen Johnson, yüksek kademedeki askerî görevlilerin telkinleri ile ABD hava kuvvetleri daha geniş ölçüde kullanılır ve muharip kara birlikleri sayıca artırılırsa savaşın kazanılacağı umuduna kapıldı.[142] Mart 1965'ten itibaren ABD muharip güçleri Güney Vietnam Ordusu (ARVN) yanında askerî çatışmalara taraf hale geldi.[143] Kuzey Vietnam'ın şiddetle bombalanması ve ABD askerî varlığının 1967'de 486 bin kişiye yükselmesine rağmen, soruna askerî bir çözüm getirilemediği (Kuzey) Vietnam Halk Ordu-

140 Okurumuzun Soğuk Savaş anlatısı kapsamında Vietnam Savaşı'nın ayrıntılarına yer vermemizi anlayışla karşılayacağını umuyoruz. Kanımızca bu ulusal kurtuluş mücadelesinin tarihsel eşsizliği ve önemi, apayrı bir ilgiye değer. Savaşın 1963-79 dönemindeki takvimi için Çizelge I.7'ye bkz.

141 Tonkin Körfezi'nde iki ABD savaş gemisine saldırıldığı iddiası, ABD'ye Kuzey Vietnam'ı bombalamak için bahane yarattı ve Johnson, Ağustos 1964'teki Kongre kararı ile gerekli gördüğünde (Kongre resmen savaş ilan etmeden) ABD birliklerini Güney Doğu Asya'da savaşa sokma yetkisini aldı. Bu gemilerden birinin 2 Ağustos'ta Kuzey Vietnam kıyı koruma botları ile çatışmaya girdiği daha sonra ortaya çıktı; 4 Ağustos'ta gerçekleştiği ileri sürülen ikinci çatışma ise kanıtlanamadı (Sander, 2016:527). Tonkin Körfezi olayı Johnson'un Vietnam konusunda ABD kamuoyunu düpedüz yanılttığı bir örnek olarak kayıtlara geçmiştir (Gaddis, 2007: 168-71). Johnson, görev süresi boyunca hem ABD'deki "Büyük Toplum Projesi"ni gerçekleştirme, hem de Vietnam'da askerî zafer kazanma amaçlarına bağlı kaldı; bu tutumu ile ABD ekonomisinin iç ve dış dengelerini çok zorladı.

142 Kasım 1961 tarihli Taylor-Rostow Raporu'na göre, bölgeye 8 bin muharip askerin gönderilmesi ve hava kuvvetlerinin etkili kullanımı, ABD'nin savaşı kazanması için yeterli olabilecekti (Sander, 2016: 525).

143 Johnson'un görev yıllarında Güney Vietnam'daki cunta yönetimi belirli bir istikrar kazandı. Haziran 1965'te Nguyen Cao Ky'nin başbakan, Nguyen Van Thieu'nun "göstermelik" devlet başkanı olduğu bir düzen kurulmuştu. Eylül 1967'deki şaibeli genel seçimlerden sonra Van Thieu başkanlığa, Cao Ky başbakanlığa yerleşti.

su (PAVN) ve NLF'nin birlikte düzenledikleri Tet Saldırısı (Ocak-Haziran 1968) ile açıkça ortaya çıktı. Öte yandan, ABD'de savaşa karşı toplumsal tepkiler giderek yükselmekteydi. Bunun üzerine Johnson, Mart 1968'de Kuzey Vietnam'ın bombalanmasını durdurdu; yeniden Başkan olmak için adaylığını koymayacağını açıkladı ve Mayıs 1968'de ABD-Kuzey Vietnam barış görüşmeleri Paris'te başlatıldı. 1968'de ABD'nin Vietnam'daki askerî gücü, 536 bin kişiye ulaşmış bulunuyordu.

ÇİZELGE I.7: VİETNAM SAVAŞI, 1963-79 / KÜÇÜK TAKVİM

Ay/Yıl	Olaylar
Kasım 1963	Güney Vietnam'da başkan Ngo Dinh Diem askerî darbe ile devriliyor; bir askerî cunta iktidara el koyuyor.
Ağustos 1964	ABD Kongresi'nin Başkan'a gerekli görüldüğünde savaşa girme yetkisi veren Tonkin Körfezi Kararı'nı onaylaması.
Şubat 1965	Ulusal Kurtuluş Cephesi (NLF) savaşçıları Pleiku'daki Amerikan kampına baskın düzenliyorlar; ABD hava kuvvetleri Kuzey Vietnam'ı bombalamaya başlıyor.
Mart 1965	ABD muharip güçlerinin askerî çatışmalara Güney Vietnam yanında taraf olmaya başlaması.
Haziran 1965	Askerî cunta üst yönetiminde yapılanma: Nguyen Cao Ky (başbakan), Nguyen Van Thieu ("biçimsel" başkan).
Kasım 1965	Kuzey Vietnam ve ABD birlikleri arasında la Drang Savaşı.
Eylül 1967	Güney Vietnam'da tartışmalı genel seçimler sonrasında Van Thieu'nun başkan, Cao Ky'nin başkan yardımcısı oluşu.
Ocak 1968	Kuzey Vietnam Halk Ordusu (PAVN) ve NLF Güney Vietnam'da Tet Saldırısı'nın başlatıyor.
Mart 1968	ABD Başkanı Johnson, Kuzey Vietnam'ın bombalanmasını durduruyor ve yeniden başkan olmak için adaylığını koymayacağını açıklıyor.
Mayıs 1968	ABD ile Kuzey Vietnam arasında Paris Barış Görüşmeleri'nin başlaması.
Haziran 1968	Tet Saldırısı'nın sona ermesi.
Mart 1969	ABD, Kamboçya'daki PAVN ve NLF sığınaklarını bombalamaya başlıyor.
Temmuz 1969	Nixon Doktrini ve "Savaşın Vietnamlılaştırılması": ABD Vietnam'dan asker çekmeye başlıyor.
Eylül 1969	Kuzey Vietnam Başkanı Ho Chi Minh'in ölümü; yerine Pham Van Dong geçiyor.
Mart 1970	Kamboçya'da Lon Nol, Norodom Sihanuk'u devirerek ABD yanlısı ve Kuzey Vietnam karşıtı bir yönetim kuruyor.
Nisan-Temmuz 1970	ABD ve Güney Vietnam askerî güçlerinin Doğu Kamboçya'daki operasyonları.
Kasım 1970	ABD, Lon Nol yönetimini desteklemek üzere Kamboçya'ya yardımı başlatıyor.

ÇİZELGE I.7 (devam)

Ay/Yıl	Olaylar
Şubat-Mart 1971	Güney Vietnam askerî güçlerinin Ho Chi Minh Yolu'nu kesmek üzere Laos'a girmesi.
Mart 1972	PAVN ve FNL'nin Güney Vietnam'da Nguyen Hue Saldırısı'nı başlatması. Bu saldırı ABD Hava Kuvvetleri'nin yoğun müdahalesi ile başarıya ulaşamayacak ve Haziran 1972'de durdurulacaktır.
Nisan-Mayıs 1972	ABD'nin Kuzey Vietnam'ı (özellikle Hanoi ve Haiphong kentlerini) bombalamaya hız vermesi, Kuzey Vietnam limanlarını ablukaya alması.
Aralık 1972	Kuzey Vietnam'da yoğun ABD bombardımanı.
Ocak 1973	Paris Barış Mutabakatı ve Vietnam'da ateşkes.
Haziran 1973	ABD Kongresi, Kongre'nin izni alınmadıkça ABD'nin Çin Hindi'nde askerî operasyon yapmamasına karar veriyor (*Case-Church Amendment*)
Aralık 1974	Kuzey Vietnam'ın Güney'e saldırısı; ABD Başkanı Ford'un diplomatik protestosu.
Ocak 1975	Başkan Ford'un Güney Vietnam'a destek için ABD Kongresi'nden kaynak talep etmesi. Bu talep Nisan 1975'te reddedilecektir.
Mart 1975	PAVN'ın Güney Vietnam'a nihai saldırısı.
Nisan 1975	Khmer Rouge, Kamboçya'da iktidara el koyuyor. Vietnam Savaşı sona eriyor; Kuzey ve Güney Vietnam tek bir yönetim altında birleşiyor.
Kasım 1975	Pathet Lao, Laos'ta iktidara el koyuyor ve Laos Demokratik Cumhuriyeti kuruluyor.
Temmuz 1976	Vietnam Ulusal Meclisi, iki Vietnam'ın birleşmesini resmen onaylıyor.
Eylül 1977	Vietnam, BM üyeliğine kabul ediliyor.
Kasım 1978	Vietnam ile SSCB arasında ittifak antlaşması.
Aralık 1978	Vietnam, Kamboçya'daki Khmer Rouge yönetimine karşı askerî harekâta geçiyor.
Ocak 1979	Vietnam, Khmer Rouge yönetimini devirerek Vietnam yanlısı bir hükümet oluşturuyor.
Şubat 1979	ÇHC'nin Vietnam'ı "cezalandırmak" için Kuzey Vietnam'a saldırması. Bu saldırı Mart 1979'da sona erecek ve ÇHC kuvvetleri Vietnam'dan çekilecektir.

Kaynak: Sander (2016: 524-34); Gaddis (2007: Bölüm IV-V).

Ocak 1969'da ABD Başkanlığı'na gelen Nixon, Temmuz 1969'da savaşın "Vietnamlılaştırılacağını" ilan ederek ABD'nin Vietnam'daki askerî güçlerini azaltmaya yöneldi. ABD, savaşın Güney Vietnam aleyhine dönmesini önlemek için (i) Kuzey Vietnam'ı Güney'e bağlayan ikmal yollarını kesmek ve Kamboçya'daki PAVN ve NLF sığınaklarını yok etmek amacı ile Kamboçya'yı bombalamaya başladı (Mart 1969); (ii) Kamboçya'da ABD yanlısı ve Kuzey Vietnam karşıtı Lon Nol'ü iktidara getirdi (Mart 1970). Nisan-Temmuz 1970'te ABD ve Güney Vietnam askerî güçleri, Doğu Kamboçya'da operasyonlara giriştiler. Benzer bir operasyon, ARVN'nin Ho Chi Minh ikmal yolunu kesmek üzere Laos'a girmesiydi (Şubat-Mart 1971); ama bu müdahale çok başarılı olamadı.

Mart 1972'de PAVN ve NLF, Güney Vietnam'da Nguyen Hue Saldırısı'nı başlattılar; ama ABD hava kuvvetlerinin yoğun müdahalesi dolayısıyla Haziran 1972'de bu saldırıyı durdurmak zorunda kaldılar. ABD, Nisan-Mayıs 1972'de Kuzey Vietnam'ı (özellikle Hanoi ve Haiphong kentlerini) bombalamaya hız verdi ve Kuzey Vietnam limanlarını ablukaya aldı. ABD'nin 1972'deki son hamlesi, Kuzey Vietnam'ı ateşkese zorlamak için Aralık 1972'de bombardımanların şiddetini daha da artırmak oldu. Sonunda Paris Barış Mutabakatı (Ocak 1973) ile ateşkes sağlandı.

ABD, 1969'da 475 bin, 1970'te 335 bin, 1971'de 157 bin, 1972'de 24 bin'e indirdiği asker mevcudunu ateşkes sonrasında hemen hemen sıfırlamış ve Kongre, izni alınmadıkça ABD'nin Çin Hindi'nde askerî operasyon yapmamasını kararlaştırmıştı (Haziran 1973). Gözetimi ve yaptırımları yetersiz olan ateşkes anlaşması Vietnam'da savaşan yerel güçler tarafından defalarca ihlal edildi.[144]1973-4'te Güney Vietnam'a asker ve malzeme ikmalini üst düzeylere çıkaran Kuzey Vietnam ve (güneydeki) Geçici Devrimci Hükümet Aralık 1974'te sınırlı bir harekât başlattı; ABD bu güç sınamasına diplomatik protesto ötesinde bir tepki göstermedi. Dahası, Ocak 1975'te Ford'un Güney Vietnam'ı desteklemek için mali kaynak talebi, Kongre tarafından reddedildi.

Şartların tümüyle kendi lehlerine geliştiğini kavrayan Kuzey Vietnam ve Geçici Devrimci Hükümet'in Mart 1975'te başlattıkları saldırı, Güney Vietnam'ın direncini kısa sürede kırdı ve Vietnam Savaşı, Nisan 1975'te Güney Vietnam'ın kayıtsız - şartsız teslim olması ile sona erdi. Savaş bittikten sonra Kuzey Vietnam, bölünmüş ülkeyi kendi önderliği altında birleştirme çabalarına hız verdi; Temmuz 1976'da Vietnam Ulusal Meclisi birleşmeyi resmen onayladı; Eylül 1977'de Vietnam BM üyeliğine kabul edildi. Çizelge I.7'de 1978-9'da Vietnam ve komşuları arasındaki önemli ihtilaf ve çatışmalar özetlenmiş bulunuyor. Çin Hindi'nde siyasal istikrar, 1980'li yılların ortalarında sağlanabilecektir.

- *Yumuşama ve Üçüncü Dünya'da Güç Yarışmaları*

Soğuk Savaş'ın "sıfır toplamlı oyun" mantığına göre, bir taraftaki mutlak veya göreli güç kaybı, diğer tarafın kazancı sayılıyordu. ABD tarafı, 1970'li yılların başında balistik füze paritelerinin gerisinde kalınmasını, Ekim 1973'te patlak veren Birinci Petrol Krizi'nin iyi yönetilememesini, iki NATO üyesi Türkiye ve Yunanistan'ı Temmuz 1974'te çatışmanın eşi-

144 Ocak 1974'te Güney Vietnam Başkanı Van Thieu, yoğun ateşkes ihlâlleri dolayısıyla Paris Anlaşması'nın geçerliliğini yitirdiğini belirtmekteydi.

ğine getiren Kıbrıs krizinin önlenemesini ve Vietnam'daki ağır yenilgiyi kabul edilemeyecek bir güç erozyonunun işaretleri olarak algılamaya eğilimliydi.[145] Benzer algılar, SSCB tarafı için de söz konusuydu: Komünist blok içindeki önderliği önce ÇHC'nin meydan okuması, daha sonra ABD-ÇHC yakınlaşması ile sarsılmış, Yom Kippur Savaşı (Ekim 1973) ardından Mısır'daki askerî danışmanları geri gönderilmiş, ABD'nin aracılık ettiği Mısır-İsrail barış girişimlerinden dışlanmıştı. Her iki taraf, bu "itibar kayıpları"nı telafi etmek üzere, GOÜ'deki etki alanlarını genişletmeye yöneldi; böylelikle 1975'ten sonra "vekâlet savaşları"nın yeni örnekleri izlendi:

(1) Angola'nın bağımsızlığı için 1960'lı yıllardan beri mücadele eden Angola'nın Kurtuluşu için Halk Hareketi (MPLA), Angola'nın Tam Bağımsızlığı için Ulusal Birlik (UNITA) ve Angola'nın Kurtuluşu için Ulusal Cephe (FNLA), sömürgeci Portekiz'le varılan Alvor Anlaşması'ndan (Ocak 1975) sonra ülkeyi yönetecek bir hükümet kuramadılar; MPLA ile UNITA arasındaki anlaşmazlıklar Kasım 1975'te Angola İç Savaşı'nı başlattı. Marksist-Leninist eğilimli MPLA, SSCB ve müttefiklerinden askerî destek sağladı; Küba da askerî birlikler göndererek MPLA'nın yanında fiilen iç savaşa katıldı. Antikomünist UNITA ise ABD'nin (örtülü) ve Güney Afrika'nın (açık) askerî desteğini aldı. FNLA iç savaşa taraf olmadı. Kırılgan barış denemeleriyle ara sıra kesintiye uğrayan iç savaş 2002'ye kadar, büyük beşeri ve maddi kayıplarla sürdü.

(2) Etiyopya'da Silahlı Kuvvetler, Polis ve Yerel Ordu Eşgüdüm Komitesi (kısa adıyla *Derg*) Eylül 1974'te imparator Haile Selasiye'yi devirerek Marksist eğilimli bir devlet kurmuş, 1975-7'de kendisine muhalif olan grupları zorla tasfiyeye yönelmişti. Bu grupların başlıcaları monarşist Etiyopya Demokratik Birliği ile solda yer alan Etiyopya Halkının Devrimci Partisi idi. Derg, bu yıllarda Arap devletlerinden yardım gören Eritre ulusalcı gerillalarına ve nüfusunun etnik ve dinsel yapısı Somali'ninkine yakın olan Ogaden'deki Batı Somali Kurtuluş Cephesi'ne karşı mücadele ediyor, bu mücadelesinde SSCB ve müttefiklerinden siyasal/askerî destek alıyordu. Temmuz 1977'de Etiyopya'nın komşusu Somali, Ogaden'i işgale başladı; ama SSCB'nin artan askerî yardımları ve bölgeye gönderilen Küba birliklerinin de Etiyopya yanında silahlı çatışmaya katılması üzeri-

145 ABD, "yeni Küba'lar yaratmamak" için Latin Amerika üzerindeki yakın gözetimini ve SSCB'yi bu alt kıtadan uzak tutma çabalarını Soğuk Savaş'ın 1963-79 alt-döneminde de ısrarla sürdürdü (Nisan-Mayıs 1965'te Dominik'i işgali ve Şili'deki Eylül 1973 darbesine örtülü katkısı bu bağlamda anımsanabilir). Temmuz 1979'da Sandinistlerin Nikaragua'da iktidarı ele geçirmesi de 1980'li yıllarda karşılıksız bırakılmadı.

ne Ogaden'i terk etmek zorunda kaldı (Mart 1978). Etiyopya'da istikrarsızlık ve iç çatışmalar 1990'lı yıllara kadar sürdü.

(3) Muhammed Siad Barre, Ekim 1969'daki bir askerî darbe sonrasında Somali'de yönetimi ele geçirmişti. Yakınlık duyduğu "bilimsel" sosyalizm ile İslami ilkeleri bağdaştırmayı amaçlayan Barre'nin SSCB'den aldığı askerî ve ekonomik yardımlar Ogaden saldırısı ardından hemen kesildi (yukarıya bkz.). Bunun üzerine Barre Kasım 1977'de Somali'nin SSCB ile diplomatik ilişkilerine son verdi ve "Afrika Boynuzu"nun Kızıl Deniz-Hint Okyanusu bağlantısındaki stratejik önemini kavrayan ABD'ye yakınlaştı. Ogaden başarısızlığı sonrasında ülke içinde yükselen siyasal muhalefete baskıları artırarak karşılık veren Barre'nin Somali'de kurduğu otoriter rejim 1991'de yıkıldı.

(4) Afganistan'da Nisan 1978 askerî darbesi ile Sovyet yanlısı Afganistan Demokratik Partisi'nin başat siyasal güç olduğu Demokratik Afgan Cumhuriyeti kurulmuş, anılan partinin başkanı Nur Muhammed Taraki devlet başkanlığına getirilmişti (Sander, 2016: 563-8). SSCB'den ekonomik ve askerî yardım alan, 1978 tarihli Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması'ndan sonra Sovyet yörüngesine giren Taraki yönetimi rejime karşı olan çeşitli İslamcı grupların silahlı direnişini önleyemedi; ülke 1979 yazında iç savaşın eşiğine geldi. Eylül 1979'da Taraki, Başbakan Hafızullah Emin tarafından yönetimden uzaklaştırıldı ve idam edildi. Emin'in siyasal geçmişine ve ABD ile yürüttüğü gizli temaslara güvensizlik duyan Sovyetler Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal ederek, eski Başbakan Yardımcılarından Babrak Karmal'ın başkanlığında bir kukla yönetim kurmaktan başka seçenek bulamadılar.[146]

Afgan işgali, II. Dünya Savaşı bittikten sonra Sovyet ordusunun kendi ülkesi sınırları dışında fiilen ve doğrudan çarpıştığı ilk savaştı. Bu savaş, ABD'nin 1978-9'da iki blok arasındaki siyasal ve askerî gerilimi artırıcı adımları ile de örtüşerek Soğuk Savaş'ın ikinci evresini (1980-91) başlatmış oldu. Yaklaşık 10 yıl süren işgalde hükümete karşı savaşan ABD destekli İslamcı gerillaları yenilgiye uğratamayan ve büyük kayıplar veren Sovyet askerî güçleri, Şubat 1989'da Afganistan'dan tümüyle çekildi. Sovyet-destekli Muhammed Necibullah hükümeti Nisan 1992'de gerillalar tarafından devrildikten sonra da Afganistan'da siyasal istikrar sağlanamadı; "ılımlı" sayılacak kesimlerle İslamcı köktendinciler arasındaki çatışma yıllarca sürdü (hâlâ da sürüyor!).

146 Sander (2016: 565)'e göre Sovyet birliklerinin 1978 Antlaşması'na uygun bir biçimde, Afgan hükümetinin çağrısı üzerine ülkeye girdiği savı inandırıcı değildir.

Yukarıdaki ülke öyküleri, özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında SSCB'nin hayati sayılamayacak jeopolitik çıkarlar için tutarlı siyasal / sosyolojik analizlere dayanmayan müdahalelere giriştiğini düşündürüyor. Söz konusu ülkelerdeki siyasal önderlerin kuram ve siyaset pratiği açılarından Marksizm'e ne kadar yatkın oldukları da ayrıca tartışılmaya değer.[147]

I.5. "Üçüncü Dünya"ya Bakışlar, 1945-79

I.5.1. Sömürgeciliğin Sona Ermesi / Genel Gözlemler

Bu çalışma bağlamında "sömürgeciliğin sona ermesi" (*decolonization*) deyimi ile Avrupa devletlerinin sömürge imparatorluklarının biçimsel çözülüşünü kastediyoruz (Shepard, 2015:9). II. Dünya Savaşı'ndan sonraki iki onyılda sömürgeciliğin büyük bir hızla tasfiye edildiği ve bu sürecin 1970'li yıllarda hemen hemen tamamlandığı gözleniyor. Ancak bu çarpıcı gelişmenin iki büyük savaş arası döneme rastlayan öncüllerini de kısaca anımsatmakta yarar var.

I. Dünya Savaşı ardından ulus-devlet modeli üzerine kurulu yeni bir uluslararası düzen tasarımı ön plana çıktı. Ekim Devrimi'nin önder felsefesi, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını vurgularken, ABD Başkanı Woodrow Wilson da barışa esas oluşturmasını önerdiği Ondört İlke'de (Ocak 1918) aynı hakkı teyit etmekteydi. Savaştan yenik çıkan imparatorlukların yitirdiği topraklar üzerinde yaşayan halklar için geliştirilen yönetim modeli, Uluslar Birliği (eski adıyla Milletler Cemiyeti, *League of Nations*) tarafından yönlendirilecek ve galip müttefikler İngiltere ve Fransa tarafından yürütülecek manda sistemi idi. Sistemin nihai hedefi makul bir sürede özyönetimi gerçekleştirmekti; ama sömürgeci müttefik ülkeler bu hususta çok duyarlı davranmadılar.

İki büyük savaş arası dönem, özellikle Asya'daki sömürge halklarının özyönetim özlemlerini pekiştirdi; sömürgelerdeki ekonomik ve demografik gelişmeler, ulusalcılığa duyarlı yerel orta sınıfların güçlenmesine katkıda bulundu. İki savaş arasında yaşanan Büyük Depresyon, bir yandan Avrupa merkezli imparatorlukların siyasal ve ekonomik gücünü örselerken, tarımsal ürün ve hammadde fiyatlarındaki gerilemeler, merkez ve

147 Bu önderlerin kabile / aşiret / etnik kökene sadakat sınırlarını aşamamaları, emperyalizmin her zaman onlara karşı seferber edebileceği kesimler bulmasına fırsat vermiştir. Bugünden geçmişe bakıldığında, GOÜ'deki ilerici siyasetçilerin Marksizm-Leninizm'den esinlendikleri şeyler, disiplinli kadro partileri ve otoriter yönetimler kurmakla sınırlı kalmış görünüyor (Hobsbawm, 1995: 451).

sömürgeler arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine de yol açtı. Hindistan gibi bir kısım sömürgelerdeki yönetimler, korumacı önlemler alarak ticaret dengelerini korumaya ve sınai üretimi artırmaya çaba harcadılar. Tüm bu eğilimler, sömürgelerde ulusalcı muhalefetin yükselmesine katkıda bulundu.

II. Dünya Savaşı'nın ardından sömürgecilik, çok daha ciddi bir uluslararası meydan okuma ile karşılaştı. Bunun üç temel nedeni, (i) sömürgecilik karşıtı ulusalcı hareketlerin özellikle Güney ve Güney Doğu Asya ile Orta Doğu'da yükselmesi ve sömürge imparatorlukları önüne acil bağımsızlık taleplerini koyması; (ii) dünya ekonomisini malların ve sermayenin serbest dolaşımı ilkesi uyarınca kurumsallaştırma girişimleri (bkz. II.1); (iii) dünya siyasal güç dengelerinin yeniden kurulmasıdır. Bu üçüncü başlık altında üç husus vurgulanmaya değer. İlki, uluslararası ilişkilerde özellikle BM sistemi aracılığı ile kalıcı ve etkili bir kurumsallaşmanın oluşturulmasıdır; böyle bir kurumsal çerçeve sömürge halklarının ulusallaşma ve bağımsızlaşmasına büyük katkılar sağlamıştır (Hart, 2008: 256). İkincisi, Avrupa'nın sömürgeci devletlerinin dramatik güç kayıplarına uğramasıdır. Üçüncüsü ise dünya siyasal ilişkilerini yeniden yapılandıran Soğuk Savaş'tır (Shepard, 2015:21). Üçüncü hususun altı önemle çizilmelidir; çünkü Soğuk Savaş'ı ve sömürgeciliğin tasfiyesini birbirinden ayrık, soyut ve paralel süreçler gibi kavramaktansa, küresel ve yerel değişimlerin ortak ve iç içe geçmiş tarihi olarak yorumlamak daha doğrudur (James ve Leake, 2015:2). Soğuk Savaş, ABD'yi çetin bir ikilemle karşı karşıya getirmiştir: bir yandan (Wilson-Roosevelt çizgisinde) Avrupa sömürgeciliğinin son bulması idealine bağlı kalmaya, öte yandan ulusalcı hareketleri komünizm sempatisinden uzak tutmaya çalışmak.[148] SSCB açısından anti-emperyalist tavır ile sömürgecilik karşıtlığı arasında bir çelişki söz konusu değildi.

Onlarca GOÜ'nün ayrıntıları birbirinden epey farklı süreçlerin ardından sömürge olmaktan kurtulması, ortak bir analitik çerçevede soyutlanmaya çalışıldığında ortaya şu dört model çıkmaktadır:

(1) Emperyalizmin son aşaması olarak yeni-sömürgecilik (Nkrumah, 1965). Bu aşamada imparatorlukların merkezden doğrudan yönetimi işlevsizleşmiştir; sömürgelerde emperyalizmin sınıfsal tahakküm perspek-

148 ABD 1940'lı ve 1950'li yıllarda Güney ve Güney Doğu Asya'da (Çin Hindi hariç) bu ikilemi aşabildi; Temmuz 1946'da Filipinler'in bağımsızlığını tanırken, 1947'de Hindistan'da Nehru hükümetini desteklerken ve 1949'da Hollanda'yı Endonezya'dan çekilmeye zorlarken "kendisiyle tutarlı olmayı" başardı. Çin, Kuzey Kore yanında Kore Savaşı'na katılmamış olsaydı, ABD'nin (Ocak 1950'de İngiltere'nin yaptığı gibi) ÇHC'yi tanıması ciddi bir olasılıktı (Hart, 2008: 257-8).

tifine ters düşmeyecek işbirlikçi kadroların varlığı, bağımlılık ve değer aktarım ilişkilerinin sürmesi için yeterli olacaktır.[149] Bu modelin uzantısında yeni sömürgeciliğin kültürel öğeleri de vurgulanabilir: Fanon'un (1986) haklı olarak altını çizdiği gibi, dünya bir dil (ya da söylem) aracılığı ile kavranır; onun sınırları içinde kalmak bir dünya varsayımını paylaşmayı ve bir kültüre ait olmayı beraberinde getirir.

(2) Küresel ekonominin yeniden yapılandırılması (Ferro, 1997; Waites, 1999). Küresel ekonominin II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan kurumsallaşması, sömürgeciliğe özgü korumacı pratikleri geçersiz kılmış, zengin ve güçlü devletlerin kontrol ettiği IMF ve WB gibi uluslararası örgütler dünya ekonomik sistemini "çok-uluslu emperyalizm"e dönüştürmüştür. 1950'li yıllardan sonraki büyük ekonomik canlılık metropolleri hızla çağdaşlaştırmış, GÜ arasındaki ticaret ve sermaye hareketlerinin gelişmesi, eski sömürge ekonomilerinin göreli önemini azaltmıştır; bu aşamada öncelik ve önem kazanan şey, bu ekonomilerin sosyalist kampta yer almalarını ve böylelikle küresel kapitalist piyasaların daralmasını önlemektir.

(3) Siyasal tutarlılık yitimi (Darwin, 1991; Holland, 1985). Uluslararası siyasal sistemin II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılanması ve iki büyük savaş arası dönemde ilgilerini kendi ulusal ekonomileri üzerinde yoğunlaştıran ABD ve SSCB'nin küresel sorumluluk ve iddialarla ortaya çıkmaları, ulusal ahenkleştirilmesi emperyal metropoller eliyle sağlanan sömürgeciliğin iç dengesini çökertmiştir (Shipway, 2008: 2-4). Bir anlamda, 1880'li yıllardan sonra biçimlenen ve metropoller eliyle doğrudan yönetimi ön plana çıkaran sömürgecilik modeli, daha önceki onyılların informel / dünya sistemi temelli İngiliz İmparatorluğu modelinden de bir sapmayı temsil eder (Gallagher, 1982); II. Dünya Savaşı sonrasındaki siyasal şartlar, bu anomalinin ortadan kalkmasını kolaylaştırmıştır.

(4) "Çevre"de sınıflı toplum modellerinin yeniden üretimi (Betts, 1998). Sömürgecilik Avrupa'daki örnekleri üzerine inşa edilmiş kentli bir piyasa ekonomisini çevrede sistematik bir biçimde oluşturmuş, Avrupa'nın sınıflı toplum yapısını ve onun çelişkilerini çevrede yeniden üretmiştir. Sömürge burjuvazilerinin yükselmesi, sömürgeciliği bilfiil ortadan kaldıracak kentli yerel seçkinlerin ortaya çıkışı ve bunların toplumsal dönüşümü kontrol eder hale gelişi anlamını taşır.

Sömürgeciliği sona erdirmenin II. Dünya Savaşı sonrasındaki tarihsel örneklerinde izlenen farklılıklar üzerine şu saptamalar yapılabilir:

149 PAIGC lideri Amilcar Cabral'in de buna benzer bir analizden esinlendiği söylenebilir (Thorn, 2000: 113)

(1) Bazı Avrupalı imparatorlukların sömürgeciliği tasfiye etmekte diğerlerine kıyasla daha hazırlıklı ve/veya kararlı oldukları gözlenmiştir. Örneğin İngiltere Hint alt-kıtasından 1947'de görece hızlı ve başarılı bir biçimde çekilebilmişti; buna karşılık Fransa 1950'li yılların sonunda hâlâ Cezayirli ulusalcılarla çarpışmaktaydı (aşağıya bakınız). Bu eğilim farklılıklarının karmaşık nedenleri vardır. Temel açıklayıcı faktörler olarak (i) metropol-çevre çatışmasındaki siyasal güç dengeleri; (ii) sömürgelerden çekilmenin uluslararası ilişkilerde yaratacağı stratejik sorunlar ve (iii) tekil ülkelerin siyasal sorunları müzakerelerle ve demokratik yöntemlerle çözebilme yetenekleri kayda değer.

(2) Sömürgeciliği sonlandırma süreçleri, bazı örneklerde diğerlerine kıyasla daha yoğun şiddet içermiştir. Sömürgeci ülkenin çekilmekteki isteksizliği, sömüren - sömürülen arasındaki mücadelelerde daha çok şiddete başvurulmasına yol açmış; söz konusu isteksizlik nüfustaki payı görece yüksek ve siyasal / ekonomik çıkarları konusunda çok duyarlı bir "beyaz" azınlığın varlığı durumunda daha da pekişmiştir. Ama şiddet sadece sömüren - sömürülen çatışması ile sınırlı kalmamış, aşağıdaki örneklerden izlenebileceği gibi, bağımsızlık öncesinde veya sonrasında sömürge halkları arasında şiddetli çatışmalar da yaşanmıştır. Sömürge halklarının kabileler arası etnik / dinsel çeşitlilikten kaynaklanan ayrışmaları ne kadar derinse, sömürülenler arasındaki sorunların çözümünde şiddete başvurma olasılığı da o kadar yükselmiş, sömürgecilerin böl-yönet türü politikalara yatkınlığı ve Soğuk Savaş'ta küresel güçlerin ülke içi ihtilaflardaki konumları da çatışmaları yoğunlaştırıcı etkiler yaratmıştır.

(3) Sömürge imparatorluklarını tasfiye etme kararlarının ekonomik nedenleri olmakla birlikte, bu sürecin biçimsel bir fayda-masraf muhasebesine dayandırılmadığı söylenebilir. Bu bağlamda vurgulanması gereken şey, II. Dünya Savaşı sonrasındaki yeniden inşa çabaları, nükleer silahlanma bağlamında yeniden yapılandırılan askerî harcamalar, refah devleti programları ve 1950'li yıllarda yaşanan büyük atılımın ve rekabetçi yarışmanın kaynak gerekleri önünde Avrupalı devletlerin "klasik" sömürgeciliği devam ettirmeyi mümkün ve/veya yararlı görmedikleridir. Her hal-ü-kârda eski sömürgeciler, çekildikleri ülkelerle ekonomik ve siyasal ilişkilerini kendileri için en avantajlı şekilde tesis etmenin yollarını aramış ve bulmuşlardır (İkinci Kısma bakınız).[150]

150 Magdoff (1972), II. Dünya Savaşı sonrasında emperyalizmin sermaye fazlasını sömürgelere ihraç etme gibi bir zorunlulukla karşı karşıya kalmadığını, bu ülkelere sermaye ihracının esas itibariyle GÜ'deki tekelci yapıları koruma amacıyla güdülendiğini vurgulamaktadır.

I.5.2. Sömürgeciliği Sonlandırma Öyküleri

Sömürgeciliğin sona ermesi, ya tekil ülkelerdeki uluslaşma süreçlerinin anlatısı ile, ya da az sayıda "emperyal sistem"in çözülüşü bağlamında sergilenebilir (Shipway, 2008:2). Bu yaklaşımlardan ilki sosyolojik açıdan daha anlamlı görünmekle birlikte, sunumda sağladığı basitlik nedeniyle bu çalışmada ikincisini yeğliyoruz.

- *İngiltere*

Japonya'nın 1942'de Singapur, Malaya ve Burma'yı işgal etmesi ve Hindistan'da Kongre Partisi ile Müslüman Birliği'nin yükselen bağımsızlık talepleri İngiliz İmparatorluğu'na Asya'dan gelen ciddi meydan okumalardı. Ancak İngiltere yönetimi, İmparatorluğu korumak ve sürdürmekte kararlı görünüyor, imzaladığı Atlantik Şartı'nda yer alan "tüm halkların altında yaşayacakları yönetim biçimini seçme hakkı"nı salt Avrupalılar için geçerli sayıyordu (bkz. I.1.1).[151] Öte yandan, II. Dünya Savaşı sömürgelerdeki üretim faaliyetlerini kilit önem taşır duruma getirdi: Besin üretimini artırma gereği, bu ülkelerin kırsal ekonomilerini canlandırdı; sınai üretimin daha korunaklı bölgelere kaydırılması sanayileşme ve kentlileşmeyi hızlandırdı; ücretler yükseldi; enflasyonist eğilimler güçlendi; bazı temel mallarda kıtlıklar ortaya çıktı. ABD'nin Japonya'ya karşı Pasifik'te yürüttüğü harekâtın başarısı, İngiltere'nin 1945'te Güney Doğu Asya'daki sömürgelerine yeniden sahip çıkabilmesini sağladı. Buna rağmen savaştan borçlu, ekonomik ve siyasal gücünü yitirmiş bir ülke olarak çıkan İngiltere, ne Güney Doğu Asya'da, ne de Hint alt-kıtasında işlerliği olan bir sömürge yönetimi kurabilecek durumdaydı. Yine de İngiliz yönetimi, 1940'lı yılların ikinci yarısında İmparatorluk fikrine angaje olmaktan uzaklaşmamıştı; dönemin Dışişleri Bakanı Bevin'e göre İngiltere'nin imparatorluğu yönetmekteki başarısızlığı, sistemdeki sömürü öğesinden değil, ihmallerden kaynaklanıyordu (Cain ve Hopkins, 1993:277).

İşçi Partisi hükümeti, Temmuz 1945'ten itibaren Hint alt-kıtasında yönetimi devredebileceği uygun bir siyasal yapılanma arayışına girişti; önce Hindistan Kongresi'nin önderliğinde üniter bir devlet, daha sonra da (Müslüman ayrılıkçıları tatmin edebilecek) federal çözüm tasarıları üzerinde oydaşma sağlanamayınca, alt-kıtanın Hindistan ve Pakistan ara-

151 Churchill, Kasım 1942'de "Başbakanlığa İngiliz İmparatorluğu'nun tasfiyesini yönetmek için getirilmediğini" vurguluyordu. Aralık 1944'te kullandığı üslup da çok farklı değildi: ""Ellerinizi İngiliz İmparatorluğu üzerinden çekin!" bizim düsturumuzdur; bu düstur zayıflatılmamalı veya kirletilmemelidir." (Thorn, 2000: 38; Shepard, 2015: 46).

sında bölünmesi kaçınılamaz duruma geldi.[152] Hindistan ve Pakistan'ın Ağustos 1947'de ilan edilen bağımsızlıklarını çok büyük yıkımlara yol açan sınır çatışmaları ve iç göçler izledi.[153] İngiltere, Burma ve Seylan'da ülke yönetimini üstlenecek siyasal kadroları bulmakta ve bağımsızlık müzakerelerini sonuçlandırmakta ciddi güçlüklerle karşılaşmadı. Etnik yapısı çok karmaşık Malaya'nın sömürge olmaktan çıkarılması iki nedenle epey zaman aldı ve Ağustos 1957'de tamamlanabildi (bkz. Çizelge 1.8): (i) İngiltere'nin Malaya kökenli kalay ve kauçuk ihracatının döviz kazanımlarına ihtiyacı vardı; (ii) Soğuk Savaş şartları, komünizme yakın yerel siyasal fraksiyonların yeni iktidar kombinasyonlarından dışlanmasını gerektiriyordu (Thorn, 2000: 46-7). İngiltere'nin Batı Asya'daki diğer sömürgelerinden (örneğin Filistin ve Yemen'den) çekilişi ise, esas itibariyle, BM vesayeti altında yürütülen manda rejimlerinin sona ermesi/erdirilmesiyle bağlantılıydı.[154]

1950'li yılların ikinci yarısında İngiltere, sömürge politikalarında reformlara giderek İmparatorluğu yeniden yapılandırma yaklaşımından uzaklaşmaya başladı. Algı değişikliğinin en çarpıcı işareti, Başbakan Harold Macmillan'ın Şubat 1960'da Güney Afrika Parlamentosu'nda yaptığı ve Afrika'daki ulusal bilinçlenmenin gücüne atıfta bulunduğu konuşmadır: "Farklı yerlerde farklı biçimler alabilir, ama her yerde izleniyor. Bu kıtada değişim rüzgârı esiyor" (Thorn, 2000: 50). İlkin Mart 1957'de Gana'yı bağımsızlığına kavuşturan bu rüzgâr, 1960'lı yıllarda bir fırtınaya dönüştü ve İngiliz Afrika'sındaki 12 ülke ardı ardına özgürleşti (bkz. Çizelge 1.8).[155]

152 Yeni siyasal düzeni kabul etmeleri için büyük toprak sahibi prenslere baskılar uygulandı; bir yandan da toprak mülkiyeti güvenceleri verildi (Thorn, 2000:44).

153 Bu çatışmalara yol açan gerilimler, bağımsızlık ilânından önce başlamıştı.

154 BM Kasım 1947'de Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında bölünmesini kararlaştırmış, İngiltere Filistin'deki mandasına Mayıs 1948'de son vererek askerî güçlerini çekmeye başlamıştı. Ortaya çıkan güç boşluğunda patlak veren Birinci Arap-İsrail Savaşı (Mayıs 1948- Mart 1949) günümüze kadar süren uluslararası bir ihtilâfın tetikleyicisi oldu.

155 Sömürgeler Bakanı Iain Macleod'un şu sözleri İngiltere'deki politika değişikliğinin iktisadi olmaktan çok siyasal nedenlerden kaynaklandığını düşündürüyor: "Kanımca (bağımsızlığa gidişi hızlandırma dışındaki) herhangi bir politika Afrika'da çok kan dökülmesine yol açacaktı... Afrika'daki topraklarımızı güç kullanarak tutmamız mümkün olmayacaktı... İnsanların özgürlüğe yürüyüşü yönlendirilebilir, ama durdurulamaz" (Thorn, 2000: 50).

ÇİZELGE I.8: İNGİLTERE'NİN SÖMÜRGECİLİĞİNİ SONLANDIRMASI, 1947-80

Bağımsızlığına Kavuşan Ülke/ Bağımsızlık Tarihi	
Asya & Doğu Akdeniz	
Hindistan/ Ağustos 1947	Pakistan/Ağustos 1947[a]
Burma/ Ocak 1948[b]	Seylan/ Şubat 1948[c]
Malaya/ Ağustos 1957[d]	Kıbrıs/Ağustos 1960
Kuveyt/ Haziran 1961	Yemen/ Kasım 1967[e]
Afrika	
Sudan/ Ocak 1956	Gana/ Mart 1957[f]
Somali/Temmuz 1960[g]	Nijerya/ Ekim 1960[h]
Sierra Leone/ Nisan 1961	Tanzanya/ Aralık 1961[j]
Uganda/ Ekim 1962	Kenya/ Aralık 1963
Malawi/Temmuz 1964[k]	Zambiya/ Ekim 1964[l]
Gambiya/ Şubat 1965	Botswana/ Eylül 1966[m]
Lesotho/ Ekim 1966[n]	Mauritius/ Mart 1968
Swaziland/ Eylül 1968	Zimbabwe/ Nisan 1980[o]

[a] / Bangladeş, Aralık 1971'de Pakistan'dan ayrılacaktır.

[b] / Şimdiki adı Myanmar.

[c] / Şimdiki adı Sri Lanka.

[d] / Sonraki aşamalar: Malezya Federasyonu'nun kuruluşu (Eylül 1963); Singapur'un bu federasyondan ayrılarak bağımsız bir devlet olması (Ağustos 1965).

[e] / Verilen tarih, Güney Arabistan Federasyonu'nun çözülüşü ve İngiliz askerî güçlerinin ülkeyi terk ediş tarihidir.

[f] / Önceki adıyla Altın Sahili, İngiliz Togo'su dahil.

[g] /Verilen tarih, BM vesayeti rejiminin (İtalyan Somalisi'ndeki ile birlikte) son bulduğu tarihtir.

[h] / İngiliz Kamerunu'nun bir parçası dahil.

[j] /Verilen tarih, Tanganyika'nın kuruluş tarihidir. Ülke, Nisan 1964'te Zanzibar'ın katılımı sonrası Tanzanya adını alacaktır.

[k] / Eski adı: Nyasaland.

[l] / Eski adı: Kuzey Rodezya.

[m] / Eski adı: Bechuanaland Protektora'sı.

[n] / Eski adı: Basutoland.

[o] / Eski adı: Güney Rodezya.

Kaynak: Shipway (2008: 240-1); Thorn (2000: Bölüm 3).

Afrika'daki bağımsızlaşma süreçlerinde İngiltere'yi en çok yoran örnekler şunlardı:

(1) "Beyaz" azınlığın ekonomik ve siyasal açıdan çok güçlü olduğu Kenya'da Afrika kökenlilerin bağımsızlık mücadelesi yoğun şiddet eylemleri ile birlikte yürüdü (aşağıdaki Cezayir örneği ile karşılaştırınız).

(2) İngiltere'nin Nyasaland ile Kuzey ve Güney Rodezya'yı tek ve ekonomik yaşama gücüne sahip bir siyasal şemsiye (Merkezî Afrika Federas-

yonu, CAF) altında bir araya getirme çabaları başarılı olamadı. CAF'nin Aralık 1963'te çözülmesinden sonra Malawi ve Zambiya bağımsızlıklarını kazandılar. Güney Rodezya'da aşırı tutucu "beyaz" yerleşiklerin önderi Ian Smith'in Kasım 1965'te tek yanlı bir kararla bağımsızlık ilan etmesi engellenemedi. Siyah çoğunluğun Zimbabwe adıyla işlerliği olan bir siyasal yapı oluşturması, 1980 yılında gerçekleşebildi.

(3) Çok üst düzeyde etnik ve dinsel çeşitlilik sergileyen Nijerya'da bölgesel özerkliklerin tanınmasına rağmen istikrarlı, demokratik ve iç barışı koruyabilen merkezî yönetimler kurmak çoğu kez mümkün olamadı. Ülke 1967-70 döneminde korkunç bir iç savaş yaşadı; ordu sivil siyasetten uzaklaştırılamadı.

İngiliz İmparatorluğu'nun Karayipler'deki sömürgelerinin tasfiyesi Asya ve Afrika'dakilere kıyasla çok daha sorunsuz ve barışçıl yürüdü. İngiltere Karayipler çevresindeki küçük ülkeciklerin siyasal ve ekonomik birlikteliğini güçlendirmek (ve bunlar üzerindeki kontrolünü korumak) için Ocak 1958'de Batı Hint Adaları Federasyonu'nu kurmuş, ancak bu federasyon yerel siyasal desteklerinden yoksun kaldığı için Mayıs 1962'de çözülmüştü. Bu şartlar altında İngiltere'ye tekil ülkeciklerin bağımsızlığını tanımaktan başka bir çıkar yol kalmadı. İngiltere açısından hesaba katılması gereken bir diğer faktör de (Guyana ve Jamaika örneklerindeki gibi) radikal / Marksist politikalara eğilimli yerel liderlerin (güneyinde yeni bir Küba'ya katlanamayacağını açıkça ortaya koyan ve söz konusu ülkeciklerin hangi kadrolar elinde özgürleşeceğini kontrol etmek isteyen) ABD'ye kabul ettirilememesi idi.

• *Fransa*

Fransa'nın Haziran 1940'da Nazi işgali altına girmesinden sonra, Fransız sömürgeleri Fransa'yı yeniden özgürlüğe kavuşturacak siyasal/askerî örgütlenme imkânları açısından kilit önem kazanmıştı.[156] Ocak 1944'te de Gaulle'ün önderliğindeki Özgür Fransa Güçleri'nin inisiyatifi ile Brazzaville'de toplanan sömürge yöneticileri, sömürge halklarına yeni bir Fransız topluluğu vaat eden, ama öz-yönetime çok uzak duran bir dizi reform önerisini ilan ettiler (cebri çalışmaya son verilmesi, sömürge halklarına sağlanan eğitim imkânlarının geliştirilmesi ve onlara yerel meclisler aracılığı ile daha fazla söz hakkı tanınması, v.b.). Brazzaville Deklarasyonu, Fransa'nın savaş sonrasındaki yeniden sömürgeleş-

156 De Gaulle'ün 1941'de Suriye ve Lübnan'daki Fransız manda yönetimlerine son verilmesine önayak olması bu bağlamda mütalaa edilmelidir.

tirme tasarımları için temel bir referans oldu.[157] Söz konusu tasarımları şöyle özetleyebiliriz:

(1) Dördüncü Cumhuriyet'in Ekim 1946'da onaylanan yeni Anayasası, Fransız İmparatorluğu'nu "Fransız Birliği" olarak adlandırıyor ve Birlik üyeliğini iki düzeyde tanımlıyordu: (i) Fransa, Cezayir, Fransız Batı ve Ekvatoryal Afrikası tam üye sayılıyor, ancak Fransa dışındaki ülkelere Parlamento'da daha kısıtlı bir temsil oranı sağlanıyordu; (ii) Ortak (*associate*) üyeler (Fas, Tunus, Çin Hindi) yerel özerkliğe sahiptiler; ama iktisadi politikaları ve dış politikaları Fransa tarafından belirleniyordu. Fransa dışındaki ülke halklarının kendilerine "bağışlanan" ikinci sınıf yurttaş statüsünden hoşnut olmamaları doğaldı.

(2) Nisan 1946 tarihli bir kanuna dayanılarak oluşturulan Ekonomik ve Toplumsal Gelişme için Yatırım Fonları (FIDES) adlı kamu yatırım programı, izleyen onyılda Afrika ülkelerinde uygulandı. Öncelikle tarım, ulaştırma, eğitim ve sağlık sektörlerine yönelen program, Afrika kökenlilere istihdam imkânları yaratmayı da amaçlamaktaydı. FIDES çerçevesinde yerel yatırımcılar da özendirildi; ancak bu girişimciler daha çok gelişmiş merkezlere ve liman kentlerine yöneldiler. FIDES, 1950'li yılların sonlarına doğru merkezî bütçe imkânlarını zorlamaya başladı ve eleştirilere konu oldu.

(3) Haziran 1956 tarihli Çerçeve Kanun (*Loi-cadre*) Afrika'daki sömürgeleri yeni bir anayasal düzenlemeye yerleştirdi; Sahra'nın Güneyi'ndeki iki büyük federasyon [Fransız Batı Afrikası (AOF) ve Fransız Ekvatoryal Afrikası (AEF)] parçalandı ve tekil sömürgelerle merkezî yönetim arasında doğrudan ilişki kuruldu. Genel oyla seçilen yerel meclisler oluşturularak, güç ve yetki devri doğrultusunda adımlar atıldı; Afrikalı nüfus aleyhine ayrımcılık getiren iki dereceli seçimlerden vazgeçildi. Paradoksal bir biçimde Çerçeve Kanun Afrikalı sömürge halklarını tatmin etmekten çok, bağımsızlık taleplerini güçlendirdi.

Beşinci Cumhuriyet (1958) Anayasası uyarınca Başkan de Gaulle'un sömürgelerdeki yerel siyasal önderlere sunduğu iki seçenek şunlardı: Ya Anayasa'nın tanımladığı Fransız Toplumu'na katılın ve Fransa'nın belirleyeceği dış politikaya ve savunma politikasına uyun, ya da bağımsızlığı seçin. Bu çıkış, Fransa'nın sömürgeciliği yeniden yapılandırma tasarımlarından uzaklaşarak, bağımsızlık fikrine yakınlaştığını ima ediyordu. Gine dışında Afrika'daki tüm sömürgeler birinci seçeneği yeğlediler;

157 Sömürgeciliğe olumsuz bakışlarını koruyan ABD yetkilileri, "Fransa'nın Afrika'da yaptıklarının hesabını uluslararası topluma vermekten kaçınması" olarak niteledikleri bu tutuma eleştirilerini sürdürdüler.

çünkü koşar adım bağımsızlığa gitmenin yaratabileceği belirsizlik ve risklerden kaygılanıyorlardı. Bu tereddütler, 1960'da giderildiğinde tüm Fransız Afrika'sının Fransız Toplumu üyeliğini bir kenara bırakarak bağımsızlığı seçtiği izlendi (Çizelge I.9).

II. Dünya Savaşı ardından Fransa'nın sömürgeciliği sona erdirdiği üç coğrafi alanda (yani Çin Hindi, Mağrip ve Sahra'nın Güneyi'nde) yaşanan siyasal deneyimler birbirinden farklıdır; ilk ikisinde sömürgeciliğin sona eriş süreçleri büyük insani trajedilere yol açan şiddet eylemleriyle birlikte gerçekleşmiştir. Öte yandan Mağrip ve Fransız Afrikası'nda savaş ve sonrasında izlenen üretim yapısı değişmeleri ve kentleşme süreçleri de İngiliz sömürgelerindekiyle önemli benzerlikler gösterir:

ÇİZELGE I.9: FRANSA'NIN AFRİKA'DAKİ SÖMÜRGECİLİĞİNİ SONLANDIRMASI, 1956-77

Bağımsızlığına Kavuşan Ülke/Bağımsızlık Tarihi	
Mağrip	
Fas/ Mart 1956	
Tunus/ Mart 1956	
Cezayir/ Temmuz 1962	
Sahra'nın Güneyi	
Gine/ Ekim 1958 [a]	Çad/ Ağustos 1960 [f]
Kamerun/ Ocak 1960 [b]	Kongo(Brazzaville)/Ağustos 1960 [g]
Togo/ Nisan 1960 [b]	Gabon/ Ağustos 1960 [f]
Madagaskar/ Haziran 1960	Nijer/ Ağustos 1960 [a]
Fildişi Sahili/Temmuz 1960 [a]	Senegal/ Ağustos 1960 [a]
Merkezî Afrika Cumhuriyeti/Temmuz 1960 [c]	Mali/ Eylül 1960 [h]
Benin/ Ağustos 1960 [d]	Moritanya/ Kasım 1960 [a]
Burkina Faso/ Ağustos 1960 [e]	Cibuti/ Haziran 1977 [k]

[a] / Fransız Batı Afrikası'nın (AOF) parçası.

[b] / Bağımsızlık öncesinde BM vesayeti altında.

[c] / Eski adı Ubangi-Şari, Fransız Ekvatoryal Afrikası'nın (AEF) parçası.

[d] / Eski adı Dahomey, AOF'un parçası.

[e] / Eski adı Yukarı Volta, AOF'un parçası.

[f] / AEF'nin parçası.

[g] / Eski adı Orta-Kongo; AEF'in parçası.

[h] / Eski adı Fransız Sudanı, AOF'nin parçası.

[k] / Eski adı Somali'nin Fransız Sahili.

Kaynak: Shipway (2008: 240-1).

(1) İşbirlikçi Vichy hükümeti, Japonya'ya belirli tavizler vererek Mart 1945'e kadar Çin Hindi'ni yönetebilmişti. Bu tarihten sonra Japonya, son bir hamle ile Vietnam'da tutunmaya çalıştı; ancak kurdukları kukla yöne-

tim ulusalcı-devrimci Viet Minh koalisyonu tarafından Ağustos 1945'te devrilerek Vietnam Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Fransa bu devleti tanımayı reddederek Çin Hindi'ni yeniden zorla sömürgeleştirmeyi denedi. Bu girişimlerin hem siyasal, hem askerî plandaki başarısızlığı, Mayıs 1954'teki Cenevre Konferansı ile tescil edildi (bkz. I.4.3). Bundan sonraki çatışma yıllarında ABD'nin Fransa'yı ikame etmeye çalıştığını ve Nisan 1975'te nihai yenilgiye uğradığını yukarıda görmüştük. Fransa'nın Çin Hindi'nde şiddete ve askerî güce başvurarak tutunmaya çalışması bir yandan güçlü ve çıkarlarını korumakta ısrarlı bir "beyaz" yerleşikler kesiminin varlığı ile, öte yandan bölgedeki ulusal kurtuluş hareketlerinin komünistlerin önderliğinde gelişmesi ile yakından ilgiliydi.

(2) İki Mağrip ülkesi Fas ve Tunus'ta iktidarın 1956'da yerel siyasal kadrolara devri, ciddi gerilim ve çatışmalara yol açmadan başarılabildi. Cezayir ise Fransa için değişik bir sorunlar kümesi oluşturuyordu: Fransız iç siyasetinde etkili olan "beyaz" yerleşikler çıkarlarını korumakta kararlıydılar; Çin Hindi'nden bozguna uğrayarak çekilen Fransız ordusu ikinci bir yenilgiyi yaşamak istemiyordu; yerel halkın ulusalcı / dinsel tepkileri Sahra Güneyi'ndekine kıyasla çok daha güçlüydü. Cezayir'de yerel Arap halkın Mayıs 1945'te başlayan direnişi, 1954-8 döneminde Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) önderliğinde yürütülen kapsamlı bir gerilla savaşına ulaştı ve giderek Dördüncü Cumhuriyet'in çöküşüne yol açtı.[158] Ekim 1958'deki Anayasa değişikliği ile Fransa'da başkanlık sistemine geçildi ve de Gaulle Beşinci Cumhuriyet'in Başkanı oldu. De Gaulle, FLN ile çetin bir müzakere sürecine girişti, zaman zaman FLN'in pazarlık gücünü kırmak için askerî güç de kullandı. Mart 1962'de tamamlanan barış görüşmeleri ardından, Temmuz 1962 referandumu ile Cezayir bağımsızlığına kavuştu.[159]

(3) Fransa'nın Sahra'nın Güneyi'nden 1960'da çok kısa sürede çekilişinin ardındaki temel nedenlerden biri Cezayir sorunu üzerinde yoğunlaşabilme arzusuydu; Cezayir'de siyasal şiddetin aşırı ölçülere varmasından çıkarılan dersler, Sahra'nın Güneyi'nde sömürgeciliğe daha barışçıl bir biçimde son verilmesini kolaylaştırdı.[160]

158 Cezayir Savaşı'nda her iki taraf da ölçüsüz şiddetten kaçınamadı; FNL siyasal rakibi Cezayir Ulusal Hareketi'nin (MNA) mensuplarını acımasızca ortadan kaldırmaktan çekinmedi. Fransa'nın Cezayir'i elde tutmak için gösterdiği ısrar önünde, sömürgeciliğin ancak şiddet yolu ile ortadan kaldırılabileceğini savunan Fanon'u (1965) dönemin "ruh"unu en iyi yansıtan yazarlardan biri saymak yanlış olmayacaktır (Thorn, 2000: 83-6).

159 Cezayir sorununa barışçı çözüme yakınlaşan de Gaulle, Nisan 1961'deki bir askerî darbe girişimini güçlükle savuşturmuştu. Temmuz 1962'de varılan nihai barıştan kısa bir süre sonra (Ağustos 1962'de), bir ordu mensubunun suikast girişiminden şans eseri kurtulabildi.

160 Nisan 1961 darbe girişiminden on gün önceki basın toplantısında de Gaulle, Cezayir'in ve Fransız Afrikası'nın bağımsızlığını kaçınılmaz bir tarihsel gelişmenin sonucu sayıyor, basiretli devlet adamlarının bu gerçeği değiştirmeye çalışmak yerine kabul etmelerinin daha doğru olacağını vurguluyordu (Shepard, 2015: 38, 109-11).

• *Hollanda ve Doğu Hint Adaları*

Japonya, Aralık 1941- Mart 1942 döneminde Endonezya'yı işgal etmiş, Hollanda sömürge yönetiminin kurduğu siyasal ve ekonomik alt yapıyı yıkmış, yerel halkın desteğini kazanmak için sömürge yönetiminin baskılayageldiği ulusalcı duyarlılıklara hoşgörülü davranmaya başlamıştı. Endonezya'daki ulusalcı hareket, bir sömürgeciyi bir başkasıyla ikame edemezdi; dolayısıyla Japon işgali kendine özgü çelişkiler taşıdı: Japonlar baskı ve uzlaşıyı, Endonezya'lılar direniş ve işbirliğini aynı zaman kesitinde denediler (Thorn, 2000: 92-3).

Ulusalcı hareketin önderleri Ahmed Sukarno ve Muhammed Hatta, Japonya'nın Ağustos 1945'te kayıtsız-şartsız teslim olmasından iki gün sonra bağımsız Endonezya Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ederek Başkanlığı ve Başkan Yardımcılığını üstlendiler. Müttefikler adına Endonezya'da kaotik bir hal alan siyasal duruma çeki-düzen verme işlevini savaştan çok güçsüz çıkan Hollanda yerine İngiltere üstlendi; ancak etkili olamayarak Kasım 1946'da askerî güçlerini ülkeden çekmek zorunda kaldı. Bu ara dönemde Hollanda'nın askerî güçleri Mart-Nisan 1946'dan itibaren Endonezya'ya girmeye ve Cumhuriyetçilerle çatışmaya başlamışlar, bazı adalarda ve kentsel yörelerde kontrolü ele geçirerek özerk yönetimler kurmaya çalışmışlardı. Hollanda'nın stratejisi, üniter bir cumhuriyet kurmaya çalışan ulusalcıların aksine, federal ve Hollanda tahtına bağlı, yarı-özerk bir Endonezya oluşturmaktı.

Çatışan taraflar arasında önce İngiltere'nin arabuluculuğu ile kotarılan Linggadjati Anlaşması (Kasım 1946), daha sonra BM Güvenlik Konseyi'nin inisiyatifi ile formüle edilen Renville Anlaşması (Ocak 1948) yürütülemedi. Hollanda, Cumhuriyetçilerin ülkede sahip oldukları siyasal desteği azımsayarak, bu iki başarısız anlaşmanın ardından güvenlik amaçlı askerî harekâtlara girişti (*Operatie Product*, başlangıcı: Temmuz 1947; *Operatie Kraai*, başlangıcı: Aralık 1948). Her iki harekât da sonuç vermedi; üstelik Hollanda'ya karşı çok yaygın bir uluslararası tepki doğurdu. ABD açısından, Mayıs 1948'de ülkede İslamcı bir teokrasiyi amaçlayan Dar-ül-İslam'ın ve Eylül 1948'de bir Sovyet Cumhuriyeti kurmak isteyen komünist ve sosyalist partilerin kalkışmalarına karşı çıkan, şiddete zaman zaman bir siyasal araç olarak başvursalar bile, müzakere kapılarını hiç kapatmayan Endonezya Cumhuriyetçileri, Soğuk Savaş yılları için kabul edilebilecek "özgür dünya yandaşları" idiler; ABD hem Hollanda Endonezyası için tahsis ettiği yardımları, hem de Marshall Planı fonlarını askıya alarak, kocamış ve etkisiz bir emperyalizme destek olmayacağı-

nı açıkça ortaya koydu. BM çevrelerinin ve SSCB'nin muhalefeti de çok yoğundu (Thorn, 2000: 97-9). Bu şartlarda Hollanda, Endonezya cumhuriyetçileri ve Hollanda'nın 1946-9 döneminde yarattığı federal devletler Ağustos 1949 - Kasım 1949'da yürüttükleri müzakereleri sonuçlandırdılar; Endonezya Birleşik Devletleri adıyla kurulan devlet, Aralık 1949'da bağımsızlığını kazandı; Hollanda işgali altında kalan Batı Yeni Gine, Mayıs 1963'te Endonezya'ya iade edildi. Bu acılı yılların Endonezya'ya bıraktığı siyasal miras, otoriterliği ve siyasete askerî müdahaleleri içselleştirmiş bir yönetim anlayışı oldu (Thorn, 2000: 98).

• *Belçika Kongosu*

XX. Yüzyılın ilk yarısında Belçika Kongosu üç bileşenli bir paternalizm ile yönetiliyordu: (i) yerel uyruklarının entelektüel kapasitesini azımsayan sömürge yönetimi; (ii) beceri ve verimliliğe odaklanmakla birlikte, sosyal refah amaçlı desteklerden de geri kalmayan Belçikalı sermaye şirketleri ve (iii) eğitimi kontrol altında tutan Katolik kilisesi (Thorn, 2000: 99-101). Hızlı kentleşme, işçileşme, ekonomik gelişme ve tarımda Afrikalı küçük bağımsız üreticilerin oluşması, paternalist siyasal kalıpları zorlamaya başlamış olsa da, II. Dünya Savaşı sonrasındaki Belçika Kongosu'nun yakın siyasal ufkunda sömürgeciliğin çöküşü görünmüyordu. Dolayısıyla Belçikalı egemenler yerel halkın özgürleşmesini ve sivil haklar kazanmasını görece uzun zamanda ve adım adım gerçekleşecek bir süreç olarak algılıyorlardı.

1957-8'de yerel halkın siyasal özgürleşme talepleri büyük bir ivme kazandı.[161] Ocak 1959'da başkent Leopoldville'de (yasaklanmış) bir siyasal gösterinin yaygın ve şiddet içeren bir kalkışmaya dönüşmesi, Belçika hükümetinin sömürgecilik karşıtı hareketlere hazırlıksız yakalandığının işaretiydi; soruna bulunan çözüm Belçika Kongosu'na bağımsızlığının acilen kazandırılmasıydı. Ocak 1960'da Belçika yönetimi ile Brüksel'de bir araya gelen Kongo'lu siyasal liderler, Mayıs 1960'da yapılacak genel seçimlerden sonra, Haziran 1960'da bağımsızlığın ilanı üzerinde mutabakata vardılar. Bu takvime uyuldu; ama seçimlerden sonra ortaya çıkan "üniter" hükümet, temsil etmesi beklenen ülke gibi, etnisite ve kabile bağları dolayımında bölünmüş bulunuyordu. Devlet Başkanlığı'na gelen Joseph Kasa-Vubu, mensubu olduğu Bakongo ka-

161 Gana'nın Mart 1957'de bağımsızlığına kavuşması ve de Gaulle'ün Ağustos 1958'deki Brazzaville (Fransız Kongosu) ziyaretinde Afrika'daki Fransız sömürgelerine bağımsızlık, ya da Fransız Toplumu'na katılma opsiyonlarını açıkça sunması, bu talepleri canlandıran başlıca nedenler oldu.

bilesini temsil eden ABAKO'yu Leopoldville'de temellenmiş bir siyasal partiye dönüştürmüştü; Kongo Ulusal İttifakı'nın (MNC) ana fraksiyonu, Başbakan Patrice Lumumba'nın önderliğindeki yaygın bir köylüler ve kentli emekçiler koalisyonuydu; Moise Tshombe'nin maden kaynakları zengin Katanga'da yerleşik CONAKAT adlı partisi sermaye çıkarlarının destekçisiydi. Yeni yönetimin çözülmesi, Afrika'lı ordu mensupları ve kamu görevlilerinin Belçika kökenlilerin uzaklaştırılması ve kendilerinin yüksek maaşlarla ödüllendirilmesi talepleriyle başladı; iç savaş ve kaos bu taleplerin faturasını paylaşmak istemeyen Tshombe Katangası'nın birlikten ayrılması ile tırmandı. Eylül 1960'da Lumumba'yı komünistlikle suçlayan Kasa-Vubu, onu görevinden azletti; Lumumba da buna karşılık verdi ve Stanleyville'de yeni (ve Sovyet destekli) bir iktidar odağı oluşturmaya çalıştı. Genelkurmay Başkanı Joseph Mobutu'nun Aralık 1960'da tutukladığı ve Katanga'ya gönderdiği Lumumba Ocak 1961'de yakın siyaset arkadaşlarıyla birlikte katledildi.[162] Lumumba'yı Leopoldville hükümetine ve ayrılıkçı Katanga'ya karşı desteklemeyen, ama Kongo'nun Soğuk Savaş'ta ciddi bir çatışma alanına dönüşmesinden kaygılanan BM, 1960 sonundan itibaren Belçika Kongosu'nda kapsamlı bir barış harekâtı başlattı; Leopoldville hükümeti BM barış gücü desteği ile Ocak 1963'te Katanga'nın yeniden Belçika Kongosu'na katılmasını sağladı. 1964-5'te siyasal istikrara gidişin işaretleri belirginleşti; Temmuz 1964'te Tshombe Leopoldville'deki yeni koalisyon hükümetinin Başbakanlığına getirildi; Stanleyville çevresindeki Simba ayaklanması da bastırıldı. Ekim 1965'te Kasa-Vubu'nun Tshombe'yi azletmesi ile oluşan siyasal krizin ardından Mobutu bir askerî darbe ile iktidara el koydu. Bu hamle Batı için Kongo krizinin sonu sayılabilirdi; çünkü Batı ile güçlü ticaret ve finans ilişkileri kurmaya eğilimli ve antikomünist Mobutu'nun Soğuk Savaş yıllarına yakışan bir başkan olacağı aşikârdı. Gerçekten de Mobutu (yeni adıyla Mobutu Sese Seko), adını Zaire'ye dönüştürdüğü ülkesinde otoriter ve yoz bir tek parti yönetimi kurarak, 1997'ye kadar iktidarda kaldı.

Belçika Kongosu, sömürgeciliği sonlandırmanın (diğerlerine tam benzemeyen) üç aşamalı bir modelini oluşturuyor: (i) sömürgecilerin iktidarı yerel seçkinlere devretmesi;[163] (ii) yerel seçkinlerin iktidar paylaşımında

162 Komünist olmayan ve bağlantısızlığa yatkın, ama Batı'nın "solcu" saydığı için güven duymadığı Lumumba'nın tasfiyesi ve katlinde Belçika yönetiminin ve CIA'nın suç ortaklığını teyit eden ciddi bulgular mevcuttur.

163 Bu yetki devri, eski sömürgecinin (gerekli gördüğünde) doğrudan askerî operasyonlara girişme olasılığını dışlamamaktadır.

birbirleriyle yoğun çatışmalara girişmesi; (iii) yerel siyasal önderler, eski sömürgeci devlet ve başat küresel güç için kabul edilebilir uzlaşılar sonucunda istikrarlı bir hükümetin kurulması. Üçüncü aşama Belçika Kongosu'nda uzun ve trajik bir süreç olarak yaşandı.

• *Portekiz*

1930'lu yıllardan Karanfil Devrimi'ne kadar Portekiz'i yöneten faşist rejim, Portekiz'in Afrika ve Asya'daki sömürge halklarını uygarlaştırma misyonunun ekonomik çıkarların önüne geçtiğini iddia etmekteydi. Rejimin (somut gerçeklerle bağdaşmayan) propagandasına göre Portekiz sömürgelerinde ırkçı olmayan, çok-kültürlü toplumlar oluşuyordu. Sömürgeler üzerinde merkezî hükümetin sıkı denetimini sağlayan 1930 tarihli Sömürge Kanunu, 1951'de BM'nin baskılarıyla değiştirildi; tüm sömürgeler "deniz aşırı iller" olarak tanımlandı; 1961'de sömürge halklarına Portekiz yurttaşlığı tanındı; ama bu reformlar yerel halkı tatmin etmedi ve 1960'lı yılların ilk yarısında Angola, Gine-Bissau ve Mozambik'te sömürgecilik karşıtı silahlı mücadeleler başladı (bkz. Çizelge 1.10). Portekiz yönetimi bu mücadeleleri uluslararası platformlarda "komünist komplolar" olarak nitelemeye ve böylelikle Soğuk Savaş yıllarında Batı'nın siyasal desteğini kazanmaya çalışıyordu. Afrika Birliği Örgütü (*Organization of African Unity*, OAU) ise, anılan üç ülkedeki ulusal kurtuluş mücadelelerini tereddütsüz desteklemekteydi.

ÇİZELGE 1.10: PORTEKİZ'İN SÖMÜRGECİLİĞİNİ SONLANDIRMASI, 1961-75

Ülke Adı	Silahlı Kalkışmanın Başlangıcı	Bağımsızlık Tarihi[a]
Angola	Şubat 1961	Kasım 1975
Gine-Bissau	Ocak 1963	Eylül 1974
Cape Verde	—[b]	Temmuz 1975
Mozambik	Eylül 1964	Haziran 1975
Sao Tome & Principe	—[c]	Temmuz 1975
DoğuTimor		Kasım 1975[d]

[a] / Yürürlük tarihi.

[b] / Bağımsızlık mücadelesi PAIGC tarafından yürütülmüştür.

[c] / Bağımsızlık için mücadele eden STP için Özgürlük Komitesi'nin kuruluşu 1960'dadır.

[d] / Bağımsızlık ilanından kısa bir süre sonra Endonezya tarafından işgal edilmiş, işgal 1999'da sona ermiştir.

Kaynak: Thorn (2000: 106-19).

Portekiz'in sömürgeciliği sonlandırma deneyimi, daha önce incelediğimiz emperyal örneklerden şu özellikleriyle farklıydı: (i) sömürgeciliğin tasfiyesi, diğer ülkelerdekine kıyasla çok gecikti ve epey uzun sürdü; (ii) yerel halkın silahlı mücadelesi, Soğuk Savaş'ın Afrika'daki özel şartları nedeniyle sosyalist / Marksist nitelikler kazandı; (iii) diğer metropollerde yurtiçi siyasal dengelerin geçirdiği demokratik evrim, sömürgeciliğin sona ermesi için elverişli bir ortam yaratırken, Portekiz'de böyle bir dönüşüm ancak Nisan 1974 devriminin yol açtığı siyasal kırılma ile sağlanabildi (Thorn, 2000: 110-1).

1960'lı yıllarda Portekiz'in Afrikalı yerel halkın "kalbini ve aklını" kazanmak için özellikle eğitim, sağlık ve sivil haklar alanında bazı reformlara yöneldiği ve sömürgelerindeki askerî gücünü "Afrikalılaştırma"ya çalıştığı izlendi.[164] Portekiz'in askerî operasyonları Afrika'da tümel bir başarısızlığa uğramadı; çatışmalar yerleşim yoğunluğu düşük yörelerdekilerle sınırlı tutulabildi ve sömürge ekonomilerinin büyük hasıla kayıplarına uğramasından kaçınıldı. Ne var ki, askerî operasyonlar 1970'li yıllarda Portekiz anayurdunda ciddi toplumsal kaygı ve tepkilere yol açarken, kamu bütçesinin kabaca % 40'ını da tüketmekteydi. Dahası, çatışan taraflar hiçbir tarafın nihai zafere ulaşamayacağı bir stratejik kilitlenme ile karşı karşıya olduklarını algılamış bulunuyorlardı.[165] Gine-Bissau'da uzun yıllar çarpışmış deneyimli General Antonio de Spinola, Şubat 1974 tarihli *Portekiz ve Gelecek* adlı incelemesinde İmparatorluğa son verilerek Portekizce'nin ortak dil olduğu bir uluslar topluluğunun kurulmasını önermekteydi. Ancak Nisan 1974 devrimini başaran Silahlı Kuvvetler Hareketi (MFA) bu öneriyi bir yana bırakarak Portekiz sömürgeciliğine derhal son vermeye girişti; 1974-5'te sonuçlandırdığı müzakerelerle sömürgelere bağımsızlıklarını kazandırdı (bkz. Çizelge I.10). MFA içindeki sosyalist fraksiyonun azınlıkta kalarak etkisizleşmesi sonrasında Avrupamerkezli ve demokratik bir Portekiz oluştu.

---

164 1970'li yılların ortalarına doğru Portekiz'in sömürgelerindeki silahlı gücünün yarısından fazlası ve kısmen de komuta kademesi Afrika kökenlilerden oluşuyordu.

165 Çatışmalara sahne olan üç Afrika ülkesi Angola, Gine-Bissau ve Mozambik'te isyancıların göreli gücü farklıydı. Üç rakip ulusalcı grubun birlikte hareket edemediği ve yerel savaşçıların korunaklı alanlar bulmakta zorlandığı Angola'da ulusalcıların nihai bir zafere ulaşması neredeyse imkânsızdı. Angola'nın doğal kaynaklarından yoksun, küçük, "beyaz" nüfus oranı düşük, Portekiz için gözden çıkarılabilir Gine-Bissau'da şartlar değişikti; sadece sosyalist ülkelerden değil, komşu Gine ve Senegal'den de askerî ve lojistik destek sağlayan Gine ve Cape Verde'nin Bağımsızlığı için Afrikalı Parti'nin (PAIGC) gerillaları çok daha etkiliydiler, PAIGC, Karanfil Devrimi'nden önce, Eylül 1973'te Gine-Bissau'da tek yanlı bağımsızlık ilân edebilmişti. İki düşman "beyaz" rejime (yani Ian Smith'in Rodezya'sına ve Güney Afrika'ya) komşu olan Mozambik'teki Mozambik Kurtuluş Cephesi'nin (FRELIMO) eylem potansiyeli bu iki uç arasında yer alıyordu (Thorn, 2000: 111- 3).

Portekiz'in Afrika'daki eski sömürgeleri ise uluslararası sistemdeki bağımlılıklarının ve eski sömürgecilerin informel güç ağlarının üstesinden gelemediler ve işlerliği olan sosyalist düzenler kuramadılar. 1975 sonrasında Angola ve Mozambik'te uzun süreli iç savaşlar, Gine-Bissau'da ciddi siyasal istikrarsızlıklar yaşandı. Bu başarısızlık sadece Afrika'lı sosyalistlerin başarısızlığı değildi; 1970'li yılların ikinci yarısı ve 1980'li yıllar dünya sosyalizmi için de yapısal kriz dönemleriyle örtüştü.

I.5.3. Bağlantısızlar Hareketi ve Üçüncü Dünya'daki Diğer Uluslararası Örgütlenme Girişimleri

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarına kavuşan Asya ve Afrika ülkelerinin ulusalcı önderleri, büyük güçlerin egemen olduğu ve eski sömürgecilere siyasal / ekonomik / kültürel bağımlılığın sürdüğü bir uluslararası ortamda salt siyasal bağımsızlıkla yetinilemeyeceğini kavramaktaydılar. Onlara göre söz konusu ülkelerin dünya toplumunda daha etkili ve saygın bir konuma erişmeleri, yalnızlaştırıcı (*isolationist*) bir dış politikaya yönelmek ya da bloklaşma siyasetine taraf olarak Soğuk Savaş'ın risklerini üstlenmekle değil, kendi aralarındaki dayanışma ve işbirliğini geliştirmekle sağlanabilirdi. Bu görüşler doğrultusunda biçimlenmeye başlayan bağlantısızlık anlayışı, uluslararası politikada edilgin bir konumu benimsemek anlamında, "olumsuz" bir tarafsızlığı değil, küresel barışı ve işbirliğini savunan eylemli ve "olumlu" bir tutumu ima ediyordu.

Bu eğilimleri yansıtan öncü adımlar, Jawaharlal Nehru'nun inisiyatifi ve ilki Mart-Nisan 1947'de, ikincisi Ocak 1949'da Yeni Delhi'de toplanan Asya İlişkileri Konferansları ile atıldı.[166] Hindistan'a ek olarak Endonezya, Pakistan, (günümüzde Sri Lanka adıyla bilinen) Seylan ve Burma'nın (Myanmar) aktif rol aldığı hazırlık aşamalarından geçilerek, 29 ülkenin katıldığı Asya-Afrika Konferansı Nisan 1955'te Bandung'da toplandı. ÇHC'nin de aralarında bulunduğu bu ülkeler kümesi, o dönemde dünya nüfusunun yarısından fazlasını oluşturuyordu.[167]

166 Okurlarımız ilki Şubat 1919'da Paris'te, beşincisi Ekim 1945'te Manchester'de toplanan Pan-Afrika Kongresi'nin sömürgecilik karşıtı çalışmalarından burada söz etmeyişimizi önemli bir eksiklik sayabilirler. Genç Afrikalı aktivistleri bir araya getiren bu kümelenme, Sahra'nın Güneyi'ndeki Afrika halklarının özgürlük ve adalet mücadelesinin **bir ve ortak** olduğunu vurgulamaktaydı (Shepard, 2015: 54-5). Beşinci Kongre'nin örgütleyicileri ve katılımcıları arasında daha sonra Afrika'daki bağımsızlık mücadelelerinde önemli roller oynayacak olan Kwame Nkrumah (Gana), Jomo Kenyatta (Kenya) ve Hastings Banda (Malawi) da bulunuyordu.

167 Bandung Konferansı'nı örgütleyen beş ülke, Batılı güçlerin Soğuk Savaş ortamında kendilerine danışmadan Asya'nın güvenliğini etkileyen kararlar almasından ve ÇHC ile ABD arasında artan siyasal gerilimden tedirgindiler. Konferansa ÇHC'nin davet edilmesi, ÇHC ile Batı ve GOÜ arasında barışçıl ilişkilere katkıda bulunma isteğini yansıtıyordu.

Bandung Konferansı'nın nihai bildirgesine temel oluşturan beş ilke, Nisan 1954'te imzalanan ve Hindistan'ın Tibet'le yapacağı ticareti düzenleyen ÇHC - Hindistan Anlaşması'nda yer almıştı (Çizelge I.11). Sözü geçen beş ülke, özünde, farklı ekonomik ve sosyal sistemlere sahip ülkelerin barış içinde bir arada yaşamasını vurguluyordu. Bandung'da temsil edilen ülkeler arasında gerek izledikleri dış politika, gerekse ulusal çıkarlar açısından ciddi farklılıklar vardı; dolayısıyla Konferansta pek çok anlaşmazlık ortaya çıktı (Sander, 2016: 431-3).[168] Buna rağmen, barış içinde bir arada yaşama düşüncesi ile sömürgecilik ve emperyalizm karşıtlığını bağdaştıran ve BM Şartı'na çok sayıda atıfla bezenen bir Nihai Bildirge üretilebildi (bkz. Çizelge I.11).

1960'a gelindiğinde, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanmış (ve pek çoğu bağlantısız dış politikaya yakın) devletlerin sayısı, BM'nin kurucu üyelerinin sayısını aşmıştı. Böylece BM Genel Kurulu'nu kalkınma ve yoksullukla mücadele için uluslararası bir platform olarak kullanmak isteyen Asya ve Afrika ülkelerinin BM'deki siyasal etkinliği kayda değer ölçülerde arttı. Bu gelişmeler paralelinde, Hindistan, Endonezya, Yugoslavya, Mısır ve Gana, Bağlantısızlar Hareketi'nin kilit önem taşıyan ülkeleri olarak sivrildi. Anılan beş ülkenin inisiyatifiyle, Eylül 1961'de Belgrad'da yapılacak ve bağlantısızlar hareketinin biçimsel kuruluşunu gerçekleştirecek olan zirve öncesinde Kahire'de bir hazırlık toplantısı yapıldı ve Hareket'e üyelik için ülkelerin sağlaması gereken ölçütler belirlendi (Sander, 2016: 433-5).[169] 25 ülkenin katılımcı, 3 ülkenin de gözlemci olarak katıldığı Belgrad Konferansı'nda ise Bağlantısızlar Hareketi'nin ana amaçları saptandı (bkz. Çizelge I.11). Belgrad Konferansı'nı izleyen ve 1964-79 döneminde gerçekleştirilen beş konferansın belgeleri, hareketin temel amaç ve ilkelerinde kayda değer bir değişiklik olmadığını, ancak amaçlar üzerindeki vurguların konjonktürel nedenlerle değişebildiğini gösteriyor (Kovalenko, 1988: 30-5).[170]

168 Bandung Deklarasyonu'nun Çizelge I.11'de yer alan on ilkesinden kolektif savunma düzenlemelerini ilgilendiren 5. ve 6. ilkelerinin ayrıntılandırılmasında Türkiye, Filipinler, Pakistan gibi Batı-güdümlü savunma ittifaklarında yer alan ülkelerin temsilcileri, yaptıkları müdahalelerle etkili olmuşlardır (bkz. Tuzmukhamedov, 1988: 40-1; Konferanstaki ÇHC temsilcisinin 11 Mayıs 1955 tarihli raporu (http: //digitalarchive.wilsoncenter.org/)).

169 Bazı ülkelerin Çizelge I.11'de özetlenen ve iç tutarlılığı da tartışmaya açık bu ölçütlere ne kadar uyduğu kuşkuludur (Sander, 2016: 433-4).

170 Söz konusu beş konferans, tarih sırasıyla, şunlardır: Kahire (Ekim 1964); Lusaka (Eylül 1970); Cezayir (Eylül 1973); Kolombo (Ağustos 1976) ve Havana (Eylül 1979). Bu konferanslardan sonuncusu, "ev sahibi" Küba'nın sosyalist kamptaki konumu dolayısıyla Bağlantısızlar Hareketi içinde tartışma ve eleştirilere yol açmış, ama Hareket bu gerilimleri temel amaçlarına atıfta bulunarak ve bunları teyit ederek aşabilmiştir (Kovalenko, 1988: 29-30).

ÇİZELGE I.11: BAĞLANTISIZLAR HAREKETİNİN YAPITAŞLARI, 1954-61

A. ÇİN-HİNT ANLAŞMASININ BEŞ TEMEL İLKESİ, NİSAN 1954[a]
• Diğer ülkenin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine (karşılıklı) saygı.
• (Karşılıklı) saldırmazlık taahhüdü.
• (Karşılıklı) iç işlerine karışmama taahhüdü.
• Eşitlik ve karşılıklı çıkarların korunması.
• Barış içinde bir arada yaşama.
B. BANDUNG DEKLARASYONU'NDA (NİSAN 1955) YER ALAN ON İLKE
• Temel insan haklarına ve BM Şartı'nın amaç ve ilkelerine saygı.
• Tüm ulusların egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı.
• Tüm ırkların ve, küçük ya da büyük, tüm ulusların eşitliğinin tanınması.
• Bir başka ülkenin iç işlerine müdahaleden veya karışmaktan kaçınılması.
• BM Şartı ile uyumlu bir biçimde, her ulusun tekil ya da kolektif olarak kendini savunma hakkına saygı.
• (i) Kolektif savunma düzenlemelerinin büyük güçlerin herhangi bir özel çıkarına hizmet edecek şekilde kullanılmasından kaçınılması. (ii) Herhangi bir ülkenin diğer ülkeler üzerinde baskı uygulamasından kaçınılması.
• Herhangi bir ülkenin toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına karşı saldırı eylemleri veya tehditleri ile güç kullanımından uzak durulması.
• BM Şartı ile uyumlu olarak tüm ulusal ihtilafların barışçıl yollarla (örneğin müzakere, uzlaşma, hakemlik, yasal çözümler ya da tarafların kendi tercihleriyle belirleyecekleri diğer barışçıl yollarla) çözülmesi.
• Karşılıklı çıkarların ve işbirliğinin geliştirilmesi.
• Adalete ve uluslararası yükümlülüklere saygı.
C. HAZİRAN 1961'DEKİ KAHİRE HAZIRLIK TOPLANTISINDA BAĞLANTISIZLAR HAREKETİNE ÜYELİK İÇİN BENİMSENEN ÖLÇÜTLER
Üye Ülke,
• farklı siyasal ve sosyal sistemlere sahip devletlerin barış içinde bir arada yaşamaları ve bağlantısızlık üzerine dayalı bağımsız bir politikayı benimsemiş olmalıdır;
• ulusal bağımsızlık hareketlerini tutarlı bir biçimde desteklemiş bulunmalıdır;
• büyük güçler arasındaki çatışma bağlamında oluşturulmuş çok taraflı bir askerî ittifaka katılmamış olmalıdır;
• büyük güçlerden biriyle iki-taraflı askerî anlaşma yapmış ya da bölgesel bir savunma paktına katılmışsa, bu anlaşma veya pakt büyük güçler arasındaki çatışma bağlamında tesis edilmiş olmamalıdır;
• bir yabancı devlete askerî üsler tahsis etmişse, bu imtiyazlar büyük güçler çatışması bağlamında verilmiş olmamalıdır.
A. BAĞLANTISIZLAR HAREKETİ'NİN BELGRAD KONFERANSI'NDA (EYLÜL 1961) BELİRLENEN ANA AMAÇLARI
• Emperyalizme, sömürgeciliğe, yeni sömürgeciliğe ve ırk ayrımcılığının tüm biçimlerine karşı mücadele etmek.
• Farklı sosyal sistemlere bağlı ülkeler arasındaki ilişkilerde barış içinde bir arada yaşama ilkelerinin tesisi, barışın ve uluslararası güvenliğin güçlendirilmesi, nükleer silahlanma yarışına son verilmesi, evrensel ve tam silahsızlanmanın gerçekleşmesi için mücadele etmek.
• Uluslararası ilişkileri eşitlikçi ve demokratik bir temelde yeniden yapılandırmak ve yeni bir uluslararası ekonomik düzen yaratmak için mücadele etmek.
• Enformasyon emperyalizmine karşı ve yeni bir enformasyon düzeninden yana mücadele etmek.
• Bağlantısızlar Hareketi'ne emperyalist veya diğer karışmalara karşı mücadele etmek, bu hareketin saflarını emperyalizme karşı tahkim etmek.

[a] / Bu ilkeler, Hindistan'ın Tibet'le yapacağı ticareti düzenleyen Hindistan-ÇHC anlaşmasının dibacesinde yer almıştır.

Kaynak: Kovalenko (1988: 16-31); Sander (2016: 431-5).

Bağlantısızlar Hareketi, biçimsel ve muhkem bir örgüt yapısı oluşturmadı. Devlet ve hükümet başkanlarının katıldığı zirve konferansları, en üst karar mercii olarak belirlendi; Hareket'in başkanlığı her zirvede (bir sonraki zirveye kadar) ev sahibi ülkeye tevdi edildi; Hareket'e üye ülkelerin dışişleri bakanları, BM Genel Kurulu'nun olağan toplantıları sırasında düzenli olarak buluştular. Öte yandan 1970'teki Lusaka Zirvesi ardından ulusal kurtuluş hareketleri temsilcileri, gözlemci olarak zirve toplantılarına kabul edildi ve böylelikle Hareket'in ulusal bağımsızlık konusundaki duyarlılığı vurgulandı (Kovalenko, 1988: 27).

1960'lı ve 1970'li yıllarda Bağlantısızlar Hareketi'nin sayıca genişlemesi ve üye ülke sayısının 25'ten (Belgrad, 1961) 92'ye (Havana, 1979) çıkması, bağlantısızlığın Asya ve Afrika'daki GOÜ çoğunluğunda başat siyasal ve diplomatik felsefe haline gelmekte olduğunu gösteriyordu. Bazı üye ülkeler arasındaki ciddi ihtilaflara, hatta yerel çatışmalara rağmen, Hareket dünya barışı ve güvenliği ile çok yanlı işbirliği politikalarını vurgulayan vizyonunu yitirmedi. Bu bağlamda Hareket, GOÜ ve GÜ arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin yeniden yapılanmasını öngören Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (*New International Economic Order*, NIEO) ve onun kültürel uzantısı Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (*New World Information and Communication Order*, NWICO) çalışmalarına destek ve düşünsel katkı sağladı (aşağıya bkz.).[171]

Bağlantısızlar Hareketi'nin 1960'lı ve 1970'li yıllarda dünya siyasetinde iki büyük küresel blok kadar güçlü ve etkili olduğu ileri sürülemez. Ancak bu gözlem, Hareket'in tarihsel önemini küçümsemek için yeterli bir neden olamaz. Evrensel barış, eşitlik, işbirliği ve dayanışma, insanın özgürleşmesi gibi özlemlerin dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu temsil eden bir hareket tarafından benimsenmesi ve savunulması, 1945-79 döneminin önemli bir uluslararası kazanımıdır (Sander, 2016: 435-6).[172] 1980'li yıllarda Doğu Avrupa Sosyalizmi'nin çökmesi, 1990'lı yılların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin çözülmesi, Bağlantısızlar Hareketi'nin kendisini yeniden tanımlamasını gerektirmiştir; bu konu İkinci Kitap'ta ele alınacaktır.

GOÜ'nün kolektif çıkarlarını savunmayı ve geliştirmeyi amaçlayan bir diğer uluslararası örgütlenme, 77'ler Grubu (kısaca G-77) adıyla, Haziran 1964'teki UNCTAD toplantısında 77 BM üyesinin ortak deklarasyonu ile

171 NIEO, ilk defa Hareket'in Cezayir Konferansı'nda (1973) açıkça telaffuz edildi (NIEO için ayrıca II.3'e bkz.).

172 Yeni Delhi'deki Yedinci Konferans'ta (Mart 1983) dönem başkanlığını üstlenen Indira Gandi, bağlantısızlığı şu özlü tümce ile tanımlamıştı: "Bağlantısızlık, ulusal bağımsızlık ve özgürlük demektir" (aktaran: Kovalenko, 1988: 30).

kuruldu. G-77, geniş kapsamlı bir Bakanlar Toplantısı'nı Ekim 1967'de Cezayir'de yaparak kurumsal örgütlenme modelini belirledi. Öncelikle BM ve bağlı kuruluşları nezdinde toplu ve güçlü bir pazarlık / müzakere yeteneği oluşturmayı öngören bir model uyarınca BM (Cenevre Ofisi) ve BM'nin bağlı kuruluşları olan FAO, UNIDO, UNESCO, ve UNEP'te G-77'nin irtibat birimleri oluşturuldu. Bunlara ek olarak, G-77'nin üyesi 24 ülke temsilcisinin 24'ler Grubu adıyla IMF nezdinde G-77'yi temsil etmesi sağlandı (1971). Böylelikle uluslararası parasal konularda GOÜ'nün görüş ve taleplerinin IMF'ye (ve Dünya Bankası'na) iletilmesi ve savunulması öngörüldü.

G-77'nin kurucu üyeler listesi, Batı'nın gelişmiş ekonomilerini, SSCB'yi, Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkeleri ve ÇHC'yi kapsamıyordu; bu nedenle G-77 ve Bağlantısızlar Hareketi üyeliği önemli ölçüde örtüşüyordu.[173] G-77 ve Bağlantısızlar Hareketi'nin bir diğer ortak özelliği, BM platformlarında yoğun bir etkinlik sürdürmeleriydi. Bu bağlamda G-77, Lima Deklarasyonu (Ekim-Kasım 1971), Manila Deklarasyonu (Ocak-Şubat 1975), (Mexico City, Eylül 1976) ve *Müzakere Çerçevesi ve Özgüven için Arusha Programı* (Şubat 1979) gibi bildiriler / teknik çalışmalar üreterek BM'nin gelişme hedef ve politikaları oluşturmasına katkıda bulundu. G-77'nin uluslararası siyasal kurumlardaki tutumu (örneğin ırk ayrımcılığına karşıtlığı, küresel silahsızlanma ile "yumuşama"ya yandaşlığı, v.b.) Bağlantısızlar Hareketi'ninkine yakındı.

Sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı kıta ölçeğinde mücadele eden örgütlenmelere örnek olarak OAU'ya burada kısaca değinmek uygun olacaktır. 1960'lı yılların başında Pan-Afrikan siyasal akımlar içinde iki eğilim ortaya çıkmıştı. Kwame Nkrumah'ın başını çektiği birinci eğilimi izleyen ülkeler (Nkrumah'ın Gana'sı, Gine, Tunus hariç Kuzey Afrika ülkeleri) tüm Afrika ülkelerinin katılacağı bir federasyondan yana idiler. Buna karşılık Leopold Senghor (Senegal) ve onu destekleyenler (Nijerya, Liberya, Etiyopya ve eski Fransız sömürgelerinin çoğu) Afrika Birliği'ne adım adım gidilmesini savunuyorlardı. Bu iki eğilim, Etiyopya İmparatoru Haile Selasiye'nin telkinleriyle birbirine yakınlaştırıldı ve Mayıs 1963'te 32 Afrika ülkesinin katılımı ile Addis Ababa'da yerleşik OAU kuruldu.

173 Sayıları 2015'te 134'e yükselmekle birlikte, G-77'nin üye profili özünde değişmemiştir; (birkaç istisna bir yana bırakılırsa) Avrupa Konseyi'ne, OECD'ye ve Bağımsız Devletler Topluluğu Ticaret Alanı'na dahil olan ülkeler G-77 üyesi değildir. Bu profilin G-77'yi (bugünkü terminoloji ile) "Küresel Güney"in ekonomik çıkarlarını temsil etmekte işlevsel kıldığına İkinci Kitap'ta değineceğiz.

OAU'nun amaçları arasında (i) Afrika ülkelerinin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını savunmak; (ii) sömürgeciliğin tüm biçimlerine karşı çıkmak; (iii) Afrika toplumlarında insan haklarını güvenceye almak ve yaşam standartlarını yükseltmek; (iv) üye ülkeler arasındaki ihtilafları barışçıl yöntemlerle gidermek yer alıyordu. Sömürgeciliğe karşı mücadelenin (mevcut küresel bloklar karşısında yansız kalınarak) bağımsız ülkelerin çıkarlarını savunma ve diğerlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarına destek olma yoluyla yürütülmesi öngörülüyordu. OAU, Dar-üs-Selam'da kurduğu özel bir komite aracılığı ile (askerî eğitim ve malzeme temini de dahil olmak üzere) Afrika'daki ulusal kurtuluş mücadelelerine destek sağladı.

OAU amaçları doğrultusunda tutarlı tavırlar almakla birlikte, yeterli yaptırım gücüne sahip olamadığı için, uluslararası siyasette kayda değer bir etkinlik kazanamadı. Örneğin, Afrika ülkeleri arasındaki silahlı çatışmaların sonlandırılmasındaki girişimleri başarısız oldu; "üye ülkelerin iç işlerine karışılmaması" ilkesine sığınarak vahim insan hakları ihlallerine yönelen ülkelere karşı da önlem alınamadı. Özetle, 1960'lı ve 1970'li yıllarda OAU, görüş alış-verişine ve uluslararası sorunlar önünde ortak siyasal tavır belirlemeye hizmet eden bir forum olmanın ötesine geçemedi. Aynı kaderi Orta Doğu ve Afrika'da etnik temelli bir işbirliği ve dayanışma örgütü olma amacı ile Mart 1945'te Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye'nin katılımı ile Kahire'de kurulan Arap Birliği'nin de paylaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.[174]

174 Yemen, kuruluştan kısa bir süre sonra, Mayıs 1945'te Birlik'e katıldı. 2017 yılı itibariyle Arap Birliği'nin üye sayısı 22'dir.

II

Küresel İktisat: Kurumsallaşma, İktisat Politikaları ve İktisadi Başarım

II.1. Savaş Sonrasında Uluslararası Ekonomik Düzenin Oluşumu, 1945-73

II.1.1. İktisat Politikalarının Yeni Kurumsal Gündemi

ABD ve İngiltere hükümetlerinin savaş sonrası ekonomik düzeni planlama amacı ile 1941'de başlattıkları çalışmalar, iktisat politikalarını kurumsallaştırıcı eylemler için geniş bir gündem oluşturdu (Glyn vd., 1991:64-5):

(1) Döviz kurlarının istikrarına ve ödemeler dengesi sorunlarının çözümüne yardımcı olacak uluslararası bir örgütün kurulması;[1]

(2) Uzun vadeli uluslararası yatırımları özendirecek ve yönlendirecek uluslararası bir örgütün kurulması;

(3) Birincil mallarda fiyat istikrarını sağlayacak uluslararası anlaşmalara varılması;

(4) Uluslararası ticaretteki engelleri azaltacak önlemlerin alınması;

(5) Savaş sonrası yardımları ve "yeniden inşa"yı yönetecek uluslararası bir örgütün oluşturulması;

(6) Tam istihdamın korunmasını sağlayacak uluslararası eşgüdüm önlemlerinin alınması.

Bu kadar geniş bir eylem kümesini eksiksiz gerçekleştirmek mümkün olamadı. Aşağıda ayrıntıları ile ele alınacağı gibi, birinci gündem maddesi Uluslararası Para Fonu'nun (IMF), dördüncü gündem maddesi Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) oluşturulması ile uygulamaya

1 Döviz kurlarını istikrarlandırma amaçlı ilk girişim, savaştan önce ABD, İngiltere ve Fransa arasındaki Üçlü Anlaşma (Eylül 1936) ile yapılmıştı.

aktarıldı; ikinci (ve kısmen beşinci) gündem maddesindeki sorumluluklar Dünya Bankası kısa adıyla tanınan Uluslararası Yeniden İnşa ve Kalkınma Bankası'na (WB) tevdi edildi; savaş sonrası yeniden inşa sürecinde WB'nin anlamlı bir rol üstlenmeyeceği ortaya çıkınca, bu uğraş Avrupa'yı Canlandırma Programı'na (ERP, popüler adıyla Marshall Planı) bırakıldı.[2] Eylem listesinin üçüncü ve altıncı maddeleri ise, esas itibariyle, BM'ye bağlı uzmanlık kuruluşlarının (yani BM Ticaret ve Gelişme Konferansı (UNCTAD, 1964) ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO, 1946)) ilgi alanlarını oluşturdu.

ABD ve İngiltere hükümetleri, 1941-6 dönemindeki tasarımlarında Sovyetler Birliği (SSCB) ve Doğu Avrupa'nın savaş sonrası uluslararası ekonomik düzenin bir parçası olacağını varsaymışlardı. Bu varsayım, 1947 yılından itibaren Soğuk Savaş'ın adım adım tırmanmasıyla geçerliliğini yitirdi; kapitalist "Batı" ile sosyalist blokun ekonomik düzenleri ayrıştı. "Üçüncü Dünya"yı ve bu meyanda Türkiye'yi (bağımlılık ilişkileri nedeniyle) **doğrudan** ilgilendirdiği için, biz bu çalışmamızın aşağıdaki alt bölümlerinde Batı'nın 1945-73 dönemindeki ekonomik düzeni üzerinde öncelikle duracağız.

ABD'nin savaş sonrası ekonomik düzene bakışı, temelde (özel girişimciliğin ve uluslararası güvenliğin vazgeçilmez öğesi saydığı) uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine ve geliştirilmesine odaklanıyordu.[3] İngiltere, bu yaklaşıma kategorik olarak karşı çıkmamakla birlikte, İngiliz İmparatorluğu'na bağlı Uluslar Topluluğu'nda (*Commonwealth)* somutlaşan tercihli ticaret ve finans ilişkileri ile sterlin'in uluslararası rezerv para niteliğini korumakta duyarlı idi. Başlangıçta her iki ülkenin "teknik" hazırlıklarına egemen olan anlayışa göre, toplumun tüm bireyleri bencil ve dar görüşlü olsalar bile, akıl, uzmanlık bilgisi ve sağduyu, insanların ortak çıkarlarına hizmet edecek kurumsal yapıların inşasında kullanılabilirdi; böylelikle savaşların ve toplumsal çatışmaların yol açtığı yıkımlardan sakınılabilirdi. Aşağıda örnekleri ile sergileneceği gibi, yaşanan somut gerçekler, bu iyimser beklentilere zaman zaman ters düştü.

---

2 WB'nin (i) seferber edebileceği kaynakların sınırlılığı; (ii) tutucu bankacılık pratiğine bağlılığı ve (iii) yeni dünya düzeninin oluşumunda ABD'nin çıkarlarını koruyacak siyasal vizyondan yoksunluğu gibi temel nedenler, "yeniden inşa" sürecinden dışlanmasında etkili oldu (Türel, 2010: 142). Bu zaaflar, ABD yönetimindeki tutucuların WB'ye kaynak tahsis etmekte çok istekli olmamalarıyla yakından ilgiliydi; kuruluşunda WB'nin ödünç verme kapasitesi 10 milyar dolar'lık nominal sermayesi ile sınırlanmış, nominal sermayenin sadece 1/10'u nakden ödenmişti (Armstrong, 1991:29).

3 Başkan Roosevelt yönetiminin Dışişleri Bakanı Cordell Hull (1933-44), 1930'larda oluşan İngiliz, Alman ve Japon ticaret bloklarının II. Dünya Savaşı'nı körüklediği kanısında idi (Millman, 1995:70; Spero ve Hart, 2003:3). Ona göre "sınırlardan mallar geçemiyorsa, askerler geçer"di. Hull, BM'nin kuruluş hazırlıklarında önemli rol oynayan siyaset adamlarından biri oldu.

II.1.2. Bretton Woods Kuruluşları

• *IMF*

1941'in ikinci yarısında İngiltere adına yeni bir uluslararası para sisteminin tasarımını hazırlayan Keynes, *bancor* adını verdiği ve değeri altınla ilişkilendirilen bir uluslararası rezerv para yaratılmasını, bütün ulusal kurların *bancor*'a göre belirlenmesini önermekteydi. Uluslar-üstü *(supranational)* bir kliring birliği, merkez bankaları arasındaki hesapları denkleştirme ve ödemeler dengesi sorunları yaşayan ülkelere, merkez bankalarının bankası gibi, kredi açma işlevi ile görevlendirilecekti. Keynes, açık veren ülkelerin deflasyona zorlanmaması için, bu kredi desteğini sıkı şartlara bağlamamış, fazla veren ülkelerin dengesizliğin giderilmesindeki sorumluluğunu da vurgulamıştı. 1930'lu yıllardaki deneyimler ışığında, savaştan sonra yüksek düzeyli işsizlikle eşleşebilecek istikrarlandırma süreçlerinden kaçınmak üzere, tekil ülkelerin ulusal iktisat politikalarında önemli ölçüde özerk davranmalarının gerekli olduğu kanısındaydı. Kredi desteğinin yetersiz kalmaması için, kliring birliği görece geniş mali kaynaklarla cihazlandırılmalıydı.

ABD tarafının sistem tasarımını hazırlamakla görevlendirilen Harry Dexter White ve çalışma arkadaşları, *New Deal* uygulamasının planlama ve kamusal kontrol anlayışına yakın, ama Keynes'in vizyonuna uzaktılar. White, altına bağlanacak bir ulusal paralar sepetinin uluslararası rezerv para işlevini görebileceğini düşünüyordu. White Planı'nda iki ulus-üstü örgütün kurulması öngörülmekteydi: İstikrarlandırıcı bir fon ve bir dünya bankası. Bu örgütlerden ilki, üye ülkelerden sağlanan görece sınırlı kaynaklarını ödemeler dengesi açığı veren ülkelere geçici ve sıkı şartlarla ödünç verecek, ödünç alan ülkeler kendi ekonomilerine çeki-düzen vermekle sorumlu olacaklardı. İkinci örgüt ise, uluslararası finans sisteminden derleyeceği, görece daha geniş mali kaynakları üye ülkelerin kalkınma amaçlı borçlanmasına yönlendirecekti.[4] Bu örgütler, üye ülkelerin para ve döviz kuru politikaları üzerinde ve sermaye hareketlerinin idaresinde etkili olacaklardı. Özetle, White önceliği ulusal ekonomilerin ihtiyaçlarına değil, uluslararası amaçların gerçekleştirilmesine veriyor, ödemeler dengesi fazlası veren ülkeleri uyum sorumluluğundan bağışık tutuyordu. Keynes ve White planlarının ortaklaştıkları nokta, uluslararası finans alanında kamusal denetimi sağlama kararlılığı idi (Helleiner, 2009:6).[5]

4 Keynes'in, şahsen, Dünya Bankası'nın kurulması düşüncesine karşı olduğu biliniyor (bkz. Marcus, 2002: F119).

5 ABD Hazine Bakanlığı Müsteşarı Morgenthau, Bretton Woods'da kurulan sistemin "açgözlü tefecileri uluslararası finans tapınağı dışına süreceğini" dile getirmekteydi (Millman, 1995:58).

1942 yazında iki tarafın planları karşılıklı incelemeye açıldı; uzun ve çetin müzakerelerden sonra Temmuz 1944'te 44 ülkenin temsilcilerinin katılımı ile toplanan Bretton Woods Konferansı'nda IMF'nin (ve WB'nin) kurulması kararlaştırıldı. Konferansa ABD ve İngiltere dışındaki ülkelerden katılan temsilcilerin değişiklik önergeleri ile Konferans nihai kararlarına çok sınırlı katkı sağladıklarını, bu kararların bir "oldu-bitti"ye getirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Temsilcileri Konferansa katılan 44 ülkenin çoğunluğu, gelişmekte olan ülkelerdi; bu ülkeler kendilerine ödemeler dengesi desteği sağlayacak oluşumların beklentisi içinde, Konferanstaki "ya kabul et, ya da terk et" atmosferine boyun eğdiler. 1943'te White Planı'ndan haberdar edilen SSCB temsilcileri, daha sonraki teknik çalışmalara katıldılar ve SSCB adına IMF'nin ve Dünya Bankası'nın kuruluş anlaşmalarını imzaladılar; ancak bu anlaşmalar SSCB'nin yetkili karar organları tarafından onaylanmadı.[6]

IMF'nin tasarımını biçimlendiren temel ilkeler şöyle özetlenebilir (Helleiner, 2009:6-9; Sakbani, 2005:10):

(1) Üye ülkelerin IMF'ye girişlerinde müzakere edilerek belirlenen ulusal kotalar, IMF'nin kaynaklarını oluşturur; başka bir deyişle IMF "kendine özgü" kaynaklara sahip değildir. Ülke kotaları, hem IMF'nin karar almasında, hem de IMF'den sağlanacak finansal imkânların sağlanmasında temel ölçüttür.[7]

(2) IMF dengeleyici finansal akımlara ve yabancı doğrudan yatırımlara olumlu, istikrarsızlaştırıcı/spekülatif akımlara olumsuz bir tutumla yaklaşır. Ülkeler-arası finansal işlemlerin serbestleşmesi, "temel bir amaç" sayılmakla birlikte üye ülkeler, cari işlemleri engellemediği ve kısıtlamadığı sürece sermaye hareketlerini kontrol edebilirler (bkz. Anlaşmanın IV. maddesi). IMF, ilke olarak, cari işlemler üzerindeki tüm kısıtların kaldırılmasını öngörür.[8]

(3) Küresel dengesizlikleri azaltıcı bir yöntem olarak altın-dolar standardı benimsenmiş, ABD doları (bundan böyle, kısaca "dolar") altına,

6 Bu tutum SSCB'nin ABD'den talep etiği 10 milyar $'lık savaş sonrası yeniden inşa kredisinin reddi ile ilişkili görünüyor. ABD'nin 1945-6'dan itibaren izlemeye başladığı "SSCB'yi çevreleme" stratejisine Sovyetler'in tepkisiz kalması da zaten beklenemezdi. SSCB'nin yoğun baskısı ile Polonya Mart 1950'de, Çekoslovakya ise Aralık 1954'te IMF ve WB üyeliklerinden ayrıldılar.

7 IMF'nin kullanabileceği rezervlerin sınırlılığı ve ülke çekiş haklarının kullanımı ile ilgili kurallar, ABD tarafının ve uluslararası finans çevrelerinin eğilimlerini yansıtır. Bu eğilimlere göre bir ülke IMF kapısını mali destek için çalmadan önce, yurtiçi düzlemdeki tüm önlemler repertuarını tüketmiş olmalıdır (ülke çekiş hakları konusundaki ilk düzenlemelerin ayrıntılı bir anlatımı için, bkz. Günver-Turan; 1980:98-157).

8 Ancak savaş sonrasında büyük ekonomik güçlüklerle karşılaşacak ülkelerin dış ticaret ödemeleri üzerindeki kontrolleri beş yıl daha sürdürebilecekleri kabul edilmiştir (Van der Wee, 1987:430).

üye ülkelerin ulusal paraları da sabit (fakat temel dengesizliklerin ortaya çıkması halinde, değiştirilebilir) kurlarla dolara bağlanmıştır.[9] Çoklu kur ve kurun IMF'ye danışılmadan, tek yanlı kararla belirlenmesi kural dışıdır. Altın-dolar standardına ek olarak IMF'nin mali destekleri, IMF aracılığı ile gerçekleştirilecek danışmalar ve uluslararası işbirliği çabaları, küresel istikrara katkı sağlayacaktır. Böylece altın standardının katılığı ile 1930'lu yıllardaki yüzen kur sisteminin başıboşluğu ve öngörülemezliği arasında gerçekçi bir orta yol bulunmuş olmaktadır.

(4) Uluslararası para ve ödemeler sistemindeki dengesizlikleri gidermenin sorumluluğu, esas itibariyle, açık veren ülkeler üzerindedir. Ancak, İngiltere'nin ısrarı ile IMF anlaşmasına "kıt para" *(scarce currency)* hükümleri eklenmiş ve böylece fazla veren ülkelerin politikalarını gözden geçirmeye zorlanması öngörülmüştür. Üye ülkeler, IMF'nin parasını "kıt para" ilan ettiği ülkeler aleyhine ayrımcı ticaret önlemleri alabilirler; bu para cinsinden ödemeleri kısıtlayabilirler; bu paranın tedarikinde IMF'nin desteğini talep edebilirler.

Bu saptamalar ABD'nin 1941-4 dönemindeki muazzam ekonomik ve askerî gücü ile Bretton Woods Konferansı'nın nihai kararlarını büyük ölçüde kendi tercihleri doğrultusunda biçimlendirdiğini ve dünya ölçeğinde hegemonyasını tesis etme amacına dönük, tarihsel bir adım attığını göstermektedir. ABD tasarımı, nihai kertede, dünya ödemeler dengesinin ABD denetimi altında tutulması ve dünya likiditesinin dolar ile işleyecek bir sisteme dayandırılması anlamına gelir.[10] İngiltere hoşnutsuzluğunu anlaşmanın kendi parlamentosundaki onay sürecinde "ağırdan alarak" sergilemiş, ancak ABD'nin İngiltere'ye açması beklenen kredi ve ödünç verme/kiralama *(Lend/Lease)* hesaplarının tasfiyesi dolayımındaki zorlamalarına ve üç büyük Commonwealth ülkesinin (Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan) kendisini yalnız bırakma olasılığına direnememiştir (Millman, 1995:75-6).[11]

---

9 Basitlik sağlamak üzere, İngiliz sterlini'nin Bretton Woods sonrasında fazla sürdürülemeyen rezerv para konumunu ihmal ediyoruz.

10 Dünya parasının ABD Federal Reserve sistemi tarafından, diğer belli başlı kapitalist ülkelerin merkez bankalarıyla işbirliği içinde yönlendirilmesi, XIX. yüzyılda altın standardının Londra-merkezli, kozmopolit, seçkin ve İngiliz hükümetinden görece bağımsız bir finansçılar ağı tarafından yönlendirilmesinden farklıdır; ABD hegemonyasında yönlendirme kamusal, İngiliz hegemonyasında özel bir işlev niteliğindedir (Arrighi, 1994: 71-2).

11 Bretton Woods müzakereleri sırasında İngiltere'de çok popüler olan bir dörtlük şöyleydi:
"Lord Halifax Washington'da
Şöyle fısıldadı Lord Keynes'e:
"Doğrudur, para çuvalları onlarda;
Ama tüm beyinler bizde!""
(Lord Halifax, 1941-6 yıllarında İngiltere'nin ABD'deki büyük elçisiydi). Somut gerçekler, "beyinler"in her şeye yetmediğini kanıtlıyor.

ABD Başkanı Roosevelt'in yeni dünya vizyonu, *New Deal*'in toplum öncelikli felsefesi uzantısında biçimlenmişti: Nasıl yetkin ve hayırhah bir ABD hükümeti, *New Deal* ile ABD toplumuna sosyal güvenlik ve refah getirmişse, ABD'nin gücüyle oluşturulacak ve işletilecek bir uluslararası düzen de SSCB ve GOÜ'yü içeren tek bir dünyaya barış, güvenlik ve huzur getirebilirdi. Böyle bir düzen, sadece uluslararası finans ve ticaretin yeniden yapılandırılmasıyla sınırlı kalamazdı; BM gibi, tüm dünya uluslarının katılım ve işbirliğine açık bir siyasal örgütlenme de gerekliydi. Bu "dünya hükümeti"nde ABD, diğer ülkelerin farklı görüşleriyle uzlaşı aramak durumunda kalacaktı.

Roosevelt'in "tek dünya" vizyonu, ABD siyaset ve iş çevrelerinin kalıcı desteğine mazhar olamadı; bu çevrelere göre daha gerçekçi bir yaklaşım, "özgür dünya"da ABD hegemonyasının dünya parası üzerindeki kontrol ve askerî güç aracılığı ile tesis edilmesiydi. Başkan Roosevelt'in ölümünden (Nisan 1945) sonra, ABD'nin uluslararası ekonomik düzenle ilgili inisiyatifleri, Hazine'den Dışişleri'ne kaydı. Bu kayma, *New Deal*'in toplum-öncelikli çizgisinden uzaklaşıldığını, ABD sermayesinin dünyaya açılma özlemlerinin yönetim kademelerine yansıdığını ima etmekteydi. Dışişleri Bakanlığı kadroları serbest ticarete ve piyasa güçlerine dayanan, çok yanlı olmakla birlikte ABD'nin kesin önderliğinde yürütülecek bir dünya ekonomisi vizyonuna sahiptiler; ulus-üstü bir tasarımla kurulmuş, kaynakları görece kıt, uluslararası parasal istikrarın sağlanmasında üye ülkelerin işbirliğine bağımlı IMF'nin yapabileceklerinin sınırlı olduğunu düşünüyorlardı. Bu kanıları (i) IMF'nin Aralık 1946'da ilan ettiği ulusal kur paritelerini üye ülkelere zorlayamaması ve (ii) 1947 yazında sterlin konvertibilitesine geçişteki başarısızlıkla daha da pekişti (bkz. Çizelge II.1). IMF böyle bir konjonktürde oluşan *Pax Americana*'nın kendisine açık bulduğu manevra alanlarına yöneldi: (i) GATT'ın yedeğinde uluslararası ticareti serbestleştirmeye ve ticaretteki ayrımcılıkların azaltılmasına çaba harcadı; (ii) para politikalarındaki ulusal ayrımcılıkları gidermeye çalıştı. 1950'li yılların ortalarına kadar IMF'nin üye ülkelere ödemeler dengesi desteği marjinal sayılabilecek ölçülerde kaldı.[12]

IMF ve WB'nin dünya ekonomisini canlandırma ve istikrarlandırmadaki yetersizlikleri, hazırlıkları 1947 ortalarında başlayan ve Nisan 1948'de yürürlüğe giren Marshall Planı'nın (ERP) düşünsel zeminine katkıda bulundu. Tasarım ve uygulamasındaki bazı ayrıntılara I.2'de de-

12 IMF kayda değer ilk istikrarlandırıcı anlaşmalarını, Ekim-Kasım 1956'daki başarısız Süveyş Kanalı Harekatı ardından, Aralık 1956'da İngiltere ve Fransa ile yaptı.

ğindiğimiz Marshall Planı, Avrupa güçlü bir blok halinde bütünleşmedikçe ve böylece ölçek ekonomilerine ve dinamizme kavuşmadıkça, *Pax Americana*'nın tesis edilemeyeceği fikrine dayanıyordu. 1947'nin sonlarına doğru uluslararası ekonominin hâlâ derlenip toparlanamamış olması, ABD yönetimini iki konuda duyarlı olmaya yöneltti: (i) Marshall Planı'nın yaratacağı ivme, Avrupa'daki parasal işbirliği çabalarının kazanımlarıyla desteklenmelidir; (ii) serbest ve genişleyen uluslararası ticaretin gereği olan kur istikrarı ve ulusal paraların konvertibilitesi sağlanmalıdır.

ÇİZELGE II.1: ALTIN-DOLAR STANDARDININ EMEKLEME YILLARI, 1945-58

Ay/Yıl	Olaylar
Aralık 1945	(İngiltere'nin Temmuz 1947'de konvertibiliteye geçeceği taahhüdünü içeren) Anglo-Amerikan Borç Anlaşması'nın imzalanması.
Mart 1946	IMF'nin açılış toplantısı (Savannah, Georgia/ABD)
Aralık 1946	IMF, üye hükümetlerin önerilerine dayanarak, üyelerin çoğu için yeni kur paritelerini ilan ediyor.
Mart 1947	IMF çalışmalarına fiilen başlıyor.
Temmuz 1947	Sterlin konvertibilitesine geçiş adımı.
Ağustos 1947	Sterlin konvertibilitesinden vazgeçilmesi.
Kasım 1947	On dört OEEC ülkesi Çoklu Parasal Tazmin Anlaşması'nı imzalıyorlar (bu girişim, 1950'de kurulacak Avrupa Ödemeler Birliği'nin (EPU) ilk adımıdır.
Nisan 1948	Marshall Planı adıyla bilinen Avrupa'yı Canlandırma Programı (ERP), ABD Senatosu'nca onaylanıyor.
Haziran 1948	(Batı) Almanya'da para reformu: DM'nin doğuşu.
Temmuz 1948	Marshall Planı'nın uygulanmasına başlanıyor.
Nisan 1949	Japonya'da işgal yönetiminin empoze ettiği para reformu.
Ağustos-Eylül 1949	Sterlin krizi ardından İngiltere'de devalüasyon. Bu krizin zincirleme etkisiyle, 12 Avrupa ülkesi 1949 sonuna kadar ulusal paralarını devalüe edeceklerdir.
Eylül 1950	Kasım 1947'deki başlangıcın ve onu izleyen başarısız adımların ardından EPU'nun kuruluşu.
Şubat 1952	Marshall Planı uygulamalarının sona ermesi.
Ağustos 1955	Yeni bir Avrupa Para Anlaşması ile konvertibilitenin tesisinden sonra EPU'ya son verileceği kararlaştırılıyor.
Aralık 1956	Ekim-Kasım 1956'daki başarısız Süveyş Harekatı'nın ardından İngiltere ve Fransa, IMF'den mali destek talep ediyorlar ve talepleri karşılanıyor.
Aralık 1958	EPU'nun ortadan kaldırılarak genel konvertibiliteye geçilmesi kararının ardından, sabit kurlar düzeninde altın-dolar standardı fiilen gerçekleşiyor.

Kaynak: Van der Wee (1987:433-51)

Birinci konu, Marshall Planı'nın uygulama ve eşgüdüm örgütü olarak Nisan 1948'de doğan OEEC[13] tarafından sahiplenilmiş ve ilk adım, Kasım 1947'de Çoklu Parasal Tazmin Anlaşması ile atılmıştı. Bu anlaşma ve onu 1948 ve 1949'da izleyen yeni mutabakatlar çok etkili olmadı; ancak bunların kazandırdığı deneyim Eylül 1950'de kurulan Avrupa Ödemeler Birliği'nin (EPU) önünü açtı.

Keynes'in 1941'deki "kliring birliği" önerisinden esinlenilerek oluşturulan EPU, 1940'lı yıllarda esas itibariyle ülkeler arasındaki iki yanlı ilişkiler niteliği taşıyan Avrupa - içi ödemeler sistemini çok yanlılık yönünde dönüştürmekte başarılı oldu. Böylelikle, uluslararası ödeme sistemi ikil (dolar alanı /dolar-dışı alan) bir görünüm kazandı. Çok yanlılıktan umulan şey, bu iki alanın dünya ölçeğinde tümleşmesiydi.

Avrupa ekonomilerinin hızlı gelişmesi sayesinde, 1950'li yılların sonunda bu umut gerçekleşti ve artık işlevsiz hale gelen EPU ortadan kaldırıldı. Genel konvertibiliteye geçişte önemli ilk adım, Eylül-Aralık 1949 döneminde (ABD'nin de baskılarıyla) Avrupa ekonomilerinde gerçekleştirilen yüksek oranlı devalüasyonlarla atıldı. 1950'li yıllarda Avrupa ülkelerinin ve Japonya'nın uluslararası rezervlerinde güçlenme ve Ağustos 1955'te yeni bir Avrupa Para Anlaşması ile EPU işlevlerini tamamladıktan sonra parasal işbirliğine devam edileceğinin taahhüt edilmesi, genel konvertibiliteye ortam hazırlayan diğer önemli gelişmelerdi.

Aralık 1958'de genel konvertibilite kararının alınması ile cari ödemeler üzerindeki tüm kontroller kaldırılmış, sabit kurlar düzeninde altın-dolar standardı fiilen gerçekleşmiş ve Bretton Woods sisteminin öngördüğü kurumsal yapılar artık kendi ayakları üzerinde durabilir hale getirilmiş bulunuyordu. Tekil ülke merkez bankaları IMF, Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) ve diğer merkez bankaları ile işlevsel ilişkilerini geliştirmişler, zamanla biriken dolar rezervlerini kullanarak kur istikrarlandırıcı müdahaleler yapabilecek duruma gelmişlerdi. Özel finans kuruluşları istikrarlı kur güvencesi altında, parasal yetkililerin müdahalelerinden uzak, büyük ve çok yanlı döviz piyasalarını örgütleyebilecek güce kavuşmuşlardı. Altın-dolar standardı, dünya ekonomisinin hızlı gelişmesine yardımcı olacak avantajlar da sağlamıştı: Uluslararası sermaye piyasaları çeşitlenmiş, kur istikrarı tüm kapitalist ekonomilerin para politikalarını ılımlı bir seyir izleyen ABD enflasyonuna dayandırma imkânını kazandırmıştı.

Ne var ki, altın-dolar standardı bu tarihsel dönemeçten sonra, yaklaşık on yıl içinde çöküntüye gidişinin işaretlerini vermeye başladı. Altın-dolar

13 18 üyeli OEEC, 1961'de ABD ve Kanada'nın da katılımı ile OECD'ye dönüştü.

standardının işlerliği, ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında süregelen ve tartışılamayan küresel önderliği üzerine kurulmuştu ve bu önderliğe ergeç meydan okunması kaçınılmazdı. Ancak, bunun da ötesinde, aşılması güç "teknik" sorunlar da birikmekteydi. Bu sorunların önde gelenlerinden biri olan "Triffin Açmazı"na burada değinmekte yarar var.

Triffin (1960) altın-dolar standardının temelde istikrarsız olduğunu ve uzun dönemde sürdürülemeyeceğini ileri sürmüştü. Ona göre, bu sistemde altın rezervleri ekonomik büyüme ile uluslararası ticaret ve finansın likidite gereklerine paralel olarak artamayacağından, uluslararası rezerv artışı esas itibariyle dolar rezervlerinin artışı ile, bu da ABD ekonomisinin ödemeler dengesi açığı vererek dolar arzını artırması ile mümkündü.[14] Rezerv bileşiminde ortaya çıkacak dengesizlik, yaratacağı güven kaybı dolayısıyla sabit altın paritesine dayanan altın/dolar konvertibilitesini nihai aşamada çökertecekti.[15] Karşıt olarak, ABD'nin dolar yükümlülüklerini altın rezervleriyle orantılı tutabilecek bir deflasyon politikası, dolara güveni korusa da, büyük bir dünya krizine yol açacak ve sistemik yıkım yine kaçınılmaz olacaktı.[16]

ABD'nin askerî harcamaları, dış yatırımları, görünmeyen kalemlerde yer alan harcamaları ve sermaye ihracı, döneme özgü "dolar kıtlığı"nı gidermeye yarıyordu. Buradaki temel sorun dolar rezervlerinin dünya ekonomisindeki likidite ihtiyaçlarına göre değil, ABD ödemeler dengesinin arızi hareketlerine göre yaratılmasıydı. Böylelikle ABD ödemeler dengesi açıklarına fazla aldırış etmeden, kendi yurtiçi politikalarının olumsuz etkilerini diğer ülkelere yükleyebiliyordu (Van der Wee, 1987:454-8).[17]

1950'li yılların sonuna doğru ABD cari işlemler dengesinin (başlıca, uluslararası ticarette artan rekabet ve doların görece değerlenmesi dolayısıyla) giderek kötüleşmesi, ABD yönetimini kaygılandırmaya başlamıştı. Yapılabilecek şeyler, bir yandan dolara güvenin korunması için *ad hoc* önlemlere başvurmak, öte yandan sistemde reform çareleri aramaktı. 1960'lı yıllarda ABD'nin ya kendi inisiyatifi ile aldığı, ya da muhataplarına telkinde bulunarak aldırdığı dolara güveni artırıcı önlemler üç grupta toplanabiliyor (Van der Wee, 459-62):

14 Şunu da ayrıca not etmekte yarar var: Hegemonun dünya ekonomisinden kendisine kaynak transfer etmesi, siyasal iktisat mantığına ters düşmemekteydi.

15 Bu bağlamda kritik bir eşik 1960'da aşıldı ve bu yıl "yabancıların" tuttukları dolar stoku ABD'nin altın rezervlerini aştı (Spero ve Hart, 2003:17).

16 Deflasyon yerine doların altına göre devalüe edilmesi bir seçenek olabilirdi; ama ABD böyle bir "çözüm"e temelden karşıydı.

17 Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle bu imkânı "fahiş imtiyaz" *(privilège exorbitant)* olarak nitelemişti (Van der Wee, 1987:456).

(1) Altın-dolar standardını doğrudan güçlendirmeyi amaçlayan önlemler. Bunların başlıcaları şunlardı: (i) Kasım 1960'da belli başlı 8 merkez bankasının katılımı ile oluşturulan ve Londra Altın Piyasası'nda müdahale amaçlı alım-satımlarda kullanılan altın havuzu; (ii) transfer edilemeyen, Avrupa ülkelerinin merkez bankalarınca tutulan ve o ülkelerin paralarıyla tanımlanmış ABD hükümet tahvillerinin ihracı;[18] (iii) dolar üzerindeki baskıları gidermek üzere, belli başlı merkez bankaları arasında oluşturulan bir swap işlemleri ağı.

Altın havuzu 1965'e kadar oldukça etkin çalıştı. Bu tarihten sonra (i) ABD'deki (Vietnam Savaşı harcamaları ile körüklenen) hızlı parasal genişleme; (ii) altın standardına dayanacak yeni bir uluslararası para sistemini savunmaya başlayan Fransa'nın dolar varlıklarını altına dönüştürme girişimleri ve Haziran 1967'de altın havuzundan çekilmesi; (iii) Kasım 1967'deki sterlin devalüasyonu ardından dolara yönelen baskılar, altın havuzunu etkili bir çalışma düzeninden uzaklaştırdı. Mart 1968'de havuzun faaliyetlerine son verildi; kısa bir süre sonra ABD Kongresi dolar için altın karşılık tutulması ile ilgili mevzuatı yürürlükten kaldırarak, Bretton Woods'un (II.4.1'de ele alacağımız) çöküş sürecini başlatmış oldu.[19]

(2) IMF'yi ABD'nin küresel stratejisini desteklemeye yöneltecek önlemler. ABD hükümeti, değişen şartlar önünde, IMF'nin ödünç verme kapasitesini artırmanın yararlı olacağı kanısına vardı; böylelikle (birbiriyle çelişen) ABD'nin dünya önderliğini koruma ve dış dengesini iyileştirme amaçları uzlaştırılabilecekti. 1959, 1966 ve 1970'te IMF'deki ulusal kotalar sırasıyla %50, %25 ve %30 artırıldı; yeni üyelerin kota ödemeleri de fon artışlarına katkı sağladı. Eylül 1961'de dünyanın en zengin 10 ülkesi (*Group of Ten*, G-10), yeni Genel Ödünç Alma Düzenlemesi (*General Arrangements to Borrow*, GAB) ile acil durumlarda IMF'ye ek kaynak sağlayacaklarını taahhüt ettiler.[20] Şubat 1961'den sonra IMF'ye geri ödemelerin dolar dışındaki belli başlı Avrupa paraları ile yapabilmesinin önü açıldı.

(3) ABD'nin para sermayesi ihracını azaltıcı önlemler. ABD Hazinesi ve Federal Reserve, "Operation Twist" adını verdikleri bir strateji ile hükümet borç senetlerinin kısa vadeli faiz hadlerini uzun vadeli faiz had-

18 Bu tahviller, onların ihracını tasarlayan ABD Hazine Bakanlığı Müsteşarının adı ile anılmaktadır *(Roosa bonds)*.

19 Havuzun faaliyetlerinin sona ermesiyle iki kademeli bir sisteme geçildi. Bu sistem uyarınca hükümetler serbest altın piyasasına müdahale etmeyecekler, altın varlıklarını sadece kendi aralarındaki parasal işlemlerde kullanacaklardı (Van der Wee, 1987:474).

20 Biçimsel örgütlenmesi Aralık 1961'de gerçekleşen G-10, kısa sürede para reformu önerilerinin tartışılmasında ve para krizlerinin idaresinde çok etkili bir bilgi alış-verişi/müzakere platformuna dönüştü. GAB düzenlemesi, İngiltere'nin IMF'den 1964'teki borçlanmasında ilk defa harekete geçirildi.

lerinin üzerine çıkardılar. Temmuz 1963'te Faiz Eşleştirme Vergisi getirilerek, ABD'de yerleşiklerin daha yüksek faizli yabancı menkullerden elde ettikleri faiz getirisi farkı vergilendirildi; Şubat 1965'te bu vergi ABD bankalarının yurtdışına açtıkları kredilerin faizlerine de teşmil edildi. Yabancı menkul kıymet alımını caydıran ilke ve kurallar, Şubat 1965'te gönüllü, Ocak 1968'den sonra bağlayıcı olarak yürürlüğe konuldu.

Tüm bu parça-buçuk ve savunmacı önlemler topluluğu, kısmen etkili de olsa, altın-dolar standardının çelişkilerini gideremezdi. Dolayısıyla ABD ve diğer "merkez" ülkeleri, sistemde reform tartışmalarını çeşitli danışma/müzakere platformlarına taşıdılar. Taraflar dünya likiditesini artırma gerekliliği üzerinde mutabık olmakla birlikte, diğer konularda ABD ile muhatapları arasında ciddi görüş ayrılıkları vardı. Başlangıçta ABD likidite genişlemesinin yeni bir yapı değil, artan kredi imkânları gerektirdiğini vurguluyor, adres olarak IMF'yi gösteriyordu. Avrupalı ülkeler ise IMF'nin altın-dolar standardını (ve onunla birlikte ABD hegemonyasını) tahkim edecek bir örgüte dönüşmesine sıcak bakmıyorlardı. ABD'ninkine en aykırı konumda bulunan Fransa, 1963-4'teki temaslarda "gözden geçirilmiş" bir altın standardını savunuyor, kolektif olarak yaratılacak ve G-10 tarafından idare edilecek bir rezerv parası *(Collective Reserve Unit,* CRU*)* önerisini getiriyordu. CRU önerisi, altının rezerv para olma işlevini güçlendirecek biçimde formüle edilmişti; örtülü olarak da altının dolar fiyatının yeniden belirlenmesini ima etmekteydi.[21] Başkan de Gaulle'ün Şubat 1965'teki ünlü basın toplantısında özlü bir biçimde açıkladığı bu önerileri ABD reddetti.

1965'in ikinci yarısında ABD bir strateji değişikliğine giderek IMF'nin gözetiminde yeni bir uluslararası rezerv para yaratılmasına, bunun altın rezervlerini ikame etmesine ve (gelişmekte olan ülkeler (kısaca GOÜ) dahil) tüm ülkelerce paylaşılmasına taraftar olduğunu açıkladı.[22] Bu tarihten sonra hem G-10, hem de IMF bünyesindeki "teknik" çalışmalar hız kazandı ve IMF'nin Eylül 1967'deki Rio de Janeiro (yıllık) toplantısında Rezerv Çekme Hakları (*Reserve Drawing Rights,* RDR) tasarısı tartışılarak ve değiştirilerek onaylandı. CRU önerisi reddedilen Fransa ise, daha katı bir tutuma yönelerek, altının oynadığı rolü uzun dönemde üstlenecek yeni bir uluslararası rezerv para önerisine tümden karşı çıkmaya başladı. Rio de Janeiro'daki RDR'den başlayarak, Temmuz-Eylül 1969'da Özel Çekme

21 Fransızların Triffin eleştirisinden de esinlendikleri tahmin edilebilir.

22 GOÜ, 1960 yılların ikinci yarısına kadar dünya para sisteminin oluşmasına seyirci olmaktan fazla öteye geçememişti. ABD'nin strateji değişikliği, GOÜ'de artan duyarlılıkları fark ettiğini, Avrupalı ülkelerin danışma ve müzakereleri G-10 çerçevesinde tutma çabaları karşısında GOÜ'den "karşı-ağırlık" aradığını gösteriyor.

Hakları (*Special Drawing Rights*, SDR) ile biten uzun ve meşakkatli yolculuğun öyküsünü burada anlatmayacak, bu yolculuğun Eylül 1969 sonrasındaki önemli dönemeçlerine ve karar anlarına II.4.1'de değineceğiz.

Altın-dolar standardının işlerlik kurallarını aşındıran bir gelişme olarak *Eurodollar* piyasalarındaki çarpıcı genişlemeye de dikkati çekmek gerekir.[23] Belli başlı ulusal paraların ihraç edildikleri ülke dışında ödünç alma ve verme işlemlerine konu olması, 1950'li yılların getirdiği bir yenilik değildi; iki savaş arası dönemde Londra'da yerleşik uluslararası bankaların dolar depoları vardı; II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB, Doğu Avrupa ülkeleri ve ÇHC, dolar varlıklarını Avrupa'da tutmakta idiler. Ancak Avrupa hükümetlerinin sermaye işlemleri üzerine getirdikleri kısıtlar ve Avrupa'daki dolar kıtlığı sadece Amerikan banka ve şirketlerini değil, Avrupalı finans kuruluşlarını da dolar işlemleri yapmaya özendirdi. "Başlama vuruşu"nu 1955'in ortalarında bir İngiliz bankası (Midland Bank) yapmıştı; 1958 sonrasında genel konvertibiliteye geçiş kararı bu piyasalara ivme kazandırdı; ABD'nin 1960'lı yıllarda uygulamaya başladığı sermaye ihracını caydırma politikaları, deyim yerindeyse, *Eurodollar* piyasalarını "patlattı".

Eurodollar piyasaları ulusal kontrollerden uzak, düşük maliyetli ve aşırı rekabetçi, finansal yeniliklere açık, konsorsiyumlar eliyle yapılacak büyük çaplı işlemlere yatkındılar. Bu nitelikleriyle uluslararası sermaye akımlarını hızla genişlettiler, spekülatif hareketleri kolaylaştırdılar ve finansal piyasalardaki karşılıklı bağımlılığı artırdılar. Dahası, sabit kurlar rejimindeki (arızi veya yapısal) dengesizlikleri giderme mekanizmalarını ve ulusal para politikalarını da önemli ölçüde etkisizleştirdiler; ülkelerin yapmaktan kaçındığı ya da başaramadığı parasal müdahaleler, bu piyasalardaki hızlı ve giderek muazzam hacimlere ulaşan işlemler aracılığı ile gerçekleşir hale geldi. Millman'ın (1995:94) renkli deyişiyle "düzenleyiciler ne yapmaya çalışırsa çalışsınlar, piyasalar onların bir adım önlerindeydi". 1970'li yıllarda bu piyasalarda gerçekleşen nitel değişmelere aşağıda değineceğiz.

- *WB*

Ele aldığımız tarih kesitinde, WB'nin geçirdiği evrim, iki alt dönem itibariyle incelenebilir: 1940'lı yıllar ve 1950-68 dönemi. WB'nin "resmi" tarihini yazanlara göre bankanın "kalkınma"ya destek olma işlevi, Bretton Woods Konferansı gündemine "adeta tesadüfen girdi ve bu gündemde

23 *Eurodollar* piyasaları, 1970'li yıllar ve sonrasında mekânlarının yaygınlaşması ve işlem yapılan döviz türlerinin çeşitlenmesi dolayısıyla *Eurocurrency* piyasaları adıyla anılır oldu.

ikincil bir rol oynadı" (Kapur vd., 1997:68).[24] Haziran 1946'da faaliyete başladıktan sonra WB, savaşta yıkıma uğramış ülkelere genel amaçlı, spesifik projelere bağlı olmayan ödünçler vermeye başlamıştı. Yukarıda değindiğimiz gibi, "yeniden inşa" uğraşları Nisan 1948'den itibaren Marshall Planı'nın ilgi alanına girdi. Bunun yanında, 1947-8'de büyük tarihsel anlam taşıyan bir dizi olay (Truman Doktrini'nin ilanı, OEEC'nin kuruluşu, GATT'ın imzalanması, Komünist partilerin Fransız ve İtalyan hükümetlerinden dışlanması, v.b.) da WB'nin öteki işlevine yönelmesini kolaylaştırdı. Bu işlev, sosyalist blok dışındaki yoksul ülkelere kalkınma amaçlı krediler sağlamaktı. Söz konusu işlev kayması, 1940'lı yılların sonuna doğru hemen hemen tamamlanmıştı.[25]

1946-9 döneminde WB'nin GOÜ'ye açtığı krediler, esas itibariyle, kamu hizmetlerine ve geri ödeme potansiyeli yüksek görünen üretim alanlarına yöneldi. Üretici faaliyetlere açılan kredilerdeki öncelikler, yoksul ülkelerdeki ekonomik gelişme perspektiflerinin sistematik bir analiziyle değil, GOÜ'nün gelişmiş ülke piyasalarındaki taleplere dönük hammaddeler, yakıtlar ve tarımsal ürünler ihraç kapasitesini artırma kaygısı ile belirleniyordu. GOÜ'nün bu tür ihracattan sağlayacağı gelirler ise, doğallıkla, GÜ'den yapılacak sınai ürünler ithalatı için kullanılacaktı. Başka bir deyişle, WB savaş öncesi sömürgeciliğinin bıraktığı dünya ekonomik işbölümünü veri olarak kabul etmekteydi.

Sömürgeciliğin tasfiyesinin hızlandığı, ulusal kurtuluş ve toplumsal reform hareketlerinin yükseldiği 1950-68 döneminde WB, ihracatı geliştirmeyi vurgulayan, piyasa dostu, özel sektör yanlı bir tutum sergiledi; GOÜ'ye dış ticaretini ve sermaye işlemlerini serbestleştirmesini sürekli olarak salık verdi. Bununla birlikte WB, (i) söz konusu dönemde GOÜ'de epey popüler olan ithal ikameci sanayileşme+korumacılık'a; (ii) ekonomik faaliyetlerin idari yöntemlerle kontrolüne ve (iii) hizmet üreten tesislerin kamu mülkiyeti altında bulunmasına kesinkes karşı çıkmayacak kadar esnek ve gerçekçi bir tutum izledi. Ulusal ekonomik planlamaya da hoşgörü ile yaklaştı (Türel; 2010:144). Banka, talep idaresi politikalarının istikrarlandırıcı ve etkinlik sağlayıcı niteliklerini vurgularken, büyüme amaçlı politikaların olumsuz bölüşüm yansımalarına görece daha az ilgi gösterdi.

24 Helleiner (2009:6-9), ABD ve İngiltere'nin savaş sonrası dünya tasarımlarına atıfta bulunarak ve Bretton Woods'da temsil edilen ülkelerin sayısal çoğunluğunun sanayileşmemiş ülkeler olduğuna işaret ederek, karşı görüşü savunmaktadır.

25 Başlangıçta hem IMF'nin, hem de WB'nin BM sistemindeki uzmanlık örgütleri arasında yer alması öngörülmüştü. Ancak her iki kuruluşun yönetimleri, ABD'nin desteğini de arkalarına alarak, uzmanlık örgütlerine BM şemsiyesi altında yer veren biçimsel yükümlülükleri etkisiz hale getirmeyi başardılar (Toussaint, 2008:30-2; 229-30).

WB, 1950-68 döneminde proje ödünçleri/ülke politikaları çatışması ile karşılaştı. Bankanın yüz yüze geldiği bu ikilem şöyle ifade edilebilir: Spesifik (büyüklüğü ne olursa olsun, sonlu ve sınırlı) projeler mi finanse edilmelidir; yoksa daha geniş bir alanın (örneğin belirli bir sektör gelişmesinin) finansmanı mı yeğlenmelidir? Söz konusu dönemde WB proje finansmanına daha yatkın olmakla birlikte, somut projeleri değerlendirirken, bu projelerin ödünç alacak ülkenin sektörel ya da genel gelişme perspektifleri üzerindeki etkisini göz önünde bulundurmaya çalışıyordu.[26] Giderek, ödünç verme faaliyetlerinde borçlanacak ülkelerin makroekonomik politikalarının incelenmesine daha fazla önem ve ağırlık verme eğilimi de güçlendi.

Bu eğilim, siyasal açıdan sorunlar yarattı; 1950'li yıllarda ve 1960'lı yılların ilk yarısında WB ile bazı borçlu ülke hükümetleri arasında gerilim ve çatışmalar ortaya çıktı. Ülkemizi ilgilendiren dramatik bir örnek, Eylül 1954'te WB daimi temsilcisi Pieter Lieftinck'in ülkenin "egemenlik alanına giren hususlara yersiz müdahaleleri" dolayısıyla ülkeden ayrılmasının istenmesi ve bu olay sonrasında Türkiye - WB ilişkilerinin 1960'a kadar askıda kalmasıdır.

Ne var ki, Türkiye bu tatsızlıkları yaşayan tek ülke değildi; 1950'lerde ve 1960'larda Brezilya ve Seylan'da (şimdiki Sri Lanka), 1957'de Kolombiya'da, 1963'te Kore'de benzer çatışmalar yaşandı (Kapur vd., 1997:454-6). WB, böylesi sıkıntılı ilişkilerden kaçınarak ülke politikalarını etkilemek için başlıca iki taktik kullandı: (i) projeler, finansmanı politika reformlarının benimsenmesi şartına bağlı olan ülke program paketlerinde bir araya getirildi; (ii) borçlu ülkelerdeki reform yanlısı "iç kabineler" ve/veya üst düzey bürokrasi ile WB kadroları arasında yakın dostluklar ve işbirlikleri kuruldu. Bu taktiklerin giderek daha sınırlı yararlar sağlaması üzerine, 1970'li yıllar sonunda WB'nin politika şartlılığı için yeni yöntemler aradığına II.4.1'de değineceğiz.

1950-68 döneminde WB'nin sadece proje ödünçleri toplam tutarı değil, bu ödünçleri idare eden teknik kadroları da önemli ölçüde genişledi. Böylece banka, proje değerlendirme ve gözetim kalitesini yükseltti (Kapur vd., 1997:186-9). WB grubu içinde yer alan iki önemli kurum bu dönemde oluşturuldu: Uluslararası Finans Şirketi (IFC, Temmuz 1956) ve Uluslararası Gelişme Birliği (IDA, Ocak 1960).[27] IFC'nin işlevi, WB'nin özel sektör

26 WB yönetimleri, bankanın iyi bir projeyi finanse etmesiyle ödünç alan ülkenin yurtiçi kaynaklarını ekonomik olmayan girişimlere yönlendirme ve dolaylı yoldan ödemeler dengesi desteğine erişme imkânı elde etmesinden de hoşnut değildi.

27 Uluslararası Yatırım İhtilaflarını Giderme Merkezi (ICSID), WB'nin kalkınma misyonu ile çok ilgili olmamakla birlikte, merkez ülkeler özel sermayesini kayıran bir baskı aracı olarak Ekim 1966'da WB bünyesine eklendi.

taraflılığını yansıtacak biçimde, GOÜ'deki özel şirketlere kredi açmak ve /veya sermaye iştiraki sağlamaktı. IDA ise görece daha yoksul GOÜ'lerin uzun vadeli-tavizli dış kredi bulmaktaki sıkıntılarına çözüm arayışının ürünüdür.[28] Ancak IDA, bu ülkelerin taleplerine yeterince cevap veremedi; çünkü finans piyasalarından borçlanamıyor ve üye ülkelerin katkıları ile kaynak sağlayabiliyordu. Bu katkılar, zaman zaman, yoğun siyasal pazarlıkları gerektiriyordu.

IDA'nın kuruluşu, WB kadrolarının dünyadaki yoksulluktan giderek daha fazla kaygılanmaya başladıklarına işaretti.[29] Ancak söz konusu algı değişikliği, ödünç yapısının köklü bir biçimde yeniden yönlendirilmesinde değil, WB'nin faaliyet hacminin genişlemesinde tezahür etti. WB kadroları kalkınma etkilerinin "süzülerek" yoksul katmanlara ulaşacağına *(trickle-down process)* hâlâ inançla bağlıydı; büyüme ve bölüşüm arasındaki olası uyumsuzluklarda, genellikle ilkinden yana tavır alıyordu.

WB tarihindeki üçüncü ve Robert Mc Namara'nın başkanlık yıllarına rastlayan evre (1968-81), savaş sonrası atılım dönemini izleyen ve Keynesgil paradigmayı çökerten bunalım yılları ile neredeyse birebir örtüşmektedir. WB'nin bu evrede başlayan köklü dönüşümünü II.4.1'de inceleyeceğiz.

II.1.3. Uluslararası Ticareti Serbestleştirme Girişimleri

• *GATT'ın Doğuşu ve İlk Ticaret Müzakereleri, 1947-61*

Ana akım iktisat düşüncesi, en azından son iki yüzyılda, uluslararası ticaretteki serbestleşmenin verimlilik artışına katkıda bulunacağını ve böylece ekonomik büyümeyi hızlandıracağını ileri süregelmektedir. Bu ilişkinin nicel düzlemde doğrulanması epey güçtür; çünkü serbestleşmenin hangi tarih kesitinde, hangi yoğunluk ve yaygınlıkta, hangi sıra ile gerçekleştirildiği kilit önem taşıyan parametrelerdir. Öte yandan, ticarette serbestleşmenin kendisinden beklenen yararları sağlayabilmesi için basiretli makro politikalar, iyi yönetişim ve çağdaş hukuki düzenlemelerle eşleştirilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır (Khor, 2004:2-5).[30]

---

28 Birçok GOÜ, 1950'li yıllarsa kalkınmaya dış finansman sağlayacak ve BM gözetiminde işleyecek özel bir fon kurulmasında ısrarlı idi. ABD, Hindistan'ın desteği ile bu önerileri engelleyerek WB'ye bağlı IDA'nın kurulması için çaba harcadı. IDA'nın ilk faaliyet yıllarında Hindistan açıkça kayırılarak, IDA oluşumuna katkısı ödüllendirildi (Toussaint, 2008:32-4).

29 Marcus'a (2002: F122) göre, 1960'lı yılların başında ABD'deki siyasal çevrelerin toplumsal programlara bakışındaki değişme, WB'nin tutumunu da etkiledi.

30 Bu vesile ile dış ticaret ve sanayi politikaları arasındaki yakın ilişkiyi anımsamakta yarar vardır. Chang ve Grabel (2004: Bölüm 1)'e göre sanayileşmiş, ya da günümüzde başarıyla sanayileşmekte olan ülkeler, çok az istisnası ile, hızlı gelişme aşamalarında serbest ticaret dogmasına bağlı kalmamışlardır.

Dış ticareti serbestleştirmek, siyasallaşmaya fazlasıyla açık bir konudur: Çıkarları dolayısıyla serbestleşmeye yandaş olan sınıf ve katmanlar, karşı olanlara kıyasla siyasette daha fazla etkili olamadıkça, bu tür kararların alınması güçleşmektedir. 1930'lu yıllarda yaygınlaşan ve daha sonra pek çok iktisatçı ve siyasetçi tarafından vahim bir "yanlışlık" olarak nitelenen aşırı korumacı ve dış ticareti caydırıcı politikalar bu bağlamda mütalaa edilmelidir; söz konusu yıllarda ciddi bir kârlılık sıkışması ile karşılaşan ulusal sermayeler, tepkilerini siyasal düzleme taşıyabilmiş ve ülke hükümetlerine ticaret karşıtı kararlar aldırabilmişlerdir. Uluslararası ticareti serbestleştirme girişimleri, XIX. yüzyıldaki İngiltere ve XX. yüzyıldaki ABD örneklerinde izlendiği gibi, dünyadaki en güçlü devlet(ler) in kendi yarar(lar)ına işleyecek bir ticaret örüntüsünü diğerlerine empoze etme çabalarının ürünüdür. Eğer bu örüntü, serbest ticareti gerektiriyorsa, ticaret rejimi de bu yönde evrilmektedir (Carchedi, 2001:161-3).

ABD'nin 1934 tarihli Ticaret Anlaşmaları Kanunu, ABD Başkanı'na sınai ürünlerdeki gümrük tarifelerini (karşı tarafın da taviz vermesi halinde) % 50'ye varabilecek oranlarda düşürme yetkisini veriyor ve kanunda "en çok kayırılan ülke" *(most-favoured nation, MFN)* ilkesine açıkça atıfta bulunuyordu.[31] Bu kanunun ardından ABD, çoğu Latin Amerika ülkeleri ile, sayısı 1947'de 32'ye ulaşan iki yanlı ticaret anlaşmalarına yöneldi. ABD'nin bu girişimleri, savaş sonrasında kurulmasını arzuladığı ticaret rejiminin işaretlerini veriyordu: (i) uluslararası ticaret serbestleşmeliydi; (ii) MFN ve karşılıklılık *(reciprocity)* ilkelerine uyulmalıydı; (iii) rejim çok yanlı anlaşmalara dayanmalıydı. Ticaret müzakerelerinde iki yanlılıktan çok yanlılığa geçiş, ABD'ye başlıca iki avantaj sağlayacaktı: (i) geniş toplum kesimlerini ve/veya çok sayıda sektörü ticaret anlaşmasıyla ilintilendirerek, ülke içinde ticaretin serbestleşmesine karşı olanların direncini törpülemek; (ii) ABD'nin uluslararası güvenilirliğini pekiştirmek (Barton vd., 2006:31-3).[32]

ABD'nin Şubat 1946'da BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne (BM/ECOSOC) yaptığı teklifin ardından, dünya ticaretini düzenleyecek Uluslararası Ticaret Örgütü'nün (İngilizce kısaltması ile ITO'nun) kurulması için

31 MFN ilkesine göre iki ticaret ortağı kendi aralarında bir ticari taviz (örneğin belirli bir tarife indirimi) üzerinde anlaşmışlarsa, bu tavizi bundan sonra yaptıkları ticaret anlaşmalarındaki diğer ortaklarına da tanımak durumundadırlar. Geçmişi İngiltere ve İspanya arasındaki Utrecht Antlaşması'na (1713) kadar uzanan bu ilkeyi ABD 1923'te kabul etmiş ve yukarıda zikredilen 1934 tarihli kanun sonrasındaki ticaret anlaşmalarına içermeye başlamıştır.

32 ABD hegemonyası altında dış ticaretin, karşılıklılık ilkesinden ayrılmadan, diplomatik teamüllere göre yürütülecek çok yanlı uluslararası müzakereler yoluyla serbestleştirilmesi öngörülmekteydi; oysa XIX. yüzyılın hegemon İngiltere'si tek yanlı bir kararla, karşılık beklemeden, kendi dış ticaretini serbestleştirmeyi seçmişti (Arrighi, 1994:71-2).

müzakereler başladı. İmparatorluk Tercihli Ticaret Sistemi'nden vazgeçmek istemeyen İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkeleri, ABD'nin (yukarıda özetlediğimiz) politika pozisyonuna karşı direniyorlar, savaştan çok yıpranarak çıkmış ekonomilerinde korumacı önlemlerin gerekliliğini savunuyorlardı. ABD'nin verdiği bazı tavizlerle Mart 1948'de uzlaşıya varıldı ve ITO'nun kurulmasını öngören Havana Şartı, 53 ülke tarafından imzalandı. Davet edilmiş olmasına rağmen, SSCB Havana Şartı ile sonuçlanan hazırlık çalışmalarına ve uluslararası müzakerelere katılmadı. Müzakerelere katılan Çekoslovakya ve Polonya ise Şart'ı onaylamadılar.

Havana Şartı hazırlıklarına paralel olarak BM/ECOSOC bünyesinde gümrük tarifelerini indirme amaçlı müzakereler Cenevre'de başlatılmıştı. Bu müzakerelere katılan 23 ülke GATT'ı *(General Agreement on Tariffs and Trade)* Ekim 1947'de karara bağladılar ve Geçici Uygulama Protokolü ile ITO kuruluncaya kadar GATT'ın hükümlerine uyacaklarını taahhüt ettiler. SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri ise GATT'a taraf olmadılar. ITO kurulduktan sonra GATT, ITO'ya bağlı özerk bir komisyon tarafından yönetilecekti. Ancak, ABD yönetimi Havana Şartı'na Kongre onayı ile yürürlük kazandırmaktan kaçınarak, ITO kuruluşunu fiilen engelledi; böylelikle GATT kendi bağımsız kurumsal kimliği ile çalışmaya başladı.[33]

GATT bazı kısımları ITO hazırlık çalışmalarından esinlenen üç bileşenin bir araya getirilmesiyle oluşmuştu: (i) anlaşmaya taraf olan ülkelerin birbirlerine verdikleri tarife tavizlerinin listesi; (ii) uluslararası ticaret politikasına ilişkin özlü bir "davranış yasası" (*code of conduct*); (iii) toplanma, karar alma ve ihtilafları görüşme usullerini belirleyen kurallar dizisi. Davranış yasası, ABD'nin ısrarla savunduğu üç temel ilkeye dayanıyordu: Ayrımcılığın reddi, karşılıklılık ve nihai bir amaç olarak serbest ticaret. Ayrımcılığın reddi, özünde, MFN'nin uygulanması demekti. Buna rağmen bir dizi istisna GATT'da kabul edildi; bunların başlıcaları (i) tercihli ticaret anlaşmaları; (ii) gümrük birlikleri ve (iii) serbest ticaret alanlarıdır (Van der Wee, 1987:349-50; Barton vd., 2006:38-41). GOÜ için karşılıklılık ilkesini esneten ve "asimetrik" hale getiren düzenlemelere aşağıda değineceğiz.

33 ABD'nin ITO'yu "torpilleme" nedeni olarak, başlıca üç şey akla gelmektedir: (i) Soğuk Savaş'ın giderek belirginleştiği bir konjonktürde, tüm dünya uluslarının ticaret ilişkilerini yönlendirecek bir örgüt tasarımı, ABD için çekiciliğini yitirmişti; ABD kendi etki alanında bulunan ve "informel" bir yapı sergileyen GATT'daki müzakereleri daha kolay yönlendirebilirdi; (ii) ABD için ekonomisi güçlenmiş ve antikomünist siyasal bütünleşme eğilimine girmiş bir Avrupa'nın yaratılması, liberal bir dünya ekonomisi vizyonuna kesinkes bağlılıktan daha önemliydi; (iii) Havana Şartı'nın çok yanlı serbest ticaret ilkelerine ters düşen bir dizi istisna ile yüklenmiş nihai metni, ABD Kongresi'nce zaten benimsenemezdi (Van der Wee, 1987: 349-58).

Oluşturulduğu 1947 yılında GATT, ileride ITO bünyesine yerleştirilecek bir birim olarak tasarlandığından, hükmi şahsiyetine ve kurumsal yapısına açıklık kazandırılamamıştı. İlk yıllarında örgüt, üyeleri tarafından işletilen gevşek bir yapılanmadan ibaretti; başta ABD olmak üzere katılımcı ülkeler bu durumdan fazla şikâyetçi değillerdi. Üyeler (yani ülke temsilcileri) yönetsel süreçlerde oldukça esnek ve informel davranıyorlar, kararlar çoğunlukla tüm üyelerin mutabakatı ile alınıyordu. Zamanla GATT belirli bir örgüt yapısına kavuştu ve kurumsallaştı (Barton vd., 2006:42-3).

GATT'ın kayda değer ilk başarısı, kuruluş yılı olan 1947'deki Cenevre müzakereleri sonucunda gerçekleşen tarife indirimleridir. Cenevre (1947)'yi izleyen müzakere dizisi (Annecy, 1948; Torquay, 1950-1; Cenevre, 1956, 1960-1) içinde, sadece Torquay'de görece yüksek tarife indirimleri sağlanmış, diğerlerinde mütevazı sonuçlar elde edilmiştir.[34] GATT tarihindeki kapsamlı, uzun süren ve dünya ticareti açısından büyük önem taşıyan müzakere turları, aşağıda inceleyeceğimiz Kennedy (1963-7) ve Tokyo (1974-9) turları ile başlar.

• *AET'nin Oluşumu ve AET/AT'de Ticaret Politikası, 1948-71*[35]

1947-8'de Soğuk Savaş'ın yoğunlaşmaya başlaması, mevcut şartlar altında **evrensel** bir serbest ticaret rejiminin kurulamayacağını, esasen savaş sonrası Avrupa'sının böyle bir rejime kolaylıkla uyum gösteremeyeceğini ortaya koymuştu. Kapitalist ekonomik düzende Batı Avrupa için gerçekçi bir opsiyon, uzmanlaşma ve ölçek ekonomilerinden yararlanmak üzere, Batı Avrupa bloku içinde serbest ticarete yönelmekti. Bu bağlamda Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında kurulan Gümrük Birliği'nin *(Benelux)* Ocak 1948'de işlerlik kazanması ve anılan ülkelerin 1950'li yılların ortalarına doğru kendi aralarındaki emek ve sermaye hareketlerini serbestleştirmesi, Avrupa için yol gösterici bir örnek oldu. Mart 1948'de Fransa ve İtalya'nın kendi aralarında başlattığı gümrük birliği denemesi *(Francital)* de bu örneğin dikkatle izlendiğini göstermekteydi (Çizelge II.2).[36]

Fransız siyaset adamı Robert Schuman'ın Mayıs 1950'de kömür ve demir için ortak bir Avrupa pazarı yaratılmasını önermesi, bu girişimlere yeni bir

34 Cenevre (1960-1) müzakereleri, "Dillon Round" adı ile de bilinir.

35 Temmuz 1967'de yürürlüğe giren Füzyon Antlaşması'ndan (*Merger Treaty*) sonra AET, AKÇT ve EURATOM, Avrupa Topluluğu (AT) bünyesinde birleşmiştir. Metinde bu terminolojik ayrımı dikkate alıyoruz.

36 Bu gümrük birliği, 1955 dolaylarında tam işlerlik kazanmıştı (Van der Wee, 359).

ivme kazandırdı.[37] Öneri (bundan böyle "Altılar" olarak adlandıracağımız) Fransa, Batı Almanya, İtalya ve Benelux ülkeleri tarafından olumlu karşılandı ve bu ülkeler Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) kuran Paris Antlaşması'nı Nisan 1951'de imzaladılar (yürürlük: Temmuz 1952). Altılar, bu antlaşma ile kömür ve çelikte tüm ihracat ve ithalat vergilerini, miktar kısıtlamalarını, sübvansiyonları ve diğer ayrımcı uygulamaları kaldırdılar; AKÇT'nin yürütme ile ilgili tüm kararları, ülke temsilcilerinden oluşan bir Yüksek Yetkili Makam'a *(High Authority)* tevdi edildi.[38]

1950'li ve 1960'lı yıllarda AKÇT'nin etkinliğini azaltan bir dizi gelişme ile karşılaşıldı: (i) iki sektörü tüm ülke ekonomilerinden soyutlayarak düzenlemeye kalkışmanın güçlükleri ortaya çıktı; (ii) söz konusu dönemde kömürün (görece ucuzlayan) petrol ve doğalgaz tarafından hızla ikame edilmesi, bu sektördeki verimlilik ve rekabet sorunlarını ağırlaştırdı; (iii) enerji politikası sorumluluklarının AKÇT ile daha sonra kurulacak olan AET ve EURATOM arasında bölüştürülmesi, karar almada kargaşa yarattı; (iv) AKÇT ülkelerinde çeliğin de giderek uluslararası rekabet gücü tartışmalı bir sektöre dönüştüğü gözlendi. Bugünden geriye bakıldığında, anlaşılıyor ki AKÇT'nin en büyük başarısı, sağladığı kısa dönemli etkinlik kazançları değil, Avrupa'daki toplumsal psikolojiye yaptığı olumlu katkılardır. AKÇT deneyimi Avrupa toplumlarında uzlaşma ve işbirliği ile belirli kazanımların elde edilebileceği, böylelikle ekonomik ve siyasal bütünleşmenin hızlanacağı inancını pekiştirmiş, Roma Antlaşması'na giden yolu açmıştır.

AKÇT kuruluşunun yarattığı iyimserlikle Altılar (uzun dönemde ortak bir dış politikanın ve siyasal bütünleşmenin ufkunu açan) Avrupa Savunma Topluluğu Anlaşması'nı Mayıs 1952'de imzalamışlardı, ancak bu tasarı Ağustos 1954'te Fransız Parlamentosu'nda reddedildiği için geçerlilik kazanamadı. Bu şokun ardından Benelux ülkeleri önceliğin ekonomik bütünleşmeye verilmesi gerektiği kanısına varıp, Mayıs 1955'te Beyen Planı'nın hazırlanmasına önayak oldular.[39] Beyen Planı AKÇT'nin Haziran 1955'teki Bakanlar Konseyi Toplantısı'nda benimsendi ve o tarihte Belçika Dışişleri Bakanı olan Paul-Henri Spaak başkanlığında bir

37 Schuman'ın önerisindeki siyasal özlem açıktı: Avrupa'nın göbeğindeki Ruhr Bölgesi / Saar / Loren / Wallonia / Lüksemburg ağır sanayi kümelenmesini çatışma ve gerilim nedeni olmaktan çıkararak bir işbirliği alanına dönüştürmek, böylelikle Fransız-Alman siyasal ilişkilerinin normalleşmesine ve Batı Almanya'nın Batı Avrupa blokuna egemen bir ülke olarak katılmasına yardımcı olmak...

38 Yüksek Yetkili Makam'ın kararları tüm AKÇT üyesi ülkeler ve bu ülkelerde yerleşik şirketler için bağlayıcı idi. Makam, ulusal parlamentoların seçtiği üyelerden oluşan bir Ortak Heyet'e karşı siyaseten sorumlu bulunuyordu.

39 Johan Willem Beyen, o dönemin Hollanda Dışişleri Bakanı idi; Beyen Planı'nın hazırlığına Belçika ve Lüksemburg Dışişleri Bakanları da katıldılar.

komitenin ekonomik bütünleşme amacı doğrultusunda somut öneriler geliştirilmesi kararlaştırıldı.[40]

ÇİZELGE II.2: AET/AT'NİN OLUŞUMUNU VE TİCARET POLİTİKALARINI İLGİLENDİREN KRİTİK DÖNEMEÇLER, 1948-71

Ay/Yıl	Olaylar
Ocak 1948	Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında gümrük birliği (Benelux).
Mart 1948	Fransa ve İtalya Francital adını verdikleri bir gümrük birliği kuruyorlar (bu birlik 1955 dolaylarında tümüyle işler hale gelecektir).
Mayıs 1950	Fransız siyaset adamı Robert Schuman'ın önerisi: Kömür ve demir için bir Avrupa Ortak Pazarı kurulmalı.
Nisan 1961	Paris Antlaşması. Bu antlaşmaya göre altı üyenin (Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) katılımı ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) Temmuz 1952'de faaliyete geçecektir. Anılan altı ülke ("Altılar") daha sonra AET'yi kuracaklardır.
Mayıs 1952	Avrupa Savunma Topluluğu Antlaşması. Bu antlaşma geçerlilik kazanamayacaktır.
Mayıs 1955	Benelux ülkeleri Avrupa'nın ekonomik bütünleşmesini hızlandırma amacı ile Beyen Planı'nı öneriyorlar.
Mayıs 1955	AKÇT'nin Messina Bakanlar Kurulu Toplantısı'nda Beyen Planı kabul edilerek, bu amaçla Paul-Henri Spaak başkanlığında bir komitenin somut öneriler geliştirmesine karar veriliyor.
Haziran 1956	Spaak Raporu'nun tamamlanması. Raporda Altılar'ın bir Ortak Pazar kurmaları öneriliyor.
Ocak 1957	İngiltere Altılar'a Avrupa Sınai Ürünler Serbest Ticaret Alanı kurulmasını öneriyor. Bu projeye ilişkin temaslar AET'nin kuruluşu dolayısıyla 1958 sonunda kesilecektir.
Mart 1957	Altılar, AET'yi kuran Roma Antlaşması'nı imzalıyor (yürürlük: Ocak 1958)
Temmuz 1958	Stresa Konferansı: AET'de Ortak Tarım Politikası'nın temel ilkeleri üzerindeki ilk mutabakat.
Ocak 1960	İngiltere'nin inisiyatifi ile, yedi üyeli Avrupa Serbest Ticaret Birliği'nin (EFTA) kuruluşu. Üyeler İngiltere, İsveç, Norveç, Danimarka, Avusturya, İsviçre ve Portekiz.
Ocak 1962	AET'nin ortak tarım politikasına işlerlik kazandırılması; Avrupa Tarımsal Rehberlik ve Garanti Fonu'nun (EAGGF/FEOGA) kurulması
Temmuz 1963	Yaounde I: AET ile Afrika'daki 18 eski sömürge ülkesi arasındaki ortaklık *(association)* anlaşması (yürürlük Haziran 1964'te başlayacak; beş yıl süreli).
Nisan 1965	AET icra organlarının birleştirilmesini öngören Füzyon Antlaşması (yürürlük: Temmuz 1967). Bu antlaşmanın yürürlüğe girmesi ile AET, AKÇT ve EURATOM üçlüsü AT adıyla bütünleşecektir
Aralık 1968	AT Ortak Tarım Politikası'nda reform önerileri: Mansholt Planı ("Tarım 1980").
Temmuz 1969	Yaounde II: AT ile Afrika ülkeleri arasındaki ortaklık anlaşması yenileniyor (yürürlük: Temmuz 1971, Ocak 1975'e kadar geçerli).

Kaynak: Van der Wee (1987: 358-76); Tekeli ve İlkin (1993: 39-77).

40 Spaak Komitesi'ne temsilci gönderme çağrısına Kasım 1955'te olumsuz cevap veren İngiltere, OEEC bünyesinde oluşturulacak bir serbest ticaret alanının ötesine geçen ve ulus-üstü organların karar alma yetkileriyle cihazlandırılmasını öngören tasarılara karşı çıkıyordu.

Haziran 1956'da tamamlanan Spaak Raporu'nda Altılar için bir ortak pazar oluşturulması ve nükleer enerjiyi geliştirmek üzere ortak bir örgütlenmeye gidilmesi öngörülüyordu. Rapor üzerindeki uzun ve çetin pazarlıklardan sonra AET'yi ve onunla birlikte Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (kısa adıyla EURATOM'u) kuran Roma Antlaşması Mart 1957'de imzalandı ve Ocak 1958'de yürürlüğe girdi.

Roma Antlaşması, bir anlamda, ekonomik birliğin gelişme sürecinde somutlaşacak bir çerçeve oluşturuyor ve Spaak'ın tasarımına uygun biçimde, AET için üç aşamalı bir gelişme perspektifi öngörüyordu: (i) iktisat politikalarının ahenkleştirilmesi ve emek, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımı ile tamamlanacak bir gümrük birliğinin tesisi, (ii) tam ekonomik bütünleşme, (iii) siyasal bütünleşme. Gümrük birliğinin gerçekleşmesi sürecinde bir dizi (AET'ye özgü) kuruluş görev alacaktı: (Brüksel'de yerleşik) Avrupa Komisyonu, Bakanlar Konseyi, Lüksemburg'da yerleşik Adalet Divanı ve Strasbourg'da yerleşik Avrupa Parlamentosu.[41]

Roma Antlaşması ile ortaya konulan böyle bir perspektif, çalışmamızda AET'nin dünya ticaretini **doğrudan** etkileyen yanlarını incelemekle yetinmememizi, küresel önem taşıyan diğer ekonomik ve siyasi yansımalarını da ele almamızı zorunlu kılıyor. Bu nedenle, hem aşağıdaki paragraflarda, hem de II.4.2'de AET'nin evrimini ayrıntıları ile sergilemekten kaçınamayacağız.

AET'nin birinci gelişme aşaması umulandan daha hızlı gerçekleşti. Topluluk içi gümrük vergilerinin ve eş-etkili vergilerin tümüyle tasfiyesi ve topluluk dışı ortak gümrük tarifelerine uyum için başlangıçta 12 yıllık bir geçiş süresi öngörülmüştü; bu işler Temmuz 1968'e kadar eksiksiz tamamlandı. Aynı tarihte emek, sermaye ve hizmetlerin Altılar içinde serbest dolaşımı da gerçekleştirilmişti. İktisat politikalarının ahenkleştirilmesinde kaydedilen bazı gelişmeleri de şöyle sıralayabiliriz: (i) iç ticaretteki kısıtlamalar kaldırıldı ve rekabet politikası daha etkili hale getirildi; (ii) büyük şirketlerin ve kartellerin tekelci güçlerini azaltmaya yönelik bazı önlemler alındı; (iii) çeşitli dolaylı vergi sistemleri yerine KDV ikame edildi; (iv) teknik normların ve ekonomik mevzuatın standartlaştırılmasına çaba har-

41 Ayrıntılardan kaçınarak bu kuruluşların üçünün görev ve yetkilerini kısaca anımsatabiliriz:
(1) Avrupa Komisyonu, üye ülkelerden atanmış kadrolarla hizmet görmekle birlikte, üye ülkelerden bağımsız, AET mevzuatına uygun olarak çalışan ve Bakanlar Konseyi'nin karar ve direktiflerini uygulayan bir ulus-üstü bürokrasidir.
(2) Bakanlar Konseyi üye ülkelerin karar alınacak konu ile ilgili bakanlarından oluşur. AET'de 1950'li ve 1960'lı yıllardaki eğilim, Konsey Kararlarının oybirliği ile alınmasıydı.
(3) Avrupa Parlamentosu yasama işlevini değil, danışma (ve çok sınırlı ölçülerde denetim) işlevini üstlenmiştir. Doğrudan genel seçim yönteminin uygulanmaya başladığı 1979'dan önce, Parlamento üyeleri üye ülkelerin ulusal parlamentoları tarafından seçiliyordu.

candı. Böylelikle çeşitli ulusal hükümetlerin politikalarındaki ayrımcılık, tümüyle ortadan kaldırılamasa bile azaltıldı (Van der Wee, 1987:367).

Ekonomik bütünleşmeyi amaçlayan başlıca politika önlemleri ve sonuçları şöyle özetlenebilir:

(1) Para, kur ve maliye politikaları. Bu politikalar, çalışmamızın diğer bölümlerinde incelendiğinden, burada yinelenmeyecektir.

(2) Ortak Tarım Politikası (OTP). AET'de bir OTP geliştirilmesi, sadece Roma Antlaşması'nın 38-39'uncu maddelerinden kaynaklanan akdi bir zorunluluk değildi. Tekil AET ülkelerinin kendi tarım sektörlerini ve üreticilerini koruma amacıyla uygulayageldikleri politikalardaki aykırılıkları gidermek, tarımsal fiyatları yeknasaklaştırmak, böylelikle sınai ve ticari alanlardaki fiyat çarpıklıklarını ortadan kaldırmak, ekonomik bütünleşme açısından zorunluydu. Öte yandan, Altılar'da küçük üreticilerin tatminkâr bir gelir düzeyine kavuşturulması, siyasal açıdan, çok duyarlı bir konu olmaya devam ediyordu.

Temmuz 1958'deki Stresa Konferansı'nda saptanan ilkelerden hareketle, uzun ve çetin müzakerelerden sonra Ocak 1962'de OTP'ye işlerlik kazandırıldı ve OTP'nin finansmanını yönetme görevi EAGGF/FEOGA'ya tevdi edildi. Garantili fiyat desteklerini ve tarımsal piyasalara müdahale kurallarını incelmiş-arınmış bir modele dayandıran ve dış âleme karşı aşırı korumacı bir nitelik taşıyan OTP'nin 1962-8 dönemi uygulamaları Carchedi (2001: Bölüm 7)'de ayrıntıları ile verildiği için burada yinelenmeyecektir. Dünya ekonomisinde bir dönüm noktası olan 1968'den sonra OTP'nin yürütülmesi güçleşti: (i) belli başlı tarımsal mallarda aşırı üretim sorunu ortaya çıktı; tarımsal müdahalelerin ve stok finansmanının getirdiği mali yükler arttı; (ii) sabit kurlar esasına göre düzenlenmiş OTP'yi uygulamak, dünya parasal sistemindeki çalkantılar dolayısıyla zorlaştı; (iii) OTP'nin korunmasına çalışılan küçük üreticiler yanında ve onlardan daha çok, orta ve büyük üreticilere destek sunduğu saptandı. 1969-71 dönemindeki kur istikrarsızlığından kaynaklanan sorunlar, "tarım parası sistemi" adı verilen yeni bir OTP düzenine geçilerek aşılmaya çalışıldı.

OTP'ye sistemik bir eleştiri, AT Tarım Sorumlusu Mansholt'un Aralık 1968'de yayınlanan *Tarım 1980* başlıklı raporu ile yöneltildi. Mansholt'un tarımda emek, sermaye ve toprak kullanımında etkinliği öne çıkaran önerileri, AT Bakanlar Konseyi tarafından fazlasıyla "köktenci" bulundu; bu önerilerden tarımsal emek fazlasının tarım-dışı alanlara kaydırılması ve üretim birimlerinin ölçeğinin büyütülmesi kabul görmekle birlikte, diğerleri revize edildi veya elendi; fiyat destekleri ve fiyat müdahaleleri sür-

dürüldü. OTP uygulamasının 1970'li yıllarda yarattığı sorunlara II.4.2'de değineceğiz.

(3) Ulaşım politikası. Bu alanda üye ülkeler arasındaki köklü çıkar çatışmaları dolayısıyla fazla mesafe alınamadı. Coğrafi konumları ve ulaşım aracı filolarının zenginliği itibariyle avantajlı konumda bulunan ülkeler yarışmacı, serbest piyasa tarafından belirlenecek taşıma rayiçlerinden yana iken, diğerleri düzenlenmiş, azami / asgari rayiçleri saptanmış, bir tür kota sistemine bağlanmış ulaşım piyasasından yana idiler. AET'nin kuruluş yıllarında görece baskın olan ikinci görüş, zamanla (ve özellikle AT'nin 1972'deki birinci genişlemesinden sonra) etkinliğini yitirdi; serbestleştirme eğilimleri güç kazandı. Aralık 1967'de Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilen ve aşamalı olarak yürürlüğe konulması kararlaştırılan ortak ulaşım politikası, sözü edilen iki görüş arasında bir orta yol bulma çabasını yansıtır; tekelci uygulamalardan kaçınılmasını ve devlet müdahalelerindeki ulusal farklılıkların azaltılmasını öngörür.

(4) Enerji politikası. Enerji politikasının AET içindeki bütünleşmesi de çeşitli nedenlerle, çok yavaş ilerledi. Politika geliştirme sorumluluğunun AKÇT (kömür), EURATOM (nükleer), ve AET (diğer enerji kaynakları) arasında paylaştırılmasından doğan zaaflar, AET icra organlarının birleştirilmesini öngören Nisan 1965 tarihli Füzyon Antlaşması (*Merger Treaty*, yürürlük: Temmuz 1967) ile kısmen giderildi. Politikanın kömür ayağında ortak karar alma eğilimi, 1950'li ve 1960'lı yıllardaki petrol ve doğalgaz ikamesinin yarattığı baskılar dolayısıyla daha güçlüydü. 1973'teki patlak veren birinci petrol şokunun enerji politikasında sınırlı bir tutum değişikliği getirdiğine II.4.2'de değineceğiz.

(5) Sınai ve bölgesel yeniden yapılanma politikaları. Bu alandaki kayda değer gelişmeler 1970'li yıllar ve sonrasında izlenecektir.

Özetle, AET Roma Antlaşması'nda öngörülen gelişme perspektifinin ikinci aşaması olan 1958-71 döneminde bir önceki aşamaya kıyasla daha sınırlı ilerlemeler kaydetmiştir. Üçüncü aşama olan siyasal bütünleşme alanında ise kayda değer hiç bir adım atılamamış, AET Bakanlar Konseyi'nde kararların oybirliği yerine çoğunluk oyu ile alınmasına doğru bir yönelim gerçekleşmemiştir. Bu alandaki ilk girişimler 1970'li yıllarda izlenecektir.

1958-71 döneminde AET/AT'nin diğer ülkelerde özel ticari ilişkileri aşağıdaki seçenekler dolayımında gelişti:

(1) Ortaklık Anlaşmaları. Roma Antlaşması, AET ülkelerini "denizaşırı" ülkeler ve mıntakalarla *(territories)* bu tür anlaşmalar yolu ile tercihli

ticari ilişkiler kurmalarına imkân veriyordu. Böylelikle Fransa, Belçika, İtalya ve Hollanda'nın 1958 yılı başında henüz bağımsızlıklarını kazanmamış sömürgeleri AET'nin ortak üyeleri oldular. Bu ortak üyeler, ortak dış gümrük tarifesine muhatap olmadan mallarını Altılar'a serbestçe satabilecekler; Altılar'dan ithal edilecek ürünler üzerindeki gümrük vergileri karşılıklılık ilkesi uyarınca aşamalı olarak azaltılacak, kotalar da tedricen kaldırılacaktı.[42] Buna ek olarak AET'nin ortak üyelere finansal ve teknik yardım yapması da öngörülmekteydi. Antlaşmaya göre tarafların yükümlülükleri beş yıl sonra tekrar gözden geçirilecekti.

1958-62 döneminde bağımsızlıklarına kavuşan 19 Afrika ülkesi, Gine hariç, AET ile ortaklık ilişkisini sürdürdüler. Temmuz 1963'te Yaounde I Konvansiyonu ile ortaklık anlaşmasının ana hükümlerini teyit eden yeni bir beş yıllık anlaşmaya varıldı. Afrika ülkelerinin değişen uluslararası siyasal statülerine uyum sağlamak üzere, Yaounde I ile Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi, Parlamentolar Arası Konferans ve Hakemlik Mahkemesi gibi iki yanlı kuruluşlar oluşturuldu; ancak yerleşik güç ilişkileri önünde bu kuruluşlar etkili olamadı.

Yaounde I, özü itibariyle, karşılıklılık ilkesinden uzaklaşmamıştı; oysa bu yıllarda GOÜ'de başka duyarlılıklar gözlemleniyordu. Mart-Haziran 1964'te toplanan UNCTAD I'in benimsediği 8 sayılı ilke, GÜ'nün GOÜ'ye karşılıklılık esasına dayanmayan ticaret tavizleri vermesini öngörüyordu.[43] Ocak-Mart 1968'de Yeni Delhi'de toplanan UNCTAD II, "GOÜ'ye yarar sağlayacak ve taraflarca kabul edilebilecek nitelikte, genelleştirilmiş, karşılıklı olmayan *(non-reciprocal)* ve ayrımcılıktan uzak bir tercihler sistemi" üzerindeki genel oydaşmayı karara bağlıyordu. (UNCTAD, 21 (II) Sayılı Karar; zikreden: Bartels, 2007:732). UNCTAD'ın çabalarıyla, Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (İngilizce kısaltması ile, GSP), GATT'ın mevzuatına da içerildi: Haziran 1971 tarihli GATT kararı ile ile GOÜ'ye tarife tavizi vermek isteyen GÜ'nün MFN yükümlülükleri on yıl süreyle askıya alınacaktı; Kasım 1979 tarihli GATT kararındaki Uygulanabilirlik Hükmü *(Enabling Clause)* ile GSP'nin geçerliliği teyit edildi. AT, Temmuz 1971'de GSP'yi kendi iç hukukuna yerleştirdi.

Değişen uluslararası atmosfer, Yaounde II Konvansiyonu'na (Temmuz 1969) yansıdı. Yaounde I'e katılan 19 Afrikalı ortak üyeye ek olarak Yao-

42 Ortaklık anlaşmaları ortak üyelerin genç sanayileri için koruma tedbirine cevaz veriyor, ortak üyeler arasındaki tarife engellerini kaldırıyordu. Aşağıdaki değineceğimiz Yaounde I konvansiyonu ile ortak üyeler arasında tarife engelleri yeniden mümkün hale geldi (Bartels, 2007: 721-4).

43 UNCTAD I'deki oylamada Yaounde I'in Afrikalı ortak üyelerinin hemen hemen tümü, olumlu oy kullandı (Bartels, 2007:732).

unde II'ye 21 Commonwealth ülkesi ve 6 Afrika ülkesi daha katıldı ve AT karşılıklılık ilkesini terk etmek durumunda kaldı. 1970'li yıllardaki gelişmeleri II.4.2'de Lomé Konvansiyonları bağlamında yeniden ele alacağız.

Ortaklık anlaşması "format"ı, AET/AT'nin yakın coğrafyasındaki bazı ülkeler için de uygulandı: Yunanistan (Temmuz 1961), Türkiye (Ankara Anlaşması, Eylül 1963), Tunus (Mart 1969), Cezayir ve Fas (Temmuz 1969), Kıbrıs (Aralık 1972).[44] Yunanistan ve Kıbrıs'ın (Rum Yönetimi) AT ve Avrupa Birliği'nin (AB) daha sonraki gelişme aşamalarında tam üyelik statüsü elde ettiklerine İkinci Kitap'ta değineceğiz.

(2) Tercihli ve tercihli olmayan ticaret anlaşmaları. AET/AT 1960'lı yıllarda ve 1970'li yılların başında Akdeniz ülkeleriyle bir dizi tercihli (İspanya ve İsrail, Ekim 1970; Mısır ve Lübnan, Aralık 1972) ve tercihli olmayan (İsrail, Mayıs 1964; Lübnan, Eylül 1968; Yugoslavya, Mayıs 1970) ticaret anlaşması yaptı (Tekeli ve İlkin, 1993:70-5). Bu anlaşmalar, daha sonraki dönemlerde AT ve onun ardılı AB tarafından, Akdeniz'in doğusu ve güneyindeki ülkeler için geliştirilecek kapsamlı bir ekonomik/siyasal ilişkiler çerçevesinin ilk adımlarıydı.

• *Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA)*

AET'nin oluşumunda kritik önem taşıyan 1950-6 döneminde İngiltere, OEEC bünyesinde gerçekleştirilecek, daha az bağlayıcı işbirliği biçimlerini savunuyor, ulus-üstü organların karar almadaki etkinliğinin artmasına karşı çıkıyor, İmparatorluk Tercihli Ticaret Sistemi'nin avantajlarından vazgeçmek istemiyordu. Bu doğrultuda, İngiltere'nin Ocak 1957'de geliştirdiği öneri, sınai ürünlerde Avrupa serbest ticaret alanı kurulmasıydı; ancak öneri Altılar'dan destek bulamadı. İngiltere serbest ticaret alanı tasarımını gerçekleştirmek üzere Norveç, İsveç, Danimarka ve Avusturya ile temaslarını sürdürdü; görüşmelere daha sonra İsviçre ve Portekiz de katıldı. Sonuçta Ocak 1960'daki Stokholm Konvansiyonu ile anılan yedi ülkenin üye olduğu EFTA kuruldu.

Tarımsal ürünler, çok az istisnası ile, EFTA anlaşması dışında bırakılmış, bu ürünlerin görece düşük fiyatlarla dünya piyasalarından (örneğin, Commonwealth ülkelerinden) tedarik edilebileceği düşünülmüştü. EFTA'nın ortak dış gümrük tarifeleri de yoktu; bu nedenle EFTA-içi re-eksport kazançlarını kontrol edecek önlemlere ihtiyaç duyuluyordu.

44 Ankara Anlaşması ile ortaklığın geçiş dönemi hemen başlamıyordu; bunu başlatacak Katma Protokol Kasım 1970'te imzalandı ve Ocak 1973'te yürürlüğe girdi. Protokolün bazı ticari hükümleri için Eylül 1971'de yürürlüğe giren ayrı bir anlaşma yapıldı (Tekeli ve İlkin, 1993:76).

EFTA'nın kurumsal yapısı epey yalındı; nihai karar organı olan Bakanlar Konseyi dışındaki bürokratik örgütlenmeler çok sınırlı tutulmuştu.

EFTA 1961'de Finlandiya'nın ortak üye, 1961'de İzlanda'nın üye olarak katılması ile genişledi; ama büyük bir başarıya ulaşamadı.[45] Dünya ekonomisi ve siyasetindeki yerini ve etkinliğini giderek yitiren, ayrıca EFTA'nın AET'ye kıyasla başarısız kaldığını algılayan İngiltere, bu şartlar altında AET'ye yakınlaştı. İngiltere'nin (ilki Temmuz 1961'de, ikincisi Mayıs 1967'de olmak üzere) AET'ye yaptığı tam üyelik başvuruları Fransa'nın vetolarıyla engellendi. Ancak AET'nin Aralık 1969'daki Lahey Zirvesi'nde Fransa vetosundan vaz geçtiğini beyan edince, İngiltere başvurusunu yeniledi. Bu konuya II.4.2'de (AET'nin birinci genişlemesi bağlamında) tekrar döneceğiz.[46]

• *CMEA (ya da popüler kısaltmayla, COMECON)*

CMEA'nın Ocak 1949'da SSCB ve diğer beş ülkenin (Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan'ın) katılımı ile oluşturulduğuna I.2.2'de değinmiştik. CMEA'ya daha sonra Doğu Almanya (1950), Moğolistan (1962), Küba (1972) ve Vietnam (1978) da tam üye olarak katıldılar.[47] CMEA'nın tam üyeler dışındaki uluslararası bağlantıları şöyle özetlenebilir:

(1) Ortak üye. 1964'te varılan bir mutabakat uyarınca, Yugoslavya bu statüye sahipti.

(2) Sosyalist olmayan, işbirliğine açık ülkeler (Finlandiya, 1973; Irak ve Meksika, 1975; Nikaragua, 1984). Bu ülkeler CMEA'nın "teknik" komisyonlarında temsil ediliyor, komisyonlar aracılığıyla CMEA ülkeleriyle işbirliği yapabiliyorlardı.

(3) Gözlemciler. 1957'den sonra Komünist veya Sovyet yanlısı hükümetler CMEA Konsey oturumlarını izleyebiliyorlardı.

Biçimsel anlamda örgüt hiyerarşisinin parçası olmamakla birlikte, üye ülkelerdeki komünist ve işçi partilerinin birinci sekreterlerinin ve hükümet başkanlarının bir araya gelmeleriyle oluşan konferanslar, CMEA'nın

45 Van der Wee (1987:365), EFTA ülkeleri ile AET arasındaki ticaretin EFTA-içi ticaretten daha hızlı gelişmesini EFTA'nın göreli başarısızlığının somut göstergesi saymaktadır. Baldwin ve Wyplosz'a (2012:16-8) göre, böyle bir gelişme, EFTA içindeki firmalar açısından (kendi piyasalarının görece daralması bağlamında) bir dezavantaj yaratıyordu; bu şartlar altında (başta İngiltere olmak üzere) EFTA üyelerinin AET/AT'ye katılma girişiminde bulunmaları kaçınılmazdı.

46 Ayrıntılardan kaçınmak üzere, İngiltere'nin müracaatı dolayımındaki siyasal manevralara burada yer vermiyoruz. İlgili okur, *inter alia*, Tekeli ve İlkin'e (1993:51-72) başvurabilir.

47 1949'da CMEA'ya katılan Arnavutluk, 1961'de SSCB ile bağlarını kopardıktan sonra örgütten çekildi.

başta gelen karar kademeleriydi. Örgütün en üst karar mercii ise CMEA Konsey Oturumları ve onun direktifleri altında çalışan İcra Komitesi ve Konsey Sekretaryası idi.[48]

Ekonomik bütünleşme olasılıkları açısından CMEA, talihsiz bir küme oluşturuyordu; üyelerin gelişmişlik ve sanayileşme düzeyleri (dolayısıyla CMEA'dan bekledikleri yararlar) çok farklı idi. Konseyin başat üyesi SSCB, topluluk doğal kaynaklarının kabaca %90'ına sahip bulunuyor, topluluk hasılasının yaklaşık %70'ini üretiyordu. Bu asimetrik yapı içinde birlikteliği destekleyen faktörler, iktisadi olmaktan çok, siyasal ve ideolojikti. CMEA'nın ilgi alanları ve faaliyetleri incelediğimiz zaman kesitinin alt dönemleri itibariyle şöyle özetlenebilir:

(1) Ocak 1949 - Mart 1953 (Stalin'li yıllar). Bu alt dönemin başta gelen sorunu, sosyalist bloktaki ulusal ekonomik planların eşgüdümü olarak dile getirilmekle birlikte CMEA'nın ulusal plan kararlarını zorlayıcı bir yetkeye sahip olmaması ve kararlarını oybirliği ile alması dolayısıyla sorunun çözümü doğrultusunda fazla mesafe alınamadı. Öte yandan, hem SSCB'nin, hem de diğer üye ülkelerin bu alt dönemdeki ulusal planlarında otarşik eğilimlerin ağır basması, CMEA'nın faaliyetlerini ticareti kolaylaştırıcı önlemler geliştirmekle sınırladı.

(2) Mart 1953'ten 1960'lı yılların sonuna kadar. 1956-63 yıllarında CMEA'nın faaliyetlerinde bir canlanma görüldü; ulusal planların eşgüdümü ötesinde, ticareti artırma, uzmanlaşma ve ekonomik bütünleşme konuları da gündemde yer almaya başladı. CMEA'yı Roma Antlaşması hükümlerinden esinlenerek yapılandıran ve faaliyetlerini genişleten Aralık 1959 tarihli CMEA Şartı bu açıdan önemli bir rol oynadı. CMEA Şartı, "tüm üyelerin egemen eşitliği"ni, CMEA'nın örgütlenmesinde ve faaliyetlerinde temel ilke sayıyor, oybirliği ile karar alma esasını benimsiyordu. 1967'de Şart'ta yapılan değişiklikle belirli bir karar konusunda "ilgili olmayan" ülkelerin çekimser kalabilecekleri, CMEA karar ve tavsiyelerinin sadece "ilgili" ülkeleri bağlayacağı kabul edildi. Her hal-ü-kârda, CMEA kararlarını üye ülkelere empoze edecek ulus-üstü yetkeye sahip değildi (Bideleux ve Jeffries, 1998:539-69)

Aralık 1961'deki CMEA Konsey Oturumu'nda ulusal planların daha yakın eşgüdümünü ve benzer ürünler üretiminin bir veya birkaç sosyalist ülkede yoğunlaşmasını öngören "Uluslararası Sosyalist İşbölümünün Temel İlkeleri" kabul edildi. Kasım 1962'de SSCB Başbakanı Kruşçev, CMEA

48 Konsey Oturumları/İcra Komitesi arasındaki yetki ve görev paylaşımı AET'deki Bakanlar Konseyi/Avrupa Komisyonu ayrımını çağrıştırıyor.

ülkeleri için "ortak ve tek bir planlama örgütü" kurulması çağrısını yaptı; ancak bu çağrı (Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya gibi) görece daha fazla sanayileşmiş olan, ya da Romanya gibi iddialı sınai hedefler saptayan ülkeler tarafından benimsenmedi; anılan ülkeler CMEA Şartı'nın eşitlik ilkesini vurguladılar. Sonunda kabul edilen uzlaşı, CMEA bünyesinde danışma işlevi gören bir "Bütünleşik Planlama Bürosu"nun kurulması oldu.

Aralık 1961 kararı giderek etkisizleşirken, CMEA üyeleri arasında ticareti ve uzmanlaşmayı özendiren, iki yanlı ve çok yanlı yatırımları kolaylaştıran önemli bir gelişme, Ekim 1963'te Uluslararası Ekonomik İşbirliği Bankası'nın kuruluşu ve bu bankanın 1964'ten itibaren "transfer edilebilir ruble" adlı bir hesap parası ile yapılan işlemler yoluyla ticareti ve yatırımları desteklemesi idi.

1964'te Kruşçev'in görevlerinden ayrılmasından sonraki Sovyet önderleri ilgilerini daha çok SSCB-içi sorunlara, Doğu Avrupa hükümetleri ise ekonomik reform konularına yöneltmeye başladılar ve CMEA'nın faaliyetleri görece durgunlaştı. Ağustos 1968'de SSCB'nin önderliğindeki Varşova Paktı askerî güçlerinin Çekoslovakya'ya müdahalesi sonrasında bölgesel gelişme ve uzmanlaşma programlarını canlandırmak gerekli hale gelmiş bulunuyordu. Bunun için de CMEA'daki işbirliği yöntemlerinin gözden geçirilmesine, ülkesel planların tutarlılığının sağlanmasına, planlama ve ekonomik yönetimi ademimerkezileştirme ve piyasa güçlerine açılma konusunda belirli kararların alınmasına ihtiyaç vardı. Söz konusu ihtiyaçlara II.4.2'de inceleyeceğimiz Temmuz 1971 tarihli "Sosyalist Ekonomik Bütünleşmeyi Geliştirmek ve İşbirliği'ni yaygınlaştırmak için Kapsamlı Program" (bundan böyle kısaca "Kapsamlı Program") ile cevap arandı.

- *Kennedy Turu (1963-7)*

Kennedy Turu öncesinde dünya ekonomisi II.2.2'de inceleyeceğimiz büyük atılım yıllarını yaşamaktaydı. AET'nin yükselen ekonomik ve siyasal gücü komünizmi çevrelemeye çaba harcayan ABD'yi memnun etmekle birlikte, ABD AET'nin belirli bir gelişme aşamasında korumacılığa kayabileceği kuşkusu içindeydi. Bu nedenle, inisiyatif alarak, Kennedy Turu'nu başlattı; tur öncesinde Ticareti Genişletme Kanunu (1962) çıkarılarak ABD Başkanı'na tüm mallar üzerindeki gümrük tarifelerini indirme ve olası indirimlerle zor duruma düşebilecek girişimleri ve çalışanlarını sübvansiyonlarla destekleme yetkisi tanındı.

Kennedy Turu sonunda ABD, AET'nin tarım dışı ürünler ithalatına uyguladığı gümrük tarifelerini yaklaşık % 35 oranında indirmesini sağ-

ladı; bunun karşılığında bazı ürünlerde uyguladığı tarifeleri önemli ölçülerde düşürdü. Gerçekleşen indirim oranları ABD'nin beklentilerinin altında kalmıştı; ama bu oranlar Cenevre (1947) ve Torquay (1950-1)'de elde edilen indirim oranlarına yakındı. ABD, AET'nin kendi tarım ürünlerini korumak için gösterdiği direnci aşamadı (Carchedi, 2001: 164-5).

Kennedy Turu müzakereleri, esas itibariyle, ABD ve AET arasındaydı; ne Japonya, ne de GOÜ bu turda etkili bir rol oynadılar. GOÜ, bu yıllarda gelişmiş ülke piyasalarına girme amaçlı taleplerini başka bir platformda, UNCTAD aracılığı ile dile getirmeye çalışmaktaydı. Kennedy Turu'nun sonuçları, GOÜ'de ciddi bir düş kırıklığı yarattı. Başlangıçta müzakereciler az gelişmiş ülkeler için özel önem taşıyan ürünlere uygulanan ithalat vergisi oranlarının % 50'yi aşan oranlarda düşürüleceğini vaat etmişlerdi; oysa söz konusu indirimler % 20 dolayında, genel tarife indirim oranının çok altında kaldı (Bartels, 2007: 732).

Kennedy Turu müzakereleri tamamlandıktan sonra ekonomik şartların ve uluslararası güç ilişkilerinin değişmeye başlaması, yeni bir turu gerekli hale getirdi ve Tokyo Turu (1974-9) hazırlıklarına girişildi. Tokyo Turu'nu II.4.2'de inceleyeceğiz.

II.2. Kapitalist "Merkez"de Başlıca Ekonomik Gelişmeler, 1945-68

II.2.1. Savaş Sonrasında "Toparlanma" (1945-50)

II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalist "merkez" ülkelerin belli başlılarındaki ekonomik "toparlanma"yı tekil ülkeler ayrımında incelemek daha uygun olur; çünkü bu ülkeler epey farklı sorunlarla karşı karşıya idiler.

Anayurdu savaşta yıkıma uğramamış, aksine savaş yıllarında büyük bir ekonomik canlılık yaşayarak 1945 yılındaki GSYH'sını 1938'dekinin kabaca iki katına çıkarmış bulunan ABD için temel sorunlar,

(1) Kamusal ve özel tüketim harcamalarında savaş sonrasında beklenen gerilemelerin yol açacağı ekonomik durgunluk ve işsizlikten kaçınmak;[49]

(2) Savaş yıllarının nihai talep yapısına göre biçimlenmiş kaynak tahsisini barış dönemi gereklerine yönlendirmekti.[50]

---

49 Tanınmış Amerikalı iktisatçı Paul Samuelson (1915-2009), savaş sonrasında "enflasyon ve deflasyonun en kötü yanlarını bir araya getiren... yüksek bir işsizlik ve sınai alt-üst oluş dönemi"nin başlayabileceğine 1943'te dikkati çekmişti (aktaran: Armstrong vd., 1991:5).

50 1945 yılı ABD'sinde sınai çıktının sadece %30'u "1939 tipi mallar"dan oluşuyor, özellikle mühendislik ve kimya sanayileri askerî kullanımı ön plana çıkan ürünlere yönelmiş bulunuyordu (Armstrong vd., 1991:9).

ABD, 1946-7'de bu sorunları aşmakta ciddi güçlüklerle karşılaştı; 1947 GSYH'sı 1944'tekinin yaklaşık 3/4'ü dolayında idi. 1948 ve sonrasında ABD ekonomisi yeniden hareketlendi; ancak 1950-1'e gelindiğinde bile 1944-5'teki hâsıla düzeylerine erişilememişti (bkz. Tablo II.1).

"Batı" Avrupa ülkeleri ve Japonya ise, yukarıdakilere ek olarak, üç temel sorunun üstesinden gelmek zorundaydılar:

(1) Savaşın doğurduğu **fiziksel** yıkımı hızla gidererek, ekonomiyi yeniden büyüme izleğine oturtmak;

(2) Özellikle savaştan yenik ve/veya büyük bir ekonomik çöküntüyle çıkmış ülkelerde kapitalist sistemi işlerliği olan bir siyasal seçenek haline getirmek;

TABLO II.1: YEDİ BÜYÜK ÜLKEDE REEL GSYH ENDEKSLERİ, 1945-51 (1938:100)

Ülkeler	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	Yıllık Ortalama GSYH Artış Hızı, (1945-51), %
ABD	206	163	161	167	168	182	196	-0.8
Kanada	170	168	176	179	183	196	207	3.4
İngiltere	117	112	110	113	118	117	120	0.5
Fransa	55	83	90	96	109	118	125	14.8
İtalya	61	79	93	99	106	115	123	12.5
Almanya[a]	88	52	59	70	81	97	107	3.2
Japonya	58	63	68	79	84	91	103	9.9
Yedi Ülke Toplamı	137	118	120	127	132	142	152	1.8
Not Edilmek Üzere:								
12 Batı Avrupa Ülkesi[b]	87	88	94	101	109	116	123	6.0
SSCB	82	82	91	104	115	126	126	7.4

[a] / 1990 yılı sınırları içindeki (Batı) Almanya'ya ait verilerden türetilmiştir.

[b] / (Batı) Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, İsviçre, İtalya ve Norveç.

Kaynak: Maddison (2006: Tablo 1b, 2b, 3b ve 5b; 1995: Tablo C-16a)'dan hesaplanmıştır.

(3) Sömürgeciliğin (daha fazla ertelenemeyecek) tasfiyesini başlatmak ve bu süreçte ciddi ekonomik ve siyasal şoklardan kaçınmak.

Burada anılan sorunların yalnızca ilki ile ilgili gelişmeler üzerinde duracak, diğerlerini (Kısım I'de incelemiş bulunduğumuz için) yinelemeyeceğiz. Bu amaçla "fiziksel yıkım"ın iki temel üretim faktörüne, yani emek ve sermayeye nasıl yansıdığını öncelikle ele almamız gerekiyor.

Beşeri kayıpların sayısal korkunçluğuna rağmen, savaş hiçbir Batı Avrupa ülkesinde ve Japonya'da işgücü arzını azaltmadı. Bu olgunun başlıca üç nedeni var:

(1) Çalışma çağındaki nüfusun doğal artışı, savaş zayiatını (Almanya hariç) önemli ölçüde telafi etti; savaş sonrasında terhis olan çalışanlar iş hayatına döndüler.

(2) Savaş seferberliği işgücüne katılma oranını (özellikle kadın çalışanlar için) yükseltmişti; bu artışın önemli bir bölümü kalıcılaştı.

(3) Savaş sonrasında Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa'ya ve Japon İmparatorluğu'ndan Japonya'ya yönelen göçler ve sürgünler Almanya, Japonya ve İngiltere'de çalışma çağındaki nüfus artışına katkıda bulundu.[51]

Tarım-dışı sektörlerde fiziksel sermaye stokunun uğradığı tahribat, ülkeler itibariyle önemli farklılıklar gösteriyordu. Savaşın üretim devresi dışına çıkardığı sınai yapı ve teçhizatın toplam içindeki payı Japonya'da 1/3-1/4, Almanya'da 1/6-1/8, Fransa ve İtalya'da 1/10 dolaylarında, İngiltere'de ihmal edilebilir düzeyde idi. Ayrıca tüm bu ülkelerin savaş sırasında harap olan sınai tesisleri işler hale getirmek için yüksek düzeyde yenileme yatırımı yaptıklarını da kaydetmek gerekir (Armstrong vd., 1991: 7-12). Fiziksel sermaye stokunun verimli kullanılmasına en büyük engeller, bazı sektörlere özgü darboğazlardan kaynaklanıyordu (örneğin ulaşım altyapısının çökmesi ve ulaşım araçları stokunun aşırı kayıplara uğraması, enerji üretiminde ve kömür gibi enerji hammaddeleri çıkarımında yaşanan büyük gerilemeler, v.b.). Bu tür darboğazların giderilmesi, ekonomik toparlanmanın hızlanmasına katkı sağladı.

ABD dışındaki beş büyük kapitalist ekonominin 1945-50 dönemindeki ekonomik gelişmesi, üç farklı örüntü sergiler:

(1) Savaşın galiplerinden İngiltere'nin ekonomisi, Kıta Avrupası ve Japonya'nınkilere kıyasla büyük bir çöküntüye uğramamış, 1945'te İngiltere GSYH'sı 1938'dekinin % 17 fazlasıyla gerçekleşmişti (bkz. Tablo II.1). İngiltere ekonomisi (ABD'deki gibi) 1946-7'de durgunlaştı ve bu tarihten sonra mutedil bir hızla büyümesini sürdürdü.[52]

51 Bu göçlerden ABD de önemli bir pay aldı.

52 İngiltere'nin savaş sonrasındaki dış borç pozisyonu, cari açıklarını artırabilecek hızlı bir büyüme temposuna ciddi bir engel oluşturuyordu (bkz. I.1.5).

TABLO II.2: DÖRT GELİŞMİŞ ÜLKEDE SINAİ ÜRETİM, VERİMLİLİK VE ÜCRET ENDEKSLERİ, 1946-51 (1938:100)

	1946	1947	1948	1949	1950	1951
FRANSA						
Sınai Üretim	84	99	113	122	128	-
Sınai İstihdam	96	104	108	109	110	-
Sınai Verimlilik	87	95	105	112	116	-
Ürün Cinsinden Ücret [a]	-	-	-	-	-	-
Reel Ücret [b]	58	63	78	77	78	-
İTALYA						
Sınai Üretim	61	92	96	105	122	138
Sınai İstihdam	115	105	105	104	102	104
Sınai Verimlilik	53	88	91	101	120	133
Ürün Cinsinden Ücret [c]	58	86	109	117	125	124
Reel Ücret [d]	60	88	108	109	113	114
ALMANYA						
Sınai Üretim	29	34	61	75	94	113
Sınai İstihdam	-	-	103	108	114	124
Sınai Verimlilik	-	-	59	69	82	91
Ürün Cinsinden Ücret [c]	-	-	64	74	84	80
Reel Ücret [d]	-	-	75	85	101	105
JAPONYA [e]						
Sınai Üretim	31	37	55	71	84	114
Sınai İstihdam	86	95	96	97	98	101
Sınai Verimlilik	36	39	57	73	86	113
Ürün Cinsinden Ücret	-	-	-	-	-	-
Reel Ücret [d]	25 [f]	30	49	66	85	92

[a] / 1948'den itibaren reel ücret endeksinin birkaç puan altında olduğu tahmin edilmektedir.

[b] / Nominal ücretler resmî geçinme endeksleri ile deflate edilmiştir.

[c] / Kullanılan deflatör, sınai ürünler fiyat endeksidir.

[d] / Kullanılan deflatör, geçinme endeksidir.

[e] / Baz yılı, 1934-6 ortalamasıdır.

[f] / Kaba bir tahmin.

Kaynak: Armstrong vd. (1991: Tablo 4.1-3; Tablo 6.4-6).

(2) Spektrumun öbür ucunda, 1946-7 yıllarını büyük bir toplumsal ve ekonomik kargaşa içinde geçiren (Batı) Almanya ve Japonya yer alıyor. 1946-7'de her iki ülkede (örgütlü emeğin direnişi nedeniyle) sınai istihdam az-çok korunmakla birlikte GSYH, sınai üretim ve sınai verimlilik savaş öncesi düzeylerinin çok altında kaldı (bkz. Tablo II.2).[53] Söz konusu dö-

53 Tablo II.1 ve II.2'ye kaynaklık eden nicel araştırmalardaki yöntem farklılıkları dolayısıyla, bu iki tabloda yer alan sayısal veriler birbiriyle tam uyumlu ve karşılaştırılabilir nitelikte değildir.

nemde (Batı) Almanya ve Japonya'daki işgal yönetimleri, asgari geçinme ihtiyaçlarını karşılamanın ötesine geçen bir ekonomik yeniden inşa perspektifine sahip değillerdi; sadece, militarizme taban oluşturduğunu düşündükleri büyük sanayi birimleri ve kartelleri parçalamak konusunda ısrarlıydılar.[54] Bu tutum, 1947'nin ikinci yarısında Marshall Planı'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte değişmeye başladı; iç siyasal istikrar ve ekonomik büyüme, işgal yönetimleri için de öncelikli hedeflere dönüştü. 1948'den itibaren Batı Almanya ve Japonya'da ekonomik derlenme-toparlanma hızlandı. Tablo II.1-2'deki veriler, her iki ülkede savaş öncesi GSYH, sınai üretim ve sınai verimlilik hedeflerine 1950-1'de ulaşıldığını gösteriyor.

(3) Savaşın Kıta Avrupası'ndaki galipleri tarafında yer alan Fransa ve İtalya, yaşanan ekonomik şokun büyüklüğü açısından İngiltere ile Almanya/Japonya ikilisi arasında yer alıyordu. 1945 yılında Fransa ve İtalya'da hem GSYH, hem de sınai üretim ve verimlilik savaş öncesindekinin epey altındaydı. 1946-7'deki derlenme-toparlanma görece hızlı oldu; 1948-9'da anılan göstergeler savaş öncesi düzeylerine erişti.

1946-7'de ABD dışındaki beş büyük ekonomide, düşük üretkenliğe rağmen, toplam yurtiçi harcamalar yeterli düzeyde azaltılamadı.[55] Sonuç olarak, orta dönemde sürdürülemeyecek kadar büyük cari açıklar verildi; Almanya, Japonya, Fransa ve İtalya, anılan iki yılı üç haneli enflasyon hızlarıyla geçirdiler. 1947 sonrasında bir yandan Marshall Planı'nın olumlu katkıları, öte yandan bu ülkelerde uygulanmasına geçilen istikrarlandırıcı önlemlerin sonucu olarak, cari açık/GSYH oranları ve enflasyon hızları makul düzeylere geriledi (Bkz. I.2.3).

Yukarıdaki saptamalardan hareketle, 1940'lı yılların sonundan 1951-68'deki "büyük atılım" dönemine kolayca geçildiğini ileri sürmek yerinde olmaz. ABD ekonomisi, 1949'da durgunluk işaretleri vermeye başlamıştı. Deflasyonist politikalar 1948-9'da İngiltere, Fransa ve İtalya'da, 1949-50'de Japonya'da büyüme hızlarını yavaşlatıcı etkiler yapmıştı. Bu görü-

54 1945'te ABD Başkanı Roosevelt'in Hazine Müsteşarı Henry Morgenthau ve onun ayakın çalışma arkadaşları, Alman ekonomisini sanayisizleştirmeye eğilimliydiler. Bu görüşün (kapitalist sistemin bekası açısından) ne kadar anlamsız olduğu 1946-7'deki deneyimlerle açıkça ortaya çıktı. Japonya'daki ABD işgal yönetimi ise, anti-militarist bir saplantı ile bu ülkenin toplumsal ve ekonomik kurumlarını ABD'deki örneklerine göre yapılandırmaya uğraşıyordu. Sendikalar Kanunu (Aralık 1945; revizyon: Haziran 1949), yeni Japon Anayasası (Kasım 1946), Çalışma Standartları Kanunu (Nisan 1947) ve Japon sınai holdingleri *zaibatsu*'ları parçalama girişimleri (1945-7) bu saplantının başlıca tezahürleridir. Mayıs 1949'da Federal Alman Cumhuriyeti'nin kurulması ve Eylül 1951'deki San Francisco Antlaşması ile Japonya'daki işgal yönetiminin son bulması bu tür anomalilere son verdi (bkz. I.1.6; I. 3.5-6).

55 Bunun başlıca nedenleri kamu harcamalarını belirli düzeylerde tutma ve çoğunluğu emekçilerden oluşan düşük gelirlilerin özel tüketimlerini geçimlik asgarilerin altına düşürmeme kaygılarıydı.

nümleri değiştirerek, ortamı atılım yıllarına hazırlayan etmenler arasında üçü, önemle vurgulanmaya değer: (i) 1948-9'da incelenen altı ülkede emekçi sınıf hareketlerinin güç yitirmeye başlaması (bkz. I.3); (ii) Avrupa ülkelerinin uluslararası rekabet gücünü yükselten 1949 devalüasyonları ile Japonya'nın 1949'da tek ve rekabetçi bir kura geçişi (bkz. II.1.2); (iii) ABD ekonomisini 1950-1'de yeniden canlandıran Kore Savaşı konjonktürü.

Tablo II.2'de gözlenen genel eğilim, reel ücretlerdeki artış hızının sınai verimlilikteki artış hızı altında kaldığıdır. Öte yandan bölüşüm açısından anlamlı bir gösterge olan ürün cinsinden ücret endeksi, reel ücret endeksine yakın bir seyir izlemiştir.[56] Sınai girdi katsayıları ve girdi fiyatları ile birlikte değerlendirilmedikçe, bu gözlemlerden hareketle sanayi sektöründe bölüşümün ücret dışı gelir sahipleri lehine geliştiği kesinlikle ileri sürülemez; ama bu epey yüksek bir olasılıktır. Bölüşüm paylarında böyle bir değişmenin yatırım imkânlarını güçlendirerek 1948 ve sonrasındaki ekonomik genişlemeye ve Batı Avrupa ile Japonya'da etkisini 1953-4'ten itibaren açıkça hissettiren yatırım hamlesine katkıda bulunduğu tahmin edilebilir.

II.2.2. "Büyük Atılım", 1951-68

- *Genel Gözlemler*

Hasıla ve Kişi Başına Hasıla

(1) Tablo II.3'te sergilenen GSYH artış oranlarından da gözlenebileceği gibi "Büyük Atılım" yılları, yalnızca gelişmiş kapitalist ekonomilerin değil, tüm ülke gruplarının da atılım yıllarıdır.[57] Bu yıllarda GSYH'daki dalgalanmalar da geçmiş dönemlere kıyasla daha küçük ölçülerde kalmıştır (Glyn vd., 1991:45).

(2) Nüfus artış oranları da 1913-50 dönemine kıyasla yükselmiştir; bu yükseliş demografik dönüşümünü henüz tamamlamamış bulunan Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde daha belirgindir (Tablo II.4).

(3) Tüm ülke gruplarında hasıla artış oranının nüfus artış oranını fazlasıyla aşması, kişi başına hasılanın da hızla yükselmesini sağlamış, kişi

56 Ürün cinsinden ücret hesabında kullanılan fiyat deflatörü, sınai verimlilik endeksindeki gibi, sınai ürünler fiyat endeksidir. Oysa reel ücret hesabında kullanılan deflatör, sınai olmayan ürün fiyatlarını da içeren geçinme endeksidir.

57 Tablo II.3-5'te sunulan 1950-73 ve 1951-68 dönemlerine ilişkin ortalama artış oranları, söz konusu iki dönem arasındaki büyük örtüşme nedeniyle, küçük farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla Tablo II.6-9'da (veri kaynaklarından kolaylıkla türetilemeyen) 1951-68 dönemi oranları yerine, 1950-73 dönemi oranlarına atıfta bulunulması, ciddi bir sakınca yaratmıyor.

başına GSYH artış hızı, 1913-50 dönemindekinden kayda değer ölçülerde yüksek olmuştur (Tablo II.5). Buna karşılık, artış hızlarının ülke grupları itibariyle dağılımı, kişi başına mutlak ve göreli gelir farklılıklarını azaltıcı sonuçlar doğurmamıştır.[58]

(4) "Büyük Atılım" yıllarında dünyanın eşitsiz üretim coğrafyası temel ülke grupları itibariyle büyük bir değişikliğe uğramamıştır; 1950'de dünya hasılasının kabaca % 60'ı gelişmiş kapitalist ülkeler, % 13'ü SSCB ve Doğu Avrupa, % 27'si ise gelişmekte olan ülkelerde üretiliyordu. 1973'te söz konusu oranlar sırasıyla % 59, % 13 ve % 28 dolayındadır (Tablo II.6).[59]

(5) Nicel gelişme yanında, çıktı bileşimi de köklü nitel değişmelere uğramış, hasıla içinde sanayi ve hizmet sektörlerinin payı artmış, tüketiciler yeni ve/veya daha kaliteli ürünlere kavuşmuşlardır.

Uluslararası Ticaret

(1) "Büyük Atılım" yıllarında dünya mal ihracatındaki gelişme temposu, 1913-50 bunalım dönemindeki duraklamayı gidermekle kalmamış, I. Dünya Savaşı öncesi onyıllardakini de fazlasıyla aşmıştır (Tablo II.7). Mal ticaretinin genişlemesine en büyük katkıları gelişmiş kapitalist ekonomiler sağlamıştır.[60] İhracat artışında imalat sanayii ürünlerinin payı çok büyük olmuş, 1950'li yılların başından 1970'li yılların başına kadar imalat sanayii ihracatı yaklaşık sekiz kat artmıştır (aktaran: Glyn vd., 1991:42). İhracat artışı, GSYH artışı gibi, geçmiş dönemlerdekine kıyasla daha istikrarlı bir seyir izlemiştir.

(2) Mal ihracatı artış hızının, genel bir eğilim olarak, hasıla artış hızının epey üzerinde gerçekleşmesi, Latin Amerika ile Çin ve Hindistan dışındaki ülke gruplarında ihracat/ GSYH oranlarını 1950'deki düzeylerinin çok üzerine çıkarmış, bu oranlar I. Dünya Savaşı öncesindekileri de aşmıştır (Tablo II.8).

---

58 Maddison'un (2006) verilerine göre, Batı Almanya'nın 1950-73 dönemindeki hasıla ve kişi başına hasıla ortalama artış hızı, Batı Avrupa ortalamalarından yaklaşık 1 puan yüksektir. Bu üstünlük dolayısıyla Batı Almanya'nın Batı Avrupa GSYH'sı içindeki payı, 1950'de % 15 iken, 1973'te % 20 dolaylarına ulaşmış, kişi başına GSYH'sı 1950'de Batı Avrupa ortalamasının % 7 altında iken, 1973'te % 14 üstüne çıkmıştır.

59 Ancak hasılanın gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki dağılımı (Japonya lehine, ABD aleyhine) çarpıcı ölçülerde değişmiştir.

60 1990 yılı sabit fiyatlarıyla mal ihracatının 1950-73 döneminde gösterdiği artışta Batı Avrupa, (içinde ABD'nin yer aldığı) "Batı'nın uzantıları" ve Japonya'nın payları, sırasıyla % 47, % 14 ve % 7 çevresindedir. Batı Avrupa'nın payına 13 puanlık katkıyı Almanya sağlamıştır. Japonya dışında kalan Asya ülkelerinin söz konusu artıştaki % 17'lik payı, 1990 yılı fiyatlarına indirgemenin Batı Asya ülkeleri petrol ihracatını yüksek değerlemesiyle ilintilidir; % 15'lık kalıntı ise SSCB + Doğu Avrupa, Afrika ve Latin Amerika arasında paylaşılmıştır (Maddison, 2006: Tablo F2-3).

(3) Ülke paylarındaki kaymalara rağmen, dünya mal ihracatı içinde gelişmiş kapitalist ülkelerin payı yüksek düzeyde kalmaya devam etmiştir (1950'de yaklaşık % 64, 1973'te % 66; bkz. Tablo II.9). Latin Amerika ve Afrika ile Çin ve Hindistan'ın paylarında gerilemeler vardır; bu ülke grupları/ülkeler "Büyük Atılım" yıllarında uluslararası ticarete görece kapanma eğilimi göstermişlerdir.

(4) Uluslararası ticaretin büyük ölçekli, üretim sürecinde düşey entegrasyona yönelmiş, ulus-aşırı şirketler eliyle yürütülmesi ve bu şirketlerde "içselleştirilmesi" eğilimleri güçlenmeye devam etti. 1970'li yılların sonlarına yaklaşıldığında dünya ticaretinin yaklaşık % 30'u şirket-içi (ana firma ile iştirakleri arasındaki) meta akımlarından oluşmaktaydı.[61]

TABLO II.3: UZUN DÖNEMDE GSYH BÜYÜME HIZLARI / YILLIK ORTALAMALAR, 1913-73 (%)

Ülke Grupları/Ülkeler	1913-50	1950-73	1951-68
Batı Avrupa	1.2	4.8	4.8
"Batı"nın Uzantıları[a]	2.8	4.0	4.1
(ABD)	(2.8)	(3.9)	(4.1)
Japonya	2.2	9.3	9.4
Japonya Dışındaki Asya	0.8	5.2	4.7
(Çin)	(0.0)	(5.0)	(4.4)
(Hindistan)	(0.2)	(3.5)	(3.6)
(Diğer)	(2.2)	(6.0)	(5.3)
Latin Amerika	3.4	5.3	4.9
SSCB ve Doğu Avrupa	1.8[b]	4.8	5.0
(SSCB)	(2.2)[b]	(4.8)	(5.0)
Afrika	2.6	4.4	4.1
GÜ[c]	2.0	4.8	4.8
GOÜ[d]	1.6	5.1	4.7
Dünya	1.8	4.9	4.8

[a]/ ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda.

[b]/ SSCB'nin 1950'deki coğrafi alanına göre hesaplanmıştır.

[c]/Batı Avrupa, "Batı"nın uzantıları ve Japonya.

[d]/Çin dahil.

Kaynak: Maddison (2006)'daki tablolardan alınmış veya türetilmiştir.

61 XIX. yüzyılın son çeyreğindeki İngiliz iş çevresi üst düzeyde uzmanlaşmış, orta ölçekli, iç ve dış ticarete alabildiğine açık ve dış alemle rekabetten çok, tamamlayıcılık ilişkileri içinde bulunan şirketlerin ağırlıkla yer aldığı bir görünüm sergilemekteydi. Bu dönem sonrasında ABD ve Almanya'daki anonim şirketler, böyle bir örüntüden farklı, yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimlerinin çok belirgin olduğu gelişme ve yeniden örgütlenme patikaları izlediler (bkz. Arrighi, 1994: 281-95).

TABLO II.4: UZUN DÖNEMDE NÜFUS ARTIŞ HIZLARI / YILLIK ORTALAMALAR, 1913-73 (%)

Ülke Grupları/Ülkeler	1913-50	1950-73	1951-68
Batı Avrupa	0.4	0.7	0.7
"Batı"nın Uzantıları[a/]	1.3	1.5	1.6
(ABD)	(1.2)	(1.5)	(1.5)
Japonya	1.3	1.1	1.1
Japonya Dışındaki Asya	0.9	2.2	2.1
(Çin)	(0.6)	(2.1)	(2.0)
(Hindistan)	(0.5)	(2.1)	(2.1)
(Diğer)	(2.1)	(2.4)	(2.4)
Latin Amerika	2.0	2.7	2.8
SSCB ve Doğu Avrupa	0.3[b/]	1.3	1.4
(SSCB)	(0.4)[b/]	(1.4)	(1.6)
Afrika	1.6	2.4	2.3
GÜ[c/]	0.8	1.1	1.1
GOÜ[d/]	1.1	2.3	2.2
Dünya	0.9	1.9	1.9

[a/] ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda.

[b/] SSCB'nin 1950'deki coğrafi alanına göre hesaplanmıştır.

[c/] Batı Avrupa, "Batı"nın uzantıları ve Japonya.

[d/] Çin dahil.

Kaynak: Maddison (2006)'daki tablolardan alınmış veya türetilmiştir.

TABLO II.5: UZUN DÖNEMDE KİŞİ BAŞINA GSYH ARTIŞ HIZLARI / YILLIK ORTALAMALAR, 1913-73 (%)

Ülke Grupları/Ülkeler	1913-50	1950-73	1951-68
Batı Avrupa	0.8	4.1	4.1
"Batı"nın Uzantıları[a/]	1.6	2.5	2.4
(ABD)	(1.6)	(2.5)	(2.5)
Japonya	0.9	8.1	8.2
Japonya Dışındaki Asya	...[b/]	2.9	2.5
(Çin)	(-0.6)	(2.9)	(2.4)
(Hindistan)	(-0.2)	(1.4)	(1.5)
(Diğer)	(0.1)	(3.5)	(2.8)
Latin Amerika	1.4	2.6	2.1
SSCB ve Doğu Avrupa	1.5[c/]	3.5	3.5
(SSCB)	(1.8)[c/]	(3.4)	(3.4)
Afrika	0.9	2.0	1.8
GÜ[d/]	1.2	3.7	3.7
GOÜ[e/]	0.5	2.8	2.4
Dünya	0.9	2.9	2.9

[a/] ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda.

[b/] İhmal edilebilir ölçüde.

[c/] SSCB'nin 1950'deki coğrafi alanına göre hesaplanmıştır.

[d/] Batı Avrupa, "Batı"nın uzantıları ve Japonya.

[e/] Çin dahil.

Kaynak: Maddison (2006)'daki tablolardan alınmış veya türetilmiştir.

TABLO II.6: DÜNYA GSYH'SI İÇİNDE BÖLGESEL PAYLAR, 1913-73 (%)

Ülke Grupları/Ülkeler	1913	1950	1973
Batı Avrupa	33.0	26.2	25.6
"Batı"nın Uzantıları[a]	21.3	30.7	25.3
(ABD)	(18.9)	(27.3)	(22.1)
Japonya	2.6	3.0	7.8
Japonya Dışındaki Asya	22.3	15.4	16.4
(Çin)	(8.8)	(4.5)	(4.6)
(Hindistan)	(7.5)	(4.2)	(3.1)
(Diğer)	(6.0)	(6.8)	(8.7)
Latin Amerika	4.4	7.8	8.7
SSCB ve Doğu Avrupa	13.4[b]	13.1	12.8
(SSCB)	(8.5)[b]	(9.6)	(9.4)
Afrika	2.9	3.8	3.4
GÜ[c]	57.0	59.9	58.6
GOÜ[d]	29.6	27.1	28.5
Dünya	100.0	100.0	100.0

[a]/ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda.

[b]/ SSCB'nin 1950'deki coğrafi alanına göre hesaplanmıştır.

[c]/Batı Avrupa, "Batı"nın uzantıları ve Japonya.

[d]/Çin dahil.

Kaynak: Maddison (2006)'daki tablolardan alınmış veya türetilmiştir.

TABLO II.7: DÜNYA MAL İHRACATININ DÖNEMLER İTİBARİYLE GELİŞMESİ, 1870-1973
(yıllık ortalama artış hızları, %)[a]

Ülke Grupları/Ülkeler	1870-1913	1913-50	1950-73
Batı Avrupa	3.2	-0.1	8.4
"Batı"nın Uzantıları[b]	4.7	2.3	6.3
(ABD)	(4.9)	(2.2)	(6.3)
Japonya	8.5	2.0	15.4
Japonya Dışındaki Asya	2.6	1.6	9.0
(Çin)	(2.6)	(1.1)	(2.7)
(Hindistan)	(2.4)	(-1.5)	(2.5)
(Diğer)	(3.0)	(3.4)	(10.4)
Latin Amerika	3.3	2.3	4.3
SSCB ve Doğu Avrupa	3.4[c]	1.4[c]	9.8
(SSCB)	b.y.	(-0.1)[c]	(10.0)
Afrika	4.4	1.9	5.3
GÜ[d]	3.5	0.5	8.1
GOÜ[e]	3.2	1.9	7.0
Dünya	3.4	0.9	7.9

b.y.: Bilgi yok.

[a] / 1990 yılı sabit fiyatlarıyla mal ihracatı değerlerinden hesaplanmıştır.

[b] / ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda.

[c] / SSCB'nin 1950'deki coğrafi alanına göre hesaplanmıştır.

[d]/Batı Avrupa, "Batı"nın uzantıları ve Japonya.

[e]/Çin dahil.

Kaynak: Maddison (2006: Tablo 3-2a; F-2, 3, 4).

TABLO II.8: BÖLGELER İTİBARİYLE MAL İHRACATI / GSYH ORANLARI, 1913-73 (%)[a]

Ülke Grupları/Ülkeler	1913	1950	1973
Batı Avrupa	14.2	8.7	18.9
"Batı"nın Uzantıları[b]	4.7	3.8	6.3
(ABD)	(3.7)	(3.0)	(4.9)
Japonya	2.4	2.2	7.7
Japonya Dışındaki Asya	3.5	4.7	10.6
(Çin)	(1.7)	(2.6)	(1.6)
(Hindistan)	(4.6)	(2.5)	(2.0)
(Diğer)	(4.6)	(7.3)	(18.4)
Latin Amerika	9.1	6.1	4.8
SSCB ve Doğu Avrupa	2.4[c]	2.1	6.2
(SSCB)	(2.9)[c]	(1.3)	(3.8)
Afrika	18.4	14.5	17.8
GÜ[d]	10.1	5.9	11.9
GOÜ[e]	5.8	6.4	9.7
Dünya	7.8	5.5	10.6

[a] / 1990 yılı sabit fiyatlarıyla mal ihracatı ve GSYH değerleri üzerinden hesaplanmıştır.

[b] / ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda.

[c] / SSCB'nin 1950'deki coğrafi alanına göre hesaplanmıştır.

[d] /Batı Avrupa, "Batı"nın uzantıları ve Japonya.

[e] /Çin dahil.

Kaynak: Maddison (2006)'daki tablolardan alınmış veya türetilmiştir.

TABLO II.9: DÜNYA MAL İHRACATI İÇİNDE BÖLGESEL PAYLAR, 1913-73 (%)[a]

Ülke Grupları/Ülkeler	1913	1950	1973
Batı Avrupa	60.2	41.1	45.8
"Batı"nın Uzantıları[b]	12.9	21.3	15.0
(ABD)	(9.0)	(14.6)	(10.3)
Japonya	0.8	1.2	5.6
Japonya Dışındaki Asya	10.0	12.9	16.4
(Çin)	(2.0)	(2.1)	(0.7)
(Hindistan)	(4.5)	(1.9)	(0.6)
(Diğer)	(3.5)	(8.9)	(15.1)
Latin Amerika	5.1	8.5	3.9
SSCB ve Doğu Avrupa	4.1[c]	5.0	7.5
(SSCB)	(3.1)[c]	(2.2)	(3.4)
Afrika	6.9	9.9	5.7
GÜ[d]	73.9	63.6	66.4
GOÜ[e]	22.0	31.4	26.0
Dünya	100.0	100.0	100.0

[a] / 1990 yılı sabit fiyatlarıyla mal ihracatı değerlerinden hesaplanmıştır.

[b] / ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda.

[c] / SSCB'nin 1950'deki coğrafi alanına göre hesaplanmıştır.

[d] / Batı Avrupa, "Batı"nın uzantıları ve Japonya.

[e] /Çin dahil.

Kaynak: Maddison (2006: Tablo 3-2c; F-3).

Yabancı Sermaye Yatırımları

I. Dünya Savaşı'ndan önce GÜ'nün uluslararası yatırımlarının çok önemli bir kısmı, "çevre"de sınai üretime girdi sağlayan alanlara (madenler, petrol, diğer hammaddeler, v.b.), temel gıda maddelerine ve bu sektörlerdeki yatırımların etkinliğini artıracak altyapı ve hizmetlere yöneliyor, böylesi faaliyetler yatırımcı ülkeden mamul mal ithalatını özendiriyordu. İki savaş arası dönemin ekonomik bunalımları, bu modelin uygulanabilirliğini özellikle Avrupa ülkeleri için güçleştirmişti (Jones, 2005: 27-31).

Temmuz 1944'te tesis edilen ve II.1.2'de ayrıntıları ile ele aldığımız Bretton Woods uluslararası para ve ödemeler sistemi, tekil ülkelerin sermaye hareketlerini kontrol etmesine imkân veriyordu; hem GÜ, hem de gelişmekte olan ülkeler (GOÜ), sistem yerleşene kadar bu imkândan sıkça yararlandılar. Öte yandan sömürgeciliğin biçimsel olarak tasfiyesi ile bağımsızlığına kavuşan pek çok ülkede yabancı yatırımcılara karşı olumsuz duyarlılıklar gelişmişti; bu ülkelerde geniş çaplı ulusallaştırmalara gidilmese bile, yatırımcıların mülkiyet hakkı uluslararası bir rejimin güvencesinden yoksun bulunuyordu. Yabancı yatırımcılar, II. Dünya Savaşı sonrasında sosyalist blokta yer alan ülkelerden tümüyle dışlanmışlardı.

Bu şartlar, 1958 sonrasında GÜ'nün genel konvertibiliteye geçme kararı ardından değişmeye başladı ve sadece cari işlemlerde değil, sermaye işlemlerinde de belirli serbestleştirme yönelimleri izlendi (bkz. II.1.2). Söz konusu yönelimler, etkisini özellikle ABD şirketlerinin dış ülkelerdeki yatırımları üzerinde gösterdi; başlıca dokuz gelişmiş ülke şirketlerinin 1957-68 dönemindeki yabancı yatırımları içinde ABD'de yerleşiklerin payı yaklaşık 2/3 dolayındaydı (Rowthorn, 1971: 43).

Özetle, "Büyük Atılım" dönemi sonunda yabancı doğrudan yatırımlar esas itibariyle Batı Avrupa ve ABD'de kümelenmiş, Japonya kendisini bu akımların epey dışında tutmuş, Latin Amerika ve Asya'daki GOÜ (bu meyanda Çin ve Hindistan), konak ülkeler olarak önemini yitirmiş bulunuyordu. Belirginleşen ve farklı bir küresel ekonomiye gidişin işaretleriyle yüklü olan yeni yatırım örüntüsü, imalat sanayii, finans, uluslararası ticaret ve hizmet sektörlerine odaklı idi. Ancak 1979'a gelindiğinde bile çok uluslu yatırımların dünya ekonomisinin ölçeğine kıyasla göreli konumu, 1914'teki düzeyine erişememişti (Jones, 2005:34).

• *Analiz Çerçevesi*

Kapitalizmin tarihinde istisnai bir evre sayılması gereken "Büyük Atılım"ın uzun süresini, küresel yaygınlığını ve yarattığı dönüşümlerin

derinliğini elverişli siyasal ve iktisadi şartların tesadüfi eşzamanlılığı ile açıklamak yeterli olmayacaktır. Bunun yerine, 1951-68 döneminin şartları altında temel öğeleri birbiriyle bütünleşik ve benzersiz bir **ekonomik rejim**in oluştuğunu vurgulamak daha doğrudur. Bu rejimin temel öğelerinden ilki olan **siyasal arka plan**'ı Kısım I'de, ikincisi olan **uluslararası ekonomik düzen**'i ve bunun kurumsal bileşenlerini II.1'de sergilemiş bulunuyoruz. Rejimin üçüncü temel öğesi büyüme/gelişme sürecini kalıcılaştıran ve Glyn vd. (1991:40) ve Marglin'e (1991:6) atfen **makroekonomik yapı** olarak adlandıracağımız makroekonomik ilişkiler dizisidir; bu yapı II.2.3'te ele alınacaktır. Son iki temel öğe, yani **iktisat politikası yönelimleri** ve **üretim sistemi** ise, sırasıyla, II.2.4 ve II.2.5'in konusudur.

Alternatif bir analiz çerçevesi, dünya ekonomisinde Birinci Sanayi Devrimi'nden bu yana gözlenen "uzun dalga"ları inceleyip kuramlaştıran iktisatçılar tarafından önerilmiştir. Bu yaklaşımın temsilcilerinden Freeman ve Perez (1990: 46-60), teknoloji sistemlerindeki önemli değişikliklerin tüm ekonomik kurum, ilişki ve davranışlarda köklü dönüşümlere, başka bir deyişle "tekno-ekonomik paradigma" değişikliklerine yol açabileceğini vurgulamaktadır. Onlara göre, XVIII. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşanan uzun dalgaların dördüncüsü ("Fordist/Yığınsal Üretim Kondratieff Dalgası") böyle bir paradigma değişikliğini ima eder. Freeman ve Perez'in 1930'lu ve 1940'lı yıllar -1980'li ve 1990'lı yıllar arasına yerleştirdiği bu uzun dalganın ilk (yükseliş) evresi 1960'lı yılların sonlarına kadar sürmekte ve "Büyük Atılım" dönemini içermektedir. Mandel (1978: Bölüm 4) ise, daha seçici bir yorumla, teknolojik devrimleri enerji ve çevirici güç kullanımındaki köklü değişikliklere bağlar ve uzun dalgaları teknolojik devrimlerle ilişkilendirir. Bu çalışmada benimsediğimiz analiz çerçevesi ile uzun dalga analizleri, üretim sistemi dolayımında örtüşmektedir.

II.2.3. "Büyük Atılım" Döneminde Makroekonomik Yapı

"Büyük Atılım" yıllarını karakterize eden makroekonomik yapıyı tekil merkez ülkeleri itibariyle ayrı ayrı ele almak yerine, Armstrong vd. (1991: Bölüm 8)'i izleyerek yedi büyük kapitalist ekonominin satın alma gücü paritesi esasına göre toplulaştırılmış verilerini sergilemeye ve çözümlemeye çalışacağız.

• *Büyüme, Verimlilik ve Kârlar*

Şekil II.1-4'ten yararlanarak söz konusu dönem için şu saptamalar yapılabilmektedir:

(1) Reel hasıla artışı ile sermaye stoku artışı paralel seyretmiştir (Şekil II.1); bunun anlamı hasıla/sermaye oranının büyük dalgalanmalar göstermediğidir (Şekil II.2).

(2) İstihdam artışı mütevazı ölçülerde kaldığı için, Şekil II.1'de izlenen hasıla artışı çarpıcı verimlilik artışları ile birlikte gerçekleşmiştir.[62]

(3) Gerçekleşen çarpıcı verimlilik artışları ardındaki itici güç, üretim araçlarının nicelik ve nitelikçe gelişmesidir. Böylelikle, teknolojik yenilikleri içeren makine ve teçhizat üretim sürecine sokulmuş, çalışan başına kullanılan fiziksel sermaye stoku hızla artmıştır (Şekil II.2). Bu nicel artış, eski makine stokunun epey hızlı bir tempoda devre dışı bırakılması dolayısıyla, nitelik değişmesini de ima etmektedir.

(4) Çizelge II.3'te gösterildiği gibi, kâr oranı iki temel çarpanın bileşkesi olarak ortaya çıkmaktadır: (i) hasıla içinde sermayenin payı; (ii) cari fiyatlarla hasıla/sermaye oranı. Bu ikinci bileşen reel ve parasal öğelerine ayrıştırılabilir; ancak göreli fiyat hareketlerinin cari ve sabit fiyatlı oranları birbirinden çok fazla saptırması beklenemez. Reel hasıla/sermaye oranının Şekil II.2'de izlenen seyri az çok istikrarlıdır. Bu durumda kâr oranlarının istikrarı, kâr paylarının (ya da aynı anlama gelmek üzere, ücret paylarının) istikrarına bağlı olacaktır.

(5) Çizelge II.3'teki aritmetik, ücret payının üç çarpana ayrıştırılabileceğini göstermektedir: (i) işveren açısından emek istihdamı maliyetinin ölçüsü olan ürün cinsinden ücret (Çizelge II.3'teki simge ile w); (ii) emek verimliliğinin tersi (1/(Y/L)) ve (iii) gayrisafi üretim fiyat endeksi/katma değer fiyat endeksi) oranı (Pq/Py). Şekil II.3 ilk iki çarpanın 1951-68 döneminde birbirine çok yakın seyrettiğini, dolayısıyla w/(Y/L) oranının belirli bir istikrar gösterdiğini ima etmektedir. Pq/Py göreli fiyatının da zaman boyunca 1 değeri etrafında dalgalanması yüksek bir olasılıktır. Buradan hareketle varılacak sonuç, ücret paylarının (ve dolayısıyla kâr paylarının) az çok istikrarlı olduğudur.

(6) Yukarıdaki son iki saptama, birlikte düşünüldüğünde, "Büyük Atılım" döneminde kâr oranlarının görece istikrarlı ve tatminkâr olduğu anlamını taşır (Şekil II.4).[63]

62 Kullanılan toplam işgücü saati olarak istihdam, esas itibariyle işgücüne yeni katılımlar sonucunda artmıştır, ortalama çalışma saatlerinin artması dolayısıyla değil. Tam tersine, normal haftalık çalışma saati toplamı merkez ülkelerde gerilemiş, tatil süreleri uzamış, yarım gün esasına göre çalışanların sayısı da çoğalmıştır.

63 Doğal olarak, kâr oranlarının seyri konjonktürel iniş-çıkışlardan etkilenmektedir. Okurumuz 1958 ve 1967-8'deki durgunluk yıllarında yaşanan kâr oranı düşüşlerini Şekil II.4'ten kolayca gözleyebilecektir.

Sıraladığımız tüm bu "stilize olaylar", 1950'li ve 1960'lı yıllarda çok popüler olan neoklasik büyüme kuramına nesnel dayanaklar sağlamıştır.[64]

• *Ücretler ve İstihdam*

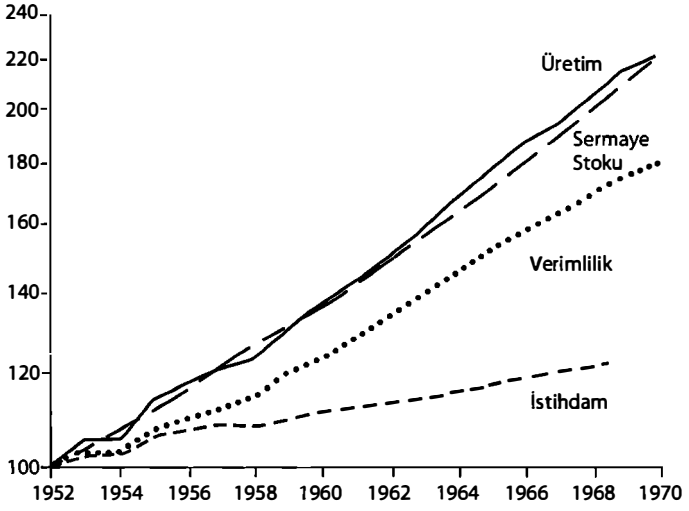
Yukarıda ürün cinsinden ücretlerin verimlilik artışları paralelinde ve geçmiş tarihsel standartların üzerinde bir hızla arttığına değinmiştik. Ücretlerin toplam tüketim harcamalarındaki apaçık önemi dolayısıyla, ücret artışı girişimciler için genişleyen ürün piyasaları anlamını taşıyacak ve bu bağlamda olumlu karşılanabilecektir. Ne var ki, ürün cinsinden ücretin artışı, kârlılığı **doğrudan** olumsuz etkileyeceği için girişimcilerin ücret artışlarına direnmesi doğaldır, esasen toplu iş görüşmelerindeki işveren tutumu da genellikle böyledir. Dolayısıyla, "Büyük Atılım" yıllarında girişimcilerin ücret artışları konusunda niye görece "esnek" davrandıklarını açıklamak gerekecektir.

Söz konusu "esnek" tutumun işgücü ve ürün piyasaları ile ilintili nedenleri vardır. Savaş sonrasında ortaya çıkan tarım-dışı emek rezervleri kısa bir süre sonra büyük ölçüde tüketildiği için, görece sıkı bir işgücü piyasasında girişimciler tarım dışında kendi hesabına çalışanları ve geçimlik aile tarımındaki emeği işçileştirmek ve bu amaçla ücret rekabetine başvurmak durumunda kalmışlardır.[65] Öte yandan, rekabetçi ürün piyasalarında emek verimliliğini yükselten yeni teknolojileri kullanarak pazar paylarını artırmak isteyen girişimcilerin daha yüksek ücret ödemeyi göze alacakları ve böylelikle eski teknolojiyi aşamayan rakiplerini piyasa dışına itmeye çalışacakları da tahmin edilebilir. Bu faktörlere ek olarak, "Büyük Atılım" yıllarında sendikalar ve işverenlerin üretim sistemine ilişkin (örtük veya açık) bir uzlaşmaya vardıkları da kaydedilmelidir (bkz. II.2.5). Söz konusu uzlaşı, ücret ödünleri ve "Refah Devleti"nin kurumsallaşması karşılığında üretimin rasyonel biçimde yeniden örgütlenmesi ve çalışma normlarının makinalar ya da montaj hatlarında içselleştirilmesi yolu ile emek yoğunluğunun artırılmasını işletme yönetimlerinin inisiyatifine bırakmaktır.

64 Boyer (1990) hasıla, istihdam, verimlilik, reel ücret, yatırım ve tüketim değişkenlerini farklı fonksiyonel tanımlamalarla bir araya getirerek matematiksel modeller kurmuş, bunları kapitalizmin çeşitli evrelerindeki büyüme "rejim"lerini betimlemek üzere kullanmıştır.

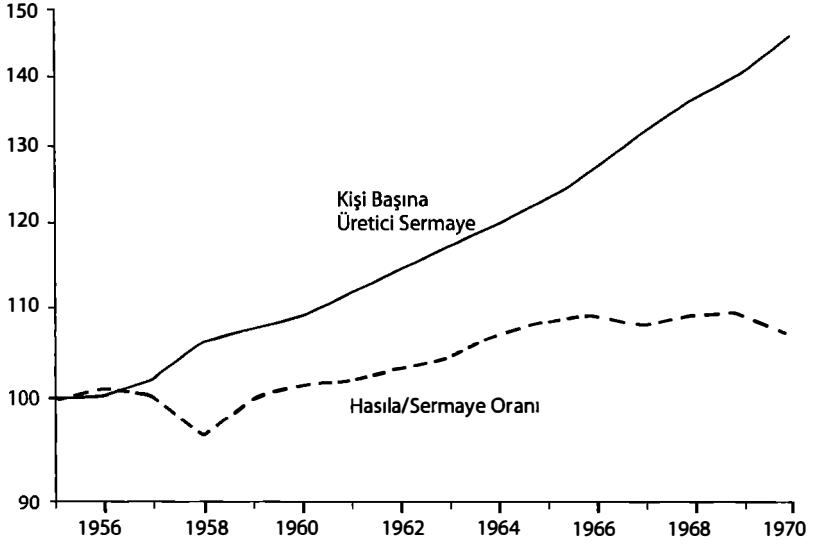
65 OECD (1970)'ye göre gelişmiş kapitalist ülkelerde 1955-68 döneminde toplam istihdam, yılda ortalama % 1.0 artmıştır. Aynı dönemde sanayi ve hizmet sektörlerindeki istihdam artış oranı, sırasıyla, % 1.5 ve % 2.0 iken, tarımsal istihdam yılda ortalama % 3.8 gerilemiştir. 1950-70 döneminde sivil istihdamdaki artış 46 milyon kişi iken, kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçilerinin sayısındaki azalma, 20 milyon kişi'dir. Bu sayılar işçileşmenin kaynaklarını açıkça gösteriyor (Armstrong vd., 1991: 170).

ŞEKİL II.1: YEDİ BÜYÜK GELİŞMİŞ ÜLKEDE ÜRETİM, SERMAYE STOKU, VERİMLİLİK VE İSTİHDAM ENDEKSLERİ, 1952-70 (1952: 100, logaritmik ölçekte)

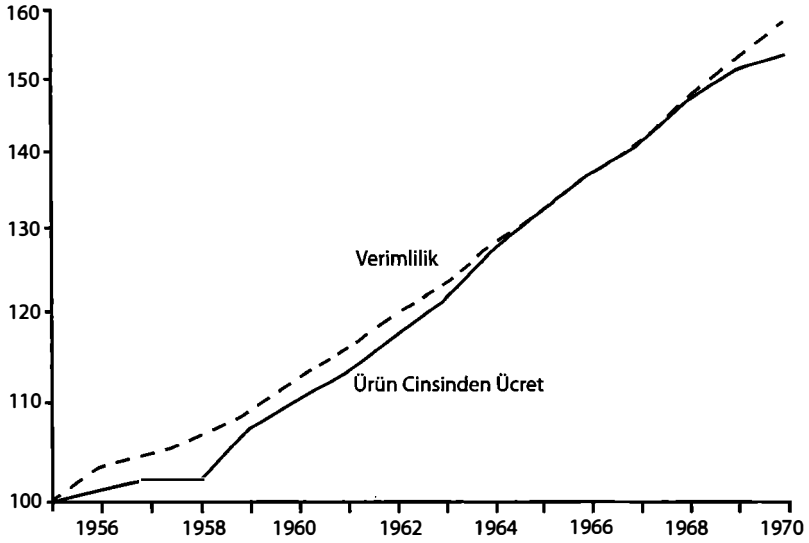
Kaynak: Armstrong vd. (1991: 118).

ŞEKİL II.2: YEDİ BÜYÜK GELİŞMİŞ ÜLKEDE KİŞİ BAŞINA ÜRETİCİ SERMAYE VE HASILA/ SERMAYE ORANI ENDEKS SAYILARI, 1955-70 (1955: 100, logaritmik ölçekte)

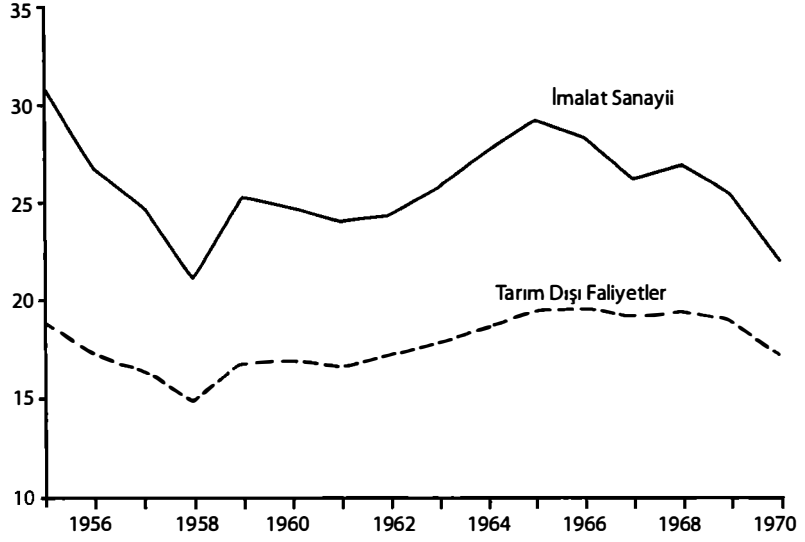
Kaynak: Armstrong vd. (1991: 121).

ŞEKİL II.3: YEDİ BÜYÜK GELİŞMİŞ ÜLKEDE VERİMLİLİK VE ÜRÜN CİNSİNDEN ÜCRET ENDEKSLERİ, 1955-70 (1955: 100, logaritmik ölçekte)

Kaynak: Armstrong vd. (1991: 121).

ŞEKİL II.4: YEDİ BÜYÜK GELİŞMİŞ ÜLKEDE KÂR ORANLARI, 1955-70 (%)

Kaynak: Armstrong vd. (1991: 120).

ÇİZELGE II.3: KÂR ORANI VE KÂR PAYI: TEMEL ARİTMETİK

Değişkenler ve Oranlar Listesi

TT : Toplam net kâr (net işletme fazlası)

Y Sabit fiyatlarla net katma değer

K Sabit fiyatlarla net sermaye stoku

W Çalışanlara yapılan ödemeler (kendi hesabına çalışanların elde ettiği gelir dahil), W+TT= Py.Y

Py Katma değer fiyat endeksi

Pk Sermaye stoku fiyat endeksi

Pq Gayrisafi üretim fiyat endeksi

L Çalışılan toplam saat

w Saat başına ürün cinsinden ücret $\left(=\frac{W}{Pq.L}\right)$

q Saat başına emek verimliliği $\left(=\frac{Y}{L}\right)$

π Kâr oranı $\left(=\frac{TT}{Pk.K}\right)$

Ws : Ulusal gelirde ücret payı $\left(=\frac{W}{Py.Y}\right)$

TTs : Ulusal gelirde kâr payı $\left(=\frac{TT}{Py.Y}\right)$

OCR : Hasıla/sermaye oranı $\left(=\frac{Py}{Pk}\,\frac{Y}{K}\right)$

Tanım İlişkileri

$$\pi = \frac{TT}{Py.Y} \cdot \frac{Py.Y}{Pk.K} = TTs \cdot \frac{Y}{K} \cdot \frac{Py}{Pk}$$

$$Ws = \frac{W}{Py.Y} = \frac{W}{Pq.L} \cdot \frac{L}{Y} \cdot \frac{Pq}{Py} = w \cdot \frac{1}{Y/L} \cdot \frac{Pq}{Py}$$

$TTs = 1 - Ws$

Kaynak: Glyn vd. (1991: 118-20)'den, simgesel değişikliklerle.

- *Harcama Bileşenleri*

(1) Gelişmiş kapitalist ekonomilerde özel tüketim/GSYH oranı, tüm 1952-68 dönemi sonunda yaklaşık 3 puan gerilemiştir. Büyük kısmı ücret gelirlerinden ve kendi hesabına çalışanların kazançlarından yapılan tüketim harcamalarının GSYH'ya oranı aynı dönemde yaklaşık 8 puan düşmüş, ama bu düşüş hükümet transferleri ile finanse edilen özel tüketimdeki 5 puanlık artışla önemli ölçüde telafi edilmiştir. Tüketimin özel gelirlerle finanse edilen payının GSYH'ya oranla gerilemesi, 1950'li yılların ortalarından itibaren işçi tasarruflarının artmaya başlaması ile bağlantılıdır. Özel tüketim/GSYH oranının 16 yıl sonundaki mütevazı düşüşü, özel tüketimdeki yıllık ortalama artışın GSYH'deki artış hızının çok da gerisinde kalmadığını gösterir (bkz. Şekil II.5).

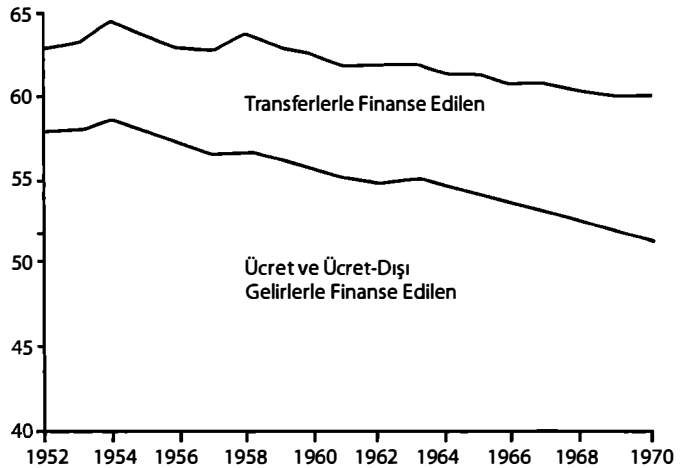
(2) Tatmin edici kârlılık düzeyleri ve artan satış beklentileri, yatırım/GSYH oranını 1952-68 dönemi sonuna kadar yaklaşık 4 puan yükseltmiş,

bu yükselişte Almanya ve özellikle Japonya gibi birikim temposunu hızlandıran ülkeler epey etkili olmuşlardır (Şekil II.6). Yatırım/GSYH oranındaki artışa katkılar, esas itibariyle, imalat sanayii ve diğer üretken sektörlerdeki yatırımlardan sağlanmıştır. Yatırımların şirket öz kaynaklarından finanse edilen payı, dönem boyunca yüksek düzeylerde seyretmiştir.

(3) 1952-68 döneminde kamu harcamaları/GSYH oranı, 1-2 puan çevresinde cüz'i bir artış göstermiş, ama harcamaların bileşiminde köklü gelişmeler izlenmiştir. Eğitim, sağlık, v.b. sivil amaçlı harcamaların ve transferlerin GSYH'ya oranları yaklaşık 3'er puan artarken, bu artışın yaklaşık 5 puanı askerî harcamalardaki payın azalması ile dengelenmiştir. Kamu yatırımları/GSYH oranı, % 2-3 aralığındadır. Dönem boyunca kamu açığı/GSYH oranının % 1 çevresinde kalması, "Büyük Atılım"ın kamu açıkları üzerine inşa edilmediğinin işareti sayılmalıdır (Şekil II.7).

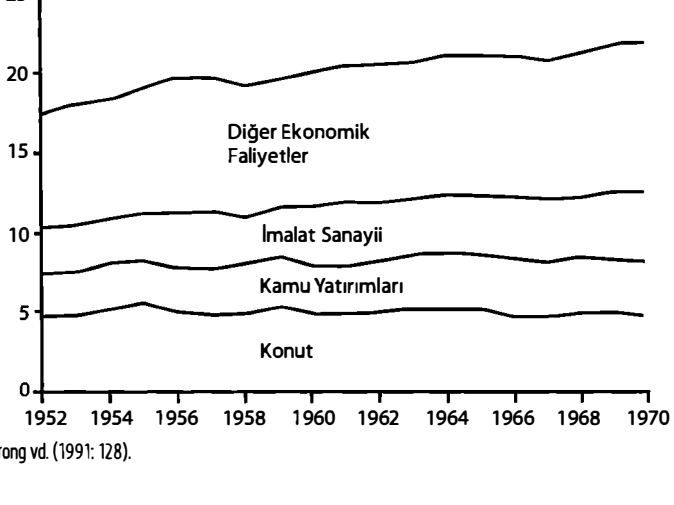
(4) "Büyük Atılım" yıllarıyla büyük ölçüde örtüşen 1950-73 döneminde gelişmiş ekonomilerin cari fiyatlarla toplam ihracatındaki yıllık ortalama artış hızı, GSYH ortalama artış hızının iki katına yakındı ve ihracat artışının önemli bir kısmı GÜ arasındaki ticaretten kaynaklanıyordu (bkz. Tablo II.3 ve II.7). Dış ticaret genişlemesinin 1950'lerin ilk yıllarında çok düşük bir bazdan başladığı ve 1960'lı yılların sonuna kadar, ihracata dönük sektörlerin istihdam ve üretim içinde yüksek paylara ulaşmadığı anımsanırsa, "Büyük Atılım"ın esas itibariyle yurtiçi talebe cevap veren sektörler üzerinde geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Glyn vd., 1991: 42-3; 51).

ŞEKİL II.5: YEDİ BÜYÜK GELİŞMİŞ ÜLKEDE ÖZEL TÜKETİM / GSYH ORANLARI, 1952-70 (%)

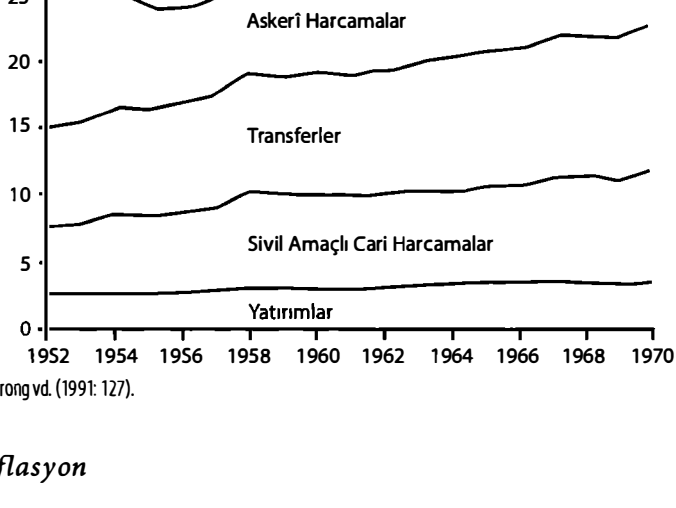
Kaynak: Armstrong vd. (1991: 124).

ŞEKİL II.6: YEDİ BÜYÜK GELİŞMİŞ ÜLKEDE YATIRIM/ GSYH ORANI, 1952-70 (%)

Kaynak: Armstrong vd. (1991: 128).

ŞEKİL II.7: YEDİ BÜYÜK GELİŞMİŞ ÜLKEDE KAMU HARCAMASI/ GSYH ORANLARI, 1952-70 (%)

Kaynak: Armstrong vd. (1991: 127).

• *Enflasyon*

Yukarıda özetlenen makroekonomik yapı içinde fiyatlar ve parasal ücretler II.2.4'te ayrıntılandıracağımız fiyat ve ücret belirleme süreçlerinin sonucu olarak ortaya çıkmakta, para ve kredi genişlemesi bunların ima ettiği parasal işlem hacmine uyumlu biçimde yönlendirildiğinde, fiyat ve ücret kararları "tescil" edilmektedir. "Büyük Atılım" yıllarında söz konusu süreçlerin öncü sektörlerdeki işleyişi ve diğer sektörlere yansıması, sistemi düşük oranlı, fakat kronik bir enflasyon sapmasına açık

hale getirmiştir. Nitekim, gelişmiş kapitalist ekonomiler 1952-68 döneminde yılda ortalama % 4 çevresinde "sürünen" bir enflasyonla birlikte yaşamışlardır. Sabit kurlar rejiminde ABD enflasyonu böylesine "ılımlı" düzeylerde kaldığı ve diğer ülkeler (ödemeler dengesi krizlerinden kaçınmak üzere) para ve kredi genişlemesinde uzgörülü davrandıkları takdirde, sistem düşük enflasyon hızlarında istikrarlı kalacaktır (Glyn vd., 1991: 52, 62-4).

II.2.4. İktisat Politikası Yönelimleri

• *Keynesgil Altın Çağ'da Makroekonomik Politikalar*

Epstein ve Schor (1991:126-42), Keynesgil Altın Çağ'ı (1950-73) bir "talep idaresi çağı" olarak nitelemekte ve büyük ekonomilere sahip merkez ülkelerin başlıca para ve maliye politikalarını kullanarak sermaye birikimini hızlandırmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Tekil ülkelerin izledikleri makro politikalar itibariyle iki farklı grupta yer aldıkları söylenebilir: (i) Fransa, Almanya, İtalya ve Japonya'da sermaye birikiminiençoklaştırmak üzere para politikası ve iradî *(discretionary)* maliye politikası sistematik bir genişleme vurgusuyla kullanılmış, (ii) ABD ve İngiltere'de makropolitikalar ekonomik genişlemeyi daha az vurgulayacak biçimde uygulanmıştır. Bu tutum farklılığı, ülkeler arasında (aşağıda belli başlılarını özetleyeceğimiz) yapısal farklılıkların sonucudur:

(1) Finansal ve sınai sermaye arasındaki bütünleşme derecesi. Söz konusu bütünleşmenin görece zayıf olduğu ve bankaların uzun dönemli yatırım finansmanına uzak durduğu ABD ve İngiltere'de makro politikanın (özellikle para politikasının) daha tutucu olduğu gözlemlenmiştir. Enflasyonist sonuçlar doğurmaya yatkın genişletici politikalara finans kesimi direnç göstermiş, dolar ve sterlinin uluslararası işlemlerdeki rolü, bu iki ülkede yönetimlerin fiyat istikrarına daha duyarlı davranmasına yol açmıştır.

(2) Merkez bankalarının göreli özerkliği. Özerk merkez bankaları (örneğin, 1951 sonrasında Federal Reserve) kısıtlayıcı para politikasına daha yatkındır; oysa tam istihdamı ve yüksek düzeyli sosyal refah harcamalarını gözeten genişletici politikalar nihai kertede parasal genişlemeye daha hoşgörülü yaklaşan bir merkez bankasına ihtiyaç duyar.

(3) Emek ve sermaye kesimlerinin makro politikaya yaklaşımı. İlk bakışta, emeğin daha örgütlü ve güçlü olduğu ülkelerde makro politikaların genişlemeyi ön plana çıkaracağı umulabilir. Oysa işgücü piyasasının ve

ücret belirleniminin ülkesel şartları, toplumsal sınıfların genişletici politikalara karşı tutumunu belirler. Savaş sonrasının ilk yıllarında Fransa, İtalya, Almanya ve Japonya'da militan işçi sendikalarının uğradığı güç kaybı ve buna ek olarak iç ve dış göçlerin büyüttüğü sınai emek rezervleri, sermayeye genişletici politikaların kârları aşındırıcı ücret artışları ve/veya işyerlerinde disiplin sorunları yaratmayacağı izlenimi verdiğinden, sermaye kesimleri genişletici politikaları desteklemişlerdir. Bu ülkelerde genişletici para politikaları belirgindir; ama (İtalya hariç) maliye politikası kamu açıklarından sakınılarak yürütülmüştür. İngiltere ve ABD'deki yönelim, farklı doğrultulardadır.

(4) Uluslararası ekonomide ülkenin konumu. 1950-73 döneminde sanayileşmelerini sınai ürün ihracatına dayandıran Japonya, Almanya, Fransa ve İtalya, kendi ulusal paralarının değerlenmesine yol açacak makro politika tercihlerinden uzak durmaya çalışmışlardır. Öte yandan, kısa dönemde makro politika sorumlularının öncelikle gözettiği husus, ödemeler dengesi krizleri yarabilecek politika tercihlerinden kaçınmak olmuştur.

1973-9 döneminde genişletici makro politikaların yararları ve sürdürülebilirliği tartışılır duruma gelmiş, kapitalist "merkez"deki ülkeler genel bir eğilim olarak ekonomiyi yavaşlatmayı seçmişlerdir (ayrıntılar için, bkz. II.4.4-5).

• *Eşgüdüm Kuralları*

"Eşgüdüm kuralları" deyimi ile ekonomideki karar birimlerinin davranışlarını hem kendi aralarındaki ilişkilerde uyumlaştıran, hem de makroekonomik yapı ve üretim sistemi ile bağdaştıran kurallar bütününü kastediyoruz (Marglin, 1991:13). Kapitalist ekonomilerde fiyat mekanizması, başlıca eşgüdüm aracı olarak kullanılmakla birlikte, karar birimleri fiyatlar dışındaki bazı olguları da veri kabul ederek davranırlar. Keynesgil Altın Çağ'da bu olgular şöyle özetlenebilir (Glyn vd., 1991:56-61):

(1) Ücret ve fiyat oluşumu. Ücretler esas itibariyle, toplu (ve merkezi) pazarlıklarla belirlenir; bu pazarlıklar Keynesgil Altın Çağ boyunca daha da merkezileşme eğilimi göstermiştir. Ücret belirleme sistemi, nominal ücretlerin (Keynesgil) katılığını öngörür. Sınai ürün fiyatları, üretim maliyetine bir kâr payı *(mark-up)* eklenerek elde edilir ve bu fiyatlar ekonominin kısa dönemli dalgalanmalarına fazla duyarlı değildir. Hammadde fiyatları, çoğunlukla, uluslararası piyasalarda belirlenir.

(2) Ücretler/verimlilik ilişkisi. Ekonominin dinamik sektörlerindeki öncü firmalar, toplu iş müzakerelerinde nominal ücret artışlarını geçim maliyeti artışına verimlilik artışı ile ilintili bir bileşen ekleyerek saptamaya eğilimlidir. Benzer ücret artış oranları, ekonominin diğer sektörlerine yayılır.

(3) Sınai yoğunlaşma ve fiyatlar. İncelenen dönemde sanayi sektörlerindeki yoğunlaşmanın arttığı gözlemlenmiş; ancak hem uluslararası ticaretteki genişlemenin yarattığı rekabet ortamı, hem de kartel ve tröstlere karşı yasal düzenlemeler yolu ile, tekelleşmenin fiyatlar üzerindeki olumsuz etkisi sınırlanabilmiştir.

(4) Genişleyen kamu kesiminin işlevleri. Devlet asgari ücret düzenlemeleriyle, işsizlere ve çalışma hayatı dışındakilere yaptığı transferlerle kişisel gelirlere katkıda bulunur; böylelikle efektif talebin korunmasına da yardımcı olur. Kamu kesiminin sağlık, eğitim ve diğer kamusal hizmetlerin üretimine ve sosyal güvenliğe dönük harcamalarındaki mutlak (ve GSYH'ya oranla, göreli) artış, sosyal demokrat nitelikli bir toplumsal mutabakatın vazgeçilmez öğeleridir.[66]

(5) Para ve kredi genişlemesi. Altın-dolar standardı ve buna bağlı sabit kurlar rejimi altında, tekil ülke yönetimleri, büyüyen ekonominin ihtiyaçlarına cevap verecek bir para ve kredi genişlemesi sağlayabilirler. Ödemeler dengesi göz önünde tutularak makul parasal genişleme sınırları geçilmediği takdirde, her bir ulusal ekonomi dolar enflasyonu düzeyine yakın, ılımlı bir enflasyon hızı ile birlikte yaşayacaktır.

Bu bağlamda, merkez ülkelerinde "refah devleti"ni tesis etme çabalarının özellikle altı çizilmelidir. Bu ülkelerde sosyal refah amaçlı harcama ve programların çeşitli örneklerine II. Dünya Savaşı öncesinde rastlanmıştır (bkz. Armstrong vd., 1991:137-8). 1950'li yıllar ve sonrasının getirdiği yenilik, söz konusu programların daha da çeşitlendirilmesi ve yaygınlaştırılması ile ülke hükümetlerinin tam istihdam hedeflerine bağlanmasıdır. Bugünden geçmişe bakıldığında, "refah devleti"nin "merkez" ekonomilerinde yoksulluğu ve işçilerin var olabilmek için emek güçlerini satma zorunluluğunu ortadan kaldırmadığı söylenebilir. Ancak "refah devleti" uygulamalarının (i) sosyal yardımları yararlananı aşağılatıcı bir **atıfet** olmaktan çıkarıp, bir hak düzeyine yükselttiği; (ii) çalışanların belirli bir

66 Söz konusu çarpıcı artış, "sol" hükümetlerin iktidar dönemleri ile sınırlı kalmamıştır. 1950-73 döneminde yedi büyük gelişmiş ülkedeki sosyal demokrat partilerin tek başına hükümet kurabildikleri iki örnek vardır: İngiltere'de Harold Wilson (1964-70) ve Almanya'da Willy Brandt (1970-3) hükümetleri. ABD'deki Demokrat başkanların yönetimlerini sosyal demokrat siyasal gelenekten türemedikleri için bu örnekler arasına katmıyoruz.

işverene bağımlılığını ortadan kaldırdığı; (iii) hayat standardı yükselen ve az da olsa tasarruf edebilen emekçiler için işten ayrılma, işten uzaklaştırılma ve taleplerini grev yoluyla dile getirmenin ürkünçlüğünü azalttığı belirtilmelidir.

• *"Yönetilen" Kapitalizm*

Talep idaresi politikaları ve eşgüdüm kuralları, karmaşık bir yapı kazanmış ekonomilerde karar alıcıların karşılaştığı belirsizlikleri gidermeye ve sermaye birikim temposunu hızlandırmaya yetmeyebilir. Keynesgil Altın Çağ'da kapitalizmi "yönetme" amacı ile başka araçlardan da yararlanılmıştır. Bunlardan biri, iktisadi planlamadır.

Myrdal (1960: Bölüm 2-5), savaş sonrası dönemde merkez ülkelerdeki planlama eğilimlerinin güçlenmesini şu nedenlere bağlamaktadır:

(1) Bu ülkelerde devletler, özellikle uluslararası siyasal ve ekonomik krizlerin etkilerinden korunmak amacı ile, XX. yüzyıl başlarından itibaren bir dizi tekil önlem almışlardı; bu önlemlerin bütüncül ve akılcı bir çerçeveye oturtulması zorunlu hale gelmiş bulunuyordu.

(2) Başta işçi ve işveren örgütleri olmak üzere çıkar grubu örgütleşmelerinin yaygınlaşması, "atomistik" piyasaları ortadan kaldırmış, ilgili tarafların kolektif ve bilinçli olarak düzenlediği piyasaları doğurmuştu; devletin bu yapıda nihai bir hakem ve düzenleyici rolü üstlenmesi kaçınılmazdı.

(3) Demokratikleşme ve eşitlikçi görüşlerin toplumda giderek kökleşmesi, devletin özellikle bölüşüm düzlemindeki müdahaleleri için beklentiler yaratmıştı.

Bu nedenler, kapitalist merkez ülkelerinde planlamanın esas itibariyle eşgüdüme odaklı kamusal bir hizmet olarak ortaya çıkmasını sağladı.[67] Ancak bu ülkelerde planlama, güncel ve yakıcı sorunlara acilen çözüm bulmak zorundaydı; dolayısıyla planlama birimleri çoğu kez eksiksiz ve kapsayıcı bir tasarıma uygun olarak biçimlendirilmedi; parça-buçuk, *ad hoc* kararlarla oluştu.[68] İlk önce Norveç'te uygulandı, daha sonra İngiltere, Hollanda ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde denendi (Şaylan, 1981:187). Bu ülkeler arasında planlamanın en iyi örgütlendiği, uzun ömürlü olduğu, somut ve olumlu sonuçlar ürettiği örnek Fransa'dır, dolayısıyla burada Fransız planlama deneyimine özel bir yer ayırmak gerekiyor.

67 Üçüncü Dünya'daki planlama deneyimini II.3.6'da ayrıca ele alacağız.

68 Ulusal düzeyde plan yapma ve uygulama denemeleri, Marshall Planı çerçevesinde OEEC ekonomilerine sağlanan yardımları en verimli biçimde kullanma gereği ile ilintiliydi (Şaylan, 1981:187).

Fransa'da Plan Genel Komiserliği *(Commissariat Général du Plan)* Ocak 1946'da Başbakanlığa bağlı bir birim olarak kuruldu ve Jean Monnet'nin başkanlığında çalışmalarına başladı.[69] 1946-52 dönemini kapsayan Birinci Plan (ya da Monnet Planı) Fransız ekonomisi için kilit önem taşıyan altı sektörün (kömür, elektrik enerjisi, demir-çelik, çimento, tarımsal girdiler ve ulaştırma'nın) yeniden inşasını amaçlıyordu. Bu sektörlerden üçünde (yani kömür, elektrik enerjisi ve demiryolu ulaşımında) üretim tesislerinin ulusallaştırılmış olması, sektörel yatırım ve üretim hedeflerine erişilmesini kolaylaştırdı; diğer sektörlerde (özellikle demir-çelik'te) Monnet sanayicileri ikna etmek için yoğun çabalar harcadı ve bunda epey de başarılı oldu.

Fransa'nın daha sonra hazırlayıp uyguladığı İkinci (1954-7), Üçüncü (1958-61) ve Dördüncü (1962-65) Planların da belirli bir başarıya eriştiği söylenebilir. 1960'lı yılların sonuna kadar Fransız ulusal planlaması için aşağıdaki saptamalar geçerlidir:

(1) Firmaların çoğu, plan hedef ve öngörülerini yakından izlemiş, üretim ve yatırım kararlarında bunları göz önünde bulundurmuştur. Bu gözlem, Fransız planlarının eşgüdüm sağlayıcı niteliğini teyit etmektedir.[70]

(2) Fransız planları, girişimcilere geçmiş trendlerin uzantısını aşabilecek bir büyüme potansiyelinin varlığını göstermiş, planlardaki büyüme ve yatırım hedefleri de zaman zaman aşılmıştır.

(3) Planlara 1970'li yıllara kadar üretim yapısına ilişkin kesin hedefler konulmamakla birlikte, hızlı ekonomik büyüme yapısal değişim için de fırsatlar yaratmıştır.

(4) Plan Genel Komiserliği seçici müdahaleler yapabilmiş, plancılar desteklenmesini öngördükleri yatırımları kredi ve vergi önlemleriyle özendirmişlerdir (Cohen, 1969: Bölüm II; Armstrong vd., 1991:145-6).

Beşinci Plan (1966-70) şirket birleşmelerini özendirerek, sanayi sektöründe yoğunlaşmaları artırmayı ve böylelikle her sektörde uluslararası rekabet gücüne sahip birkaç firma yaratmayı öngörmekteydi; ancak bu plan Mayıs 1968'de başlayan büyük toplumsal çalkantılarla örtüşme talihsizliğine uğradı. Altıncı (1971-5) ve Yedinci (1976-80) Planlar ise

69 Avrupa Birliği düşüncesinin mimarlarından biri olan Monnet, Fransa'nın kömür ve demir-çelik sektörlerini yeniden yapılandırmaya çalışırken, bunun Fransa'nın sınırlarını aşan bir Avrupa sorunu olduğunu kavramış, Mayıs 1950'de Fransa Dış İşleri Bakanı Schuman'ın AKÇT kuruluşunu önermesine önayak olmuştu. AKÇT'ye yaptığı bu düşünsel katkının ödülü, Ağustos 1952'de AKÇT Yüksek Yetkili Makamı'na atanması oldu (bkz. II.1.3).

70 Keynes, "iş hayatı ile ilgili verilerin geniş çapta derlenmesi ve herkese yayılmasını" önermiş, bu tür önlemlerin "toplumun özel kesimi yönlendirici bilgilere vakıf olmasını sağlamakla birlikte, özel girişimi... engellemeyeceğini" savunmuştu (aktaran: Estrin ve Holmes, 1983:8). Fransız planlamasının başarıyla yaptığı şeylerden biri de bu olmuştur (Armstrong vd., 1991: 143-4).

planlamaya sempati duymayan Pompidou (Haziran 1969-Nisan 1974) ve d'Estaing (Mayıs 1974 - Mayıs 1981) gibi tutucu başkanların görev yıllarına denk geldi; plancıların iddialı hedefleri iş dünyasındaki inanılırlığını yitirdi; 1970'li yılların bunalım ortamında sermaye, toplumsal uzlaşı perspektifini terk ederek sınıfsal reflekslerine geri döndü.[71] Mitterrand'ın Sekizinci Plan (1981-5) ile Fransız plancılığını canlandırma girişimlerini İkinci Kitap'ta ele alacağız.

Kapitalizmi "yönetme"yi öngören bir diğer ilginç deneyim, Japonya'nın Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (İngilizce sözcüklerin kısaltılmış haliyle, MITI) rehberliğinde 1950'li yıllardan itibaren uygulamaya başladığı ve kayda değer bir etkililik ve başarı ile yaklaşık üç onyıl sürdürdüğü sanayi politikasıdır.[72] Savaş sonrasında Japonya'nın dokuma-giyim gibi "geleneksel" dallardaki ürünleri ihraç ederek büyüme ve gelişmesinin döviz gereklerini orta vadede karşılayamayacağı kısa sürede ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla, MITI bazı "ağır sanayi" dallarını (örneğin demir-çelik, kimya, gemi inşaatı) seçerek, bunları hızla modernleştirme ve geliştirme kararı aldı. Seçilen sanayi dallarında yatırım ve üretim hedefleri önder sanayi firmalarının temsilcileriyle müzakere edilerek saptandıktan sonra, bu hedefler çok geniş bir özendiriciler kümesi (finansman temini, vergi tavizleri, girdi ve yatırım malı ithalatı kolaylıkları, gümrük korumaları, döviz tahsisleri, teknolojik katkılar, v.b.) ile destekleniyordu. MITI ile işbirliğinden kaçınmanın dezavantajları, sanayi firmaları için göze alınamayacak kadar büyüktü.

1950'li yıllarda özellikle demir-çelik ve gemi inşa sanayilerinde erişilen başarılı sonuçların ardından, MITI ilgisini yeni ve kilit önem taşıyan sanayi dallarına (örneğin motor imalatı, otomotiv, elektrikli makinalar ve elektronik, bilgi işleme) yöneltti. Bir yandan Japonya'nın uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerindeki kısmi serbestleştirmeler, öte yandan Japon sanayicilerin artan yetkinlikleri dolayısıyla, MITI'nın önderliği nitelik değiştirmeye başladı; MITI sınai kararlarda belirleyici olmaktan çok, kolaylaştırıcı olmaya yöneldi. Doğal olarak, Japonya'nın Keynesgil Altın Çağ'daki çarpıcı dinamizmi ve sermaye birikim temposu, salt MITI'nın sanayi politikalarıyla açıklanamaz; ama Japon sanayiindeki yapısal dönüşümde MITI, kuşkusuz, çok önemli bir rol üstlenmiştir.

Almanya'da işçi sendikalarının savaş sonrası yıllardaki özlemlerini yansıtan ve işyerlerini işveren ve işçi temsilcilerinin birlikte yönetmesini

71 II.5.4'te ele alınan Türkiye deneyimi ile karşılaştırınız.

72 İyi tasarlanmış bir sanayi politikasının yokluğu, Fransız planlamasındaki başlıca eksiklikler arasında sayıla gelmiştir.

öngören sisteme *(mitbestimmung / co-determination)* "yönetilen kapitalizm" ara başlığı altında ayrıntılarıyla yer vermemeyi uygun bulduk. Alman çalışma mevzuatındaki bazı hükümlerle de desteklenen bu model, 1930'lu yıllarda Alman büyük sermayesinin oynadığı olumsuz siyasal rolün yinelenmemesi için büyük ölçekli sınai tesislerin ulusallaştırılmasına gerek olmadığını, işçilerin yönetime katılmasıyla böylesi olumsuzlukların önlenebileceğini ima etmekteydi. Armstrong vd. (1981:141-3)'e göre "birlikte belirleme", büyük ölçekli işyerlerinin yönetimine anlamlı bir değişiklik getirmediği gibi, işçilerin çalışma şartlarını iyileştirmekte kayda değer bir katkı da sağlamadı.

II.2.5. Üretim Sistemi

1890'lı yıllar sonrasında ABD'de iş idaresi Frederick Taylor (1856-1915) tarafından geliştirilen temel ilkeler çerçevesinde biçimlenmeye başlamıştı. Taylor, yaptığı zaman ve hareket incelemelerinin sonuçları ışığında, üç temel kural öneriyordu: İşlerin standartlaştırılması, basitleştirilmesi ve herkesin anlayabileceği bir düzeyde tanımlanması. Bu kurallar, **bilimsel** iş idaresi "okul"unun çıkış noktasıydı. Anılan düşünce okuluna göre belirli bir işi yapmanın etkin ve "bilimsel" tek bir yöntemi vardı; mühendisler ve teknik personel evrensel geçerliliği olan bu yöntemi bulmaya ve yaygınlaştırmaya çaba harcamalıydı. Çalışanlar, belirli basit işleri verimli yürütmeleri için kendilerine yol gösterilmesi gereken, işin bütününden az çok soyutlanmış kişilerdi.

Taylor'un düşünsel öncülüğünü izleyen ABD'li sanayici Henry Ford'un (1863-1947) 1908-21 döneminde otomotiv sanayiinde geliştirdiği montaj hattı, fabrikalı üretimin ulaştığı bir üst düzey, tarihsel önemi büyük bir adımdı. Taylor ve onun izinde Ford'un iş idaresine en önemli katkıları, zaman, mekân ve ürünün standartlaştırılmasına ek olarak, insan emeğini standartlaştırmanın da önünü açmalarıydı; böylelikle çalışma yoğunluğunun (yani belirli bir zaman süresi içinde harcanan çabanın) kontrol edilmesi ve bunun işçiye uygulanacak bir norm haline getirilmesi amaçlanıyordu. Söz konusu kontrol, (i) makinanın / montaj hattının çalışma hızıyla ve (ii) işçilere verilen talimat kitapçıklarıyla gerçekleştirilecekti. Üst düzeyde bilgi ve yetkinliğe sahip olması gerekmeyen, sadece yaptığı basit işleri bilen işçi, bu modelde değiştirilebilir parça konumuna indirgenmişti (Marglin, 1991:12-3; Dikmen, 2011:Bölüm 2; Türel, 2013:246-8). Montaj hattının, bezdirici tekdüzeliğiyle, insan kişiliğini ve yeteneklerini güdükleştirdiği Büyük Depresyon önce-

sinde belirginleşmeye başlamıştı; ancak bu tür iş örgütlenmesinde çalışan ABD'li işçilerin görece yüksek ücretler elde etmeleri, Fordist modele karşı duyulan tepkileri sınırladı.[73]

Keynesgil Altın Çağ'ı aynı zamanda Fordizm'in de altın çağı saymak yanlış olmaz. ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasındaki büyük askerî ve siyasal gücü ve sınai verimlilikteki önderliği, Fordist uygulamaları, başta "merkez"deki kapitalist ülkeler olmak üzere, tüm dünyada genişletti.[74] Genişleme iki düzlemde gerçekleşti: (i) 1945-68 döneminde ekonomilerdeki yapısal değişme (tarım-dışı sektörlerin mutlak ve göreli büyümesi, kendi nam ve hesabına çalışanların işçileşmesi, v.b.) Fordizmi **yaygınlaştırdı** ve doğduğu yer olan imalat sanayii dışındaki hizmet sektörlerinde de uygulanır hale getirdi; (ii) yukarıda değindiğimiz gibi, Fordizm, çalışma normlarının makinalarda içselleştirilmesi ile **yoğunlaştı.**

Fordizm'in üç önemli açmazı, Keynesgil Altın Çağ'da aşılabildi:

(1) Fordizm'in öngördüğü yığınsal (ve siparişlere değil, piyasa sinyallerine dayalı) üretimin yığınsal tüketimle eşleştirilmesi gerekiyordu; bu güçlük uluslararası Keynesçiliğin talep idaresi ve gelir politikaları ile aşıldı.

(2) İkinci açmaz, "montaj hattı paradoksu" idi; üretimin aşırı uzmanlaşması makinaları da aşırı uzmanlaştırıyor, sınırlı sayıda işlevi yürütmek için tasarlanmış makinaların yeni parça veya ürün kümelerine uyarlanması ciddi güçlüklere ve maliyet artışlarına yol açabiliyordu. Ancak Fordizm'in "esnek yoğun üretim" versiyonu montaj hattı sistemi **artı** model farklılaştırmasını az çok başarabildi; böylelikle ölçek ve çeşit ekonomilerini birlikte sağlayacak seçenekler geliştirilebildi.

(3) II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki yıllarda bazı merkez ülkelerde (özellikle Japonya ve İtalya'da) işçiler ve işçi sendikaları üretimin Fordist ilkeler uyarınca "rasyonelleşme"sine ve işçilerin "değiştirilebilir parçalar"a dönüşmesine karşı güçlü bir direnç gösterdiler; ancak I.3'te belirtildiği gibi bu dirençler 1940'lı yılların sonuna doğru aşıldı. Başta Kuzey Avrupa ülkeleri olmak üzere, pek çok merkez ülkesinde sendikalar veya işverenler arasında örtük veya açık bir uzlaşıya varıldı; ücret artışla-

73 1930'lu yıllardaki depresyon ortamında gelişen davranışçı okul, çalışanların işyerlerindeki algı ve tutumlarını, grup dinamiklerini, örgüt içi iletişimi, önderlik tip ve yöntemlerini araştırma gündemine taşıdı. Ancak davranışçı okul için de esas olan şey, verimlilikti; montaj hattına köklü bir seçenek önerilmesi yerine, bu uygulamanın yarattığı toplumsal ve psikolojik yıkımın giderilmesi amaçlanıyordu (Dikmen, 2011:Bölüm 3).

74 Savaşın ardından ABD'ye gönderilen inceleme heyetlerinin çoğu (ister işçilere, ister işverenlere yakın olsunlar), ABD'deki "bilimsel iş idaresi" yöntemlerinden etkileniyorlar, ABD ile kendi ülkeleri arasındaki verimlilik açığını kapatmak için bu yöntemleri benimsemenin gerekli olduğu kanısına varıyorlardı (Glyn vd., 1991:56).

rı karşılığında üretimin yeniden örgütlenmesi için işletme yönetimlerine ödünler verildi (Glyn vd., 1991:56).

Fordist iş idaresinin Keynesgil Altın Çağ'da karşılaştığı en köklü meydan okuma, bu modelin bütüncül öğesi olan hiyerarşik karar alma ve eşgüdüm mekanizmasının geçerlilik şartlarının sorgulanması idi. Belirli bir üretim dalında (i) yüksek talep düzeyleri ile karşılaşılıyor ve bunun sonucunda ölçek ekonomileri önem kazanıyorsa; (ii) istikrarlı piyasa şartları, ya da bunun tam tersine, sistematik şoklarla karşılaşılıyorsa, söz konusu mekanizmanın sorunsuz işlemesi mümkün olabilirdi. Ancak (i) ürün piyasası parçalı ve üretim partileri görece küçükse, dolayısıyla çeşit üretim ekonomisi ölçek ekonomilerine kıyasla öncelik kazanıyorsa; (ii) piyasa küçük artımlı ve sürekli değişimler sergiliyor ve işletme yönetimi sistematik şoklar yerine tekil atölyeler düzeyinde üretimi aksatan yerel şoklara maruz kalıyorsa, bu şartlar altında Aoki'nin (1991:274) "yarı-yatay operasyonel eşgüdüm" adını verdiği mekanizma daha uygun bir seçenek oluşturacaktı. Bu mekanizma, hiyerarşik modelin öngördüğü (uzmanlaşmadan kaynaklanan) "statik" etkinlikten kısmen fedakârlık etmeyi göze almakta, fakat böylesi kayıpları telafi edecek "dinamikler" sağlamaktaydı.

Çok düşük yarı mamul ve girdi stoklarıyla çalıştığı için **tam zamanında** *(just in time)*, ya da *kanban* deyimleriyle anılan ve 1970'li yıllar ve sonrasında Japonya'nın bazı sanayi dallarındaki rekabet gücünü önemli ölçülerde yükselten bu modelin karakteristik özelliklerini şöyle özetleyebiliriz (Aoki, 1991:272-89; Armstrong vd., 1991:269-81):

(1) Düşük (mecazi olarak, sıfır) stoklarla çalışma. İşletmenin merkezî planlama birimi, ardı ardına dizilen ve ürettiği mamulü bir sonrakine aktaran atölyelerin tümü için yol gösterici bir genel iş planı yapar. Her atölye kendisine işlemek için yarı mamulünü gönderen bir önceki atölye (veya atölyeler) ile sipariş/teslimat belgelerini her gün düzenli olarak alıp verir ve böylece yatay bilgi akım kanallarını oluşturur. Nihai ürünü üreten sonuncu atölye ise piyasadan aldığı talep sinyalleri ile öncüllerini besler.

(2) **Yerel** şokların giderilmesi. Yatay iletişimin düşük stoklarla çalışmayı sağlayabilmesi için atölye içi sorunların (makine arızaları, işgücü eksiklikleri, kalite bozulmaları, v.b.) hızla çözülmesi gereklidir. Yerel şoklara zamanında ve en uygun biçimde müdahale edebilmek üzere, atölyedeki işçi takımı, birden fazla makinayı kullanacak beceriye sahip olmalı ve düzenli bir rotasyonla değişik makinaları çalıştırmalıdır. Böylelikle iş yükleri takım içinde eşitçe dağılır; deneyimsiz işçiler deneyimlilerin desteği ile daha verimli çalışma yeteneği kazanır; işçiler kendi atölyelerinde-

ki teknik sorunların bütününü algılamayı öğrenir. Becerileri çoklaştırılmış işçiler, ürün çeşitliliğinin gereği olarak kullanılması gerekecek çok amaçlı makinaları da işletebilirler. Bu modelde atölyenin ustabaşı veya yardımcısı, işçiler üzerinde denetim kurma işlevinin ötesine geçerek, işçi takımının önderi rolünü üstlenir.

(3) Yaparak öğrenmenin kurumsallaşması. Yaparak öğrenme, kıdem/hayat boyu istihdam'ı vurgulayan bir akçalı ödüllendirme biçimi ile desteklenir. Doğal olarak, işgücünün firmalar arası hareketliliğini ortadan kaldırmak söz konusu değildir; ama iş değiştiren işçi, edindiği "firmaya özgü" bilgi birikimini yeni işinde tam olarak kullanamayacağı için, ücret kayıplarına uğrayabilecektir.

(4) Sorun çözümüne işçilerin katkısı ve kalite çemberleri. Çoklu beceri sahibi işçilerin yerel şoklara çözüm bulabilme yeteneğine de sahip olmaları beklenir. Hiyerarşik modelde ayrı bir birim tarafından, yüksek maliyetlerle sağlanabilecek kalite kontrolü, işçilerin katılımı ile oluşturulan kalite çemberleri ile tekil atölyeler düzeyinde, çok daha kolay ve ekonomik biçimde gerçekleştirilecektir.

(5) Çalışanların yönetimle işbirliğine yatkınlığı. Yukarıda ana hatları ile açıklanan örgütlenme düzeni, çalışma yoğunluğunu Fordist hiyerarşinin teknik ve idari kontrol süreçleriyle değil, takım içi dayanışmayı ve firmaya bağlılığı ön plana çıkararak artırmayı amaçlamaktadır. Ücret, terfi ve diğer ödüllendirme araçları, firma yönetimi ile işbirliğini özendirici biçimde düzenlenmekte, işçilerin davranışları ailesi, içinde yer aldığı takım ve toplumsal çevresi kanalı ile yönlendirilmektedir. İşkolu sendikacılığı yerine işyeri sendikacılığı desteklenmekte, çoğu kez işyeri sendikasının atölye düzeyindeki temsilcileri olan ustabaşları, adeta şirketin insan kaynakları biriminin uzantıları gibi davranmaktadır.[75]

(6) Ademimerkezileşme ve ana firmanın tedarikçiler/taşeronlarla ilişkileri. Japonya'da *kanban* sistemi ile çalışan büyük firmaların kendi işletme ölçek ve yapılarını olabildiğince yalın tutarak, yaygın ve iyi örgütlenmiş bir tedarikçiler/taşeronlar ağı ile çalıştıkları gözlemlenmiştir.[76]

---

75 Bkz. Armstrong vd. (1991:274-9). İşbirliğine yatkın olmayanlar, daha düşük ücretlerle çalışacakları şirket iştiraklerinde, ya da tedarikçi firmalarda "görevlendirilebilirler".

76 1960'lı ve 1970'li yıllarda merkez ülkelerdeki işverenlerin genel bir eğilim olarak üretimi coğrafi planda dağınıklaştırmaya yöneldikleri, firma ölçekleri büyüse bile tesis ölçeklerini büyütmekten kaçındıkları gözlemlenmiştir (Armstrong, 1991:267). Teknik açıdan bu eğilim, ölçek ekonomilerine daha düşük çıktı düzeylerinde erişilmesini sağlayan teknolojik gelişmelerle ilintili olabilir; ancak işgücünün görece örgütsüz olduğu yerlerdeki daha küçük ölçekli yeni birimlere yönelmek, kapitalistlerin sınıfsal sezgilerine de uygundur. Japonya'da benimsenen model, bu eğilime ademimerkezileşme boyutunu da eklemiş, ama ana firmalarda iş idaresi ve personel yönetiminin merkezî niteliği korunmuştur (Aoki; 1991:292).

Ana firma ile tedarikçi firmaların ilk katmanı arasındaki teknik/finansal ilişkiler ve insan gücü hareketleri epey yoğundur; ama sistemin ima ettiği yatay bilgi akımları sadece ana firma ve tedarikçi ilk katman arasında değil, tedarikçilerin çeşitli kademeleri arasında da gerçekleşmektedir.

Böyle bir sınai örgütlenme, konjonktürel inişlerin ve sistemik şokların ana firmada yaratacağı gelir ve istihdam kayıplarını kısmen tedarikçi/taşeron firmalara aktarır; esasen **yerel** nitelikteki tüm şokların yükü, sistemin mantığı gereği, tedarikçi/taşeron firmalar üzerindedir. Dahası, ana firma iş yaptırdığı küçük ölçekli firmalardaki görece düşük ücretlerden de avantaj sağlar.[77]

Aoki (1991: 289-92), *kanban*'ın Japonya'daki küçük grup değerlerinden ve dayanışmasından türemiş, ülkeye özgü bir kültürel tasarım olduğu ve başka ülkelerde yinelenemeyeceği iddiasına tereddütle yaklaşmaktadır. Daha az hiyerarşik, uzmanlaşmaya daha az dayalı bu sınai örgütlenme modeli, montaj hattı uygulamalarını tümüyle ikame edecek bir genel geçerliliğe de sahip değildir; ancak belirli siyasal ve ekonomik konjonktürlere ve belirli sektörel gelişme profillerine daha uygun düşmektedir.

II.3. "Çevre"de Gelişme, Kaynak Tahsisi ve Talep İdaresi Politikaları, 1945-73

II.3.1. Gelişme İktisadının Doğuşu[78]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra GOÜ'de toplumsal ve ekonomik gelişmeyi hızlandırarak refah düzeyini yükseltme özlemleri daha da güçlendi. Özellikle, bağımsızlıklarını yeni kazanmakta olan "çevre" ülkelerindeki etkili siyasal kadrolar, sömürgeciliğin ekonomik bağımlılığı ve geri kalmışlığı yeniden üreten uluslararası işbölümü örüntüsüne karşıydılar ve alternatif gelişme politikaları arayışı içindeydiler. Bu özlem ve arayışlar, 1940'lı yılların ortalarına dek ana akım iktisadındaki dış ticaret kuram ve politikalarının eklentisi olmaktan öteye geçememiş gelişme iktisadını yeni bir bilim dalı haline getiren entelektüel ortamı hazırladı (Arndt, 1987: 43-60).

Hirschman'ın (1981:3) sınıflandırmasından yararlanarak, oluşum yıllarında gelişme iktisadının iki öncülden yola çıktığını söyleyebiliriz: "Tek

77 Ana firmalarla tedarikçilerin ilk katmanı arasındaki yoğun ve duyarlı ilişkiler dolayısıyla, söz konusu ilk katman konjonktür çevrimlerinde ana firma için uygun bir "şok amortisörü" sayılamaz (Aoki, 1991: 284-5).

78 "Gelişme iktisadı" deyimini mesleki ve popüler kullanımda daha yaygın olan "kalkınma iktisadı" deyimi yerine kullanıyoruz.

iktisat" anlayışının reddi ve "merkez" ile "çevre" ülkeleri arasında karşılıklı çıkarların bulunduğu savının kabulü (bkz. Çizelge II.4). Bu öncüllerden ilki, GÜ bağlamında yapılmış ekonomik analizlerin (özgül ekonomik ve toplumsal şartları dolayısıyla) GOÜ için geçerli olmayabileceği anlamına gelir. Karşılıklı çıkar savı ise, anılan iki ülke grubu arasındaki ekonomik ilişkilerin her iki tarafa da kazanç sağlamak üzere biçimlendirilebileceği düşüncesini yansıtır.[79]

Basitleştirmenin sakıncalarını göze alarak, gelişme iktisadının kurucuları arasında yer alan bazı yazarların 1943-65 dönemindeki[80] temel görüşlerini şu dört başlık altında özetleyebiliriz:[81]

ÇİZELGE II.4: İKTİSADİ GELİŞME KURAMLARININ SINIFLANDIRILMASI

		"Tek İktisat" Anlayışı	
		Kabul	Red
"Karşılıklı Çıkar" Savı	Kabul	Ortodoks İktisat (Ana Akım)	Gelişme İktisadı
	Red	Marx[a]	Neo-Marksist Kuramlar

[a] Marx'ın *Kapital*'deki bütüncül analizi ve geri kalmış ülkelerde kapitalizmin "hareket yasaları"nın özü itibariyle gelişmiş ülkelerdekinden çok da farklı olmayacağını ima eden paragrafları, onun "Tek İktisat Anlayışı / Kabul" gözüne yerleştirilmesini haklı çıkarabilir. Öte yandan, Marx'ın "ilkel birikim" üzerine yazdıkları, "karşılıklı çıkar" savının reddini ima etmektedir (Hirschman, 1981: 3-5).

Kaynak: Hirschman (1981: 3).

(1) GOÜ'de salt piyasa mekanizmasının işlevleriyle yetinmenin yol açacağı yanılgı ve yanlışlıklar. Bu bağlamda şu hususların altı çizilebilir: (i) kapitalizm öncesi aşamaların kalıntılarıyla kapitalist ilişkilerin yan yana var olduğu ikil (*dual*) yapılarda piyasa akılcılığının genel geçerlilik kazanamayacağı (Boeke, 1953; Nurkse, 1953; Lewis, 1955);[82] (ii) GOÜ'de piyasa mekanizmasının alternatif toplumsal maliyetleri tam yansıtama-

79 Bu sav, gelişme iktisadının kurucuları arasında çoğunlukta olan "Batılı" iktisatçıların konu ile yakından ilgilenmelerini ve küresel işbirliğine açık/barışçıl bir vizyonu sahiplenmelerini kolaylaştırıyordu (Hirschman, 1981: 5).

80 Seçilen dönemin başlangıç yılı, Rosenstein-Rodan'ın (1943) çığır açıcı makalesinin yayımlandığı yıldır. 1965 ise kalkınma iktisadının yaklaşık yirmi yıllık düşünsel birikimine yönelen eleştiri ve özelleştirilerin yükselmeye başladığı bir dönüm noktası sayılabilir (bkz. Arndt, 1987: Bölüm 4).

81 Bu özet Kazgan'dan (1993: Bölüm XXVIII) yararlanılarak hazırlanmıştır. Atıfta bulunulan ve Meier'in (2001) "kalkınma iktisatçılarının eski kuşağı" olarak tanımladığı yazarların görüşlerini ayrıntılarıyla kavramak için Higgins (1968), Meier ve Seers (1984) ve Arndt'a (1987) bakılabilir.

82 İkil yapılar toplumsal / kültürel / teknolojik kertelerde söz konusudur (bkz. Kazgan, 1993: 251-2). Arndt (1987: 149-51) ikil yapıları araştıran yazarlardan Boeke'nin liberal dünya görüşünü "sağ"dan, kuşkucu bir bakışla eleştirdiğini kaydetmektedir.

ması ve nakdi/teknik dıştan faydaların (veya kayıpların) ihmali, dolayısıyla optimal kaynak dağılımının gerçekleştirilememesi (Rosenstein-Rodan, 1943; Nurkse, 1953; Chenery, 1955; Scitovsky, 1954; Tinbergen ve Bos, 1962); (iii) kârlılık hesaplarında yatırımların birlikte planlanamaması ve gelecekteki fiyatların cari fiyatlardan sapmasının yol açacağı etkinsizlikler (Nurkse, 1953; Chenery, 1958; 1959); (iv) üretim kaynaklarının eksik kullanımı ve/veya üretim imkânları sınırı altında kalma dolayısıyla ortaya çıkan etkinsizlikler (Lewis, 1954; Leibenstein, 1957).

(2) Geçmiş onyıllardaki uluslararası ekonomik işbölümünün GOÜ'ye olumsuz etkileri arasında şunlar vurgulanmaktadır:[83] (i) Dış ticaret, ortodoks kuramda öngörüldüğü gibi, göreli faktör fiyatlarının eşitlenmesi eğilimine yol açmamış, tersine bölgeler arası gelir eşitsizlikleri yığımlı (kümülâtif) olarak artmış, GOÜ vasıflı emek ve sermaye göçleri nedeniyle kaynak yitirmiştir ("geri itme etkisi" (*backwash effect*); Myrdal, 1957); (ii) GOÜ'deki yabancı yatırımların gelir, istihdam ve bilgi yaratıcı etkileri, konak ülkeden çok, yatırım yapan GÜ'ye yönelmiş, bu yatırımların yol açtığı uzmanlaşma örüntüsü, GOÜ'de gelişecek sanayi dallarını engellemiştir (Singer, 1950); (iii) Ticaret hadleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren GOÜ aleyhine seyretmiştir, bunun başlıca nedeni GÜ'deki teknolojik gelişmenin mamul mal ve hizmet fiyatlarında düşme yerine o ülkelerin faktör gelirlerindeki artışlarla sonuçlanmış olmasıdır (Prebisch, 1950; Singer, 1950);[84] (iv) İhraç edebilecekleri hammaddeler ile tarımsal ürünlerdeki dış talebin düşük gelir esnekliği ve sınai mamullerdeki rekabet güçlerinin yetersizliği dolayısıyla, dış ticaret GOÜ için büyüme ve gelişmenin "motor"u olamaz (Nurkse, 1953).[85]

(3) Yoksulluk kısır döngüsü ve gelişme sürecini başlatacak bir "büyük itiş"in gerekliliği. Gelişme sürecinin başlangıcı öncesinde, GOÜ'deki tasarruf/GSMH ve yatırım/GSMH oranlarının düşüklüğü, bu ülkeleri az-çok durağan bir yoksulluk dengesinde tutar. Bu açmazın üstesinden gelebilmek ve kendi kendini besleyen ekonomik büyüme aşamasına geçebilmek için tasarruf ve yatırım oranlarını çarpıcı ölçülerde artıran bir sıçrama, bir "büyük itiş" (*big push*) gerekecektir (Rosenstein-Rodan, 1943;

83 Neo-Marksist iktisatçıların uluslararası uzmanlaşmaya eleştirel bakışlarını aşağıda ele alacağız.

84 Ticaret hadleri ile ilgili bu sav, daha sonraki yıllarda "Prebisch-Singer Varsayımı" olarak anılacaktır. Bu varsayımın analitik serimlenmesi için bkz. Ocampo ve Parra (2003: 8-10) ve UN/ECLAC (2002: Bölüm 3). Ayrıca, bkz. II.3.4.

85 Birinci kuşak gelişme iktisatçılarının genel olarak GOÜ ihracatına, özel olarak da GOÜ sınai ürün ihracatına ilişkin olumsuz beklentileri iktisat yazınında "ihracat kötümserliği" (*export pessimism*) olarak adlandırılmıştır.

Nurkse, 1953; Lewis, 1955; Rostow, 1960).[86] Bunun nasıl sağlanacağı, gelişme çabalarının finansmanını hangi toplum kesimlerinin yükleneceği, gelişme sürecinde ekonomik yapının ve gelir bölüşümünün ne tür dönüşümlere uğrayacağı gibi konularda geliştirilen tasarımlar, iktisatçıların ideolojik ve siyasal yönelimlerine göre farklılışmaktadır (ayrıntılar için, bkz. Kazgan, 1993: 256-8).

(4) GOÜ'de kamu kesiminin artan işlevleri ve iktisadi planlama gereği. Yukarıdaki görüşler ışığında, piyasa mekanizmasının yetersizliklerini gidermek ve yoksulluk kısır döngüsünü kırarak ekonomide yapısal dönüşümleri gerçekleştirmek üzere kamu kesiminin artan müdahalelerine gerek duyulacağı sonucuna varılmaktadır. Ancak, söz konusu görüşler özel mülkiyetin ve bireysel girişimler yoluyla kalkınmanın reddi anlamını taşımamakta, piyasalara kapitalizmin yaşaması ve gelişmesi için müdahale edilmesi öngörülmektedir. Bu bakış açısı, gelişme iktisatçılarının iktisadi planlama anlayışını da biçimlendirmiştir. Anılan yazarların (örneğin Tinbergen'in [1964]) merkezi iktisadi planlama tasarımları üretim araçlarının toplumsal mülkiyetini ve temel üretim / bölüşüm kararlarının merkezden alındığı emredici bir planlamayı ima etmemekte, plan kararları kamusal organlar için emredici, özel kesim için özendirici ve yol gösterici nitelikler taşımaktadır.[87]

Yukarıdaki önermelerin ima ettiği iktisat politikaları kümesi, geç sanayileşen, ama XX. yüzyılın ilk onyıllarında GÜ arasında yer almayı başarabilmiş olan piyasa ekonomilerinin geçmişte yaptıklarını farklı bir çağda ve konjonktürde yinelemek anlamını taşıyordu. Böylelikle, aşağıda ele alacağımız ithal ikamesine dayalı sanayileşme (kısaca, İİDS) GOÜ için çekici bir gelişme stratejisi konumuna geliyordu. GOÜ'de tasarruf ve yatırım oranları yükseltildiği ve GÜ, GOÜ'nün İİDS çabalarını sermaye ve teknolojik bilgi akımlarıyla desteklediği takdirde, ekonomik geri kalmışlık makul bir zaman süresi içinde üstesinden gelinecek teknik bir soruna

86 "Büyük İtiş" deyimini Rosenstein – Rodan kullanmıştı; benzer çabaları ifade etmek üzere başka deyimler de kullanıldı: "kalkış" (Rostow), "büyük atılım" (Gerschenkron), "asgari kritik çaba" (Leibenstein) (bkz. Hirschman, 1981: 10).

87 1970'li yıllar öncesinde bazı sosyalist iktisatçılar, kapitalizme özgü "yol gösterici" planlama süreçlerini, sosyalist ülkelerdeki planlama pratiklerinden ayırmak üzere, "programlama" olarak adlandırmaya eğilimli idiler (bkz. Pokrovski, 1969). Planlamayı "belirli bir amacı gerçekleştirmek için düzenlenen önlemler bütünü" olarak (epeyce "konvansiyonel" biçimde) tanımlayan Küçük'e (1975: 17, 21, 25) göre ülkesel iktisadi planlamanın var olabilmesi için "üretimin toplumsallaşması ve üretim araçlarının toplumun kontrolüne geçmesi" gereklidir. Küçük, bu iki ön şart bir arada olmadıkça ve üretim kâr güdüsü ile ve mübadele için yapıldıkça planlamanın söz konusu olamayacağını ileri sürmektedir. Başka bir deyişle, "ana akım sosyalizmi"ni savunanlar, GOÜ de dahil olmak üzere, kapitalist ekonomilerdeki "yol gösterici" merkezî planlama deneyimlerini "plan" olarak niteleme eğiliminde değildiler.

dönüşebilecekti. Bu iyimser algılar, 1960'lı yılların ikinci yarısına kadar akademik çevrelerde, uluslararası yardım kuruluşlarında ve GOÜ yönetimlerinde epey yaygındı (Bruton, 1998: 908-9).

Gelişme iktisadı öncülerinin çoğunluğu, GOÜ'deki ekonomik büyüme örüntüsünün **dengeli** olmasından yana idiler. Böylelikle, yatırımların bağınlaşmasından kaynaklanan dıştan faydalar azamileştirilebilecek, mal ve üretim faktörü piyasalarındaki istikrarsızlıklardan ve arzu edilmeyen göreli fiyat çalkantılarından kaçınılmış olacaktı. Aykırı görüşü savunan Hirschman'a (1958) göre, **dengesiz** büyümenin yarattığı kıtlık veya bolluklar, iktisadi karar birimlerini önlem almaya yöneltecek ve bu tepkiler sektörel ileri ve geri bağlantı etkileriyle diğer faaliyet alanlarına taşınacaktı. Hirschman ekonominin stratejik büyüme noktalarının seçilip geliştirilmesini, büyüme inisiyatiflerinin bu noktalardan diğer sektör ve/veya firmalara taşınmasını piyasa ekonomisinin işleyişine bırakmayı önermekteydi; böylelikle AGÜ'de sınırlı olan planlama ve örgütlenme yetenekleri daha verimli kullanılabilecekti. Dengeli büyüme gibi, dengesiz büyüme de İİDS ile ve iktisadi planlama ile bağdaştırılabilirdi.

Farklı ideolojik ve siyasal öncüllerden yola çıkmalarına ve GOÜ ile GÜ arasında karşılıklı çıkarlar bulunduğu tezine ters düşmelerine rağmen, Neo-Marksist analizlerde gelişme iktisatçılarınınkilerle örtüşen öğeler vardır. Sözgelimi, Baran (1952; 1957), azgelişmişlikten kurtulmak için ekonomik büyümenin gerekliliğini vurgulamakla birlikte, GOÜ'de palazlanmakta olan ve uluslararası düzene uyum göstermenin ötesinde bir vizyona sahip bulunmayan burjuvazilerin bu tarihsel işlevi üstlenemeyeceğini ileri sürmektedir. "Bağımlılık Okulu"nun Latin Amerika deneyimini özellikle inceleyen kimi yazarları (örneğin Furtado (1957; 1973) ve Sunkel (1969)), Myrdal/Singer/Prebisch'in formüle ettikleri merkez/çevre ikileminden esinlenmişler, ama sorunun gelişme nimetlerini paylaşmakla sınırlı olmadığını, merkez/çevre ilişkisinin tahakküm ve sömürü öğelerini içeren bir bağımlılığı ima ettiğini göstermeye çalışmışlardır. Neo-Marksizmin yine daha çok Latin Amerika'da filizlenen yapısalcı versiyonları, merkez ülkelerde 1930'lu yıllardan itibaren yükselen ve gelişme iktisatçılarının ilk kuşağı tarafından da benimsenen piyasa mekanizması eleştirilerini sürdürmüşlerdir (bkz. Noyola, 1956; Sunkel, 1958).[88]

Bağımlılık tezini uç noktalara taşıyan Frank (1969) ise gelişme ve az gelişmenin (*underdevelopment*) aynı bütünsel sürecin iki yanı olduğunu

88 Latin Amerika kökenli yapısalcıların GOÜ'deki talep idaresi ve enflasyon sorunlarına yaklaşımı için bkz. II.3.7.

ileri sürmekte, Marksist ve Neo-Marksist yazında değinilen emperyalizm / azgelişmişlik ilişkisini bir **nedensellik** ilişkisi olarak yorumlamaktadır. Azgelişmişlikten kurtuluş için devrimden başka çıkar yol görmeyen Frank, gelişme iktisadının sınıf mücadelesi perspektifinden uzak analitik çerçevesi dışındadır. 1970'li yılların ilk yarısında Emmanuel (1972) ve Amin (1973) gibi Neo-Marksist iktisatçıların uluslararası uzmanlaşmayı çevreden merkeze emek-değer aktarımının bir aracı olarak tanımlayan çalışmalarına II.5.1'de yeniden değineceğiz.

Gelişme iktisatçılarının birinci kuşağı, GOÜ'deki gelişme sorunsalının sadece toplam ve kişi başına hasılayı (dolayısıyla maddi refahı) artırmaktan ibaret olmadığının bilincinde idiler; ama 1943-60 dönemindeki gelişme iktisadı yazını, esas itibariyle, ekonomik büyüme ve onun temel belirleyicisi sayılan sermaye birikimi üzerinde yoğunlaştı.[89] Gelişmiş kapitalist ülkelerin GOÜ'deki üretkenliğe olumlu katkılar sağlayacağı iddiasıyla düzenledikleri tek yanlı, ya da çok yanlı teknik yardım programlarından sınırlı ölçülerde yararlanılabildi.[90] Uygulama, GOÜ'de yeni teknikleri öğrenmenin ve kullanmanın görece kolay, ama hangi teknolojilerin edinileceğini veya üretileceğini belirlemenin ve bunları mevcut üretim yapısına yerleştirmenin çok daha zor olduğunu gösterdi (Arndt, 1987: 65).

Fiziksel sermaye birikimi üzerindeki vurgu, 1960'lı yılların başında **beşeri** sermaye birimini de içerecek biçimde çeşitlendi. Ekonomik büyümeye emek ve sermaye yanında teknolojik gelişmenin ve bilgi/deneyim birikiminin de önemli katkılar yaptığını ortaya koyan nicel araştırmalar bu vurgu kaymasında çok etkili oldu. Beşeri sermaye birikiminin ön plana çıkması, eğitim ekonomisi ve insan gücü planlaması alanındaki araştırma ve planlama uğraşlarını da özendirdi (Arndt, 1987: 61-72). Gelişme iktisadının 1960'lı yılların sonuna doğru karşı karşıya kaldığı meydan okumalara nasıl cevap verdiğini II.5.1'de ele alacağız.

---

89 Bu dönemde çok popüler olan Harrod-Domar büyüme modeli, hasıla artış hızının iki belirleyicisini yatırım/hasıla oranı ve marjinal sermaye/hasıla oranı (*incremental capital/output ratio*, ICOR) olarak tanımlıyordu. Böylelikle, akademik çevrelerin ve GOÜ'deki ekonomi yönetimlerinin ilgisi, yatırım/hasıla oranını yükseltme ve ICOR'u (yapısal değişme ve sanayileşme hedeflerine ters düşmeyecek biçimde) azaltma çabaları üzerinde yoğunlaştı. Giderek daha çok başvurulan girdi/çıktı analizleri ise, sektörel darboğazların ve sektörler arası bağlantı etkilerinin saptanması amacı ile kullanıldı.

90 Başkan Truman'ın Ocak 1949'da ilân ettiği eylem programı (*Point Four*) ABD'nin GOÜ'ye teknik yardımlarını artırmasını öngörmekteydi. BM *Point Four*'dan kısa bir süre sonra Genişletilmiş Teknik Yardım Programı'nı hazırladı. Bu açılımlara sonradan diğer GÜ de katıldı. (Arndt, 1987: 62-6).

II.3.2. İİDS

1945-73 döneminde GOÜ'nün çoğunluğu tarafından benimsenen İİDS stratejisi ile, geç sanayileşen ülkelerde XIX. yüzyıl ortalarından bu yana dile getirilen "genç sanayileri koruma" argümanı, tekil sektörler düzeyinden "genç ekonomiler" bağlamına yükseltilmiş bulunuyordu (Bruton, 1989: 1605). İİDS sürecinde uygulanan koruma amaçlı politika önlemleri, başlıca üç kategoride ele alınabilir: (i) dış ticaret politikaları (gümrük tarifeleri, ithalatta miktar kısıtlamaları, ithal lisansları, v.b.); (ii) döviz piyasasını yönlendirici politikalar (döviz kurunun belirlenmesi, cari işlemler ve sermaye işlemleri üzerindeki kısıtlama ve kontroller); (iii) dolaylı koruma sağlayan politika araçları (örneğin, faiz ve ücret politikaları).

İncelenen dönemde GOÜ'de nominal tarife oranlarını *ad hoc* değerlendirmelere göre saptama eğiliminin yaygın olduğu söylenebilir (Bruton, 1988: 912). Kuramsal açıdan daha anlamlı bir başka koruma göstergesi olan ve koruma altında sağlanan yurtiçi katma değerin korumasız durumda sağlanabilecek katma değere kıyasla ne ölçüde yüksek olduğunu gösteren efektif koruma oranları (EKO) ise 1970'li yıllarda hesaplanmaya başladı. Bu yıllarda EKO üzerindeki tartışmalar, esas itibariyle korumanın yol açtığı ekonomik etkinlik kayıpları üzerinde yoğunlaşıyordu (bkz. Balassa vd., 1971; Corden, 1971).[91] Nominal tarife oranlarının girdilerde daha düşük, sınai faaliyetin ileri aşamalarında daha yüksek düzeylerde belirlendiği durumlarda (ve GOÜ tarifelerinin dünya fiyatlarını etkilemediği varsayımı altında) EKO'nun nominal oranları aşması beklenirdi; nitekim uygulama da bu yönde gelişti. Öte yandan, geleneksel ihraç ürünlerinde ara sıra negatif EKO değerleri ile de karşılaşılıyordu.

Nominal tarife oranlarının belirlenmesindeki karmaşa, doğal olarak, EKO'ya yansımaktaydı. GÜ'dekilerle kıyaslandığında GOÜ imalat sanayilerindeki EKO, hem ortalamalar itibariyle daha yüksek düzeylerde bulunuyor, hem de sektörel dağılımı daha yüksek bir değişkenlik sergiliyordu (Bruton, 1988: 912). Dahası, sanayi sektöründeki ortalama EKO değerleri GOÜ topluluğu içinde büyük farklılıklar göstermekteydi (Schmitz, 1984: 6-7). Ana akım iktisat geleneğine bağlı yazarlara göre, bunlar ciddi

91 EKO ile matematiksel olarak ilişkilendirilebilecek ve yatırım projelerinin değerlendirilmesinde kullanılabilecek bir diğer ölçüt, ilkin Bruno'nun (1967; 1972) formüle ettiği yurtiçi kaynak maliyeti (*domestic resource cost*, DRC) oranıdır. Çıktıların ve girdilerin dünya fiyatlarıyla ölçüldüğü bir yatırım projesinde (üretim faktörlerine yapılan ödemeler /net çıktı değeri) olarak hesaplanan DRC oranı, 1'in altında ise, bu proje uygulanmaya değer (ayrıntılı bir matematiksel gösterim için, bkz. Tower (1992)).

etkinlik kayıplarına yol açan çarpıklıkların tezahürleriydi; GOÜ'ye (tarifelerden vazgeçilemiyorsa) yeknasak (*uniform*) ve düşük oranlı nominal tarifeler salık veriyordu.

Söz konusu dönemde nominal (ve efektif) tarife koruması, ithalatta döviz tahsisini belirleyen çeşitli miktar kısıtlamaları ve kontrollerle birlikte yürütülüyordu. Bu uygulamalar, İİDS'nin temel sektörel hedeflerine katkıda bulunmanın yanı sıra, ödemeler dengesi sıkıntılarının hafifletilmesini de sağlıyordu. İthalat lisansları kullanımı ise, esas itibariyle, zorunlu tüketim mallarının ve/veya kritik önem taşıyan yatırımlardaki makine-teçhizatın tedarikini güvence altına alma amacına dönüktü. İdari kontrollerin artması ile çoğu kez yolsuzluklara, karar almada belirsizlik ve gecikmelere elverişli şartlar da oluşmaktaydı.

İkinci kategoride yer alan politika araçlarının en önemlisi, kuşkusuz, döviz kuru idi. İİDS stratejisini benimseyen ~~GOÜ'deki başat~~ eğilim, ulusal paranın aşırı değerli (*overvalued*) tutulması yönünde oldu. Bu tercihte etkili olan başlıca üç neden şöyle sıralanabilir: (i) ithal edilen yatırım mallarının fiyatını düşük tutarak sermaye birikimini özendirmek;[92] (ii) "ithal edilmiş enflasyon"u kontrol etmek ve (iii) geleneksel ihraç ürünlerinin yurtiçi fiyatını baskılayarak, bunların üretici ve ihracatçılarının gelirlerinden diğer toplum kesimlerine refah artırıcı transferler gerçekleştirmek. Aşırı değerli ulusal paranın geleneksel olmayan ürün ihracatını caydırıcı etkisini dengelemek üzere, bu tür ihracata çeşitli akçalı özendiriciler sağlanıyordu. Kur politikası tercihleri, tarıma ve ihracata karşı yanlılığın (*bias*) İİDS stratejine içkin olduğu yolundaki eleştirileri güçlendirdi.

GOÜ'ye dış kaynak ve özellikle iş bilgisi girişleri açısından önem taşıyabilecek doğrudan yabancı yatırımlara karşı tekil ülkelerin tutumu, büyük farklılıklar sergiliyordu. Örneğin, Brezilya söz konusu dönemde çok uluslu şirketlerin yatırımlarına olabildiğince açılmışken, Hindistan bu tür yatırım girişlerini özendirmiyordu (Bruton, 1989: 1619-33). Bu farklı tutumların GOÜ'deki **öğrenme** süreçleri üzerindeki yansımalarına II.3.3'te değineceğiz.

Korumayı dolaylı olarak etkileyen faiz haddi sübvansiyonları (sermaye birikimini özendirme gerekçesiyle) bazen genel, çoğu zaman da seçici olarak, sınai yatırım ve üretim faaliyetlerine uygulandı. Negatif reel faiz oranları ile de sıkça karşılaşıldı. Öte yandan (emek fazlası verdiği kabul edilegelen) GOÜ'de ekonominin örgütlü kesimlerindeki ücret hadleri, saf

92 Sermaye birikimine böylelikle sağlanan sübvansiyonun sadece sınai kârlılığı değil; emek ve sermaye verimliliğini de artıracağı umuluyordu.

piyasa şartlarında belirlenebilecek düzeyin üstünde seyrediyordu; hükümetler kurumsal ve siyasal faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan ve istihdam aleyhine yanlılık yarattığı iddia edilen bu durumu (gelir bölüşümünü iyileştirdiği düşüncesiyle) olumlu karşılamaya eğilimli idiler.

Ana akım iktisadının savunucuları bu tür "sapma"ları ekonomiyi optimal kaynak tahsisinden uzaklaştırdığı için şiddetle eleştiriyorlardı. Sanayi sektörlerinde kurulu kapasitenin düşük oranda kullanımındaki yaygınlık da kısmen söz konusu "sapma"larla ilişkilendiriliyordu.[93] Ancak bu düşünce okulunun "sapma"ları en aza indirilmiş bir ekonominin hangi hızla büyüyebileceği konusunda açık bir öngörüsü yoktu. Ayrıca, koruyucu iktisat politikalarının uygulanmasındaki vahim hatalar ve bunların yol açabileceği "dur-kalk" tipi büyüme patikaları İİDS stratejilerinin zorunlu bir öğesi sayılamazdı (Bruton, 1989: 1614).

Burada bir parantez açarak, 1950'li ve 1960'lı yıllarda GOÜ'deki toplam faktör verimliliği (TFV) artış hızının düşük düzeylerde ve GÜ'dekinin epey altında gerçekleştiğini kaydetmekte yarar vardır (bkz. Chenery vd., 1986: 20-2). Bunun anlamı, GOÜ'de yapısal değişme ve sanayileşme ile sermaye/emek oranları yükselirken, emek verimliliğinin arzu edilen ölçülerde artmadığıdır. Açıktır ki, GOÜ'de yeni teknolojileri öğrenme ve kullanma yetkinliğinin geliştirilmesi, İİDS'nin yapısal değişme yoluyla **kendiliğinden** sağlamadığı, temel toplumsal karakteristiklerle yakından ilişkili, çetin ve karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte karşılaşılan darboğazlar İİDS stratejisine **özgü** değildir; bununla birlikte, İİDS'nin **öğrenme**yi özendirici bir toplumsal ortam yaratmakta diğerlerine kesinlikle üstün olduğu da söylenemez (Bruton, 1988: 903-4; 1989: 1609-13).

İİDS'nin tüketim malları ithalatını yurtiçi üretimle ikame etmeye yönelen ilk (ve teknolojik açıdan görece kolay) aşaması, ara mallar ve yatırım malları ithalatının artmasıyla yürütüldü. Bileşimi değişen ithalatın toplam döviz gerekleri (ve çoğu kez ithalat/GSYH oranları), azalmak şöyle dursun, artış gösterdiğinden ve ihracat gelirleri ithalatı karşılamaya yetmediğinden, İİDS stratejisini benimseyen GOÜ sık sık orta dönemli döviz krizleriyle (ve bunları izleyen devalüasyonlarla) karşılaşıyor, ekonomik büyüme istikrarsız bir nitelik kazanıyordu. Dahası, İİDS'nin ara mal-

93 Bruton'a (1988: 914) göre düşük kapasite kullanımı olgusu şu nedenlerle de ortaya çıkmış olabilirdi: (i) ara mal ve vasıflı işgücü teminindeki aksamalar; (ii) nihai çıktı talep düzeylerinin yanlış tahmin edilmesi; (iii) hükümet politikalarında beklenen değişikliklerden önce davranma çabası; (iv) ithal lisanslarının kurulu kapasiteyle ilişkilendirilmesi ve (v) koruma ve sübvansiyonların düşük kapasite kullanım düzeylerinde de yeterli kârlılığı garantilemesi. Her hal-ü-kârda ana akım iktisadını savunanlar, bu sapmaların ceremesini İİDS stratejisine çıkarmaktaydı.

lar ve yatırım mallarının yurtiçi üretimiyle derinleşmesini öngören ileri aşamaları, başlıca teknolojik bilgi birikiminin yetersizliği ve yatırımların iç ve dış finansmanındaki sorunlar nedeniyle güçleşmekteydi (Schmitz, 1984: 3-4).

Özetle, 1960'lı yılların sonuna yaklaşıldığında İİDS, ciddi eleştirilerle karşı karşıya idi. Başlıca eleştiri konuları şunlardı: (i) hükümetin ekonomiye müdahalesindeki sorunlar; (ii) ihracata karşı yanlılık; (iii) tarıma karşı yanlılık; (iv) kurulu kapasitenin eksik kullanımı; (v) istihdam yetersizliği ve (vi) İİDS'nin "derinleştirilmesi"ndeki başarısızlık. Bu eleştiriler önünde İİDS'nin uğradığı dönüşümü II.3.3 ve II.5.2'de ele alacağız.

II.3.3. İhracata Yönelik Sanayileşme (İYS)

II. Dünya Savaşı ardından 1950'li yılların sonuna kadar GOÜ'de İİDS stratejisi yaygın kabul görmekteydi; az sayıda istisna dışında küçük ülkeler bile İİDS'ye heveslenmekteydiler.[94] GOÜ'nün Hindistan, Brezilya, Meksika ve Arjantin gibi büyük ekonomilerinde ihracat, yurt içi piyasaların yeterince beslenmesinden sonra elde kalan artığı yurt dışı taleplere yönlendiren bir ekonomik faaliyet olarak algılanıyordu (Balassa, 1989: 1664-7). İİDS'nin ihracata karşı yanlılığı ve bunun doğurduğu periyodik (orta dönemli) ödemeler dengesi krizleri yanında, sermaye kullanımını özendirici politikaların yarattığı ek tasarruf gereklerini sağlamakta da güçlüklerle karşılaşılıyordu.

Bu güçlükler İİDS'yi benimsemiş bazı ülkeleri (bu meyanda Latin Amerika'nın üç büyük ülkesi Brezilya, Meksika ve Arjantin'i) 1960'lı yılların ortalarında yeni arayışlara yöneltti. Anılan üç ülke, İİDS'nin birinci evresi sayılabilecek 1930-55 döneminde tüketim malları sanayilerinde yurtiçi üretimi gerçekleştirmişler, İİDS'nin ikinci evresi olan 1955-65 dolaylarında dayanıklı tüketim mallarında ve ara mallarda sınai derinleşmeye yönelmişlerdi (bkz. Çizelge II.5).[95] İİDS'nin üçüncü aşamasında sınai derinleşmenin sermaye mallarını da içerecek şekilde sürdürülmesi öngörülmekle birlikte, sınai ürünler ihracatının sübvansiyonlarla desteklenmesi, aşırı korumacılığını azaltılması, negatif reel faiz hadlerinden kaçınılması ve döviz kurunun daha kısa aralıklarla ve gerçekçi düzeylerde belirlenmesi de politika gündemine girdi. İİDS'yi benimseyen bir başka

94 Doğal kaynak yoğun tarımsal ürünler veya maden ihracatının büyüme ve sanayileşmeyi uyarıcı bağlantılarını inceleyen araştırmaların bulguları, GOÜ'deki politika yapıcılarının kararları üzerinde fazla etkili olmadı (Balassa, 1989: 1665-6).

95 Gelişme patikalarının tarihsel evrimini daha iyi betimlemek amacı ile, Çizelge II.5'te 1945-73 dönemi öncesi ve sonrasındaki oluşumlara da yer verilmiştir.

büyük ülke Hindistan'da bu yeni politikalar kümesi, seçici ihracat sübvansiyonları dışında, fazla destek bulmadı.

Buna karşılık iki Doğu Asya ülkesi, Kore ve Tayvan, 1960'lı yılların başında İİDS'nin ilk evresini tamamladıktan sonra İYS'ye yöneldiler.[96] Bu iki ülkenin dışa dönük büyüme stratejisine geçişinde İİDS'nin duraklaması ve yaşanan ödemeler dengesi krizleri kuşkusuz etkili idi. Ancak ABD yönetimi de Kore ve Tayvan'a 1950'li yıllarda sağladığı çarpıcı dış yardımları sürdüremeyeceğini, bundan böyle dış yardımların iktisat politikalarında yapılacak reformlara bağlı olacağını duyumsatarak dönüşüme önayak oldu.[97] Ekonomik istikrar, gerçekçi döviz kuru, özel sektörü güçlendirme, dış ticareti ve doğrudan yatırımları serbestleştirme üzerindeki vurgularıyla ana akım iktisadının mührünü taşıyan yeni stratejiye geçişte Amerikalı ve yerel teknokratlar görüş birliği içindeydi (Haggard, 1990: 61-74; 90-6).

Kore ve Tayvan'ın 1960'lı yılların başındaki otoriter ve merkeziyetçi önderleri, ekonomik reformların siyasal bağımsızlığı da güçlendireceği düşüncesiyle, siyaseten epey güçsüz durumdaki yerel sınai kapitalistlere "oyunun yeni kuralları"nı (yani İİDS'nin doğurduğu rant ve arbitraj fırsatlarının budanacağını, ama özel sektörün başka araçlarla desteklenece-ğini) "anlattılar". Benimsenen yeni birikim modelinde, piyasa mekanizmasının sınai kapitalistlere sınırlı ölçülerde empoze edebileceği disiplin, karşılıklılık esasına dayanan bir disiplin anlayışıyla tahkim ediliyor, *dirigiste* hükümetlerin programladığı gelişme hedeflerine erişme karşılığında özel sektöre sağlanan destekler güvence altına alınıyordu (Amsden, 1989: 14-8; 145-7).[98] II. Dünya Savaşı sonrasındaki toprak reformlarıyla etkinliği kırılmış kırsal seçkinlerden, rejimin yönlendirdiği tarımsal küçük üreticilerden ve antikomünizmin baskıladığı emekçi sınıf hareketlerinden yeni modele karşı dirençler de sınırlı kaldı.

Dışa açılma bağlamında Kore ve Tayvan'da alınan önlemler şöyle özetlenebilir (Balassa, 1989: 1672-4):

96 Güney Kore'yi, anlatım basitliği için, kısaca "Kore" olarak adlandırıyoruz.

97 ABD'nin Kore'ye dış yardımı, 1953-62 döneminde toplam ithalatın yaklaşık % 70'ini finanse ediyor ve toplam sabit yatırımların % 75'i düzeyinde bulunuyordu. Tayvan'ın 1951-62 dönemindeki cari işlemler açığının kabaca % 85'i ABD yardımlarıyla kapatıldı (Haggard, 1990: 55; 84).

98 Bu anlatıda iki ülkenin siyasal yapıları arasındaki farklılıklar üzerinde durmuyor, daha çok Kore'nin deneyiminden esinlenen bir genelleme sunuyoruz.

ÇİZELGE II.5: GOÜ'DE TİPİK BÜYÜME VE SANAYİLEŞME PATİKALARI

Sanayileşme Türleri	Ekonomik Yapı	"Çekirdek" Politikalar
1. İİDS		
a. Birincil Ürün İhracatı Evresi (1930 öncesi Brezilya, Devrim öncesi Meksika)	Hammadde veya besin maddeleri ihracatı, geleneksel tarım, zenaatkâr üretimi, sınırlı imalat sanayii girişimleri.	Serbest ticaret ve yabancı yatırıma açıklık, altın standardı esaslı döviz kuru politikaları.
b. İİDS'nin Birinci Evresi (1930-55 dolaylarında Brezilya ve Meksika)	İmalat sanayiinde ve özellikle tüketim malı sanayilerinde artan yurtiçi üretim faaliyeti.	Korumacılık, sanayiye fiskal ve finansal destek.
c. İİDS'nin İkinci Evresi (1955-65 dolaylarında Brezilya ve Meksika)	Dayanıklı tüketim mallarında ve ara mallarda sınai derinleşme.	İİDS'nin Birinci Evresi gibi; ancak kamu girişimlerine ve çok uluslu şirketlere yeni roller veriliyor.
d. İİDS'nin Üçüncü Evresi (1965'ten 1980'li yılların ortalarına kadar Brezilya ve Meksika)	Sermaye mallarını da içerecek şekilde sınai derinleşmenin devam etmesi, imalat sanayii ürünleri ihracatındaki artış.	İİDS'nin İkinci Evresi gibi; buna ek olarak ihracatı özendirme üzerindeki vurgunun daha da belirginleşmesi, dış kaynak girişlerinde artış.
2. İYS		
a. Birincil Ürün İhracatı Evresi (1900-45 dolaylarında Kore ve Tayvan)	1a'daki gibi.	Ekonomik faaliyetin sömürgeci yönetimler eliyle idaresi.
b. İİDS'nin Birinci Evresi (1945-64 dolaylarında Kore, 1945-60 dolaylarında Tayvan)	1b'deki gibi.	1b'deki gibi.
c. İYS'nin Birinci Evresi (1970'e kadar Kore ve Tayvan)	Emek-yoğun sınai ürünler ihracatına dayalı imalat sanayii gelişmesi.	Devalüasyon, dış ticarette seçici serbestleştirmeler, ihracat sanayilerine fiskal ve finansal destekler.
d. İYS'nin İkinci Evresi (1970'ten 1980'li yılların ortalarına kadar Kore ve Tayvan)	İhracatta vasıf iyileştirmeleri ile eşleşen sınai derinleşme.	Hedefler koyan sanayi politikaları.
3. Antrepo Tarzı Büyüme		
a. "Saf" antrepo gelişmesi (1967 öncesinde Singapur, 1950 öncesinde Hong Kong)	Ticari ve finansal hizmetlerde uzmanlaşma.	Serbest ticaret ve uluslararası yatırım.
b. İYS'nin Birinci Evresi (1967-79 döneminde Singapur, 1950-70 dolaylarında Hong Kong)	Emek-yoğun sınai ürünler ihracatına dayalı imalat sanayii gelişmesi, hizmetler sektöründe üretim artışının sürmesi.	3 a'daki gibi.
c. İYS'nin İkinci Evresi (1979 sonrasında Singapur, 1975 sonrasında Hong Kong)	Vasıf iyileştirmelerini vurgulayan uzmanlaşmalar, finansal ve ticari hizmetlerin genişlemesi.	Seçici sanayi politikaları.

Kaynak: Haggard (1990: 25).

(1) İhracatçılar yurtiçinden veya ithalattan sağlanan girdiler arasında seçim yapmakta serbest bırakıldı ve ithal girdiler üzerindeki dolaylı vergilerden muaf tutuldu. İhracatta kullanılan yurtiçi girdilerin üreticileri de aynı istisnalardan yararlandırıldı. İhracatçılara (başarımları ile ilişkilendirilerek) ithal lisansları verildi. Benzer özendiricilerden birincil ürün ihracatçıları da yararlandı; geleneksel / geleneksel olmayan ürünler arasında büyük ayrımlar gözetilmedi.

(2) İhracat özendiricileri dışında kalan sınai destekler, ister ihracata ister ithalatın ikamesine yönelik olsun, tüm sanayi dallarına uygulandı. Özendiriciler sisteminin istikrarı ve sürekliliği korundu.

(3) Tayvan 1950'li yılların sonuna doğru, Kore ise 1960'lı yılların başında döviz kontrollerini azaltarak, tek ve ulusal parayı görece düşük değerlendiren bir kur rejimine geçti.

(4) İYS'nin başlangıç yıllarında ithalat üzerindeki sınırlamalar (miktar kısıtları, tarifeler, ithalat teminatları ve idari engellemeler) sürdürüldü; ithalatın serbestleştirilmesi, 1960'lı yılların sonuna kadar temel bir politika amacı sayılmadı (Haggard, 1990: 66-7).

Kore ve Tayvan'daki İYS politikalarının bazı tekil bileşenleri, 1960'lı ve 1970'li yıllarda İİDS stratejisini izleyen ülkelerde de uygulanmakla birlikte, bu iki ülkenin sanayileşme deneyimi diğerlerinden şu hususlar itibariyle farklılaştı: (i) kökenleri XX. yüzyılın ilk yarısına kadar giden beşeri ve fiziksel sermaye birikiminin yarattığı avantajlar; (ii) İYS'nin kararlı ve sınai girişimleri disiplin altına alabilen siyasal yönetimler güdümünde ve görece yetkin kamu bürokrasileri eliyle yürütülmesi; (iii) geç sanayileşmenin kaçınılamayacak hatalarından dersler çıkarılması ve hatalarda ısrar edilmemesi (Bruton, 1988: 920-6).

1960-73 döneminde Kore ve Tayvan'daki gelişmeleri ana akım iktisat perspektifinden yorumlayan Balassa'ya (1989: 1672-6) göre dışa dönük politikalar anılan iki ülkenin faktör cihazlanmasına (ve dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlüklerine) daha uygun, yüksek kapasite kullanımını ve ölçek ekonomilerini özendirici nitelikteydi. Dış rekabetin uyarıcı etkileri de verimlilik artışına ve teknolojik gelişmeye katkıda bulunuyordu. Ana akım iktisat geleneğine bağlı yazarlar, geç sanayileşen ülkelerde **piyasaya uyumlu** politikaların daha başarılı sonuçlar vereceğini ısrarla savunmakta idiler (hâlâ da savunuyorlar). Bu anlayışa göre hükümetin (kısmen kendi hatalarının eseri olan) piyasa çarpıklıklarını gidermesi (popüler deyişle, "göreli fiyatları doğru saptama"sı), bunun ötesinde müdahalelere

girişmemesi uygun olacak, böylelikle ekonomik büyüme de olumlu etkilenecekti.[99]

Amsden'in (1985; 1988; 1989; 1991) araştırmaları bu tezlere karşı argümanlar sunuyor: (i) Sanayileşme itişi, sadece İİDS'yi benimseyen ülkelerde değil, İYS'de de devlet kökenlidir; (ii) geç sanayileşen ülkelerde verimlilik artışı, "yenilik"ten çok (üreterek) "öğrenme"ye dayandığından, büyüme / verimlilik ilişkisi tek yönlü olmayan, biri diğerini etkileyen kapalı bir çevrimdir; (iii) sorunların çözümünde öncelik, **piyasaya uyum**'da değil, piyasa çarpıklıklarını giderici fırsatlar yaratacak olan **piyasayı genişletme**'ye verilmelidir; (iv) geç sanayileşmenin vazgeçilmezi, sınai üretim ve/veya sınai ihracatın sübvansiyonlarla desteklenmesidir; (v) sınai yatırımları ve ihracatı özendirmek için hükümet **göreli fiyatları bilerek yanlış saptama** yoluna gider; daha büyük piyasa çarpıklıkları, hükümetin çelişik sınai ve ticari çıkarları uzlaştırma gücü ve becerisi ile önlenir.

Bu farklı görüşlerdeki gerçeklik payını tartışmaya girmeden, Kore ve Tayvan'ın 1960-73 döneminde İYS stratejisini büyük bir başarıyla uyguladığını kaydetmekle yetineceğiz: Kore'de büyüme hızının yıllık ortalaması 1950'li yıllarda % 4.4 iken 1960'lı yıllarda % 9.1'e yükseldi; Tayvan'da aynı onyıllar için büyüme hızı ortalaması, sırasıyla, % 6.5 ve % 10 dolaylarında idi (Bruton, 1988: 920). Sınai ürünler ihracatının imalat sanayi üretimi içindeki payı da çarpıcı ölçülerde arttı. Bu pay, Kore'de 1960'da % 1, 1966'da % 14, 1973'te % 41 dolaylarındaydı. Tayvan ise, aynı yıllar itibariyle, sırasıyla, şu paylara erişti: % 9, % 19 ve % 50 (Balassa, 1989: 1674).

Başta Kore ve Tayvan ile aşağıda "antrepo büyümesi modeli" bağlamında değineceğimiz Hong Kong ve Singapur olmak üzere, 1970'li yıllar yazınında Yeni Sanayileşen Ülkeler (*Newly Industrializing Countries*, NICs) deyimi ile anılan ülkelerin ihracat başarımları, dünya ekonomisinin Büyük Atılım (1950-68) dönemi için GOÜ'deki "ihracat kötümserliği"nin geçersiz bir öngörü olduğunu düşündürüyordu.[100] 1960'lı yıllarda GOÜ'nün dünya sınai üretimi içindeki payı yaklaşık %10 çevresinde kaldı ve kayda değer bir artış eğilimi göstermedi, bu paydaki artış 1970'li yıllarda belirginleşti.[101] Buna karşılık GOÜ sınai ürünler ihracatının dünya sınai ihracatı içindeki payı 1960'da % 3.9 iken 1970'te % 5.0'e, 1973'te % 6.7'ye yükseldi; GOÜ'nün ihracatı içindeki sınai ürünlerin payı da 1960'da % 9.2 iken 1970'te % 17.3'e ulaştı (UNIDO, 1983; 190-1; 1985: 38; Jenkins, 1992:

99 Söz konusu anlayışın kapsamlı ve ayrıntılandırılmış bir ürünü WB (1993)'dir.

100 Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur yanında Hindistan, Meksika, Brezilya ve Arjantin, NICs'in ilk katmanında yer alıyor, bunlara 1970'li yılların başında Pakistan, Malezya, Tayland ve Filipinler de ekleniyordu (UNIDO, 1983: 192).

101 Söz konusu pay, 1975'te % 12 yakınlarına ulaşmıştı (Jenkins, 1992: 22).

22).[102] Bu gelişmede dört "Asya Kaplanı" önemli rol oynadılar; 1973'te GOÜ sınai ürün ihracatının yaklaşık % 47'sini bu dört ülke, % 18'ini ise onları izleyen dört büyük ülke (Hindistan, Meksika, Brezilya ve Arjantin) gerçekleştirmekteydi (Berksoy, 1982: 60).

Asya Kaplanları'nın uyguladıkları biçim ve hızdaki İYS, tüm GOÜ ölçeğinde genelleştirilebilir miydi? Cline'in (1982) bu varsayımsal soruya verdiği cevap olumsuzdur. Ona göre, eğer tüm diğer GOÜ sınai ihracat / GSMH oranlarını Doğu Asya'daki düzeylere ulaştırmaya çaba harcarsa, G-7'nin (GOÜ'den yaptıkları sınai ürün ithalatı) / GSMH oranlarını gerçekçi olmayan düzeylere yükseltmesi gerekecektir: Başka bir deyişle, tekil ülkelerin yapabileceklerini bütüne teşmil etmek bir bileştirme yanılgısıdır ("*fallacy of composition*").[103] Mantıksal tutarlılığına rağmen, Cline'in inşa ettiği senaryo, şu nedenlerle onun öngördüğü vahim sonuçların uzağında kalabilecektir: (i) GÜ'deki tüketim sepeti içinde GOÜ menşeli ucuz malların payını artırmak için yeterli marjların varlığı; (ii) her GOÜ'deki faktör cihazlanmasının Doğu Asya'daki yüksek sınai ihracat / GSMH oranlarına imkân vermemesi; (iii) artan GOÜ sınai ihracatının sağlayacağı ithalat kapasitesinin GÜ'ye ihracat fırsatları yaratması; dolayısıyla onlara GOÜ'den sınai ürün ithalatı yapabilecek imkânlar kazandırması (bkz. Balassa, 1989: 1650-2). Gerçekten, bu dengeleyici faktörlerin de etkisiyle, GOÜ sınai ihracatının dünya sınai ürünler ihracatı içindeki payı, 1970'li yıllardan günümüze kadar ılımlı sayılabilecek bir artış seyri izlemiş bulunmaktadır.

Özetle, 1960'yı yıllarda İYS stratejisine geçen Kore ve Tayvan'ın başarısı, dünya ticaretinin Büyük Atılım (1951-68) yıllarındaki genişlemesini erken kavramış ve bu genişlemenin yarattığı fırsatlardan yararlanabilmek üzere gereken iktisat politikası dönüşümünü hızla gerçekleştirmiş olmalarında yatmaktadır. İhracat itişli hızlı büyüme ve sanayileşme emek rezervlerini de hızla azaltmış, işsizlik oranının gerilemesi önemli reel ücret kazanımları ile sonuçlanmış, bu da bölüşüm açısından olumlu gelişmelere yol açmıştır.[104]

---

102 "Sınai ürün" deyimi ile imalat sanaii ürünlerini kastediyoruz. Yukarıda sıraladığımız oransal paylarda Tayvan'la ilgili istatistik bilgilerin eksikliği dolayısıyla bir düşük tahmin söz konusudur. Kullandığımız UNIDO kaynaklı sınai ürün ihracatı oranlarının hesabına SITC sınıflamasındaki 5-8'nci gruplarda (demir dışı madenleri içeren 68'nci alt grup hariç) yer alan ürünler katılmıştır. Böyle bir tanım, sınai ürün kabul edilmesi gereken basit işlem görmüş ürünler ile madeni yağlar ve yakıtları dışladığı için, dar kapsamlı ve düşük tahmin olasılığına açıktır (Berksoy (1982: 45-52)'deki açıklamalara bakınız).

103 Bileştirme yanılgısına basit bir örnek: Kalabalık bir tribünde oturarak maç izleyenlerden birkaçı ayağa kalksa, kuşkusuz, maçı daha iyi izleyebileceklerdir. Ancak tribündekilerin hepsi ayağa kalksa, seyircilerden hiçbiri için durum eskisinden farklı olmayacaktır.

104 1966-73 döneminde imalat sanayiindeki reel ücretler Kore'de yaklaşık % 100, Tayvan'da ise % 60 dolaylarında yükseldi (Balassa, 1989: 1679).

İster İİDS, ister İYS bağlamında olsun, geç sanayileşen ülkelerdeki verimlilik artışlarında öğrenme süreçlerinin kritik önemine yukarıda değinmiştik. Burada akla gelebilecek bir soru, hangi sanayileşme stratejisinin öğrenmeye daha fazla katkıda bulunduğudur. GOÜ'de öğrenmenin göstergesi sayılabilecek olgular arasında sanayide TFV artış hızları ve ülkesel teknoloji kapasitelerinin gelişmesi başta gelmektedir. Bruton'un (1989: 1619-33) atıfta bulunduğu tekil ülke incelemeleri, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Kore'nin TFV artışında Hindistan ve Türkiye'yi açık arayla geçtiğini göstermektedir. Kore'nin İYS'yi, Hindistan ve Türkiye'nin de İİDS'yi iyi temsil edebilecek örnekler olduğu kuşkusuzdur; ama tekil ülkeler arasındaki kıyaslamalardan hareketle GOÜ'ye yaygın genellemelere gitmenin doğruluğu tartışılabilir.

Gelişmiş "Batı"nın XIX. yüzyıldaki sanayileşmesi, başlangıcından itibaren, tüketim malları / sermaye malları / teknoloji üretiminin birlikteliği ile ilerlemişti (Hirschman, 1968). GOÜ'nün XX. yüzyılın ikinci yarısındaki sanayileşmesinde sermaye malları üretimi ve onlarda içerilmiş teknolojiyi ithal ederek öğrenme imkânları gelişmiş, teknoloji ithalinin beş kanalı iyice belirginleşmiş bulunuyordu: (i) yabancı mühendislik firmaları tarafından gerçekleştirilen "anahtar teslimi" yatırım projeleri; (ii) doğrudan yabancı yatırımlarla teknik bilginin taşınması; (iii) ileri teknolojilere lisans ödemeleri karşılığında erişilmesi; (iv) sermaye malları ithali yolu ile teknoloji ithali; (v) yerel sermaye malları üretiminin ithal bileşenleri (*components*) yolu ile teknoloji ithali (bkz. Lall, 1984). Bu kanallarla aktarılan bilgilerin yerel öğrenmeyi nasıl ve hangi güdülerle harekete geçireceği konusunda iddialı genellemeler yapmak güçtür; ancak ülke ve sektör düzeyindeki çalışmaların ışığında şu ihtiyatlı önermeler yapılabilir: (i) doğrudan yabancı yatırımlar yerel öğrenmeyi ve teknoloji yayılımını her zaman özendirmeyebilir; (ii) yerel teknik kadrolar (yani ücretli yöneticiler ve işletme mühendisleri) ile emek gücünün ithal edilmiş teknolojileri kendi üretim pratikleriyle ilişkilendirmesi, başka bir deyişle işlik (atölye) düzlemine içermesi gereklidir; (iii) ileri teknolojiler kullanan ve özellikle sermaye malları üreten sektörler, öğrenmenin ve yerel teknolojik yeteneğin gelişmesinde kilit rol oynarlar; (iv) öğrenme, "Nasıl?"ın (*know-how*) "öğrenilmesiyle sınırlı kalmamalı, "Niçin?"in *(know-why)* öğrenilmesine de yönelmelidir (Bruton, 1989; Amsden, 1988; Fransman ve King, 1984; Lall, 1984).

Bu önermeler, Çizelge II.5'te sergilenen İİDS ve İYS patikalarının 1970'li yıllarda niye yakınsamaya başladığını kavramamıza da yardımcı

olacaktır. Gereffi'nin (1990) somut örnekleriyle gösterdiği gibi, İİDS'nin "üçüncü" evresi ile İYS'nin "ikinci" evresi arasında sektörel gelişme tercihleri ve izlenen politikalar açısından kayda değer örtüşmeler mevcuttur.[105] Singer'e (1984: 174) göre, bu gelişme aşamasına ulaşıldığında, sanayide kaynak tahsisinin temel ilkesi, hem ihracat potansiyeline sahip, hem de yurtiçi temel ihtiyaçlara cevap veren sanayi dallarını seçmek ve geliştirmek, böylelikle İİDS ve İYS'yi uygun bir eşleştirme ve zamanlama ile kullanmak olmalıdır.

II. 3. 4. "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" (NIEO) Tasarımına Doğru

GOÜ'nün 1950'li yılların ikinci yarısında karşılaştığı ciddi ödemeler dengesi güçlükleri, iktisat ve siyaset çevrelerini uluslararası ticaret ve sermaye akımlarının ekonomik gelişmedeki rolünü yeniden düşünmeye yöneltti. Ana akım iktisadının yandaşları, yaşanan olumsuzlukları GOÜ'deki ihracata karşı yanlılık ve yabancı sermaye karşıtlığı ile ilişkilendirmekle birlikte, GOÜ cari açıklarının dış yardımlar ve/veya yetersiz özel sermaye girişleriyle kapatılamayacağını, GÜ'nün GOÜ ihracatına koydukları engelleri azaltmalarının gerekli olduğunu dile getirmeye başlamışlardı.[106] Soruna gelişme iktisadı perspektifinden yaklaşanlar ise (i) "döviz açığı"nın büyümeyi iç tasarruf açıklarından daha fazla kısıtladığını ileri sürmekte; (ii) İİDS'nin döviz tasarrufu sağlamak ve dünya piyasalarına bağımlılığı azaltmakta yetersiz kaldığını kabul etmekte; (iii) GÜ'nün GOÜ'ye karşılıklılık esasına dayanmayan tarife indirimleri uygulamasını önermekteydiler.[107] Dönemin popüler sloganları "Yardım Değil, Ticaret!" veya "Yardım ve Ticaret!", iki düşünce tarzının soruna ortak bir çözüm arayışına kapalı olmadığını yansıtıyordu (Arndt, 1987: 76-9).

Soğuk Savaş yıllarının uluslararası siyasal ortamında iki küresel güç, GOÜ'nün sempatisini kazanma çabaları içindeydiler ve BM'de GOÜ'nün temsili etkinliği epey artmıştı (bkz. I.5.3). Öte yandan, GOÜ yönetimle-

105 İYS üzerindeki gezintimizde 1974'te bile GOÜ sınai ihracatının ilk sıralarında bulunan ve "Asya Kaplanları"nın ilk kuşağı içinde sayılagelen Hong Kong ve Singapur'a uğramamayı yeğledik. Kanımızca, bu iki Doğu Asya ülkesi (daha doğrusu, iki şehir-devlet) tarihsel gelişme yörüngeleri ve ülke ölçekleri itibariyle İYS stratejisini temsil edebilecek baş-örnekler olamazdı, onlar için İYS, iki farklı strateji arasında yapılabilecek bilinçli bir tercihten çok, tarihsel ve coğrafi bir zorunluluktu (bkz. Çerçeve II. 5).

106 Örneğin, bkz. GATT (1958: 1; 1960: 56).

107 Örneğin, bkz. UN/ECLA (1957); Prebisch (1959) ve UN/ECE (1961). "İki açık" üzerine kurulu büyüme modellerinin çeşitli formülasyonları 1960'lı yıllarda yapıldı (bkz. Eaton (1989: 1329-30)'da atıfta bulunulan incelemeler).

rinin büyük çoğunluğu savaş sonrası dünya ticaretinin ve küresel ekonomik gelişmenin yönetişimi için oluşturulan (ve II.1'de ayrıntılarıyla incelediğimiz) kurumsal yapının dağınıklığından ve esas itibariyle GÜ'nün kontrolü altında bulunmasından hoşnutsuzdu (Taylor ve Smith, 2007: 6-9). Bu şartlarda BM ve bağlı kuruluşları uluslararası ekonomik sorunlara çözümler aramak için elverişli platformlara dönüşmüş bulunuyordu. ABD Başkanı Kennedy'nin Eylül 1960'da BM Genel Kurulu'nda (BMGnK) yaptığı önerilerinin ardından BMGnK'nın Aralık 1960'da 1710 (XVI) Sayılı Karar'la 1960'ları Birinci Kalkınma Onyılı ilan etmesi, BM'de GOÜ sorunları üzerinde artan duyarlılığın işaretiydi.

"Uluslararası Ekonomik İşbirliği için Bir Program" başlığını taşımasına rağmen 1710 (XVI) Sayılı Karar, bir iyi niyet beyanının çok ötesine geçmiyordu. BMGnK, Aralık 1962 tarihli ve 1785 (XVII) Sayılı Kararı ile somut bir adım attı ve BM'ye bağlı UNCTAD'ın toplanmasını kararlaştırdı. BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (UN/ECOSOC), 1963'te Raul Prebisch'i UNCTAD Genel Sekreterliği'ne atadı ve ondan 1964'te Cenevre'de toplanacak UNCTAD I'deki görüşmelere temel oluşturacak bir rapor hazırlamasını istedi.

Prebisch'in UNCTAD I'e (Mart-Haziran 1964) sunduğu rapor, "Gelişme için Yeni bir Ticaret Politikasına Doğru" başlığını taşıyor, GOÜ için ticaret engellerini ortadan kaldırmakla yetinecek "negatif" politikaların ötesine geçilmesini ve GOÜ'nün ihracatına yardımcı olacak "pozitif" politikalar izlenmesini salık veriyordu. Bu "pozitif" politikalar GÜ'nün GOÜ'ye ("genç ekonomi" gerekçesiyle) karşılıksız ticaret ve tarife tavizleri vermesini içermeliydi. Raporun önemli bir yeniliği, GOÜ'nün sınai ürünler ihraç etmesi ve böylelikle uluslararası ticaretin dinamizminden yararlanması gereğini vurgulaması idi. Raporda Prebisch'in meta ticaret hadlerinin 1876-1947 döneminde GOÜ aleyhine değiştiği tezine bağlı kalınmakta, birincil ürünlerin fiyatlarını istikrarlandıracak ve ticaret hadleri kötüleşmesinin yol açtığı gelir kayıplarını tazmin edecek programlar da önerilmekteydi.[108]

UNCTAD I'in Çizelge II. 6'da özetlenen gündemi, önce komisyon çalışmalarında ele alındı; bu çalışmaların vardığı sonuçlar Konferans'ta

108 Prebisch'in görüşlerine temelde karşı ve neoklasik tezlere bağlı olan Johnson'un bu rapor için kullandığı şu sözcükler, raporun kalitesi hakkında yeterli bir fikir veriyor: "alışılmamış ölçüde kapsamlı, dengeli, felsefi açıdan tutarlı, GÜ'nün ticaret politikasının değişmesi yolu ile GOÜ'nün gelişmesini hızlandıracak bir dizi tavsiyeyi içeren (bir rapor)" (Johnson, 1967: 25). Johnson'a göre, raporun ima ettiği yeni uluslararası düzen önerisi, "azgelişmiş ülkeler için **korumacılığın uluslararasılaştırılması** olarak betimlenebilecek bir uluslararası ekonomik politika felsefesine" dayanıyordu (Johnson, 1967: 28; vurgu bizimdir).

tartışmaya açıldı. Konferansın kabul ettiği Nihai Belge'de (*Final Act*) uluslararası ticari ilişkiler ve ticaret politikaları konusunda bağlı kalınması önerilen 15 genel ve 13 özel ilke yer almaktaydı.[109] BM üyesi ülkelerin egemen eşitliğini, bağımsızlığını, doğal kaynakları üzerindeki kullanım haklarının vazgeçilmezliğini teyit eden genel ilkeler, üç temel bileşenden kurulu bir reform stratejisi oluşturuyordu: (i) birincil mallarda "hakça ve tatminkâr" fiyat düzeylerinde istikrarın sağlanması ve GÜ'nün bu malların ithaline koydukları kısıt ve engellerin kaldırılması (7'nci genel ilke); (ii) GOÜ çıkışlı sınai ürünlerin gelişmiş ülke piyasalarına tercihli / tavizli tarifelerle, karşılıklılık esasına bağlı olmadan girebilmesi (8'inci genel ilke);[110] (iii) GOÜ'ye dış yardımların artırılması ve bunların siyasal veya askerî şartlara bağlanmaması (11'nci genel ilke) (bkz. Taylor ve Smith, 2007: 10-3; Bello, 2000). Bu ilkelerin Prebisch tarafından Konferans'a sunulan rapordaki önerilere yakınlığı açıktı.

Konferansta GOÜ'den gelen öneriler doğrultusunda UNCTAD'ın kalıcı ve BMGnK'ya bağlı bir kuruluşa dönüşmesi ve konferansların gelecekte de yinelenmesi kabul edilmişti. Söz konusu öneriler, UNCTAD'a formel bir örgüt yapısı ve işleyiş kuralları kazandıran ve konferansların "üç yıllık aralıkları aşmamak üzere" toplanmasını öngören Aralık 1964 tarih ve 1995 (XIX) sayılı BMGnK Kararı ile hükme bağlandı.

UNCTAD I'de alınan ilke kararları uluslararası hukuk yaptırımlarına bağlanmamıştı; bunlara uyulması siyasal ve ahlaki vecibelerin yerine getirilmesi anlamını taşıyordu. İlkeler ancak II.1'de sergilediğimiz kurumsal yapılar aracılığı ile somut eylemlere dönüştürülebilirdi. GÜ, UNCTAD I Nihai Belgesi'nde yer alan köklü politika değişikliği önerilerini savsaklamak ve "sulandırmak"ta epey başarılı oldu: Şubat - Mart 1968'de Yeni Delhi'de toplanan UNCTAD II'nin Çizelge II.6'da yer verdiğimiz gündem maddelerinin UNCTAD I'dekilerle karşılaştırılması, arada geçen yaklaşık dört yıldaki somut politika uzlaşılarının sınırlı kaldığına, gündemdeki sorunların daha da ağırlaşarak sürdüğüne işaret ediyor.[111]

---

109 Bu ilkeler, yapılan açık oylamalarda katılımcıların çoğunluğu tarafından benimsendi. GÜ bunların pek çoğuna karşı çıktı; ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya ise ilkelere "sistematik" bir muhalefet gösterdiler. GOÜ'nün bazıları da kimi ilkelere karşı oy kullandı (Taylor ve Smith, 2007: 10).

110 II. 1. 3'teki bilgilerle karşılaştırınız.

111 UNCTAD II Nihai Raporu'nda yer alan şu satırlar dikkatle okunmaya değer: "Konferans (kastedilen UNCTAD II'dir, O. T.) görevlendirildiği önemli konularla ilgili çalışmalarını bir dizi tavsiyeyi, kararı ve çalışma programı ilkelerini.. kabul ederek tamamlamıştır. Ancak Konferans... diğer temel konulardaki görüş ayrılıklarını aşarak, kabul edilebilir sonuçlara ulaşamadığını kabul ... ve üye ülkeleri Konferans'ın yükümlülüklerini yerine getirmesine yardımcı olmaya davet eder" (UNCTAD, 1968; vurgular bizimdir).

ÇİZELGE II.6: UNCTAD I (1964) VE UNCTAD II (1968)'DEKİ ANA GÜNDEM MADDELERİ

UNCTAD I	UNCTAD II
1. Uluslararası ticaretin genişlemesi ve bunun ekonomik gelişme için anlam ve önemi	1. Dünya ticaretinde ve ekonomik gelişmesinde eğilimler ve sorunlar
2. Birincil meta ticaretinin küresel sorunları	2. Birincil meta ticaretinde sorunlar ve politikalar
3. Mamul ve yarı mamul mallar ticaretindeki sorunlar	3. GOÜ'nün mamul ve yarı mamul mallar ihracatında genişleme ve çeşitlenme
4. Uluslararası ticaretteki genişlemenin finansmanı ve GOÜ'nün "görünmeyen işlemler" ticaretinin iyileştirilmesi	4. Büyüme, gelişmenin finansmanı ve yardım (uluslararası ve ulusal politikaların eşzamanlı hale getirilmesi)
5. Bölgesel ekonomik birlikler ve özel sorunları olan GOÜ'nün durumu	5. Denizcilik gelirleri dahil, görünmeyen işlem gelirlerinde GOÜ'nün sorunları
6. Kurumsal düzenlemeler[a/]	6. Ticaretin genişlemesi ve GOÜ arasında ekonomik bütünleşme, (bölgesel ve bölgeler arası düzenlemeler dahil) alınması gereken önlemler
7. Çalışma programı	7. En az gelişmiş ülkelerin dış ticaretini ve ekonomik ve sosyal gelişmesini hızlandırıcı özel önlemler
	8. UNCTAD çalışmalarının genel değerlendirmesi.
Alınan tavsiye kararları sayısı: 59[b/]	Alınan tavsiye kararları sayısı: 33[c/]

[a/] Kastedilen, BM içi düzenlemelerdir.

[b/] İlk altı gündem maddesini ilgilendirenler.

[c/] Listeye dahil edilmeyen "Diğer konular" hariçtir.

Kaynak: UNCTAD (1964: 10-8; 1968: 23-4).

Yine de UNCTAD II, GÜ'yü UNCTAD I kararlarının ve özellikle GSP'nin uygulanmasına ikna etmek için yararlı bir platform oldu ve GSP Haziran 1971'de GATT mevzuatına içerildi (bkz. II.1.3). En az gelişmiş ülkelere özel ve resmî dış kaynak girişi hedefi, gelişmiş ülke GSMH'sının % 1'ine yükseltildi; fakat GÜ bu hedefe belirli bir tarih vererek angaje olmaktan kaçındı. Aralık 1968'de kesinleştirilen Uluslararası Şeker Anlaşması, UNCTAD II'nin bir başka kazanımı oldu; fakat GOÜ'nün duyarlı olduğu birincil meta ticareti ile ilgili kapsamlı düzenleme, ancak Mayıs 1976'da Nairobi'de "Metalar için Bütünleşik Program" (*Integrated Programme for Commodities*, IPC) adıyla gerçekleştirilebildi (bkz. II.5.3).

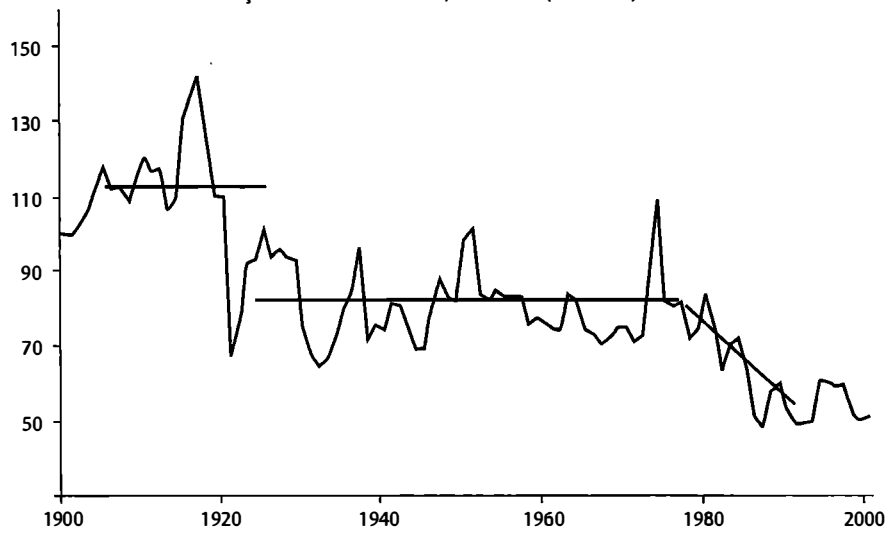
UNCTAD I-II'nin gündeminde yer alan birincil meta fiyatlarının tatminkâr düzeylere ulaştırılması ve istikrarlandırılması önerisi, Prebisch-Singer varsayımı ile doğrudan ilişkiliydi. Ana akım iktisadının savunucuları (Prebisch ve Singer'in sayısal egzersizlerindeki eksiklik ve ku-

surları işaret ederek), bu varsayımın geçerliliğini sorgulamakta idiler.[112] Biz bu tartışmanın ayrıntılarına girmeden, birincil meta trampa ticaret hadlerinin (kısaca BMTT'nin) XX. yüzyıldaki seyrini inceleyen, yakın tarihli bir araştırmaya atıfta bulunmakla yetineceğiz.[113]

Ocampo ve Parra (2003), 24 birincil meta fiyatının ve bunların ağırlıklı ortalamalarından oluşan fiyat endekslerinin imalat sanayii birim değer endeksine bölünmesiyle hesaplanmış BMTT üzerindeki istatistik analizleriyle şu sonuçlara ulaşmışlardır:[114]

(1) Tekil metalar itibariyle farklılıklar gözlenmekle birlikte, 2000 yılında BMTT endeks değeri, 1900'dekinin kabaca % 50-60 altındadır (bkz. Şekil II.8).[115]

ŞEKİL II.8: BMTT ENDEKSİ, 1900-2000 (1900: 100)[a/]

a/ Birincil metalar fiyat endeksinin hesaplanmasında kullanılan ağırlıklandırma katsayıları, her metanın 1977-9 dönemi toplam ihracatındaki payına göre belirlenmiştir.

Kaynak: Ocampo ve Parra (2003: 11).

112 Balassa (1989: 1653-9), söz konusu eleştirileri ayrıntıları ile aktarmaktadır.

113 Burada "merkez" ve "çevre arasındaki değer aktarımı açısından basit trampa ticaret hadlerinin mi, yoksa ortalama verimlilik değişmelerini hesaba katan tek veya çift faktörlü ticaret hadlerinin mi daha anlamlı göstergeler olduğu üzerinde bir tartışmaya da girmeyeceğiz.

114 Ocampo ve Parra (2003)'nın birincil meta sepetinde 6 metal, 7 besin-dışı hammadde, 7 besin maddesi, 3 içecek ve tütün yer almaktadır. İmalat sanayii birim değer endeksi, BM'nin bağlı kuruluşları tarafından geliştirilmiştir.

115 Bu düşüş XX. yüzyıla özgü sayılabilir; Hadass ve Williamson'a (2001) göre XIX. yüzyılın sonlarında BMTT hammaddeler lehine değişmiştir.

(2) Bu düşüş sürekli olmayıp, iki büyük yapısal kırılma ile ortaya çıkmaktadır.[116] Birinci kırılma çok keskindir ve 1920'li yılların başında gerçekleşmiştir. İkinci kırılma ise tedrici niteliktedir ve 1970'li yılların sonunda başlayarak, 1980'li yılların ortalarına kadar sürmüştür. BMTT endeksi, 1921-79 döneminde dalgalanmış, ama belirli bir artış veya azalış eğilimi sergilememiştir.

(3) Ciddi BMTT kayıpları ile sonuçlanan iki büyük yapısal kırılma, sınai ekonomilerin uzun dönemli büyüme oranlarında yaşanan yavaşlamaları belirli bir gecikme ile izlemiştir. Söz konusu yavaşlamanın başladığı tarih kesitleri, I. Dünya Savaşı ve (II.4.4'te ele alacağımız) Birinci Petrol Şoku ile örtüşen 1973 yılıdır (Maddison, 1995).

Eğer Prebisch-Singer varsayımından BMTT'nın **uzun dönemde sürekli bir gerileme eğilimi** değil, daha doğru bir yorumla, **uzun dönemde düşüşler** gösterdiği anlaşılacaksa, Ocampo ve Parra (2003) bulgularının anılan varsayımı desteklediği sonucuna varılacaktır.

Özetle, GOÜ'nün kolektif çıkarlarını savunmayı amaçlayan ve 1960'lı yıllarda özellikle BM çevresinde yoğunlaşan inisiyatifleri GOÜ'ye sınırlı kazanımlar sağlayabildiği gerekçesiyle küçümsemek haksızlık olur. Bu inisiyatiflerle GOÜ'nün işlevsel ve adil bir dünya ekonomik düzeni talebi kapsamlı ve tutarlı bir analitik çerçeveye oturtulmuş, bu talebin 1970'li yılların ortalarındaki NIEO tasarımında biçimlenmesinin yolu açılmıştır. NIEO özlemlerinin yükselişi ve 1970'li yıllar sonrasında giderek uluslararası siyaset gündeminin dışına itilişi, II.5.3'te ele alınacaktır.

II.3.5. "Büyük Atılım" Yıllarında "Çevre"nin Kazanımları

Dünya ekonomisinin II.2.2'de incelediğimiz atılım yıllarında "çevre"deki ekonomik büyümeye de değinmiş ve şu hususları kaydetmiştik:

(1) 1950-73 döneminde GOÜ'nün ekonomik büyümesi, yılda ortalama % 5.1 dolayında (ve GÜ ortalaması % 4.8'e yakın) bir hızla gerçekleşti; dünyanın üretim coğrafyasındaki eşitsizlikte kayda değer bir azalma olmadı. Bölgesel GOÜ kümelenmelerindeki büyüme hızları çarpıcı ölçülerde farklılaşmadı (Tablo II. 3).

(2) Söz konusu dönemde GOÜ'nün büyük çoğunluğu, demografik dönüşümünü henüz tamamlamamıştı; dolayısıyla yıllık ortalama nüfus ar-

116 BMTT hesabında Ocampo ve Parra'nınkinden farklı veri kaynaklarını kullanan Cashin ve Mc Dermott'a (2002) göre, BMTT 1862-1999 döneminde azalma eğilimi göstermektedir ve "yapısal kırılma"lar söz konusu değildir.

tış oranı, % 2.3 gibi, epey yüksek düzeydeydi (GÜ'nün dönem ortalaması yılda % 1.1; bkz. Tablo II.4).

(3) Bu durum, GOÜ'deki kişi başına ortalama yıllık GSYH artış hızının (% 2.8) GÜ'dekinin (% 3.7) altına düşmesine yol açtı; küresel ölçekte göreli gelir eşitsizliği arttı (Tablo II.5).

Maddison (2006)'dan derlediğimiz bu sayısal verilerle, Morawetz (1977)'in öncü çalışmasının bulguları arasında mertebe olarak önemli farklar yoktur. Morawetz, "çevre"deki büyümenin eşitsizliğine de işaret etmekteydi; 1950'de görece en zengin GOÜ'nün yer aldığı coğrafi bölgelerdeki kişi başına GSMH, görece en yoksul bölgelerdekinin kabaca 5 katı iken, 1975'te 6 katına çıkmış bulunuyordu (Morawetz, 1977: 12-6; Rock, 1993: 1788).

Morawetz'in anılan incelemesi, ekonomik başarımın üç öğesi üzerine odaklanıyordu: Büyüme, yoksulluğun azaltılması ve temel insan ihtiyaçlarının karşılanması.[117] Morawetz (1977: 41), GOÜ'deki büyüme oranları ile (i) belirli bir zaman kesitindeki gelir bölüşüm eşitsizliği, ya da (ii) zaman boyunca bu eşitsizliğin değişme eğilimi arasında açık bir ilişki saptayamamış, hızlı büyüyen GOÜ içinde hem eşitsiz, hem de eşitsiz olmayan gelişme örneklerine rastlanabileceğini, benzer bir önermenin yavaş büyüyenler için de geçerli olduğunu belirtmişti. Morawetz (1077: 41, 68-72) şu varsayımları da geliştirmişti:

(1) Hızlı büyüme sürecinin başlangıcındaki gelir bölüşümü, bölüşümde daha sonra izlenen eğilimin önemli belirleyicilerindendir; başka bir deyişle eşitlikçi bir bölüşümle başlayanlar aynı yönde devam eder, ve *vice versa.*

(2) 1950-75 döneminde hızlı büyüyen GOÜ arasında da, yavaş büyüyenler arasında da mutlak yoksulluğun sayıca arttığı örneklere rastlanmaktadır; dolayısıyla bu sonuç büyümeye izafe edilemez.

(3) Hem İİDS stratejisini benimseyenler arasında, hem İYS'yi benimseyenler arasında eşitlikçi bölüşüm örnekleri vardır.

(4) Ülke yönetim sistemi ne olursa olsun, siyasal istikrar ve ülkede geçerli ekonomik kurallar bütününün istikrarı büyümeyi olumlu etkiler.

Bu önermelerin hemen hemen tümü WB (1990), Fields (1991) ve 1990'lı yıllarda yapılan diğer araştırmalarla desteklenmiştir (ayrıca, bkz. Rock, 1993: 1787-9).

Bazı temel insan ihtiyaçları alanında GOÜ'nün 1950-75 dönemindeki gelişmeleri büyüme başarımından daha da çarpıcıdır:

117 Morawetz (1977: 32-7) az sayıda GOÜ'nün 1960-74 dönemindeki istihdam verilerine ulaşabilmiş, düşük istihdam olgusunu hesaba katamayan, üstelik istatistiksel olarak da güvenilir görünmeyen bu verilerden hareketle genel çıkarsamalara gitmekten kaçınmıştı.

(1) Ulusal sağlık düzeyinin en iyi göstergelerinden biri sayılan doğumda yaşam umudu, 1950'yi izleyen iki onyılda hızla artmıştır (bkz. Tablo II. 10). Bu artış, GÜ'nün 1820-1900 döneminde gerçekleştirdikleriyle kıyaslanabilir ölçüde yüksektir (Patel, 1992: 767-8; Rock, 1993: 1787). İkinci önemli gösterge olan bebek ölüm oranlarındaki anlamlı düşüş de kayda değer (bkz. Tablo II.11). Çiçek ve veba salgınları fiilen ortadan kalkmış, GOÜ nüfusunun kabaca iki katına çıkmasına rağmen sıtma ve koleradan ölenlerin 1975'teki sayıları, 1950'dekinin altında kalmıştır (Morawetz, 1977: 47-9).

(2) Tablo II.12'de sunulan oranlar, GOÜ'de eğitimin birinci ve ikinci kademesinde okullaşmanın hızla arttığını, eğitimin yerel ihtiyaçlara cevap vermekteki yeterliliği ve kalitesi sorgulanmaya açık olsa bile, sayısal genişlemenin çarpıcı ölçülere ulaştığını açıkça gösteriyor. Anılan tabloda ilköğretim çağı aralığı geniş tutulduğundan, bu kademedeki okullaşma oranı gerçek düzeyinden düşük tahmin edilmektedir; 1973 yılında ilköğretimdeki okullaşma oranı Orta ve Doğu Asya ile Latin Amerika'da % 100'ü aşmış, Güney Asya, Orta Doğu - Kuzey Afrika ve Sahra'nın Güneyi'nde sırasıyla % 78, % 76 ve % 57'ye ulaşmış bulunuyordu (*WB Development Indicators*). 1950'de yetişkin (15 ve üstü yaşlardaki) nüfusun okuryazarlık oranı Afrika'da % 15-20, Latin Amerika ve Karayipler'de % 56-60, Asya'da % 35-40 aralığındaydı (UNESCO, 1957). Aynı bölge sırasıyla bu oranlar 1970'te % 26, % 75 ve % 53 dolaylarına yükselmiş bulunuyordu (Morawetz, 1977: 52-4).

TABLO II.10: BÖLGELER İTİBARİYLE DOĞUMDA YAŞAM UMUDU ORTALAMASI (YIL), 1950-5 VE 1970-5[a/]

Bölgeler	1950-5	1970-5
Afrika		
Kuzey	46	53
Orta	39	44
Güney	48	53
Doğu	39	46
Batı	36	42
Latin Amerika ve Karayipler	54	61
Asya		
Güney ve Orta	41	51
Güney Doğu	48	56
Doğu[b/]	47	65
Batı	46	57

[a/] Doğum tarihinde geçerli ölüm olasılığı örüntüleri veri alındığında yeni doğmuş bir bebeğin yaşayabileceği ortalama yıl sayısı.

[b/] Japonya ve Çin'i içerir.

Kaynak: UN (2013).

(3) 1961-5 / 1974 yılları aralığında BM Gıda ve Tarım Örgütü'ne (FAO) bağlı 57 GOÜ'den 47'sinde kişi başına kalori edinimi artış gösterdi; ancak bu 47 ülkenin 17'sinde söz konusu artış (tüm dönem itibariyle) % 5'i aşamadı. Beslenme standartlarındaki iyileşmenin sınırlı kaldığı, ortalama diyetin protein, mineral ve vitamin bileşenlerinde tatminkâr düzeylere ulaşılamadığı söylenebilir (Morawetz, 1977: 44-6). Ancak 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde, besin kıtlıklarının yol açabileceği kitlesel kırımlardan kaçınılması mümkün hale gelmiştir.

(4) Konut stokunun nitel çeşitliliği dolayısıyla, GOÜ'deki ortalama barınma standartlarında kesin bir iyileşme olduğunu ileri sürmek güçtür. Bununla birlikte, örneklenebilen ülkelerde su ve elektrik tesisatı bağlanmış konutların toplam içindeki payının belirgin bir biçimde arttığı izlenmiştir.

TABLO II.11: BÖLGELER İTİBARİYLE BEBEK ÖLÜM ORANLARI ORTALAMASI, 1950-5 VE 1970-5[a/]

Bölgeler	1950-5	1970-5
Afrika		
Kuzey	202	134
Orta	182	138
Güney	117	81
Doğu	180	129
Batı	200	146
Latin Amerika ve Karayipler	126	80
Asya		
Güney ve Orta	172	129
Güney Doğu	154	83
Doğu[b/]	116	44
Batı	201	113

[a/] 1000 canlı doğumdan bir yıldan küçük yaşta iken ölenlerin sayısı.

[b/] Japonya ve Çin'i içerir.

Kaynak: UN (2013).

GOÜ'nün 1950-73 dönemindeki kazanımları, geçmiş onyıllardakini fazlasıyla aşan hasıla artış temposu ve temel insan ihtiyaçlarının karşılanmasında sağlanan iyileşmelerle sınırlı kalmadı; bu ekonomilerde anlamlı yapısal değişimler de gerçekleşti. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

(1) Kentleşme: 1950'de kentli nüfus oranı Afrika'da % 14, Latin Amerika'da % 42, Asya'da % 15 dolaylarındaydı. Bu oranlar 1973'te, aynı coğrafi bölgeler itibariyle, sırasıyla % 24, % 60 ve % 21'e yükseldi.

(2) Yurtiçi hasılada yapısal değişme: 1950'de toplam GOÜ hasılasının yaklaşık 4/5'ini oluşturan 12 büyük ekonomide yurtiçi hasılanın yaklaşık % 40'ı tarım, % 15'i sanayi sektöründe üretiliyordu. 1973'te tarımın yurtiçi hasıladaki payı % 25 dolaylarına gerilemiş, sanayinin payı % 30 dolaylarına yükselmiş bulunuyordu.

(3) Yurtiçi tasarruf oranları, 1950'de % 5-10 aralığında iken 1973'te % 20-25 aralığına yükselmişti.

TABLO II.12: BÖLGELER VE EĞİTİM KADEMELERİ İTİBARİYLE OKULA GİTME ORANLARI, 1950/1960/1970
(Çağ nüfusuna oranla, %)

Bölgeler	1950	1960	1970
5-14 yaşlarında olup, ilkokula devam edenler, %			
Afrika	17	28	b.y.
Asya	25	42	b.y.
Latin Amerika	38	49	b.y.
İlköğretim çağında olup, herhangi bir eğitim kademesinde eğitim görenler, %			
Afrika	b.y.	34	48
Asya	b.y.	50	59
Latin Amerika	b.y.	60	78
İkinci kademe eğitim çağında olup, herhangi bir eğitim kademesinde eğitim görenler, %			
Afrika	b.y.	12	25
Asya	b.y.	22	44
Latin Amerika	b.y.	26	49

b.y.: Yararlanılan kaynakta bilgi yok.

Kaynak: Morawetz (1977: 53).

(4) GOÜ ihracatındaki sınai ürünlerin payında kayda değer bir artış gerçekleşti; buna II.3.3'te değinmiştik.

Tüm bu açıklamalarımız önünde, GOÜ'nün 1950-73 dönemindeki ekonomik gelişme başarımını azımsamamak gerektiği sonucuna varıyoruz. İlginçtir ki, 1950'li yılların ilk yarısında gelişme iktisatçılarının ve uzmanların geniş bir kesimi, olumsuz başlangıç şartları dolayısıyla GOÜ ekonomilerinin epey düşük hızlarda büyüyebileceği kanısındaydı (Patel, 1992: 769-71). Gerçekleşen büyüme hızlarının kötümser öngörüleri desteklememesi, kolektif özgüveni artırdı; böylelikle GOÜ hükümetleri gelişme hedeflerini giderek daha üst düzeylere yükselttiler.[118]

118 Örneğin Hindistan'ın Birinci Beş Yıllık Planı'nda (1951-6) yılda ortalama % 2.1 gibi mütevazı bir büyüme hızı hedeflenmişti (Patel, 1992: 770); gerçekleşmenin bu hedefi aşacağı anlaşıldığında, İkinci Beş Yıllık Plan'da bu hedef % 4.5'e yükseltildi (bkz. II. 3.6).

II.3.6. GOÜ'de Ulusal İktisadi Planlama Deneyimleri

• *Genel Gözlemler*

II. Dünya Savaşı sonrasında GOÜ'de ulusal iktisadi planlama girişimlerinin hızla arttığı izlendi.[119] Bu artış, başlıca dört nedene bağlanabilir: (i) 1920'li yıllardan itibaren başarı ile uygulanan Sovyet planlarının çekici örnekler oluşturması; (ii) Avrupa'da savaş yıllarındaki planlama deneyimlerinin özendirici etkileri; (iii) GOÜ'ye dış mali destek sağlayan ülke veya uluslararası kuruluşların "planlı" kaynak kullanımından yana tutum almaları ve (iv) ulusal planlamaya olumlu yaklaşan gelişme iktisadı akımının kazandığı küresel entelektüel ivme (bkz. II.3.1.).

Temel kaynak tahsisi kararlarını merkezileştiren ve mallarda fiziksel sunum ve kullanım dengelerinin sağlanmasına önem veren Sovyet planlama modeli, savaş sonrasında sosyalist blokta yer alan Doğu Avrupa ülkeleri ve Çin'de benimsendi. Zamanla, bu modeli ademimerkezileştirme (başka bir deyişle, planı piyasalara ve fiyat sisteminin işleyişine açma) eğilimleri güçlendi. Yugoslavya 1950'li yıllarda böyle bir yönelimi başlatan ilk sosyalist ülke oldu; onu 1960'lı yıllarda SSCB, Macaristan ve Çekoslovakya, 1970'li yılların sonuna doğru da ÇHC izledi.[120] Biz burada sosyalist ülkelerin (kendi ekonomik ve siyasal sistemlerinin vazgeçilemez bir öğesini oluşturan) planlama deneyimi üzerinde durmadan, bazı GOÜ'nün bu deneyimden de esinlenerek oluşturduğu **merkezî** ve **şümullü** (*comprehensive*) planlama modellerini ele almakla yetineceğiz.[121]

Batı Avrupa'daki ilk ulusal merkezî planlama girişimi, 1916'da Alman Savaş Plan Bürosu'nun sınai üretim ve ikmal faaliyetlerini yönlendirmesidir (Perkins, 1983: 102; Kuruç, 2014: 75).[122] II. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'nin anayurdunda ve sömürgelerinde kamu organları eliyle uyguladığı üretim planlaması, savaş sonrasında bağımsızlıklarını kazanan pek çok ülkede kaynak kullanım seferberliğinin olumlu emsalleri olarak algı-

119 1950'den 1980'li yılların başına kadar GOÜ'de hazırlanan gelişme planlarının sayısı 300'ü aşmıştı (Agarwala, 1983: 5).

120 Bu dönüşümün nedenleri ve sonuçları ile ilgili olarak, bkz. Boratav (1973; 2010: 261-73), Brus ve Laski (1989) ve Türel (2011).

121 Perkins'e (1983: 100)'e göre, planlama düşüncesi 1880'li yıllardan sonra toplumların büyük ve karmaşık ekonomik örgütlenmeleri yönetmekte karşılaştıkları sorunlara çözüm arayışının ürünüdür. Dolayısıyla bir ülke hükümeti, spesifik bir sektörün (örneğin demir-çeliğin) veya ekonomik birimler topluluğunun (örneğin kamu iktisadi girişimlerinin) faaliyetlerini planlama amacı ile tekil çalışmalar yaptırabilir, ancak bu tekil çalışmalar kümesini ulusal şümullü planla eş-anlamlı saymak doğru olmaz.

122 Lenin'in ve Bolşevik siyasal önderlerin Almanya'daki bu uygulamadan devrim sonrası Sovyet ekonomisi için dersler çıkardıkları biliniyor (bkz. Lenin, 1976a; 1976b).

landı. Savaştan sonra İngiltere, Fransa ve Belçika, sömürgelerinde gelişme planları hazırlanmasını öngördüler ve bağımsızlık öncesi veya sonrasında bu planlara finansal/teknik destek sağladılar (Agarwala, 1983: 6-8).

1950-73 döneminde GOÜ'deki planlama deneyimlerini kesin nitelik çizgileriyle sınıflandırmak güçtür; ancak üç coğrafi alanın bazı tipik özelliklerinden söz edilebilir:

(1) Asya ve Kuzey Afrika ülkeleri. Agarwala'nın (1983:5) "Sovyet altkuşağı" olarak nitelediği, "karma" ekonomik düzenin ve piyasa ilişkilerinin geçerli olduğu bu coğrafyadaki pek çok GOÜ, Sovyet planlamasından esinlenerek **merkezî** ve **şümullü** planlar hazırlamaya çaba harcamış, ancak bu ülkelerin pek azında böyle bir planlama modeli işlerlik kazanabilmiştir. Merkezî ve şümullü planlamayı yürütebilen az sayıda GOÜ'nün baş-örnekleri (*archetypes*) saydığımız Hindistan, Türkiye ve Kore'nin deneyimlerine aşağıda kısaca değineceğiz.[123]

(2) Sahra'nın Güneyi'ndeki Afrika ülkeleri ve Karayipler. Bu ülkelerdeki ulusal planlar, biçimsel birer egzersiz olmanın ötesine geçememiştir.

(3) Latin Amerika. Bu bölgedeki egemen siyaset çevreleri, planlamayı akılcı ekonomik kararlar almaktan çok, İİDS politikalarını destekleyici argümanlar üretmek için kullanma eğilimi göstermişlerdir. Proje ve sektör planlamasına başvurulmuş, ama bunlar dışındaki planlama çalışmaları (örneğin makro planlar ve tutarlılık planlaması) daha az ilgi görmüştür.[124]

• *Hindistan*

Hindistan Ulusal Kongresi, 1938'de bir Ulusal Planlama Komitesi kurmuş ve bu komite gayriresmî plan çalışmaları yapmıştı. 1944'te sömürge hükümeti, ayrı bir Planlama ve Gelişme Dairesi oluşturarak, savaştan sonra uygulanmak üzere beş yıllık bir plan ve on beş yıllık bir perspektif plan hazırlamıştı. Bağımsızlık sonrasında ulusal planlama çalışmaları önem kazandı; 1949'un sonuna doğru önce Plan Danışma Heyeti, Mart 1950'de de bir hükümet kararnamesiyle Planlama Komisyonu kuruldu. Söz konusu kararnamede Planlama Komisyonu'nun görevleri şöyle tanımlandı: (i) ülkenin maddi ve beşeri kaynaklarını değerlendirmek ve bunları ulusun ihtiyaçlarıyla uyumlu olarak artırma imkânlarını araştırmak; (ii) ülke kaynaklarının en etkin ve dengeli kullanımı için planlar hazırlamak;

123 Agarwala'nın (1983: 5) "Sovyet alt-kuşağı" içine kattığı sosyalist ekonomileri bu ülke grubu dışında tutuyoruz (yukarıya bkz.).

124 Bu ülkelerin çoğunda biçimsel plan egzersizleri, ABD'nin 1961'de başlattığı İlerleme İçin Birlik (*Alliance for Progress*) programı yardımlarından yararlanabilmek için yapılmıştır (Agarwala, 1983: 9).

(iii) planlarda yer alan proje ve programların önceliklerini belirlemek; (iv) ekonomik gelişmeyi engelleyen faktörleri ve planların başarı ile uygulanması için gereken şartları tanımlamak; (v) plan uygulama araçlarını belirlemek; (vi) plan uygulamasını izlemek, değerlendirmek, planın revizyonu için politika ve önlemler önermek; (vi) merkezî hükümetin ve eyalet hükümetlerinin karşılaştıkları sorunları çözmek üzere politikalar ve önlemler geliştirmek (Planning Commission of India, 2017a; 2017b).

Anılan kararnamede ulusal planlama ihtiyacı, (i) Hindistan ekonomisindeki eşgüdüm yetersizliği, (ii) ekonomik kaynaklara ilişkin bilgi eksiklikleri ve (iii) savaş sonrasının çetin ekonomik sorunları (enflasyonist baskılar, ödemeler dengesi açıkları, hammadde tedarikinde darboğazlar, büyük çaplı iç göçler, v.b.) ile gerekçelendiriliyordu. Chatterjee (1998) ise ulusal planlamayı vazgeçilemez kılan siyasal nedenlerin bu tür "teknik" sorunlarla sınırlı kalmadığına, Hint devletinin kapitalizm öncesi toplumsal yapıları hâlâ içinde barındıran bir ülkede kapitalist sermaye birikimini gerçekleştirmek ve bunu meşrulaştırmak gereği ile karşılaştığına dikkat çekiyor.

Kuruluşunun ilk yıllarındaki yapısı ile Planlama Komisyonu, sekiz üyeden oluşuyordu: Başbakan, (Komisyon'a fiilen başkanlık eden ve aynı zamanda Planlama Bakanı olan) Başbakan Yardımcısı, dört üye (bu üyelerden biri Maliye Bakanı idi), Komisyon Sekreteri ve Sekreter Yardımcısı. Bakanlar Kurulu'nun pek çok üyesi, kendi bakanlıklarını ilgilendiren hususlarda *ex officio* üye kimliği ile Komisyon toplantılarına katılma hakkına sahiptiler. Siyasetçiler ile Komisyon'un "teknokratlar"ı arasındaki bilgi, öneri ve direktif akımı, Komisyon çalışmaları ile sınırlı değildi; Komisyon üyeleri gerektiğinde Bakanlar Kurulu'na ve ona bağlı birimlere davet edilebiliyorlardı. Komisyon'un Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuş olması, şartlar gerektirdiğinde, örgüt yapısı ile bu yapıdaki görev ve sorumluluk tanımlarının değiştirilebilmesi için belirli bir esneklik sağlıyordu.[125] Planlama Komisyonu'nun "teknik" çalışmaları, esas itibariyle Komisyon'a bağlı şubeler (*divisions*) eliyle yürütülüyordu. Bu şubelerin (sayıca çoğunluğu oluşturan) bir kısmı sektörel planlama konuları üzerinde, diğerleri ise tüm sektörleri ilgilendiren genel konular üzerinde çalışıyordu. Bunlar dışında Komisyon çeşitli danışma komitelerinin, program danışmanlarının ve bağlı kuruluşların katkılarından da yararlanıyordu.

Hint planlama sisteminin önemli bir öğesi de 1952'de kurulan Ulusal

125 Kamu yönetiminde geçerli olacak görev bölüşümü kurallarını düzenleyen Ocak 1961 tarihli Buyruk (*Order*)'la Planlama Komisyonu'nun işlev, yetki ve sorumlulukları teyit edildi.

Gelişme Konseyi (İngilizce kısaltması ile NDC)'dir. Başbakan'ın başkanlığında yılda en az iki kez toplanması öngörülen NDC şu üyelerden oluşuyordu: (i) merkezî hükümetin tüm bakanları (1967'den sonra); (ii) eyaletlerin başbakanları ve (iii) Planlama Komisyonu'nun üyeleri. NDC'deki geniş siyasal katılımın gelişme konuları üzerinde toplumsal duyarlılık yaratmayı, kolektif düşünme ve karar alma alışkanlığını pekiştirmeyi ve siyasal kertenin plan kararları üzerindeki etkisini güçlendirmeyi amaçladığı söylenebilir.

Planlama Komisyonu'na danışmanlık yapmakla görevlendirilen ve tavsiye kararları bağlayıcı olmayan NDC, planların kesinleştirilmesinde işlevsel bir rol oynamaktaydı. Süreç şöyle işliyordu: (i) Planlama Komisyonu'nun beş yıllık plan taslağını hazırlaması; (ii) Taslağın Merkezî Hükümet Bakanlar Kurulu tarafından onaylanması ve NDC'ye gönderilmesi; (iii) NDC'nin onayından sonra taslağın Parlamento'ya sunulması ve (iv) Parlamento onayı ile beş yıllık plan'ın kesinleşmesi.[126] Bu rolüne ek olarak, NDC plan uygulamasını izlemekte, değerlendirmekte ve plan hedeflerine ulaşılması için gerekli gördüğü önlemleri tavsiye etmekteydi. Zamanla, yapacağı çalışmalara bilgi desteği sağlamak üzere NDC çevresinde sürekli veya geçici özel komitelerin oluştuğu izlendi.

Hızlı sanayileşme eşliğinde ulusal hasılanın ve istihdamın artırılması ile daha adil bir gelir bölüşümü, Hint planlamasının temel amaçları arasındaydı. Harrod-Domar büyüme modeline benzer bir yaklaşım üzerine inşa edilen Birinci Beş Yıllık Plan (1951-6)'da büyüme hızını artırabilmek için yurtiçi tasarruf oranını yükseltmenin gereği vurgulanmakta idi. İkinci Beş Yıllık Plan (1956-61) ise Mahalanobis modeline dayanıyordu; bu modele göre yatırılabilir kaynakların öncelikle sermaye malları üreten sektörlere yöneltilmesi yatırım oranının ve dolayısıyla büyüme hızının azamileştirilmesini sağlayacaktı.[127] Görece sermaye- ve teknoloji - yoğun olan bu sektörler kamu kesimi eliyle geliştirilecek; "modern" sanayinin diğer bileşeni olan özel girişimler tüketim malları sanayilerine yönlendirilecekti. Benimsenen İİDS stratejisinin tamamlayıcısı olan ve 1952'de yürürlüğe giren Sınai Gelişme ve Düzenleme Kanunu (İngilizce kısaltması ile IDR) ile çok ayrıntılı bir lisanslandırma sistemi kurulmuş, böylelikle

126 Gelişme planlarının yıllık dilimleri, başlangıçta planlar için uygulanan süreçlerle kesinleştirilmekteydi; ancak 1993-4'ten sonra yıllık plan dilimleri için daha basit kurallar belirlendi (Planning Commission, 2017c).

127 Mahalanobis'in geliştirdiği model, Sovyet matematiksel iktisatçısı Feldman'ın 1928'de formüle ettiği modelin yeni bir versiyonu idi. Mahalanobis ve Planlama Komisyonu'ndaki çalışma arkadaşlarının Sovyet sanayileşme deneyiminden etkilendikleri ve SSCB'yi mesleki incelemeler için ziyaret ettikleri biliniyor (Agarwala, 1983: 6).

özel yatırımların da plan önceliklerine uyması sağlanmış bulunuyordu. Öte yandan, küçük üreticiler ve zanaatkârlar kesimi emek-yoğun, geleneksel tüketim malları üreterek istihdam artışına katkıda bulunacaktı.

Bu tasarım arzu edilen başarıyla uygulanamadı; sınai üretimde ve GSYH'da sağlanan ortalama yıllık artış hızları İkinci Plan hedeflerinin gerisinde kaldı;[128] ama sermaye malları üretimi üzerindeki vurgu Üçüncü Beş Yıllık Plan (1961-6) döneminde de süregeldi. Üçüncü Plan'ın bir yeniliği, daha önceki planlarda açıkça telaffuz edilmeyen özyeterlilik (*self-reliance*) kavramına atıfta bulunulması ve bunun temel amaçlar arasında sayılması idi.[129] Üçüncü Plan 1965'teki Hindistan-Pakistan çatışması, iki büyük kuraklık ve kıtlık yılı (1965/6; 1966/7), 1966'da hızlanan enflasyon ve ulusal paranın devalüasyonu dolayısıyla uygulanabilirliğini yitirdiğinde, Hint plancıları bu planı 1966'da askıya alarak, 1966-8 döneminde yıllık programlar yapmakla yetindiler.

Özyeterlilik, Dördüncü Beş Yıllık Plan'da (1969-74) da temel ilke olarak korunmakla birlikte, bu planda kısmi bir serbestleşmeye gitme ve doğrudan kontroller yerine dolaylı kontrollere (fiskal özendirici veya caydırıcılara) başvurma eğilimi izlendi. Bu bağlamda IDR'de bazı değişiklikler yapıldı; Tekelci ve Kısıtlayıcı Ticaret Uygulamaları Kanunu (1970) ve Döviz İşlemlerini Düzenleme Kanunu (1974) ile özel şirketler kesiminin çalışma şartları gözden geçirildi; küçük işletmelere sağlanan mali destek yeni kurallara bağlandı (Ahluwalia, 1998: 262-8).

Tarımsal faaliyetlerin ve kırsal nüfusun Hint toplumundaki önemli yeri anımsandığında, gelişme planlarının toprak reformu konusunu özenle ele alması doğal sayılmalıdır. Temel siyasal tercihler merkezî hükümet tarafından belirlenmiş olsa bile, 1949 Anayasası toprak reformu için spesifik önlemler alınmasını ve bunların yürütülmesini eyalet hükümetlerine bırakıyordu. Dolayısıyla Hindistan'da toprak reformu uygulaması coğrafi planda eşzamanlı ve yeknasak olmadı. Toprak reformu bağlamında alınan önlemler, dört kategori içinde mütalaa edilebilir: (i) feodal toprak düzeninin bağımsızlık öncesinden artakalan sömürgen ve parazit öğelerinin, bu meyanda *zamindari* sisteminin tasfiyesi;[130] (ii) kiracı ve ortakçıların akdi haklarının tanımlanması ve güvence altına alınması; (iii)

128 Uygulamadaki başarısızlığın temel nedeni, kamu kesiminin ağır sanayideki yatırım, verimlilik ve tasarruf hedeflerine ulaşamamasıydı (Ahluwalia, 1998: 255-8).

129 Özyeterliliğin İİDS ile eş-anlamlı olarak kullanıldığı Üçüncü Plan metninde izlenmektedir (Ahluwalia, 1998: 258).

130 *Zamindar*'lar kendi belirledikleri tarımsal rantlara el koymaya ve bunun bir kısmını vergi olarak sömürge hükümetine aktarmaya, ekicilerin toprak kullanım haklarını diledikleri gibi düzenlemeye, yerel ihtilaflarda yargı erkini kullanmaya yetkili idiler.

toprak mülkiyetine üst sınırlar getirilmesi; (iv) çok parçalı tarımsal arazilerin verimli işletime imkân vermek üzere toplulaştırılması. Hindistan'da toprak reformu uygulamalarını değerlendiren yazında, birinci kategoride yer alan önlemlerin genellikle başarılı olduğu, 1948-55 dönemindeki yasal düzenlemelerle büyük topraklılar sınıfı *zamindar*ların ve onların çevresindeki aracıların siyasal ve ekonomik güçlerini gerilettiği kabul edilmektedir. Diğer üç kategoride yer alan önlemlerin toprak dağılımında köklü bir değişime yol açıp açmadığı, ya da tarımsal verimliliğe kayda değer bir katkı sağlayıp sağlamadığı tartışmaya açıktır (bkz. Ghatak, 2007).

• *Türkiye*

Türkiye'nin 1960 sonrasındaki merkezî ve şümullü planlama deneyimine burada ayrıntılarıyla yer vermek yerine, Hindistan ve Türkiye'de planlama faaliyetlerinin örgütlenmesindeki bazı benzerliklere dikkati çekmekle yetineceğiz:[131]

(1) Merkezî planlama örgütünün (etkinlik ve yaptırım gücü kazanabilmesi için) Başbakanlığa, ya da Başbakan'a vekâlet eden bir Devlet Bakanı'na bağlanması.

(2) Siyasetçiler ve teknokratlar arasında kurulan bilgi/öneri/direktif akımlarıyla planlardaki temel tercihleri belirlenmesini sağlayan "karma" bir platformun oluşturulması (Hindistan'da Planlama Komisyonu, Türkiye'de Yüksek Planlama Kurulu (YPK)).

(3) Bu platformun sekreterine (Hindistan'da Planlama Komisyonu Sekreteri'ne, Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı'na bağlı teknik birimlerin oluşturulması. Türkiye örneğinde bu teknik birimler topluluğu, Planlama Merkez Teşkilatı olarak adlandırılmıştır (bkz. Ekim 1960 tarih ve 91 Sayılı Kanun, Md. 3).

(4) Planlama teknik çalışmalarının uzmanlık dalları itibariyle örgütlenmiş şubeler arasında paylaştırılması; gerektiğinde özel ihtisas komisyonlarından ve/veya danışmanlardan bilgi desteği alınması.

(5) Planları kesinleştirmek ve onlara yasal geçerlilik kazandırmak için benimsenen süreçler (Merkez teşkilatı → Planlama Komisyonu veya YPK → Bakanlar Kurulu → Parlamento bağlantıları).

131 Bu benzerlikleri Hindistan Planlama Komisyonu'nun 1950'deki kuruluşunda belirlenen yapısı ile Türkiye'deki Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) Ekim 1960 tarih ve 91 Sayılı Kanun'la oluşan yapısını karşılaştırarak saptıyoruz. İki ülkedeki merkezî planlama örgütlenmesi, şu hususlarda farklılaşıyor: (i) Hindistan, Planlama Komisyonu'nu merkezî hükümetin kararı ile kurarak, örgüt yapısını değişen şartlar önünde revize edecek esnekliği kazanıyor; oysa Türkiye'de DPT özel kanunla kuruluyor ve daha sonra planlama faaliyetleri anayasal güvence altına alınıyor; (ii) Hindistan planlamasındaki NDC'nin Türkiye'deki örgütlenmede benzeri yok.

27 Mayıs Devrimi'nden DPT'yi kuran 91 Sayılı Kanun'un kesinleştiği tarihe kadar geçen yaklaşık dört aylık hızlı ve yoğun hazırlık döneminde Türkiye ve Hindistan hükümetleri arasında biçimsel bir danışma bağlantısı kurulmadığından, Hindistan'ın deneyimini Türkiye'deki kanun yapıcılarına aktaran başka kanalların bulunduğu tahmin edilebilir. Büyük bir olasılıkla, bu kanalların ilki SBF (Ankara Ü.) ve TODAİE'de Hindistan ve Fransa'daki ulusal planlama faaliyetlerine aşina olan akademisyenlerin hazırladığı raporlardır. Torun (1967: 48) ve Türkcan'da (2010: 245) zikredilen bu raporların yazarları, içerikleri ve hangi tarihte, kim(ler)e sunulduğu konularında bilgi yoktur. İkinci olası kanal ise, Nisan 1960 - Eylül 1966 döneminde Türkiye hükümetine planlama konularında başdanışmanlık yapan Jan Tinbergen ve yardımcılarıdır.

GOÜ ve özellikle Asya'daki GOÜ'de planlama örgütlenmesi konusunda bilgi sahibi olan Tinbergen, Haziran 1960'da Devlet Bakanı Şefik İnan'a verdiği bir muhtırada üç parçalı bir planlama örgütlenmesi öneriyordu: (i) Merkezî Planlama Komisyonu; (ii) teknik çalışmaları yürütecek bir Merkezî Planlama Bürosu ve (iii) çeşitli bilim ve iş çevrelerinden gelen üyelerin oluşturduğu Planlama Danışma Kurulu (Türkcan, 2010: 293-4). Bazı değişikliklerle de olsa, ilk iki önerinin 91 Sayılı Kanun'la kurulan YPK ve Planlama Merkez Teşkilatı'nda somutlaştığını söyleyebiliriz. 91 Sayılı Kanun'un gerekçesinde ulusal merkezî planlama gereği savunulurken, plan uygulayan ülkeler arasında Hindistan ve Fransa'nın da zikredildiğini bu vesile ile kaydetmek yerinde olur (Sezen, 1999: 174).

İlginç bir ayrıntı, DPT'nin ilk daire başkanlarının 1961 yılında Hindistan Planlama Komisyonu'nu ziyaret ederek görüş alış-verişinde bulunmalarıdır. Üç daire başkanının bu geziden olumlu izlenimlerle, özgüvenleri artmış olarak döndükleri, DPT Sosyal Planlama Dairesi'nin dönem başkanı Necat Erder'in anılarından anlaşılıyor (Türkcan, 2010: 235, 284; Küçük, 1981: 110). Doğal olarak, öğrenme süreci çok yönlü işlemektedir. Ekim 1960 - Eylül 1962 döneminde DPT İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı görevinde bulunan Attila Karaosmanoğlu, Birinci Beş Yıllık Plan çalışmaları başladığında ("1961 veya 1962'nin başlarında") Kore'den bir heyetin Türkiye'deki planlama çalışmaları hakkında kendilerinden bilgi aldığını anımsıyor ve şunları ekliyor: "Daha sonra planlamada Kore, bizi fersah fersah geçti" (aktaran: Türkcan, 2010: 199-200; ayrıca, bkz. Türkcan, 2010: Ek 16).

• *Kore*

Kore'de 1958 yılında Yeniden İnşa Bakanlığı'na bağlı bir Ekonomik Gelişme Konseyi kurulmuş, bu konseyin 1959'da hazırladığı üç yıllık plan, hükümet ve iktidardaki Liberal Parti içindeki görüş ayrılıkları dolayısıyla uygulanamamıştı. Mayıs 1961'de bir askerî darbe ile iktidara el koyan Park Chung Hee'nin inisiyatifi ile Haziran 1961'de Ekonomik Planlama Heyeti (İngilizce kısaltması ile EPB) kuruldu. Bir Başbakan Yardımcısı tarafından yönetilen EPB, Yeniden İnşa Bakanlığı'ndaki planlama işlevleri ve Maliye Bakanlığı'nın bütçe işlevleri ile, hükümetin borçlanma, doğrudan yabancı yatırımlar ve yerel oligopoller (*chaebol*) üzerindeki kontrol yetkilerini devraldı; Kore İstatistik Bürosu'nu da kendi bünyesine kattı. EPB'nin teknik açıdan yetkin, gelişme öncelikli politikalara eğilimli ve sektörel çıkar kaygılarından görece uzak kadroları Maliye ve Ticaret ve Sanayi Bakanlıkları'ndaki bürokrasiler üzerinde kayda değer bir etkinliğe kavuştular (Haggard, 1990: 62-74; Kim, 1992: 198-206).[132]

EPB'nin hazırladığı ulusal planlardan ilki olan Birinci Beş Yıllık İktisadi Gelişme Planı (1962-6) ihracatın geliştirilmesini vurgulamakla birlikte, İİDS stratejisinden izler taşıyor, özyeterliliğe sahip bir ekonomiye ulaşma amacı ile temel ara mallar üretimine de öncelik veriyordu. 1964-5'te ihracatı geliştirme, iktisat politikalarının birincil amacı haline getirildi; kur ve faiz haddi düzenlemeleri yapıldı, finansal istikrarı sağlamayı ve ekonominin esnekliğini artırmayı öngören bir dizi önlem alındı (Kim, 1992: 198-9). İkinci Beş Yıllık İktisadi Gelişme Planı'nın (1967-71) başlıca hedefleri sınai yapının modernleşmesi, ihracata dönük sanayiler yanında demir-çelik, makine imalat ve kimya sanayilerinin de güçlendirilmesi idi. Her iki plan da başarı ile uygulandı.

Üçüncü Beş Yıllık İktisadi Gelişme Planı (1972-6), ağır sanayilerde ve kimya sanayilerinde ihracat potansiyeline de sahip yeni sanayi dallarının (bu meyanda ulaşım araçları, gemi inşa, petrokimya, genel makine imalatı ve hanehalkı elektronik gereçleri sanayilerinin) hızla geliştirilmesini öngörüyordu. Bu plan, kısmen dünya ekonomik krizinin yansımaları dolayısıyla, bazı başarısızlıklara uğradı; bunların üstesinden gelebilmek için alınan önlemlere II.5.4'te değineceğiz. Kore'de ekonomik yönetimin kaçınamadığı hatalardan dersler çıkarabilme becerisine sahip olduğuna II.

132 Park Chung Hee, yürütmeyi (kendi devlet başkanlığına odaklı bir biçimde) güçlendirmeye kararlı idi. Aralık 1962'deki anayasa referandumunun ardından yürütmenin yetkilerini artırdı; 1963 ve 1967 başkanlık seçimlerini (muhalefeti her yolla baskılayarak) kazandı; kurduğu otoriter rejimi (1971 sonrasında yeni anayasal zorlamalara da başvurarak) Ekim 1979'daki bir suikast sonucunda öldürülünceye kadar sürdürdü.

3.3'te işaret etmiştik. Buna ek olarak EPB'nin hem uzun dönemli gelişme perspektifleri, hem de kısa dönemli eylem programları konusunda özel girişimlerle işbirliğine açık bir tutum benimsediğini de kaydetmek gerekir (Agarwala, 1983: 7-8). Bu pragmatik tutum, 1950'li yıllarda Japonya'da da izlenmişti (bkz. II.2.4).

• *Kısa Bir Değerlendirme*

Merkezî ekonomik planlamanın GOÜ'de başarılı olup olmadığını sınamak için önerilebilecek nicel yöntemlerin çoğu, tartışmaya açıktır:

(1) Plan uygulayan ve uygulamayan GOÜ'nün göreli başarımlarını karşılaştırmak, tekil ülke yönetimlerinin kamu yönetiminde ve iktisat politikaları formüle etme ve uygulamadaki yetkinlik farklarını başka faktörlerle açıklamaya çalışmak anlamına gelecektir.

(2) Planlı ekonominin eriştiği sonuçları "Plan olmasaydı ne olurdu?" türünden, olaylara karşı (*counterfactual*) bir senaryonun çıkarsamaları ile karşılaştırmayı gerçekçi ve anlamlı bulmuyoruz.

(3) Plan gerçekleşmelerinin hedeflerden sapmasını irdelemek, basit ve pratik bir yöntemdir; ama iki açıdan eleştirilebilir: (i) Hedeflerin tutturulamaması plancı hatalarının mı, yoksa onların kestiremediği ve kontrol edemediği iç/dış şokların mı sonucudur? (ii) Sayısal sapmalara rağmen, yapısal değişme gereğini kavramak ve ekonomiyi buna göre yönlendirmek başarısızlık mı sayılmalıdır?

Bu sorgulamalar önünde, (i) plan gerçekleşmelerinin geçmiş dönemlerdeki ekonomik başarımdan olumlu yönde sapmış olması; (ii) planın ekonomik kaynakları seferber etmekte anlamlı bir atılımı simgelemesi; (iii) yapısal değişme ve modernleşmeyi destekleyen sınıfsal denge ve ittifaklar oluşturabilmesi, plan başarısının göstergeleri sayılabilir.

GOÜ'nün 1950-73 dönemindeki deneyimi, siyasetin akılcı kararlara yönelmesini kolaylaştıracak bir kurumsallaşma ve en üst düzeyde, kesin siyasal destek olmadan, merkezî ve şümullü planlama çabalarının etkisiz kaldığını göstermiştir. "Plan akılcılığı" ise bilgili ve sektörel çıkar hesaplarının uzağında kalabilen kadroların eliyle, zengin ve güvenilir verilerin yardımı ile geliştirilebilir (Türel, 2011: 1105-7). 1970'li yılların uluslararası ortamında siyasal ve ekonomik belirsizliklerin artması, GOÜ'deki planlama çabaları önüne büyük engeller ve güçlükler getirmiştir. GOÜ'nün bu "meydan okuma"ya nasıl cevap verdiğini II.5.4'te ele alacağız.

II.3.7. GOÜ'de Enflasyon ve İstikrarlandırıcı Politikalar

1950-73 döneminde GOÜ, GÜ'dekine kıyasla daha yüksek oranlı enflasyonlar yaşadı. Dahası, GOÜ'deki (yıllık enflasyon oranının standart sapması ile ölçülen) enflasyon hızı değişkenliği de GÜ'dekinden yüksekti (Kirkpatrick ve Nixson, 1987: 172-7). Bu gözlemler, yapısalcı ve parasalcı iktisatçılar arasında 1950'li yılların ortalarında başlayan ve günümüze dek süren tartışmaların enflasyon analizine ilişkin yanlarına değinmemizi gerekli kılıyor. Anılan iki iktisat "okul"u, salt enflasyon sorununa değil, genel olarak iktisadi gelişme konusuna da farklı bakışları temsil ediyor, siyasal görüşleri itibariyle de ayrışıyorlar; genel olarak yapısalcılar "sol"da, parasalcılar "sağ"da konumlanıyor.[133] Ancak çalışmamızda bu türden ayrışmalar üzerinde etraflıca durmayacağız.

Söz konusu dönemde bir dizi büyük Latin Amerika ülkesi, yüksek enflasyonla baş edebilmek ve ödemeler dengesi krizlerini aşabilmek için IMF'den destek istemişti. IMF yetkililerinin karşılaşılan sorunların ekonomik analizi ve alınması gereken önlemler üzerindeki görüşleri, büyük çoğunluğu BM'ye bağlı ECLA çevresinde kümelenen yapısalcı iktisatçılar tarafından eleştirildi.[134] Onlara göre ekonomik ve sosyo-politik yapının bazı darboğazları, hızlı büyümeyi amaçlayan GOÜ'de enflasyonu kaçınılmazlaştırıyordu. Bu darboğazların en önemlileri şöyle sıralanmaktaydı:

(1) Tarımsal üretimin (ve özellikle besin üretiminin) arz esneksizliği: Kentleşme ve ekonomik genişleme ile bu ürünlerde yaratılan talep artışlarının karşılanamaması, böylelikle tarımsal fiyatlarda ortaya çıkan artış eğiliminin ekonominin diğer kesimlerine taşınması.

(2) Döviz kısıtı: Hızlı büyüme ve sanayileşme çabaları ile ithalat talebi hızla artarken, ihracat gelirlerinin bu talebi karşılamaya yetmemesi, ithal malları fiyatları üzerinde (devalüasyonlarla da pekişen) baskıların tüm ekonomiye yayılması.

(3) İç mali kaynak kısıtı: Ekonomik ve toplumsal gelişme amaçları doğrultusunda kamu harcamaları genişletilirken, kamu gelirlerinin yeterince artırılamaması, büyüyen kamu açıklarının nihai kertede açık finansmana (ve enflasyona) yol açması.

---

133 XX. yüzyılın son çeyreğinde yapısalcı yazına çok önemli katkılar sağlamış olan Taylor (1983: 3) şunları kaydetmektedir: "(N)eoklasik profesyonellerin... teoriye standart yaklaşımı, karar birimleri için birbirinin içine geçmiş maksimizasyon problemleri formüle etmek ve çözümlerin karakteristik özelliklerini sorgulamaktır. Bu aritmetikte kurumların yer almadığı göze çarpar; ekonomik eylemleri... etkileyen ekonomi-dışı güçler tartışma dışında tutulur... Uygulamalı iktisatta bu kurgu çöker; çökmesi de gerekir zaten".

134 Ele alınan dönemde Latin Amerika'daki enflasyon, GOÜ coğrafyasının diğer bölgelerindekinden daha hızlı ve daha değişkendi. Dolayısıyla IMF kaynaklı telkin ve tavsiyelere yönelen ilk sistemik eleştirinin Latin Amerika'da biçimlenmesi sürpriz sayılmamalı.

Yapısal kısıtların **sürekli** fiyat artışlarına yol açabilmesi için etkili bir aktarım ve yayma mekanizmasına gerek vardı; bu gereklilik bir yandan çeşitli toplumsal sınıf ve katmanların enflasyona karşı mutlak veya göreli gelir konumlarını koruma çabalarıyla, öte yandan yatırılabilir kaynakların "enflasyon vergisi" ile özel kesimden kamu kesimine aktarılması ile sağlanacaktı (Sunkel, 1960: 111). Özetle, para arzındaki genişleme enflasyona yol açan dışsal (*exogenous*) bir faktör olmaktan çok, enflasyonist baskılar yaratan yapısal katılıkların bir tezahürü, verili bir sosyo-politik ortamda hükümetlerin fiilen uygulayabilecekleri politika tercihleriyle biçimlenen içsel (*endogenous*) bir değişken sayılmalıydı. Yapısalcılara göre, kısa vadeli istikrar politikaları enflasyon hızını düşürmekle birlikte, yol açtığı reel hasıla kayıpları ile topluma bir bedel ödetmekte, ayrıca uzun vadeli büyüme ve gelişmenin vazgeçilmezi olan yapısal dönüşüm sürecini yavaşlatmaktaydı.

Parasalcılar ise enflasyonu "her zaman ve her yerde parasal bir olgu" sayıyor, genişletici para ve kredi politikaları ile bütçe açıklarının para yaratılarak finanse edilmesini enflasyonun kaynağı olarak görüyorlardı. Daraltıcı para ve maliye politikaları ile aşırı talebi sınırlandırmak, ücret artışlarını kontrol etmek ve ulusal parayı aşırı değerli tutmaktan vazgeçmek, enflasyona yol açan fiyat çarpıklıklarını giderecekti. Parasalcılara göre, yapısalcıların "yapısal kısıt" saydığı şeyler, bizatihi hükümet politikalarından kaynaklanan fiyat çarpıklıklarının eseriydi; bu çarpıklıklar ortadan kaldırıldığında, yeni bir makroekonomik denge reel hasıla kayıplarına yol açılmadan kurulabilirdi. Başka bir deyişle, parasalcılar kısıtların varlığını kabul etmekte, ama nedensellik ilişkisini tersine çevirmekte idiler (Kirkpatrick ve Nixson, 1987); yapısalcılardan farklı olarak, para arzını dışsal bir değişken sayıyorlardı.

Parasalcıların paranın miktar teorisini açık bir ekonomiye uygulama ve böylelikle yurtiçi para yönetimi ile ödemeler dengesini ilişkilendirme çabası, en berrak anlatımına "ödemeler dengesine parasal yaklaşım"da (ÖDPY, *monetary approach to the balance of payments*) kavuştu.[135]

135 ÖDPY'ye göre (i) nominal para talebi, parasal gelirin istikrarlı bir fonksiyonudur; (ii) reel gelir, tam kapasitede üretim düzeyinde gerçekleşir; (iii) tanım gereği, açık bir ekonomide merkez bankası parası (ya da parasal taban, *high-powered money*), merkez bankasının yurtiçi kredileri ve net yabancı varlıkların toplamından oluşur ve (iv) merkez bankası parası, para çoğaltanı mekanizması aracılığı ile nominal para arzını belirler. Bu öncüllerden hareketle şu sonuca ulaşılır: Nominal para talebi ve arzı arasındaki dengesizlik fiyatlar genel seviyesi, merkez bankası iç kredileri ve uluslararası döviz rezervlerindeki değişmelerin bir bileşimi ile giderilmektedir. Eğer arzulanan cari işlemler dengesi, döviz rezervlerindeki değişmenin ölçüsünü belirleyecekse ve fiyatlar genel seviyesi için hedefler saptanacaksa, bunun gereği merkez bankasının iç kredi yaratmasına sınırlar koymaktır (bkz. Dornbusch ve Fischer, 1994: 614-6).

ÖDPY'nin 1957'de geliştirilen Polak Modeli Versiyonu, kısa sürede IMF'nin ülke programları hazırlıklarında esas alındı ve, ÖDPY uyarınca, ilgili ülke merkez bankasının iç kredi genişlemesine sınır getirilmesi, tipik bir IMF destek (*stand-by*) anlaşmasının standart parçası haline geldi.[136]

Kirkpatrick ve Nixson (1987), yapısalcı ve parasalcı tezlere ampirik kanıtlar bulma amacı ile 1960'lı ve 1970'li yıllarda yapılan ekonometrik araştırmaların belli başlılarını taramışlar, bu iki tezden herhangi birini yanlışlamanın çok güç olduğunu göstermişlerdir. Söz konusu güçlük (i) ülke deneyimlerinin çeşitliliğinden; (ii) varsayımları sınama amacı ile kullanılan ekonometrik yöntemlerin farklılığından ve (iii) yapısal kısıtları temsil etmek üzere hangi değişkenlerin seçileceği konusunda tam bir mutabakat olmayışından kaynaklanmaktadır. 1973 sonrasında GOÜ'deki ekonomik istikrarsızlıkların artması ve ödemeler dengesi sorunlarının ağırlaşmaya başlaması, bu konular üzerindeki ilgiyi yoğunlaştırmış, hem yapısalcı, hem de parasalcı öğeleri içeren, "melez" incelemeler de yapılmıştır. Bunların başlıcalarına II.5.5'te kısaca değineceğiz. Enflasyonun ekonomik büyüme, gelir ve servet dağılımı, mutlak ve göreli yoksulluk üzerindeki etkilerini ele alan zengin bir yazın mevcuttur; okurumuzun bu yazını incelemeye Somel (2014: Bölüm 11) ve Kirkpatrick ve Nixson'la (1987: 5.5) başlamasını öneriyoruz.

II.4. Bir Paradigmanın Çözülüş Öyküsü, 1968-79

II.4.1. Bretton Woods Sisteminin Çöküşü ve Yüzen Kurlar

• *Dünya Para Sisteminde Yeniden Yapılanma*

1960'lı yıllarda başlatılan ve IMF bünyesinde yeni bir uluslararası rezerv para yaratılmasını amaçlayan çalışmalara II.1.2'de değinmiştik. Eylül 1967'de Rio de Janeiro'da ana hatlarıyla benimsenen RDR tasarısı, Avrupa ülkelerinin ve özellikle Fransa'nın itirazları ardından önemli değişikliklere uğradı ve Eylül 1969'daki IMF yıllık toplantısında son biçimini aldı. IMF Esas Sözleşmesi'ndeki "Birinci Değişiklik" *(First Amendment)* ile IMF'nin SDR adıyla bir uluslararası rezerv para ihraç edebilmesi kararlaştırıldı. Böylelikle, IMF'nin "geleneksel" kredi işlevi, rezerv para yaratma işlevi ile güçlendirilmek istendi.

Değeri altınla ilişkilendirilen ve sahipliği üye ülkelere kotalarıyla orantılı olarak dağıtılan SDR, üye ülkeler tarafından ödemeler dengesi

136 Jacques Polak, modelini formüle ettiği dönemde IMF Araştırma Bölümü Başkan Yardımcısı idi. Modelinin teknik ayrıntıları için, bkz. Polak (1957).

açıklarını kapatmak için ödeme aracı ve üye ülkeler arasındaki işlemlerde hesap parası olarak kullanılabilecek; üye ülkeler ihtiyaç duyduklarında IMF'den SDR kredisi talep edebileceklerdi.[137] IMF guvernörleri, ilke olarak, her beş yılda bir SDR ihraçlarının tutar ve zamanlamasını kararlaştıracaklardı. İlk ihraçlar, Ocak 1970'te başlayan üç yıllık bir dönem için programlandı ve gerçekleştirildi.

SDR'nin tarihsel önem taşıyan, anlamlı bir yenilik olduğu kuşkusuzdur. Ancak ilk SDR ihraçları, altın/dolar konvertibilitesinin sarsıldığı ve sabit kur paritelerinin sürdürülemez aşamalardan geçtiği, yani tartışma gündeminin değiştiği bir döneme rastladı. SDR, vurgunun küresel likidite yetersizliği üzerine konulduğu yılların düşünsel ürünü idi; oysa 1970-1'de esas sorunlar likidite yetersizliğinden çok, artan dış ödeme dengesizlikleri ve sabit kurların sürdürülemezliğinde yatıyordu.

Bu "teknik" sorunlar yanında dünya para sistemine taraf olan belli başlı ülkelerin kendi siyasal ve ekonomik önceliklerine dayanan tavır alışlarında ciddi farklılıklar vardı. ABD'nin 1970-1'de uluslararası para sorunlarına karşı tutumu, "işleri oluruna bırakma" *(benign neglect)* anlayışına yakındı. Bu anlayış uyarınca, uluslararası yansımalarına fazla aldırış edilmeden ulusal/yurtiçi gelişmelerin yönlendirilmesi ön plana çıkarılıyor, ABD'nin Bretton Woods sistemiyle üstlendiği yükümlülüklerin ABD'ye eşitsiz ve ağır yükler bindirdiği öne sürülüyordu. Avrupa ülkeleri ise küresel para reformu konusunda ortak bir paydaya sahip görünmüyorlardı. Üzerinde birleştikleri başlıca husus, altın/dolar standardının kendilerine ikincil ve bağımlı bir konum empoze ettiği idi; bu konumdan hoşnutsuzdular. Tekil ulusal birimler olarak Avrupa ülkeleri ve Japonya (doların yakın gelecekte değersizleşme olasılığı önünde) kendi ekonomilerini durgunluğa, ya da istikrarsızlığa itebilecek tek yanlı kur düzenlemelerine karşı direniyorlardı. Onlara göre, bu tür düzenlemeler ABD'yi kendi evine çeki-düzen verecek önlemler almaktan uzaklaştıracaktı. Özünde tepkisel sayılabilecek bu yaklaşım, 1970-1 döneminde Avrupa ülkelerini ve Japonya'yı uluslararası para düzeni için köklü değişiklikler önermekten alıkoydu (Williamson, 1977:40-1). Dahası, 1960'lı yılların sonlarına doğru, bugünkü Avrupa Birliği (AB)'nin öncülü olan Avrupa Topluluğu (AT) ülkelerinde politika öncelikleri küresel para reformundan, AT'de ekonomik ve parasal birliğin (İngilizce kısaltması ile EMU'nun) gerçekleştirilmesine kaymıştı.[138] AT'de sabit kur paritelerine dayanan parasal bir blok

137 Bu işlemlerin bağlandığı usul ve kuralların ayrıntıları için, bkz. Van der Wee (1987:467).

138 Roma Antlaşması (Mart 1957/Ocak 1958) ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve bunun daha sonraki Füzyon Antlaşması (Nisan 1965/ Temmuz 1967) ile dönüştüğü AT arasındaki sözel ayrımı gözettiğimizi daha önce kaydetmiştik.

oluşturulması yolu ile, ABD'nin kendi ödemeler dengesini iyileştirmeye zorlanacağı umuluyordu.

Bu ilgi kaymasının başlıca iki temel nedeni vardı: (i) ABD'nin izlediği politikaların uluslararası istikrar için güvenilir bir çapa olamayacağı kaygısı; (ii) Türel (2013: 400-1)'de ayrıntıları ile irdelenen, AT'ye özgü gelişmeler. Açıktır ki Gümrük Birliği ve onu izleyen Ortak Pazar'ın yarattığı momentum, AT ülkelerini bütünleşmenin daha ileri aşamalarına geçilmesi için cesaretlendirmişti.[139]

Aralık 1969'daki Lahey Zirvesi'nde AT ülkeleri, toplulukta EMU'ya geçilmesine karar verdiler ve o tarihte Lüksemburg Başbakanı olan Pierre Werner'in başkanlığında çalışacak bir komisyonu bu amaçla bir rapor hazırlamakla görevlendirdiler. Komisyonun Ekim 1970'te tamamladığı rapor, Şubat 1971'de AT Bakanlar Konseyi'nce benimsendi. Werner Raporu, 1971'de başlayıp 1980'de tamamlanacak üç aşamalı bir süreçle EMU'ya varılmasını öngörüyordu. Bu süreç sonunda AT'deki ulusal paralar sabit kurlarla birbirine bağlanacak (ve tercihen bir AT parası oluşturulacak); para ve kredi politikaları merkezileştirilecek, ulusal merkez bankaları Avrupa Merkez Bankası sistemi içinde bir araya getirilecekti. Sürecin 1971-3 dönemini kapsayacak birinci aşamasında alınması gereken spesifik önlemler de raporda yer almıştı.

Şubat 1971'den çok kısa bir süre sonra ortaya çıkan ve dünya ekonomisini kargaşa ve belirsizlik ortamına iten parasal krizler ve Ekim 1973'teki Birinci Petrol Şoku dolayısıyla Werner Raporu'nun birinci aşamasına ilişkin önlemler başarıyla uygulanamadı. İlk EMU girişimindeki başarısızlık, Aralık 1974'teki Paris zirvesinde konunun gündem dışında bırakılması ile tescil edildi ve AT'de parasal birlik düşüncesi 1977'ye kadar bir kenara itildi. Ancak Werner Raporu'nda yer alan tasarım ve tavsiyelerin pek çoğu, daha sonraki Avrupa para sistemlerine içerilerek değerlendirildi.

1970 yılı ve 1971 ilkbaharı yaklaşan fırtınanın işaretleriyle yüklüydü. ABD'de yurtiçi ekonomiyi canlandırmak için faiz hadlerinin düşürülmesi, buna karşılık Avrupa ülkelerinin Amerikan enflasyonundan kaçınmak için faiz hadlerini yükseltmeleri, *Eurodollar* piyasasını ve Avrupa merkez bankalarını dolar rezervleriyle doldurdu; dünya likiditesi genişledi. ABD'nin altın rezervlerinde kayda değer düşüşler oldu ve 1971'de (XX. yüzyıl tarihinde ilk defa!) ABD ticaret açıklarıyla karşılaşıldı. 1971 ilkbaharında dolar aleyhine ve ilkin Batı Alman markı, sonra Japon yen'i, daha sonra da belli başlı Avrupa paraları lehine spekülasyon yoğunlaştı;

139 AT'ye özgü sınıfsal ve sektörel diğer gelişmeler için, ayrıca bkz. Carchedi (2001: Kesim 4.3).

Mayıs 1971'de Batı Almanya ve Hollanda yüzen kur sistemine geçtiler. Çizelge II.7'e çıkardığımız kriz takviminin 1971'deki en önemli kırılma anı, Ağustos 1971'de ABD Başkanı Nixon'un muhataplarına danışmadan aldığı tek yanlı kararla dolar/altın konvertibilitesini kaldırması, ayrıca ABD'deki ithalat vergisi oranlarına %10'luk bir ek getirilmesi ve enflasyonla mücadele etmek üzere daraltıcı maliye politikası önlemlerine başvurulması idi.

Dolar/altın konvertibilitesini kaldırma kararı, bir anlamda, Bretton Woods'da getirilen altın/dolar standardının "ölüm fermanı" idi. Uluslararası para sistemini yeniden işlerliğe kavuşturmak üzere girişilen ve yaklaşık 4.5 yıl süren çabalar, dört evre itibariyle incelenebilir (Williamson, 1977: Bölüm 3):

(1) Birinci evre, Ağustos 1971'de başlar ve Aralık 1971'deki Smithsonian Anlaşması ile son bulur. Kriz denetimi açısından bu evrenin acil sorunu (cari açık ve fazlaların küresel ölçekte yeniden paylaştırılmasında kilit rol oynayacak olan) yeni kur paritelerinin belirlenmesi idi; ikinci ve temel sorun (yani, parasal reform) üzerindeki çalışmalar zamana yayılabilirdi. Smithsonian Anlaşması'nın temsil ettiği geçici uzlaşının ana hatlarını Çizelge II.7'de özetlemiş bulunuyoruz.

(2) İkinci evre (Aralık 1971- Eylül 1972), uluslararası para reformunun müzakere edilebileceği bir "forum"u oluşturma çabaları ile geçti. Ağustos 1971'de alınan tek yanlı karardan sonra kendisini G-10 içinde yalnız ve ayrıksı bir konumda bulan ABD, reform müzakerelerine GOÜ'yü de katacak bir platformun IMF bünyesinde kurulmasını destekledi. Sonuçta, kısa adıyla C-20 olarak bilinen ve üyelerinin yarısı G-10, yarısı da GOÜ temsilcilerinden derlenen Reform Komitesi, Temmuz 1972'de kuruldu ve fiilen Eylül 1972'de çalışmalarına başladı. Bu arada IMF "Reform Raporu" olarak bilinen kapsamlı bir teknik çalışmayı Ağustos 1972'de yayımlamıştı.

ÇİZELGE II.7: PARASAL KRİZLER VE MÜZAKERELER TAKVİMİ, 1971-6

Ay/Yıl	Olaylar
Mayıs 1971	Batı Almanya'nın ilkin doları desteklemeye amaçlı müdahalelerde bulunmayacağını ilan etmesi, daha sonra mark kurunu yüzmeye bırakması; Hollanda'nın Batı Almanya'yı izlemesi; Belçika'nın mali işlemlerde yüzen, ticari işlemlerde sabit kur uygulamasına geçişi; İsviçre frangı ve Avusturya şiling'inin revalüe edilmesi.
Haziran 1971	Dolardan kaçış hızlanıyor; Fransa ve İsviçre'de sermaye hareketlerini kısıtlayıcı önlemler alınıyor.
Ağustos 1971	ABD Başkanı Nixon'un altın/dolar konvertibilitesinin kaldırıldığını ilan etmesi. Dolardan kaçış ve markın değerlenmesi sürüyor; serbest piyasada altın fiyatlarının yükselişi hızlanıyor; Avrupa paralarının çoğunluğu ve yen'de kurlar yüzmeye bırakılıyor.
Aralık 1971	Smithsonian Anlaşması: (i) Dolar, altına göre % 7.9 devalüe ediliyor; (ii) Mark, yen, İsviçre frangı, Belçika frangı ve florin revalüe ediliyor; (iii) sterlin ve Fransız frangının altın değeri ayrı tutuluyor; (iv) İtalyan lireti ve İsveç kronu'nda altına göre "mini devalüasyon" yapılıyor; (v) pariteler etrafında dalgalanma marjı ± % 1'den ± % 2.25'e yükseliyor; (vi) ABD ithalat vergi oranlarına getirdiği % 10'luk artışı kaldırıyor.
Mart 1972	AT'nin "tüneldeki yılan" modeline geçişi (üye ülkelerin paralarının ABD dolarına karşı birlikte dalgalanması; üye ülkelerin karşılıklı kurlarının daha dar bir bant içinde hareket etmesi esası). Bu model, ülkelerin sık sık yaşanan giriş-çıkışlarıyla uygulanacaktır.
Temmuz 1972	IMF bünyesinde Uluslararası Para Sistemi Reformu ve İlgili Konular Komitesi (bilinen kısa adıyla C-20)'nin biçimsel kuruluşu. C-20'nin yapısı: 10 temsilci G-10'dan, 10 temsilci GOÜ'den.
Ağustos 1972	Kapsamlı bir IMF raporu yayımlanıyor ("Uluslararası Para Sisteminde Reform", ya da kısa adıyla "Reform Raporu"). Rapor, belirli tercihler yapmadan, reform opsiyonlarını sergiliyor ve bunların olası sonuçlarını inceliyor.
Eylül 1972	IMF'nin yıllık toplantısı: ABD'nin "Reform Raporu"na mesafeli tutumu; C-20'nin fiilen faaliyete geçişi.
Ocak 1973	Dolar aleyhine, yen ve mark lehine spekülasyonun hızlanması; İtalya'da ikili kur düzenine geçiş, İsviçre'nin frank kurunu dalgalanmaya bırakması.
Şubat 1973	Fed'in döviz piyasasına müdahalesi; bunun ardından doların % 10 devalüe edilmesi. Uluslararası para sisteminde yeni, fakat uzun ömürlü olmayan arayışlar.
Mart 1973	Dolar aleyhinde spekülasyon önlenemiyor; belli başlı ulusal paraların kurları yüzmeye bırakılıyor; Bretton Woods sistemine ikinci ölümcül darbe. AT "tüneldeki yılan" modelini sürdürmekte ciddi zorluklarla karşılaşıyor.
Eylül 1973	C-20 tarafından hazırlanan Reform Birinci Taslağı'nın ***(First Outline of Reform)*** IMF'nin Nairobi'deki yıllık toplantısında tartışmaya açılması, IMF nezdinde Genişletilmiş Fon İmkânı'nın ***(Extended Fund Facility)*** oluşturulması.
Ocak 1974	C-20 mevcut olumsuz şartlar altında kapsamlı bir parasal reform planı hazırlama ve uygulamanın imkânsız olduğu sonucuna varıyor. SDR'nin bir paralar sepetine dayanılarak değerlendirilmesi üzerinde C-20 mutabakatı.
Haziran 1974	C-20 reform taslağının nihai metni ***(Outline of Reform)*** açıklanıyor ve Komite'nin çalışmaları fiilen sona eriyor. Bundan sonra C-20'nin görevleri, Fon Guvernörleri Geçici Komitesi'ne ***(Interim Committee)*** devrediliyor.
Temmuz 1974	SDR'nin bir paralar sepetine bağlı olarak değerlendirilmesi fiilen başlatılıyor.
Ekim 1974	C-20'nin feshi.
Ağustos 1975	IMF yıllık toplantısında IMF Ana Sözleşmesi (***Articles of Agreement***) üzerindeki değişiklik önerileri tartışmaya açılıyor.
Kasım 1975	Rambouillet (Fransa) Uluslararası Ekonomik Zirvesi'nde IMF Ana Sözleşmesi'ndeki değişiklikler üzerinde mutabakat arayışları.
Ocak 1976	IMF Geçici Komitesi'nin Jamaika'daki toplantısında Ana Sözleşme değişiklikleri üzerinde mutabakat.
Nisan 1976	Ana Sözleşme'deki kapsamlı değişiklikler, IMF Guvernörler Kurulu'nca onaylanıyor (yürürlük tarihi: Nisan 1978)

Kaynak: Williamson (1977: Bölüm 3); Günver-Turan (1980: 186-221); Van der Wee (1987: 472-8).

(3) Üçüncü evre Eylül 1972'de başlar ve C-20'nin reform taslağının nihai metni olan "Outline of Reform"u açıkladığı Haziran 1974'e kadar sürer. C-20'nin çalışma düzeni belirli uzlaşıları formüle etmekten çok, farklı ulusal tutumları kayda geçirme ve böylelikle ortak görüşleri değil, görüş ayrılıklarını vurgulama eğilimini güçlendirdi.[140] Ocak-Mart 1973 döneminde dünya para piyasalarında gözlenen büyük çalkantılar ve AT ülkelerinin "tüneldeki yılan" deneyimlerindeki aksamalar, Smithsonian Anlaşması'na yön veren "istikrarlı, fakat ayarlanabilir pariteler"in uygulanabilirliğini çökerttiği halde, C-20 henüz hiçbir tarafın açıkça karşı çıkmadığı bu anlayışa bağlı kaldı. Üçüncü evrede patlak veren Birinci Petrol Şoku'nun C-20'deki reform çalışmalarını olumsuz etkilemesi için "analitik bir neden" yoktu; ama kurlarda istikrarsızlık, hızlanan küresel enflasyon ve birinci petrol şokunun parasal ve reel yansımaları reform çabalarını kesintiye uğrattı. Sonuçta C-20'nin 21 aylık çalışma dönemi, reform seçeneklerini sıralamaktan ve (üzerinde kolayca mutabakat sağlanabilecek) bazı güncel kararlara aracılık etmekten öte yarar getirmeden Haziran 1974'te kapandı[141] ve Komite'nin görevleri Fon Guvernörleri Geçici Komitesi'ne *(Interim Committee)* devredildi (Williamson, 1977: 67-73; Spero ve Hart, 2003: 25-6).

(4) Dördüncü evre, Haziran 1974-Nisan 1976 dönemini kapsar. Bretton Woods sisteminin Mart 1973'te aldığı ikinci ölümcül darbe sonrasında ortaya çıkan başıboşluk, yürürlükteki IMF Ana Sözleşmesi'ne göre "illegal" bir durum yaratmıştı. Hem bu durumun düzeltilmesi, hem de IMF'nin (başta altının konumu ve şartlı likidite destekleri ile ilgili düzenlemeler olmak üzere) çalışma ve karar alma düzeninde gerekli değişikliklerin yapılması, dördüncü evredeki temel gündem maddesini oluşturuyordu. Belli başlı dönemeçleri Çizelge II.7'de zikredilen bu değişiklikler Nisan 1976'da nihai sonuca bağlandı ve Nisan 1978'de yürürlüğe girdi.

Williamson'a (1977:74-5) göre Nisan 1976'da biçimlenen uzlaşı, ilgili taraflara iyi tanımlanmış haklar ve yükümlülükler getiren yeni bir uluslararası para düzeninden çok, "sistemsizliğin sistemleştirilmesi" anlamını taşımaktaydı. Gerçekten, IMF Ana Sözleşmesi'ndeki değişikliklerin (İngilizce deyişle, *Second Amendment*'in) en önemlisini oluşturan 4. maddenin yeni lâfzı, üye ülkeleri sadece kendi uygulayacakları kur sistemlerini

140 C-20 Başkanı Jeremy Morse, bir vesile ile, Komite'deki müzakere sürecini "çok yanlı monolog" sözcükleriyle betimlemişti (Williamson, 1977:69).

141 Bu kararlar arasında SDR değerinin dolar yerine bir paralar sepeti değerine bağlanması, Genişletilmiş Finansman İmkânı'nın (*Extended Fund Facility*) ve daha sonra petrol şokundan olumsuz etkilenen ülkeler için Petrol Finansman İmkânı'nın (*Oil Facility*) geliştirilmesi sayılabilir.

değil, rezervlerinin hacmi ve bileşimi ile ödeme yöntemlerini seçmekte de özgür bırakıyordu. Bir bütün olarak, *Second Amendment*'te ulusal politikaların uluslararası eşgüdümü ve uluslararası işbirliği için öngörülen mekanizmalar da görece zayıf ve kırılgandı (Spero ve Hart, 2003:27).

Doların ve dolar cinsinden finansal varlıkların başlıca ödeme ve/veya varlık tutma aracı haline geldiği bir uluslararası ortamda böyle bir düzenleme, kuşkusuz ABD çıkarlarına en yakın düşen düzenleme idi. Kanımızca Nisan 1976'dan sonra "legal" düzlemde de geçerlilik kazanan yeni uluslararası para düzenini "dolar merkezli" bir model olarak nitelemek yerine, düpedüz "dolar standardı"nın başlangıcı olarak saymak doğru olacaktır.

• *Yeniden Yapılanma Sürecinde Cari İşlem Dengeleri ve Reel Efektif Kurlar*

"Büyük Atılım" yıllarında dünya ülkeleri arasındaki ekonomik bağlantılar, esas itibariyle, ticaret kanalından kuruluyordu; sermaye hareketleri görece daha küçük çaptaydı (bkz. II.2.2). Bu şartlar altında Bretton Woods sistemi, (ABD dışındaki) cari açık veren ülkelerin önce deflasyonist politikalarla iç ve dış talebi baskılamasını öngörüyor, devalüasyon son çare olarak düşünülüyordu. Sabit kurların çöküşü, 1970'li yıllarda devalüasyonu böylesi ülkelerde ekonomiyi durgunlaştırıcı yöntemlere başvurmadan uygulanabilecek bir tercih haline getirdi ve belli başlı ulusal paralar arasındaki kur pariteleri sık sık değişikliğe uğradı.

Yüzen kurlar rejiminin uluslararası ticaret ve yatırımları çok olumsuz etkileyeceğinden kaygılanılıyordu; ama bu kötümser beklentiler gerçekleşmedi. Öte yandan bu rejim, savunucularının iddia ettiği gibi, dengesizlikleri pürüzsüz ve kolay giderecek biçimde işlemedi;[142] 1970'li yıllarda kurların oynaklığı (*volatility*) çok arttı (Spero ve Hart, 2003: Şekil 2.7). Kur istikrarsızlığının uluslararası rekabeti yakından ilgilendiren asli bileşeni, yani **eğilimler** açısından karşılaşılan durum ise Şekil II.9'da gözlenebiliyor. Şekil II.9, 1970'li yıllarda doların reel olarak değer yitirdiğini, DM ve Yen'in (1978-9'daki tökezlemelere rağmen) 1970'tekine kıyasla değer kazandığını gösteriyor. Bu gözlemleri ABD ödemeler dengesi kalemlerini yedi yıllık iki dönem (1968-74; 1975-81) itibariyle kümelendiren Tablo II.13'teki verilerle tamamlamak yararlı olacaktır.[143]

---

142 Bu iddia, parasalcı iktisadın görüşlerine uygun olarak, belli başlı ulusal paralar üzerindeki spekülatif işlemlerin istikrarlandırıcı etkiler yapacağı varsayımına dayanıyordu.

143 Epey yüksek değerlere erişen net hata ve noksan (*statistical discrepancy*) bileşeni dolayısıyla, Tablo II.13'teki verileri ciddi bir ihtiyat payı ile yorumlamaya çalıştık.

TABLO II.13: ABD'NİN ÖDEMELER DENGESİ, 1968-81 (milyar $, dönem toplamları)

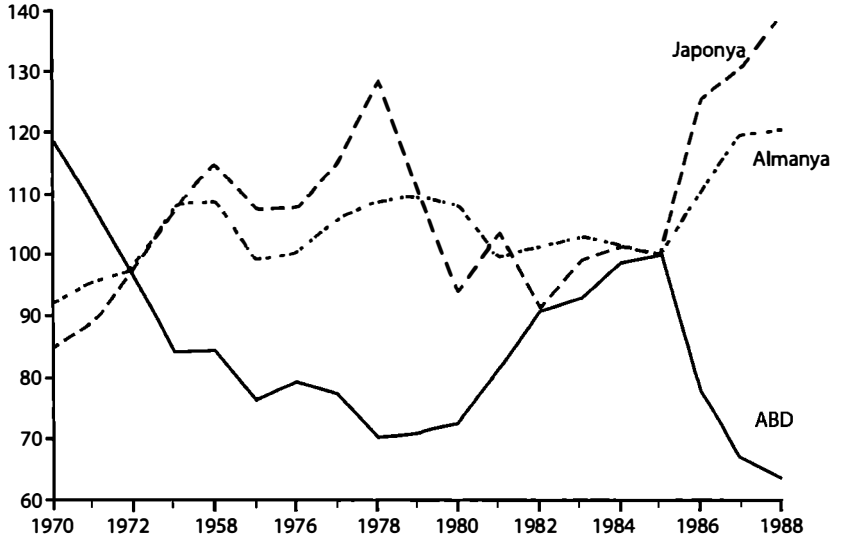
Belli Başlı Kalemler	1968-74	1975-81
Mal Ticareti Dengesi	-9.4	-146.6
Hizmet Ticareti ve Gönderiler Dengesi[a]	-9.6	+14.5
Askerî Bağışlar Yoluyla Mal ve Hizmet Transferleri (net)	-20.5	-4.9
Askerî Amaçlı Olmayan Tek Yanlı Transferler (net)	-16.7	-24.8
Elde Edilen Faiz ve Kârlar (net)	+61.4	+162.9
Cari İşlemler Dengesi	+5.2	+1.1
Doğrudan Yatırımlar (net)	-42.2	-35.6
Menkul Kıymet Yatırımları (net)	+13.1	+2.6
Hükümet Ödünçleri	-12.2	-53.6
Uzun Dönemli Sermaye Hareketleri	-41.3	-86.6
Cari İşlemler Dengesi + Uzun Dönemli Sermaye Hareketleri	-36.1	-85.5
ABD Dışındaki Özel Sektörün Dolar Varlıkları (net)[b]	-23.5	+11.3
Finansman Kaynakları:		
ABD Dışında Resmî Rezerv Olarak Tutulan Dolar	58.1	91.7
ABD Rezervlerindeki Azalış (-: Artış)	1.5	-17.5
(Altın)	(2.4)	(-0.2)
Not Edilmek Üzere: Net Hata ve Noksan	-17.1	+96.4

[a] / "Gönderi", "remittance" karşılığında kullanılmıştır.

[b] / Kalıntı olarak hesaplanmış olup, kısa vadeli sermaye hareketleri ile "net hata ve noksan"ı (*statistical discrepancy*) içerir. Net hata ve noksan'daki negatif (pozitif) işaret, sermaye ihracı (ithali) olarak yorumlanmıştır.

Kaynak: *Survey of Current Business* (1989: 62-3).

ŞEKİL II.9: REEL EFEKTİF DÖVİZ KURLARI, 1970-88 (Endeks Sayıları, 1985: 100)

Kaynak: Armstrong vd. 1991: 302.

Bretton Woods'un çöküş ve yüzen kurlar rejiminin emekleme yıllarını kapsayan 1968-74 döneminde ABD ticaret dengesinin (1960'lı yıllarda başlayan) olumsuz seyri devam etti ve ABD'nin askerî ve askerî olmayan transfer harcamaları önemli tutarlara erişti; yine de bu dönemde (faiz ve kâr gelirlerinin olumlu katkısıyla) mütevazı cari fazlalar elde edilebildi. Yetersiz düzeylerdeki cari fazlalar, ABD doğrudan yatırımlarına ve hükümet ödünçlerine kaynak oluşturamazdı; bu varlıklar diğer gelişmiş ülke merkez bankalarının dolar cinsinden rezerv tutmaları ile finanse edildi. Merkez bankalarının bu rezervleri 1971'den sonra altına dönüştüremeyecekleri aşikârdı; üstelik dolar, değer yitirme eğilimine girmişken, dolar cinsinden varlık tutulması şaşırtıcı görünebilirdi. Buna rağmen GÜ (i) kendi ulusal paralarının değerlenmesini önleme kaygıları ve (ii) dolar cinsinden menkul varlıkların tatminkâr bir faiz getirisi sağlaması dolayısıyla dolar rezervlerini artırdılar.[144]

144 Avrupa ülkeleri, resmî dolar rezervlerinin IMF aracılığı ile SDR'ye dönüştürülmesi, IMF'nin bu dönüşümle uğrayacağı zararın da ABD tarafından tazmin edilmesinden yana idiler. Armstrong vd. (1991: 214)'ye göre bu tutum, pastayı hem dolapta tutmak (yani revalüasyona direnmek), hem de yemek (yani varlıklarının değer kaybını telâfi etmek) anlamına geliyordu ve ABD'nin bunu kabul etmesi beklenemezdi. ABD, nihai kertede doların SDR ile konvertibl hale getirilmesine ilke olarak karşı çıkmamakla birlikte, bunun ancak ABD cari ve sermaye hesabının yeterli ölçüde güçlenmesinden sonra düşünülebileceğini ve oluşan yeni sistemin "resmî döviz varlıkları tutmayı ne özendirici, ne de caydırıcı" olması gerektiğini savunuyordu (Williamson, 1977: 176).

İkinci petrol şokunu içeren 1975-81 döneminde ABD'nin ticaret dengesi daha da kötüleşti; ama görünmeyen işlemlerde oluşan büyük fazlalar, cari işlemler dengesinin yine de küçük bir pozitif bakiye vermesini sağladı.[145] 1968-74 dönemindekinin kabaca iki katına çıkan uzun vadeli sermaye ihracı, yine GÜ'nün dolar rezervi tutmasıyla finanse edildi; ancak bu kez finansmana OPEC ülkelerinin Eurodollar piyasasına aktardıkları petro-dolarlar da katıldı. ABD 1977-81 döneminde küresel ekonomik ve parasal ilişkilerin uluslararası işbirliği ile yürütülmesi düşüncesine yakınlaşmış bulunuyordu. 1978-9'da patlak veren dolar krizleri ise ABD'yi geçmiş yıllardaki politika konumundan çok uzağa götürdü. 1980'li yıllara gelindiğinde, dünya ekonomik sisteminin bambaşka bir mecraya yöneldiği, döviz piyasalarının ticaret akımlarından çok finansal akımların güdümünde işlediği İkinci Kitap'ta ele alınacaktır.

1970'li yıllarda ABD cari işlem dengelerinin, pozitif ya da negatif, ekonominin ölçeğine göre küçük sayısal değerler aldığına değinmiştik. Benzer görünüm, Japonya ve Almanya için de söz konusu idi; bu iki ülkede yıllık cari dengeler, pozitif ya da negatif, 10-15 milyar $'lık sınırın altında kaldı. 1980'li yıllarda görünüm tümüyle değişti: Beş büyük ülkenin (ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere'nin) Eylül 1985'te vardıkları Plaza Mutabakatı'na kadar geçen sürede doların hızla değer kazanması, ABD'yi büyük ödemeler dengesi açıklarıyla, Japonya ve Almanya'yı ise büyük fazlalarla karşı karşıya bıraktı (bkz. Şekil II.9-10). Plaza Mutabakatı'dan sonra dolar hızla değer yitirdi, DM ve yen hızla değerlendi. Şubat 1987 tarihli Louvre Anlaşması ile beş büyük ülke, belli başlı paralar arasında uygun kurların oluştuğunu ve bu paritelerin korunmasına çalışılacağını ilan ettiler; ama yüzen kurlar rejiminin bitmek bilmeyen iniş-çıkışları Louvre Anlaşması'ndan sonra da devam etti. Öykünün bundan sonrası İkinci Kitap'a bırakılmıştır.

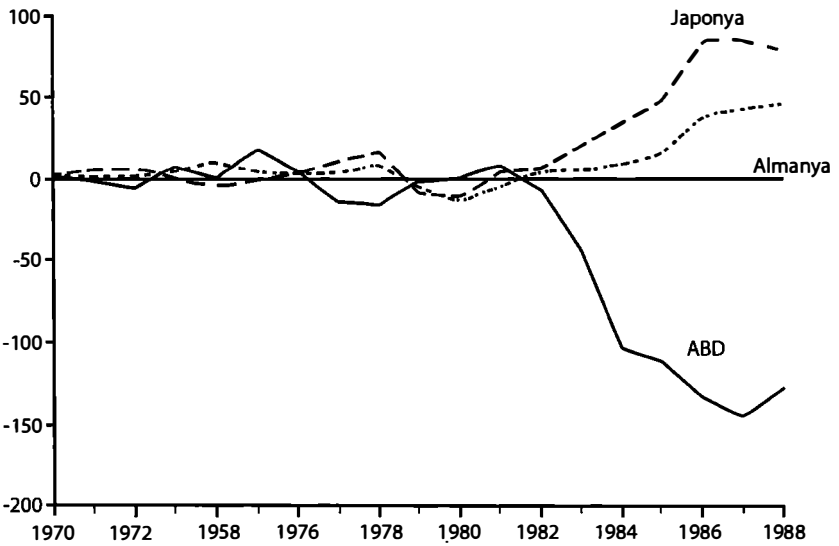
• *Avrupa Para Sistemi (EMS)*

1971-6 döneminde adım adım oluşan dolar standardına ve yüzen kurlar dünyasına AT'nin tepkisi 1977'de dönemin AT Komisyonu Başkanı Roy Jenkins'in EMU'yu yeniden AT gündemine taşıması ile somutlaştı. EMU düşüncesi, Kopenhag (Nisan 1978) ve Bremen (Temmuz 1978) zirvelerinde Almanya Başbakanı Schmidt tarafından sahiplenildi; diğer AT

145 1970'li yıllarda doların belli başlı Avrupa paraları ve yen karşısında değer yitirmesi ve ABD'nin süregelen verimlilik avantajlarının sanayi sektöründeki ücret düzeyleri arasındaki farklılıktan doğan rekabet dezavantajını gidermeye yetip yetmediği tartışmalıdır (bkz. Armstrong vd., 1991: 295-6).

ülkeleri de bu yeni girişimi başlıca iki nedenle destekledi: (i) 1973'ten bu yana izlenen kur çalkantılarından duyulan hoşnutsuzluk; (ii) AT ülkeleri arasındaki göreli kur istikrarının üyeler arası ekonomik ilişkileri olumlu etkilediği kanısı. Böylelikle, daha sonra Avrupa Para Sistemi (EMS) olarak adlandırılan düzenlemeler için müzakerelere başlandı ve Mart 1979'da EMS'nin uygulamasına geçildi.

ŞEKİL II.10: ÜÇ BÜYÜK EKONOMİNİN CARİ İŞLEM DENGELERİ, 1970-88 (milyar $)

Kaynak: Armstrong vd., (1991: 301).

EMS, daha önceki başarısız EMU deneyiminden alınan dersle, daha mütevazı bir amaca (yani Avrupa'da bir parasal istikrar bölgesi yaratma amacına) dönüktü ve iki temel öğeden oluşuyordu:

(1) Tüm üye ülke paralarının ağırlıklı bir ortalaması olarak tanımlanan Avrupa Para Birimi (ECU).[146] ECU'nun üç işlevi vardı: (i) Topluluğun parasal işlerinde (örneğin bütçe gelir ve harcamalarında, OTP hesaplarında, v.b.) ortak payda olmak; (ii) EMS'nin ikinci bileşeni olan Döviz Kuru Mekanizması'nın (ERM) ortak paydası ve merkezî kurdan sapma göstergesinin tanımlayıcısı olmak; (iii) Topluluk içinde ve dışındaki özel işlemlerde hesap birimi olarak kullanılmak.

(2) ERM. Bu mekanizmaya göre, her ülke parasının ECU'ye göre sabit bir değeri olacaktı; dolayısıyla üye ülkeler arasındaki kur pariteleri (AT

146 AT ülkelerinin ECU öncesinde de kendine özgü bir hesap parası oluşturma girişimleri vardı (bkz. Türel, 2013: 403; Carchedi, 2001: 7.1).

ile ilgili yazında kullanılan deyimle, iki taraflı merkezî kurlar" *(bilateral central rates)* sabitleniyordu. ERM'ye katılan bir üye ülke parasının değeri, iki taraflı merkezî kurun etrafında ± % 2.25 oynayabilirdi; bu limitlerin % 75'ine ulaşıldığında devalüasyon ve revalüasyon baskısına maruz ülkelerin merkez bankaları, döviz piyasasına kendi paraları veya dolar cinsinden müdahale edeceklerdi.

ERM, öncülü olan "tüneldeki yılan"a kıyasla daha esnek bir düzenleme idi. Bazı ülke kurlarına daha geniş bir dalgalanma marjı bırakılabiliyor, ulusal paralar gerektiğinde ECU'ya göre devalüe veya revalüe edilebiliyor, ülkeler geçici olarak ERM dışına çıkabiliyorlardı.[147] Ancak devalüasyonlar veya revalüasyonlar tek yanlı kararlarla değil, üye ülkeler arasında müzakere ve mutabakatla gerçekleştirilecekti. Kısaca, EMS'de vurgu kurların değişmezliği değil, göreli istikrarı üzerindeydi.[148] Bu açıdan EMS'nin (1992'ye kadar) başarılı olduğu kabul edilmektedir (Swann, 2000: 212-3; Mayes ve El-Agraa, 2011:166).

GOÜ ise 1970'li yıllar sonunda döviz kurlarını başlıca şu dört yöntemden birine başvurarak yönlendiriyordu: (i) ulusal paranın diğer paralara göre değerini yüzmeye bırakmak; (ii) tek bir yabancı parayı ölçüt alarak, ulusal paranın değerini bu (güçlü) paraya bağlamak; (iii) döviz kurunu tek ve yabancı bir paraya göre saptamakla birlikte, bu kuru kısa aralıklarla ve belirli bir formül uyarınca değiştirmek; (iv) döviz kurunu bir yabancı paralar sepetinin ağırlıklı ortalamasına veya SDR'ye bağlamak (Günver-Turan, 1980:198-9). Söz konusu dönemde GOÜ'nün sayıca % 55'i ikinci yöntemi kullanıyordu. 1980'li yıllar ve sonrasındaki gelişmeleri İkinci Kitap'ta ayrıca inceleyeceğiz.

- *Dünya Bankası'nın Yeniden Yapılanması: Mc Namara'lı Yıllar*

WB'nin tarihindeki üçüncü evreyi (1968-81 dönemini) "Mc Namara'lı Yıllar" olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Robert Mc Namara, ABD Savunma Bakanlığı görevinde geçen 1963-7 yıllarının deneyimi ile hem GOÜ'lerde, hem de GÜ'de yükselen anti-kapitalist mücadelenin farkına varmıştı.[149] WB yönetiminde sergilediği "aciliyet" duygusunu ve kararlı-

147 ERM'nin başlangıcında AT'nin dokuz üyesinden yedisi ± 2.25 puanlık bir dalgalanma marjını seçmişler, İtalya'ya ± 6 puanlık marj tanınmış, İngiltere ERM dışında kalmayı tercih etmişti. İtalya Ocak 1989'da ± 2.25 puanlık marja dönerken, (ikinci genişlemeyle AT'ye katılan) İspanya Temmuz 1989'da, İngiltere ise Ekim 1990'da ± 6 puanlık marj ile ERM'ye katıldılar.

148 EMS'nin (ve onun temel öğesi ERM'nin) örtük işlevi, Almanya dışındaki AT ülkelerinin paraları ile AT içinde giderek anahtar para haline gelen Alman markı arasındaki kurların "gerçekçi" düzeylerde saptanmasını kolaylaştırmaktı.

149 Mayıs 1968'deki Montreal konuşmasında şunları söylüyordu: "Güvenlik, (salt) askerî donanım değildir... kalkınma olmadan güvenlik olamaz" (aktaran: Kapur vd., 1997:219).

lığını belirleyen bu farkındalık nedeniyle Mc Namara şu amaçlar doğrultusunda büyük çabalar harcadı: (i) WB'nin ödünç verme operasyonlarını hızla genişletmek ve WB'nin uluslararası ilişkilerdeki etkinliğini artırmak; (ii) yeni bir Ülke Programları düzeni kurmak ve üye ülkelerin ekonomik/sosyal politikalarını yönlendirmeye çalışmak; (iii) yoksulluğu azaltma konusunu ön plana çıkarmak ve seleflerinin fazla öncelik vermediği nüfus kontrolü, çevre koruma, kentsel gelişme ve makro politikalarda reform projelerini daha çok kredilendirmek. Mc Namara'nın bu yönelimindeki "arka plan"ı kavrayabilmek için, "zamanın ruhu"nu en iyi yansıtan çalışmalardan biri olan "Gelişmenin Ortakları" *(Partners in Development)* başlıklı raporun bizzat onun tarafından 1968'de Pearson Komisyonu'na ısmarlandığını anımsamak yerinde olur. Anılan rapor, GOÜ'lere dünya ekonomisinde hakça ve daha uygun bir yer bulunmasını öngörüyor, GOÜ cari açıklarının yakınlaştırdığı borç krizini önlemek üzere, bu ülkelere dış yardımların ve uygun şartlarla uluslararası ödünçlerin artırılmasını salık veriyordu. Öte yandan GOÜ'nün dünya sisteminden beklediklerini 1970'lerin ortalarına doğru Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (İngilizce kısaltması ile NIEO) talepleriyle dile getirdiklerine Kısım I'de değinmiştik.

Mc Namara yukarıda sıraladığımız amaçların birincisine uluslararası ekonomik krizin giderek yoğunlaşmasına rağmen erişmiş, ancak WB ödünçleri için iddialı hedefler konulması, finanse edilen projelerin kalitesinden bir ölçüde fedakârlıkta bulunulmasını gerektirmiştir. Aynı saptama üçüncü amaç için de geçerlidir. Buna karşılık WB'nin alan/politika düzlemlerindeki gücünü artırma çabalarında çeşitli sorunlarla karşılaşılmıştır. Özellikle WB yönetiminin ülke programlarını siyaset-dışı bir anlayışla yürüttüğü iddiası, borçlu GOÜ için de, Birinci Petrol şoku sonrasında zenginleşen petrol ihracatçısı ülkeler için de inandırıcı olmamış; 1970'i yılların ilk yarısında (Meksika 1970-...), Endonezya (1972-...), Irak (1972-...), ve İran (1973-...) örnek olaylarında izlenen sıkıntılı ilişkiler yaşanmıştır. Anılan örnek olaylar, WB'nin siyasal manivelalarını kullanması önündeki kısıtları yeniden ve açıkça ortaya koymuştur (Kapur vd., 1997: 488-503).

Mc Namara yönetimi altında WB'nin GOÜ politikalarına bakışı, iki yönde değişmeye başladı: (i) piyasa ile özel mülkiyetin özdeşleştirilmesinden kaçınılması, mülkiyet sorununa girişimlerin toplumsal kontrolüne kıyasla ikincil önem verilmesi, (ii) liberal ticaret politikaları ile ihracatı artırma vurgusunun giderek daha da güçlenmesi. Piyasa mekanizmasının etkinliğine inancı çok güçlü olmakla birlikte, Mc Namara kamu müdahalesine ve mülkiyetine kategorik olarak karşı çıkmayacak kadar esnek ve sağduyulu idi.

Ne var ki 1979-81 yıllarında dünyadaki siyasal ve iktisadi ilişkiler II.4.4-II.5.5'te irdelediğimiz büyük bir dönüşüme uğradı; Kapur vd. (1997:504)'nin özlü deyişi ile, bu yıllarda "toprak GOÜ'nün ayakları altından kayıyordu". Tutuculuk yönündeki küresel savrulma, WB karargâhına da yansıdı. 1978'de ve 1979'un yarısında pek çok ülke programı (örneğin Mısır, Pakistan, Türkiye, Bolivya, Gana, Zaire ve El Salvador'a ilişkin olanlar) gecikmiş, küçültülmüş veya işlerliğini yitirmişti. WB'nin üst düzey kadrolarında bu başarısızlığın kötü makro-politikalardan kaynaklandığı kanısı yerleşmeye başlamıştı; onlara göre ülke programlarının yeniden yapılandırılması bir gereklilikti. Çalışma arkadaşları tarafından ikna edilen Mc Namara, Mayıs 1979'da Manila'da Yapısal Uyum Ödünçleri (*Structural Adjustment Loans*, SALs) fikrini bizzat ilan etti. Öykünün bundan sonrasına İkinci Kitap'ta, WB'nin 1981-95 döneminde tutuculuğun tırmanması bağlamında döneceğiz.

II.4.2. Uluslararası Ticareti Yönlendiren Gelişmeler

- *Tokyo Turu (1974-9)*

1968'den sonra uluslararası ekonomik durumun giderek kötüleşmeye yüz tutması, sadece uluslararası ticaretin artış hızını yavaşlatmakla kalmadı; GÜ'deki korumacı dürtüleri de canlandırdı. Böylelikle, tarife dışı engeller (örneğin kota kısıtlamaları, ihracat sübvansiyonları, sanayi ve sağlık standartlarını gerekçe olarak kullanan engellemeler, kamu satınalımlarında yabancı girişimcilere karşı ayrımcılık, v.b.) yaygınlaşmaya başladı. Bunlara ek olarak, ABD ile GÜ'deki ticaret ortakları arasındaki güç dengeleri de değişti. Altılar'ın AT'si, Ocak 1972'de İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın katılımıyla daha güçlü bir ekonomik blok haline geldi; Japonya ise Batı dünyasının üçüncü ekonomik gücü konumuna yerleşti. Japonya 1950'li ve 1960'lı yıllarda gümrük tarifelerini, ithalat kotalarını ve tarife dışı engellerini kısmen azaltırken, uluslararası ticaret rejiminde yerleşmeye başlayan MFN uygulamasından yararlandı; kendi ürünlerini korur ve ithalatını kısıtlarken, Avrupa ve Kuzey Amerika piyasalarına daha fazla nüfuz etmeyi başardı. Sonuçta ABD ve AT, Japonya'ya karşı ciddi ölçülerde ticaret açığı vermeye başladılar.

Değişen uluslararası dengeler, müzakere pozisyonlarına da yansıdı. Kennedy Turu'nda olduğu gibi inisiyatif alarak müzakereleri başlatan ABD, tarife ve tarife dışı engellerin azaltılmasında, tarımsal ürünlerin serbest uluslararası ticarete açılmasında ve ithalatı hızla artan Japon ihraç mallarına karşı önlemler alınmasında ısrarlıydı. Sınai ürünler konusunda

katı bir tutum almayan AT, tarımsal ürünler ticaretini yine müzakere dışında bırakmak ve (ABD gibi) Japonya'dan yapılan ithalattaki hızlı artışı frenlemek istiyordu. Japonya gönüllü ihracat kısıtlaması (*voluntary export restraint*, VER) ötesine geçen tavizler vermeye niyetli görünmüyordu. GOÜ, Kennedy Turu'nda olduğu gibi, oyunu izleyen seyirciler rolündeydi.

Birbiriyle çok uyumsuz bu pozisyonlardan yola çıkarak bir uzlaşıya varmak, epey çetin ve uzun pazarlıklar gerektirdi. Sonuçta Kennedy Turu'nda olduğu gibi, gümrük tarifeleri % 35 oranında düşürüldü; ama pek çok mal indirim kapsamı dışında bırakıldı. Japonya'nın kilit önem taşıyan bazı sanayi sektörlerinde tarife oranlarında marjinal indirimler yapmasına tepki gösteren AT, belli başlı Japon ihraç ürünlerindeki tavizleri azalttı veya kaldırdı. VER uygulamasının sürdürülmesi dolayısıyla, ABD piyasasına girmekte zorlanan Japon ve Avrupa firmaları bu tür engelleri ABD'de doğrudan yatırım yaparak aşmaya çalıştılar. Özetle, çok parlak sonuçlar doğurmayan Tokyo Turu'nun en büyük başarısı korumacılığa gidişin önlenmesi oldu (Carchedi, 2001: 165-8).

• *1970'li Yıllarda AT*

1960'lı yılların sonuna gelindiğinde AT, Roma Anlaşmasının öngördüğü üç aşamalı gelişme perspektifinin birinci aşaması olan gümrük birliğini tesis etmiş, tam ekonomik bütünleşme amaçlı önlemlerin bazılarını da gerçekleştirmişti. Dolayısıyla, Aralık 1969'daki Lahey Zirvesi'nin gündemindeki en önemli öğeler (i) ekonomik bütünleşmenin daha ileri aşamalarına geçilmesi, (ii) AT'nin yeni katılımlarla genişlemesi ve (iii) AT'nin kurumsal yapısının güçlendirilmesi idi.

Birinci başlık altında yer alan konulardan EMU'nun tasarımı ve uygulanması ile ilgili gelişmelere ve OTP'de Mansholt Planı uyarınca yapılan değişikliklere yukarıda değinmiştik. AT'ye katılmak için önce Temmuz 1961, daha sonra Mayıs 1967'de başvuran İngiltere dönemin Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle'in vetosu ile karşılaşmış, 1961'de İrlanda da aynı vetoya muhatap olmuş, Danimarka ise İngiltere'nin yer almadığı bir topluluğa katılmak için fazla ısrarlı olmamıştı.[150] Fransa Lahey zirvesinde vetosunu çekince anılan üç ülkenin AT'ye katılımı önünde siyasal engel kalmadı; Haziran 1970'te başlayan katılım müzakereleri Ocak 1972'de imzalanan (ve

150 Basitleştirmenin sakıncalarını göze alarak, de Gaulle'ün İngiltere ve İrlanda'ya yakıştırdığı "Atlantik Avrupası" vizyonuna değil, "Avrupa'lıların Avrupası" vizyonuna bağlı olduğunu anımsatabiliriz (ayrıca, bkz. Tekeli ve İlkin, 1993: 59-71).

Ocak 1973'te yürürlüğe giren) katılım antlaşmasıyla sonuçlandı.[151] Katılma başvurusunda bulunan ülkeler arasında Norveç de vardı; ancak Eylül 1972'deki halk oylaması olumsuz sonuçlanınca Norveç'in AT'ye katılımı gerçekleşmedi. Yeni üyelerin geçiş dönemi Temmuz 1977'de tamamlandı. 1974-5'te üç Akdeniz ülkesinde (Yunanistan, Temmuz 1974; Portekiz, Eylül 1974; İspanya, Kasım 1975) dikta rejimlerinin yıkılması, AT'nin gündemine ikinci genişlemenin gelmesini çabuklaştırdı; böylelikle ilkinin geçiş dönemi sorunları çözülürken, ikincisinin siyasal temasları başlatıldı.

Lahey Zirvesi ardından AT'nin kurumsal etkinliğini arttırmak amacıyla alınan kararlardan ilki, Nisan 1970'te topluluk bütçesinin özkaynaklarının belirlenmesiydi, bu kaynaklar topluluk dışı ülkelerle yapılan mal ticareti ile doğan vergi hasılatı ile, her ülkede toplanan KDV'den ayrılacak paylardan oluşuyordu. Yine Nisan 1970 tarihli ikinci bir düzenleme ile, Avrupa Parlamentosuna Topluluk bütçesini hazırlamakta (Bakanlar Konseyi ile birlikte üstlenilecek) görev ve sorumluluklar veriliyordu.

Daha sonraki üç zirve AT'nin ekonomik bütünleşmesi açısından kritik önem taşır (Paris, Ekim 1972; Kopenhag, Aralık 1973; Paris, Aralık 1974). AT dünya ekonomisinin durgunluğa ve enflasyona sürüklendiği bu zaman kesitinde ortak ekonomik ve sosyal politikalar geliştirmek, topluluk içi eşgüdümü sağlamak, dış dünya ile yapıcı bir diyalog tesis etmek zorundaydı. Anılan zirveler sonrasında geliştirilmiş politika önlemleri şöyle özetlenebilir:

(1) OTP. Bu alandaki en önemli atılım, yukarıda değindiğimiz Mansholt Planı'nın değişikliklere uğratılarak, Nisan 1972'de Bakanlar Konseyi'nin kabul ettiği direktiflerle yürürlüğe konulması olmuştu. Bundan sonra OTP'nin temel kurgusunda kayda değer bir değişme olmadı, OTP yeni ürünlerin kapsama alınmasıyla yaygınlaştırıldı.[152]

(2) Enerji politikası. 1973 petrol şoku sonrasında üye ülkelerin başvurdukları farklı yöntemler, Topluluğun enerji konusunda ortak bir politika geliştiremediğine işaretti. Kopenhag zirvesi sonrasında AT'nin yapabildikleri (i) enerjinin etkin kullanımı yoluyla enerji tasarrufu sağlanmasını, (ii) enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini, (iii) konvansiyonel olmayan kaynakları geliştirecek araştırmaların hızlandırılmasını salık vermekten

151 Altılar'daki ve katılımcı üç ülkedeki en dinamik sermaye kesimlerinin fiziksel girdilere, emeğe, sermayeye ve yatırım fırsatlarına erişimlerini artıracak gelişmelere karşı olmaları zaten beklenemezdi (Carchedi, 2001:3.1). Fransa'nın İngiltere'ye karşı takındığı olumsuz siyasal tutumun değişmesinde çok etkili olan faktörlerden biri, 1960'ların sonuna doğru Almanya'nın Doğu Avrupa ve SSCB'ye dönük yeni politika açılımıdır *(Ostpolitik)*; eski dostlarla yakın ilişkiler gevşediğinde, yeni dostların aranması doğaldı.

152 OTP sistemi, 1970'li yıllarda giderek çok karmaşık bir hal aldığından, yukarıda değindiğimiz EMS ve ERM'nin 1979'da geliştirilmesinden sonra yeniden gözden geçirildi. Bu konuya İkinci Kitap'ta döneceğiz.

öteye geçmedi; birçok AT ülkesi kendi başlarına Ortadoğu, Kuzey Afrika ve SSCB'deki üreticilerle pazarlığa girişerek elverişli fiyatlarla petrol ve doğalgaz tedarik etmeye çalıştı.

(3) Sınai ve bölgesel yeniden yapılanma programları. Bölgesel yeniden yapılanma programlarının AT düzeyinde eşgüdümü, 1970'li yıllarda daha fazla ilgi çekmeye başladı. Önceleri vurgu düşük verimli tarımla geçinen, sanayileşmemiş yörelerin geliştirilmesi üzerindeydi; ancak rekabet gücünü yitirerek çökmeye doğru giden sanayilerin yerleştiği, yüksek işsizlik oranı sergileyen yörelere yapılacak destekler de giderek önem kazandı. Bölgesel politikaların tasarım ve uygulamasını yönlendirmek amacı ile Bölgesel Politika Komitesi'nin ve Avrupa Bölgesel Gelişme Fonu'nun (ERDF) kuruluşu Aralık 1974'teki Paris Zirvesi'nden sonra gerçekleşti; fon Mart 1975'ten, Komite Temmuz 1975'ten itibaren çalışmaya başladı.

(4) Sanayi ve teknoloji politikaları. Ekim 1972'deki Paris Zirvesi'nde topluluğun bir ortak sanayi politikası izlemesi talebi dile getirilmişti. Avrupa Konseyi'nin Aralık 1973'te kabul ettiği ilk sanayi ve teknoloji programı, beş temel öneriye dayanıyordu: (i) ticaretteki teknik engellerin kaldırılması, (ii) üye ülkelerdeki bayındırlık ihaleleri ve kamu satınalmalarının aşamalı olarak diğer ülkelere açılması; (iii) Avrupa ölçeğinde yarışabilecek girişimlerin özendirilmesi; (iv) ileri teknolojiler kullanan sanayilerin özendirilmesi; (v) AT'deki girişimler arası işbirliğini geliştirecek bir kurum kurulması (Tekeli ve İlkin, 1993: 86-8). Bu önerilerden çoğu uygulamaya aktarıldı. Teknoloji alanında bir Avrupa ve Topluluk patent ve ticaret markaları sistemi oluşturulmaya çalışıldı; Ocak 1974'te Bakanlar Konseyi kararı ile bilim ve teknolojide atılım sağlayacak ortak projelerin Bilimsel ve Teknik Araştırma Komitesi'nce tanımlanmasına ve yönlendirilmesine gidildi.[153]

Avrupa ekonomilerinin 1970'li yıllarda giderek yoğunlaşan yapısal krizleri dokuma-giyim, demir-çelik ve gemi inşa sektörlerinde yeniden yapılanmayı zorunlu hale getirmişti. Bu amaçla Avrupa Komisyonu yetkililerinin 1975-80 döneminde hazırladıkları çeşitli projeler, özellikle bazı üye ülkelerdeki üreticilerin işbirliğinden uzak tutumları dolayısıyla fazla başarılı olamadı (Van der Wee, 1987:374-6). AT'nin 1980'li yıllar ve sonrasında yeni bir sanayi politikasına yöneldiğini İkinci Kitap'ta göreceğiz.

(5) Çevre politikaları. Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Toplulukları Çevre Eylem Programı önerisi, Kasım 1973'te üye ülke temsilcilerinin ortak deklarasyonu biçiminde kabul edildi; "Kirleten Öder" ilkesi benimsendi. 1973-6 döneminde kirleticilere ilişkin çok sayıda yönetmelik uygulamaya

153 Temmuz 1974'te bilgi işlem dalında alınan kararlar AT'nin ABD ve Japonya'nın gerisinde kalmasını önlemeye yetmedi; Bakanlar Konseyi bu alanda yeni ve çok yönlü bir gelişme programını 1979'da kabul etti.

aktarıldı; Komisyonun "Çevrenin Durumunu Değerlendiren İlk Rapor"u ardından Çevre Eylem Programı'nın sürdürülmesini kararlaştırdı.

(6) Sosyal politika. 1970'li yıllardaki ekonomik durgunluk, artan işsizlik ve reel ücret aşınmasının başta emekçiler olmak üzere geniş halk kesimleri üzerinde yarattığı sıkıntı, Ekim 1972'deki Paris Zirvesi'nde AT ülkelerini yeni bir sosyal politika açılımına yöneltti. Zirvenin direktifleri doğrultusunda hazırlanan Sosyal Eylem Programı, Ocak 1974'te Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilerek yürürlüğe girdi. Bu program (i) istihdam imkânlarının artırılmasını; (ii) yaşama ve çalışma şartlarının iyileştirilmesini; (iii) işçi ve işverenlerin AT'nin ekonomik ve sosyal nitelikli kararlarına daha etkin katılmasını; (iv) işçilerin işletme kararlarında daha fazla söz sahibi olmasını amaçlıyordu (Tekeli ve İlkin, 1993:89). Topluluk, programın uygulanmasını sağlamak üzere 1974'te Avrupa Sosyal Fonu'nun (ESF) kullanım alanlarını genişletti.[154] 1974-8 döneminde yürürlüğe konulan yeni mevzuat ile (i) göçmen işçilerin yaşama ve çalışma şartlarının iyileştirilmesine; (ii) kadın ve erkek işçiler arasında ücret eşitliğinin sağlanmasına; (iii) işsizlere ESF'den daha fazla yardım yapılmasına; (iv) haftalık çalışma saati ve yıllık ücretli izin süresi ile ilgili normların uygulanmasına; (v) işsiz veya işsizlik tehlikesi ile karşı karşıya bulunan gençler için mesleki eğitim imkânları sağlanmasına çaba harcandı.[155]

1970'li yıllarda AET'deki siyasal bütünleşme amaçlı girişimlerin belli başlıları şöyle özetlenebilir:

(1) Ekim 1972'deki Paris Zirvesi'nde alınan karar uyarınca siyasal işbirliği mekanizmasının yürütülmesi, dışişleri bakanlarının sorumluluğuna tevdi edilmişti. Dışişleri bakanları yılda en az 4 kez toplanacak, onlara destek hizmeti sunan siyasal komite toplantıları da paralel olarak artacaktı. BM ve diğer uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinde üye ülkeler işbirliği içinde hareket edeceklerdi. Temmuz 1973 itibariyle bu kararın gerekleri yerine getirilmiş sayılabilir.

(2) Aralık 1974'teki Paris Zirvesi'nde örgütlenmesi daha önce başlatılmış olan devlet/hükümet başkanları zirve toplantıları Avrupa Konseyi adıyla kurumsallaştırıldı ve AT'nin en üst karar organı konumuna getirildi. AT'nin ihtiyaç duyduğu uluslararası siyasal gücü sağlayacağı umulan bu düzenleme, epey sonra, Temmuz 1987'de yürürlüğe giren Tek Avrupa Yasası (*Single European Act*, SEA) ile AT mevzuatına yerleştirildi.

154 ESF, Roma Antlaşması'nın 123-127'inci maddeleri uyarınca "işçilerin istihdam imkânlarını iyileştirmek ve onların yaşama standartlarının yükseltilmesine katkıda bulunmak" amacı ile kurulmuştu. 1970'li yıllarda AT'nin bünyesinde toplumsal dayanışmayı güçlendirme amacı ile kurulmuş üç "yapısal" fon bulunuyordu; ESF, OTP'yi finanse eden EAGGF ve bölgesel gelişme projelerini destekleyen ERDF (El-Agraa, 2011:26-8).

155 Ayrıntılı bilgiler için, bkz. Tekeli ve İlkin (1993:89-90).

(3) Yine aynı zirvede Belçika Başbakanı Leo Tindemans, siyasal ve ekonomik birliğe gidişin hızlandırılması için öneriler hazırlamakla görevlendirildi. 1976'da tamamladığı raporunda Tindemans, Avrupa Birliği düşüncesinin zaman içinde momentumunu yitirdiğini, bunun başta gelen nedeninin Topluluk yapısındaki işlev/yetki dengesizlikleri olduğunu ileri sürüyordu. Ona göre, Avrupa'nın sesini daha güçlü duyurabilmek için, AT (i) tek bir dış politikaya yönelmeli; (ii) ekonomik ve sosyal politikaların bütünleşmesini hızlandırmalı; (iii) kendi kurumlarını güçlendirmeliydi (bu yapılmadıkça, hükümetler arası işbirliği mekanizmaları yeterli olmayacaktı).[156] Avrupa Konseyi, Kasım 1976'daki Lahey Zirvesi'nden sonra yayımladığı bildiride Tindemans'ın görüşlerine katıldığını ifade etmekle birlikte, bunların eksiksiz uygulanması için girişimde bulunmadı. Ancak, Tindemans Raporu'nda yer alan görüşlerden bazıları, AT'nin 1976 sonrasındaki kararlarına yansıdı (örneğin 1979 ve sonrasında EMU'yu geliştirme çabaları ve Avrupa Parlamentosu'nun seçimle oluşturulması).

(4) Roma Antlaşması Bakanlar Konseyi'nde bazı ikincil kararların nitelikli çoğunlukla da alınabileceğini öngörmekte, ama geleneksel olarak kararlar oybirliği ile alınmaktaydı. 1960'lı yılların ortalarından sonra de Gaulle Fransası'nın ısrarı ile oybirliği tüm kararlarda aranır oldu. Birinci genişleme antlaşmasından sonra bu kısıt gevşedi; böylelikle AT'de nitelikli çoğunlukla karar alma yönteminin uygulanabileceği durumlar genişledi.[157]

(5) Avrupa Konseyi Aralık 1974 zirvesinde Avrupa Parlamentosu'nun doğrudan seçilmesinde mutabakat olduğunu açıklamıştı. İlk seçim Haziran 1979'da yapıldı; ama parlamentonun yetkileri esas itibariyle danışma düzleminde kalmaya devam etti. Seçimle gelen parlamento, öncekilerden farklılığını Aralık 1979'da Bakanlar Konseyi'nin kabul ettiği bütçeyi reddederek gösterdi; bu tür ret oylarıyla daha sonraki yıllarda da karşılaşıldı.

AT birinci genişlemeden sonra değişik coğrafi alanlardaki ülkelerle dış ilişkilerini seçmeci sayılabilecek bir tutumla geliştirdi. Bu tutumun en açık örnekleri AT'nin en yakın etki alanı olan Akdeniz ülkeleriyle öncelikli ilişkilerinde izlenmektedir. Topluluk, Ekim 1972'deki Paris Zirvesi'nden sonra genel bir Akdeniz Politikası içinde ilişkilerini yönlendirmeye çalışmış ise de, 1970'li yıllarda AT'nin iki katmanlı bir Akdeniz stratejisinden söz edilebilir.[158]

156 Tindemans, AT içinde farklı ülke gruplarının bütünleşmeyi farklı hızlarda yürütmelerine imkân verilmesini önermişti. Hızlı ilerleyen grup, bütünleşik bir savunma gücünü daha erken kurabilecekti (Van der Wee, 1987:376)

157 AET, AT ve AB'ye vücut veren tüm kurucu anlaşmalarda oybirliği şartının ne tür kararlar için aranacağı tanımlanmaktadır. Bu karar alanının giderek daraltıldığı izleniyor.

158 Zirve'nin hemen öncesinde Avrupa Komisyonu, Eylül 1972 tarihli "Global Akdeniz Politikası" çalışmalarını tamamlamıştı.

Birinci katman, Akdeniz'in kuzeyinde bulunan ve topluluğa üye olma potansiyeli yüksek sayılan ülkelerden oluşmaktaydı. AT'nin tekil ülkelerle ilişkilerinin takvimi kısaca şöyle özetlenebilir:[159]

(1) Yunanistan'ın Temmuz 1961'de AET ile ortaklık anlaşması yaptığına II.1.3'te değinmiştik. Albaylar Cuntası Dönemi'nde (1967-74) kesintiye uğrayan üyelik müzakerelerine Temmuz 1976'da yeniden başlandı; üyelik antlaşması Mayıs 1979'da imzalanarak, Ocak 1981'de yürürlüğe girdi.

(2) Portekiz AT ile Temmuz 1972'de bir serbest ticaret anlaşması yapmıştı. Portekiz Devrimi'nden sonra Eylül 1976'da Ek ve Finansal Protokol ile Portekiz ekonomisi desteklendi. Ülkede rejimin demokratikleşmesi sonrasında, Ekim 1978'de üyelik müzakerelerine geçildi.

(3) İspanya'nın AT ile Haziran 1970'te tercihli bir ticaret anlaşması yaptığını daha önce zikretmiştik. Ocak 1973'te AT'nin Küresel Akdeniz Politikası bağlamında geçici bir ticaret protokolü yapıldı; tam üyelik müzakereleri Şubat 1979'da başladı.[160]

(4) Diğer iki Akdeniz ülkesiyle tam üyeliğe açık ortaklık anlaşması yapıldı. Malta (Aralık 1970; yürürlük: Nisan 1971) ve Kıbrıs (Aralık 1972; yürürlük: Mayıs 1973). Her iki ortaklık anlaşması da iki aşamada ulaşılacak bir gümrük birliği hedefliyordu. Birinci aşama Malta için Mart 1976'da, Kıbrıs için Eylül 1977'de tamamlanacaktı. Bu tarihler daha sonra, sırasıyla, Aralık 1980 ve Aralık 1979'a uzatıldı.

(5) AT ile Yugoslavya arasında Mart 1977'de imzalanan ve her iki tarafın birbirine MFN statüsü tanıdığı, tercihli olmayan ticaret anlaşması imzalanmıştı; bu anlaşma Haziran 1973'te beş yıllık bir süre için yenilendi. 1975'te AT-Yugoslavya Karma Komisyonu kuruldu; Yugoslavya'ya Avrupa Yatırım Bankası aracılığıyla kredi imkânları sağlandı ve Yugoslavya GSP'den yararlandırıldı. Şubat 1980'de (üç yıl sonra yürürlüğe girecek) yeni bir işbirliği anlaşması yapıldı. Arnavutluk ise AT'nin 1970'lerde herhangi bir anlaşmaya girmediği tek Kuzey Akdeniz ülkesi olarak kaldı.

İkinci katman, Akdeniz'in güneyindeki Arap ülkeleri ve İsrail'den oluşuyordu. 1970'li yıllarda AT Arap ülkelerine tekil ülkeler olarak değil, coğrafi bütünlük sergileyen ülkeler olarak yaklaştı; Nisan 1976'da üç Mağrip ülkesi (Tunus, Cezayir ve Fas), Ocak 1977'de üç Maşrık ülkesi (Mısır, Ürdün ve Suriye) ve Mayıs 1977'de Lübnan'la tercihli, iki yanlı ticaret ve yardım anlaşmaları yaptı. Bu "toplu" anlaşmalar aşağıda ele

159 Bu ülkeler arasına Türkiye'yi katmıyoruz. Türkiye'nin AB serencamı, başka bir çalışmada ele alınacak.

160 Portekiz ve İspanya'nın tam üyelik antlaşmaları Haziran 1985'te imzalandı ve Ocak 1986'da yürürlüğe girdi.

alacağımız Afrika, Karayipler ve Pasifik (APC) ülkeleri ile yapılan anlaşmalara benziyor, karşılıklılık ilkesine uymayan ödünler içeriyor, AT pazarına serbest giriş şartlarını koyuyor, ama ACP anlaşmaları gibi bir serbest ticaret alanı tanımlamıyordu. Ayrıca, bu anlaşmalarda teknik ve mali işbirliği ile kalkınma yardımlarına ilişkin hükümler de yer alıyordu.

İsrail ile AT arasındaki Mayıs 1975'te imzalanan tercihli ticaret anlaşması, İsrail'in göreli gelişmişliği dolayısıyla karşılıklılık ilkesine dayanıyor, Ocak 1989'da sınai ürünlerde nihai bir serbest ticaret alanı oluşturulmasını öngörüyordu. AT 1977'den itibaren İsrail'in sınai ürünlerine gümrüksüz giriş imkânı tanıyor, İsrail'in de ticaret engellerini aşamalı olarak kaldırması isteniyordu. Anlaşma, 1977'de Arap ülkeleri ile yapılan ticaret anlaşmalarının ardından revize edildi.

AT'nin Asya ülkeleri ile ilişkileri özellikle İngiltere'nin Topluluğa katılmasından sonra gelişti; Aralık 1973'te Hindistan, Aralık 1975'te Sri Lanka, Haziran 1976'da Pakistan, Temmuz 1976'da Bangladeş ile beş yıl süreli, tercihsiz ticaret anlaşmaları yapıldı. 1970'li yıllarda SSCB ve ABD dışındaki bir güç odağının oluşumunu memnunlukla karşılayan Çin, 1975'te AT nezdinde bir daimi temsilci atamıştı; Nisan 1978'de Topluluk ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında beş yıl süreli, tercihsiz bir ticaret anlaşması yapıldı. Çin 1980'de AT'nin GSP sisteminden yararlanmaya başladı. Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN) ülkeleri (yani Singapur, Malezya, Endonezya, Filipinler ve Tayland) AT ile toplu bir anlaşma yapmak istediklerinden, önce bir karma AT-ASEAN komisyonu oluşturuldu; ardından Mart 1980'de bir işbirliği çerçeve anlaşmasına varıldı. AT'nin Güney Amerika'nın büyük devletlerine tercihsiz ticaret anlaşmaları yolu ile sağlamaya çalıştığı açılım (Arjantin, 1971; Uruguay, 1973; Meksika, 1975), yoğun bir siyasal diyalogla eşleştirilmediği için, sınırlı etkiler yarattı.

Topluluğun CMEA ile ilk "resmi" görüşmesi Şubat 1975'te gerçekleşti; enerji, bilim ve teknoloji, çevre sorunları, v.b. alanlarda işbirliği imkânları araştırıldı. 1976'da CMEA, AT ile ilişkileri bir anlaşmaya bağlama arzusunu ortaya koydu; ama 1980'e kadar bu konu dolayımında sürdürülen gelişmeler sonuçsuz kaldı (Tekeli ve İlkin, 1993:95-7)

Sömürgeciliğin son bulduğu 1960'lı yıllarda AET ile eski sömürgeler arasındaki ticari ilişkilerin geçirdiği dönüşüme II.1.3'te değinmiştik. İngiltere'nin 1973'te AT'ye katılması, Yaounde düzenlemelerinin (Commonwealth'in ihtiyaçları da gözetilerek) diğer Afrika ülkeleriyle Karayipler ve Pasifik'teki ülkelere teşmili gereğini güçlendirmişti. Bu gereklilik, ilk ikisi Şubat 1975 ve Ekim 1979'da imzalanan Lomé I ve Lomé II konvansiyonları ile kurumsallaştırıldı (yürürlük tarihleri, sırasıyla, Ni-

san 1976 ve Ocak 1981)[161] Lomé I/II'de karşılıklılık ilkesinin terk edildiği gözleniyor. AT'nin Afrika, Karayipler ve Pasifik (kısaca ACP) ülkelerine yönelen tercihli uygulamalarıyla, hemen hemen tüm ACP ihracatının (ki bunlar çoğunlukla birincil mallardı) AT'ye vergisiz girmesi sağlandı. Öte yandan ACP ülkeleri AT'yi MFN kabul etmekle birlikte, başka GOÜ'ye tanıdıkları kolaylıkları AT'ye tanımayabilirlerdi (Tekeli ve İlkin, 1993:93-5)

Lomé I ile ACP ülkelerinin ihracat gelirlerini istikrarlandırma amacı ile 44 tarımsal ürünü kapsayan *Stabex* sistemi kuruluyordu; böylelikle AT'ye tarımsal ürün ihracatından elde edilen gelirlerdeki konjonktürel düşüşler, AT'nin tazmin edici mali transferleri ile giderilecekti. Benzeri bir anlayışla maden ve mineral ihracatına çok bağımlı olan ülkeler için Minerallerde İstikrarlandırma Sistemi (*Sysmin*) oluşturuluyordu. *Sysmin*'in finansal desteği, belirli bir dalda üretim düzeyini korumak, üretimi rasyonelleştirmek ve/veya üretimi başka alanlara kaydırarak farklılaştırmak amacı ile kullanılacaktı.

Lomé Konvansiyonlarında ACP ülkelerindeki yapısal dönüşümlere destek olmak üzere (çoğu bağış niteliğinde, ama ödünçleri ve yatırımları ortaklık paylarını da içeren) kalkınma yardımlarına da yer verilmekteydi. *Stabex* transferleri, başlangıçta ek şartlılıklara bağlı değildi; ama 1980'li yıllarda gerçekleşen Lomé III ve Lomé IV'te ek şartlılıklar getirildi (Carchedi, 2001:180-1). AT'nin UNCTAD tarafından önerilen GSP'yi, diğer GÜ'den önce, 1971'de uygulamaya başladığına II.1.3'te değinilmişti. 1981'e gelindiğinde bu sistemden 120 bağımsız GOÜ ve 20 bağımlı mıntaka (*territory*) yararlanıyordu.[162]

1970'li yıllar, EFTA'nın marjinalleşmesinin başlangıcıydı; İngiltere, Danimarka, ve İrlanda'nın EFTA üyelikleri, AT'nin birinci genişlemesi ile Ocak 1973'te sona erdi. Bu üç ülkenin AT'ye katılım müzakereleri devam ederken, EFTA'nın kurucu üyelerinden arta kalan Avusturya, Portekiz, İsveç, İsviçre ve Ocak 1970'te EFTA'ya katılan İzlanda ile AT arasında ile Ocak 1973'te yürürlüğe girmek üzere serbest ticaret anlaşmaları yapıldı. Halkoylamasının olumsuz sonuçlanması dolayısıyla AT'ye katılamayan Norveç'e ve Finlandiya'ya bu anlaşmalar, sırasıyla, Temmuz 1973 ve Ocak 1974'ten geçerli olacak şekilde teşmil edildi. Söz konusu anlaşmalar ile beş yıllık bir geçiş dönemi sonunda gümrük vergilerinin sıfırlanması ve sanayi ürünlerinde serbest ticaretin sağlanması öngörülüyordu (Tekeli ve İlkin, 1993:75)

161 Lomé I kapsamına giren ülkelerin sayısı 46 idi; bu sayı zamanla artarak 1979'da 58'e yükseldi (Tekeli ve İlkin, 1993:94)

162 AT'deki GSP uygulamasının ayrıntılı bir anlatımı için, bkz. Matthews (2007: 497-9)

• *CMEA'nın 1970'li yılları*

Temmuz 1971'deki CMEA Konsey Oturumu'nda kabul edilen Kapsamlı Program, piyasa ve planlı ekonomiyi mezcetmeye çalışıyor, CMEA-içi ticari ilişkilerde paranın, fiyatların ve döviz kurunun rolünü güçlendiriyor, işletmeler düzeyindeki temas ve işlemleri özendiriyordu. Program, aynı zamanda (i) özellikle yakıt, enerji ve hammadde kaynaklarını geliştirmeye dönük projelerin birlikte planlanmasını, finanse edilmesini ve gerçekleştirilmesini de öngörmekteydi. Haziran 1970'te kurulan ve 1971'de faaliyete geçen ikinci CMEA Bankası (Uluslararası Yatırım Bankası), bu tür projelerin finansmanı için elverişli bir mekanizma oluşturmuş bulunuyordu.

1960'lı yıllarda CMEA belgelerinde sadece işbirliğinden söz edilir, ekonomik bütünleşmeye atıfta bulunulmazken, Kapsamlı Program'da "sosyalist ekonomik bütünleşmeyi geliştirme" ihtiyacı vurgulanmaktaydı. Ancak program, Aralık 1961 tarihli "Temel İlkeler" gibi, üye ülkelerin ekonomileri arasında nihai bir füzyonu ima etmiyor, sosyalist ekonomik bütünleşmenin "tümüyle sosyalist ülkelerin iradesine bağlı olduğunu ve ulus-üstü organların yaratılmasını öngörmediğini" belirtiyordu (Curtis, 1992).

Kapsamlı Program, CMEA üyesi ülkelerin diğer ülkelerle, özellikle sanayileşmiş kapitalist ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye başladığı bir konjonktürde hazırlanmıştı. Bu nedenle, program metninde "uluslararası sosyalist işbölümünün dünyadaki ekonomik işbölümü göz önünde tutularak yürütüleceği" kaydediliyordu.

1973 ve sonrasında Kapsamlı Program'ın uygulanması amacıyla CMEA Konsey Oturumları'nda bir dizi karar alındı:

(1) Çok yanlı Bütünleşme Önlemleri Planı (Ekim 1975). Bu plan, bir anlamda, CMEA ekonomilerinin ilk **genel** planı idi ve bu planda yer alan ortak projelerin çoğu, 1976-80 döneminde gerçekleştirildi.

(2) İşbirliği için Uzun Dönemli Hedef Programları'nın hazırlanması (Temmuz 1976). Bu programlarda yakıt, enerji ve hammaddeler dışında, başta makine imalatı ve temel tüketim malları olmak üzere sınai üretim ve ulaştırma için de hedefler saptanmıştı.

(3) Haziran 1978'de hedef programlar, geleceğe uzatılarak yenilendi.

Bu girişimler, bir anlamda, CMEA ülkelerinde piyasa ilişkilerini derinleştirme çabaları ile tutarlı değildi; dolayısıyla 1970'li yıllarda bu ülkelerin yurtiçi planlama ve yönetim sistemleri ademimerkezleşmedi. 1970'li yılların sonuna yaklaşıldığında CMEA üyeleri, kendi ekonomilerini sanayileşerek yeniden yapılandırmakta, ulaşım ve enerji sistemleri-

ni modernleştirmekte epey yol almış bulunuyorlardı. Ancak bu yıllarda CMEA ülkelerinin Batı ülkeleri tarafından finanse edilen dış açıklarının da artmaya başladığı izlendi. Bu durumun sürdürülemezliğinin ilk işareti, Polonya'nın 1979-82 dış borç krizidir. 1980'li yıllarda Orta ve Doğu Avrupa'daki gelişmeleri İkinci Kitap'ta inceleyeceğiz.

II.4.3. "Altın Çağ"ın Sonuna Doğru

• *Ekonomik Büyüme ve Uluslararası Ticaret, 1968-79*

1968-73 döneminde GÜ'deki ortalama büyüme hızı, Büyük Atılım yıllarındakinin çok fazla altına inmemiş; ABD ekonomisinde izlenen kayda değer yavaşlamayı Japonya'daki hızlı büyüme önemli ölçüde telafi etmiştir. Ancak GÜ'nün tümündeki ekonomik durgunlaşma 1973-9 döneminde iyice belirginleşmiştir (bkz. Tablo II.14). Tablo II.14'e dünya ekonomisindeki yavaşlamanın 1979-88 orta dönemli çevriminde devam ettiğini gösteren veriler de eklenmiştir.

Elverişsiz bir uluslararası konjonktüre rağmen, GOÜ büyüme hızı ortalaması (1973 sonrasında biraz yavaşlamış da olsa), Büyük Atılım yıllarındakini aşmış, başta dört "Asya Kaplanı" olmak üzere Yeni Sanayileşen Ülkeler ve Çin bu başarımın temel bileşenleri olmuşlardır. Hızlanan GOÜ büyümesi, ithalat gereklerini ve özellikle Birinci Petrol Şoku'ndan sonra cari açıkları artırıcı etkiler yapmışsa da, 1970'li yılların sonlarına kadar bu açıklar petrol ihraç eden ülkelerin fazlalarıyla finanse edilebilmiştir. Esas itibariyle, Batılı finans kuruluşları tarafından yönlendirilen "petro-dolarları döndürme" (*re-cycling*) süreci, 1973-9 döneminde GÜ'yü ciddi ihracat kayıplarından ve ekonomik durgunluktan, bir ölçüde, korumuştur. 1970'li yıllar sonunda GOÜ dış borçları sorununun nasıl ağırlaştığına II.5.5'te değinilecek, izleyen iki onyılda pek çok GOÜ'yü ödeme aczine düşüren gelişmeler İkinci Kitap'ta ele alınacaktır. Tablo II.14'te yer alan GOÜ büyüme hızlarının coğrafi bölgeler itibariyle değerlendirilmesi, Afrika'daki ülkelerin göreli başarısızlıklarına işaret etmektedir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda GOÜ ekonomik başarımındaki bölgesel farklılaşma çok daha derinleşecek, Afrika'nın yanında Latin Amerika ülkeleri de bu iki onyılın yitirenleri arasında yer alacaktır.

TABLO II.14: GSYH ARTIŞ HIZLARI, 1968-88 (yıllık ortalamalar, %)

Ülkeler / Ülke Grupları	1951-68	1968-73	1973-9	1979-88
Batı Avrupa	4.8	4.8	2.5	2.1
"Batı"nın Uzantıları[a]	4.1	3.7	3.1	3.0
(ABD)	(4.1)	(3.5)	(3.0)	(3.0)
Japonya	9.4	8.8	3.5	3.7
Japonya Dışındaki Asya	4.7	7.1	5.1	5.5
(Çin)	(4.4)	(7.1)	(5.3)	(7.9)
(Hindistan)	(3.6)	(3.4)	(3.1)	(5.7)
(Diğer)	(5.3)	(8.5)	(5.7)	(3.9)
Latin Amerika	4.9	6.7	4.9	1.9
SSCB ve Doğu Avrupa	5.0	4.3	2.4	1.6
(SSCB)	(5.0)	(4.1)	(2.0)	(1.8)
Afrika	4.1	5.6	3.9	2.4
GÜ[b]	4.8	4.8	2.9	2.7
GOÜ[c]	4.7	6.8	4.9	4.2
Dünya	4.8	5.2	3.4	3.0
Not edilmek üzere				
Yedi Büyük Gelişmiş Ülke[d]	4.9	4.6	2.9	2.8
Yeni Sanayileşen Ülkeler[e]	4.9	6.6	5.1	4.1
Dört Asya "Kaplan"ı[f]	7.4	12.8	8.5	7.7
Petrol İhracatçısı GOÜ[g]	5.2	9.9	5.0	1.1

[a] / ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda.

[b] / Batı Avrupa, "Batı"nın uzantıları ve Japonya.

[c] / Çin dahil.

[d] / ABD, Kanada, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya.

[e] / 12 ülke (Arjantin, Brezilya, Meksika, Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Hindistan, Filipinler, Tayland, Türkiye ve Güney Afrika).

[f] / Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur.

[g] / IMF (1983: 168)'deki tanıma göre. Libya veri yokluğu dolayısıyla hesaplara katılamamıştır.

Kaynak: Maddison (2006)'daki tablolardan türetilmiştir.

Petrol ihracatçısı GOÜ'nün 1973-9 döneminde hızla artan döviz kazançları, bu ülkelerin iddialı gelişme programları hazırlaması ve yatırım oranlarını yükseltmesi için fırsatlar yaratmış; bu ülke grubunun ortalama büyüme hızı, GOÜ dönem ortalamalarını aşmıştır. Yine de söz konusu ülke grubunun uluslararası ticaretteki soğurma ve böylelikle dünya ekonomisini etkileme kapasitesi sınırlı kalmıştır. Orta Doğu coğrafyasında yer alan petrol ihracatçıları, cari işlem fazlalarını silah ve askerî teçhizat alımında da kullanmaya eğilim göstermişlerdir. GÜ'ye görece rakipsiz oldukları bir alanda ihracat gelirleri kazandıran bu tür satınalmaların uzun dönemde bölgenin siyasal istikrarına olumlu katkı sağladığı kuşkuludur.

Hobsbawm (1995: 399-400) SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinin 1950'li yılların sonundan itibaren merkezî planlı sosyalist ekonomilerini işlet-

mek ve büyütmekte başarısız olduğunu vurgular ve 1960'lı yıllardaki ekonomik reform girişimlerinin etkisizliğini belirtirken, Ofer'e (1987) atıfta bulunarak, bu ekonomilerdeki durgunlaşma eğilimlerinin 1960'lı yıllarda başladığını ileri sürmektedir. Oysa, gerek Maddison'un (2006) Tablo II.14'e kaynaklık eden çalışmaları, gerekse UNIDO'nun (1979; 1983; 1985) sınai hasıla verileri, durgunlaşmanın 1960'lı yıllar sonunda başladığını, 1973-9 döneminde belirginleştiğini ima etmektedir. Kriz takvimi üzerindeki görüş ayrılıkları bir yana, SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinin 1970'li yıllarda ciddi ekonomik yönetim sorunlarıyla karşılaştıkları ve bunların üstesinden gelemedikleri açıktır. Söz konusu yıllarda bu ülkelerin yönetimleri, sistemik reformlara girişmek yerine, Batı ile artan ticaret imkânları, elverişli şartlarda sağlanan dış borçlar, teknolojik kazanımlar getireceği umulan doğrudan yabancı yatırımların önünü açma, v.b. palyatiflerle oyalanmışlar ve "reel" sosyalizmin 1980'li yıllar sonundaki trajik sonunu hazırlamışlardır (Hobsbawm, 1995: 251; Armstrong vd., 1991: 282-4).[163]

Dünya ticaret hacmi, 1968-72 döneminde "büyük atılım" yıllarındaki eğilime uygun bir tempoda gelişmiştir (yılda yaklaşık % 8.5 dolayında artış). Artış hızı daha sonra yavaşlamış, 1973-8 döneminde % 5.6'ya, 1979-82 döneminde % 1.6'ya kadar gerilemiştir. Tablo II.15'te GOÜ grupları ayrımında verilen artış oranları, 1980'li yıllara ulaşıldığında petrol ihracatçısı olmayan GOÜ'nün ve bu grup içinde yer alan belli başlı sınai ürün ihracatçılarının genel ortalama üzerinde bir başarıma ulaştığını, böylelikle dünya ticaret hacmi içindeki payını az da olsa artırdığını ima etmektedir; düşük gelirli GOÜ ise daha da marjinalleşmiştir.

Kriz yıllarının orta dönemli eğilimleri saptırıcı etkisini gidermek için, bu vesile ile, 1973-90 dönemine bir bütün olarak bakmakta yarar vardır: 1973-90 zaman diliminin içerdiği iki orta vadeli çevrimde dünya hasılasının yıllık artış hızı ortalaması ancak % 3.1'e erişebilmiş; böyle bir büyüme hızı yılda ortalama % 4.3 çevresinde, daha düşük bir ihracat artış hızını destekleyebilmiştir (Tablo II.16). Yine de (dünya ihracatı / dünya hasılası) oranındaki artış, başka bir deyişle, dünya uluslarının dış ticarete daha fazla açılma eğilimi sürmüştür (1973'te % 10.6; 1990'da % 12.8). Tablo II.17 söz konusu dönemde Batı Avrupa ve Batı'nın uzantıları'nın dünya ihracatı içindeki toplam paylarını yaklaşık 2 puan artırdığını göstermek-

163 Hobsbawm (1995: 246-51), SSCB'deki Brejnev yönetiminin füze sistemlerinde ABD ile pariteye erişme amacı ile 1964'ten sonra savunma harcamalarını yüksek bir artış hızına kavuşturmasını SSCB'yi nihai iflasa götüren yoldaki büyük stratejik hatalardan biri saymakta ve şu yargıya varmaktadır: "Soğuk Savaş'ın paradoksu: SSCB'yi yenilgiye uğratan ve sonunda çökerten, çatışma değil, *détente* oldu".

tedir; Japonya, Çin ve dört "Asya Kaplanı"nı içeren Asya'nın payındaki artış ise yaklaşık 4 puandır. SSCB ve Doğu Avrupa ile Afrika, dünya ticaretinde giderek marjinalleşmişlerdir.

TABLO II.15: DÜNYA TİCARETİ, 1968-82 (Yıllık Ortalama Artış Oranları, %)[a]

Yıllık Ortalama Artışlar, %	1968-72 Dönemi	1973-8 Dönemi	1979-82 Dönemi
Sanayileşmiş Ülkeler			
İhracat Hacmi	9.0[b]	6.2	2.8
İthalat Hacmi	9.0[b]	4.4	0.9
Ticaret Hadleri	0.3[b]	-1.7	-2.1
Petrol İhracatçısı GOÜ			
İhracat Hacmi	9.1[b]	1.4	-11.5
İthalat Hacmi	8.3[b]	23.0	6.2
Ticaret Hadleri	0.5[b]	16.2	19.0
Petrol İhracatçısı Olmayan GOÜ[c]			
İhracat Hacmi	8.6	5.5	6.4
İthalat Hacmi	7.7	5.7	2.3
Ticaret Hadleri	-0.1	-0.3	-3.3
Petrol İhracatçısı Olmayan GOÜ İçinde...			
– Petrol Dış Ticareti Fazlalık Verenler			
İhracat Hacmi	4.4	4.2	7.5
İthalat Hacmi	2.8	8.2	6.0
Ticaret Hadleri	-1.3	4.1	1.7
– Belli başlı Sınai Ürün İhracatçıları			
İhracat Hacmi	12.1	8.7	6.8
İthalat Hacmi	13.3	6.6	3.1
Ticaret Hadleri	0.7	-1.2	-3.7
– Düşük Gelirliler Grubu[c]			
İhracat Hacmi	4.0	1.8	1.2
İthalat Hacmi	2.5	3.5	-1.5
Ticaret Hadleri	0.5	0.6	-7.0
– Diğer[d]			
İhracat Hacmi	8.1	2.6	4.7
İthalat Hacmi	5.6	4.1	-0.5
Ticaret Hadleri	-0.1	-0.6	-5.3
Not Edilmek Üzere:			
Dünya Ticaret Hacmi (IMF'ye göre)	8.5[b]	5.6	1.6
Dünya Ticaret Hacmi (Maddison'a göre)	9.6	4.4	0.9

[a] / Ülke gruplarının tanımı için Tablo II.13'ün dipnotlarına bkz.

[b] / 1963-72 dönemi ortalaması.

[c] / ÇHC hariç.

[d] / Orta gelir grubundaki petrol net ithalatçısı GOÜ.

Kaynak: IMF (1983: 176-82); Maddison (1995: Tablo I. 4).

TABLO II.16: DÜNYA MAL İHRACATININ DÖNEMLER İTİBARİYLE GELİŞMESİ, 1950-90
(yıllık ortalama artış hızları, %)[a]

Ülke Grupları	1950-73	1973-90
Batı Avrupa	8.4	4.4
Batı'nın Uzantıları	6.3	4.9
Asya	10.0	5.2
Latin Amerika	4.3	4.5
SSCB ve Doğu Avrupa	9.8	1.6
Afrika	5.3	0.1
Dünya	7.9	4.3
Not Edilmek Üzere: Dünya GSYH'sının artış hızı	4.9	3.1

[a] / 1990 yılı sabit fiyatlarıyla mal ihracatı değerlerinden hesaplanmıştır.

Kaynak: Maddison (2006: Tablo F-3)'den hesaplanmıştır.

TABLO II.17: DÜNYA MAL İHRACATI İÇİNDE BÖLGESEL PAYLAR, 1973-90 (%)[a]

Ülke Grupları	1973	1990
Batı Avrupa	45.8	46.2
Batı'nın Uzantıları	15.0	16.5
Asya	22.0	25.6
Latin Amerika	3.9	4.0
SSCB ve Doğu Avrupa	7.5	4.8
Afrika	5.7	2.9
Dünya	100.0	100.0

[a] / 1990 yılı sabit fiyatlarıyla mal ihracatı değerlerinden hesaplanmıştır. Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

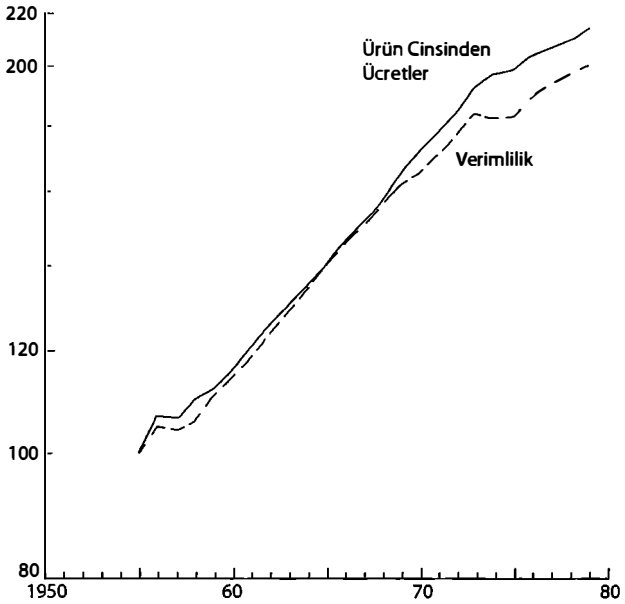
Kaynak: Maddison (2006: Tablo F-3)'den hesaplanmıştır.

- *"Merkez"de "Aşırı Birikim" Krizi, 1968-73*

Tablo II.14, dünya ekonomisindeki hızlı büyüme ile karakterize edilen "Altın Çağ"ın 1973'te sona erdiği ve daha sonra durgunluk yıllarının başladığı izlenimini vermektedir. Ancak Tablo II.14'ün sayısal verileri, söz konusu durgunlukta sadece 1973 ve sonrasındaki egzojen şokların etkili olduğu biçiminde yorumlanmamalı, özellikle 1968'den itibaren ağırlığını hissettiren endojen faktörlerin önemi de vurgulanmalıdır. Bu faktörlerin uluslararası para ve ödemeler sistemine ilişkin olanlarını II.4.1 - 2'de incelemiştik. Burada merkez ülkelerdeki "büyük atılım"ın makroekonomik yapısını sarsan ve iktisat politikaları kümesini giderek etkisizleştiren diğer olguları ele alacağız. Bu bağlamda, II.2.3'te şemalaştırdığımız "temel aritmetik"ten yararlanmamız uygun olacaktır:

(1) 1960'lı yılların ortalarına varıldığında, gelişmiş ekonomiler fiilen tam istihdama erişmiş sayılabilirdi. % 3'ün altına inmiş olan işsizlik oranları gibi, açık işler istatistikleri de işgücü piyasalarının sıkışmaya doğru gittiğinin işaretlerini veriyordu. İşgücü arzı, işgücüne katılma oranındaki artışlarla bir ölçüde yükseltilebilse bile, çalışma çağındaki nüfusun ancak yılda ortalama % 1.1 çevresinde artabileceği görülüyordu (Armstrong vd., 1991: 172-5). Bu şartlarda, "büyük atılım" yıllarına özgü hasıla artış oranlarının sürdürülebilmesi için, emek verimliliğini (eski makine - teçhizatı yenileriyle değiştirerek) yükseltecek hızlı sermaye birikimi gerekli idi.

ŞEKİL II.11: GELİŞMİŞ ÜLKELERDE TARIM-DIŞI FAALİYETLERDE VERİMLİLİK VE ÜRÜN CİNSİNDEN ÜCRETLER ENDEKSİ, 1955-80 (1955: 100)

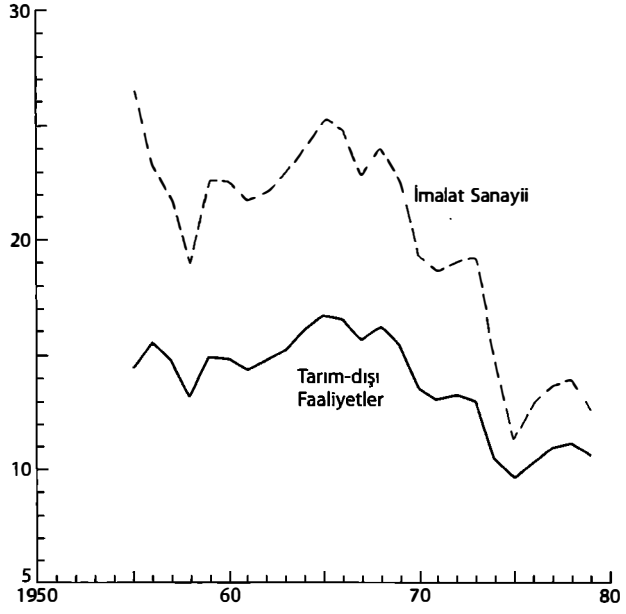
Kaynak: Glyn vd. (1991: 51).

(2) Böylesine hızlı bir birikim temposuna erişilmekle birlikte, kişi başına verimliliğin (Çizelge II.3'ün simgeleriyle Y/L'nin) artış hızı, 1968'den itibaren beklenen düzeyin altında kalmaya başladı (bkz. Şekil II.11).[164] Bunun başlıca nedenlerinden biri, dönemin başat Taylorist - Fordist iş idaresi modelinin çalışma yoğunluğunu kontrol etmeyi ve işyerinde disiplin sağlamayı ön plana çıkaran yöntemlerinin yararlılık sınırlarına

164 1968, GÜ'deki emek verimliliğindeki kırılmayı temsil eden ortalama bir yıl olarak kabul edilebilir. Tekil ülkelerin deneyimi, bu ortalamadan sapmıştır (bkz. Tablo II.18 ve 21; ayrıca bkz. Glyn vd., 1991: Tablo 2.7).

yaklaşılmış olmasıdır (Glyn vd., 1991: 88-92).[165] Emek verimliliğindeki artış hızının gerilemesine rağmen, emekçiler ürün cinsinden ücret (w) artış hızının geçmiş yıllardaki düzeyini bir süre koruyabildiler. GÜ'de 1968-71 dönemindeki emekçi sınıf hareketlerini aşağıda ayrıca ele alacağız.

ŞEKİL II.12: GELİŞMİŞ ÜLKE EKONOMİLERİNDE KÂR ORANLARI, 1955-80

Kaynak: Glyn vd. (1991: 52).

(3) Çizelge II. 3'te ulusal gelir içindeki ücret payının (Ws)

$$Ws = w. \left(\frac{1}{Y/L}\right) \cdot \frac{Pq}{Py}$$

bağıntısı ile tanımlandığını, bu eşitlikte $(\frac{Pq}{Py})$'nin (gayrisafi üretim fiyat endeksi / katma değer fiyat endeksi) göreli fiyatını ifade ettiğini göstermiştik. Eğer Ws, w ile doğru, $(\frac{Y}{L})$ ile ters orantılı olarak değişiyor ve $(\frac{Pq}{Py})$ göreli fiyatındaki değişmenin etkisi ikincil düzeyde kalıyorsa, bu şartlarda Ws'nin genişlemesi ve tanım gereği 1-Ws'ye eşit olan kâr payının (Πs) daralması kaçınılmazdı (bkz. Tablo II. 18).[166]

(4) Yine Çizelge II.3'te kâr oranının (π)

$$\pi = \Pi s. \frac{Y}{K} \cdot \frac{Py}{Pk}$$

165 Verimlilik değişme örüntülerindeki sektörel farklılaşmalar için, bkz. Glyn vd. (1991: 89-92).

166 1970'li yılların başlarında hızla artan girdi maliyetleri, (Pq/Py) oranını yükselterek Ws'nin daha da artmasına, (dolayısıyla Πs'nin daha da azalmasına) katkıda bulunmuştur (Glyn vd., 1991: 82-3; ayrıca bkz. Tablo II. 19).

tanım eşitliğini sağladığını, bu eşitlikte $(\frac{Y}{K})$'nın hasıla/sermaye oranını, $(\frac{Py}{Pk})$'nın da (katma değer fiyat endeksi / sermaye stoku fiyat endeksi) göreli fiyatını ifade ettiğini görmüştük. Hızlı sermaye birikimi, verimlilik artış hızındaki gerilemeyi önlemeye yetmiyorsa, bunun beklenen sonucu, $(\frac{Y}{K})$'nın azalmasıdır. Hem Πs, hem $(\frac{Y}{K})$ azalıyor ve göreli fiyat değişmelerinin etkisi ikincil düzeyde kalıyorsa, kâr oranı düşecektir. Tablo II.18 ve Şekil II.12'de izlenen budur.

TABLO II.18: GELİŞMİŞ ÜLKELERDE KÂRLILIĞA İLİŞKİN GÖSTERGELER, 1960-79 (%)

	GÜ[a]	ABD	Avrupa	Japonya
TARIM-DIŞI EKONOMİK FAALİYETLER				
Kâr Oranları				
1960'lı Yıllardaki Zirve[b/]	16.2	19.8	16.5	32.0
1973	12.9	13.1	11.3	19.6
1979	10.6	10.7	9.4	14.7
Kâr Payları				
1960'lı Yıllardaki Zirve[b/]	23.5	22.5	25.2	38.4
1973	20.0	16.7	18.9	30.4
1979	18.4	15.7	16.7	26.6
Hasıla / Sermaye Oranları				
1960'lı Yıllardaki Zirve[b/]	0.69	0.88	0.66	0.83
1973	0.64	0.78	0.59	0.64
1979	0.57	0.68	0.56	0.55
İMALAT SANAYİİ				
Kâr Oranları				
1960'lı Yıllardaki Zirve[b/]	24.1	35.5	20.7	46.8
1973	19.2	21.8	12.9	33.5
1979	12.7	15.5	9.6	14.2
Kâr Payları				
1960'lı Yıllardaki Zirve[b/]	23.7	23.0	25.0	40.7
1973	20.4	17.4	17.9	32.9
1979	15.6	15.1	13.3	19.2
Hasıla / Sermaye Oranları				
1960'lı Yıllardaki Zirve[b/]	1.01	1.54	0.83	1.15
1973	0.95	1.26	0.71	1.02
1979	0.81	1.03	0.72	0.74

[a] / Yedi büyük OECD ekonomisinin ortalaması.

[b] / Kârlılıkta belirgin bir düşüş eğiliminin başlamasından önceki yıl (gelişmiş kapitalist ülkelerin tümü için 1968, ABD için 1966, Avrupa için 1960, Japonya için 1970).

Kaynak: Glyn vd. (1991: 77; 84).

TABLO II.19: BAŞLICA MAL GRUPLARI İTİBARİYLE DÜNYA TİCARET FİYATLARI, 1950-83 (1972: 100)[a]

Yıllar	Mamul Mallar[b]	Petrol[c]	Petrol Dışı Birincil Metalar[d]
1950	60[e]	-	90
1960	73	79	83
1964	76	70	88
1968	79	68	83
1970	87	68	93
1972	100	100	100
1973	118	140	153
1974	143	456	196
1975	161	479	160
1976	161	510	182
1977	175	557	219
1978	201	558	209
1979	232	829	244
1980	256	1343	267
1981	243	1479	228
1982	238	1411	200
1983	243	1220	210
Not edilmek üzere:			
1963-72 Döneminde Yıllık Ortalama Artış, %	3.0	3.0	2.5

[a] / Cari dolar fiyatları ile verilen artış oranlarından yararlanılarak endekslenmiştir.

[b] / Gelişmiş ülke mamul mallarının BM ihracat birim fiyatları endeksi.

[c] / Petrol ihraç eden ülkelerin petrol ihracatı birim fiyatlarından türetilmiştir.

[d] / *International Financial Statistics*'in piyasa fiyatları endeksi.

[e] / Petrolü de içerir.

Kaynak: IMF (1983: 177) ve Griffith-Jones (1985:27)'den hesaplanmıştır.

(5) Anlatıyı buraya kadar reel büyüklükler ve göreli fiyatlar üzerine kurduk. Nominal ücret (ve dolayısıyla ürün cinsinden ücret) artışlarının, zorunlu olarak, fiyatlar genel düzeyine yansıması gerekmeyebilir; firmalar kârlılıktaki olumsuz gelişmelere bir süre katlanabilirler. Ama 1969-73 döneminde GÜ'de karşılaşılan durum böyle olmamış, hükümetler ücret artışlarının firmalar üzerindeki olumsuz etkilerini para ve kredi genişlemesi ile kısmen telafi etmeye yönelmişlerdir. Yüzen kurlar dünyasında tekil ülke hükümetlerinin kredi politikaları uluslararası parasal kaygılarla kısıtlanmadığı için, hükümetler bazen sert bir deflasyonist sürece yönelmek yerine, ulusal parayı devalüe etme seçeneğini yeğlemişlerdir. Bu arızi tepkiler, deflasyonist politika süreçlerinin tümden dışlandığı anlamını taşımamaktadır; nitekim

bir bütün olarak GÜ'de para ve maliye politikaları 1969'da az-çok kısıtlayıcı yöne evrilmiş, böylelikle 1970-1'de bir resesyon yaşanmıştır. 1972 ve 1973'ün ilk yarısında bu resesyondan çıkıldığı ve kısa süreli bir canlılık yaşandığı görülmüştür (Armstrong vd., 1991: 215-7). Sonuçta, 1960'lı yılların ortalarında % 3 - 4 düzeylerinde seyreden yıllık enflasyon oranı, 1973'e varıldığında % 8 dolayına yükselmiş, "büyük atılım" yıllarında fiyat ve ücret kararlarını biçimlendiren "eşgüdüm kuralları"nın gözden geçirilmesi gerekmiştir.

(6) "Büyük atılım"ın ilk yıllarında GÜ'nün ekonomik büyümesi, önemli ölçüde, iç piyasalara odaklı idi. Daha sonraki yıllarda uluslararası ticaretin ve doğrudan yabancı yatırımların hızla arttığı izlendi (bkz. II.2.2). Böylelikle, firmaların kârlılığı, yukarıda sıraladığımız faktörlere ek olarak, uluslararası rekabetin de yoğun baskısı altına girmiş bulunuyordu.

(7) Glyn vd. (1991: 83-87)'nin atıfta bulunduğu ekonometrik incelemeler, 1952-82 döneminde gelişmiş ekonomilerde kâr oranı ve/veya kâr payı ile yatırım eğilimleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, kâr sıkışmasının orta dönemde aşırı birikim eğilimini sonlandırıcı etkiler yaratması beklenebilir. 1974 sonrasında Avrupa ve Japonya'da izlenen yatırım eğilimleri, bu öngörüyü doğrulayıcı niteliktedir.

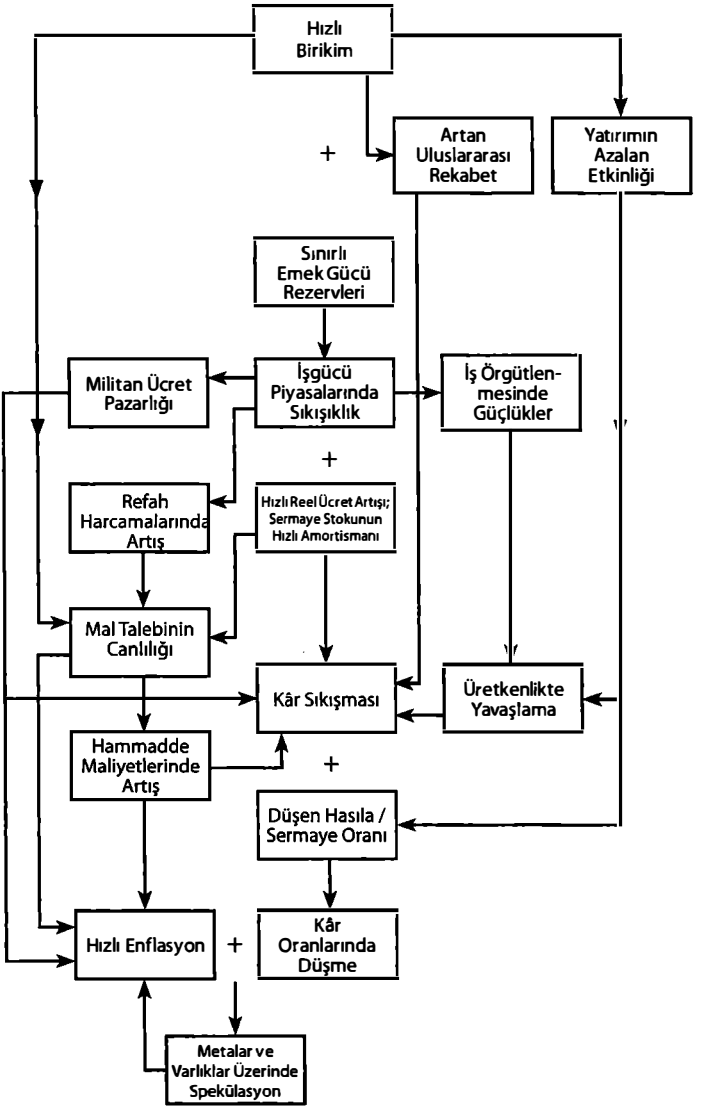
Özetle, GÜ 1968-73 döneminde bir aşırı birikim krizi yaşadı ve ciddi bir "kâr sıkışması" ile karşı karşıya kaldı. Bu karmaşık süreçte birbirini etkileyen çeşitli olguların grafik bir betimlenmesini Şekil II.13'te sunuyoruz. Burada şu hususları da belirtmeliyiz: Kapitalist ekonomilerde (II.2.2'de değindiğimiz) uzun dalgalar, birden fazla orta dönemli ("klasik") çevrimi içerir ve her bir orta dönemli çevrim, genellikle, aşırı birikimle ortaya çıkan resesyonla tamamlanır. Uzun dalganın yükseliş evresinde aşırı üretim krizleri görece kısa ve yüzeyseldir; iniş evresine yaklaşıldıkça, ya da iniş evresinde bu tür krizler şiddetlenir (Mandel, 1978: 122). 1968-73'teki aşırı birikim krizinde de böyle bir durumla karşılaşılmıştır. Kâr oranları ve kâr payındaki gelişmeler, hem uzun dalganın, hem de "klasik" orta dönemli çevrimlerin temel belirleyicilerindendir.

"Merkez"de Emekçi Sınıf Hareketleri ve Ücretler, 1968 -71

1968-71 döneminde Avrupa'da bir grev dalgası yükseldi: Fransa'da Mart 1968'de başlayan öğrenci protestolarının tetiklediği toplumsal gerilim, Mayıs 1968'deki yaygın grevlerle zirveye ulaştı. 1969'da Almanya ve Hollanda'da büyük çoğunluğu işçi sendikalarının onayı dışında patlak veren grevler (*wildcat strikes*) yaşandı. 1969 sonbaharı İtalya'nın çalışma hayatına gerginlik ve huzursuzluk getirdi. 1969-70 kışında İngiltere hükümetinin gelirler politikası çöktü; 1970-1'de grevlerle yitirilen işgücü

sayısı, geçmiş yıllardakinin çok üstüne çıktı. Bu ülkelerde çalışma hayatı için kilit önem taşıyan toplu iş sözleşmeleri, grevleri sonlandırıcı müzakerelerin ardından yapıldı ve işçiler kayda değer ücret kazanımları ve sendikal haklar elde ettiler (Armstrong vd., 1991: 192, ayrıca bkz. Tablo II.20). ABD ve Kanada'da ise çalışma hayatındaki gerilimler adım adım artarak 1970'li yılların başlarında en üst düzeylerine ulaştı; Japonya'da yıllık grev sayılarında belirgin bir artış eğilimi izlenmedi.

ŞEKİL II.13: GELİŞMİŞ ÜLKELERDE "AŞIRI BİRİKİM" KRİZİ, 1968-72

Kaynak: Armstrong vd. (1991: 190).

Avrupa'daki bu grev dalgasını açıklayıcı nedenler arasında hükümetlerin tam istihdam hedeflerine bağlılığı ile, işgücü piyasalarında artan sıkışıklığın emekçilere daha yüksek mücadele ve pazarlık gücü kazandırması, kuşkusuz, başta gelmektedir. Ancak 1960'lı yılların Avrupalı emekçilerde küskünlük yaratan bazı gelişmelerini de vurgulamak gerekir:

(1) Sendikaların ulusal düzeyde etkinliği artarken, işyeri/işlik düzeyinde etkinliğinin ve işçileri temsil yeteneklerinin azalması;

(2) Çalışma düzeninde derinleşen Taylorist-Fordist uygulamaların çalışanlarda yarattığı tepki ve dirençler;

(3) Ücret artışlarını kontrol etmek ve kâr oranlarındaki aşınmayı frenlemek için hükümetlerin kimi zaman gelirler politikasına, bunun yeterli olmadığı görüldüğünde düpedüz deflasyonist önlemlere başvurması (Armstrong vd., 1991: 193-5).

TABLO II.20: AVRUPA'DA GREVLER VE ÜCRET HAREKETLERİ, 1965-70

Ülkeler / Dönemler	Grevlerde Yitirilen İşgücü Sayısı (bin)[a]	Nominal Ücret Yıllık Artış Oranı (%)	Reel Ücret Yıllık Artış Oranı (%)
Fransa			
1965-7	2569	5.8	2.9
1968-9	76000[b]	11.0	5.4
Almanya			
1966-8	147	5.6	3.3
1969-70	171	12.0	9.2
İtalya			
1966-8	10761	6.9	4.3
1969-70	29356	11.3	7.3
İngiltere			
1967-9	4774	6.9	2.4
1970-1	12265	12.0	3.9

[a] / Yıllık ortalamalar.

[b] / Tahmin.

Kaynak: Armstrong vd. (1971: 193).

Emekçi hareketlerinin yükselişi ve bunun ülke siyasal hayatı ile etkileşimi, ülkelere özgü ve burada ayrıntılarına girmeyeceğimiz görünümler sergilemekle birlikte, Avrupa'daki 1968-71 grev dalgası bazı ortak özellikler de taşımaktaydı (Armstrong vd., 1991: 193-207):

(1) Grev girişimlerine öncülük eden kesimler (örneğin İtalya'nın merkez ve güney bölgelerindeki göçmen işçilerle kuzey bölgelerindeki düşük becerili işçiler; İngiltere'de kamu kesiminin "beyaz yakalı" emekçileri;

v.b.) geçmişte militan sendikal hareketlerin genellikle uzağında kalanlardı. Avrupa çalışma hayatında yukarıda sözünü ettiğimiz eğilimlerin en çok bu kesimleri yıprattığı açıktı. Yeni ve değişik bir grevci kuşağın ortaya çıkması, işyerleri düzeyindeki direnişlerin yöntem ve taktiklerini de etkiledi.

(2) Grevlerin önemli bir kısmı, işyeri düzeyindeki ihtilaflardan, sıradan işçilerin tepkileriyle patlak verdi; dolayısıyla sendika onayı alınmadan gerçekleştirilen grevler de çoğaldı. Avrupa ülkelerindeki belli başlı sendika konfederasyonları (örneğin Fransa'da CGT, İtalya'da CGIL), bu tür işyeri-odaklı grevlere önceleri fazla yakınlık duymadılar;[167] ama başlayan direnişler kökleştikten ve yaygınlaştıktan sonra grevcilerin yanında yer aldılar. Nihai aşamada emekçilerin ücret ve ücret dışı kazanımları, grevleri sonlandırmak için büyük ve güçlü sendikal örgütler tarafından başarıyla yürütülen müzakerelerle pekiştirildi (örneğin Fransa'da hükümet ve işverenler ile CFDT ve CGT arasındaki Grenelle Anlaşmaları (Mayıs-Haziran 1968); Almanya'da IG Metall ile demir-çelik işverenleri arasındaki anlaşma (Eylül 1969); İtalya'da metal sanayilerindeki anlaşmalar (Aralık 1969); İngiltere'de kamu kesimindeki iş uyuşmazlıklarının çözülmesi (1969-70 kış ayları); v.b.).

GÜ'de yükselen emekçi sınıf hareketlerinin 1968-73 döneminde kişi başına verimlilik artışlarını aşan reel ücret kazanımları sağlamakta başarılı olduğu, Tablo II.21'den izleniyor.[168] 1973-9 dönemindeki gelişmelere II.4.4-5'te değineceğiz.

Avrupa'daki grev dalgası ve bunun ardından elde edilen ücret kazanımları, sadece emekçi hareketlerinin gücünde önemli bir artışın değil, emek / sermaye ilişkisinde köklü bir değişimin de habercisiydi. Bu değişim, ücret belirleme sürecinin Keynesgil bir rejimden Marx'gil bir rejime evrileceği anlamını taşıyordu. Nominal ücretlerin katı olduğu Keynesgil rejimde enflasyon (ve enflasyonist etkiler yaratan devalüasyon) reel ücreti aşındırarak finans-dışı kesimlerin kârlılığını yükselteceği için sanayi

167 Fransa'nın 1964'te kurulan ve kısa sürede ikinci büyük sendika konfederasyonuna dönüşen, sosyal demokrat eğilimli Fransız Demokratik İş Konfederasyonu (CFDT) 1968 öğrenci eylemlerini ve bunlara yandaş olan sendikaları destekliyordu. Komünist eğilimli CGT ve onun ardındaki PCF'nin tavrı ise olumsuzdu. PCF'ye göre, öğrenci eylemleri "şımarık maceracılar"ın işiydi (7 Mayıs 1968); CGT üst yönetimine göre, "işçilerin (üretim üzerindeki) kontrolü, toplumsal reform, v.b..... fikirler", emekçi hareketini "genel ücret artışı, iş güvencesi, erken emeklilik, çalışma saatlerinin kısaltılması ve.... sendikal hakların genişletilmesi" gibi gerçek sorunlarından uzaklaştırıyordu (20 Mayıs 1968), bkz. Armstrong vd. (1991: 201-6).

168 Ücret dışı kazanımlara örnek olarak İtalya'da (Mayıs 1970'te yasalaşan) İşçi Şartı zikredilebilir. İşyeri düzeyindeki sendikal faaliyet üzerindeki sınırları kaldıran ve bu faaliyetlere zaman ve yer tahsisini öngören Şart, 1970'li yıllar boyunca İtalya'da büyük işyerleri düzeyindeki ·ıu iş pazarlıklarının temelini oluşturmuştur (Armstrong vd., 1991: 200).

sermayesi, genişletici politikalara yandaştı. Reel ücreti korumanın öncelik kazandığı Marx'gil rejimde ise, emek genişlemeden yana tutum alırken hem finansal, hem sınai sermayenin çıkarı aksi yöndeydi. Bu rejim değişikliğinin beklenen sonucu sermayenin (ve onun telkiniyle GÜ'deki ekonomik yönetimlerin) iktisat politikası tercihlerini **istikrar** amacına yönlendirmesiydi. Böylesi bir kayma, 1970'li yılların sonunda kesinleşti (Epstein ve Schor, 1991: 130; 140; ayrıca bkz. II.4.5).

TABLO II.21: GELİŞMİŞ ÜLKELERİN TARIM-DIŞI FAALİYETLERİNDE VERİMLİLİK VE ÜCRET ARTIŞ ORANLARI, 1960-73 (%)

Ülkeler / Dönemler[a]	Verimlilik[b]	Reel Ücret	Ele Geçen Reel Ücret[c]
Gelişmiş Kapitalist Ülkeler			
1960-69	3.7	3.2	2.6
1969-73	3.1	3.6	3.5
ABD			
1960-66	3.2	2.5	2.4
1966-73	1.2	1.4	0.8
Avrupa			
1960-69	4.2	4.3	3.2
1969-73	3.7	5.6	5.2
Japonya			
1960-70	9.2	6.3	6.3
1970-73	5.9	8.4	7.7

[a] / Dönemleştirmeler verimlilikteki kırılma yılları gözetilerek yapılmıştır.

[b] / İstihdam edilen kişi başına çıktı artış hızı.

[b] / Vergiler düşüldükten sonra.

Kaynak: Armstrong vd. (1971: 186).

- *Makroekonomik Yapıda ve Eşgüdüm Kurallarında Değişme*

Merkez'deki aşırı birikim krizi ardından, makroekonomik yapıda gözlenen değişme eğilimlerinin 1979-88 orta dönemli çevrimine taşan bazılarına burada kısaca değinmek yararlı olacaktır.

(1) İstihdam: 1973 sonrasında istihdam, büyük atılım yıllarındakine yakın bir tempoda artmış olmakla birlikte işsizlik oranları yükselmiştir (Şekil II.14). Bunun temel nedeni, çalışma çağındaki kadın nüfusun işgücüne katılma oranındaki artıştır (Armstrong vd., 1991: 243-8). 1970'li yıllarda istihdam yapısında önemli bir dönüşümün başladığı da gözlenmiş, mutlak değerce artıyor olsa bile sınai istihdamın ve sınai hasılanın toplam içindeki oransal payları gerileme eğilimine girmiş, hizmetler sektörün-

deki istihdam ise hem sayıca, hem de toplam içindeki payı itibariyle artmıştır. "Büyük Atılım"ın istisnai ivmesi tükendikten sonra yeni istihdam imkânları, esas itibariyle, hizmetler sektöründe yaratılabilmiştir. "Sanayisizleşme" olarak adlandırılan ve daha sonraki onyıllarda derinleşen bu süreç, söz konusu ülkelerin sınai rekabet gücündeki tedrici aşınma ile de yakından ilgilidir. Üretken sermaye ve teknoloji hareketliliğinin arttığı ve üretim süreçlerinin parçalara ayrılabildiği bir küresel ekonomide giderek yeni uluslararası işbölümü ve uzmanlaşma örüntülerinin ortaya çıkması şaşırtıcı sayılmamalıdır (Jenkins, 1992: Bölüm 5-6; Fröbel vd., 1981: Bölüm 1-2).

(2) Verimlilik: Tablo II.14'te izlendiği gibi, hasıla artış hızının 1973-88 döneminde yavaşlaması, artık oldukça az değişen istihdam artış hızı önünde, verimlilik artış hızının gerilemesi anlamını taşır. Bu gerileme, hem tarım-dışı faaliyetlerin tümünde, hem de imalat sanayiinde gözlenmiş, ancak 1979-88 döneminde imalat sanayii verimliliği sınırlı bir iyileşme göstermiştir (Tablo II.22).

(3) Kârlılık Oranı: Tarım-dışı faaliyetler ve imalat sanayiinde kârlılık oranı, 1973 sonrasında arızî iniş-çıkışlar sergilemekle birlikte, tüm GÜ itibariyle 1973'teki düzeyinin altında kalmıştır.[169] 1973'tekine kıyasla kâr oranlarındaki gerileme imalat sanayiinde daha belirgindir (Şekil II. 15).

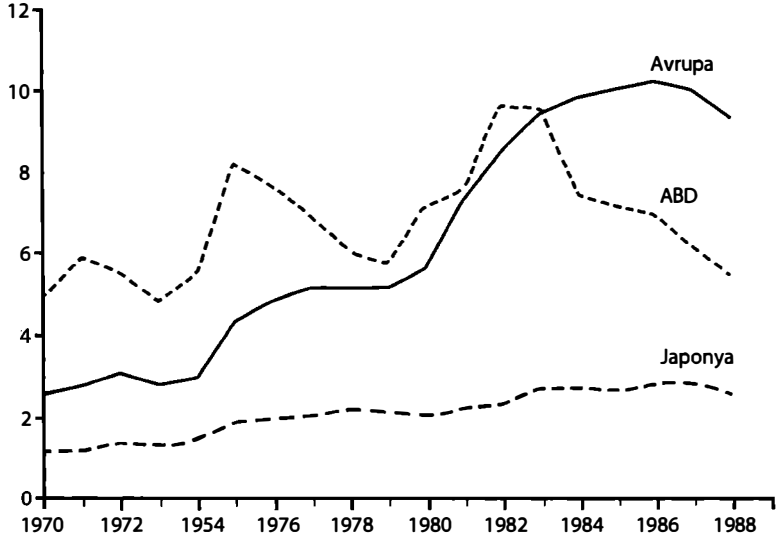
(4) Kâr Payı: 1973'ten sonra reel ücret artış hızının iyice yavaşlaması, kâr payının (1979-82 resesyonu aşıldıktan sonra) toparlanmasını sağlamıştır. GÜ'nün tümü itibariyle 1988'deki kâr payı oranları, hem tarım-dışı faaliyetlerde, hem de imalat sanayiinde 1973'tekine yakın düzeylerdedir (Armstrong vd., 1991: 248-9).[170]

(5) Birikim Hızı: Gayrisafi sabit sermaye stokundaki reel artış hızı olarak tanımlanan birikim hızı, 1973 sonrasında hem tarım-dışı sektörlerin tümünde, hem imalat sanayiinde negatif bir gelişme eğilimi sergilemiştir (Şekil II. 16). Birikim hızı ile kârlılık oranı arasındaki yakın ilişki, Şekil II.16'dan izlenebilmektedir.

169 1979-82 resesyonunda en düşük düzeyine inen imalat sanayiindeki kâr oranı, daha sonra kısmen toparlanmıştır (bkz. Şekil II. 15).

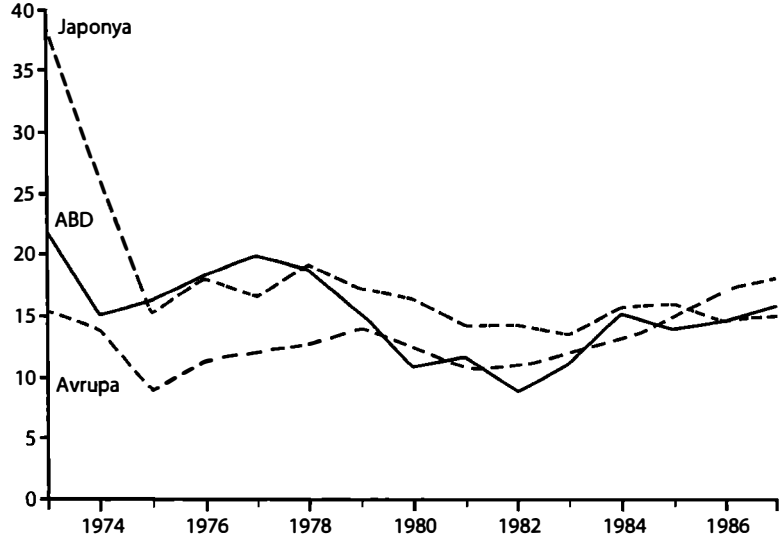
170 Kâr payları toparlandığı halde, kâr oranlarının 1973'teki düzeylerine erişememesi, hasıla/sermaye katsayılarındaki olumsuz gelişmelerin sürmesi nedeniyledir (bkz. Çizelge II.3).

ŞEKİL II.14: GELİŞMİŞ ÜLKELERDE İŞSİZLİK ORANLARI, 1970-88 (%)

Kaynak: Armstrong vd. (1991: 243).

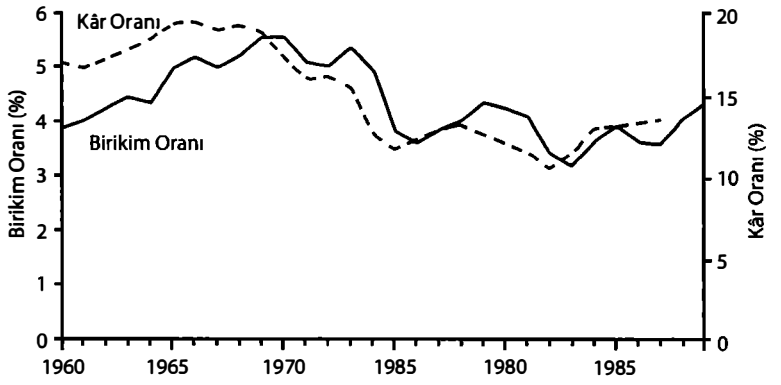
ŞEKİL II.15: GELİŞMİŞ ÜLKELERDE İMALAT SANAYİİNDEKİ KÂRLILIK ORANI, 1973-87 (%)

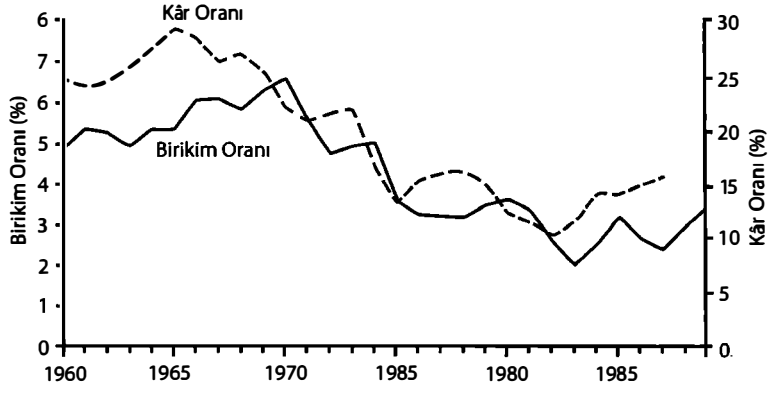
Kaynak: Armstrong vd. (1991: 251).

ŞEKİL II.16: GELİŞMİŞ ÜLKELERDE TARIM-DIŞI FAALİYETLER VE İMALAT SANAYİİNDEKİ BİRİKİM HIZI VE KÂR ORANLARI, 1960-89 (%)

A. Tarım Dışı Faaliyetler

B. İmalat Sanayii

Kaynak: Armstrong vd. (1991: 252).

TABLO II. 22: GELİŞMİŞ ÜLKELERDE ÇALIŞMA SAATİ BAŞINA EMEK VERİMLİLİĞİNDEKİ YILLIK ARTIŞ HIZI ORTALAMALARI, 1960-87 (%)

Saat Başına Emek Verimliliğinde Yıllık Ortalama Artış, %	Yedi Gelişmiş Ülke	ABD	Avrupa	Japonya
Tarım-Dışı Faaliyetler				
1960-73	4.2	2.5	4.8	9.6
1973-9	2.2	0.4	3.5	3.6
1979-87	1.9	0.6	2.7	3.8
İmalat Sanayii				
1960-73	5.1	3.2	5.9	10.5
1973-9	3.2	1.2	3.7	5.7
1979-87	3.9	3.4	3.4	5.8

Kaynak: Armstrong vd. (1991: 241).

(6) Kamu Harcamaları ve Kamu Açıkları: 1970'ten sonra GÜ'de (kamu harcamaları / GSYH) oranı, çok küçük artış hızlarıyla da olsa, yükselişini sürdürmüş; özellikle (kamu transfer harcamaları / GSYH) oranı artmaya devam etmiş, bazı ülkelerde kamu kesiminin cari ve yatırım harcamaları toplamının GSYH'ya oranındaki düşüşler genel eğilimi değiştirmeye yetmemiştir (Türel, 2001: 179). 1970'li yılların başında az çok dengede olan merkezî hükümet bütçeleri 1975'te GSYH'nın % 4'ü çevresinde açık vermiş, bu yıldan sonra söz konusu açık ortalaması % 2-4 aralığında kalmıştır.[171] Açıkların artması, kamu borcu / GSYH oranını yükseltmiş, söz konusu oran 1986'da 1973'tekinin yaklaşık iki katına çıkmıştır. 1980'li yılların sonuna doğru açıkların görece daralması, kamu borç yüklerinin (bazı ülke istisnaları dışında) istikrarlandırılmasını sağlamıştır (Armstrong vd., 1991: 236; 256-7).

(7) Finansallaşma: Dünya finans sistemindeki likiditenin 1970'li yıllarda çarpıcı ölçülerde genişlemesi, daha sonraki onyıllarda küresel ekonominin finansallaşmasına katkıda bulunmuştur. Artan kamu borç yükleri ve 1980'li yıllarda çarpıcı ölçülerde artan tüketici borçluluğu, ekonomideki finansallaşmayı daha da ivmelendiren gelişmeler olarak kayda değer.

Altın Çağ'ın II.2.4.'de değindiğimiz eşgüdüm kuralları, 1970'li yıllarda korundu ise de, bu kurallar 1980 sonrasında ciddi bir aşınmaya uğradı. Emekçi sınıfların kazanımlarına yönelik tümel bir saldırı anlamını taşıyan bu değişimin ana doğrultularını şöyle özetleyebiliriz (Glyn vd., 1991: 95; 115-6):

(1) Toplu sözleşme düzeni. Altın Çağ'da işçilerin parasal ücretlerini enflasyona karşı korumak ve verimlilik artışlarından pay almak için yararlandıkları temel araç, toplu sözleşme düzeni idi. Bu düzende çalışanlar aleyhine işleyecek kural değişiklikleri gerçekleşti. Örneğin, (İtalya gibi) bazı ülkelerde nominal ücretlerin enflasyona endekslenmesi esasının terk edilmesine çalışıldı; sendikaların pazarlık gücünü zayıflatan mevzuat değişikliklerine gidildi (İngiltere'de ikincil grev gözcülüğüne, Almanya'da grevdeki işçilere yapılacak sosyal güvenlik ödemelerine ilişkin düzenlemeler gibi).[172]

171 Bu açıklar verilmemiş olsaydı, 1970'li yıllarda gelişmiş ekonomilerin daha yoğun durgunluk baskısıyla karşı karşıya kalacakları kuşkusuzdur. 1980'li yılların ilk yarısında ABD'deki savunma odaklı fiskal genişleme çok belirgin olmakla birlikte, başta Almanya ve Japonya olmak üzere diğer GÜ böyle bir politika tercihinin uzağında kalmışlardır.

172 İş ihtilafına doğrudan taraf olmamakla birlikte, greve gidilen firma ile yoğun ticari ilişkiler içinde bulunan firmalara karşı uygulanabilecek grev gözcülüğü "ikincil" olarak nitelenmektedir.

(2) Ücret ve istihdam esnekliği. İşverenler ücretleri esnekleştirme konusundaki ısrarlarına ek olarak, istihdamı koruma amaçlı yasal düzenlemelerin sınırlandırılmasına da çaba harcadılar ve bunda da epey başarılı oldular. Örneğin İngiltere ve Fransa'da işverenlerin işçileri işe alma ve işten çıkarma serbestliklerini artıran mevzuat değişiklikleri gerçekleştirildi. İşverenler, sürekli çalışanlar gibi devlet desteklerinden ve firma ek ödemelerinden yararlanma imkânına sahip olmayan, istihdam süresi ve şartları daha esnek işçileri çalıştırma arayışlarını yoğunlaştırdılar.

(3) Refah devleti harcamaları. Emekçilerin ve düşük gelirlilerin toplumsal refahını artırmaya yönelik kamu harcamalarını kapsam ve tutar olarak daraltma girişimleri izlendi.

(4) Tam istihdama odaklı politikaların terk edilmesi. Parasal genişleme ve kamu açıklarının yönetimi ile tam istihdam arasında ilişki kurulmasını öngören iktisat politikası anlayışından uzaklaşıldı.

(5) Piyasa güçlerine daha fazla açılma. Bunun somut örnekleri, (İngiltere, Fransa ve Japonya'daki gibi) ulusallaştırılmış sanayi ve hizmet girişimlerinin özelleştirilmesi ve (Almanya'daki gibi) zararda olan firma ve/veya sektörlere verilen sübvansiyonların azaltılmasıydı.

Tüm bu değişmeler, GÜ'de enflasyona karşı mücadele başarımını 1970'lerdekinin üstüne çıkarmakla birlikte, işçi sendikalarının pazarlık gücünü önemli ölçüde geriletti ve bölüşüm açısından olumsuz sonuçlara yol açtı.

II.4.4. 1970'li Yılların Konjonktür Dönemeçleri

• *1970-1 Resesyonu ve Kısa Süren 1972-3 Canlılığı*[173]

GÜ'deki ekonomi yönetimleri, 1968-9 döneminde çalışma hayatında artan gerilimlere ve enflasyonist baskıların ortaya çıkmasına hem para, hem de maliye politikalarını sıkılaştırarak ortak ve az-çok eşzamanlı tepki gösterdiler. Sonuçta 1970-1'de "ılımlı" sayılabilecek bir resesyon yaşandı; büyüme hızı (yılda ortalama % 3.5) tarihsel trendin altına düştü. Durgunlaşan ekonomide işsizlik oranlarının yaklaşık 2 puan yükselmesine (ve kapasite kullanım oranlarının yaklaşık 3 puan düşmesine) rağmen enflasyon hızı gerilemedi. Böylelikle iktisat çevreleri "durgunluk içinde enflasyon'la tanıştı ve Keynes'çi ince ayar politikalarının (*fine tuning*) ne kadar etkili olduğu üzerindeki tartışmalar giderek yoğunlaştı.

Ilımlı resesyonun ardından, GÜ 1972-3'te yılda ortalama % 5.6 gibi (geçmiş yılların deneyimine göre yüksek sayılabilecek) bir büyüme hı-

173 İzleyen anlatı, büyük ölçüde, Armstrong vd. (1991: 207-20)'ye dayanmaktadır.

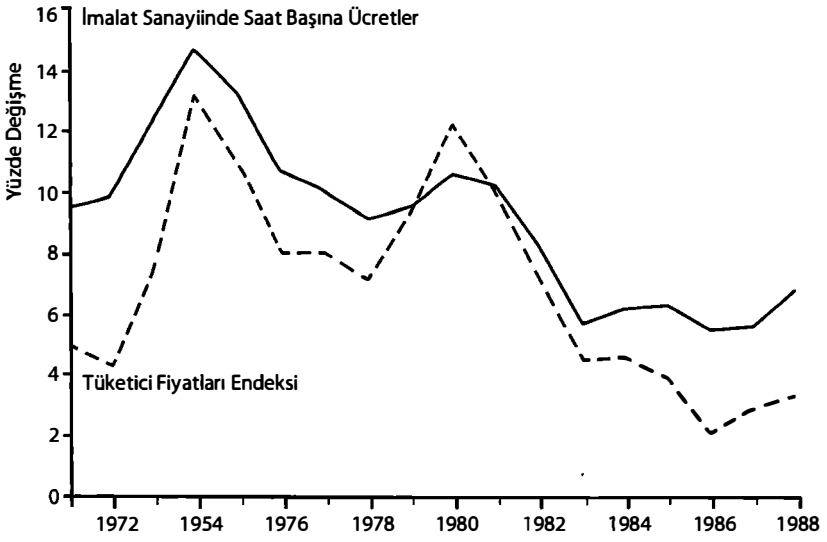
zına erişti. Bu kısa süren canlılık da, daha önceki resesyon gibi, az-çok eşzamanlıydı. Canlanma, başlıca üç faktörün bileşkesi olarak ortaya çıktı:

(1) 1971'de tüm GÜ konjonktürün dip noktasına yaklaşmıştı; Keynes'çi politika önlemleriyle ortak bir çıkış aradılar;

(2) II.4.1'de ele aldığımız gelişmeler uzantısında, 1972-3'te hızla artan dünya likiditesi, tekil ülkelerin genişletici para politikası uygulamalarına çok elverişli bir ortam sağladı;

(3) ABD'de Başkanlık, diğer dört büyük gelişmiş ülkede ulusal meclis seçimlerinin yapılacağı 1972 yılı dolayında hükümetlerin ekonomik durgunluğu göze almaları siyaseten kolay değildi.

ŞEKİL II.17: GELİŞMİŞ YEDİ ÜLKEDE SAAT BAŞINA ÜCRETLER VE TÜKETİCİ FİYATLARI, 1971-88
(yıllık artış oranları, %)

Kaynak: Armstrong vd. (1991: 255).

1972-3 canlılığı, daha önceki konjonktürel çıkış evrelerinden farklı olarak, fiyatlar genel seviyesini daha çok etkiledi ve yıllık enflasyon hızı 1973'te kabaca 3 puan arttı (Şekil II.17). Bu artışta ücret-fiyat etkileşimi daha sınırlı bir rol oynadı; enflasyondaki hızlanmanın kökenleri, esas itibariyle, mal piyasalarında idi. Firmalar maruz kaldıkları kâr sıkışması dolayısıyla talep artışına sadece çıktıyı değil, fiyatları da artırarak tepki vermeye yatkındılar; üstelik hızlı parasal genişleme, reel faiz hadlerini negatif düzeylere çekerek spekülatif mal (ve özellikle birincil meta) stokları tutmayı kazançlı hale getirmişti. Birincil meta piyasalarındaki canlanma

ve fiyat hareketleri, sadece talep çekmesinin sonucu değildi; yakın geçmişteki getiri oranlarının yetersizliği dolayısıyla birincil meta üretiminin pek çok dalında gerekli yatırım düzeylerinin gerisinde kalınmıştı. Bu faktörler birincil meta fiyatlarını GÜ'deki enflasyon oranından çok daha hızlı (1973'te ortalama % 53) artırdı ve bir anlamda, 1973-4 kışındaki petrol krizinin önünü açtı (bkz. Tablo II.19).

• *Birinci Petrol Şoku ve Çöküş, 1974-5*

XX. yüzyılın uzun zaman dilimlerinde uluslararası petrol üretim, dağıtım ve tüketim düzeni, popüler yazında "Yedi Kız Kardeş" adıyla bilinen oligopolün kontrolündeydi.[174] Bu oligopol bir yandan petrol arama ve çıkarımına, öte yandan rafinaj, taşıma ve nihai ürün pazarlama faaliyetlerine rakiplerin girmesini engellemeye çalışıyordu. Oligopol, uluslararası petrol fiyatlarını da yönlendirmek istiyordu; bu fiyatlar oligopole tatminkâr kazançlar sağlayacak kadar yüksek, ama rakiplerini ve alternatif enerji kaynaklarının kullanımını caydıracak kadar düşük olmalıydı. GÜ bu tür bir fiyat politikasına direnmedi; Avrupa ülkeleri petrolü vergileyerek siyaseten çok duyarlı oldukları kömür madenciliğini korumaya çalıştılar, ABD ise 1958'de koyduğu ithalat kotalarıyla kendi petrol üreticilerini korudu.[175]

Yedi Kız Kardeş'e, zamanı ve yeri geldiğinde, Batı'nın müdahalesi ile siyasal destek de sağlandı. Bunun ilk ve en çarpıcı örneklerinden biri British Petroleum'un öncülü Anglo-Iranian Company'yi ulusallaştırmaya kalkışan İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ın ABD tarafından (İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi ve İran'daki muhalefet partilerinin işbirliği ile) Ağustos 1953'te devrilmesi ve ABD şirketlerinin Anglo-Iranian'ın yerini aldığı bir imtiyaz anlaşmasının yeni hükümetle kotarılmasıydı (Spero ve Hart, 2003: 303; ayrıca, bkz. I.4.2).

Zamanla, oligopolün petrol sektörü üzerindeki kontrolü aşınmaya başladı:

(1) Diğer uluslararası şirketler özellikle Cezayir, Libya ve Nijerya gibi petrol üretimine yeni açılan ülkelerde arama ve çıkarım faaliyetlerine giriştiler; nihai ürün pazarlamasındaki paylarını da artırdılar.

(2) Beş büyük üretici ülke (İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve

174 İnceleme dönemimizde Sosyalist Blok'un bu kontrolün dışında kaldığı anımsanmalıdır.

175 ABD'nin kendi üreticilerini koruması, uluslararası petrol fiyatlarının artması ile de gerçekleşebilirdi, bu nedenle ABD'nin petrol fiyatlarının yükselmesine temelden bir itirazı olmadığı ileri sürülebilir. Salt iktisat mantığına dayanan bu önerme petrol şoklarını açıklamak için yeterli görünmüyor (aşağıya bkz.).

Venezuela) oligopolün korunmuş Batılı piyasalara girebilmek için 1959-60'da afişe fiyatları düşürmesinden ve ABD piyasasına girişin engellenmesinden duydukları rahatsızlıkla, Eylül 1960'da Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) kurdular. 1971'e gelindiğinde OPEC'e üye ülkelerin sayısı 11'e, OPEC'in dünya petrol ihracatı içindeki payı yaklaşık % 85'e çıkmıştı.

(3) 1950'li ve 1960'lı yıllarda uluslararası fiyatı çok az değişen petrol, giderek temel enerji kaynağına dönüştüğünde ve ABD'nin özyeterliliği azaldığında, GÜ'nün ithal edilen petrole bağımlılığı çok arttı.[176] 1972'de Avrupa ve Japonya, enerji ihtiyaçlarının sırasıyla % 60 ve % 73'ünü ithal edilen petrolden sağlıyordu. 1970'e kadar petrol ihtiyacının kabaca % 90'ını yurtiçinden karşılayan ABD, petrol politikasında köklü bir değişikliğe giderek, 1971'de ithal kısıtlamalarını kaldırmış, yurtiçi üretim üzerine fiyat konrolları getirmişti. 1972'de ABD'nin enerji ihtiyacının % 46'sı petrolle karşılanıyor; kullanılan petrolün yaklaşık 1/3'ü ithal ediliyordu. Avrupa ve Japonya petrol ithalatının yaklaşık % 80'i, ABD petrol ithalatının % 15'i Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan geliyordu (Spero ve Hart, 2003: 303-5). Bu kırılganlıklar, tedarik krizlerinden kaçınmak üzere Batılı ülkeleri OPEC üyelerine ve özellikle Orta Doğu'daki OPEC üyelerine karşı "anlayışlı" bir tutum izlemeye yöneltti.

(4) Tüm bu gelişmeler OPEC ülkelerinin petrol oligopolü ve diğer uluslararası petrol firmalarına karşı müzakere ve pazarlık güçlerini çok artırdı. Bu ülkelerin 1970-3 dönemindeki müzakere başarıları Türkcan (1984: 64-74) ve Spero ve Hart (2003: 304-6)'da örnekleriyle ayrıntılandırıldığı için, burada yinelenmeyecektir.

Petrolün dolar enflasyonu ile aşınan reel değerini yükseltmek ve fiyat içindeki devlet payını artırmak amacı ile Basra Körfezi Petrolü'nün (BKP) afişe fiyatı Ocak 1972'de 2.48, Ocak 1973'te 2.59 $ / varil'e yükseltilmişti. 1973'te afişe fiyat, adım adım artarak Ağustos 1973'te 3.07 $ / varil'e ulaştı. 1973 sonbaharına gelindiğinde afişe fiyatlar artık şirketlerin değil, OPEC'in kontrolündeydi; OPEC ülkeleri afişe fiyatlar düzeyini korumak için gereken çıktı azaltımını kendi aralarında müzakere etme aşamasına varmışlardı. Böyle bir ortamda, 6 Ekim 1973'te Arap-İsrail Savaşı patlak verdi;[177] 8 Ekim 1973'te OPEC ve petrol şirketleri

176 Freeman ve Perez (1990. 52-60), petrol ve enerji-yoğun sınai ürünlerdeki arz yeterliliği ve fiyat istikrarının Dördüncü Uzun Dalga'ya olumlu katkısını vurgulamaktadır (bkz. II.2.2).

177 Yom Kippur Savaşı olarak da bilinen dördüncü Arap-İsrail Savaşı'nda çatışmalar 25 Ekim 1973'teki ateşkes ile sona erdi; Eylül 1978'de ABD'nin arabuluculuğu ile İsrail ve Mısır arasında Camp David Mutabakatı'na varıldı; iki ülke arasındaki barış anlaşması ise Mart 1979'da Washington'da imzalandı.

arasındaki pazarlıklar kesintiye uğradı; 16 Ekim 1973'te OPEC'in Arap ülkeleri grubu (OAPEC), BKP afişe fiyatını tek yanlı bir kararla 5.12 $ / varil'e çıkardı; 17 Ekim 1973'te OPEC, petrol ihracatının seyyanen % 10 azaltılacağını ve, Arap ülkeleriyle dayanışma amacıyla, başta ABD olmak üzere İsrail'i destekleyen ülkelere seçici bir ambargo uygulanacağını ilan etti.[178] OPEC 23 Aralık 1973'te, OAPEC'in izinde, tek yanlı bir karar alarak BKP afişe fiyatını 11.65 $ / varil'e yükseltti. Petrol şirketleri OPEC'in üretim ve fiyat kararlarına uydular; ama seçici ambargo işletilemedi.

Batı blokunun hegemonik gücü ABD, birinci petrol şokunun 1973'ün ikinci yarısındaki oluşum sürecine etkili bir siyasal müdahalede bulunmadı. Bazı yazarlar, bu tutumu ABD'nin Orta Doğu odaklı petrol coğrafyasına bakışındaki jeopolitik duyarlılıklar ile açıklamaya eğilimlidir (bkz. Türkcan, 1984: 64-74). Gerçekten, ABD Dışişleri Bakanlığı yönetici ve diplomatlarının 1970-3 dönemindeki çeşitli temas ve beyanları bu tezi destekleyici öğeler içerir. Ayrıca, daha yüksek petrol fiyatları, ABD'nin alternatif enerji kaynakları geliştirmesini özendiren bir göreli fiyat yapısı oluşturacak, tüm ülkelerin dolar depoları tutma ihtiyacını artırarak, II.4.1'de değindiğimiz "dolar standardı"nı güçlendirecekti. Kişisel olarak söz konusu eylemsizliğin ABD'nin çelişen ulusal ve uluslararası siyasal amaçları önünde açık-seçik bir politika pozisyonu benimseyememesinden kaynaklandığı kanısındayız.

Kriz tırmandıktan sonra ABD tavrını belirginleştirdi; Batı Avrupa ve Japonya hükümetlerine bir karşı-kartel oluşturarak petrol üreticileri arasındaki dayanışmayı çökertmeye çalışmalarını ve iktisadi / askerî misilleme tehdidine başvurmalarını telkin etti. Ancak petrol ithalatına aşırı bağımlı, İsrail'i desteklemeye ABD kadar hevesli olmayan ve ABD'nin başatlığından kaygılanan Avrupa ülkeleri ve Japonya bu öneriyi benimsemeyerek, petrol üreticileri ile müzakere ve işbirliği fırsatlarının aranmasını savundular. Şubat 1974'te ABD'nin de aralarında bulunduğu 12 Batılı ülkenin temsilcileri Washington'da toplanan Enerji Konferansı'nda bu aykırı görüşler arasında bir uzlaşı aradı; dünya enerji durumu ile ilgili uluslararası bir eylem programı geliştirmek üzere Enerji Koordinasyon Grubu (ECG) oluşturuldu. ECG'nin hazırladığı Uluslararası Enerji Programı, Kasım 1974'te 16 OECD ülkesi tarafından onaylanıp, OECD bünyesinde faaliyet gösterecek Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) kuruldu.

178 İhracat kesintisi oranı, kısa bir süre için % 25'e çıkarıldı ise de, daha sonra bu orandan vazgeçildi. Arzdaki fiili daralma, Sosyalist Blok dışındaki üretimin % 9'u çevresinde gerçekleşti (Armstrong vd. 1991: 221-2).

IEA'nın görevleri arasında (i) acil durumlarda işletilecek bir petrol paylaşma planı yapmak; (ii) stratejik petrol stokları oluşturmak; (iii) alternatif enerji kaynaklarını geliştirmek üzere uzun vadeli programlar hazırlamak yer almaktaydı (Türkcan, 1984: 74-5; Spero ve Hart, 2003: 306).[179]

GÜ, 1973'ün ikinci yarısında aşırı canlanma işaretleri veren ve bunun eşliğinde yüksek ücret artışı talepleriyle karşılaşılan ekonomilerinde sıkı para ve (ABD dışında) sıkı maliye politikaları uygulamaya yönelmişlerdi. Birinci petrol şoku böyle bir zaman dilimine rastladı. Petrol üreticisi ülkelere yıllık bazda kabaca 70 milyar $ tutarında (ve cari fiyatlarla dünya hasılasının % 1.5'i dolayındaki) bir gelir transferinin kısa ve orta dönemde bu ülkelerin mal ve hizmet ithalatıyla soğurulması mümkün değildi; dolayısıyla küresel nihai talebin ve böylelikle küresel hasılanın daralması kaçınılmaz görünüyordu. Tekil gelişmiş ülke yönetimlerinin cari açıkların büyümesi ve "ithal edilmiş" enflasyon risklerine karşı sergiledikleri iktisat politikası refleksi, esasen uygulanılmasına geçilmiş daraltıcı politikaları pekiştirmek oldu. Oysa, talep idaresi politikalarının **uluslararası eşgüdümü** ile daraltıcı politikaların gelir ve istihdam üzerindeki olumsuz etkilerinden, bir ölçüde, kaçınılabilirdi (bkz. II.5.5). Ancak 1974-5'in çalkantılı siyasal ve ekonomik ortamında böyle bir işbirliğini gerçekleştirmek güçtü. Henüz yeniden yapılandırılamamış IMF'nin petro-dolarları döndürmekte etkili bir rol üstlenmesi de beklenemezdi; dolayısıyla bu işlev uluslararası özel bankalara bırakıldı.

1974'ün ilk aylarından itibaren tüketici ülkelere petrol sevkiyatı daha düzenli bir hale geldi; öte yandan GÜ "çevre"ye yapabileceği ihracat fırsatlarını değerlendirerek ekonomik yavaşlamadan 1974 ortalarına kadar kaçınabildi. 1974'ün ikinci ve 1975'in ilk yarısı, GÜ için tam bir çöküş dönemiydi. Bu çöküşün etkisiyle 1974-5 dönemindeki yıllık ortalama GSYH artış hızı, % 0.4 düzeyine indi; yıllık enflasyon oranı ortalaması % 12, işsizlik oranı ortalaması % 6 dolayına yükseldi. Çöküşü tetikleyen faktörlerin başında, stok birikimi de dahil olmak üzere, yatırım harcamalarının ciddi ölçüde gerilemesi geliyordu; bu da, kâr oranlarındaki gerileme ile birlikte, girişimcilerdeki güven duygusunu ve olumlu beklentileri çökerten diğer gelişmelerin sonucuydu. Yükselen enflasyon ve işsizlik oranlarına rağmen, reel ücretler (düşük bir hızla da olsa) artmaya devam etti; böylelikle kâr oranları daha da geriledi (bkz. Şekil II.14-17). 1974-5, menkul kıymet piyasalarında ve bankacılıkta da önemli krizlerin yaşandığı bir dönem oldu.

179 IEA'nın kuruluşu ve görev tanımı, ABD'nin telkinlerinin ağır bastığını ortaya koyuyor. Avrupa'nın başlangıç pozisyonuna bağlı kalan Fransa, OECD bünyesinde IEA'nın kuruluşunu engellemedi; ama 1992'ye kadar IEA'ya katılmadı.

İktisat politikası tercihleri açısından 1974 ve 1975 yıllarının kayda değer bir özelliği, 1960'lı yıllarda güçlenen parasalcı "karşı devrim"in artan çekiciliği dolayısıyla, belli başlı GÜ'nün "parasal hedefleme"ye (*monetary targeting*) yönelmeleriydi. Almanya (1974), ABD (1975) ve Kanada'nın (1975) bu yönde attığı adımları daha sonra İngiltere (1976) ve Japonya (1978-9) izledi (Mishkin, 2006: Bölüm 3).[180]

Bu yıllarda açıkça ortaya çıkan bir gerçek, uluslararası ekonomik sistemdeki yüksek düzeyli bağınlaşmanın GÜ arasında yakın bilgi alış-verişini ve karar alma süreçlerinde eşgüdümü zorunluluk haline getirmiş bulunmasıydı. G-7 hükümet başkanlarının Rambouillet toplantısı (Kasım 1975), dünyadaki yeni parasal sistem üzerinde nihai mutabakatı sağlamayı amaçlıyordu (bkz. Çizelge II.7); ama bu toplantı bundan sonra her yıl yapılması gelenekleşen geniş gündemli ekonomik zirveler için emsal oluşturdu (San Juan (Porto Riko), Haziran 1976; Londra, Mayıs 1977; Bonn, Temmuz 1978; Tokyo, Haziran 1979; v.d.).

• *Toparlanma, 1976-8*

GÜ 1976-8 döneminde toparlanarak ve birinci petrol şokunun gerektirdiği göreli fiyat düzeltmelerini yaparak yılda ortalama % 4.2 düzeyinde bir büyüme hızına eriştiler; enflasyon hızında ve ABD'deki işsizlik oranında, sınırlı da olsa, düşüşler gerçekleşti.[181] 1974-8 döneminde Suudi Arabistan liderliğindeki OPEC uluslararası petrol piyasasını tedarik kesintilerine ve reel petrol fiyatlarının artmasına yol açmayacak biçimde yönetti; Kuzey Denizi, Alaska, Meksika ve SSCB'den gelen ek üretim ve petrol kullanımında tasarruf sağlama çabaları da tüketici piyasalarındaki talep baskısını azalttı. Petrol piyasasının istikrarı, 1976-8'deki ekonomik büyüme başarımına olumlu katkı sağladı.

1968'den bu yana ABD yönetiminin karakteristik dış politika davranışı, birbiri ile çelişen iki stratejik tercihle biçimleniyordu: (i) çok yanlı işbirliği ile uluslararası sistemin işlerliğini güçlendirmek; (ii) karşılıklı bağınlaşma ABD'nin iç politikasına olumsuz yansımaya başladığında, değişime direnmek. Carter'in Başkanlığı altında ABD, 1977'den itibaren

180 Mishkin (2006) Almanya dışında bu denemelerin fazla başarılı olmadığını belirtmekte, üç Anglo-Sakson ülkesindeki başarısızlığın nedenlerini de açıklamaktadır. Japonya ise parasal hedefleme yerine **öngörü** ile yetinmişti. 1920'li yıllardaki hiperenflasyonu toplumsal belleğinde koruyan Almanya'nın Bundesbank'ı iktisat politikasının merkezine yerleştirerek etkili bir parasal hedefleme uygulaması, şaşırtıcı sayılmamalıdır.

181 1976-8 döneminin ortalama büyüme hızı, Büyük Atılım yıllarındaki canlanma evrelerindekiyle yarışacak kadar parıltılı değildir; yine de 1973-88'i kapsayan iki orta dönemli çevrimdeki ekonomik büyüme ortalamalarına kıyasla tatminkâr sayılabilir (bkz. Tablo II. 14).

uluslararası düzenin GÜ tarafından **kolektif** bir biçimde yönetimine daha açık bir tutuma yaklaştı. Bu tutumun somut sonuçları Bonn Ekonomik Zirvesi'nde (Temmuz 1978) izlendi; Almanya, Fransa ve Japonya'nın daha fazla genişletici politikaları benimsemesine karşılık, ABD'nin enflasyon hızını daha da aşağıya çekmesi ve enerji tasarrufunu artırması üzerinde uzlaşıldı (Spero ve Hart, 2003: 32).

Ancak 1978'in daha sonraki aylarında patlak veren ve 1979'da da yinelenen dolar krizleri, bu pazarlıkları temelsiz bıraktı. 1976-8'de ABD'nin diğer G-7 ülkelerine göre daha hızlı büyümesi, daha yüksek enflasyon hızlarına erişmesi ve artma eğilimi gösteren cari açıkları, döviz piyasalarında dolar aleyhindeki spekülasyonu körükledi.[182] ABD doları savunmakta ilkin çok istekli davranmadı; daha sonra döviz piyasasına arızi müdahaleler, Almanya ile swap ağının geliştirilmesi, SDR ve altın satışları, gönüllü ücret ve fiyat sınırlamaları, maliye politikasının sıkılaştırılması gibi önlemler almaya yöneldi. Bu parça-buçuk önlemler yeterli olmadığında Carter yönetimi doların savunusu için çok geniş kapsamlı bir önlemler paketini yürürlüğe koydu (kısıtlayıcı bir para politikasına geçiş, döviz piyasalarına etkin müdahale için 30 milyar $'lık bir döviz fonu oluşturulması, ABD altın satışlarının artırılması, v.b). 1978-9'daki ikinci petrol şoku ardından ABD politikalarının nereye ve nasıl evrildiğini aşağıda ele alacağız.

• *İkinci Petrol Şoku ve Volcker'in Hamlesi, 1979*

İran'da Şah rejimine karşı Ocak 1978'de başlayan toplumsal muhalefet giderek yükseldi ve Ekim 1978 sonlarındaki genel grev girişimleri, ülkenin petrol üretimi ve ihracatını da engeller duruma geldi. 1978 yılında OPEC ihracatının yaklaşık % 17'sini sağlaması beklenen İran'ın Kasım 1978'den itibaren büyük ölçüde devre dışı kalması, 1978'in son ve 1979'un ilk çeyreğinde arz açıkları yarattı; bu açıkların başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer OPEC üyelerinin artan üretim ve ihracatıyla karşılanmasına çalışıldı. Petrol şirketleri ve tüketici ülkeler, bu durumu gelecekteki kıtlıkların işareti olarak algıladılar ve stoklarını artırmaya giriştiler. Sonuç, petrol piyasasında artan istikrarsızlık ve fiyatlarda yeni bir tırmanmanın başlangıcı oldu.[183]

182 1976-8 döneminde ABD'nin ve diğer altı gelişmiş ülkenin büyüme hızı ortalaması, sırasıyla, % 5.2 ve % 4.1 idi.

183 Buraya İran'daki siyasal krizin nasıl sonuçlandığı ile ilgili kısa notlar eklememiz uygun olacaktır: Ocak 1979'da Şah Muhammed Rıza Pehlevi, ülkesini terk etmek zorunda kaldı; yönetimi devrettiği Şahpur Bahtiyar başbakanlığındaki hükümet, Şubat 1979'da İslami Devrim'in Fransa'da sürgünde yaşayan önderi Ayetullah Humeyni'nin İran'a dönüşü ardından çöktü ve Nisan 1979'daki anayasa referandumu ile İran İslam Cumhuriyeti kuruldu.

Aralık 1978'de OPEC, Batılı ülkelerde beklenen enflasyona paralel olarak afişe fiyatları artırmaya karar vermiş, 1979'un ilk aylarında BKP afişe fiyatını 13.34 $ / varil'e yükseltmişti. Piyasadaki kargaşa yüzünden, spot fiyatlar afişe fiyatların çok üstüne çıkmaya başladı. Mart 1979'da OPEC, Nisan 1979'dan itibaren geçerli olmak üzere afişe fiyatları % 14.5 artırdı ve üretici şirketlerce elde edilen aşırı kârların konak ülkelere kazandırılması için, tekil ülkelerin afişe fiyatlar üzerine eklentiler yapabilmesine onay verdi. Temmuz 1979'da OPEC afişe fiyatları yeniden % 15 artırdı; ama fiyatlar artık OPEC'in ve en büyük üretici Suudi Arabistan'ın kontrolünden çıkmıştı. Aralık 1979'da BKP afişe fiyatı 31.61 $ / varil'e erişmiş bulunuyordu.[184]

1980 yılının ortalarında Suudi Arabistan ve OPEC'in "ılımlı" üyeleri, üretim ve fiyatlar üzerinde kontrolü tesis etmeye ve fiyatları yeknasaklaştırmaya çalıştılar; ama bu çabalar Eylül 1980'de başlayan Irak-İran Savaşı dolayısıyla etkisiz kaldı; anılan iki ülkenin petrol ihracatı fiilen durdu. Sonuçta dünya petrol ihracat hacmi kabaca % 10 geriledi ve spot fiyatlar yeniden artma eğilimine girdi. Aralık 1980'de OPEC 33 $ / varil'lik yeni bir tavan fiyat saptadı; yıl sonunda gerçekleşen BKP afişe fiyatı (36.83 $ / varil) bu düzeye yakındı. Bu tarihten sonra petrol afişe fiyatlarının gerilemeye başladığı ve 1986 sonrasında göçtüğü gözlendi.[185]

1970'li yıllarda başarılı bir üretici karteli örneği olarak görülen OPEC'in aynı başarıyı daha sonra niye sürdüremediğini irdelemek gerekir. Dünya ekonomisinin belirgin bir durgunlaşma eğilimine girdiği 1980'li yıllarda birincil meta üreten kartellerin zorluklar yaşaması doğaldı. Dahası, 1980'li yıllarda OPEC üyeleri arasındaki siyasal dayanışma aşınmış, büyük tüketici ülkelerin OPEC'e karşı ortak tutum izlemekteki yetersizlikleri de önemli ölçüde giderilmiş bulunuyordu. Dolayısıyla, OPEC'in gerilemesi ardındaki genel sorunlara işaret edilmelidir:

(1) Talebin fiyat esnekliği ve ikame imkânları. Kısa ve orta dönemde petrol talebinin fiyat esnekliği düşük olsa da, petroldeki fiyat artışları uzun dönemde enerji tasarrufunu ve alternatif enerji türlerinin devreye girmesini özendirmiştir.

(2) Arz esnekliği. Yeni petrol kaynaklarını arama, bulma ve geliştirme faaliyetleri, kuşkusuz zaman alıcıdır; ama elverişli fiyatlar, uzun dönemde bu sektöre yapılacak yatırımları, yeni ülke ve/veya alanların üretime açıl-

184 Aralık 1979 ve sonrasındaki BKP afişe fiyatları quandl.com/data/BP/CRUDE_OIL_PRICES'den alınmıştır.

185 Yıl sonu $ / varil değerleri itibariyle BKP afişe fiyatları şöyle bir seyir izlemiştir: 35.93 (1981); 32.97 (1982); 29.55 (1983); 28.78 (1984); 27.56 (1985); 14.43 (1986); 18.44 (1987); 14.92 (1988); 18.23 (1989).

masını özendirecektir. 1970'li yıllar sonrasında petrol sektöründe izlenen gelişmeler bu yönde olmuştur.

(3) Ortak çıkar algısı ve liderlik. Bir üretici kartelinde tekil ülkelerin epey farklılaşması beklenen çıkarlarını bağdaştırmak zordur. Ortak çıkar algısı da, tek başına, ortak eylem için yeterli değildir; karteli harekete geçirebilecek ve "zor zamanlar"da ortak eylemin eşitsiz yüklerini üstlenebilecek önder ülke veya ülkelerin var olması gerekir. Aksi takdirde kartel, çeşitli aldatmacalarla (*cheating*) yüz yüze gelir; bu aldatmacaları kimi zaman kendi yetkesi ile önleyen, kimi zaman da kendi kotasını değiştirerek kartelin işlemesini sağlayan bir esnek üretici (*swing producer*) bulunmadığı takdirde kartel güç yitirir.[186] Suudi Arabistan, 1974-9 döneminde üstlendiği esnek üretici rolünü 1980'li yıllarda taşıyamamıştır.

Petrol şoku anlatısını ABD yönetiminin dünya ekonomisinin seyrini değiştiren kritik bir hamlesiyle tamamlamak yerinde olacaktır. Birinci petrol şoku sonrasında ABD'nin temel iktisat politikası hedefi, 1974-5'teki çöküşün etkilerini gidererek ekonomiyi canlandırmaktı. 1978-9'da doları değersizleştirmekle sınırlı kalmayan, doların dünya rezerv parası niteliğini de tehlikeye atan spekülatif saldırılardan sonra enflasyonu kontrol altına almak, ABD'nin birinci politika önceliği haline gelmiş bulunuyordu.[187] ABD'de yıllık enflasyon oranı, 1979'un ikinci çeyreği itibariyle % 13 dolaylarına yükselmişti. Ağustos 1979'da o tarihte New York Federal Reserve Bankası'ın başkanı olan Paul Volcker, ABD merkez bankası işlevini gören Federal Reserve Sistemi'nin (kısaca, Fed) Guvernörler Kurulu Başkanlığı'na atandı. Volcker deneyimli bir bankacı ve ABD finans çevrelerinin tam güvenine mazhar olmuş bir "pratik makroiktisatçı" idi; Ekim 1979'daki Federal Açık Piyasa İşlemleri Komitesi (FOMC) toplantısında ABD para politikasını parasalcı bir yörüngeye oturtacağını açıkça ortaya koydu. Volcker, Fed'in temel parasal büyüklükleri belirleyerek ve bunlara bağlı kalarak piyasaların enflasyon bekleyişlerini yönlendirebileceği inancındaydı.

---

186 1979 sonrasında çeşitli örneklerine rastlandığı gibi, bazı OPEC üyeleri (i) talebin canlı olduğu dönemlerde ortak çıkarları bir yana bırakarak fiyat kararlarını ihlal etmişler; (ii) talebin gerilediği dönemlerde kendi üretim kotalarını aşarak, fiyat iskontoları ve kredi kolaylıkları önererek, OPEC dışı ülkelerle trampaya girişerek gelir paylarını artırmaya çalışmışlar; (iii) tüketici ülkelerde rafinaj ve pazarlama alanına girerek kendi pazar "kovuk"larını korumaya yönelmişlerdir (bkz. Spero ve Hart, 2003: 310-23).

187 XIX. ve XX. yüzyıllarda bazı gelişmiş kapitalist ekonomiler arada bir yüksek hızlı enflasyon evrelerinden geçmekte idiler; ama bu evrelerin hiçbirinde dünya rezerv parası, işlev göremez duruma düşmemişti. 1978-9'da dolara yönelik spekülasyonlar ve petrolün giderek meta-paraya dönüşme eğilimi böyle bir olasılığı gündeme getirmiş bulunuyordu. Bu durum, dünya kapitalizmi ve onun baş-nezaretçisi ABD için göze alınamayacak kadar riskliydi (Williams, S., 2009).

Volcker yönetiminde Fed, ABD para politikasının kilit parametrelerinden biri olan ve 1979 ortalarında % 11 dolayına erişmiş bulunan bankalar arası faiz oranını (*Federal fund rate*), aşamalı olarak, Haziran 1981'de % 20 yakınlarına yükseltti ve bu artımın hemen hemen tamamı Mart 1980'e kadar gerçekleşti. Banka kredilerindeki faiz oranlarının temel göstergesi sayılan "*prime rate*" de aynı dönemde yaklaşık % 9'dan % 19'a çıktı. Yüksek faiz oranları 1982'nin sonlarına kadar kararlılıkla sürdürüldü. Bu radikal önlemler, 1980-82 dönemi ortalama GSYH artışını % 0.2'ye düşüren ağır bir resesyona ve 1979'da % 6 dolayında bulunan işsizlik oranının % 9.5'a yükselmesine yol açtı; ödenen bu ağır paha ile elde edilen kazanım, yıllık enflasyon oranının % 4'ün biraz altına düşürülmesiydi.[188]

Bazı iktisat tarihçilerinin "Volcker Şoku" olarak adlandırmakta tereddüt etmedikleri yeni politika yönelimi, 1980 sonrasında kurulacak neoliberal ekonomik düzenin çarpıcı habercilerinden biri sayılmalıdır. Volcker şoku, sadece faiz hadleri yerine parasal büyüklükleri hedefleyen, aşırı kısıtlayıcı bir para politikasını değil, merkez bankalarının bağımsızlığını da ima etmekteydi; finans kesimini tatmin eden bu ilke, daha sonraki yıllarda enflasyon hedeflemesine odaklı para politikalarının geliştirilmesiyle işlevsellik kazandı.

II.4.5. Makroekonomik Politikalar, 1973-9

Keynesgil Altın Çağ boyunca Fransa, Almanya, İtalya ve Japonya'da para ve (iradi) maliye politikalarının sistematik bir genişleme vurgusuyla uygulandığına, ABD ve İngiltere'de ise bu tür bir vurgunun daha az belirgin olduğuna II.2.4'te işaret etmiştik. Bir yandan 1968-71 dönemindeki emekçi sınıf hareketlerinin sermaye/emek ilişkilerini köklü bir dönüşüme uğratması, öte yandan ABD hegemonyasının sarsılması ve BW sisteminin çöküşü, söz konusu iki ülke grubu arasındaki ayrımı belirsizleştirdi. İlk gruptaki ekonomi yönetimleri, emek hareketinin kazandığı genişlik ve ivme önünde, genişletici makro politikaların istikrarsızlaştırıcı etkilerini daha iyi algılamaya başladılar; ikinci grup ülkelerde ise yüzen kurlar rejiminin yarattığı imkânlardan yararlanma eğilimleri ortaya çıktı. Sonuç olarak, tekil ülkelerin makro politikaları kolaycı genellemelere elverişli olmayan büyük bir çeşitlilik sergilemeye başladı (bkz. Glyn vd., 1991: 139-

188 1976-80 döneminin ABD Başkanı Carter, 1980'de ikinci kez talip olduğu Başkanlığa seçilemeyerek, kişisel bir bedel ödemiş oldu.

48). Dolayısıyla burada ülke ayrıntıları üzerinde fazla durmadan, 1973-9 dönemi makro politikalarının bazı ortak niteliklerini anımsatmakla yetineceğiz:

(1) Ara sıra etkinliği üzerinde tereddütler dile getirilse de, 1973-9 döneminde Keynesgil talep idaresi politikaları tümden terk edilmedi.[189]

(2) 1970'li yılların konjonktür hareketlerini irdelerken açıkça sergilemiş bulunduğumuz gibi, 1973-9 dönemi makro politikaları, GÜ'de "durkalk" (*stop-go*) tarzında büyüme örnekleri yarattı.

(3) Para politikasında daraltıcı yönde, belirgin, fakat ülkeler itibariyle yeknasak olmayan kaymalar izlendi. Bazı GÜ'nün 1973-9 döneminde parasal hedeflemeye yöneldiklerine, ama anti-enflasyonist duyarlılığı çok yüksek olan Almanya dışında bu girişimlerin başarılı olmadığına II.4.4'te değinmiştik.

(5) Maliye politikası araçlarının çevrime karşı (*counter-cyclical*) kullanımı ile sınırlı yararlar elde edildiği gözlendi; bu da maliye politikasını para politikasının güdümüne alma eğilimini güçlendirdi. Yine de, 1970-2'de az çok dengede olan kamu bütçelerinin 1973-8 döneminde kayda değer ölçülere ulaşan açıklar vermesinden kaçınılamadı. Kamu açıklarının daraltılması yönündeki kararlılık, ABD dışındaki GÜ'de 1979'da başladı ve 1980'li yılların ortalarına kadar sürdü.

1970'li yıllardaki ekonomik istikrarsızlığa karşı sağ siyasal iktidarların benimsedikleri yaklaşım, savaş sonrasındaki geniş toplumsal mutabakattan uzaklaşarak örgütlü emek hareketinin gücünü sınırlamaya çalışmak, piyasa-temelli ve kâr oranlarının yükselmesine dayanan bir derlenme-toparlanma sağlamaktı; kapitalizmin "doğa"sına uygun bu tutumun yatırımları ve istihdamı artıracağı, uluslararası düzeyde rekabete yardımcı olacağı umuluyordu. 1973-9 döneminde sağcı hükümetlerce yönetilen Fransa, İtalya ve Japonya ile ortodoks iktisat politikası araçlarını kullanmaktan kaçınmayan sosyal demokrat Helmut Schmidt'in başbakanlığı altındaki Almanya'da böyle bir anlayış etkiliydi. Aykırı sayılabilecek bir deneyim, İşçi Partisi hükümetleri tarafından yönetilen İngiltere'de yaşandı. Mayıs 1979'da dramatik bir yenilgi ile biten bu deneyimi burada kısaca özetlemekte yarar var.

İşçi Partisi'nin 1974 seçim beyannamesi, "tam istihdama çok daha fazla önem vererek toplumsal eşitliği artırma"yı öngörüyordu (Armstrong vd., 1991: 322). Şubat 1974 seçimlerinden sonra kurulan İşçi Partisi hükü-

189 ABD Başkanı Nixon'a izafe edilen "Şimdi hepimiz Keynes'ciyiz" tümcesi (Ocak 1971) dönemin "ruh"unu oldukça iyi yansıtıyor.

metleri, bir yandan birinci petrol şokunun olumsuz yansımaları ile, öte yandan Muhafazakâr hükümetten devralınan bütçe açıkları ile uğraşmak zorundaydılar. Harold Wilson başbakanlığındaki ilk iki hükümet 1974-5'te vahim bir deflasyondan kaçınmakla birlikte, GSYH'nın yılda ortalama % 0.7 gerilemesini önleyemedi.

Mart 1974 - Mayıs 1979 dönemindeki İşçi Partisi hükümetleri, parlamenter siyasetin çetin şartları altında çalıştılar (bkz. Çizelge II. 8). Dahası, İşçi Partisi'nin üst düzey siyasal kadroları, izlenecek ekonomi politikaları konusunda ciddi görüş ayrılıkları içindeydi. Kamu harcamaları ve kamu sektörü borçlanma gereğinin 1976 ve sonrasındaki seyri, kilit önem taşıyan tartışma konuları arasındaydı. Maliye Bakanlığı'nın kamu harcamalarını kısmayı öngören raporu (*white paper*) Avam Kamarası'nda reddedildiğinde patlak veren kriz, siyasal düzlemle sınırlı kalmadı; sterlinin değeri uluslararası piyasalarda hızla düşmeye başladı ve düşüş Haziran 1976'da dip noktalarına yaklaştı.

Mart 1976'da başbakanlıktan istifa eden Harold Wilson'un yerine geçen James Callaghan, kısa vadeli dış borçlanmalarla krizi savuşturmaya çalıştı; bu yolla bir çözüme varılamayacağı Eylül 1976'da belirginleştiğinde, IMF ile stand-by anlaşması için temaslar başlatıldı.[190] Görüşmeler Ocak 1977'de İngiltere için çok ağır şartlar içeren, dönemin standartlarına göre epey yüksek tutarlı (3.9 milyar $'lık) bir anlaşma ile sonuçlandı. IMF ile anlaşma, bunalım ortamını yatıştırıcı etkiler yaptı ve İngiltere 1976-7'yi yıllık ortalaması % 2.2'yi bulan büyüme hızlarıyla tamamladı; bu mütevazı hasıla artış oranları ile işsizliğin gerilemesi beklenemezdi.

Callaghan hükümeti, 1978'de işsizlik oranını düşürebilmek için kamu harcamalarını yeniden genişletmeye yöneldi ve bu adımın enflasyonist etkilerini kısıtlayabilmek için ücret artışlarına bir üst sınır koydu. GSYH yıllık artış hızını % 3.6'ya yükselten ve işsizlik oranını az da olsa gerileten bu politikalar yıllık enflasyon hızının (% 8) ücret artış sınırını (%5) aşması ile çöktü; 1978-9 kışında belli başlıları kamu kesiminde gerçekleşen bir grev dalgası yükseldi.[191] Artan toplumsal tepkiler Margaret Thatcher

190 Eylül 1976'da toplanan İşçi Partisi Kongresi'nde Callaghan, hükümetinin karşı karşıya kaldığı açmazı şu sözlerle dile getiriyordu: "Şöyle düşünmeye alışmıştık: Vergileri düşürür ve kamu harcamalarını yükseltirsen, resesyondan çıkar ve istihdamı artırırsın. Bütün içtenliğimle söylüyorum ki, artık böyle bir opsiyon yok; geçmişte var idiyse bile, bu opsiyon savaş sonrasındaki her yinelenişinde ekonomiye daha yüksek bir enflasyon dozu enjekte etti, bunun ardından gelen adım da daha yüksek işsizlik düzeyi oldu" (aktaran: Armstrong vd., 1991: 323).

191 Hükümet, 1975 yılı ortalarında işçi sendikaları konfederasyonu TUC ile mutabakat sağlayarak ücret sınırlamasını başlatmış ve, reel ücretlerin gerilemesi pahasına, enflasyon hızındaki tırmanmayı önlemişti. İşçiler benzer bir uygulamanın 1978'de yinelenmesine direndiler ve tepkilerini artan bir eylemlilikle ortaya koydular.

liderliğindeki Muhafazakar Parti'ye Mayıs 1979 genel seçimlerini kazandırdı ve Thatcher, Kasım 1990'a kadar Başbakanlık ve parti başkanlığı görevlerini yürüttü.

ÇİZELGE II.8: İNGİLTERE'DE İŞÇİ PARTİSİ HÜKÜMETİ, 1974-9: KÜÇÜK SİYASAL TAKVİM

Ay/Yıl	Olaylar
Şubat 1974	Genel Seçimler. İşçi Partisi, Avam Kamarası'nda çoğunluğu elde edemiyor.
Mart 1974	İşçi Partisi lideri Harold Wilson, Liberal Parti'nin desteklediği azınlık hükümetini kuruyor.
Ekim 1974	Erken genel seçimler. İşçi Partisi, Avam Kamarası'nda küçük bir çoğunluk elde edebiliyor; Harold Wilson'un başbakanlığında İşçi Partisi hükümeti kuruluyor.
Şubat 1976	Maliye Bakanı Denis Healey, kamu harcamalarının daraltılmasını öngören bir rapor (*white paper*) hazırlıyor.
Mart 1976	Healey'in raporu, İşçi Partisi'nin sol kanadındaki bazı milletvekillerinin çekimser kalması nedeniyle Avam Kamarası'nda reddediliyor. Kısa bir süre sonra Başbakan Wilson, "sağlık gerekçeleri" ile istifa ederek yerini James Callaghan'a bırakıyor. Sterlin'in değerinde hızlı düşüşler başlıyor.
Haziran 1976	Sterlin'in değeri en düşük düzeyinde. Başbakan Callaghan, ABD ve Avrupa ülkelerinden kısa vadeli krediler sağlayarak ödemeler dengesi krizini savuşturmaya çalışıyor.
Eylül 1976	İşçi Partisi Kongresi'nde iktisat politikaları üzerinde yoğun tartışmalar. IMF ile bir stand-by anlaşması için görüşmeler başlıyor.
Aralık 1976	Healey'in niyet mektubu IMF'ye iletiliyor.
Ocak 1977	Oldukça ağır şartlar içeren 3.9 milyar $ tutarında IMF Stand-by Anlaşması.
Mart 1977	Ara seçimlerdeki kayıplar dolayısıyla İşçi Partisi Avam Kamarası'nda yeniden azınlıkta. Liberal Parti'nin desteği alınarak, Callaghan Başbakanlığında azınlık hükümeti kuruluyor. Hükümeti destekleyen partiler arasında İskoç Ulusalcı Partisi ve Ulster Birlik Partisi de var.
Ağustos 1978	Callaghan, Liberallerle varılan destek anlaşmasının bitimine bir ay kala azınlık hükümetini sürdürmeye karar veriyor.
Mart 1979	Hükümet İskoçya'da yerel yönetime yetki devri konusundaki referandumu kaybediyor. Seçim kararı alınıyor.
Mayıs 1979	Muhafazakâr Parti'nin seçim zaferi ve Margaret Thatcher hükümetinin kurulması.

Kaynak: Bogdanor (2016) ve www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/themes/

İşçi Partisi'nin 1974-9 hükümet deneyimi, kârlılığın gerilediği, işçi sınıfının iyi örgütlenmiş ve militan eylem pratiğine yatkın olduğu bir konjonktürde Keynesgil genişleme politikalarının önündeki engelleri açıkça gösterdi: Çalışanların yüksek pazarlık gücünün fiyat-ücret spiralini tetiklemesi olasılığı; iç talepteki genişlemeye dış talebin eşlik etmemesi dolayısıyla yaşanacak ödemeler dengesi sorunları; girişimcilerin olumsuz fiyat, ücret ve kur beklentileri altında ve emekten yana tavır alan bir hükümetin yönetiminde fiziksel yatırım risklerini üstlenmeye heveslenmemeleri...

Doğaldır ki, emek yanlısı bir hükümet, piyasa güçlerinin işleyişine müdahale ederek bu olumsuzlukları gidermeye çalışabilirdi. Örneğin (i)

enflasyonu önlemek üzere ücret ve fiyat kontrolleri **birlikte** uygulanabilir; (ii) ödemeler dengesi sıkıntılarına karşı ithalat kontrolleri ve ihracat özendirmelerine başvurulabilir; (iii) özel yatırım zafiyeti sanayi üzerindeki kamusal denetim artırılarak aşılabilir; (iv) sermaye kaçışını önlemek için mali sermayenin yurtiçinde veya dışındaki faaliyetleri üzerindeki denetimler artırılabilirdi.

Aslında bu önlemlerin pek çoğu İşçi Partisi hükümetlerinin gündemine ara sıra gelmekle birlikte, bunların bazıları sermaye kesimlerinin direnci dolayısıyla yeterli ölçülerde uygulanamamıştır. Örneğin fiyat ve ücret kontrolleri, daha çok nominal ücret artışlarını sınırlayacak biçimde kullanılmış; uluslararası ticarete mal ya da sektör düzeyinde spesifik müdahaleler yerine devalüasyon veya deflasyon seçenekleri yeğlenmiştir. Spekülatif döviz işlemlerini önlemek amacı ile zaman zaman etkili müdahaleler yapılabilmiş, ama 1970'li yıllarda uluslararası sermaye hareketlerinin eriştiği hacim ve yaygınlık, İşçi Partisi hükümetlerinin manevra yeteneğini azaltmıştır.[192]

Hükümetlerin piyasa sistemine müdahalede daha büyük esnekliğe sahip oldukları alan, kuşkusuz, sanayi politikası alanıdır. Kaldı ki, bu alanda yapılacak müdahaleler ekonomik başarım sorununun kökeninde yatan temel rahatsızlığı, yani düşük verimliliği gidermeye dönük olacaktır. İşçi Partisi hükümetleri, 1974-9 döneminde bu amaçla iki araca başvurmayı denemiştir:

(1) Belirli sektörlerde önemli ve kâr elde etme potansiyeli bulunan firmalardan en az birini ulusallaştırarak, onun faaliyetlerini Kasım 1975'te oluşturulan Ulusal Girişim Heyeti (*National Enterprise Board*, NEB) aracılığı ile yönetmek. Bu önlemden beklenen, yeni ulusallaştırılan firmaların temel yatırımlara yönelerek ve sınai yeniliklere giderek, sektörlerindeki diğer firmaları peşlerinden sürüklemeleridir. Bu bağlamda sekiz büyük anonim şirket ulusallaştırılarak NEB'e bağlanmış, ama operasyonun sınai verimliliği artırıcı etkisi sınırlı kalmıştır.[193]

(2) Gönüllü planlama anlaşmaları. Hükümet, bu anlaşmalara taraf olan firmalardan ayrıntılı üretim, istihdam ve yatırım programları talep edecek, nihai karar firmalara ait olmak üzere, bu programların genel

192 Dünya ekonomisinin II.1'de incelediğimiz kurumsallaşma örüntüsü içinde, tekil ülkeler uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri üzerindeki müdahaleleri belirli normlara uyarak yapabilir; bu da doğal olarak müdahale alan ve yöntemlerini kısıtlayacaktır.

193 Bu şirketlerden ikisi, British Leyland ve Rolls Royce, NEB'in faaliyetlerinin kabaca % 90'ını oluşturuyordu. Söz konusu sekiz şirketten çoğunun NEB'in kuruluşu öncesinde iflasın eşiğine gelmiş olması, NEB'in nihai başarısızlığında çok etkili oldu.

ekonomik amaçlara uygun olarak gözden geçirilmesini sağlayacaktı. Bu alanda da kayda değer bir başarı elde edildiği söylenemez.[194]

Özetle, 1974-9 döneminde İşçi Partisi hükümetlerinin kararlı bir biçimde sürdüremedikleri sanayi politikası girişimleri başarısızlığa uğramıştır. Aynı kaderi 1981-6 döneminde Fransız Sosyalist hükümeti de paylaşacak, dünya ekonomisindeki güçlü neoliberal akıntıya karşı durmanın kolay olmadığı böylece doğrulanmış olacaktır.[195] İsveç'deki sosyal demokrat hükümetlerin 1980'li yıllardaki politika önceliği, ekonomiyi yavaşlatan temel faktörleri gidermekten çok, yavaşlamanın ekonomik maliyetlerini toplumsal sınıf ve katmanlar arasında daha eşitçe paylaştırmak olmuş, istihdamı korumaya da özen gösterilmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde işverenler "sosyal demokrat İsveç'i muhkem bir piyasa ekonomisine dönüştürme" saldırısını yoğunlaştırmakta idiler (Armstrong vd., 1991: 339).

II.4.6. Yeni Üretim Sistemi Arayışları

Dünya ekonomisinde 1960'lı yılların sonundan itibaren belirtileri ortaya çıkan sistemik bunalım, Keynesgil Altın Çağ'ın üretim düzlemindeki bileşeni olan Fordizm'in eskisi gibi sürdürülemeyeceğini ima ediyordu. Glyn vd.'nin (1991: 90-2) sektörel düzeydeki saptamaları, verimlilik artışındaki duraklamanın teknik sorunlardan çok, Fordist modelin toplumsal sınırlılıklarından kaynaklanmış olabileceği izlenimi veriyor. Fordist üretim modelinin temel yetersizliklerinden biri, becerileri sınırlı işçilerin deneyim ve sezgilerini yeni teknolojiler arayışından ilkesel olarak dışlamasıydı. Oysa üretim sürecinin başarıyla yürütülmesi, çalışanlardan sadece itaat değil, çalışma yoğunluğunun yükseltilmesini sağlayacak bir işe bağlılık (*involvement*) gerektiriyordu. Mevcut en iyi teknolojilerin yaygınlaştırılması ile elde edilebilecek verimlilik artışları er geç tükeneceğinden, yeni teknolojilerin verimli kullanılması da ancak böyle sağlanabilirdi.

Ekonominin durgunlaşmaya yöneldiği bir konjonktürde "merkez" kapitalist ülkelerin çalışanları, istihdam yetersizliği ve reel ücret kayıplarına kolaylıkla rıza göstermeye yatkın değildiler; işverenin çalışma yo-

194 Böyle bir anlaşmaya sadece ABD şirketi Chrysler'in yerel uzantısı Chrysler UK yanaştı; o da uzun dönemde yaşatılamadı. Savaş sonrasında ulusal planlama çalışmalarını kurumsallaştırmayı başaramayan öncülleri gibi, 1973-9 döneminin İşçi Partisi hükümeti de planlama düşüncesini tam sahiplenemedi (krş. I.1.5).

195 Mayıs 1981'de Başkan seçilen Mitterrand'ın sosyalist ilk başbakanı Pierre Mauroy'un (Mayıs 1981 - Temmuz 1984) görev süresindeki sanayii yeniden yapılandırma önlemleri İngiltere'dekinden çok daha iyi tasarlanmış ve uygulanmıştır. Bu sonuçta Fransa'nın geçmiş planlama deneyimi, kuşkusuz, etkili olmuştur.

ğunluğunu artırma girişimlerine karşı dirençlerini bazen iş yavaşlatma eylemleriyle, bazen da grevlerle gösteriyorlardı (bkz. II.4.3). Armstrong vd. (1991: 263)'deki istatistikler 1967-76 döneminde grevler dolayısıyla kaybedilen yıllık ortalama işgünü sayısının Japonya, ABD ve Almanya'da 1953-66 dönemindekine kıyasla kayda değer bir artış göstermediğini, buna karşılık, Fransa, İtalya ve İngiltere'de çarpıcı ölçülerde arttığını ortaya koyuyor.

Avrupa ülkelerindeki çalışanlar, 1970'lerde daha fazla sendikalılaşarak kendi çıkarlarını korumaya çaba harcadılar. ABD ve Japonya'da ise sendikalı ücretli ve maaşlıların toplam içindeki payı aynı dönemde azalma eğilimi sergiledi; bu saptama grevlerde kaybedilen işgücü istatistikleri ile uyumlu görünüyor. Ancak yığınsal işsizlik baskısı ve ülkedeki siyasal desteğin yetersizliği önünde sendikaların üyelerini savunma yetileri sınırlı kaldı. Bu bağlamda tarihsel önem taşıyan iki iş ihtilafının seyrine değinmekte yarar var:

(1) İtalya'da Fiat işçilerinin 1979 sonbaharındaki direnişleri ile başlayan ve Eylül 1980'de greve ulaşan mücadeleleri (ki bu mücadeleler Pirelli, Alfa Romeo ve Italsider çalışanlarınca da desteklenmişti) yenilgi ile sonuçlandı; 23 000 kişinin işten çıkarılması ve emek fazlasının yöredeki başka işyerlerine aktarılması önlenemedi; ustabaşları ve pek çok düz işçi, sendika karşıtı gösterilere katıldı.

(2) 1977-9'da Alman Sendikaları Federasyonu'nun (DGB) desteklediği bir grev dalgasında sendikalar yeni üretim tekniklerinin olumsuz etkilerine (basım) ve işlerin vasıfsızlaştırılmasına (mühendislik sanayileri) karşı çıktılar; daha yüksek ücretler (mühendislik sanayileri) ve 35 saatlik çalışma haftası (demir-çelik) talep ettiler. İşverenler bu taleplere yaygın bir lokavt dizisiyle karşılık verdi. Mühendislik sanayilerinde ve demir-çelikte işçilerin taleplerinin pek çoğu karşılanmadı.

Bu örnekler, 1980'lerin ilk yarısında ABD (hava trafik denetleyicileri) ve İngiltere'deki (madenciler, otomotiv sanayi işçileri) grevlerde yaşanacak dramatik yenilgilerin habercisi idi (İkinci Kitap'ta bu grevlere değineceğiz). Burada, şunları vurgulamakla yetinebiliriz: (i) 1970'li yıllardaki ekonomik bunalım, işverenlerin yeni üretim sistemi arayışları ve denemeleri önündeki emekçi direncini önemli ölçüde giderdi; (ii) sermaye, emekçi direncini gidermek üzere sadece sistemin doğasında içkin "işsizlik tehdidi"ne başvurmakla yetinmedi, "refah devleti" kazanımlarını aşındırmaya da çaba harcadı; (iii) Fordizm'in yapısal krizi, bu üretim sistemine özgü işçi profili ve onun örgütlenme modeli üzerinde de olumsuz etkiler yarattı.

II.5. "Uyum"a Zorlanan Çevre

II.5.1. Gelişme İktisadında Yeni Yönelimler

1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren, gelişme iktisatçıları GOÜ'deki sorunların ekonomik büyüme ve sermaye birikimi ile sınırlı olmadığını, gelişmenin sosyal öğelerinin de çok önemli olduğunu daha fazla vurgulamaya başladılar. Gelişme iktisatçılarının ilk kuşağı içinde seçkin bir yer tutan Singer ve Seers'in yazılarında değişmeye başlayan düşünce ikliminin işaretleri izlenmekteydi (örneğin, bkz. Singer, 1965; Seers, 1967). Uluslararası kuruluşların sosyal gelişme üzerinde çeşitli nedenlerle artan duyarlılıkları da bu değişime eşlik ediyordu.[196] Söz konusu vurgular, gelişme iktisadı yazınına belirli aşamalarla yansıdı. İlkin, GOÜ'deki istihdam sorunları ön plana çıkarıldı; giderek ilgiler gelir bölüşümünde eşitlik ve/veya yoksulluğun giderilmesi üzerinde yoğunlaşmaya başladı; daha sonra gelişme stratejilerinde temel ihtiyaçların karşılanmasına öncelik verilmesi ısrarla önerildi (Arndt, 1987: Bölüm 4).

- *İstihdam*

GOÜ'nün istihdam sorunları üzerindeki analizlere kaynaklık eden çalışmalar arasında (i) Eylül 1970'te Cambridge (İngiltere)'de toplanan Gelişme Konferansı'na sunulan ve daha sonra Robinson ve Johnston (1971) tarafından derlenen incelemeler; (ii) BM/ILO'nun 1969 yılında başlattığı Dünya İstihdam Programı (WEP) ve bu program bağlamında ILO'nun örgütlediği istihdam inceleme heyetlerince hazırlanan raporlar anılmaya değer.[197]

Sözü geçen raporların Kolombiya (1970), Sri Lanka (1971) ve Kenya'ya (1972) ilişkin olanlarından şu genel çıkarımlara ulaşıldı: GOÜ'deki istihdam sorunlarının odağında kentsel açık işsizlik değil, arada sırada iş bularak, düşük gelirlerle, elverişsiz şartlarda çalışan yoksullar yer almaktadır; gelişme politikaları bu insanlara daha verimli çalışma fırsatları ve daha yüksek gelirler sağlamaya yönelmelidir. Sonuç olarak, istihdam sorununun temelinde yatan ve öncelikle giderilmesi gereken şey, fırsat ve gelir eşitsizlikleridir. İstihdamı ön plana çıkarmalarına rağmen, bu üç ülke raporunda tüm ekonomide hızlı büyüme gerekliliği de vurgulanıyordu.

---

196 BM bağlı kuruluşlarından ILO ve Ağustos 1963'te kurulan BM Sosyal Gelişme Araştırmaları Enstitüsü (UNRISD) ile Mc Namara önderliğindeki WB'nin çabaları, bu meyanda özellikle anılmalıdır (bkz. II.4.1.).

197 ILO, WEP çalışmalarında Seers'in yönettiği Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü (IDS, Sussex Üniversitesi) ve tanınmış gelişme iktisatçıları Singer ve Jolly ile yakın işbirliği içindeydi (Arndt, 1987: 93).

1969-72 dönemindeki istihdam duyarlılığı, şu üç politika önermesini destekleyen argümanlara da katkıda bulundu:

(1) GOÜ'deki faktör cihazlanmasına uygun ve emek-yoğun ürünlerin ihracına yönelik bir uzmanlaşma, bölüşüm açısından İİDS'ye kıyasla daha olumlu sonuçlar verecektir (bu önerme, II.5.2'de ele alacağımız Little vd. (1970)'deki kapsamlı İİDS eleştirileri ile örtüşür).

(2) GOÜ'nün sermaye-yoğun üretim tekniklerini kullanan çok-uluslu şirket yatırımlarını caydırması, istihdam politikaları açısından haklılık taşır.

(3) GOÜ'de GÜ'nün sermaye-yoğun teknolojileri ile, yerel emek-yoğun teknolojiler arasında bir uzlaşı sağlamak üzere ara (*intermediate*) teknolojiler geliştirilmeli ve uygulanmalıdır (bu tezin en açık formülasyonu Schumacher (1973)'de yer alır).

• *Gelir Bölüşümü Eşitsizliği ve Yoksulluk*

1972 ve sonrasında GOÜ'deki istihdam politikaları üzerindeki tartışmalar, kısmen yukarıda açıkladığımız nedenlerle, bölüşüm alanına kaymaya başlamıştı. Adelman ve Morris (1973) ile Chenery vd.'nin (1974) incelemeleri, entelektüel ortamdaki bu değişime tanıklık eden en yetkin örnekler olarak anılmaya değer.[198] Esas itibariyle Batı kökenli gelişme iktisadı geleneği, GOÜ'deki bölüşüm eşitsizliğinin köklü bir toplumsal dönüşüm ile ortadan kaldırılmasına eğilimli değildi; kaldı ki, GOÜ'deki egemen sınıfların böyle bir dönüşüme şiddetle direnecekleri de aşikârdı. Ancak, büyüme etkilerinin giderek tüm toplum katmanlarına süzülmesini ("*trickle-down*") beklemekle yetinilemeyeceği, bölüşüm politikalarını gelişme stratejisinin temel bir öğesi haline getirmenin gerekli olduğu düşüncesi de güç kazanmaktaydı. Böylelikle, gelişme iktisatçılarının etkili bir kesimi tarafından benimsenen iktisat politikası yaklaşımı,

(1) Chenery vd.'nin (1974) öncü çalışmasının başlığında çok iyi özetlendiği gibi, büyüme ile gelirin yeniden bölüşümünü bağdaştırmak (*redistribution with growth*);

(2) GOÜ'deki göreli eşitsizliği fazla abartmadan, mutlak yoksulluğu ortadan kaldırmayı amaçlayan, bunun için de belirli bir yoksulluk çizgisi altındaki kesime asgari gelir garantisi öngören önlemleri savunmak oldu.

Varılan bu noktadan "temel ihtiyaçlar" kavramlaştırmasına varmak için bir adım daha atılması yeterli idi, o adımın da ILO'nun düzenlediği Dünya İstihdam Konferansı ile atıldığına aşağıda değineceğiz.

198 Bu iki incelemede kullanılan istatistik verilerin güvenilirliği, daha sonraki yıllarda ciddi eleştirilere yol açmıştır. II.3.5'te değindiğimiz Morawetz (1977) incelemesinde yoksulluk ve temel beşeri ihtiyaçlar konusunda kesin genellemelerden kaçınılması, verilerin güvenirliği üzerindeki kuşkuları yansıtır.

Böyle bir iktisat politikası perspektifine çok güçlü bir kurumsal destek WB'den geldi. II.4.1'de değindiğimiz gibi, WB Başkanı Mc Namara, 1968'de Pearson Komisyonu'na *Gelişmenin Ortakları* raporunu hazırlatmış, bu raporun önerileri Şubat 1970'te Columbia Üniversitesi'nde düzenlenen bir konferansta tartışmaya açılmıştı.[199] Pearson Komisyonu Raporu, 1960'lı yılların atmosferine uygun olarak **varsıl** ve **yoksul uluslar** arasındaki eşitsizliğe odaklanıyordu; oysa Mc Namara, güçlü siyasal sezgileri ile 1971-2'deki uluslararası çalkantı ortamında WB'nin böyle bir ikileme **taraf** olamayacağını kavramıştı. Dolayısıyla Mc Namara, 1972-4'teki bütün resmî konuşmalarında temel bölüşüm sorunsalını **tekil GOÜ'deki varsıl** ve **yoksullar** ikilemi dolayımında tanımladı; GOÜ'deki gelişme plan ve programlarının XX. yüzyıl sonunda mutlak yoksulluğu ortadan kaldırmak üzere yönlendirilmesini önerdi (Nairobi, Eylül 1973); WB programlarında gelir ve servetin yeniden bölüşümüne değil, yoksulların verimliliğini artırmaya öncelik verileceğini vurguladı (Washington, Eylül 1974).[200]

• *Temel İhtiyaçlar*

ILO'nun Haziran 1976'da düzenlediği Dünya İstihdam Konferansı'nın nihai belgesinde "bir toplumun en yoksul katmanlarına sağlanması gereken asgari yaşama standardı" olarak tanımlanan "temel ihtiyaçlar"ın şu bileşenleri kapsaması öneriliyordu: (i) asgari kişisel tüketim gerekleri; (ii) sağlık, eğitim, ulaşım gibi temel hizmetlere erişim; (iii) çalışmak isteyen her kişiye yeterli kazanç sağlayan bir iş; (iv) sağlıklı ve insani çevre şartları ve (v) toplumsal hayatı etkileyen karar alma süreçlerine katılma imkânı. Hükümetlere temel ihtiyaçlar yaklaşımının benimsenmesi, XX. yüzyıl sonuna varmadan asgari yaşama standartlarının gerçekleştirilmesi ve bu amaçla yatırımların yeniden yönlendirilmesi salık verilmekteydi. Belgenin yazarlarına göre temel ihtiyaçlar yaklaşımı, daha yavaş ekonomik büyümeyi değil, büyüme kazanımlarının daha adil paylaşımını ima etmekteydi (ILO, 1976: 4-8).[201]

Böylelikle, 1960'lı yıllardan beri düşünce ve eylem düzeyinde ara sıra gündeme gelen temel ihtiyaçlar, eksiksiz bir biçimde kavramlaştırılmış

199 Bkz. Ward vd. (1971).

200 Aktaran: Arndt (1987: 97-9). Tamamlayıcı bilgi notları olarak, tanınmış gelişme iktisatçısı Chenery'nin 1972'de WB'nin Gelişme Politikalarından sorumlu Başkan Yardımcılığına atandığını ve 1984'e kadar bu görevde kaldığını, Cheneryvd.'nin (1974) de Dünya Bankası tarafından bastırıldığını kaydedelim.

201 Konferans'ın tam adı ("İstihdam, Gelir Bölüşümü, Sosyal İlerleme ve Uluslararası İşbölümü üzerine Üçlü Dünya Konferansı") ve 1976'ın sonuna doğru yayımlanan konferans belgesi, Konferans düzenleyicilerinin geniş kapsamlı ve iddialı bir gelişme stratejisi inşa etmek arzusuyla yola çıktıklarını açıkça gösteriyor. "Üçlü" sözcüğünün ima ettiği gibi Konferans'a işçi ve işveren örgütleri ile hükümetlerin temsilcileri katılmışlardı.

(bir anlamda, "sloganlaştırılmış") ve eylem programı önerileriyle ilişkilendirilmiş oluyordu (Arndt, 1987: 100-3).[202]

• *Meydan Okumalar Önünde Gelişme İktisadı*

GOÜ'deki gelişme süreçlerinin sanıldığından çok daha karmaşık olduğu ve ekonomik büyümenin özlenen toplumsal yararları her zaman sağlayamadığı 1960'lı yıllarda somut olaylarla gözlendiğinde, gelişme iktisadı başlıca iki kanaldan ciddi eleştirilerle karşı karşıya kaldı. Ana akım iktisadının neoklasik ve bir kısmı da parasalcı görüşlere bağlı yazarları, zaten doğuşundan beri gelişme iktisadının analizlerini ve politika önerilerini yanlışlamaya eğilimli idiler. Neo-Marksistler içinde (II.3.1'de atıfta bulunduğumuz) etkili bir kesim de gelişme iktisadının GOÜ gerçeğini doğru tahlil edemediği, bu ülkelerde sorunların ancak devrimci ve bütünsel bir dönüşümle çözümlenebileceğini ileri sürmekteydi.

İdeoloji düzleminde çok farklı olan bu yaklaşımlar, değişik gerekçelerle de olsa, GOÜ sanayileşmesinde ortak bir eleştiri alanı buldular (Hirschman, 1981: 14-9): Ana akım yazarlarına göre GOÜ sanayileşmesinin temel zaafı, kaynakların yanlış tahsisinde yatıyordu. Neo-Marksistlerin çoğunluğuna göre GOÜ sanayileşmesi çarpıktı; bütüncüllükten uzaktı; uluslararası sermayenin yerel burjuvazilerle ittifakı GOÜ'deki sömürüyü, ekonomik bağımlılığı ve gelir bölüşümündeki eşitsizliği pekiştiriyordu, v.b.[203]. Bu eleştiriler Keynesgil ekonomik paradigmanın çözülüş yılları olarak nitelediğimiz 1968-79 döneminde daha da yoğunlaştı.

Yukarıda ele aldığımız gibi, önemli bir kesimi gelişme iktisatçılarının birinci kuşağında yer alan yazarların bu eleştirilere entelektüel tepkisi, gelişmenin sosyal boyutlarını daha çok vurgulamak biçiminde tezahür etti. Söz konusu açılımın GOÜ yönetimlerinden fazla destek bulmadığına II.5.3'te değineceğiz. Her hal-ü-kârda, gelişme iktisatçılarının bu disiplinin oluşum yıllarında sergiledikleri özgüven 1968-79 döneminde

202 1962'de Hindistan Planlama Komisyonu'nun hazırladığı "Gelişme Perspektifi, 1961-76" raporunda ve ILO'nun 1972 tarihli Kenya İstihdam Raporu'nda yoksullara asgari gelir sağlama esasına dayalı önlemlere yer verilmişti. Dahası, gelişme iktisatçıları Seers (1967) ve Mahbub-ul-Haq (1971) asgari gelir ile satınalınabilecek mal ve hizmetler paketine atıfla "temel ihtiyaçlar" deyimini kullanmışlardı. Mahbub-ul-Haq, 1970-82 dönemindeki Politika Planlaması Dairesi Başkanı olarak, WB'nin bölüşüm ve istihdam konularındaki duyarlılığına önemli katkılar sağladı.

203 Neo-Marksistlerin genel eğilimine ters düşen ve Jenkins'in (1987: 17) *neo-fundamentalist* olarak nitelediği Warren (1973; 1979) Marx'ın 1850'li yıllardaki yorumuna bağlı kalarak, GOÜ sanayileşmesini kapitalizm öncesi yapıları yıkan ve kapitalist gelişmenin temellerini kuran ilerici bir süreç olarak değerlendirmekteydi. Ona göre, çok uluslu şirketlerin GOÜ'deki faaliyetleri, yerel girişimcileri caydırmaktan çok onların çabalarını tamamlayıcı nitelikteydi (bkz. Jenkins, 1987: 30-3).

aşındı (Hirschman, 1981: 21) ve gelişme iktisadının **sorunlar** ve **politikalar** repertuvarı, 1980'li yıllar başında tamamlanan tedrici bir dönüşüme uğradı. Bu dönüşümü İkinci Kitap'ta ayrıntıları ile inceleyeceğiz. Meier'in (2001: 17) açıklıkla dile getirdiği gibi, gelişme iktisatçılarının birinci kuşağı "büyük kuramlaştırmalara ve genel stratejilere" yatkındı; oysa 1975'ten itibaren düşünsel üretime katılmaya başlayan ikinci kuşak "neoklasik iktisattan... (esinlenen) ağırbaşlı bir gerçekçilikle" küçük artımlı (*incremental*) değişiklikler üzerine kurulu bir politika rejiminin tasarımına yöneldi.

II.5.2. Sanayileşme ve Sermayenin Uluslararasılaşması

İncelediğimiz dönemde kaleme alınan ve ana akım iktisadının İİDS'ye yönelik eleştirilerini kapsamlı ve analitik bir çerçevede sergileyen çalışmalar arasında Balassa vd. (1968) ve özellikle Little vd. (1970)'ninkiler anılmaya değer. Little vd.'nin (1970) raporunda yedi büyük ülkenin (Brezilya, Meksika, Arjantin, Hindistan, Pakistan, Filipinler ve Tayvan'ın) sanayileşme ve uluslararası ticaret deneyimleri ayrıntılı bir biçimde incelenmiş, Doğu Asya ülkelerinin 1960'lı yıllarda İYS ile eriştikleri başarılar vurgulanarak, dışa dönük bir büyüme stratejisi salık verilmişti. Öte yandan, gelişme iktisadı perspektifine bağlı kalan bazı yazarlar da 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren İİDS'nin bazı başarısızlıklarını saptamış ve dile getirmiş bulunuyorlardı.[204]

Uygulama düzleminde ise, 1960'lı yılların ortalarına kadar ayrık patikalarda evrilen sanayileşme stratejilerinin bu tarihten itibaren yakınsamaya başladığına II.3.3'te değinmiştik. Waterbury'yi (1999)'yi izleyerek, düşünsel kökenleri XIX. yüzyıl ortalarına varan uzun bir olgunlaşma evresi geçirmiş İİDS'nin gelişme iktisadındaki başat konumunu görece kısa sürede yitirdiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Bir kısmı İİDS'den tümüyle kopmasa da, 1970'li yıllar yazınında "Yeni Sanayileşen Ülkeler" (YSÜ) olarak adlandırılan az sayıda GOÜ, 1960'lı yılların ortalarından itibaren sınai ihracatını hızla artırmayı başarmıştır. Jenkins (1992), 1966-84 döneminde GOÜ'nün dünya sınai hasılası ve dünya sınai ürünler ihracatı içindeki paylarında izlenen artışların bütünüyle YSÜ'ye izafe edilebileceğini, söz konusu dönemde diğer tüm GOÜ hasıla ve ihracat paylarının gerilediğini kaydetmektedir.

204 Bu bağlamda, Prebisch'in II.3.4'te atıfta bulunduğumuz iki raporuna bakılabilir: *Economic Survey of Latin America for 1956* (1957) ile UNCTAD I'in hazırlık belgesi *Towards a New Trade Policy for Development* (1964).

İzleyen onyıllarda dünya sınai coğrafyasında gerçekleşecek köklü değişimlerin habercisi olan bu gelişmede tekil YSÜ'nün çabaları ötesinde rol oynayan çok önemli bir faktör, sermayenin uluslararasılaşma sürecidir. "Büyük Atılım" yıllarında yabancı doğrudan yatırımların esas itibariyle Batı Avrupa ve ABD'de kümelendiğine, Latin Amerika ve Asya'daki GOÜ'nün konak ülkeler olarak fazla önem taşımadığına II.2.2'de değinmiştik. Bu yıllarda ABD sınai yatırımları çoğunlukla Batı Avrupa'ya ve kısmen de Latin Amerika'ya yönelirken, ücret avantajı peşindeki Batı Avrupa firmaları üretimi Avrupa'nın daha az gelişmiş çevresine kaydırabiliyorlar, kendi ülkesine yabancı yatırım girişini özendirmeyen Japonya'nın sanayicileri Kore ve Tayvan'da yatırım yapıyorlardı. Bu yatırım ve üretim örüntüsü, Batı Avrupa'ya ve ABD'ye çevrelerindeki ülkelerden emek göçünü özendiriyordu. Sermaye, "Büyük Atılım" dönemindeki uluslararası işbölümü çerçevesinde küresel ekonominin emek gücü rezervlerinden sınai genişleme amacı ile yararlanılabileceğini algılamıştı.

1960'lı yılların sonuna doğru "merkez"de bir aşırı birikim krizinin belirtileri ortaya çıkmaya ve kâr oranları gerilemeye başladığında bu duruma büyük firmaların genişlemeyi değil, rasyonelleşmeyi amaçlayan tepkiler göstermeleri doğaldı. Kapitalist dünya ekonomisinin geçmiş kriz evrelerinde rasyonelleşme, esas itibariyle emeği daha verimli kullanan, iş disiplinini pekiştiren, emeğin üretim için gerekli beceri düzeyini gerileten makine ve teçhizat yatırımları ile sağlanıyordu; incelediğimiz kriz döneminde buna yeni ve önemli bir boyut eklendi: üretimin yeni mekânlarda, yeniden örgütlenmesi.

Böyle bir gelişme için elverişli şartlar mevcuttu:

(1) Sanayileşme ve modernleşme çabalarının sonucu olarak GOÜ'de ucuz, az-çok eğitim görmüş ve iyi örgütlenmemiş emek gücü rezervlerinin oluşmuş bulunması;

(2) Teknolojide ve iş örgütlenmesindeki yeniliklerle, karmaşık üretim süreçlerini parçalara ayırma ve bu parçalardan bazılarını sınırlı beceriler gerektiren ve kısa sürede eğitilebilecek işgücü ile yürütmenin mümkün hale gelmesi;

(3) Ulaştırma ve haberleşme tekniklerindeki büyük ilerlemeler dolayısıyla, iş idaresinin coğrafi mesafeye bağımlılığının önemli ölçüde ortadan kalkması (Fröbel vd., 1981: Bölüm 1-2).

Ulus-aşırı şirketler ve onların yerel iştirakleri, bu yeni mekânsal üretim örgütlenmesinin başlıca organları olarak sivrildiler ve 1970'li yıllar-

da GOÜ'deki yatırımlarını artırmaya başladılar. Böylelikle Fröbel vd. (1981)'in "dünya piyasası fabrikaları" olarak adlandırdıkları tesislerin kurulması hızlandı; pek çok GOÜ hükümeti ihraç malı üreten serbest bölgeler (*export processing zones*) oluşturarak bu süreci destekledi. İYS'nin bu yeni versiyonu, GOÜ'ye yönelen doğrudan yabancı yatırımların daha önceki onyıllarda gözlenen sakıncalarından arınmış değildi:

(1) Böylelikle tesis edilen ve az sayıda uzmanlaşmış imalat süreçlerine dayanan sınai anklavların yerel ekonomi ile (kullandığı ucuz emek gücü dışında) ilişkisi çok zayıftı;

(2) Girdilerinin çoğu ithal ediliyordu;

(3) Görece basit de olsa, kullanılan teknoloji çoğunlukla yabancı yönetici ve uzmanlar eliyle uygulanıyor, yerel "öğrenme"ye çok az katkı sağlıyordu.

Ulusal ekonomileri nihai kertede tek ve bütüncül bir dünya ekonomisinin organik parçalarına dönüştürme eğilimi taşıyan böyle bir sanayileşme örüntüsünün GOÜ'deki çalışan nüfusu emekçileştireceği açıktı; ama bunun ötesinde, geniş halk yığınlarının toplumsal refahında ciddi bir sıçrama yaratması beklenemezdi. Nitekim, 1980'li yıllar ve sonrasında izlenen gelişmeler de genellikle bu beklentiler doğrultusunda gerçekleşti.

Ulus-aşırı şirketlerin eriştiği yaygınlık düzeyinde, ülkeler arası ticaret olarak kayıtlara geçen pek çok işlemin aslında ulus-aşırı ana firma ile iştiraki arasındaki meta akımlarından ibaret olması şaşırtıcı sayılamazdı. 1970'li yılların sonuna doğru dünya ticaretinin yaklaşık % 30'unun firma-içi ticaret olduğu, ABD için söz konusu oranın % 40-50 dolaylarına eriştiği tahmin edilmekteydi (Jenkins, 1987: 12). Fröbel vd. (1981: 9) bu türden bulguları "tekil firmalar tarafından bilinçli bir şekilde planlanan ve uygulanan uluslararası işbölümünün somut bir tezahürü" olarak niteliyor.

II.5.3. "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" (YUED) ve GOÜ'nün Çöken Umutları

- *YUED'in Yörüngesinde*

UNCTAD I ve II, GOÜ'nün ekonomik taleplerini dile getirmek ve GÜ'yle bir diyalog ve müzakere ortamı oluşturmakta BM platformlarının önem taşıdığını göstermişti. Nisan-Mayıs 1972'de Santiago'da (Şili) toplanan ve Taylor ve Smith'e (2007: 62) göre adil bir uluslararası düzen savunusunun uç noktalarını temsil eden UNCTAD III'ün gündem maddelerine

o sıralarda büyük bir çalkantı içindeki dünya para sisteminin istikrara kavuşturulması sorunu da eklendi. GOÜ'nün çoğunluğu, yeniden kurulacak bir sistemde SDR tahsisleri yoluyla kendilerine daha fazla kaynak sağlanmasını istemekteydiler (İlkin ve Tüzün, 1976: 4-5); ancak G-77 içindeki görüş ayrılıkları dolayısıyla bu konuda net bir strateji oluşturulamadı. Brezilya'nın UNCTAD ile GATT'ı birleştirerek Uluslararası Ticaret ve Gelişme Örgütü'nü kurma önerisi kabul görmedi.[205] Meksika tarafından önerilen Devletlerin Ekonomik Hak ve Görevleri Şartı Taslağı UNCTAD çalışma grubunda müzakere edilerek olgunlaştırıldı; bu taslağın daha sonra bir BMGnK kararına dönüştürüldüğüne aşağıda değineceğiz.

1973'teki birinci petrol şoku, GOÜ yönetimlerinin çoğu tarafından iyi örgütlenmiş hammadde üreticisi kartellerin GÜ'yü taviz vermeye zorlayabileceğine işaret sayıldı. OPEC'in müzakere başarısından etkilenen Bağlantısızlar Hareketi önderleri Eylül 1973'te toplanan Cezayir Zirvesi'nde ülkelerin kendi doğal kaynakları üzerindeki kullanım hakkının tartışılmazlığını vurguladılar ve zirvenin ev sahibi Cezayir Devlet Başkanı Boumedienne, BMGnK Altıncı Özel Birleşimi'ni 1974'te yalnızca gelişme sorunlarını tartışmak üzere toplanmaya çağırdı.

Nisan-Mayıs 1974'te toplanan BMGnK Altıncı Özel Birleşimi'nde kapsam ve içeriği büyük ölçüde Bağlantısızlar Hareketi ve G-77'nin hazırlık çalışmaları ile belirlenen 3201 (S-VI) sayılı Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen Kurulmasına İlişkin Deklarasyon kabul edildi. Deklarasyonun açılış paragraflarında BM üyelerinin "adalet, egemen eşitlik, karşılıklı bağımlılık, tüm devletler arasında ortak çıkar ve işbirliği" esasına dayalı YUED'i tesis etmekte kararlı oldukları beyan ediliyor, 4'ncü maddesinde çoğu daha önceki UNCTAD programlarında yer alan on dokuz ilke sıralanıyordu. Bunların başlıcalarını şöyle özetleyebiliriz:

(1) Uluslararası iktisadi sorunların çözümüne, eşitlik temelinde, tüm ülkelerin etkili katılımı;
(2) Devletlerin kendi doğal kaynakları ve iktisadi faaliyetleri üzerinde tam ve daimi egemenlik hakkı;
(3) Çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini ulusal ekonomiler yararına düzenleme ve denetleme hakkı;
(4) Hammaddeler, birincil mallar ve mamul malların fiyatları arasında GOÜ'nün ticaret hadlerini olumsuz etkilemeyecek, hakça bağıntıların tesisi;

205 Bu talepler, Savaş sonrası kurumsallaşmasının temel örgütleri GATT, IMF ve WB'nin esas itibariyle GÜ'nün tercihleri doğrultusunda işlemesinden duyulan rahatsızlıkları yansıtıyordu.

(5) GOÜ'ye siyasal ve askerî şartlara bağlanmamış yardımların artırılması;
(6) Uluslararası para sisteminde GOÜ'ye yeterli reel kaynaklar aktarılacak şekilde reform yapılması;
(7) Doğal hammaddelerin sentetik ikame malları ile rekabetini kolaylaştırıcı önlemlerin alınması;
(8) GOÜ'nün tercihli ve karşılıklılık esasına dayanmayan işlemlerden mümkün olduğunca yararlandırılması;
(9) GOÜ'ye finansal kaynakların transferi için elverişli şartların sağlanması;
(10) GOÜ'ye teknoloji transferinin ve GOÜ'de yerel teknolojiler üretiminin özendirilmesi;
(11) GOÜ arasında karşılıklı ekonomik, ticari, finansal ve teknik işbirliğinin güçlendirilmesi.[206]

Deklarasyonu tamamlayan Mayıs 1974 tarih ve 3202 (S-VI) sayılı Eylem Programı, bu ilkeleri, özüne fazla bir şey katmadan, ayrıntılandırmaktaydı.

YUED bağlamında bundan sonraki önemli uğraklar şöyle sıralanabilir:[207]

(1) BMGnK'nın Aralık 1974'te 3281 (XXIX) Sayılı Karar'la kabul ettiği Devletlerin Ekonomik Hak ve Görevleri Şartı, büyük ölçüde Altıncı Özel Birleşim'de benimsenen Deklarasyon ve Eylem Programı'na dayanmakta ve, bir anlamda, YUED'in "anayasası" sayılmaktadır. 34 maddede sıralanan hak ve görevler iki kısma ayrılabilir: (i) Genel ilkeler biçiminde ortaya konulanlar (bunların bazıları GOÜ egemenliğinin içeriğini **belirleyici**, bazıları uluslararası ilişkileri **genişletici** niteliktedir); (iii) Genel ilkelere uygun ve özellikle dış ticarete ilişkin somut öneriler.

(2) Yine Aralık 1974'te UNCTAD Sekreterliğinin hammadde ve birincil meta piyasalarının düzenlenmesi amacı ile hazırladığı "Bütünleşik Program" açıklandı (UNCTAD, 1974). Program, GOÜ temel mallar ihracatının kabaca % 60'ını oluşturan 19 metayı kapsamak üzere, üç ana öğe üzerinde yapılandırılmıştı: (i) alıcı ve satıcı ülkeler arasındaki çok yanlı anlaşmalar; (ii) meta fiyatlarındaki dalgalanmaları sönümlendirecek düzeylerde stok tutulması; (iii) stokların finansmanı için uluslararası ortak bir fon tesisi. Bu mekanizmalar yetersiz kaldığı takdirde GOÜ'nün ihraç

206 Bkz. Arndt (1987: 142) ve Taylor ve Smith (2007: 61).

207 İzleyen anlatı, İlkin ve Tüzün'e (1976: 9-17) dayanmaktadır.

gelirlerindeki dalgalanmaların IMF kredileri yoluyla dengelenmesi öngörülmekteydi.

(3) Şubat 1975'te Dakar'da Bağlantısızlar'ın düzenlediği Hammaddeler ve Ekonomik Gelişme için Üçüncü Dünya Stratejisi Konferansı'nda kabul edilen bildiri ve eylem programında hammadde ihracatçısı GOÜ'nün sorunlarına çözüm olarak şu öneriler vurgulandı: (i) piyasaların denetimi ve düzenlenmesini sağlayacak stoklama sistemlerinin geliştirilmesi; (ii) ihracatın çeşitlendirilmesine yönelik araştırmalar ve teknoloji transferleri; (iii) GOÜ'nün ihraç ve ithal ettiği ürün fiyatlarının endeksleme yöntemi ile ilişkilendirilmesi.

(4) G-77'nin Bakanlar İkinci Toplantısı'nda (Şubat 1975, Cezayir) kabul edilen Sınai Gelişme ve İşbirliğine İlişkin Bildiri ve Eylem Planı (bkz. UNCTAD, 1975) ile İkinci UNIDO Konferansı'nda (Mart 1975, Lima) kabul edilen Sınai Gelişme ve İşbirliğine İlişkin Lima Bildirisi ve Eylem Planı (bkz. UNIDO, 1975) YUED vizyonunun GOÜ sanayileşmesi üzerindeki izdüşümü sayılabilir. Lima Bildirisi GOÜ'nün hızla sanayileşerek 2000 yılında dünya sınai hasılasındaki payını % 25'e çıkarması için alınması gereken önlemleri içermekteydi.

(5) Eylül 1975'te toplanan BM Yedinci Özel Birleşimi'nin aldığı Gelişme ve Uluslararası Ekonomik İşbirliği başlıklı, 3362 (S-VII) Sayılı Karar'da, tematik bir sınıflandırma ile, şu konulardaki öneri ve önlemlere yer verilmektedir: (i) uluslararası ticaret; (ii) gelişme için kaynak transferi ve uluslararası para sisteminin yeniden düzenlenmesi; (iii) bilim ve teknoloji; (iv) sanayileşme; (v) besin maddeleri ve tarım; (vi) GOÜ arasında işbirliği ve (vii) BM sisteminin yeniden düzenlenmesi. Bu repertuvar, 3201 (S-VI) Sayılı Karar'dakinden çok uzağa düşmemiş görünmekle birlikte, oturumun G-77 tarafından hazırlanan gündemi ile fiili gündemin karşılaştırılması ve karar metninin dikkatli bir incelemesi, GOÜ'nün GÜ'ye önemli tavizler vermek zorunda kaldığını ortaya koymaktadır. Dahası, YUED'i kurma çağrısına açık bir atıf bile Karar'da yer almamıştır. Birleşimin ardından, başta ABD olmak üzere, çeşitli gelişmiş ülke temsilcilerinin dile getirdikleri çekinceler, Karar'daki pek çok önlemin uygulanma şansına kavuşamayacağını göstermekteydi (ayrıntılar için, bkz. İlkin ve Tüzün, 1976: 13-6).

(6) IMF Geçici Komitesi'nin (*Interim Committee*) Aralık 1975'teki Kingston (Jamaika) toplantısında varılan mutabakat, GOÜ'ye sınırlı kazanımlar sağladı: (i) IMF altın stokunun 1/6'sının satış kârından GOÜ'nün yararlanacağı bir fon oluşturulması kabul edildi; (ii) GOÜ'nün kullanabileceği Fon kaynaklarında % 45'lik bir artış öngörüldü; (iii) telafi edici finansman imkânının kullanımı esnekleştirildi; (iv) GOÜ'nün IMF'deki

SDR kotaları % 60 artırıldı ve böylelikle toplam GOÜ kota payı % 26'dan % 32'ye yükseltildi. Buna karşılık, GOÜ'nün en önemli talepleri (SDR ile gelişme finansmanı arasında bağ kurulması; istikrarlı bir kur sisteminin oluşturulması; tampon meta stoklarının finansmanına IMF'nin katılması) kabul edilmedi. Üstelik, Kingston toplantısı yüzen kurlar sisteminin meşrulaştırılmasına zemin hazırladı.

(7) G-77'nin Ocak-Şubat 1976'da Manila'daki Üçüncü Bakanlar Toplantısı sonrasında Manila Bildirisi ve Eylem Programı (UNCTAD, 1976a) yayımlandı. UNCTAD Sekreterliği'nin UNCTAD IV'e (Nairobi, Mayıs 1976) sunduğu Metalar İçin Bütünleşik Program (*Integrated Programme for Commodities*, bkz. UNCTAD 1976b) bu belge ile uyumludur. Bütünleşik Program, 18 birincil meta ve bunların öncelikle 10'u için orta dönemli uluslararası anlaşmaların yapılmasını önermekte, anlaşmaların genel eşgüdümü için iki kilit öğe tasarlamaktadır: (i) birincil metalarla ilgili, uluslararası mülkiyete konu olan stokların oluşturulması; (ii) bu stokların finansmanı için bir Ortak Fon kurulması. UNCTAD IV'de Ortak Fon'un hemen kurulması ve Bütünleşik Program'ın başlamasını sağlayacak bir anlaşmaya varılamadı (Boratav, 1976: 69).

(8) 1975 yılı sonunda GÜ ve GOÜ arasındaki diyalog ve pazarlıkların tıkanmaya doğru gittiği ortaya çıkmıştı. Fransa Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'in inisiyatifi ardından, sekiz gelişmiş ülke ve 19 GOÜ temsilcisinin katılımı ile Aralık 1975'te Paris'te çalışmalarına başlayan Uluslararası Ekonomik İşbirliği Konferansı'nda somut uzlaşılar üretilemedi.[208] Böyle bir konjonktürün uzantısında toplanan UNCTAD V (Manila, Mayıs-Haziran 1979), konferans öncesi ve sonrasında üretilen rapor ve belgelerin bolluğuna rağmen, müzakerelerde kayda değer bir ilerleme sağlayamadı.[209] UNCTAD V, anlamlı Kuzey-Güney pazarlıklarının fiilen sona erdiğini simgeliyordu (Taylor ve Smith, 2007: 65). Haziran 1980'de Bütünleşik Program'ın uygulanmasını sağlayacak Ortak Fon üzerinde uluslararası anlaşmaya varılmasına rağmen, bu anlaşmanın yetkili ülke makamlarınca onaylanma sürecinin savsaklanması, Program'ı işlemez hale getirmeye yetti (Spero ve Hart, 2003: 243-5).

(9) Nihai ürünleri inceleme dönemimizin dışına taşan bir başka dramatik örnek olarak, Brandt Komisyonu'nun çalışmaları zikredilmelidir.

208 "Kuzey-Güney Diyaloğu" popüler adıyla bilinen bu konferansta dört temel konu (enerji, hammaddeler, ekonomik gelişme ve finansman) inceleme komisyonlarına havale edildi; daha sonra komisyon raporlarının tartışılmasına geçildi. Belirli sonuçlara ulaşamayan Konferans'ın çalışmaları Haziran 1977'de sonlandırıldı.

209 Bkz. UNCTAD (1981) ve G-77'nin bu belgede yer alan Şubat 1979 tarihli Arusha Programı.

Federal Almanya'nın eski başbakanlarından Willy Brandt'ın başkanlık ettiği, saygın ve tanınmış siyaset insanları ve iktisatçılardan oluşan bağımsız bir uluslararası komisyon, Eylül 1979'da çalışmalarına fiilen başladı ve, iki aşamada, iki rapor hazırladı: *Kuzey - Güney: Hayatta Kalmak için Bir Program* ve *Ortak Bunalım: Dünyanın Derlenip Toparlanması için Kuzey - Güney İşbirliği* (Brandt Commission, 1980; 1983). 1980'li yıllardaki uluslararası siyaset ortamında bu raporlar, tarihe düşülmüş iyi niyetli notlar olmanın ötesine geçemedi (ayrıntılar için, bkz. Brandt 21 Forum, 2017).

YUED'in Tükenişi

YUED tasarımı, UNCTAD I-II'nin belgelerine içerilmiş merkez/çevre ikilemi üzerine inşa edildiği için, sınıf çatışmasını özgün bağlamından çıkararak uluslararasılaştırmaktaydı. Bu nedenle ciddi eleştirilere uğradı; GOÜ'deki iktidar seçkinlerinin, "solcu" bir söylem ardında, üstesinden gelemedikleri yurtiçi sorunların vebalini dış faktörlere bağlama kolaycılığına düştükleri ileri sürüldü.[210] Taylor ve Smith'e (2007: 56-8) göre, bu tasarım Bağımlılık Okulu'nun bazı yazarlarının görüşlerinden çok etkilenmiş ve yer yer bu okula özgü "retorik"e de başvurmuştu.[211] Buna rağmen YUED, özünde çatışmacı (*confrontationist*) bir nitelik taşımıyor, Kuzey/Güney eşitsizliğine yol açan süreçlerin tek yanlı dayatmalarla değil, GÜ ve GOÜ arasındaki müzakerelerle giderilmesini öngörüyordu.[212]

1960'lı ve 1970'li yıllarda birincil metaların GOÜ ekonomileri ve ihracatı içindeki büyük ağırlığı göz önüne alındığında, YUED savunucularının ilgilerini bu metalar üzerinde yoğunlaştırmaları doğaldı.[213] GOÜ açısından birincil meta piyasalarına ilişkin üç temel sorun mevcuttu: (i) bu metaların fiyatlarının ve ihracat gelirlerinin **istikrarı**; (ii) fiyatların zaman içinde sergilediği **eğilim** ve (iii) fiyatların yetersiz olduğundan ya-

210 "Ana akım"a bağlı Batılı iktisatçıların YUED üzerindeki yorumları, bazen eleştirinin ötesine geçerek aşağılamaya yakınlaşıyordu. Örnekler için bkz. Johnson (1976) ve Bronfenbrenner (1976).

211 Bu vesile ile Bağımlılık Okulu'nun yeknasak bir görünüm sergilemediğini, içinde "ordodoks" (Frank, 1975), "dünya sistemi kuramcısı" (Wallerstein, 1979) ve "ortodoks olmayan" (Cardoso ve Faletto, 1979) kesimleri barındırdığını da anımsamalıyız.

212 UNCTAD Genel Sekreteri Gamani Corea, Kasım 1976'da Bütünleşik Program'ı savunurken, şunları belirtiyordu: "(Bütünleşik Program) kavramı... üreticiler ve tüketiciler arasındaki işbirliği anlayışı üzerine kurulmuştur... Şu andaki görüşmeler başarısızlığa uğrarsa ... bütün ülke grupları sorunlarını çözmede başka yol ve yordamların bulunup bulunmadığını - bu farklı yollar ne kadar güç ve belirsiz olursa olsun - sormaya başlayacaklardır" (aktaran: Boratav, 1976: 75).

213 Petrol dışı birincil meta fiyatlarının 1975-6'da büyük ve genel bir çöküntüye uğradığını da anımsamalıyız (bkz. Tablo II.19).

kınılan düzeyi. UNCTAD'ın bu sorun alanlarındaki politika önerilerinin en gelişmiş biçimi ile UNCTAD (1976a; 1976b)'de yer aldığı söylenebilir.

1970'li yıllarda GÜ, söz konusu üç temel sorunun yalnızca istikrara ilişkin olanları üzerinde GOÜ ile bir pazarlığa yanaşabileceğini, bunu da UNCTAD'ın öngördüğü bütüncül bir çerçeveye oturtmadan, tekil metalar düzeyinde ele almak istediğini açıkça ortaya koydu. Böyle bir bağlamda, birincil meta piyasalarındaki istikrarsızlıklara karşı iki tür önlem düşünülebilirdi:

(1) Uluslararası meta anlaşmaları. Bu anlaşmalarla spesifik metalar için referans fiyatlarının saptanması ve bu referanslardan uzaklaşan fiyatların tampon stoklar ve/veya ihraç kotaları ile kontrol edilmesi öngörülmektedir.[214] Savaş sonrasında bu tür anlaşmalara örnekler olarak kalay (Aralık 1953), zeytinyağı (Ekim-Kasım 1955), kahve (Eylül 1962), şeker (Aralık 1968) ve kakao (Ekim 1972) anlaşmaları verilebilir; anılan anlaşmalar daha sonra mükerreren genişletilmiş ve yenilenmiştir.[215] Pamuk için 1841'de kurulan Uluslararası Pamuk Derneği'nin (*International Cotton Association*, ICA) uzlaştırma ve (Haziran 1958'de yasallaşan) tahkim faaliyetlerinden yararlanılmıştır. Çay için bir uluslararası anlaşmaya gidilememiş, üreticiler Mart 1977'de Uluslararası Çay Derneği'nde örgütlenmişlerdir. Metalar için Bütünleşik Program'ın kabulünden 1981 yılı sonuna kadar ancak dört meta anlaşması yapılabildi: Şeker (Ağustos 1977), doğal kauçuk (Ekim 1979), kakao (Kasım 1980) ve kalay (Haziran 1981) anlaşmaları. Kirthisingha'nın (1983) işaret ettiği gibi, bu dört anlaşmanın sadece doğal kauçuk ile ilgili olanı yeni bir anlaşmadır; diğer üçü eski meta anlaşmalarının uzantısıdır. 1980'li yıllara gelindiğinde uluslararası birincil meta anlaşmaları ardındaki momentum, ortadan kalkmış bulunuyordu.

(2) İhraç gelirlerini istikrarlandırmaya yönelik önlemler. Uygulamada bu amaçla iki mekanizmaya başvurulmuştur: (i) Şubat 1975'te AET ile 46 Afrika, Karayip ve Pasifik (ACP) ülkesi arasında imzalanan Lomé I Konvansiyonu uyarınca söz konusu GOÜ'nün ihraç gelirlerinin istikrarlandırılması ("*Stabex*")[216]; (ii) IMF'nin Telafi Edici Finansman İmkânı. *Stabex*'e göre, bir ACP ülkesinin AET'ye ihraç ettiği belli başlı ürünlerde önceki 4 yıl ihraç geliri ortalaması bir referans düzeyi olarak kabul edilip, cari yıl ihraç geliri bunun altına düşerse, aradaki fark,

214 Referans fiyatı, fiyatların değişme eğilimleri göz önüne alınarak anlaşma süresi içinde gözden geçirilebilir; çünkü amaç, esas itibariyle piyasa mekanizması tarafından belirlendiği kabul edilen fiyat eğilimlerini değil, dalgalanmalarını kontrol etmektir.

215 Atıfta bulunulan tarihler, anlaşmaların imza tarihleridir. Daha sonraki yenileme ve genişletmeler için BM'nin Antlaşmalar Arşivi'ne bakılabilir (treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx...)

216 Lomé I, Ekim 1979'da Lomé II ile yenilenmiştir.

faizsiz bir orta vadeli kredi ile o ACP ülkesine aktarılmakta, ihraç fiyatlarındaki düşüşün sürmesi halinde kredi bağışa dönüştürülebilmekte idi. *Stabex* düzenlemesi, bu amaca tahsis edilen fonların yetersizliği, ürün kapsamının sınırlılığı, ticareti saptırıcı niteliği ve ticaret hadlerinde olası kötüleşmeleri gidermemesi dolayısıyla epey eleştirildi (bkz. Boratav, 1976: 67-8).[217] Öte yandan, IMF'nin (II.5.5'te yeniden değineceğimiz) telafi edici finansman imkânı, ihraç gelirleri ani bir düşmeye uğrayan GOÜ'ye (IMF'deki kotası ile ilişkili olarak) kredi verilmesini öngörüyordu. Bu amaçla kullandırılan krediler, 1970'li yıllardaki ihtiyaçlara kıyasla, yetersiz kaldı.[218]

İkinci sorun, yani GOÜ açısından gerçek ve kalıcı bir bölüşüm eşitsizliğini ima eden **ticaret hadlerinin kötüleşmesi** konusunda başvurulabilecek önlem, GOÜ'nün etkili olduğu forumlarda dile getirildiği gibi, birincil meta fiyatlarının sınai mamul fiyatlarına endekslenmesi olabilirdi. Ancak GÜ, uluslararası ticarete piyasa dışı bir düzen getireceğini ileri sürdüğü endeksleme önerisine kesinlikle karşı çıktı ve sınai fiyatların aşağıya doğru esnek olmadığı dünya ekonomisinde endekslemenin enflasyonu yapısallaştıracağını vurguladı. Üçüncü sorun, yani birincil metalarla mamul mallar arasındaki **eşitsiz mübadele** ise GÜ tarafından kavram ve kuram olarak dışlanmıştı; oysa UNCTAD'ın Bütünleşik Program'ı, bu soruna üreticiler ve tüketiciler arasındaki müzakerelerle ulaşabilecek "hakça ve adil fiyat" anlayışı ile yaklaşmakta, böylelikle olumsuz fiyat eğilimleri sorununun çözümüne de yardımcı olacak bir model önermekteydi.

"Çevre"yi koruyup kollayacak politika önlemleri tasarımının teknik (ve ikincil) kusur ve eksiklikleri bir yana bırakılırsa, YUED girişimini yıpratan ve 1970'li yıllar sonunda fiilen tüketen temel faktörleri siyasal düzlemde aramak daha doğru olacaktır. GÜ 1968-79 döneminde II.4.3 - 5'te incelediğimiz ciddi yurtiçi ekonomik ve sosyal sorunlarla uğraşmanın kaygıları içinde idi ve GOÜ'nün daha eşit ve adil bir dünya özlemine karşılık verebilecek bir toplumsal psikolojinin uzağındaydı. Öte yandan GOÜ yönetimleri, bir üretici karteli olarak OPEC'in petrolde gösterdiği müzakere başarısının başka temel mallara kolaylıkla teşmil edilemeyeceğinin farkında idiler. Daha da önemlisi, GOÜ 1970'li yıllarda, 1960'lı yıllardaki göreli siyasal benzeşmesini yitirmiş bulunuyor ve ekonomik olarak da hızla farklılaşıyordu. Orta gelir grubunda yer alan ve "yeni sana-

217 Carchedi (2001: 182), AT ithalatındaki ACP payının 1976'da % 6.7 iken, 1994'te % 2.8'e gerilemesini, birbirini izleyen dört Lomé Konvansiyonunun başarısızlığına kanıt olarak zikreder.

218 GÜ, fiyat istikrarını amaçlayan GOÜ talepleri yanında GOÜ'ye karşılıklılık ilkesine bağlı olmayan, genelleştirilmiş ticaret tavizleri vermeye de görece açıktı (bkz. II.1.3).

yileşen" GOÜ ile Afrika ve Asya'daki yoksul ülkeleri, net petrol ithalatçıları ile petro-dolarlarını gelişmiş ülke finans piyasalarında değerlendiren OPEC ülkelerini ortak paydalarda bir araya getirmek, varsıllar/yoksullar ikilemine dayanan merkez / çevre modelini uluslararası platformlarda kayıtsız şartsız sahiplenmek, giderek güçleşiyordu.[219]

GOÜ'nün farklılaşmasına ek olarak, her bir tekil ülke içindeki sınıfsal yapılar da dönüşmekte, mevcut kurumsal yapısı ile dünya kapitalist ekonomisine eklemlenmeye yandaş olan burjuva kesimlerin etkinliği artmaktaydı. GOÜ yoksulları ise YUED'i savunan ülke siyasal yönetimlerinin yoksul **halk** için değil, yoksul **ülkeler** (ve dolayısıyla kendi siyasal iktidarları) için daha iyi bir gelecek talep ettiğini algılamanın eşiğindeydiler.

YUED'in bölüşüm sorununu sınıf düzleminden ülke düzlemine taşıyan bu özelliği, 1970'li yıllarda pek çok GOÜ yönetiminin II.5.1'de incelediğimiz "yeniden bölüşerek büyüme" ve "temel ihtiyaçlar" yaklaşımlarına niye fazla yakınlık duymadıklarını anlamamıza yardımcı olacaktır. GÜ açısından, GOÜ'deki bölüşüm sorunlarına gösterilen duyarlılık, kendi ülkelerinde 1968'den itibaren yoğunlaşan sınıfsal gerilimlerin "çevre"ye taşınabileceği kaygısı ile bağlantılıydı (Lal, 1976: 726-9). Pek çok GOÜ yönetimi için, "temel ihtiyaçlar" gibi, bölüşüm sorunlarını ön plana çıkaran gelişme stratejileri, GÜ'nün başkalarının iç işlerine müdahale etme alışkanlığının entelektüel düzeydeki yansımasıydı (Arndt, 1987: 144) ve onlar için temel sorunsal, hâlâ çağdaşlaşma idi. 1980'li yılların çelişkileri giderek artan bu tarihsel evreyi sonlandırarak, yeni çelişkilere nasıl yelken açtığını İkinci Kitap'ta ele alacağız.

II.5.4. GOÜ'de İktisadi Planlama: Yeni Eğilimler

1970'li yılların ana akım iktisat düşüncesine göre, ekonomik etkinliği artırmak için sadece piyasa başarısızlıklarından değil, hükümet başarısızlıklarından da kaçınılmalı, yalın bir devlet aygıtı oluşturulmalıydı. Bu yaklaşımda ulusal planlama, yanlış kaynak tahsislerine ve rant peşinde koşmaya yol açan aşırı devlet müdahaleciliğinin tamamlayıcı bir parçası sayılıyordu. Ülkelere özgü şartlardan kaynaklanan aksamalar ve istatistik veri tabanının yetersizliği bir yana bırakıldığında, GOÜ'deki merkezî ve şümullü planlamaya içkin üç temel zaaf olduğu ileri sürülüyordu (Agarwala, 1983: 11-2):

219 Küba lideri Fidel Castro'nun şu sözleri ilginçtir: "OPEC politikaları, Kuzey-Güney ilişkilerinde reforma öncülük etmek şöyle dursun, Üçüncü Dünya'nın ekonomik dayanışmasını ve YUED'i çökertmiştir" (aktaran: Taylor ve Smith, 2007: 64).

(1) Plan tasarımları, değişen uluslararası ve ulusal ekonomik şartlara hızlı ve yeterli tepki gösteremiyordu;

(2) Siyasal hayatın gerektirdiği esneklik ve manevra yeteneği, planlara içerilen kesinliklerle uyuşmuyor, giderek siyasal destekten yoksun kalan planlar uygulanabilirliğini yitiriyordu;

(3) Plancılar yönetsel kısıtları iyi algılayamıyor, özel sektör kararlarının etkili bir kontrol altında tutulamayacağını, tutulabilse bile plan amaç ve politikaların tüm kamu bürokrasisinde paylaşılmayabileceğini unutuyorlardı.

Böylesi eleştiriler GOÜ'deki merkezî ve şümullü planlama çabaları üzerinde şu telkin veya baskılara yol açtı (Agarwala, 1983: 13-22):

(1) Direktifler yerine özendiricilere başvurmak; "fiyatları doğru saptama"yı (ana akım iktisadının jargonunda, *getting prices right*) temel özendirici saymak.

(2) Planın ağırlık noktalarına seçici bir biçimde yönelmek; şümullü olma iddiasını abartmamak; kamu yatırımlarının projelendirilmesi, fayda/masraf analizleri ve gerçekçi bütçelemesine söz konusu ağırlık noktalarının en önemlileri arasında yer vermek.

(3) Plan hedeflerini hedef olmaktan çıkarıp, ekonomik birimlere kararlarında yön gösterecek öngörüler olarak algılamak.

(4) Geleceği öngörmeyi saplantıya dönüştürmemek; güncel gelişmeleri yönetmeye daha fazla önem vermek.

(5) Hızla değişen ekonomik şartlar önünde geçerliliğini yitirmiş plan tasarımlarında direnmemek, yanlışlardan ders almak.

(6) Analitik plan tekniklerinin şaşmazlığına tam güvenmek yerine, ekonomik karar birimleriyle danışma ve müzakere süreçlerine açık olmak.

Gerçekçilik adına, bazı zaman kesitlerinde ve spesifik sorunların çözümünde kısmen benimsenebilecek olan bu önermelerin genel geçer kurallar haline dönüştürülmesi durumunda merkezî ve şümullü planın artık var olmayacağını tahmin etmek güç değil. Nitekim, 1980'li yıllar ve sonrasının İkinci Kitap'ta ele alacağımız gelişmeleri de bu yönde gerçekleşti. Yine de neoliberal çağda GOÜ'deki ulusal planlama örgütleri beklenenden daha uzun süre yaşadı; çünkü bu örgütlerde birikmiş bilgi ve yönetim becerisinin başka kuruluşlardakiler ile ikamesi kolay ve çabuk olmadı.[220]

220 1980'li yılların başında WB'nin ulusal planlamaya bakışını çok iyi nakleden Agarwala (1983: 21-2) şunları yazıyordu: "(GOÜ'de) planlamanın otuz yılının incelenmesi, planlama aygıtının terk edilmesine değil, yeniden yönlendirilmesine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir". Bu "yeniden yönlendirme" adım adım gerçekleştiğinden, yaklaşık on beş yıl sonra kaleme alınan ve *Değişen Dünyada Devlet* başlığını taşıyan Dünya Gelişme Raporu (WDR, 1997)'nda ulusal planlamadan söz edilmesine gerek kalmamıştı.

GOÜ'de merkezî ve şümullü planlamanın baş-örnekleri olarak II.3.6'da incelediğimiz üç ülkede (Hindistan, Türkiye ve Kore'de) 1970'li yıllar ve sonrasında yaşanan dönüşümü aşağıda özetliyoruz.

• *Hindistan*

Hindistan'ın ilk beş yıllık planlarına daha önce değinmiştik. Beşinci Beş Yıllık Plan'da (1974-9) geçmiş planlardaki İİDS vurgusunun azaldığı ve ihracatın sanayileşme ve gelişmedeki öncü rolünün kabul edildiği görüldü (Nayyar, 1998: 343-5). Öte yandan, 1976-8'de ödemeler dengesi üzerindeki baskının hafiflemesi, dönemin hükümetine dış ticaret rejimini biraz daha serbestleştirme fırsatı kazandırdı. Altıncı (1980-5) ve Yedinci (1985-90) Beş Yıllık Planlarda İİDS ve İYS'nin birbirini dışlayan, alternatif stratejiler olmadığının belirtildiği ve ikisi arasında bir denge kurulduğu gözlendi; bu planlarda İİDS'nin ekonomik anlamda daha etkin olması gerektiği vurgulandı (Nayyar, 1998: 344).

1980'li yılların başında yeni bir sanayi politikaları rejimi oluşturuldu ve 1985'te "Yeni İktisat Politikası" adı ile yeni bir serbestleştirme adımı atıldı (Byres, 1998: 4). Haziran 1991'de ise çok geniş kapsamlı bir istikrarlandırma ve yapısal uyum programı yürürlüğü konuldu.[221] Byres'a (1998: 4-6) göre bu program "Hindistan ekonomisinin tüm kurumlarını ve onların işleyişini dipten-kökten dönüştürmekte", "ekonomiyi planlamak"tan "ekonomiyi yönetmek" anlayışına geçişi temsil etmekteydi. Bu geçişten önceki tüm 1950-85 dönemi için Chakravarty'nin (1987:84) değerlendirmesi özlü ve hakçadır: "Hindistan'ın gelişme planlamasını bütünüyle büyük bir başarı... (saymak) ne kadar yanlışsa, Hint planlamasını bir başarısızlık denemesi olarak bir kenara atmak da o kadar yersizdir".

1991 "reformları"nın doğurduğu belirsizlik ve çalkantılar dolayısıyla Sekizinci Beş Yıllık Plan (1992-7) iki yıllık bir gecikmeyle yürürlüğe konulabildi: Dokuzuncu Beş Yıllık Plan (1997-2002)'da ulusal planların "esas itibariyle yol gösterici" olduğunun altı çizildi. 1950'li ve 1960'lı yıllardaki planlama geleneğinin sona erdiğini tescil eden nihai adım Ocak 2015'te Hindistan Planlama Komisyonu'nun ilga edilerek, onun yerine Hindistan'ı Dönüştürmek için Ulusal Kuruluş'un (*Niti Aayog*) oluşturulmasıdır.

---

221 Bu programın kapsam ve içeriği ile WB'nin Ekim 1990 tarihli *Hint Ekonomisi Üzerine Rapor* adı incelemesindeki tavsiyeler arasında çarpıcı benzerlikler vardı (Byres, 1998: 6). Programın "mimarları" arasında yer alan ve 1988-93 döneminde Hindistan ekonomi bürokrasisinin üst düzeyli görevlerinde bulunan Montek S. Ahluwalia'nın 1968'den sonra yaklaşık 11 yıl WB'de çalıştığı da bu vesile ile kaydedilmeli.

• *Türkiye*

Bir siyasal kriz döneminde hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Plan (1973-7), dönem hükümetlerinin kararlı ve güçlü desteğine mazhar olamamıştı. Hükümet değişiklikleri nedeni ile bir yıl geciken Dördüncü Beş Yıllık Plan (1979-83), biçimsel olarak yürürlükten kaldırılmamakla birlikte, Ocak 1980 istikrar politikası kararları ve Eylül 1980 askerî darbesi ardından uygulanabilirliğini yitirdi.

1980'li yılların hükümetleri, Devlet Planlama Merkez Teşkilatı'nda birikmiş uzmanlık bilgisini ve programlama deneyimini WB ve IMF'nin telkin ve tavsiyeleri ile formüle edilen yapısal uyum politikalarının tasarım ve uygulaması için kullandılar. Beşinci (1985-9) ve Altıncı (1990-4) Beş Yıllık Planlarda dış ticareti, sermaye hareketleri ve finans piyasaları serbestleştirilmiş ve karşılaştırmalı üstünlükler temelinde uzmanlaşmış bir Türkiye ekonomisi öngörüldü. Böyle bir dönüşümün hangi aşamalarla ve hangi ölçülerde gerçekleştiğini İkinci Kitap'ta ele alacağız.

1980'li yıllardaki ikincil düzenlemeler bir yana bırakılırsa, DPT'deki ilk yeniden yapılandırma Haziran 1994 tarih ve 540 Sayılı KHK ile gerçekleştirilmiş, ülkenin iktisat politikaları planlama anlayışından uzaklaşırken, merkez planlama örgütünün ilgi alanları ve kadroları genişletilmiştir. Bu paradoksu şöyle yorumluyoruz: Merkezî ve şümullü plan düşüncesinin bu düşünceye uzak yeni kadrolar eliyle tasfiyesi ve kamu bürokrasisinin neoliberal iktisat felsefesi uyarınca endoktrine edilmesi için, daha dar değil, daha geniş bir merkez örgütüne ihtiyaç duyuldu (Türel, 2011: 1108).

2000'li yıllarda planlama merkez teşkilatının yapılanmasını ve işlevlerini yakından ilgilendiren üç düzenleme, (i) 2001'de Başbakanlık Prensip Kararları ile başlatılan Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu'nun oluşturulması; (ii) Haziran 2003 tarih ve 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ve (iii) Ocak 2006 tarih ve 5449 Sayılı Kanun uyarınca Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın kurulmasıdır. Bu düzenlemelerin ilk ikisi ile yatırımcılara verilmek istenen mesaj, Türkiye'nin bundan böyle yatırım planlamasına gitmeyeceği, yatırım ortamını iyileştirmekle yetineceğidir. Üçüncü düzenleme ise Türkiye'de merkezî ve şümullü iktisadi planlamanın nihai yapısızlaştırılmasında bir ara aşama sayılabilir.

DPT'ye son müdahale, Haziran 2011 tarih ve 641 Sayılı KHK ile yapılmış, bu düzenleme ile DPT, kurulması öngörülen Kalkınma Bakanlığı'nın bağlı örgütü düzeyine indirgenmiş ve yaklaşık yarım yüzyıllık bir tarih sayfası böylece kapanmıştır.

• *Kore*

Kore'de 1962-73 döneminde yıllık enflasyon hızı, genel bir eğilim olarak % 10'u aşmakta, 1964-5 ve 1971-2'de olduğu gibi, istikrarlandırıcı önlemlere bazen gerek duyulmaktaydı. Birinci petrol şokunun ve enerjide yüksek dışa bağımlılığın etkisiyle 1974'te ekonominin durgunlaşmaya başlaması ve yıllık enflasyon oranının % 30 dolayına yükselmesi, yeni bir istikrar paketini gerekli kıldı. 1974-5'te bu paket başarı ile uygulandı; 1976'da enflasyon oranı düşmeye başladı ve ekonomik büyüme yeniden hızlandı (Amsden, 1989: 93-9).

1974-5 şoku, EPB'yi gevşek para politikasından sakınmaya ve 1960'lı yıllarda Ticaret ve Sanayi Bakanlığı ile oluşturduğu ekonomiyi genişletici bürokratik ittifaktan uzaklaşarak Maliye Bakanlığı ile yakınlaşmaya yöneltti. Artık EPB ne pahasına olursa olsun büyümeyi değil, **istikrarlı** büyümeyi savunuyordu. Bu bağlamda Üçüncü Beş Yıllık Ekonomik Gelişme Planı'nın (1972-6) kilit önem taşıyan ağır sanayi projelerinde bazı yavaşlatmalara ve revizyonlara gidildi; EPB'nin ağır sanayi ve kimya sanayii ile ilgili sorumlulukları kısmen Başkanlığın Ekonomik İşlerden Sorumlu Sekreterliği'ne devredildi (Han, 2014: 90).

Dördüncü Beş Yıllık Ekonomik Gelişme Planı (1977-81) uluslararası piyasalarda yarışabilecek güçte teknoloji-yoğun ve vasıflı emek-yoğun sektörlerin (bu meyanda makine imalatının ve elektronik sanayiinin) geliştirilmesini, daha önceki plan döneminde demir-çelik, demir-dışı metaller, kimya ve petrokimya, gemi inşa sektörlerinde başlatılan atılımların sürdürülmesini amaçlıyordu. 1970'li yılların sonunda derinleşen dünya ekonomik bunalımı ve ikinci petrol şoku bu hedeflere erişilmesini güçleştirdi ve Kore ekonomisi 1979-81'de yeniden durgunluk eğilimleriyle ve enflasyonist baskılarla karşı karşıya kaldı; bu olumsuzluklar da kısa sürede aşıldı.

1980'li yılların başında EFB'nin görev ve yetkileri yeniden düzenlendi, Nisan ve Kasım 1981'deki mevzuat düzenlemeleriyle EPB yeniden yapılandırıldı ve 1982'de EPB'nin bütçe ve dış borçlanma üzerindeki yetkileri Maliye ve Bakanlığına devredildi. Han'a göre (2014: 93), EPB'nin Kore ekonomisinin yönetimindeki işlevleri başlıca şu nedenlerle değişmekteydi:

(1) Dünya ekonomisinde güçlenen neoliberal eğilimlerin Kore'ye yansıması;

(2) Geçmiş iki onyılda hükümetin öncülüğü ve yakın gözetimindeki hızlı büyüme ve sanayileşmenin ülke ekonomisini piyasa güçlerine daha fazla açılabilecek yetkinlik ve verimlilik düzeyine ulaştırması; geçmişteki

kamusal denetim mekanizmalarının güçlenen özel girişim grupları üzerinde etkisiz kalması;

(3) Giderek farklılaşan ve demokratikleşen Kore toplumunda çıkar gruplarının ve sivil toplumun karar alma süreçlerine katılmasını sağlama ihtiyacı.

Bu işlevsel değişiklere rağmen, EPB stratejik gelişme perspektiflerini formüle etme ve ekonomide eşgüdüm sağlama yeteneğini korudu. Beşinci Beş Yıllık Ekonomik ve Sosyal Gelişme Planı'nda (1982-6) bir önceki planın ağır sanayiler ve kimya sanayileri üzerindeki vurgusu, teknoloji-yoğun üretim dallarına (örneğin hassas makinalar imalatı, elektronik sanayileri ve bilişime) kaydırıldı.[222]

Altıncı Plan'da (1987-91) Beşinci Plan'ın sektörel gelişme perspektifleri vurgulandı; ithalatın serbestleştirilmesi hızlandırıldı. Yedinci Plan'ın (1992-6) temel amacı, ileri teknoloji sektörlerini (bu meyanda mikroelektroniği, yeni malzeme üretimini, ileri kimya dallarını, biyomühendisliği, bilimsel ve teknik cihazlar üretimini) geliştirmekti.

Bu amaçlar ve hedefler doğrultusunda önemli kazanımlara erişildi; ama EPB ile kamu bürokrasisi arasındaki gerilimler ve iletişim sorunları tümüyle ortadan kaldırılamadı. 1994'te EPB, Maliye Bakanlığı ile birleştirildi ve bu yeni kuruluşa Finans ve İktisat Kurulu (*Board of Finance and Economy,* BOFE) adı verildi. 1997 Asya Krizi'nden sonra bu "evlilik" çözüldü, Planlama ve Bütçe Bakanlığı ile Maliye ve İktisat Bakanlıkları ayrıldı. 2008'de "nikâh" tazelendi, Strateji ve Finans Bakanlığı (İngilizce kısaltmasıyla MOSF) oluştu.

İkinci Kitap'ta yeniden değineceğimiz bu kısa tarihçe şunları düşündürüyor: Gelişme ve sanayileşme sürecinin başlangıcındaki bir GOÜ için (i) kamu bütçesini, iç ve dış yatırımları kontrol edebilen; (ii) güvenilir bilgilere erişebilen ve araştırma potansiyeli ile de cihazlanmış; (iii) ekonomideki genel eşgüdümün sorumluluğunu üstlenen; (iv) en üst düzeyde siyasal desteğe sahip; (v) kadrolarının ehliyeti ve dürüstlüğü tartışılmayan bir planlama örgütünün varlığı ve birkaç onyıl boyunca çalışmalarını toplumun güvenini koruyarak sürdürebilmesi, gelişmenin "olmazsa olmaz"ıdır (Han, 2014: 20). Gelişme ve sanayileşme "okul"undan mezun olunduktan sonra izlenecek yollar çeşitlenebilir.

222 Beşinci Plan'dan itibaren Plan adlarına "Sosyal" sözcüğünün eklenmesi, sosyal gelişme üzerinde artan duyarlılığı yansıtıyordu.

II.5.5. GOÜ'de Yükselen Ekonomik İstikrarsızlık

Genel Gözlemler

Sabit kurlar sisteminin çöküşü ardından dünya döviz piyasalarında izlenen istikrarsızlık, hammadde fiyatlarındaki geniş çaplı dalgalanmalar ve petrol şokları, GÜ'de büyüme temposunun yavaşlamaya yüz tutması ve 1974-5 resesyonu, 1970'li yıllarda petrol ihracatçısı olmayan GOÜ için çok elverişsiz bir konjonktür yaratmıştır. Tablo II.23'teki sayısal veriler, uluslararası ödemelerin içine sürüklendiği dengesizliği açıkça göstermektedir: GÜ açıklar ve fazlalar arasında gidip gelmiş, petrol ihracatçısı olmayan GOÜ'nün ödemeler dengesi açıkları toplamı 1973'te 11 milyar $ çevresinde iken, 1978'de 41 milyar $'a, ikinci petrol şoku ardından, 1980'de 89 milyar $'a ulaşmıştır.

GOÜ'deki ödeme güçlükleri, düşük ve orta gelir grubunda yer alan ülkelere özgü değildir; belli başlı sınai ürün ihracatçıları ve petrol ticareti fazlalık verenler de 1980'de, sırasıyla, 33 ve 13 milyar $ çevresinde ödemeler dengesi açığı ile karşılaşmışlardır. GOÜ ödeme açıklarını finanse etmek için giderek daha çok borçlanırken, özel kreditörlerin ve özel kreditörler içinde de bankaların GOÜ dış borcu içindeki payları çarpıcı ölçülerde artmıştır (bkz. Tablo II.24). Dış borç yapısındaki bu değişmenin GOÜ için yeni ve ciddi sorunlar doğurduğuna aşağıda değineceğiz.

Bir bütün olarak GOÜ'nün 1970'li yıllardaki dünya ekonomik bunalımına "içe kapanarak" tepki gösterdiği ileri sürülemez. 1973-8 döneminde bu ülke grubunun reel ihracat hacmi, dünya ticaret hacmindeki artışa yakın bir hızda genişlemiş, belli başlı sınai ürün ihracatçıları ise bu hızın epey üstüne ulaşmışlardır (bkz. Tablo II.15).[223] 1979-82 dönemi verileri, görece yavaşlamış olsa da, GOÜ reel ihracatının bu dönemde dünya ticaretinden daha hızlı arttığını ima etmektedir.

1968-72 döneminde GOÜ'deki yıllık enflasyon hızı ortalaması % 10'un biraz altında gerçekleşmiş, 1973-8 döneminde petrol ihracatçısı olmayan GOÜ'nün ortalaması % 25 dolayına yükselmiştir (Tablo II.25). Coğrafi kümeler itibariyle değerlendirildiğinde, Asya ülkelerinin enflasyonu kontrol altına almakta daha başarılı olduğu saptanmakta, Afrika, Güney Doğu Avrupa ve Orta Doğu ülkeleri ortalarda konumlanmaktadır; en başarısız ülkeler ise Latin Amerika'dakilerdir (Kirkpatrick ve Nixson, 1987: 174).

223 Tablo II.15'teki oranların hesabına esas olan ülke gruplandırması, genel kabul gören GOÜ sınai ihracatçıları tanımına tam uymasa da, bu saptamamızın yine geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

1950'li ve 1960'lı yıllarda hızlı enflasyon, görece az sayıda GOÜ'nün ara sıra karşılaştığı bir sorundu; oysa 1970'li yıllarda neredeyse tüm GOÜ'ye yaygın ve kalıcı bir sorun haline dönüşmüş bulunuyordu. Bu durum, gelişme iktisadı yazınında iki tür araştırmayı özendirdi:

(1) Daha önce iki ayrı düşünsel kanalda ilerleyen parasalcı ve yapısalcı enflasyon analizlerini belirli bir senteze götürmeyi amaçlayan incelemeler;

(2) GOÜ'deki istikrarsızlığa katkısı açıkça anlaşılan uluslararası faktörlerin hangi kanal ve mekanizmalarla GOÜ enflasyonunu etkilediğinin araştırılması.

Birinci türden araştırmalara örnek olarak Wachter (1976), Bhalla (1981), Aghevli ve Khan'ın (1978) çalışmaları kayda değer. Kurduğu model özünde parasalcı sayılabilecek olan Wachter, endojen para arzı varsayımının en azından Latin Amerika için reddedilemeyeceği sonucuna varmıştı. Bhalla'nın melez (*hybrid*) modeli, göreli besin ve ithal malları fiyatları gibi "yapısal" değişkenlerin önemini ortaya koydu. Parasalcı özellikleri ağır basan Aghevli ve Khan modelinde mali açık, hem enflasyon sürecinin ilk itici gücü, hem de yayma mekanizması olarak çalışıyordu (ayrıca, bkz. Kirkpatrick ve Nixson, 1987).

İkinci türden çalışmalara örnek olarak Dell ve Lawrence (1980), Dell (1980), Black (1981) ve Khan ve Knight'ın (1983) katkılarını zikredebiliriz. Görüşleri yapısalcı okula yakın olan ilk iki yazar, yukarıda pek çoğunu sıraladığımız dışsal faktörleri GOÜ'de yaşanan istikrarsızlığın temel nedenleri olarak değerlendirmektedir. Black ise 1971-8 yıllarında 40 AGÜ'yü uluslararası kredi piyasalarına başvurma biçimleri ve bu piyasalardaki itibarlarına göre belirlenen öbeklere ayırarak, öbekler arasındaki farklılığın % 82'sinin ülkeye özgü veya tekil GOÜ'nün denetleyebileceği faktörlerle açıklanacağını ileri sürer. Khan ve Knight 1973-81 döneminde petrol üreticisi olmayan 32 GOÜ'deki ödemeler dengesi hareketlerinde iç ve dış faktörlerin göreli ağırlıklarını tahmin ederek, hem iç, hem de dış faktörlerin bu hareketlerde rol oynadığı görüşüne ampirik destek sağlamışlardır. Yukarıda atıfta bulunduğumuz Bhalla'nın (1981) incelemesinde dış alemden kaynaklanan enflasyonist baskıların önemi ampirik olarak sınanmakta ve 1972-5 döneminde bu baskıların GOÜ-içi faktörlerden daha etkili olduğu sonucuna varılmaktadır.

TABLO II.23: ÜLKE GRUPLARINA GÖRE ÖDEMELER DENGESİ, 1973-80 (cari fiyatlarla, milyar $)[a]

Ülke Grupları	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Sanayileşmiş Ülkeler[b]	20.3	-10.8	19.8	0.5	-2.2	32.7	-5.6	-40.1
Petrol İhracatçısı GOÜ[c]	6.7	68.3	35.4	40.3	30.2	2.2	68.6	114.3
Petrol İhracatçısı Olmayan GOÜ[d]	-11.3	-37.0	-46.3	-32.6	-28.9	-41.3	-61.0	-89.0
(Petrol Dış Ticareti Fazlalık Verenler)	(-2.6)	(-5.1)	(-9.9)	(-7.7)	(-6.4)	(-7.9)	(-8.5)	(-12.5)
(Bellibaşlı Sınai Ürün İhracatçıları)[e]	(-3.6)	(-18.8)	(-19.1)	(-12.2)	(-7.9)	(-9.8)	(-21.7)	(-32.5)
(Düşük Gelirliler)	(-4.1)	(-7.5)	(-7.6)	(-4.3)	(-3.7)	(-8.2)	(-10.4)	(-14.0)
(Diğer)[f]	(-1.1)	(-5.6)	(-9.7)	(-8.3)	(-12.0)	(-14.7)	(-18.9)	(-27.6)
Tasnif Dışı, Hata ve Noksan[g]	15.7	20.5	8.9	8.2	-0.9	-6.4	2.0	-14.8

[a]/ Mal ve hizmet akımları ile özel transferleri kapsar.

[b]/ OECD içindeki 21 "Batılı" ülkeyi içerir.

[c]/ Petrol ihracatı toplam ihracatının en az 2/3'ünü oluşturan ve yılda en az 100 milyon varil ihraç eden 12 GOÜ.

[d]/ Kullanılan istatistik kaynağında şu alt grupların bir araya getirilmesi ile oluşmuştur: (i) Yukarıdaki tanıma göre "petrol ihracatçısı" sayılmayan, ama petrol dış ticareti fazlalık verenler (12 ülke); (ii) Belli başlı sınai ürün ihracatçıları (10 ülke); (iii) Düşük gelirliler (41 ülke); (iv) Orta gelir grubunda yer alan ve net petrol ithalatçısı olanlar.

[e]/ Arjantin, Brezilya, Yunanistan, Yugoslavya, Portekiz, İsrail, Güney Afrika, Kore, Hong Kong ve Singapur'dan oluşan grup. Bu gruplandırma, 1970'li yıllarda genel kabul gören "Yeni Sanayileşen Ülkeler" (NICs) gruplandırmasına tam uymamakla birlikte, GOÜ'deki belli başlı sınai ürün ihracatçılarını temsil edebilecek niteliktedir.

[f]/ Orta gelir grubundaki GOÜ.

[g]/ Tasnif dışı tutulan SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri ile bildirim tutarsızlıklarının toplamı.

Kaynak: IMF (1983: 185).

TABLO II.24: GOÜ'NÜN DIŞ BORÇ BİLEŞİMİ, 1970-9 (%)[a/]

Borçlanma Kaynağı	1970	1973	1976	1979
DAC / ODA[b]	30.9	24.1	16.8	14.6
Çok Taraflı (*multilateral*) Kuruluşlar	11.8	12.0	12.3	11.9
Özel Alacaklılar	48.8	54.7	60.0	63.2
(Banka Ödünçleri)[c]	(16.9)	(28.3)	(35.0)	(37.9)
(İhracat Kredileri)[d]	(31.9)	(26.4)	(25.0)	(25.3)
Diğer[e]	8.6	9.2	10.8	10.3
Not edilmek üzere:				
GOÜ'nün Toplam Dış Borç Stoku (Cari fiyatlarla, Milyar $)	74.7	118.9	216.9	397.3
Borç Stokunun Yıllık Ortalama Artışı, %		16.8	22.2	22.4

[a]/ Yaklaşık 150 GOÜ'ye ait sayıların toplamından türetilmiştir.

[b]/ OECD'nin Gelişme Yardımı Komitesi (DAC) kayıtlarından elde edilen resmî gelişme yardımları.

[c]/ İhracat kredileri dışındaki banka ödünçleri, tahviller, diğer özel borçlar.

[d]/ Bu krediler genellikle sermaye ihraç eden ülkelerdeki garanti kuruluşlarının teminatı altındadır.

[e]/ OPEC ve sosyalist ülkeler tarafından açılan krediler.

Kaynak: Friedman (1983: 110)

TABLO II.25: ÜLKE GRUPLARI İTİBARİYLE ENFLASYON, 1968-82 (Yıllık ortalama, %)[a]

Ülke Grupları[b]	1968-72 Dönemi	1973-8 Dönemi	1979-82 Dönemi
Sanayileşmiş Ülkeler	4.2[c]	8.8	8.2
Petrol İhracatçısı GOÜ	8.0	14.8	11.6
Petrol İhracatçısı Olmayan GOÜ[d]	9.1	25.8	35.0
Petrol Dış Ticareti Fazlalık Verenler	4.1	16.9	27.2
Belli başlı Sınai Ürün İhracatçıları	14.1	36.2	55.8
Düşük Gelirliler Grubu[d]	6.5	13.3	14.7
Diğer[e]	8.4	25.4	22.7

[a] / Ülke gruplarının tanımı için Tablo II.23'ün dipnotlarına bkz.

[b] / Sanayileşmiş ülkeler için GSYH deflatörü, diğer ülkeler için tüketici fiyat endeksleri esas alınmıştır.

[c] /Veri 1963-72 dönemine aittir.

[d] / ÇHC hariç.

[e] / Orta gelir grubundaki petrol ithalatçısı GOÜ.

Kaynak: IMF (1983: 170, 172).

GOÜ'nün 1970'li yıllarda yoğunlaşan ve 1980'li yıllarda yeni zirvelere erişen ekonomik istikrarsızlıklarına çare olarak önerilen IMF tasarımlı istikrar politikalarının GOÜ ekonomileri üzerindeki etkileri, gelişme iktisadı yazınında etraflıca tartışılmıştır (bkz. Killick, 1984a; 1984b; 1995; Türel, 1984). Bu konuya İkinci Kitap'ta yeniden eğilmek umudu ile, burada üç hususa değinmekle yetineceğiz: (i) küresel ekonomik dengesizlikleri giderme sorumluluğunu paylaşma gereği; (ii) IMF'nin uluslararası ödeme sorunlarına çözüm getirebilmek için aldığı önlemler ve izlediği politikalar; (iii) uluslararası bankaların GOÜ açıklarının finansmanındaki tutumu.

- *"Uyum"da Asimetri*

Tablo II. 23'te ifadesini bulan muhasebe denkliği, bazı ülke gruplarının ödemeler dengesi **açıkları** varsa, diğerlerinin de **fazlaları** olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla, uyum gereğini simetrik biçimde, açık ve fazla veren ülkelerin, **ortak sorunu** olarak düşünmek akla yakındır. Ne var ki, dünya ticaret ve para sistemini geçmişte yönlendirmiş (günümüzde de yönlendirmekte) olan güçler, dünya ölçeğindeki ödeme dengesizliklerini **açık veren ülkelerin sorunu** olarak tanıtmaya ve ödemeler dengesi fazlalık veren ülkelerin sorumluluklarını göz ardı etmeye eğilimlidir.[224] 1970'li yılların şartlarında bu tutum, "yapısal uyum"un bütün yüklerini

224 Bu konunun Bretton Woods'da Amerikan ve İngiliz tarafları arasında tartışıldığını ve İngiliz tarafının ısrarı ile IMF Anlaşması'na "kıt para" hükümlerinin konulduğunu anımsayabiliriz (bkz. II.1.2).

tek yanlı ve eşitsiz biçimde GOÜ'ye taşıtmak anlamına geliyordu. 1968-79 döneminde GÜ'nün uluslararası etkilerine aldırmadan uygulamaya yöneldikleri daraltıcı para ve maliye politikaları yanında, tümüyle ortadan kaldırmadıkları korumacı dış ticaret önlemleri ve duraklayan "resmi" gelişme yardımları da söz konusu yükleri ağırlaştırdı.

"Yapısal uyum"un yüklerinin nasıl paylaştırılacağı konusunda Batı dünyasının kilit ekonomisi ABD'nin yöneticileri ve IMF, 1972-80 döneminde ilginç tutumlar izlemişlerdir. IMF'deki ABD temsilcilerinin 1972'deki beyanları ve ABD Başkanı'nın 1973 Yılı Ekonomik Raporu'nda açık ve fazla veren ülkelerin uyumun yüklerini eşitçe paylaşmalarının hem adil, hem de etkin olduğu teması egemendi.[225] Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın sempati ile karşılamadıkları bu tutumun izlerine 1974 ve 1975'te Yirmiler Komitesi (C-20)'nin bildirilerinde ve IMF belgelerinde rastlanmaktaydı. Örneğin, IMF İcra Direktörü Witteveen, Ocak 1974'te C-20'ye sunduğu bir notta yükselen petrol fiyatlarının doğurduğu ek cari açıklar deflasyonist talep politikaları, ithal kısıtları ve devalüasyona başvurularak kapatılırsa, bunun ödeme problemini bir petrol ithalatçısından diğerine kaydıracağını, ama tüm dünya ticaretine ve ekonomik faaliyet hacmine zarar vereceğini vurguluyordu. Aynı tarihteki bir IMF İcra Kurulu Kararı'nda petrol finansmanı desteğinden yararlanan IMF üyeleri "enflasyonu en aza indirirken, ekonomik faaliyetlerin ve istihdamın uygun düzeylerde sürdürülmesini sağlayacak politikalar" izlemeye çağırılıyordu (Dell, 1983: 21-4).

Petrol fonlarının dolaşımına işlerlik kazandırıldıktan sonra, petrol fiyatlarının 1979-80'deki ikinci tırmanışı ve dünya enflasyonu, ödeme dengesizliklerini pekiştirdiğinde IMF 1974-5'teki tutumuna sahip çıkmadı ve, İkinci Kitap'ta ele alacağımız gibi, kaynaklarını GOÜ'ye en ağır ve ekonomiyi daraltıcı şartlarla kullandırma yolunu seçti. Dell'e (1983: 24-5) göre böyle bir tutum değişikliği için IMF'nin ileri sürdüğü gerekçeler açık ve inandırıcı değildi. Öte yandan dünya para sistemi Nisan 1976'da "dolar merkezli" bir uzlaşı dolayımında biçimlendikten sonra, ABD ulusal politikaların uluslararası eşgüdümü konusundaki duyarlılığından bir süre uzaklaştı (bkz. II.4.1). Ekim 1979'da ABD'deki faiz hadlerinin tırmanışı ise, kapıların bir başka iktisat rejimine açıldığını simgeliyordu.

225 ABD'nin dünya para sistemini yeniden oluşturma amaçlı müzakerelerde GOÜ desteğini kazanmak için taktik "hesaplar" içinde olduğuna II.4.1'de işaret etmiştik.

IMF'deki Gelişmeler

Kurulduğu 1945 yılından 1952'ye kadar IMF'nin herhangi bir ödünç verme faaliyeti olmadı. 1950'li yıllarda IMF'nin misyonu, sabit kurlar rejiminin işlerliğini sağlamaktı. IMF ödünçleri bu misyon doğrultusunda üye ülkelerin (görece ılımlı sayılabilecek) kur uyumsuzluklarını gidermek ve kısa dönemli likidite ihtiyaçlarını karşılamak için kullanıldı; ödünçlerin kabaca 5/6'sı GÜ'ye yöneldi. Tipik ödünç verme biçimi, bir yıl süreli ve 3¼ - 5 yılda geri ödemeli destek (*stand-by*, SBA) anlaşmasıydı (Reinhart ve Trebesch, 2015: 7-15)[226].

1960'lı yıllarda IMF'nin misyonu değişmedi; ama (34'ü bağımsızlığını yeni kazanmış Afrika ülkelerinden oluşan) 45 GOÜ'nün katılımı ile IMF'deki üyelik profili ve bununla birlikte üyelerin IMF'den beklentileri değişime uğradı. 1960'lı yılların sonunda IMF üyelerinin yaklaşık 2/3'ü GOÜ'den oluşuyordu; ancak üye bileşimindeki kayma ülke kotalarının göreli ağırlığını (dolayısıyla oy kullanma haklarını) fazla etkilemedi. IMF'nin kredi kullandırma örüntüsünde GOÜ lehine köklü bir değişiklik de izlenmedi; 1960'lı yıllardaki ödünçlerin kabaca 2/3'ü yine GÜ tarafından kullanıldı.

1971-3'te Bretton Woods sistemi ölümcül darbeler aldığında ve dünyanın belli başlı ekonomilerinde yüzen kurlar uygulamasına geçildiğinde, IMF'nin uluslararası son ikraz mercii olma işlevi ortadan kalkmadı; ama IMF'nin dünya finans ve ticaret sistemi içindeki rolü değişmeye başladı. Birincil petrol şokundan sonra ve özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında pek çok GOÜ, döviz işlemleri ile sınırlı kalmayan, bankacılık, kamu maliyesi ve borç ödeyebilirlik sorunlarını da içeren, geniş bir kriz spektrumu ile karşı karşıya kaldı ve IMF'nin desteğini aradı. IMF bu taleplere üç tür tepki gösterdi: (i) ödünç verilebilir kaynaklarını genişletmeye çalışmak; (ii) yeni finansman pencereleri ("imkânları") yaratmak ve (iii) IMF sözlüğünde şartlılık (*conditionality*) adı ile anılan borçlanma şartlarını sıkılaştırmak.

IMF'nin ülke kotalarına dayanan kaynaklarının dünya ticaret ve finans sistemindeki genişlemeye paralel olarak artırılmasına çalışıldığına, bu amaçla 1959, 1966 ve 1970'te ulusal kotaların arttırıldığına ve 1961 tarihli GAB yolu ile acil durumlarda G-10'dan kaynak sağlama taahhüdü alındığına II.1.2'de değinmiştik. Ancak kota artırımlarının yetersizliği 1970'li yıllarda açıkça ortaya çıktı. IMF kotaları toplamı, 1960'da dünya

226 Ödemeler dengesindeki sıkıntılarını gidermek için ciddi çabalar harcamakta olan ülkelerin stand-by anlaşmasına (SBA) gitmeden önce kendi kotalarına dayalı birinci dilim (*tranche*) kredileri IMF'nin katı şartlılıklarına bağlanmadan kullanmaları, ilke olarak, mümkündü (Killick, 1995: 9). SBA'ların süresi, 1970'li yılların sonunda iki yıla çıkarıldı (Reinhart ve Trebesch, 2015: 8).

ithalat hacminin % 12'si dolayında iken, bu oran 1970'te % 10'a, 1979'da ise % 3 yakınlarına kadar geriledi; kotaların anlamlı bir ölçüde (% 50) artmasını sağlayan karar ancak 1980'de yürürlüğe girebildi (Dale, 1983: 8-9).

IMF'nin sağladığı yeni finansman imkânlarının GOÜ açısından en önemli olanları şöyle sıralanabilir:

(1) 1963'te oluşturulmasına rağmen, şartları 1975'te daha esnekleştirildikten sonra kullanımı önem kazanan telafi edici (*compensatory*) finansman imkânı (bu imkân esas itibariyle döviz gelirlerindeki geçici ve GOÜ'nü kontrolü dışındaki faktörler etkisiyle oluşan açıkları telafi etmeye dönüktür).[227]

(2) 1974'te oluşturulan ve üye ülkelere daha uzun sürede ve daha büyük dilimlerle kullandırılan genişletilmiş (*extended*) finansman imkânı (bu kredilerin üretimde, dış ticarette ve fiyatlarda yapısal dengesizliklerle karşılaşan ve kötüleşen ödeme dengeleri yüzünden gelişme politikası izleyemez duruma düşmüş ülkelere kullandırılması söz konusudur; kredi desteği ve geri ödeme süreleri görece uzundur).

(3) Petrol finansman imkânı (*Oil Facility*). Bu imkân 1975'te oluşturulmuş, Mart 1976'da işlevi IMF Trust Fund'a devredilerek ve sadece az gelişmiş ülkeler için kullanılması öngörülerek sonlandırılmıştır.

(4) 1979'da oluşturulan ek (*supplementary*) finansman imkânı (IMF'nin normal kaynakları dışından borçlanma yolu ile sağladığı fonlara dayanan bu imkânın 2 yıl vadeli SBA ile, ya da orta vadeli olarak kullandırılması öngörülmüştür).[228]

IMF'nin finansman imkânlarının zaman içindeki evrimi incelendiğinde, bu kuruluşun ödünç pencereleri açmak ve kapatmakta ya da eski pencerelere yeni işlevler yüklemekte, şaşırtıcı bir cevvaliyet içinde olduğu görülmektedir. Yeni ve kullanımı pazarlığa açık imkânların IMF kaynaklarını ödeme aczine düşmesi istenmeyen "imtiyazlı" GOÜ'ye yöneltecek bir mekanizma olarak işlemesi doğaldır; uygulamanın da bu yönde olduğunu gösteren çeşitli örnekler verilebilir. Öte yandan, IMF'nin 1986'da geliştirdiği ve WB ile işbirliği içinde uygulamaya başladığı Yapısal Uyum İmkânı (SAF), IMF'ye GOÜ'deki "yapısal uyum"un "orkestrasyon"u için güçlü manivelalar kazandırmıştır.[229]

---

227 Bu pencere 1988'de *External Contingency Mechanism* (ECM) ile *Compensatory and Contingency Financing Facility* (CCFF) adı altında birleştirilmiş, 2009'da kapatılmıştır.

228 Bu imkân, tümü taahhütlere bağlandığı için, Mayıs 1981'de kullanılamaz duruma gelmiş, IMF bu kanalı "Fon Kaynaklarına Erişimi Genişletme" (*enlarged access to resources*) politikası ile korumaya çalışmıştır.

229 SAF, 1988'den sonra aşamalı olarak Güçlendirilmiş Yapısal Uyum İmkânı'na (ESAF) dönüştürülmüştür (Killick, 1995: 10, 15).

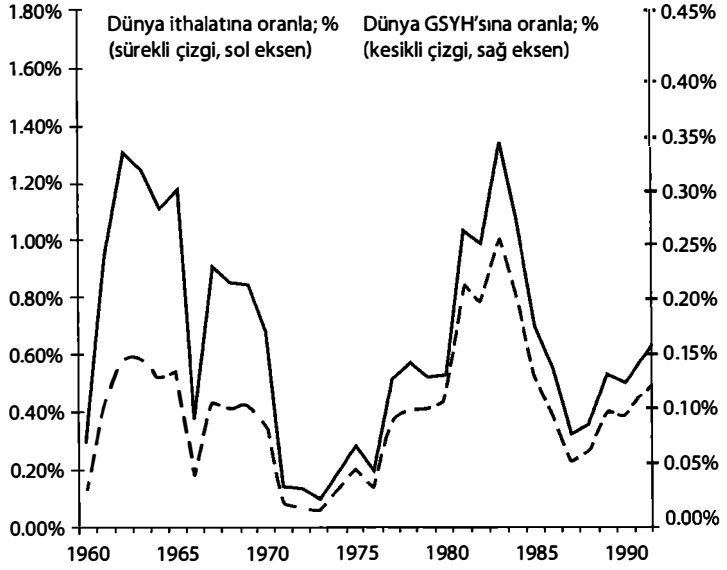
IMF böylece 1973 sonunda 1.2 milyar $ çevresindeki GOÜ kredilerini özellikle 1979'dan sonra çarpıcı ölçülerde genişleterek, 1982 sonunda 21.2 milyar $'a yükseltmiştir (bkz. Şekil II.18). Ancak IMF'nin sağladığı desteğin petrol ihracatçısı olmayan GOÜ dış borç stoku içindeki payı düşük düzeylerde kalmıştır (1973'te % 1.0; 1979'da % 1.7, 1982'de % 3.5). Ne var ki, IMF'nin borçlanan ülke ekonomilerine müdahale etme fırsatı, bu küçük oransal paylarla ölçülemeyecek kadar artmıştır. Bunun başlıca üç nedeni vardır:

(1) GOÜ'nün kaynakları daralıp dış finansman riskleri arttıkça, IMF'ye başvurma zorunlulukları da artmış, böylelikle IMF'nin GOÜ'ye daha ağır borçlanma şartları empoze etmesi mümkün olmuştur.

(2) Aşağıda değineceğimiz gibi, 1970'li yıllarda GOÜ dış borçlarının finansmanındaki payı artan uluslararası bankalar, IMF'nin GOÜ kredi itibarı konusundaki değerlendirmelerine daha duyarlı hale gelmişlerdir.

(3) GOÜ'ye destek sağlama yöntemi olarak IMF kotalarını artırma yerine, IMF dışı kaynaklardan borçlanma politikasının yeğlenmesi, IMF'nin fon sağlama maliyetlerini ve risklerini artırmış, bu da IMF kredilerinin kullanımındaki şartları ağırlaştırmıştır (Türel, 1984: 205-6).

ŞEKİL II. 18: DÜNYA TİCARETİNE VE GAYRİSAFİ HASILASINA ORANLA IMF'NİN ÖDÜNÇLERİ, 1960-90 (%)

Kaynak: Reinhart ve Trebesch (2015: 2).

IMF'yi kuran anlaşmanın maddeleri müzakere edilirken, o dönemin potansiyel borçluları olan Avrupa ülkelerinin de içinde yer aldığı çoğunluk, IMF kredilerinin şartlara bağlanmasına karşı çıkmıştı. 1950'li yılların başında IMF, ABD'nin mali katkısını sağlamak için kredi şartlılığına isteksizce razı olmuştu. Şartlılık ilkesi ancak 1969'da, Avrupa ülkeleri dış ödemelerine çeki-düzen verdikten ve sermaye ihraç eder duruma geldikten sonra IMF Temel Sözleşmesi'nde açıkça yer almıştır.

1979'da yeniden formüle edilen Şart Koyma Kuralları (*Guidelines on Conditionality*), Temel Sözleşme'deki I(ii) ve I(v) sayılı maddelerin özüne uygun olarak, kredi isteyen ülkenin toplumsal ve siyasal durumu ile, niçin ödemeler dengesi krizine düştüğünün göz önünde bulundurulmasını ve başarım ölçütlerinin makul sınırlarda tutulmasını öngörmekteydi. 1970'li yıllar ve sonrasındaki uygulama bu kurallara genelde ters düşmüştür. Ancak IMF'nin siyasal telkin ve baskıların etkisiyle kredi şartlılığında görece esnek davrandığı örnekler de vardır (bkz. *International Currency Review*, 1983: 36-7).

Uluslararası Bankalar

Uluslararası ticari bankalar, 1970'li yıllardaki likidite bolluğunda ve özellikle petro-dolarların "döndürülmesi" (*re-cycling*) sürecinde GOÜ'ye kredi pazarlamaya çalışırken, ülke değerlendirmelerinde daha hoşgörülü davranmışlardır. 1970'li yılların ikinci yarısında bazı GOÜ'nün banka borçlarını geri ödemekte güçlüklerle karşılaştığı izlenmiştir. Zaire (1976-?) ve Peru (1976-8) borç ödeme bunalımları başladığında özel ticari bankalar kendi inisiyatifleriyle bu ülke hükümetleriyle borç erteleme anlaşmalarına varmışlardı. Bu anlaşmaların yürümemesi ve Peru'nun en sonunda IMF ile anlaşmak zorunda kalması, bankalar için uyarıcı bir deney oldu; bundan sonra bankalar IMF'nin "yeşil ışığını" görmeden borç ertelemeye ve "taze" kredi açmaya yanaşmadılar. Giderek, ticari bankalarla IMF arasında örtük bir mutabakat oluştu. Bu mutabakatın yazılı olmayan kurallarına göre gelecekteki borç yapılandırmalarında

(1) Borçlu ülke, borcuna sadık kalacağını taahhüt edecek ve başta faiz ödemeleri olmak üzere borç servisine birinci öncelik verecek, IMF'nin mali desteğini kazanan bir istikrar programını uygulayacaktı;

(2) Bankalar da "muteber" bir istikrar programı yürürlüğe girdikten sonra borç ana para ödemelerinin bir kısmını erteleyerek zamana yayacaklar, borçlu ülkeye daha anlayışlı davranarak ödeme aczi (*default*) du-

rumundaki işlemlere girişmeyecekler, söz konusu ülke istikrar programını "taze" kredilerle de destekleyebileceklerdi (Friedman, 1981: 258).

Bu mutabakatlar doğrultusunda yapılan Zaire, Peru, Türkiye (1978-81) ve Jamaika (1978-9) borç erteleme operasyonları, bankalara bu tür operasyonların nasıl yürütüleceği konusunda deneyim kazandırmış, IMF'nin dünya finans sistemi içindeki konumunu pekiştirmiştir.

Sonuçlandırmak Üzere

ABD, çarpışan tarafların askerî ve finansal açıdan çok yıprandığı bir zaman kesitinde II. Dünya Savaşı'na girerek, barışı kendi ekonomik gücünün başatlığı altında tesis etme ve sürdürme fırsatını ele geçirmişti (Arrighi, 2010:166). ABD'nin Batılı müttefiklerince de paylaşılan başlıca iktisat politikası öncelikleri, (i) çökmüş bulunan dünya para ve finans sistemini yeni baştan kurmak; (ii) uluslararası ticareti ve üretken yatırımları serbestleştirmekti. Bu politikaların uluslararası siyaset düzleminde tamamlayıcısı ise, işlevsiz hale gelmiş bulunan Uluslar Birliği (*League of Nations*) yerine BM sisteminin ikame edilmesiydi. 1944'ten sonra bu alanlarda gerçekleşen (ve ekonomik öğeleri 1950'li yıllardan itibaren tam işlerlik kazanan) kurumsallaşmayı Birinci ve İkinci Kısımlarda incelemiş bulunuyoruz.

1944'te altın-dolar standardını kuran ve bunun yönetimi için IMF'yi görevlendiren Bretton Woods Anlaşması, ilke olarak, cari işlemler üzerindeki tüm kısıtların kaldırılmasını öngörmekte, dengeleyici finansal akımlara ve yabancı doğrudan yatırımlara olumlu, istikrarsızlaştırıcı/spekülatif akımlara olumsuz bir tutumla yaklaşmaktaydı. Ülkeler arası finansal akımların serbestleşmesi "temel bir amaç" sayılmakla birlikte, IMF'ye üye ülkeler (cari işlemleri engellemediği sürece) sermaye hareketlerini kontrol edebileceklerdi. Yeni sistem, finansal piyasaların 1950'li yıllardan itibaren adım adım serbestleşmesiyle, bu zayıf noktasından yıpranmaya başladı; 1960'lı yıllarda IMF'nin, ya da üye ülkelerin yapmaktan kaçındıkları, ya da başaramadıkları müdahaleler piyasalar aracılığı ile yapılır hale geldi (Millman, 1995). Bu eğilimlerin 1971-3 döneminde altın-dolar standardının çökmesine katkıda bulunduğunu, çalkantılı yıllar ardından 1976'da *de facto* dolar standardına geçildiğini İkinci Kısım'da görmüştük.

Bretton Woods ikizlerinden WB, savaş sonrasının acil sorunu olan "yeniden inşa" programlarında fazla etkili olamayarak bu alanı Marshall Planı'na terk etti. Buna rağmen WB, 1950'lerden itibaren gelişme finansma-

nının uluslararası düzlemdeki en etkili organı olmayı başardı. OEEC'nin (1948) ardılı OECD (1961) bünyesinde yer alan Gelişme Yardımları Komitesi (*Development Assistance Committee,* DAC) aracılığı ile devletten devlete, ikili ödünçleri yönlendirecek mekanizma da oluşturuldu.

Dünya ticaretini serbestleştirme amacına dönük olarak çalışması öngörülen GATT'ın (1947) davranış yasası, ABD'nin ısrarla savunduğu (i) ayrımcılığın reddi ve (ii) karşılıklılık ilkelerine dayanıyordu. Ayrımcılığın reddi ise, özünde, "en çok kayırılan ülke" (MFN) kuralına uyulması demekti. Bu genel ilkelere ters düşen bir dizi istisna (örneğin tercihli ticaret anlaşmaları, gümrük birlikleri ve serbest ticaret alanları) GATT tarafından kabul edildi; böylesi esneklikler AET (1957/8) ve EFTA'nın (1960) önünü açtı. 1970'li yıllarda karşılıklılık ilkesini GOÜ yararına esneten ve asimetrik hale getiren düzenlemeler de GATT'ın mevzuatına yerleştirildi. GATT aracılığı ile 1947-79 döneminde düzenlenen müzakere dizileri, kayda değer gümrük tarife indirimlerinin gerçekleşmesini sağladı.

1941-6 dönemindeki uluslararası düzen tasarımlarında SSCB ve Doğu Avrupa'nın bu düzenin bir parçası olacağı varsayılmıştı. Nitekim, SSCB temsilcileri IMF ve WB'nin kurulması için başlatılan teknik hazırlıklara, bazı Doğu Avrupa ülkelerinin yetkilileri de ITO'nun kuruluşunu amaçlayan müzakerelere katılmışlardı. Ancak 1947'den sonra I. Soğuk Savaş'ın (1947-79) adım adım tırmanması, bu varsayımı geçersizleştirdi; SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri anılan kuruluşlara katılmayıp, kendi ekonomik işbirliği ve danışma mekanizmalarını geliştirdiler.

İki büyük küresel gücün, yani ABD ve SSCB'nin temsil ettiği toplum düzenlerindeki sistemik karşıtlık Soğuk Savaş'ı kaçınılmazlaştırdığında, ABD hegemonyası altında oluşan kapitalist düzenin güvenliği ABD'nin nükleer silahlarına, dünya coğrafyasına yayılmış üslerine ve ABD hegemonyasının askerî düzeyde kurumsallaşmış organı olan NATO'ya (1949) dayandırıldı (Yıldızoğlu, 2017). SSCB'nin buna karşı (epey gecikmiş) tepkisi, Varşova Paktı'nın (1955) kuruluşuna öncülük etmek oldu.

Kapitalizmin "merkez" ülkeleri ("Birinci" Dünya), I. Soğuk Savaş'ın başlamasından birkaç yıl sonra belirli bir siyasal istikrara ulaşmıştı. Sosyalist blokta ("İkinci Dünya"), bir yandan komünist partilerin siyasetteki fiili tekeli, öte yandan fiili veya potansiyel Sovyet müdahalesi tehdidi ile istikrar sağlanmıştı. GOÜ ise, incelediğimiz tarih diliminde büyük siyasal çalkantılar yaşadı.

I. Soğuk Savaş'ın ilk alt-dönemi (1947-53), iki küresel güç arasındaki iletişim ve müzakere kanallarının fiilen tıkandığı ve ihtilafların silah-

lı çatışmaya dönüşme riskinin yüksek olduğu bir alt-dönemdi; 1953-62 alt-döneminde her iki taraf siyasal ve askerî stratejilerini gözden geçirdi; ABD tarafı "kitlesel karşılık" ilkesine dayanan güvenlik stratejisi uyarınca nükleer silahlanmayı ve kıtalararası balistik füze programlarını geliştirirken, SSCB de benzer bir askerî cihazlanmaya yönelerek nükleer caydırıcılığı artırdı ve "barış içinde bir arada yaşama" tezine yakınlaştı. Üçüncü alt dönemde (1963-79) bir nükleer savaşın yol açacağı yıkımdan her iki tarafın da kaçınamayacağı ortaya çıktı, tarafların yerleşmiş etki alanlarına ve siyasal/ekonomik sistem farklılıklarına anlayışla yaklaşmasının uluslararası ilişkileri daha istikrarlı ve öngörülebilir kılacağı algılandı. Bu algılar, üçüncü alt dönemdeki "yumuşama"ya (*détente*) önemli katkıda bulundu; stratejik silahların sınırlanması bağlamında bir dizi uluslararası anlaşmaya varıldı; iki blok arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkiler gelişme eğilimine girdi.

I. Soğuk Savaş iki küresel güç arasındaki rekabeti ilkin Avrupa'dan Asya'ya, daha sonra da tüm dünya ölçeğine yayarak sömürgeciliğe karşı mücadelenin sınır şartlarını etkiledi. Pek çoğu bağımsızlığını yeni kazanmış ya da kazanmaya çalışan GOÜ, iki küresel güç önünde belirli bir siyasal tavır alma baskısıyla yüz yüze kaldı. Bu açmaz önünde GOÜ yönetimlerinin etkili bir kesimi, Bandung Konferansı'ndan (1955) itibaren Bağlantısızlar Hareketi içinde güçlerini birleştirmeye çalıştı; edilgen bir tarafsızlığı değil, küresel barış ve işbirliğini savunan eylemli bir tutumu benimsedi. Bu harekete ve GOÜ'nün kolektif çıkarlarını küresel, ya da coğrafi ölçekte savunmayı ve geliştirmeyi amaçlayan diğer örgütlenmelere Birinci Kısımda değindik.

Soğuk Savaş'ın üç alt-dönemi birlikte ele alındığında, bu dönemde ABD'nin kapitalist blok içindeki hegemonyasına açık ve büyük bir meydan okumanın söz konusu olmadığı, ama 1960'lı yılların ortalarından itibaren ABD'nin müttefiklerini ortak yarara hizmet edeceğini savunduğu önlemler konusunda ikna etmekte zorlandığı söylenebilir. Sosyalist blokta konformizmi sağlamak, SSCB ve SBKP için çok daha güç ve sancılı olmuştur. SSCB, Polonya ve Macaristan'daki Stalin-sonrası dönüşümü yönlendirmekte ciddi başarısızlıklara uğramış, 1956'da Macaristan'a askerî müdahalede bulunmak zorunda kalmıştır. 1968'de Çekoslovakya'nın farklı bir sosyalizm arayışı, Varşova Paktı'nın askerî güçleri tarafından sonlandırılmış ve bu müdahale Brejnev doktrini ile meşrulaştırılmıştır. 1968, SBKP güdümlü komünist hareketin çözülüşünü simgeleyen bir yıl sayılabilir; bu tarihten sonra Avro-komünistler kendi partileri ile SBKP

arasına mesafe koymaya başlamışlar, Doğu Avrupa'daki komünist partiler siyasal yelpazenin SBKP'den tam kopuş ile SBKP'ye tam sadakat uçları arasında konumlanmışlardır. Dünya komünizminin önderliği için SBKP ile açık bir yarışmaya giren ÇKP ise, 1961'den itibaren SBKP'den tümüyle kopmuş bulunuyordu.

Dünya ekonomisinin kapitalist "merkez"i 1945-50 yıllarını savaş yaralarını sarma ve ekonomik toparlanma ile geçirdi; 1951-68 döneminde (gelişme temposu 1968-73 yıllarına da taşan) "Büyük Atılım" yaşandı. Çalışmamızda sergilenen hasıla ve kişi başına hasıla artış oranlarından da kestirilebileceği gibi, "Büyük Atılım", sadece gelişmiş kapitalist ekonomilerin değil, sosyalist blokun ve GOÜ'nün de atılım yıllarıdır. Bu yıllarda GSYH'daki dalgalanmalar da, geçmiş dönemlerdekine kıyasla, daha küçük boyutlarda kalmıştır. "Büyük Atılım" yıllarını karakterize eden makroekonomik yapıyı, iktisat politikası yönelimlerini ve üretim sistemini İkinci Kısım'da ele almış ve bu istisnai dönemde büyüme, verimlilik, istihdam ve (başta kâr oranları olmak üzere) bölüşüm parametrelerini birbiriyle ilişkilendiren "stilize olaylar"ı sergilemiş bulunuyoruz. Bu dönemde tüm ülke gruplarında hasıla artış oranının nüfus artış oranını fazlasıyla aşması, kişi başına hasılayı da hızla yükseltmiş, kişi başına GSYH artış hızı hem 1913-50 dönemindekinden, hem de daha sonraki onyıllarda gözlemlediklerimizden kayda değer ölçülerde yüksek olmuştur.

Buna karşılık, "Büyük Atılım" yıllarında dünyanın eşitsiz üretim coğrafyası, temel ülke grupları itibariyle, fazla değişmemiştir: 1973'te gelişmiş kapitalist ülkeler, sosyalist ülkeler ve GOÜ'nün dünya hasılası içindeki payları, 1950'dekine yakındı. Demografik dönüşümünü henüz tamamlamamış GOÜ'deki nüfus artış oranlarının GÜ'dekini aştığı anımsanırsa, bu durum gelir eşitsizliğinin küresel ölçekte arttığı anlamını taşır. "Büyük Atılım" köklü yapısal değişmelere de yol açmış, hasıla ve istihdam içinde sanayi ve hizmet sektörlerinin payları artmış, tüketiciler yeni ve/veya daha kaliteli ürünlere kavuşmuşlardır.

"Büyük Atılım" yıllarında dünya ticaretinin gelişme temposu, 1913-50 dönemindeki duraklamayı gidermekle kalmamış, I. Dünya Savaşı öncesi onyıllardakini de fazlasıyla aşmıştır. Genel bir eğilim olarak mal ihracatı artış hızı, hasıla artış hızının epey üzerinde seyretmiş, ihracat artışlarında imalat sanayii ürünlerinin katkısı çok büyük olmuştur. Uluslararası ticaretteki artış, tıpkı hasıla artışındaki gibi, geçmiş dönemlerdekine kıyasla daha istikrarlı bir seyir izlemiştir. Dünya ticareti içinde gelişmiş

kapitalist ülkelerin payı yüksek düzeylerde kalmaya devam etmiş, bu pay 1950-73 döneminde az da olsa artmıştır.

"Büyük Atılım" döneminde doğrudan yabancı yatırımların esas itibariyle Batı Avrupa ve ABD'ye yöneldiği, Japonya'nın bu akımların epey uzağında kaldığı, Latin Amerika ve Asya'daki GOÜ'nün konak ülkeler olarak önem yitirdikleri gözlenmiştir. Söz konusu dönemin yabancı doğrudan yatırım örüntüsü imalat sanayii, finans, uluslararası ticaret ve hizmet sektörlerine odaklı idi. 1980'li yıllar ve sonrasında yabancı doğrudan yatırımların hem hacim olarak hızla artma eğilimine girdiği, hem de coğrafi dağılımının belirgin biçimde değiştiği izlenecektir.

"Büyük Atılım" yıllarında Batı'da oluşan ekonomik rejim, (i) siyasal arka planı; (ii) kurumsal bileşenleri; (iii) makroekonomik yapısı; (iv) iktisat politikası yönelimleri ve (v) üretim sistemi ile benzersiz bir bütündür. Bu bütünlüğü 1930'lu ve 1940'lı yıllardan devralınan Fordist yığınsal üretim paradigması ve "sosyal demokrat" sayılabilecek bir toplumsal mutabakat da güçlendirmekte idi. 1968'den sonra söz konusu bütünlük ve onun teknolojik/toplumsal tabanı giderek sarsıldığında, "Batılı" ekonomiler ve onlarla birlikte dünya ekonomisi, epey uzun sürecek depresif eğilimler sergiledi.

SSCB ve Doğu Avrupa'daki hâsıla artış hızı ortalaması, II. Dünya Savaşı'nı izleyen on beş yılda "Batı"da erişilen hızın üzerindeydi. Bu başarımın Sovyet liderlerine özgüven aşıladığı ve onlarda sosyalizmin üretkenlikte kapitalizmi geçeceği umutlarını beslediği biliniyor. Devrimden sonra SSCB'de geri kalmış bir tarım ülkesinin hızla sanayileşmesi ve çağdaşlaşması amacı ile tasarlanmış bulunan ekonomik yönetim modeli, bürokratikleşmeye yatkın ve esneklikten yoksundu. Sovyet yönetimi, 1950'li yılların sonuna doğru bu modeli çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek duruma getirmek üzere reform girişimlerini başlattı; Doğu Avrupa ülkeleri de 1960'lı yıllarda SSCB'yi izlediler. Reform çabalarının nihai başarısızlığı, 1960'lı yıllar sonundan itibaren hasıla ve kişi başına hasıla artış hızlarının giderek yavaşlaması ile belirginleşti. 1979'a gelindiğinde SSCB + Doğu Avrupa'nın Batı'ya kıyasla göreli kişi başına geliri, 1950'deki düzeyinin altına inmiş bulunuyordu; gerileme Batı Avrupa ve Japonya'ya kıyasla daha da çarpıcı idi. 1980'li yıllarda da süren bu başarısızlık, "reel sosyalizm"i çökerten temel nedenlerden biri oldu.

1950-73 döneminde GOÜ ekonomik büyümesi GÜ'deki ortalamaya yakın bir hızda gerçekleşmişti, ancak GOÜ'de kişi başına GSYH'nın yıllık ortalama artış hızı GÜ'dekinden düşük oldu; böylelikle küresel ölçekte

gelir eşitsizliği arttı. Dahası, "çevre"deki ekonomik büyüme de coğrafi bölgeler itibariyle eşitsizdi.[230] Buna rağmen GOÜ'nün 1950-73 dönemindeki ekonomik gelişme başarımı azımsanmamalıdır:

(1) Kişi başına reel GSYH artış hızı, geçmiş onyıllardakini fazlasıyla aştı, 1973'te kişi başına ortalama gelir, 1950'dekinin kabaca iki katına çıktı;

(2) Bazı temel insan ihtiyaçları (sağlık, eğitim, beslenme ve barınma) alanında kayda değer ilerlemeler sağlandı (Morawetz, 1977: 44-54);

(3) Bu ekonomilerde anlamlı yapısal değişimler gerçekleşti, (i) kentleşme oranı; (ii) yurtiçi hasılada sanayi ve hizmet sektörlerinin payları; (iii) yurtiçi tasarruf / GSYH oranı ve (iv) ihracatta sınai ürünlerin payı önemli ölçülerde arttı.

1960'lı yılların ortalarına kadar ayrık patikalarda yer alan sanayileşme stratejileri (yani İİDS ve İYS) daha sonra yakınsamaya ve Yeni Sanayileşen Ülkeler (NIC) olarak adlandırılan az sayıda GOÜ, sınai ihracatını hızla artırmaya başladı. İzleyen onyıllarda dünya sınai coğrafyasında gerçekleşecek köklü dönüşümün habercisi olan bu gelişmede rol oynayan çok önemli bir faktör, sermayenin uluslararasılaşma sürecidir. "Merkez"de aşırı birikim krizinin belirtileri ortaya çıkmaya başladığında büyük firmaların bu duruma üretimde rasyonelleşmeyi amaçlayan tepkiler göstermesi olağandı. 1968-79 döneminde rasyonelleşme çabalarına yeni bir boyut daha eklendi: Üretimin yeni mekânları da üretim sürecine katacak tarzda yeniden örgütlenmesi. Geçmiş çeyrek yüzyılda GOÜ'de ucuz ve az çok eğitim görmüş emek rezervlerinin oluşmuş bulunması ile teknoloji ve iş örgütlenmesindeki yenilikler, böyle bir yeniden yapılanmayı mümkün kılmaktaydı. Ulus-aşırı şirketler ve onların yerel iştirakleri, yeni mekânsal örgütlenmenin başlıca araçları oldular ve ulusal ekonomileri nihai kertede tek ve bütüncül bir dünya ekonomisinin parçalarına dönüştürmenin önünü açtılar. Bu eğilimin incelenmesi, İkinci Kitap'a bırakılmıştır.

Pek çoğu bağımsızlıklarına 1950'li ve 1960'lı yıllarda kavuşmuş olan "Üçüncü Dünya" ülkeleri IMF, WB ve GATT'ın görev tanımlarına içerilmiş "liberal" vizyondan hoşnut değillerdi. Bu ülkelerin yönetici kadrolarına göre, IMF ve WB gelişme özlemlerine yeterince karşılık veremiyordu; GATT'da tekil mallar temelinde yürütülen ticaret müzakereleri, üreticilerin zayıf pazarlık gücü dolayısıyla, sömürgecilik yıllarının eşitsizliklerini yeniden üretiyordu. Dahası, bütün bu kuruluşlar kendi profesyonel sınır-

230 1950-73 döneminde SSCB + Doğu Avrupa'da kişi başına ortalama GSYH artış hızı, gelişmiş kapitalist ülkeler ortalamasına yakındı; yani söz konusu iki blok arasında "Altın Çağ" öncesinde var olan gelir eşitsizliği, "Altın Çağ" sonunda da süregelmekteydi.

larını aşamıyor, gelişme sorunlarına bütüncül bir perspektifle yaklaşamıyorlardı.

BMGnK'nın 1960'lı yılları Birinci Kalkınma Onyılı ilan etmesi ve BM'nin düzenlediği Gelişen Ülkelerin Sorunları Konferansı (Kahire, 1962), BM'de bu konular üzerinde artan duyarlılıkların işaretiydi. BMGnK, 1962'de bir adım daha atarak, BM gözetiminde UNCTAD'ın toplanmasını kararlaştırdı. UNCTAD I (1964)'de kabul edilen Nihai Belge'de uluslararası ticari ilişkiler ve ticaret politikaları konusunda bağlı kalınması öngörülen 15 genel ve 13 özel ilke yer almaktaydı. BM üyesi ülkelerin egemen eşitliğini, bağımsızlığını, doğal kaynakları üzerindeki kullanım haklarının vazgeçilmezliğini teyit eden genel ilkeler, başlıca üç temel bileşenden kurulu bir reform stratejisi oluşturmaktaydı: (i) birincil metalarda hakça ve tatminkâr fiyat düzeylerinde istikrarın sağlanması ve GÜ'nün bu metaların ithaline koydukları kısıtların kaldırılması; (ii) GOÜ çıkışlı sınai ürünlerin gelişmiş ülke piyasalarına tercihli/tavizli tarifelerle, karşılıklılık esasına bağlı olmadan girebilmesi; (iii) GOÜ'ye dış yardımların artırılması ve bunların siyasal ve askerî şartlara bağlanmaması.

GÜ, UNCTAD I Nihai Belgesi'nde yer alan ve UNCTAD II/III (1968/1972) kararları ile de teyit edilen köklü politika değişikliklerini (1971'de GATT mevzuatına içerilen GSP dışında) savsaklamak veya "sulandırmak" yolunu seçtiler. Yine de GOÜ'nün çoğunluğu, ekonomik taleplerini dile getirmek ve GÜ'yle bir diyalog ve müzakere ortamı oluşturmak üzere BM platformlarından yararlanmakta ısrarlıydı. Bu bağlamda, 1974'te toplanan BMGnK Altıncı Özel Birleşimi'nde (kapsam ve içeriği büyük ölçüde Bağlantısızlar Hareketi ve G-77'nin hazırlık çalışmaları ile belirlenen) YUED Kurulmasına İlişkin Deklarasyon kabul edildi. Anılan deklarasyonda yer alan ilkeler, (i) uluslararası iktisadi sorunların çözümüne, eşitlik temelinde, tüm ülkelerin etkili katılımını; (ii) devletlerin kendi doğal kaynakları üzerinde tam egemenlik hakkını; (iii) çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini düzenleme ve denetleme hakkını; (iv) uluslararası ticaretin düzenlenmesi yolu ile GOÜ ticaret hadlerinin iyileştirilmesini; (v) GOÜ'ye tavizli, çok yanlı yardımların artırılmasını; (vi) uluslararası para sisteminde GOÜ'ye kaynak aktaracak reformların yapılmasını ve (vii) GOÜ'de sanayileşmenin desteklenmesini öngörmekteydi. Bu ilkelerin kabulü, "Üçüncü Dünya"nın 1945'ten bu yana ısrarla dile getirdiği tüm ekonomik taleplerin BMGnK tarafından onaylandığı anlamına geliyordu (Murphy, 1984: 114).

BMGnK'nın 1974'te kabul ettiği Devletlerin Ekonomik Hak ve Görevleri Şartı, büyük ölçüde YUED Deklarasyonu'na dayanıyordu ve, bir anlamda, YUED'in "anayasası" idi. 1974'te UNCTAD Sekreterliği'nin hammadde ve birincil meta piyasalarının düzenlenmesi amacıyla hazırladığı "Bütünleşik Program" da açıklandı.

1974-5, "Üçüncü Dünya"nın küresel ekonomik yönetişimde daha etkili olma çabalarının zirveye eriştiği yıllardır. 1975 sonunda GÜ ve GOÜ arasındaki diyalog ve pazarlıkların tıkanmaya doğru gittiği açıkça ortaya çıktı. GÜ, dünya kapitalizmindeki hegemonik yapının değişmesine ve GOÜ ile güç paylaşımına kesinlikle karşıydı; GOÜ'ye verdikleri tavizler (i) GSP'nin kabulü; (ii) birincil meta piyasalarındaki fiyat istikrarsızlıklarının tekil mallar düzeyinde ele alınmasını sağlayacak ve en az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerini istikrarlandıracak bazı önlemlerin alınması ile (iii) IMF'nin statüsünde "kozmetik" değişiklikler yapılmasından öteye geçmedi. UNCTAD IV'de (1976) "Bütünleşik Program"ın uygulanmasını başlatacak bir anlaşmaya varılamadı; bu program bağlamında ortaya çıkacak tampon stokların finanse edilmesi için oluşturulması gereken Ortak Fon üzerinde 1980'de varılan anlaşma da yürütülemedi.

1968-79 döneminde GÜ'nün kendi ciddi yurtiçi sorunlarıyla uğraştığı ve GOÜ'nün daha eşit ve adil bir dünya özlemine karşılık verebilecek bir toplumsal psikolojinin uzağında olduğu açıktı. Ancak, 1970'li yılların ikinci yarısında GOÜ yönetimlerinin müzakere ve pazarlık yetenekleri de yıpranmaktaydı:

(1) 1970'li yıllarda GOÜ, 1960'lı yıllardaki göreli siyasal benzeşmesini yitirmiş bulunuyor ve ekonomik olarak hızla farklılaşıyordu. Bu şartlarda tüm GOÜ'nün varsıllar/yoksullar ikilemine dayanan merkez/çevre modelini uluslararası platformlarda kayıtsız şartsız sahiplenmesi zorlaşıyordu. Bandung "ruh"u, Bağlantısızlar Hareketi ve G-77'nin temsil ettiği "Üçüncü Dünya" dayanışması zayıflama eğilimindeydi.

(2) Tekil GOÜ içindeki sınıfsal yapılar da dönüşmekte, mevcut uluslararası kurumsallaşmaya meydan okuma yerine, dünya kapitalist ekonomisine eklemlenme yanlısı olan burjuva kesimlerin etkinliği artmaktaydı. Yerel burjuvaziler ile uluslararası sermaye arasındaki ittifak ve dayanışma, ulus-devletlerin yönlendirebilecekleri ülke-içi sınıfsal uzlaşıların önüne geçmeye başlamıştı.

(3) "Merkez" kapitalizminin beşikleri İngiltere (1979) ve ABD'de (1980) tutucu siyasal hareketleri iktidara taşıyan toplumsal kaymaların benzerleri, GOÜ'de de yaşanıyordu.

(4) 1970'li yılların dış şokları, hızla artan ve sürdürülemeyeceği açıkça ortaya çıkan dış borçlanma ve başarısız ekonomik yönetimlerin üstesinden gelemediği diğer istikrarsızlıklar, GOÜ'nün uluslararası düzeyde manevra yeteneğini kösteklemekte, kendilerine empoze edilen "liberal" yeniden yapılanma reçetelerine karşı dirençlerini kırmaktaydı.

Tüm bu gelişmeler, YUED'in ardındaki siyasal kararlılığı yok etmekle kalmadı; "çevre"deki ekonomik yönetimlerin başarısızlığı, bizatihi "ulusal gelişme" kavramını da itibarsızlaştırdı. Başta Latin Amerika ve Afrika'dakiler olmak üzere, pek çok GOÜ için 1980'li yıllar "yitik onyıl"a dönüştü.

... Ve böylelikle kapitalizmin "Altın Çağ"ı, görece uzun ve çalkantılı bir çözülüş sürecinin ardından kapandı; 1980'li yıllarla birlikte tutucu siyasal düşüncelerin ve ortodoks iktisat anlayışının başatlığı altında geçecek "Neoliberal Çağ"a (1980-2007?) girildi. Bu yeni çağda "reel sosyalizm"in tarih sahnesinden nasıl çekildiğini, uluslararası ekonominin nasıl yeniden yapılandığını ve kurumsallaştığını, ekonomik etkinlik ve istikrar odaklı politikaların gelir ve servet bölüşümünü emek ve yoksul ülkelerdeki halklar aleyhine nasıl değiştirdiğini İkinci Kitap'ta ele almayı tasarlıyoruz. 2007-9 dünya finans krizi ile çözülüş sürecine girdiğinin işaretlerini veren "Neoliberal Çağ"ın neye evrileceği ise, şimdilik, her türlü spekülasyona açıktır.

Kaynaklar

ADELMAN, I. ve MORRIS, C. T. (1973), *Economic Growth and Social Equity in Developing Countries*, Stanford: Stanford University Press.

AGARWALA, R. (1983), "Planning in Developing Countries: Lessons of Experience", *World Bank Staff Working Papers*, No. 576, Washington, D. C.: The World Bank.

AGHEVLI, B. J. ve KHAN, M. S. (1978), "Government Budget Deficits and Inflationary Process in Developing Countries", *IMF Staff Papers*, 25(3), 383-416.

AGNEW, H. L. C. (2004), *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, Stanford: Hoover Institution Press.

AHLUWALIA, I. J. (1998), "The Contribution of Planning to Indian Industrialisation", T. Byres (der.), *The State, Development Planning and Liberalisation in India* içinde, New Delhi: Oxford University Press.

AKDAN, T. (2016), *A Systemic Analysis of the Cold War and Turkey's Postwar Drive to the West*, ODTÜ Sosyal Bilimler Y. Lisans Tezi, çoğ., 215 s.

AKŞİN, S. (2017), *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi* (4. Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

AMIN, S. (1976), *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, Sussex: The Harvester Press (özgün Fransızca baskı: 1973).

AMSDEN, A. H. (1991), "Diffusion of Development: The Late-Industrializing Model and Greater Asia", *American Economic Review*, Papers and Proceedings, 81(2), 282-6.

— (1989), *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*, New York: Oxford University Press.

— (1988), "Private Enterprise: The Issue of Business - Government Control", *Columbia Journal of World Business* (İlkbahar), 37-42.

— (1985), "The State and Taiwan's Economic Development", P. B. Evans vd., *Bringing the State Back in* içinde, Cambridge: Cambridge University Press.

AOKI, M. (1991), "A New Paradigm of Work Organization and Coordination? Lessons from Japanese Experience", S. A. Marglin ve J. B. Schor (der.), *The Golden Age of Capitalism: Reinterpreting the Postwar Experience* içinde, Oxford: Clarendon Press.

ARMAOĞLU, F. (2016), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995* (22. Baskı), İstanbul: Timaş Yayınları.

ARMSTRONG, P., GLYN, A. ve HARRISON, J. (1991), *Capitalism Since 1945*, Oxford: Basil Blackwell.

ARNDT, H. W. (1987), *Economic Development: The History of an Idea*, Chicago: The University of Chicago Press.

ARRIGHI, G. (2010), "Reading Hobbes in Beijing: Great Power Politics and the Challenge of the Peaceful Ascent", M. Blyth (der.), *Routledge Handbook of International Political Economy* içinde, London: Routledge.

— (1994), *The Long Twentieth Century*, London: Verso.

BAILEY, T. A. (1950), *America Faces Russia: Russian - American Relations from Early Times to Our Day*, Ithaca: Cornell University Press.

BALASSA, B. and Associates (1971), *The Structure of Protection in Developing Countries*, Baltimore: Johns Hopkins University Press for the WB and IADB.

BALDWIN, R. ve WYPLOSZ, C. (2012), *The Economics of European Integration* (4'ncü baskı), London: McGraw-Hill Higher Education.

BARAN, P. A. (1957), *The Political Economy of Growth*, New York: Monthly Review Press.

— (1952), "On the Political Economy of Backwardness", *The Manchester School*, (Ocak), 20(1), 66-84.

BARTELS, L. (2007), "The Trade and Development Policy of the European Union", *The European Journal of International Law*, 18(4), 715-56.

BARTON, J. H., GOLDSTEIN, J. L., JOSLING, T. E. ve STEINBERG, R. H. (2006), *The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law, and Economics of the GATT and the WTO*, Princeton: Princeton University Press.

BELLO, W. (2000), "UNCTAD: Time to Lead, Time to Challenge the WTO", *Focus on Trade*, 44 (Ocak), www.tni.org/en/archives/act/708, erişim: Nisan 2017.

BERKSOY, T. (1982), *Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*, İstanbul: Belge Yayınları.

BERTHON, S. ve POTTS, J. (2007), *Warlords: An Extraordinary Re-Creation of WW II through the Eyes of Hitler, Churchill, Roosevelt and Stalin*, Cambridge, MA: Da Capo Press.

BESCHLOSS, M. R. (1991), *The Crisis Years: Kennedy and Khrushchev, 1960-1963*, New York: Harper and Collins.

BETTS, R. F. (1998), *Decolonization*, London: Routledge.

BHALLA, S. S. (1981), "The Transmission of Inflation into Developing Countries", W. R. Cline vd., *World Inflation and the Developing Countries* içinde, Washington, D. C.: The Brookings Institution.

BIDELEUX, R. ve JEFFRIES, I. (1998), *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*, London: Routledge.

BLACK, S. W. (1981), "The Impact of Changes in the World Economy on Stabilization Policies in the 1970s", W. R. Cline ve S. Weintraub (der.), *Economic Stabilization in Developing Countries* içinde, Washington, D. C.: The Brookings Institution.

BOEKE, J. H. (1953), *Economics and Economic Policy of Dual Societies*, New York: Institute of Pacific Relations.

BOGDANOR, V. (2016), "The IMF Crisis of 1976" (19 Ocak 2016 tarihli konferansın metni).

BORATAV, K. (2010), "Piyasa ve Sosyalizm Üzerine", *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye* içinde, İstanbul: Yordam Kitap.

— (1976), "Temel Maddeler ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen", *ODTÜ Gelişme Dergisi 1976 Özel Sayısı*, 59-79.

— (1973), *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*, Ankara: SBF Yayınları.

BOYER, R. (1990), "Formalizing Growth Regimes", G. Dosi vd. (der.), *Technical Change and Economic Theory* içinde, London: Pinter Publishers.

BRANDT 21 FORUM (2017), "The Brandt Equation: 21st Century Blueprint for the New Global Economy"; www.brandt21forum.info/About_BrandtCommission.htm,erişim: Haziran 2017.

BRANDT COMMISSION (1983) *Common Crises: North - South Cooperation for World Recovery*, Cambridge, Mass.: The MIT Press.

— (1980), *North - South: A Programme for Survival / Report of the Independent Commission on International Development Issues*, Cambridge, Mass.: The MIT Press.

BRONFENBRENNER, M. (1976), "Predatory Poverty on the Offensive: The UNCTAD Record" (Review Article), *Economic Development and Cultural Change*, 24(4), 831.

BRUNO, M. (1972), "Domestic Resource Costs and Effective Protection: Clarification and Synthesis", *Journal of Political Economy*, 80(1), 16-33.

— (1967), "The Optimal Selection of Export-Promoting and Import-Substituting Projects", *Planning the External Sector - Techniques, Problems and Policies* içinde, New York: United Nations, ST / TAO / SER; C/91.

BRUS, W. ve LASKI, K. (1989), *From Marx to Market*, Oxford: Clarendon Press.

BRUTON, H. J. (1989), "Import Substitution", H. Chenery ve T. N. Srinivasan (der.), *Handbook of Development Economics* (Cilt II) içinde, Amsterdam: North Holland.

— (1988), "A Reconsideration of Import Substitution", *Journal of Economic Literature*, 36(2), 903-36.

BYRES, T. (1998), "Introduction: Development Planning and the Interventionist State Versus Liberalisation and the Neoliberal State: India, 1989-1996", T. Byres (der.), *The State, Development Planning ...* içinde, New Delhi: Oxford University Press.

CAIN, P. J. ve HOPKINS, A. G. (1993), *British Imperialism / Crisis and Deconstruction, 1914-1990*, London: Longman.

CARCHEDI, G. (2001), *For Another Europe*, London: Verso.

CARDOSO, F. H. ve FALETTO, E. (1979), *Dependency and Development in Latin America*, Berkeley, Ca.: University of California Press.

CASHIN, P. ve McDERMOTT, C. J. (2002), "The Long-Run Behaviour of Commodity Prices: Small Trends and Big Variability", *IMF Staff Papers*, 49(2), 175-99.

CHAKRAVARTY, S. (1987), *Development Planning: The Indian Experience*, Oxford: Clarendon Press.

CHANG, H. - J. ve GRABEL, I. (2004), *Reclaiming Development: An Alternative Economic Policy Manual*, London: Zed Books.

CHATTERJEE, P. (1998), "Development Planning and the Indian State", T. Byres (der.), *The State, Development Planning...* içinde, New Delhi: Oxford University Press.

CHENERY, H. B. (1959), "The Interdependence of Investment Decisions", M. Abramovitz vd. (der.), *The Allocation of Economic Resources* içinde, Stanford: Stanford University Press.

— (1958a), "The Role of Industrialization in Development Programmes", A. N. Agarwala ve S. P. Singh (der.), *The Economics of Underdevelopment* içinde, London: Oxford University Press (*American Economic Review*, Mayıs 1955'ten iktibas).

— (1958b), "Development Policies and Programmes", *Economic Bulletin For Latin America*, 3(1), 51-77.

CHENERY, H. B., ROBINSON, S. ve SYRQUIN, M. (der.) (1986), *Industrialization and Growth: A Comparative Study*, Oxford: Oxford University Press for the World Bank.

CHENERY, H. vd. (1974), *Redistribution with Growth: An Approach to Policy*, Oxford: Oxford University Press.

CHURCHILL, W. L. S. (1954), *Second World War, VI: Triumph and Tragedy*, London: Houghton Mifflin.

COHEN, S. (1969), *Modern Capitalist Planning: The French Model*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

CORDEN, W. M. (1971), *The Theory of Protection*, Oxford: Clarendon Press.

COX, M. (1989), "The Cold War and Stalinism in the Age of Capitalist Decline", *Critique: Journal of Socialist Theory*, 17(1), 17-82.

CURTIS, G. E. (1992), *Czechoslovakia: A Country Study*, Washington, D. C. : Federal Research Division of the Library of Congress.

DALE, W. B. (1983), "Financing and Adjustment of Payments Imbalances", J. Williamson (der.), *IMF Conditionality* içinde, Washington, D. C.: Institute for International Economics.

DARWIN, J. (1991), *The End of the British Empire: The Historical Debate*, Oxford: Blackwell.

DE LONG, J. B. ve EICHENGREEN, B. (1991), "The Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program", *NBER* Çalışma *Yazıları* No. 3899, online erişim: Kasım 2016.

DELL, S. (1983), "Stabilization: The Political Economy of Overkill", J. Williamson (der.), *IMF Conditionality* içinde, Washington, D. C.: Institute for International Economics.

— (1980), "The International Environment for Adjustment in Developing Countries", *World Development*, 8(11), 833-42.

DELL, S. ve LAWRENCE, R. (1980), *The Balance of Payments Adjustment Process in Developing Countries*, Oxford: Pergamon Press.

DEUTSCHER, I. (1960), *The Great Contest: Russia and the West*, London: Oxford University Press.

DİKMEN, A. A. (2011), *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

DORNBUSCH, R. ve FISCHER, S. (1994), *Macroeconomics* (6'ncı Baskı), New York: McGraw-Hill.

EATON, J. (1989), "Foreign Public Capital Flows", H. Chenery ve T. N. Srinivasan (der.), *Handbook of Development Economics, Vol. II* içinde, Amsterdam: North Holland.

EL-AGRAA, A. M. (2011), "A History of European Integration and the Evolution of the EU", Ali M. El-Agraa (der.), *The European Union: Economics and Policies* (9. Baskı) içinde, Bölüm 2, Cambridge: Cambridge University Press.

EMMANUEL, A. (1972), *Unequal Exchange*, London: New Left Books.

EPSTEIN, G. A. ve SCHOR, J. B. (1991), "Macropolicy in the Rise and Fall of the Golden Age", S. A. Marglin ve J. B. Schor (der.), *The Golden Age*..... içinde, Oxford: Clarendon Press.

ERHAN, Ç. (2001), Göreli Özerklik-3: ABD ve NATO ile İlişkiler", B. Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I / 1919 - 1980)* içinde: İstanbul: İletişim Yayınları.

ESTRIN, S. ve HOLMES, P. (1983), *French Planning in Theory and Practice*, London: George Allen and Unwin.

FANON, F. (1986), *Black Skin, White Masks* (çev.: C. L. Markmann), London: Pluto Press.

— (1965), *The Wretched of the Earth*, (çev.: C. Farrington), Harmondsworth: Penguin.

FEIS, H. (1970), *From Trust to Terror: The Onset of the Cold War, 1945-50*, New York: Norton.

FERRO, M. (1997), *Colonization: A Global History*, London: Routledge.

FIELDS, G. (1991), "Growth and Income Distribution", G. Psacharopoulos (der.), *Essays on Poverty, Equity and Growth* içinde, New York: Pergamon Press.

FRANK, A. G. (1975), *On Capitalist Underdevelopment*, Bombay: Oxford University Press.

— (1969), "The Development of Underdevelopment", *Latin America: Underdevelopment or Revolution* içinde, New York: Monthly Review Press.

FRANSMAN, M. ve KING, K. (der.) (1984), *Technological Capability in the Third World*, London: Palgrave Macmillan.

FREEMAN, C. ve PEREZ, C. (1990), "Structural Crises of Adjustment, Business Cycles and Investment Behaviour", G. Dosi vd. (der.), *Technical Change* ... içinde, London: Pinter Publishers.

FRIEDMAN, I. S. (1983), "Private Bank Conditionality: Comparison with the IMF and the World Bank", J. Williamson (der.), *IMF Conditionality* içinde, Washington, D. C.: Institute for International Economics.

— (1981), "The Role of Private Banks in Stabilization Programs", W. R. Cline ve S. Weintraub (der.), *Economic Stabilization*... içinde, Washington, D. C.: The Brookings Institution.

FRÖBEL, F., HEINRICHS, J. ve KREYE, O. (1981), *The New International Division of Labour*, Cambridge: Cambridge University Press.

FURTADO, C. (1973), "The Concept of External Dependence in the Study of Underdevelopment", C. K. Wilber (der.), *The Political Economy of Development and Underdevelopment* içinde, New York: Random House.

— (1963), *The Economic Growth of Brazil*, Berkeley, Ca.: University of California Press (özgün Portekizce baskı: 1957).

GADDIS, J. L. (2007), *The Cold War*, London: Penguin.

— (1983), "The Emerging Post-Revisionist Synthesis on the Origins of the Cold War", *Diplomatic History*, 7(3), 171-90.

GALLAGHER, J. (1982), *The Decline, Revival and Fall of the British Empire*, Cambridge: Cambridge University Press.

GATT (1960), *International Trade, 1959*, Geneva: GATT.

— (1958), *Trends in International Trade*, Geneva: GATT.

GEREFFI, G. (1990), "Paths of Industrialization: An Overview", G. Gereffi ve D. Wyman (der.), *Manufactured Miracles: Development Strategies in Latin America and East Asia*, Princeton: Princeton University Press.

GHATAK, M. (2007), "Land Reforms", K. Basu (der.), *The Oxford Companion to Economics in India* içinde, New Delhi: Oxford University Press.

GIMBEL, J. (1990), *Science, Technology and Reparations: Exploitation and Plunder in Postwar Germany*, Stanford, CA: Stanford University Press.

GLYN, A., HUGHES, A., LIPIETZ, A. ve SINGH, A. (1991), "The Rise and Fall of the Golden Age" S. A. Marglin ve J. B. Schor (der.), *The Golden Age...* içinde, Oxford: Clarendon Press.

GOWAN, P. (2004), "Triumphing toward International Disaster: The Impasse in American Grand Strategy", *Critical Asian Studies*, 36(1), 3-36.

GRIFFITH-JONES, S. (1985), "Impact of World Prices on Development: The International Environment", S. Griffith-Jones ve C. Harvey (der.), *World Prices and Development* içinde, London: Gower.

GÜNVER-TURAN, G. (1980), *Uluslararası Para Sistemi: Dünü ve Bugünü*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No. 205.

HADASS, Y. S. ve WILLIAMSON, J. G. (2001), "Terms of Trade Shocks and Economic Performance, 1870-1940: Prebisch and Singer Revisited", *NBER* Çalışma *Yazısı*, No. 8188, Cambridge, MA: NBER.

HAGGARD, S. (1990), *Pathways from the Periphery: The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries*, Ithaca: Cornell University Press.

HALLIDAY, F. (1986), *The Making of The Second Cold War* (2nci Basım), London: Verso.

HALPERIN, M. H., CLAPP, P. A. Ve KANTER, A. (2006), *Bureaucratic Politics and Foreign Policy* (2. Basım), Washington, D. C.: Brookings Institution Press.

HAN, S. (2014), *Operation of the Economic Planning Board in the Era of High Economic Growth in Korea*, Seoul: KDS School of Public Policy and Management.

HART, J. (2008), *Empires and Colonies*, Cambridge: Polity Press.

HELLEINER, E. (2009), "Contemporary Reform of the Global Financial Governance: Implications of and Lessons from the Past", J. K. Sundaram (der.), *Reforming the International Financial System for Development / Lessons from the Current and Recent Crises in Developing Countries* içinde, Washington, D. C.: G-24.

HIGGINS, B. H. (1968), *Economic Development: Problems, Principles and Policies*, New York: W. W. Norton & Co.

HIRSCHMAN, A. O. (1981), *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press.

— (1968), "The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in Latin America", *Quarterly Journal of Economics*, 82(1), 1-32.

— (1958), *The Strategy of Economic Development*, New Haven: Yale University Press.

HOBSBAWM, E. (1995), *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*, London: Abacus.

HOLLAND, R. (1985), *European Decolonization, 1918-1981: An Introductory Survey*, Basingstoke: Macmillan.

İLKİN, S. ve TÜZÜN, G. (1976), "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen Tartışmalarının Gelişmesi", *ODTÜ Gelişme Dergisi 1976 Özel Sayısı*, 3-27.

ILO (1976), *Employment, Growth and Basic Needs: A One-World Problem*, Geneva: ILO.

IMF (1983), *World Economic Outlook* (Occasional Paper No. 21), Washington, D.C.: IMF.

International Currency Review (1983), Cilt 15, Sayı 1 (Mayıs).

JAMES, L. ve LEAKE, E. (der.) 2015, *Decolonization and the Cold War: Negotiating Independence*, London: Bloomsbury.

JENKINS, R. (1992), "Industrialization and the Global Economy", T. Hewitt vd., *Industrialization and Development* içinde, Oxford: Oxford University Press.

— (1987), *Transnational Corporations and Uneven Development: The Internationalization of Capital and the Third World*, London: Methuen.

JOHNSON, H. G. (1976), "The New International Economic Order", Graduate School of Business, University of Chicago, Selected Papers No. 49, 16s.

— (1967), *Economic Policies Toward Less Developed Countries*, Washington, D. C. : Brookings Institution.

JOLL, J. (1980), *Europe Since 1870: An International History*, Harmondsworth: Penguin Books.

JONES, G. (2005), *Multinationals and Global Capitalism: From the XIX. to the XXI. Century*, Oxford: Oxford University Press.

KAPUR, D., LEWIS, J. P. ve WEBB, R. (1997), *The World Bank: Its First Half Century (Vol. 1)*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

KAZGAN, G. (1993), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi* (6'ncı Güncelleştirilmiş Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.

KHAN, M. S. ve KNIGHT, M. D. (1983), "Determinants of Current Account Balances of Non-oil Developing Countries in the 1970s: An Empirical Analysis", *IMF Staff Papers*, 30(4), 819-42.

KHOR, M. (2004), "Trade and Development, the Multilateral Trading System and Recent Developments in the WTO", Third World Network, twnet@po.jaring.my, erişim: Haziran 2017.

KILLICK, T. (1995), *IMF Programmes in Developing Countries: Design and Impact*, London: Routledge and ODI.

— (der.) (1984a), *The Quest for Economic Stabilisation: The IMF and the Third World*, London: Gower Publishing Co. and ODI.

— (der.) (1984b), *The IMF and Stabilisation: Developing Country Experiences*, London: Gower Publishing Co. and ODI.

KIM, B. -K. (1992), "Economic Policy and The Economic Planning Board (EPB) in Korea", *Asian Affairs*, 18(4), 197-213.

KIRKPATRICK, C. ve NIXSON, F. (1987), Inflation and Stabilization Policy in LDCs", N. Gemmell (der.), *Surveys in Development Economics* içinde, Oxford: Blackwell.

KIRTHISINGHA, P. N. (1983), "International Commodity Agreements", *International Journal of Social Economics*, 10(3), 40-65.

KNOWLES, C. (2011), "The Council of Foreign Ministers' Meetings, 1945-1947" (blog) Online erişim: Kasım 2016.

KOVALENKO, I. I. (1988), "Emergence, Essence and Development of the Non-Aligned Movement", I. I. Kovalenko ve R. A. Tuzmukhamedov (der.), *The Non-Aligned Movement* içinde, Moscow: Progress Publishers.

KÜÇÜK, Y. (1981), "Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine", *ODTÜ Gelişme Dergisi 1981 Özel Sayısı*, 79-115.

— (1975), *Planlama, Kalkınma ve Türkiye* (İkinci Basım), İstanbul: Bilim Yayınları.

KURUÇ, B. (2016), "Bretton Woods Anlaşması'nın 70. Yılı", *Hacettepe* Üniversitesi İİBF *Dergisi*, 34(1), 7-26.

— (2014), "21. Yüzyılda Planlamayı Düşünmek", A. Somel, A. Y. Uçar ve O. Zengin (der.), *21. Yüzyılda Planlamayı Düşünmek Kurultayı* içinde, Ankara: SBF / KAYAUM.

LaFEBER, W. (2008), *America, Russia and the Cold War, 1945-2006*, New York: Mc Graw-Hill.

— (1992), *The American Age: United States Foreign Policy at Home and Abroad, Vol.1: Since 1750*, New York: Norton.

LAL, D. (1976), "Distribution and Development: A Review Article", *World Development*, 4(9), 725-38.

LALL, S. (1984), "Exports of Technology by Newly Industrializing Countries: An Overview", *World Development*, 12(5-6), 471-80.

LEIBENSTEIN, H. (1965), *Economic Backwardness and Economic Growth: Studies in Theory of Economic Growth*, New York: John Wiley and Sons (İlk Baskı: 1957).

LENIN, V. I. (1976a), "The Impending Catastrophe and How to Combat It", *Selected Works, Vol. 2* içinde, Moscow: Progress Publishers.

— (1976b), "The Immediate Tasks of the Soviet Government", *Selected Works, Vol. 2* içinde, Moscow: Progress Publishers.

LEWIS, W. A. (1955), *The Theory of Economic Growth*, London: Allen and Unwin.

— (1954), "Economic Development with Unlimited Supply of Labour", *The Manchester School*, 22, 139-91.

LITTLE, I., SCITOVSKY, T. ve SCOTT, M. (1970), *Industry and Trade in Some Developing Countries: A Comparative Study*, London: Oxford University Press for OECD.

LÜTHI, L. M. (2008), *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World*, Princeton: Princeton University Press.

MADDISON, A. (2006), *The World Economy, Vol. 1 / A Millenial Perspective*, Paris: OECD Development Centre Studies.

— (1995), *Monitoring the World Economy, 1820-1992*, Paris: OECD Development Centre.

MAGDOFF, H. (1972), "Imperialism without Colonies", R. Owen ve B. Sutcliffe (der.), *Studies in the Theory of Imperialism* içinde, London: Longman.

MANDEL, E. (1978), *Late Capitalism*, London: Verso.

MARCUS, E. (2002), "The History of the World Bank", *The Economic Journal*, 112, F119-35.

MARGLIN, S. A. (1991), "Lessons of the Golden Age: An Overview", S. A. Marglin ve J. B. Schor (der.), *The Golden Age*..... içinde, Oxford: Clarendon Press.

MATTHEWS, A. (2007), "The EU and the Developing World", Ali M. El-Agraa (der.), *The European Union: Economics and Policies* (8'nci Baskı) içinde, Bölüm 25, Cambridge: Cambridge University Press.

MAYES, D. ve EL-AGRAA, A. (2011), "The Development of EU Economic and Monetary Integration", Ali M. El-Agraa (der.), *The European Union*... içinde, Bölüm 11, Cambridge: Cambridge University Press.

MEIER, G. M. (2001), "The Old Generation of Development Economists and the New", G. M. Meier ve J. E. Stiglitz (der.), *Frontiers of Development Economics: The Future in Perspective* içinde, Oxford: World Bank and Oxford University Press.

MEIER, G. M. ve SEERS, D. (der.) (1984), *Pioneers in Development*, New York: Oxford University Press.

MILLMAN, G. J. (1995), *The Vandal's Crown: How Rebel Currency Traders Overthrew the World's Central Banks*, New York: The Free Press.

MISHKIN, F. S. (2006), "Monetary Policy Strategy: How Did We Get Here?", *NBER Working Paper Series* No. 12515 (Eylül).

MORAWETZ, D. (1977), *Twenty-five Years of Economic Development 1950 to 1975*, Washington, D. C.: The World Bank.

MURPHY, C. (1984), *The Emergence of NIEO Ideology*, Boulder,CO.: Westview Press.

MYRDAL, G. (1960), *Beyond the Welfare State: Economic Planning and Its International Implications*, New Haven, Conn.: Yale University Press.

— (1957), *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London: Duckworth.

NAYYAR, D. (1998), "The Foreign Trade Sector, Planning and Industrialisation in India", T. Byres (der.), *The State, Development Planning* ... içinde, New Delhi: Oxford University Press.

Nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/themes/, erişim: Haziran 2017.

NKRUMAH, K. (1965), Neo-Colonialism: The Last Stage of Imperialism, London: Thomas Nelson & Sons.

NOYOLA VÁZQUEZ, J. (1956), "El desarrollo economico y la inflación en Mexico y otros paises latino-americanos", *Investigacion Economica*, 16(4), 603-48.

NURKSE, R. (1953), *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford: Blackwell.

OCAMPO, J. A. ve PARRA, M. A. (2003), "The Terms of Trade for Commodities in the Twentieth Century", *CEPAL Review,* 79 (Nisan), 7-35.

OFER, G. (1987), "Soviet Economic Growth, 1928-1985", *Journal of Economic Literature* XXV (4), 1767-83.

OYAN-ALTUNTAŞ, E. (2016), "Patterns of International Interventions in Syria from 1946 to 2011", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 43(2), 425-48.

PATEL, S. J. (1992), "In Tribute to the Golden Age of the South's Development", *World Development*, 20(5), 767-77.

PERKINS, E. J. (1983), *The World Economy in the Twentieth Century*, Cambridge, Mass.: Schenkman Publishing.

PLANNING COMMISSION OF INDIA (2017a), "Functions and Structure of the Planning Commission (In Brief)", planningcommission.nic.in/rti/doc_rti/func.pdf, erişim: Mayıs 2017.

— (2017b), "Background Note", planningcommission/gov.in/background_note_on_New_Institution.pdf, erişim: Mayıs 2017.

— (2017c), "National Development Council and Planning Process in India", www.netajiias.com/wp-content/uploads/2017/1, erişim: Mayıs 2017.

POKROVSKI, A. (1969), "Socialist Planning and Capitalist Programming: An Analytical Comparison of the Procedures", J. Margolis ve H. Guitton (der.), *Public Economics: An Analysis of Public Production and Consumption and Their Relations to the Private Sectors* içinde, New York: St. Martin's Press.

POLAK, J. J. (1957), "Monetary Analysis of Income Formation and Payments Problems", *IMF Staff Papers*, 6(1), 1-50.

PREBISCH, R. (1959), "Commercial Policy in the Underdeveloped Countries, *American Economic Review*, AEA Proceedings, 49(2), 251-73.

— (1950), *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*, New York: UN / ECLA.

Quandl.com/data/BP/CRUDE_OIL_PRICES, erişim: Temmuz 2017.

REINHART, C. ve TREBEŞCH, C. (2015), "The International Monetary Fund: 70 Years of Reinvention", *Harvard Kennedy School Faculty Research WP Series 15-077* (research.hks.harvard.edu/publications/workingpapers/Index.aspx, erişim: Haziran 2017).

ROBINSON, R. ve JOHNSTON, P. (der.) (1971), *Prospects for Employment Opportunities in the 1970s*, London: HMSO.

ROCK, M. T. (1993), ""Twenty-five Years of Economic Development" Revisited", *World Development*, 21 (11), 1787-801.

ROSENSTEIN – RODAN, P. (1958), "Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe", A. N. Agarwala ve S. P. Singh (der.), *The Economic of Underdevelopment* içinde, London: Oxford University Press (*Economic Journal*, Haziran-Eylül 1943'ten iktibas).

ROSTOW, W. W. (1960), *The Stages of Economic Growth: A Non - Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press.

ROTSCHILD, J. Ve WINGFIELD, N. M. (2000), *Return to Diversity: A Political History of East-Central Europe Since World War II* (3ncü Basım), Oxford: Oxford University Press.

ROWTHORN, B. (1971), "Imperialism in the Seventies - Unity or Rivalry?", *New Left Review*, 69 (Eylül-Ekim), 31-51.

SAKBANI, M. (2005), "A Re-Examination of the Architecture of the International Economic System in a Global Setting: Issues and Proposals", *UNCTAD Discussion Papers*, No. 181, Geneva: UNCTAD, Ekim.

SANDER, O. (2016), *Siyasi Tarih, 1918-1994* (26'ncı baskı) Ankara: İmge Yayınları.

SAULL, R. (2007), *The Cold War and After: Capitalism, Revolution and Superpower Politics*, London: Pluto Press.

SCHAIN, M. (der.) (2001), *The Marshall Plan: Fifty Years After*, New York: Palgrave.

SCHMITZ, H. (1984), "Industrialization Strategies in Less Developed Countries: Some Lessons of Historical Experience", *Journal of Development Studies*, 21(1), 1-21.

SCHUMACHER, E. F. (1973), *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered*, New York: Harper & Row.

SCITOVSKY, T. (1958), "Two Concepts of External Economies", A. N. Agarwala ve S. P. Singh (der.), *The Economics of Underdevelopment* içinde, London: Oxford University Press (*The Journal of Political Economy*, Nisan 1954'ten iktibas).

SEERS, D. (1967), "The Meaning of Development", *IDS Communication No. 24*, Brighton, U.K.: IDS.

SEZEN, S. (1999), *Devletçilikten Özelleştirmeye: Türkiye'de Planlama*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

SHEPARD, T. (2015), *Voices of Decolonization: A Brief History with Documents*, Boston & New York: Bedford / St. Martins.

SHIPWAY, M. (2008), *Decolonization and Its Impact: A Comparative Approach to the End of the Colonial Empires*, Malden, MA: Blackwell Publishing.

SINGER, H. W. (1984), "Industrialisation: Where Do We Stand? Where are We Going?", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 11(1-2), 163-75.

— (1965), "Social Development: Key Growth Sector", *International Development Review*, 7(1), 3-8.

— (1954), "The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries", *International Development: Growth and Change* içinde, New York: McGraw-Hill (*American Economic Review*, Mayıs 1950'den iktibas).

SMYSLOV, D. (1989), "The Rouble, The Transferable Rouble, The ECU and the International Monetary System", *The Federalist*, XXXI (3), 223-36.

SOMEL, C. (2014), *Makroiktisada Giriş*, İstanbul: Yordam Kitap.

SPERO, J. E. ve HART, J. A. (2003), *The Politics of International Economic Relations* (6. Baskı), Belmont, CA: Wadsworth / Thomson Learning.

SUNKEL, O. (1969), "National Development Policy and External Dependence in Latin America", *The Journal of Development Studies*, 6(1), 23-48.

— (1958), "La inflación chilena: un enfoque heterodoxo", *El Trimestre Economico*, 25(4), 570-99 (İngilizce çevirisi *International Economic Papers*, 1960, No. 10'da).

Survey of Current Business, Haziran 1989, ss. 62-3.

SWANN, D. (2000), *The Economics of Europe: From Common Market to European Union*, London: Penguin Business Library.

ŞAYLAN, G. (1981), "Planlama ve Bürokrasi", *ODTÜ Gelişme Dergisi 1981 Özel Sayısı*, 183-205.

TAYLOR, I. ve SMITH, K. (2007), *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)*, London: Routledge.

TAYLOR, L. (1983), *Structuralist Macroeconomics: Applicable Models for the Third World*, New York: Basic Books.

TEKELİ, İ. ve İLKİN, S. (1993), *Türkiye ve Avrupa Topluluğu, I / Ulus Devletini Aşma* Çabasındaki *Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

THORN, G. (2000), *End of Empires: European Decolonization, 1919-80*, London: Hodder & Stoughton.

TINBERGEN, J. (1964), *Central Planning*, New Haven: Yale University Press.

TINBERGEN, J. ve BOS, H. C. (1962), *Mathemathical Models of Economic Growth*, New York: Mc Graw - Hill.

TORUN, O. N. (1967), "The Establishment and Structure of the State Planning Organization", S. İlkin ve Ö. İnanç (der.) *Planning in Turkey* içinde, Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi.

TOUSSAINT, E. (2008), *The World Bank: A Critical Primer*, London: Pluto Press.

TOWER, E. (1992), "Domestic Resource Cost", *Journal of International Economic Integration*, 7(1), 20-44.

TRIFFIN, R. (1960), *Gold and the Dollar Crisis: The Future of Convertibility*, New Haven: Yale University Press.

Treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=19&subid, erişim: Haziran 2017.

TUZMUKHAMEDOV, R. A. (1988), "Peaceful Coexistence / The Political and Legal Basis of the Non-Aligned Movement", I. I. Kovalenko ve R. A. Tuzmukhamedov (der.), *The Non-Aligned Movement* içinde, Moscow: Progress Publishers.

TÜREL, O. (2013a), "*Kapital*'deki Sınai Yapı Analizleri Üzerine Notlar", A. A. Aşıcı vd. (der.), Ümit Şenesen'e *Armağan Paylaşımlar: Sayılarla Türkiye Ekonomisi* içinde, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

— (2013b), "Avrupa Birliği'nde Ekonomik ve Parasal Birlik Süreci: Geçmiş ve Gelecek", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 40(2), 395-432.

— (2011), "Merkezî İktisadi Planlamanın Geçmişi ve Geleceği Üzerine bir Deneme", S. Şahinkaya ve N. İlter Ertuğrul (der.), *Bilsay Kuruç'a Armağan* içinde, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.

— (2010), "Bir Uluslararası Finans Kuruluşunun Evrimi: Dünya Bankası, 1944-....", *Geç Barbarlık Çağı I: Dünya ve Türkiye* içinde, İstanbul: Yordam Kitap.

— (2001), "Restructuring the Public Sector in Post-1980 Turkey: An Assessment", H. Hakimian ve Z. Moshaver (der.), *The State and Global Change: The Political Economy of Transition in the Middle East and North Africa* içinde, Richmond, Surrey: Curzon.

— (1984), "Ekonomik İstikrar Programlarına Genel Bir Bakış", İ. Tekeli vd., *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım* içinde, Ankara: Yurt Yayıncılık.

TÜRKCAN, E. (2010), *Attila Sönmez'e Armağan: Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü, 1960-1980*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

— (1984), "Dünya Krizi Mi, Petrol Krizi Mi?, İ. Tekeli vd. (der.), *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım* içinde, Ankara: Yurt Yayıncılık.

UL-HAQ, Mahbub (1971), "Employment and Income Distribution in the 1970s: A New Perspective", *Development Digest*, IX (4), 3-8.

UNCTAD (1981), *Proceedings of the United Nations Conference on Trade and Development, Vol. I: Report and Annexes*, New York: UN, TD/269.

— (1976a), *Third Ministerial Meeting of the G-77: Manila Declaration and Programme of Action*, TD/195.

— (1976b), *Text of Resolutions, Recommendations and Other Decisions Adopted by the Conference.*

— (1975), *Second Ministerial Meeting of the G-77: Declaration and Plan of Action on Industrial Development and Cooperation.*

— (1974), *An Overall Integrated Programme for Commodities: Report of the Secretary General of UNCTAD*, TD/B/498, UN: Geneva.

— (1968), *Proceedings of the UNCTAD, Second Session, Vol. 1: Report and Annexes*, unctad.org/en/DOCS/+97vol1, erişim: Nisan 2017.

— (1964), *Final Act and Report of the First UNCTAD*, unctad.org/en/DOCS/econf-46d141vol1, erişim: Nisan 2017.

UNESCO (1957), *World Illiteracy at Mid-Century: A Statistical Study*, Paris: UNESCO.

UNIDO (1985), *Industry in the 1980s: Structural Change and Interdependence*, New York: United Nations, ID/331.

— (1983), *Industry in a Changing World*, New York: United Nations, ID / 304.

— (1979), *World Industry Since 1960: Progress and Prospects*, New York: United Nations, ID/229.

— (1975), *Report of the Second General Conference of the UNIDO*, ID/CONF.3/31.

UNITED NATIONS (2013), *World Population Prospects: The 2012 Revision*, New York: UN Population Division.

UN Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC) (2002), *Globalization and Development*, LC/G.2157 (SES 29/3), Santiago (Chile).

UN Economic Commission for Latin America (ECLA) (1957), *Economic Survey of Latin America for 1956*, New York: UN.

UN Economic Commission for Europe (1961), "Europe and the Trade Needs of the Less Developed Countries", *Economic Survey of Europe in 1960* içinde, Geneva: UN.

VAN DER WEE, H. (1987), *Prosperity and Upheaval: The World Economy, 1945-1980*, London: Pelican.

WACHTER, S. (1976), *Latin American Inflation*, Lexington, Mass.: D. C. Heath.

WAITES, B. (1999), *Europe and the Third World: From Colonialism to Decolonisation, c. 1500-1998*, London: Macmillan.

WALLERSTEIN, I. (1979), *The Capitalist World Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.

WALTZ, K. N. (1988), "The Origins of War in Neorealist Theory", *Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 615-28.

WARD, B. vd. (1971), *The Widening Gap: Development in the 1970s*, New York: Columbia University Press.

WESTAD, O. A. (2010), "The Cold War and the International History of the XX. Century", M. P. Leffler ve O. A. Westad (der.), *The Cambridge History of the Cold War* (Cilt 1) içinde, Cambridge: Cambridge University Press.

WETTIG, G. (2008), *Stalin and the Cold War in Europe: The Emergence and Development of East-West Conflict, 1939-1953*, New York: Rowman & Littlefield.

WILLIAMS, S. (2009), "Critique of Crisis Theory" Blog'u, critiqueofcrisistheory.wordpress/com, erişim: Haziran 2017.

WILLIAMS, W. A. (1972), *The Tragedy of American Diplomacy*, New York: Norton.

WILLIAMSON, J. (1977), *The Failure of World Monetary Reform, 1971-74*, New York: New York University Press.

WORLD BANK (1997), *World Development Report 1997: The State in a Changing World*, New York: Oxford University Press.

— (1993), *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*, New York: Oxford University Press.

— (1990), *World Development Report: Poverty*, Washington, D. C.: The World Bank.

— *World Bank Development Indicators*, data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators, erişim: Mayıs 2017.

YILDIZOĞLU, E. (2017), "Düzen Değişirken", *Cumhuriyet* (3 Ağustos).

İktisat biliminin ve toplumcu düşüncenin üretken kalemlerinden ODTÜ İktisat Bölümü Emekli Öğretim Üyesi Prof. Oktar Türel, yeni kitabında 1945-79 dönemindeki uluslararası ekonomik gelişmeleri inceliyor. Türel'e göre siyasal iktisada ilgi duyanlar için bu dönem iki açıdan önem taşıyor: Yıkılmış bir uluslararası ekonomik düzenin yeniden yapılandırılarak işlerliğe kavuşturulması ve öncesi ve sonrasına kıyasla, bu dönemde gerçekleşen ekonomik gelişmenin çok hızlı olması.

Uluslararası düzenin ciddi kriz eşiklerine yaklaştığı günümüz şartlarında 1945-79 dönemi deneyimlerinden öğrenilecek çok şey olduğunu ortaya koyan kitap, iki temel kısımdan oluşuyor.

Görece kısa olan birinci kısım, söz konusu dönemin siyasal "arka planı"nı betimliyor. Okura, siyasal/ekonomik etkileşim bağlantılarını kavraması için rehberlik eden bu kısımda beş bölüm yer alıyor: İki kutuplu uluslararası siyasetin oluşumu; Truman Doktrini ve Marshall Planı; kapitalist "merkez"de emekçi sınıf hareketlerinin güç yitirmesi; I. Soğuk Savaş ve "Üçüncü Dünya"daki gelişmeler.

Kitabın daha hacimli olan ikinci kısmında ise uluslararası ekonomik gelişmeler ana çizgileriyle inceleniyor. Yine beş bölümden oluşan bu kısmın ilk bölümünde, II. Dünya Savaşı'nın ardından yapılanan uluslararası ekonomik kurumsallaşma anlatılıyor. İkinci ve üçüncü bölümler, sırasıyla, kapitalist "merkez" ve "çevre"de başlıca ekonomik gelişmeler ile iktisat politikası yönelimlerinin gözden geçirilmesine odaklanıyor. Savaş sonrasındaki başat Keynes'gil paradigmanın 1968-79 alt-döneminde gerçekleşen çözülüşü, dördüncü bölümün konusunu oluştururken, beşinci ve son bölümde ise bu çözülüşe "çevre"nin ne tür tepkiler vererek uyum sağladığı ele alınıyor.

Yakın tarihte yaşanan iktisadi ve siyasal gelişmeleri, kapitalizmin paradigma değişikliklerini ve "merkez/çevre" ilişkilerini, bugüne etkileriyle birlikte kavramak için çok önemli bir kaynak...

THG
0489892
HLL
THG 0489892 HLL

25 TL. KDV DAHİL

ISBN 978-605-172-230-6

9 786051 722306

Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap